

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

2519

क्रम संख्या

काल नं०

स्वर्ग

પર્યુબળનો ખાસ અંક.

મુખ્ય લેખક - વા. એ. શાહ

(વિચન મટે વાચા, 'ચિત્ર-પરિચય')

પ્રકાશક - શામલાલ મોતીલાલ શાહ, રવટ, નાનદેડી રોડ-મુબઈ
તકના ૦-૬-૦૦ વાર્ષિક મદ્ય (પોસ્ટેજ માત્ર) માત્ર ૦-૬-૦ પ્રત્યક્ષ અગ્ની પ્રત ૧૦૦-૬

જૈનોની હાલની સ્થિતિનું ચિત્ર.

વિવેચન અને નાટ્ય, પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૮ મનો રૂબ

જેનહિતેચ્છુનું લવાજમ

હિતેચ્છુનું લવાજમ વર્ષ એસતાં જ એટલે જન્યુ-
આરીમાં લેવાનો ફરાવ છે, તે આહક મહાસયોએ આ-
નમાં રાખવું જોઈએ.

ઇ. સ. ૧૯૧૬ નાં જન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર સુધીનું
લવાજમ જેઓએ હજી સુધી ન મોકલ્યું હોય તેઓએ આ
અંક પહોંચેથી દિવસ ૧૫ ની અંદર ૦-૮-૦ નો
મનીઆર્ડર કરવા બૂલવું નહિ.

સરેખરનો અંક, જેઓનું લવાજમ વસુલ નહિ
થયું હોય તેવા સર્વ આહકમહાસયોને વેલ્યુપેલથી
મોકલવામાં આવશે. વેલ્યુપેલ ૦-૧૦-૦ નું કરવામાં
આવશે. જેઓને તે સ્વીકારવા ઇચ્છા ન હોય તેમણે કાગળ-
પત્ર લખવાની તકલીફ ન લેતાં આર્થ અને જીનનો ભેગો
અંક પહોંચેથી દિવસ ૧૫ ની અંદર (વાંચીને) પાછો પોષ્ટ
કરવો, એટલે એમ સહમજી લેવામાં આવશે કે એ નખરના
આહકનું નામ કમી કરવાનું છે.

મનીઆર્ડર કરનાર આહક મહાસયોએ કુપનમાં પોતાનું
પુરું નામ-કામરેકાણું-પોષ્ટ વગેરે સાથે અક્ષરથી લખવા કૃપા
કરી અને આહકનંબર યાદ હોય તો તે પણ લખવો. આ
ખાખનમાં ગદ્ગદત યવાથી લવાજમની રકમ બળતા જ નામ પર
જમા થઇ જાય એ ખનવા જોમ છે અને તેમ યાય તે માટે આ
આદિસ જવાબદાર નથી.

હિતેચ્છુની રૂપ પ્રતો ખરીદીને તેનો વિનામૂલ્ય પ્રચાર
કરવા ઇચ્છતા મહાસયોને રૂ. ૧૨૫ ને બદલ રૂ. ૧૦) માં
મળી શકશે.

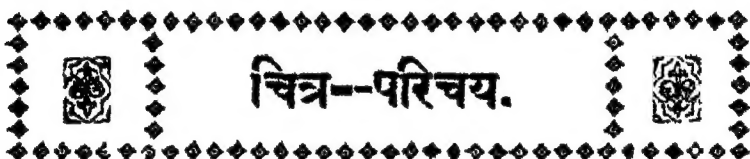
આહકતરીકે કાયમ રહેવાની જે મહાસયોની ઇચ્છા ન હોય
તેમને પણ આ આદિસને નાહકના વેલ્યુપેલ અર્થમાં ઉતાર-
વાથી કાંઈ લાભ નથી; માટે આ અંક પાછો મોકલી દેવો એ જ
એમને માટે સર્જનાઇ બરેલું છે.

સખજો પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.—

૨૫૩ નામદેવી સ્ટીટ } શકરાજાઇ મોતીલાલ શાહ.
સુબાઈ. } મેનજર 'જેનહિતેચ્છુ'

સંક્ષિપ્ત વિષયાનુક્રમ.

૧	ચિત્ર પરિચય	૨
૨	શિક્ષાત્મકતા એ જોઈ	૧ થી ૧૨
૩	આપણી આસપાસ ચાલતું સાચું નાટક	૧
૪	નવનિર્મિત	૧૬
૫	છાત્રીઓ જોઈએ	૩૩
૬	અનુભવ શોધતું અધ્યાત્મ	૪૦
૭	સમયની કલ્પના	૬૧
૮	પત્ર-પેટી...	૬૭
૯	વિદ્યા-વિદ્યા-વિદ્યા	૭૦
૧૦	સ્વીકાર અને સમાવેશના	૮૭
૧૧	સમયના પ્રવાહમાં (Current Topics)...	૧૦૬
૧૨	પુસ્તકોના પ્રાર્થના	૨૨૪
૧૩	નૈન સુત્રોત્તર દિગ્દર્શન	૨૨૫ થી ૨૬૦

આ અંકના મુખપૃષ્ઠ પરનું ચિત્ર 'હિતેન્દ્રુ' માટે ખાસ મનાવવામાં આવ્યું છે. 'હિતેન્દ્રુ'ના વિચારોની આજની અને ભવિષ્યની અસર બતાવવા અર્થે તે ચોક્કસ છે. નીતિ, ધર્મ, શીલસુશી, સમાજ ઇત્યાદિ વિષયોને અંગે 'હિતેન્દ્રુ' આજે જે વિચારો દર્શાવે છે તે માત્ર સામાન્ય મળતે જ નહિ પણ ધણાખરા વિદ્વાન મનાતા બંધુઓને પણ 'બડકાવનારા' લાગે છે, પરંતુ જે વિચારો તેના માલિકની અદરની 'આગ'ની માત્ર 'ચીજુગારી'ઓ રૂપે જ બહાર પડવાથી બડકાવનારા લાગે છે તે વિચારો, જ્યારે તે પૂરેપૂરી આમના 'બડકા'નું સ્વરૂપ ધારણ કરશે ત્યારે જ બડકાવને બદલે ઉલટા તે આમના બડકાની આસપાસ રોળે વિરાટતા તાપવા બેસશે અને એમાંથી 'અરમી' અને 'કુદ' મેળવવા ઉપકૃત થશે.

આખી દુનિયાને આજે જે પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે પસાર થાય છે તે પરિસ્થિતિઓ માત્ર દુનિયાની જોખમને જ નહિ પરંતુ

માના સમાજસભ્યને, ધર્મ અને તત્ત્વગ્નાન વિષયક ભાવનાઓને તથા જીવનપ્રણાલિકાઓને પણ બદલી નાખશે, એ નિઃસંકલ્પ છે. જેઓ નિર્બળ શ્રીલક્ષ્મીઓને વળગી રહેશે તેઓનું અસ્તિત્વ ટકવા પામશે નહિ. એ એ પ્રબળો ટકવા માગતી હશે તેઓ પોતાના ધર્મો અને સમાજન્યવસ્થા નવેસરથી રચશે. આઠધ્વાસના પાયા પર અણ્ણામશેષ શિષ્યોસોશીનો આધ્યાત્મિક શીરકો—તહેનામાં કાંઈક ફેરફાર થવા લાગ્યો છે એવા ‘જ્ઞાન પૂર્વક’ મા તો ‘જ્ઞાન’ વગર—લડાયક ગુસ્સામાં ‘ધર્મ’ જેવા લાગ્યો છે. ક્રિષ્ણાનીટી બહેં મુખેથી બોલ્યા કરે કે ‘એક માલ ઉપર કાંઈ તમારો મારે તો બીજે માલ ધરવો’, પરંતુ આજે આખી દુનિયાની ક્રિશ્ચિયન પ્રબળો—૨ ખુદ ક્રિશ્ચિયન ધર્મગુરુઓએ પણ મુદ્દમાં ગ્રીપલાવીને, તહેનો આત્મા બળહાર ધર્મની કંઈ વ્યાખ્યાને સ્વીકારે છે તે બનાવી આપ્યું છે. હિંદુના એ મુખ્ય ધર્મો. હિંદુધર્મ અને જૈનીધર્મ : પૈકી પહેલામાં તો શ્રી કૃષ્ણની ગીતા ‘બાવહાર ધર્મ’ ના સાચા ઉપદેશ માટે પુરતી છે અને પ્રત્યેક તત્ત્વગ્નાની નિલકે હમણાં તહેના પર પ્રકાશ પાડતો ટીકાત્રય બહાર પાડીને એવી તો ઉચ્ચ સમાજસેવા બજાવી છે કે, જહેના મુકાબલામાં તહેમની રાજકીય સેવાઓ ઝાંખી પડે, અને જૈનીધર્મમાં પણ એ જ આત્મા હોવા છતાં વચલા જમાનાના ‘અનિ દ્યાણુ’ ઉપદેશકોને લીધે તેણે નિર્બળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, જે કે જૈન શાસ્ત્રોના કટલાક સિદ્ધાન્તો અને સમ્પ્રદાનાં ગૂઢ રહસ્યો શોધવાનો શ્રમ લેવામાં આવે તો એ બલવાન ધર્મનો પુનરુદ્ધાર ન થક શકે એમ નથી. દયા, દાન, મક્તિ, પૂજા ‘અધુ’ હીક છે, બધાની ‘સમાજ’ માટે જરૂર પણ છે; પરંતુ એ સર્વમા છુપાયેલો ‘Will to Power’ નો આત્મા માનસશાસ્ત્રની મદદથી શોધીને સમાજ સમક્ષ રજુ કરવાનો અને બલવત્તર નિશ્ચયનમવડે નિર્બલ ‘બલહાર’ તું ઉચ્ચીકરણ કરવાનો વખત હવે આવી પુગ્યો છે, એમ ‘થોડા’ ઝોઝો તો ચેતીને રહમજનું જોઈએ છે. મનુષ્ય પ્રકૃતિ, માનસશાસ્ત્ર, સાયન્સ અને ઇતિહાસના અભ્યાસપૂર્વક વિચારનારને જણાયો કે, આધ્યાત્મ-પ્રજ્ઞ જૈન શ્રીલક્ષ્મી વડે દુનિયાને વધારે ચવિન, વધારે બલવાન અને વધારે ગૌરવલાલી બનાવી સ્થાપ્ય તેમ છે. ધ્યાનમાં રહે કે, ‘ગૌરવ’ સજ્જમાં કું માન કારીરિક ગુસ્સાનો સમાવેશ નથી માનતો, પણ વીરતા, નિહરતા, સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ, પોતાની આધ્યાત્મિક આનંદની

માટે હંચુ' માન, સજ્જન સક્રિય, સહનસક્રિય,—એને એક જ સમ્બંધ કહું તો Will to Power—નો એમાં સમાવેશ થતો માનું છું. મહાવીર, જૈન, અરિહંત, તીર્થંકર પ્રભૃતિ એવ સખેરા જ એ 'Will to Power' ની આવનાથી ભરપૂર છે. જૈનોના 'મહેલામાં' મહેલા પુરુષો,—તીર્થંકરો કર્મના દુમલાને સહન કરવામાં જ જનરા હતા એમ નથી, પરંતુ જે કર્મો હજારો વર્ષ પછી હરલો લાવવાનાં હોય તે સર્વને હાથમાં જ અને એકી સાથે મહડી આવવાની 'મહેન્જ' આવી એકી સાથે સર્વનો ચૂરો કરવામાં નેઓની બહાદુરીને લીધે જ—defensive નહિ પણ offensive પુદ્ધમાં હેમની નિપુણતાને લીધે જ—તેઓ 'એક પુરુષ' મનાયા છે. આવા વીરતાભર્યા કર્મના અનુયાયીઓને એકપક્ષી દયા, એકપક્ષી નમ્રતા, એકપક્ષી અહિંસા, એકપક્ષી સહનશીલતાને બદલે વીરતા શીખવવી (કે જે વીરતામાંથી સ્વભાવતઃ દયા, નમ્રતા, અહિંસા અને સહનશીલતા જન્મવા પામે) આ કામ આજે પહેલામાં પહેલી જરૂરીઆત ધરાવે છે. આ મહત્વાકાંક્ષાને કેટલાકો ઘેલછા, કેટલાકો ઉદ્ધતાઈ અને કેટલાકો અધર્મ ઠરાવશે અને ચમકી-બહકી-હોહા કરી મકશે, એ મહારા સ્તુભજવા બહાર નથી; પરંતુ ભવિષ્યનો મદને બરોસો છે. મદને કોઈ બાબત દુઃખ આપનારી હોય તો ને એ જ કે, આ મહાભારત કાર્ય માટે જોઇતું શરીરબળ, સમય અને અર્થબલ ધરાવવાને હું બાગ્યશાળી નથી. સઘળાં શાસ્ત્રોને તપાસવાં, માનસશાસ્ત્ર-સાયન્સ-તત્ત્વશાસ્ત્ર આદિની 'કસોટી' ઝોથી એમને કસવાં, દરેક ગુણ્ય-દરેક—'લાગણી'—દરેક આવનાનું પ્રયત્નરણ કરવું અને ત્યાર બાદ નૂતન બ્યવહાર અને નૂતન શીલસુરી રચવી. આજે કેવું મહાભારત, કેવું મંલીર, કેવું અધંકર તે કાર્ય છે ! જે ભવિષ્યના 'વિચારકો' થી એ કાર્ય અદા થશે જેમને મહારા પ્રજ્ઞામ હો. એમની પ્રસ્તાવના માત્ર, એમનો માર્ગ સાફ કરનાર માત્ર, હું બની શકું તોય હું પોતાને બાગ્યશાળી માનું.

ચિત્ર ૪ થું.

આ અંકના પુઠોના ચોથા પૃષ્ઠ પરનું ચિત્ર લૌકિક સૃષ્ટિ અને લોકોત્તર સૃષ્ટિ, અથવા સામાન્ય દુનિયા અને 'જૈન'ની દુનિયા વચ્ચેનો તફાવત બતાવવા માટે ચોખ્ખવહું છે. દિગ્દર્શન મ્હેં ચોજેલું છે, પરંતુ તે નવા નીકળવાના 'જૈન સંસ્કાર' નામક દિંદો

આસિદ્ધ પણ માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે, જે પત્રના સમ્પાદક દ્વારા તે ચિત્ર અને અંકમાં મુકવા પરવાનગી આપી છે.

ચિત્ર જીવપૂર્ણ અને બલદાયક છે. નીચે પૃથ્વીને ગોળા બતાવ્યો છે, જેમાં છ પ્રકારના મનુષ્યો વસતા બતાવ્યા છે. ગોળામાં સૌથી ઉપરનાં બે ચિત્રો પૈકીનું જમણાં હાથ તરફનું ચિત્ર આશ્ચર્ય સૂચવે છે. પડ્યાપડ્યા બગાસાં-ખાવાં એ સ્વભાવનાં ધણાં માણસો દુનિયામાં છે. એથી કાંઇક સારા—કાંઇક ઉત્ક્રાન્ત—માણસનું ચિત્ર એની નીચે આપેલું છે, જે ઝાડની ડાળી કાપવાનો ‘ઉદ્યમ’ કરતા માણસનું છે. તે ઉદ્યમ કરવા જેટલો ડાહ્યો થયો છે, પણ બેસવાની જ ડાળી કાપવા રૂપી ઉદ્યમ સેવે છે અર્થાત્ તેનો ઉદ્યમ બુદ્ધિ-વગરનો છે. તેથી આગળના ચિત્રમાંના મનુષ્યમાં બુદ્ધિ કાંઇક આવેલી છે, પણ તે સુધારી શિખવા પુરતી જ. ચોથા ચિત્રમાં સુધારીથી ક્રોધાંત બનેલો મનુષ્ય કામમાં બેઠેબેઠો આવનામાં ત્રહાં જોયા કરે છે અને ચુકો મરોડતો મનમાં ચલકાયાં કરે છે, પાંચમા ચિત્રમાં લક્ષ્મી, જમીન કે સુંદરીની પ્રાપ્તિ માટે લડી મરતા બે સુભટા બતાવ્યા છે, જેઓમાં બળ છે મરં, પણ બળ વાપરવાના હેમના આશય અને માર્ગ ‘શુદ્ધ’ છે. એથી આગળ મથાળાના ડામ્યા હાથ તરફના ચિત્રમાં, વિદ્વાનનું ચિત્ર છે, કે જે વિદ્વાન પુરાણાં શાસ્ત્રો અને હાલના મથો પૈકી કોને સત્ય માનવાં એ બાબતની શંકામાં પડેલો છે, પરન્તુ જે પોતાનો નિશ્ચય પોતે બાંધી શકે એવું સત્ય ધરાવતો નથી. સામાન્ય દુનિયા આ છ પ્રકારનાં મનુષ્યોથી ભરેલી છે. પણ લોકોત્તર મનુષ્ય અથવા ‘જેન’ એ દુનિયાથી જુદી જ દુનિયામાં વસે છે, એની દુનિયાને હદ નથી. મરડ પર સવાર થઇને અને પોતાના પાળેલા સિંહને બોળામાં સંખીને તે સામાન્ય દુનિયાથી ઉચે—જેનારને ચક્કર ચડે એટલે ઉચે—પડે તો દુકડો પણ હાથ ન લાગે એટલે ઉચે વિહાર કરે છે. તેની તીવ્ર અને દૂરદર્શી આંખો, રમ્યાબદ્ધ અને ભભક મહેરો, મજબૂત બાહુ, વિશાળ હાતી, અને મસ્તકની આસપાસના સૂક્ષ્મ બામંતલ (Halo of light)માંથી કરતાં ‘જન્મ’નાં સૂક્ષ્મ કિરણો: એ સર્વ સાક્ષી પૂરે છે કે તે એક ‘વિજેતા’ છે—‘જેન’ છે. બુદ્ધિ રૂપી મરડ કે જે તેનું તાબેદાર બાહન છે તેના ઉપર સવાર થઇ તે ચલેલે વિહાર કરે છે. જોઈ રૂપી સિંહ તેનો પાળેલો ચીકરી ફેરવે છે, કે જે તેના

માલેકની ઇચ્છા સિવાય કોઈ જ કરી શકતો નથી, પણ જહેનો ઉપયોગ કરવાની ત્હેના માલેકની ઇચ્છા થતાં મને તેવા ભયનો પણ ચીકાર કરવામાં તે એકઠો છે. નીચેની દુનિયાના લોકો સિંહથી ઠરે છે અને ડરને લીધે તેઓ સિંહની કાઠી ખાવાની વૃત્તિને પાપરૂપ માને છે; અને એ વૃત્તિને મારી નાખવામાં ધર્મ માને છે; જ્યારે જુદી જ દુનિયામાં વસતો 'જૈન'— તે 'લોકોત્તર' પુરુષ કોઈ વૃત્તિને કે કોઈ ઘીજને 'સારી' એ નથી માનતો અને કોઈને 'ખોટી' એ નથી માનતો અને વૃત્તિઓને મારી નાખવામાં નહિ પણ જીવતી રાખી પોતાની તાબેદાર બનાવવામાં ગૌરવ માને છે, અને તે તાબેદારો પાસે પોતાના મહાન આશયોની સફલતાને લગતાં દરેક કામ કરાવે છે. આ 'જૈન'ની દુનિયા જેમ જુદી છે, તેમ ત્હેનાં અને 'લોકો'નાં દૃષ્ટિબિંદુઓ પણ તદ્દન ભિન્ન છે. ત્હેનો માર્ગ એકાકી, ભયંકર અને સહાયની સમવડ વગરનો છે, પરંતુ એ તરવો 'હી' ત્હેના પથિકને 'આનંદ' આપનારાં છે. એની મુઝવણી કોઠામુદમાં જોડાયેલા અભિમન્યુની મુઝવણી માફક, એવા પ્રકારની હોય છે કે જે કોઈને કશી સહાય નહિ, અવદમાં મૂકી સહાય નહિ, અને કદાચ મૂકી સહાય તો દુનિયાથી તે સ્વમજી સહાય નહિ; તેથી એને દીલાસો કે સહાય કોઈ આપી પણ શકે નહિ; અને તે છતાં ત્હેનું સુખારવિંદ, ચિત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, આનંદથી ઊલકાતું છે. બુદ્ધિ અને સૌર્ભ કોને આનંદિત નથી કરતાં?

પવિત્ર અને પુરાણી ખ્યાતિવાળા આર્યાવર્ત ! તું ફરીથી 'જૈનો' વડે મારે વસાશે? પ્રમાદ, અજ્ઞાત, ઘસતવ, સુખશીળીઆપણું, હલકા શોખ ખાતર લડી મરવાની વૃત્તિ અને અંધારીલ વિદ્યારાને ઝાડુ મારી બુદ્ધિ અને સૌર્ભથી ભરપૂર તાજા આત્માઓને તું કપકારે જન્મ આપશે?

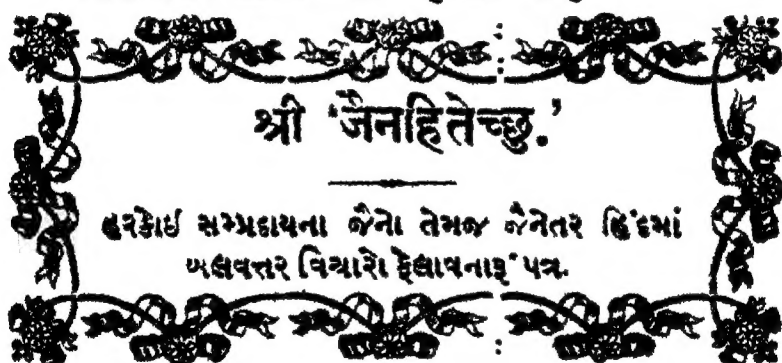
ચિત્ર ૨ જી.

પહેલા નંબરના ચિત્રની પાછળનું આ ચિત્ર પણ મહેં ચોળ્યું હતું, જો કે તે 'જૈનહિતેશ્વર' નામક ઉચ્ચ શૈલિના હિંદી પત્ર માટે ચોળ્યું હતું. આ ચિત્રનો પુલાસો આજના અંકના "જૈનોની હાલની સ્થિતિનું ચિત્ર" એ મથાળાના લેખમાં વાંચવામાં આવશે. એ ચિત્રમાં મથાળાની જગ્યા દેરી છે, તેમ જ નીચે જમણા હાથ તરફની જગ્યા પણ દેરી છે. મથાળાની દેરી જગ્યા સામાના

અન્યારી કુનિઓ પૂર્વના જૈન સમાજના ચિત્ર વડે ભરે એમકું કમકુલું; અને નીચેની કક્ષી જમા લાવિયના જૈનો તે વખતની જૈન સમાજની સ્થિતિના ચિત્રવડે ભરે એમ આશ રાખું છું; આપું ચિત્ર તૈયાર થશે ત્યારે તે જોનારાઓ વીશમી સદીના જૈનો માટે શું કહેશે ? શું ખારશે ?

ચિત્ર ૩ છું.

એક 'શ્રેષ્ઠ પુરુષ'—Superman—સમળી 'લાગણીઓ'થી પર હોય છે તે જતાવનાર આ ચિત્ર છે. બહો ૩ જુડી કોઈ 'પલ્લ' જનની લાગણી (emotion) હેને અસર કરી શકતી નથી. શ્રી મહાવીરને કામ પ્રેરવા દેવે મેકલેલી મલનાઓના હાવભાવ, દલ, પ્રાર્થનાઓ પ્રત્યાદિ સર્વ જોળરો નકામાં જાય છે. આત્મરમણતા વાળો એ પ્રનાપી પુરુષ ચોતાના આનંદ માટે ચોતાની ખાસ વાટિકાઓ ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને એમા એકલો જ ખેલી શકે છે, જે ખેલવાની ક્રિયાને લોકોએ 'ધ્યાન' એવું નામ આપ્યું છે.

શ્રી 'જૈનહિતેચ્છુ.'

હરકોઈ સમગ્રદાયના જૈનો તેમજ જૈનેતર હિંદમાં
ખલવત્તર વિચારો ફેલાવનાર પત્ર.

સરઆતાના બે બોલ.

મેહું થયું છે—પણ મેહું થયું છે. અપ્યાય વાયકો
તરફથી 'અંક કહારે મળશે ?' એવો પ્રશ્ન રૂબરૂમાં તેમજ પોષ્ટ દ્વારા
લાગભગ દરરોજ કરવામાં આવે છે. જવાબમાં એટલું જ કહી શકું
કે, આજસ ક બેઠકારી જેવા કાંઈ કારણથી નહિ, પણ 'હિતેચ્છુ'નું
જે હેતુ 'ધોરણ' કલ્પ્યું છે તે ધોરણને લાગતી કલ્પનાઓ, ભાવ-
નાઓ અને વિવેચનો 'ઉત્પન્ન કરવા' જેટલી (જે જાતની 'સદ્ધિ'
રચવા જેટલી) 'શક્તિ' ફાળવવા પડવાની મ્હારે રાહ એવી પડી
છે, એ જ કારણથી મ્હારા વાયકોને આટલો લાંબો વખત રાહ

જોતા રાખવા પડ્યા છે. જે શક્તિથી સંતાન અથવા મનુષ્યસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તે જ શક્તિથી ભાવના સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે,—માત્ર દિશાઓ ભૂદી છે. લાંબા વખતથી આત્મા કરતી શારીરિક અશક્તિ, ભાવનાઓની સફલતા માટે કરાતી ક્ષીણતાએને જોઈતું દ્રવ્ય રળવા પાછળ થતી શેઠાણ, અને કેટલીક વખત શક્તિના મડાળને વધારવા ખાતર સમર્થ વિચારકોના સબંધે વાંચવા-વિચારવામાં દિવસોના દિવસો સુધી લાગતી તક્ષીનતા: આ સળખોને લીધે ‘હિતેચ્છુ’ માટે નિયમિત રીતે લખાણ લખવાનું ન બને તો એ માટે હું દીલગીર થાઉં નહિ કે ક્ષમા પશુ માગું નહિ. લોકોને જેમ પારકા પુત્ર વડે પુત્રવંતા થવું ગમતું નથી, તેમ મને પારકા વિચારો અને લેખો વડે અંક બહાર પાડી ‘કર્તા’ થવાનો ખ્યાલ ગમતો નથી,—અને ખાસ કરીને ‘નિયમિત કર્તા’ થવાનો ખ્યાલ. ઉમરાણ જતી શક્તિ પોતે જ બહારે ‘એક’માંથી અનેક થવાની—‘સૃષ્ટિ’ રચવાની—‘લખવા’—‘બોલવા’ની પ્રેરણા કરે, ત્યારે જ લખવું—બોલવું; એ પ્રેરણાનો સમય એ જ ખરો ‘ઋતુકાળ’ છે—‘સૃષ્ટિ’ ‘રચવા’નો અનુકૂળ સમય છે: એમ મહાઈ માનવું છે.

આ કાંઈ રમુજ ‘અલંકાર’ નથી, પણ કુદરતનું સત્ય છે. તનન શક્તિ સેંકડો બિન્ન બિન્ન રૂપમાં દેખા દે છે. બાળપણકાંના બોલવામાં, લેખકના લખવામાં, ધ્યાનાર્થ પુરૂષની વિચારણામાં, શિલ્પીના ટાંકણામાં: સર્વમાં અજન શક્તિ જ કામ કરી રહી છે. મનુષ્યની આંદર રહેલી તનન શક્તિ આ સર્વ કાર્યો દ્વારા બહાર નીકળે છે. કાર્ય કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા અને જુસ્સો એ કાંઈ સ્થૂલ શરીરના ગુણો નથી, પણ આત્માના ગુણો છે.

‘સૃષ્ટિ રચ’ એવો અવાજ અંતરના બોંયરામાંથી બહાર સુધી નીકળે નહિ, તનવાની ‘તાલાવેલી’ અને ‘ઝલ્લઝલ્લી’ અને ‘મસ્તી’ બધાં સુધી ‘પ્રકટ’ થાય નહિ ત્યાં સુધી મગવતી લેખિની કે ભગવતી બાબિનીનો સ્પર્શ કરવાનું જોએ મોકુફ ન રાખી શકે તેઓ તે દેવીઓના દ્રોહી અને વાસનાઓના દાસ છે. જનસંખ્યા કે પુસ્તક સંખ્યા ફનિયામાં થોડી નથી; ઉમરાતી શક્તિના અવાજનો જવાબ વાળવા રૂપે થતી ક્રિયાના પરિણામે એક સંતાન કે એક પુસ્તક ઉત્પન્ન થવા પામે તો તે બહો થાય; બાકી તો પુસ્તકો અને સંતાનોની સંખ્યા વધવાથી ફનિયાને લાજ નથી. મોકુફ લખાણ કે થોડું લખાણ તેથી

દુનિયાને તુકજાન જોખું જ છે; સક્રિત પ્રેરનારો—સક્રિત માનારો—સક્રિત જોગખનારો—સક્રિત પૂજનારો એક સબ્દ પણ કહેતાથી આજની દુનિયાને મળશે તેવું જીવન સારૂ છે. જીંદગીના સરવાળે સમગ્રતા શકિત તેને શુભ નાદથી કહેશે :

‘હે’ ત્હને સરજ્યો : ત્હે’ મ્હને આજેખી.

‘હે’ ત્હને સજ્જગ્યો : ત્હે’ મને ગાધ;

‘હે’ ત્હને બળ ધીરું : ત્હે’ સહિષ્ણો રચી,

હું ત્હારી જનેતા, પણ, તાત ! તુએ મ્હારો ‘હમ્મર’ !

(૨)

ડિસેમ્બરનો અંક લખી રહ્યા પછી આજ સુધી આ અંક લખાતો જ રહ્યો છે. જૂદાજૂદા લેખો જૂદેજૂદે પ્રસંગે અને જૂદી-જૂદી જગ્યાએ લખવામાં આવ્યા છે, અને જેમ જેમ લેખ લખાતા ગયા તેમ તેમ છપાતા ગયા હતા.

‘જૈનોની સ્થિતિનું ચિત્ર’ શીર્ષક પહેલો લેખ આ પત્રમાં છપાવા આગાઉ ‘જૈનહિતૈષી’ નામના હિંદી માસિક પત્રમાં બે ટુકડે છપાયો હતો. આ પત્રનો ડિસેમ્બરનો અંક કે જે બાન્યુઆરીમાં પ્રગટ થયો હતો તેમાં એ લેખનો એક ભાગ છપાઇ ચૂક્યો છે અને આ ચાલુ અંકમાં તે લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યો છે. એ લેખને લખતું ગિત્ર પણ પુડાની ખીજ બાબુપર આપેલું જોવામાં આવશે. આ લેખ પ્રથમ ‘હિતૈષી’માં પ્રગટ થયો ત્યારથી દિગમ્બર જૈન સમાજમાં બારે ખગબગાટ થયો છે, કે જે હવે ચાલુ છે અને થોડા જ અરસામાં સમગ્ર જૈન સમાજ એ ખગબગાટની બાથમાં આવી જશે એવું મ્હારું અનુમાન છે. એ ખગબગાટની આગમાંથી જૈન ફીનીક્ષ નવા બલવાન દેહ સાથે ફરી ઉઠો એ મ્હારી હાર્દિક પ્રાર્થના છે.

ખીજે લેખ ‘નમ્ર સત્ય’, મહાવીર જન્મન્તી હિંદોર ખાતે પહેલ-વહેલી ઉજવવા માટે મુસાફરી કરતા રસ્તામાં લખાયો હતો. જે ‘મિશન’ માટે મુસાફરી થતી હતી તે મિશનના નાયકનો આત્મા મ્હારા શરીરની રજેરખમાં તે વખતે રમી રહ્યો હતો. રાજનગરીમાં ચતુર્વિધ સંઘ વચ્ચે ઉપદેશ દેતા મહાવીરને નહિ, પણ પહાડો, ખીજો તથા મેદાનોમાં ધ્યાનમસ્ત મહાવીરને મ્હારી આંખો ચાલતી દ્રેને હું હતી; અને એ કલ્પનાથી ચસ્ત થયેલી છુદ્ધિએ આ અંકમાંના

‘નગ્ન સત્ત્વ’ને— મુવતી જેમ નગ્ન બાળકને જન્મ આપે છે તેમ— જન્મ આપ્યો. આથી દુનિયા ભલે તે બાળકને કદરપું કે કઠોર કહે, જનેતાને મન પોતાના બાળક જેવું સુંદર બાળક બીજી કાંઈ ચાતા જણતી જ નથી !

ત્રીજો લેખ આરોગ્યશાસ્ત્રને લગતાં સત્યો સ્હમજવનારો છે, તે હજી ચાલુ રહેવાનો છે.

ચોથો લેખ ‘અમૃતલાલ શેઠનું અઠવાડીઉ’ હિસેમ્બરના અંકમાં ચર ચથો હતો અને આ અંકમાં પણ—ચે’કરો વાચકોની તે તાજ્જિ પુરો કરવાની આગ્રહયુક્ત માગણી છતાં—સ્થળસંકાયને લીધે અપૂર્ણ રાખવો પડ્યો છે. આ અંકમાંના તે કથાના ભાગમાં એક આદર્શ ઔષધાલય અને આદર્શ ચિકિત્સકનું સ્વરૂપ આજેખવા પુરતું જ કામ બજાવવામાં આવ્યું છે. આદર્શ શીમન્ત અમૃતલાલ પોતાની જીંદગીના બાકીના દિવસો કેવા ઉપયોગી માર્ગે ગુજારે છે છે તે તથા આદર્શકન્યા લીલાવતી કોને અને કેવી રીતે પરણે છે, તે દરે પછીના અંકમાં વાચવામાં આવશે. હું જાણીને ખુશી થયો છું કે ધણી બનવાનો આ લેખથી હિતેચ્છુ તરફ આકર્ષાયો છે અને મૃતકોએ તો એ કથા પુરી થયેથી એક પુસ્તક રૂપમાં ત્હોની હજારો પ્રતો છપાવી પોતાના ખર્ચે ત્હોનો પ્રચાર કરવાની ઇચ્છા જણાવી છે.

‘સમયની ઉદ્દયોપણા’ શીર્ષક ઉર્દૂ કાવ્ય ‘હાંધિલુ’ છે, પણ ત્હોના કિપર વિસ્તૃત ટીકા મ્હે લીધી છે. આ વિચારોનો પવન આ દેશમાં ફેલાવાની બહુ જરૂર છે.

‘વિધવાવિવાહ વિગાર’ એ મથાળાના લેખમાં એ વિષયની તરફથી તેમજ વિરુદ્ધમાં હમબાહમણામાં બહાર પડેલા લેખોનો સાર અને તે કિપર મ્હારી આલોચના છે. આ વિષય પર પુષ્કળ ઉદાપોહ થવાની જરૂર છે અને જેમ તે વધારે ચર્ચાથી તેમ સમાજને વધારે લાભ છે. આ વિષયની ચર્ચાને અંગે ધર્મ, નીતિ, સમાજ, તત્વજ્ઞાન આદિ પશ્ચા વિષયોની ચર્ચા થાય છે.

“ સ્વીકાર અને અવસોકન ” શીર્ષક લેખ પરત્વે કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. જે લેખકોને મ્હારું ‘રિવ્યુ’ અપ્રિય લાગે તેઓએ કૃપા કરી હવે પછી અવસોકનાર્થે પુસ્તક મોકલવાનો શ્રમ સેવવો નહિ. મ્હને પણ એ *pleasant to read* થાં કિમતી વખત અને શક્તિનો વ્યય થતો અટકવાથી લાભ જ થશે.

“ સમ્યક્ પ્રવાહમાં ” એ લેખ ચાલુ થયો છે. છેલ્લા સાત આસ હરમાન મંચટ થવા પામેલા લગભગ તમામ જૈન સામયિક પત્રોના તમામ અંકો તેમજ બીજાં કેટલાંક બહાર પત્રોના અંકો વાંચ્યા પછી એ લેખ લખાયો છે. એ લેખ લખવામાં સમ્યક્ અને શક્તિનો પુષ્કળ વ્યય કરવો પડ્યો છે, પણ ચાલુ બનાવેલી અર્થાંકારા તત્ત્વજ્ઞાન અને સમાજસાક્ષરતા લગતા હયા સિદ્ધાન્તો સમાજના મગજમાં ધુસારવાના પ્રયત્નને અંગે અપાતો દરકોષ ભાગ સરળ જ છે. આ વિષય લખવામાં હું બધે રથને સખત, - ૨ નિર્દય પણ બન્યો દેખાઈશ. કેટલાકોને તો બાવાના અલંકાર પણ અપમાન રૂપ લાગશે. પણ એ બાબતમાં હું નથી ક્ષમા માંગી શકું તેમ, કે નથી એમના શુસ્સાથી શુસ્સે ધાકું તેમ. હા, એટલું તો પ્રમાણિક-પણે કહી શકું કે, જે સમાજ માટે રહાઈ હલ્ય બળે છે તે સમાજના દિન ખાતર તે સમાજની જોખમદાર બકિતઓ તરફ ‘પ્રશસ્ત’ નિર્દયતા વાપરવી એ મ્હારી ‘ધર્મ’ની વ્યાખ્યાથી બહાર નથી, બલકે એ જ હૃદય કોટિની ‘દયા’ છે. શ્વેતાશ્વર-દ્વિગમ્યરના ઝગડાપરની ‘નોંધ,’ લાલાલજીપતરાવના જૈન ધર્મ પરના હુમલાથી ઉદ્ભવતા વિચારો, ‘પાટ-શુની પ્રભુતા’ પુસ્તકમાં રહેલું જૈનોએ હમણાં જોયું છે તે કરતા બૂદી જ જનનું તત્ત્વ, દસમી શ્વેતાશ્વર કોન્ફરન્સનું અવલોકન ધન્યાનિ ‘નોંધો’ તરફ વાચકનું ખાસ લક્ષ્ય બે થયું અથોઅ નહિ ગણાય.

કવિવર ટાંગોરની ‘ગીતાંજલી’ના એક સુંદર કાવ્યનું અનુકરણ ‘પુષ્પાંતરને પ્રાર્થના’માં કરવામાં આવ્યું છે, જે હૃદય વિચારોથી રસબોળ છે

‘જૈનન્યાનું’ દિગ્દર્શન’ એ મધાળાનો લાભો લેખ, જૈન સા-જ્ઞાના અભ્યાસી તરીકે પ્રસિદ્ધ પુરોહિત એ ધર્મ અને એ ધર્મના સાક્ષી સમ્યક્-ધર્મમાં શું કહી શકે છે તે દુનિયાને બજવા મળે, એ હેતુથી લખલ કરવામાં આવ્યો છે. આ લેખમાં બધી એવી બાબતો છે કે જે ઉપર મ્હારે બોલવું જ જોઈએ; પરંતુ લેખ સમાપ્ત થવા પહેલાં રોકા કરવી એ શિષ્ટાચારથી વિરુદ્ધ છે. સામાન્યગણને આ લેખ-માંથી હૈમની ભક્તિની બાવનાને પોષક એવી બધી બાબતો મળશે.

(૩)

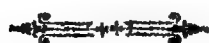
વિષયોને છોડી હવે જરા પ્રશ્નક તરફનો યોડો ખુલાસો કરવાની રજા લઈશ. અગાઉ અનેક વખત કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, ‘હિતેચ્છુ’ કોઈ અમુક હીરકા કે અમુક સરેશાનું સુખપત્ર નથી અને નિયમિત

રીતે અમુક તારીખે જ બહાર પડતો એવી કલુષાત આપતું નથી; તે જેમ એક 'પંખા' તરીકે પ્રગટ થતું નથી તેમ પરીપક્કર બુદ્ધિથી પણ પ્રગટ થતું નથી, પણ 'શોખ' ખાતર પ્રગટ થાય છે અને તેથી જ પોષ્ટ ખર્ચ સહિત માત્ર આઠ આનામાં ત્રણે ઝોઝામાં ઝોઝા ૪૦૦ પૃષ્ઠો આપવાનું કામ લેનાથી ઉત્તમથી યામ છે. આ એક જ અંકમાં ૨૭૫ પૃષ્ઠ આપવામાં આવ્યાં છે (અને તે પણ નક્કર વાચનથી ભરેલાં) અર્થાત્ ૭૫ પૃષ્ઠ વધારે આપવામાં આવ્યા છે અને ઉપરથી વળી ચાર આવપૂર્ણ ચિત્રો પાછળ લગભગ રૂ. ૧૦૦ તું ખર્ચ કરવામાં આવ્યું છે. વધારાનાં પૃષ્ઠો આપવામાં પણ સુમારે રૂ. ૨૦૦ તું ખર્ચ કરવામાં આવ્યું છે. મતલબ કે બે અંક નાં ૨૦૦ પૃષ્ઠને અગિયે જે ખર્ચ કરવું જોઈએ તે ઉપરાંત રૂ. ૩૦૦ વધારે ખર્ચાને આ અંક બહાર પાડ્યો છે. એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે, ૪૦૦૦ પ્રત પ્રગટ થાય છે, તેમાં જાહેર સરચાએા વગેરેને અપાતી વિનામૂલ્ય પ્રતો બાદ કરતાં, વધારેમાં વધારે મૂલ્ય ૨૫૦૦ પ્રતોનું જ મૂલ્ય વસુલ થાય છે. આવું કાંઈ યાદ કરાવતું પડે તે મૂકને પોતાને ગમતું નથી, પણ અંક મોડો થતાં બહારે કેટલાકો નિર્મોલ્ય આઠ આનાની વાત યાદ કરાવે છે તેથી આ લખવું પડે છે, એટલા માટે કે તેઓ જાણવા પામે કે લેખના આઠ આના સાટે બાર કે ચૌદ આનાનું ખર્ચ કરવું પડે છે અને અમૂલ્ય સમય અને અમોનો બચ તો જુદો જ ! જેઓ 'હિતેમ્બુ' ને આઠ આનાનું 'સાકું' કે 'સોડો' ગણતા હોય તેમણે તે મંગાવના બધ થયું એ જ લેખના તથા આ લેખકના હિત માટે કીક છે; કામ્ય કે તેવાઓને આ પત્રના ભેખો કાંઈ મળ્લ નહિ આપી શકે

સંતોષનો વિષય છે કે, 'હિતેમ્બુ' પ્રતિદિન તમામ ૪૦૦૦ અને કોમોના બુદ્ધિશાળી જનોમાં બહાર પામતું જાય છે. લીસ્ટ પર આજે જુદીજુદી કોમના ૧૦૦ અમલદારોનાં નામ છે; દિગમ્બર-ખેતામ્બર મૂર્તિપૂજક પંથના અનુયાયીઓ પૈકી લગભગ ૧૫૦ આ પત્રના આદક છે, વૈષ્ણવ-પારસી કુખીરપથી-બુસદમાન-આર્ય-સમાજ વગેરે પૈકી પણ સુમારે ૩૦૦ આદક છે. જે તન્દુરસ્તી યારી આપે અને વ્યાપારની જાનળથી તદ્દન મુક્ત રહી આ કામ પર સધળું લક્ષ આપવાનું બની શકે તો 'હિતેમ્બુ'ના બહો બહોના પ્રચાર થઇ શકે, પરન્તુ જે કાંઈ થાય છે તે સારા માટે જ થાય છે; વર્તમાનથી નાખુશ રહેવું હકાપણજરૂર નથી.

વા. મો. શાહ.

ચાતુર્માસના શાન્તિભર્યા સમય માટે અતિ
ઉપયોગી બનીસો.

બહેર લાયબ્રેરીઓ, સંસ્થાઓ, જ્ઞાનભંડારો, મુનિ
મહારાજાઓ અને સખી ગૃહસ્થાનાં પુસ્તકો
લેખોનાં અમૂલ્ય આભૂષણો.

પંડિતશ્રી હંસરત્નગણિ વિરચિત.

શ્રી રાત્રુંજય માહાત્મ્યમ્.

(ગદ્યાત્મક)

આ મહાન ગ્રંથ પદર અધિકારમાં વહેંચાયેલો છે. તેમાં દશ
હજાર પ્લોકો આપેલા છે, આ ગ્રંથના કર્તાની અદ્ભૂત શૈલી ધણી
પ્રશંસનીય છે તીર્થરાજની અદ્ભૂત શૈલી તથા તેમનાં દર્શન
અને શ્રવણનું મહદ પુન્ય, નિવૃત્તિના સમયમાં પ્રાપ્ત કરવા સરખું
છે. પંડિતશ્રીએ પ્રત્યેક અધિકારમાં સૃષ્ટિ અને પ્રકૃતિના સૌંદર્યનું
અપ્રતિમ વર્ણન કરેલું છે સંસ્કૃત શુદ્ધ અને સરસ ભાષા શરૂ-
આતના અભ્યાસીઓનાં બહુ ઉપયોગી છે, સુદર બહુ એન્ટ્રીક
પેપર ઉપર છપાયેલો છે. પર્યુષણના શુભ દિવસોમાં ખાસ વ્યા-
ખ્યાન અને વાચના માટે ઉપયોગી છે કીમત રૂ. ૧૦-૦-૦
ટપાલ ખર્ચ બુક.

ઉપરનો ગ્રંથ ખરીદનારને બીજા અપૂર્વ અતિ ઉપયોગી ની-
ચેના પુસ્તકો તદ્દન ભેટ આપવામાં આવશે.

શાલીલદ્ર ચરીત્ર કી, રૂ. ૧-૦-૦, ચપકએન્ડી ચરીત્ર
રૂ. ૦-૮-૦, પર્વકથા મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦. સહરદુ પુસ્તકો પોથી
આકારના સુદર કાગળોમાં છાપેલાં છે, તે પણ સાથે ભેટ મોક-
લવામાં આવશે.

લેખો—ધી વિદ્યા વિજય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ—સાવનગર.

આત્યાર સુધીમાં બહાર નહીં પડેલા અને દરેકે દરેક ચૂહરોએ
અને ભંડારોના વ્યવસ્થાપકોએ સંઘરી રાખવા લાયક.

શ્રી ઉદયપ્રભદેવસૂરિ કૃત

શ્રી આરંભસિધિ સઠીક.

[જૈન જ્યોતિષનો અપૂર્વ ગ્રંથ]

આ પ્રથમા કર્તા ઉદયપ્રભદેવસૂરિ વસ્તુષાળ મત્રીના સમ-
યમાં થયેલા છે. તે સમયમાં જ્યોતિષના વિષયમાં લિન્ન લિન્ન
ગ્રંથો હોવાથી હુન્કોઈ એક વિષયના મૂહુર્તાદિક જોવા માટે વિદ્વા-
નોને અનેક ગ્રંથો જોવા બાંધવાની અપેક્ષા રહેતી હતી. તે જો-
ઈને ઉક્ત સૂરીશ્વરે જિજ્ઞાસુઓના ઉપકારને માટે “ સર્વ પદં હસ્તિ-
પદં નિમગ્ન ” એ ન્યાય પ્રમાણે સર્વ વિષયોનો સંગ્રહ આ એકજ
ગ્રંથમાં કર્યો છે. એટલે કે આ ગ્રંથમાં—તિથિ ૧, વાર ૨, નક્ષત્ર
૩, યોગ ૪, રાશિ ૫, ગોચર ૬, કાર્ય ૭, ગમન (પ્રયાણ) ૮,
વાસ્તુ ૯, વિવાહ ૧૦ અને મિત્ર ૧૧ આ અત્યાર દ્વારા [વિષયો]
લીધા છે. દરેક વિષય સાગોપાગ કહેલા હોવાથી કોઈપણ વિષય
માટે ગ્રંથાન્તરના અવલોકનની જરૂર રહેતી નથી.

આ ગ્રંથ ઉપર વાચનાચાર્ય શ્રીહિમલ્લસ ગણિએ ટીકા કરેલી
છે. તેમાં મૂળ ગ્રંથનું સ્પષ્ટ સ્પષ્ટીકરણ કરવા ઉપરાંત તે તે સ્થળે
સ્વમત તથા અન્ય મનના પ્રાચીન જ્યોતિષ ગ્રંથોની સાક્ષી આપી
દરેક વિષયો સુદૃઢ કર્યા છે. તેમજ મૂળ ગ્રંથની અપૂર્ણતા પણ
સ્વપર ગ્રંથોના પાકો લખીને પૂર્ણ કરી છે. અર્થાત આ એકજ
ગ્રંથ ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ શુભ કાર્યો માટે અતિ ઉપયોગી
છે. તેથી અગોએ આ ગ્રંથ છપાવી પ્રગટ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે.

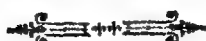
આ ગ્રંથ છપાવે પચુંપણ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થશે, તેથી આગ-
ળથી ગ્રાહક થનારે પાતાનું નામ ઠેકાણું વિગેરે રીનસર લરીને
અમારા પર મોકલવું. અગાઉના ગ્રાહકની સખ્યા બેટલીજ નકલો
છપાવવામાં આવે છે. આવા ગ્રંથો વારંવાર છપાતા નથી, તથા
તેની નકલો પણ કાવ્ય ચરિત્રાદિકની જેમ વધારે છપાતી નથી,
તેથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રથમથીજ ગ્રાહક થવું શ્રેષ્ઠ છે. આ ગ્રંથ

લગભગ ૩૦ ફારમનો ચસો તેમાં સ્પષ્ટતાને માટે તે તે સ્થળે મૂળ પ્રત્યક્ષમાં લખેલાં થયે પશુ હેવામાં આવ્યા છે.

આગળથી આહુક ચનારને આ પ્રત્યક્ષ રૂ. ૩૮૮ પાછળથી રૂ. ૫ ની કીંમતે મળશે. પોષ્ટ ખર્ચ સિન્ન સમજવું વધારે ખુલાસા માટે નીચેને સિરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો. ફરિયાદ.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

શાહ મુફ્તિમદદસ ગીગાસાઈ,
અધિપતિ જૈન શાસન-ભાવનગર.

રાજા મહારાજાઓના ઇતિહાસોની હકીકતથી ભરપૂર
અતિ ઉત્તમ સાહસના અપૂર્વ નમુનારૂપ

ટાંડ રાજસ્થાન.

ઇતિહાસોને સશોધી ભારતવર્ષના દેશી રાજ્યોના રજપુતોના વૃતાંતો ઉપર અજવાળું પાડનાર ટાંડ સાહેબનું અતિ માનવતુ પુસ્તક મોટું સાહસ કરીને પ્રકટ કરવાની પહેલ અમારી સૌથી પ્રથમની છે. ટાંડ રાજસ્થાનમાંથી અનેક વસ્તુઓ ભણવાની મળે છે આ પુસ્તકના નામથી કોઇપણ મુશિક્ષિત અભણો નથી તેથી તેનું વિશેષ શું વિવેચન કરવું ? તેની મુળ કીંમત રૂ. ૧૦-૦-૦ રાખવામા આવી હતી છતાં પર્યુપણ અને ચાતુર્નામ જેવા પ્રસંગોને અનુસરીને માત્ર રૂ. ૬-૦-૦ મુદ્રાટેલી કિંમત રાખી છે મુન્દર પાદુ સોનેરી બાઈડીંગ ઉંચી છપાઈ અને સરસ કાગળો ખરેખર આકર્ષક છે. દરેક લાયબ્રેરીના આભૂષણરૂપ છે. ઉપરનું પુસ્તક ખરીદનારને નીચેના પુસ્તકો ભેટ આપવામા આવશે.

જૈન શુભેચ્છક આદ્યમ જોમાં સાધુ અને શ્રીમંત પુરોહિતોના ૩૪ ફોટોઓ છે. કી. રૂ. ૧-૦-૦, કોન્ફરન્સના ભોમીયા જેના અદર કોન્ફરન્સના રિપોર્ટો છે. કી. રૂ. ૧-૦-૦, દ્રવ્યગુણપ્રયાંયનો શાસ અર્થસહિત કી. રૂ. ૧-૪-૦, વ્યાખ્યાન સંગ્રહ કી. રૂ. ૧-૪-૦, લવંગલતા કી. રૂ. ૦-૪-૦, કુસુમકુમારી રૂ. ૦-૪-૦, જયા રૂ. ૦-૬-૦, આઈન-ઈ-અકબરી રૂ. ૦ ૮-૦, અને નીતિ દર્પણ રૂ. ૦-૪-૦.

ઉપરનાં પુસ્તકોની બક્ષીસો ઓર્ડર સાથેજ મોકલવામાં આવશે. આ યાજના માત્ર ચાતુર્માસ મુદ્દીનીજ છે માટે સત્તર લખવાની તજવીજ કરવી.

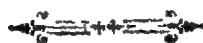
માસીક-વિધાવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર.

આઠ હજાર શ્લોકનો પ્રથમ ભાગ બહાર પડી ચુક્યો છે.
શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિ રચિત.

ઉપામિતિ ભવ મપંચા કથા.

(ત્રણ ભાગમાં પત્રાકારે વીશ હજાર શ્લોકનો સાહિત્ય સાગર.)

સાગરમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો હોય છે, તેમ આ મહાન
બ્રથમા સાહિત્યના અગોપાગનાં અલકારો ભરેલા છે. આ પ્રથમની
પ્રશંસા કરવી તે કસ્તુરીની સુગંધ અને સુવર્ણની કાતિનાં પ્રશંસા
પત્રો મેળવવા શ્રમ સેવવાના સરખું છે. અદ્ભૂત કંડપના કસ્વાની
પ્રતિભા શકિતવાળા આ પ્રથમના વિદ્વાન કતાંની શૈલી અને કથાના
રૂપમાં અદ્ભૂત કંડપનાને યોજવાનાં સામર્થ્યથી વક્તા અને શ્રાતા-
ઓને અપૂર્વ આનન્દ પ્રકટ થાય છે. આવી અમૂલ્ય વાચનાનો
પ્રત્યેક સાહિત્યવિલાસી વિદ્વાન મુનિરાજ અને વિદ્વાનશીલ શ્રાતાઓ
સહેલાઈથી લાભ લઈ શકે તેટલા માટે તેને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી
નાંખવામાં આવ્યો છે. પહેલા ભાગમાં ત્રણ પ્રસ્તાવ, બીજા ભા-
ગમાં ચારથી છ પ્રસ્તાવ, અને ત્રીજા ભાગમાં સાતથી આઠ પ્ર-
સ્તાવ સમાવવામાં આવ્યા છે. છુટકે ભાગો ખરીદ કરનાર પાસેથી
પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ભાગના રૂ. ૬-૦-૦, રૂ. ૬-૦-૦-૦,
અને રૂ. ૪-૦-૦ લેવામાં આવશે અને સપુર્ણ ગ્રંથ એકી સાથે
લેવાથી રૂ. ૧૨-૦-૦ મૂલ્ય પડશે. ગ્રાહકની ઇચ્છા સપુર્ણ ગ્રંથ
લેવાની મરજી હશે તો પ્રથમ ભાગ સાથેજ ત્રણ ભાગનું મૂલ્ય
લેવામાં આવશે. ઉપરનો ગ્રંથ ખરીદનારને નીચેનાં પુસ્તકો પણ
મોકલવામાં આવશે.

ધર્મદેશના (ગુજરાતી) કી. રૂ. ૧-૦-૦ પાંચસો પૃષ્ઠોનું
ધર્મશિક્ષાનું અપૂર્વ પુસ્તક, પ્રાચીન શ્વેતાંબર અને અર્વાચીન
દિગંબર કી. રૂ. ૦-૪-૦ શાણ્ડી સુલસા (હીંદી) કી. રૂ. ૦-૪-૦.

મદરહુ બક્ષિસ ઉપરાંત ઉપરના બન્ને ગ્રંથો સાથે ખરી-
દનાર મુનિમહારાજને આતુમાંસના સ્થિરવાસ દરમિયાન જન
શાસન પત્ર વિના લવાજમે આપવામાં આવશે.

લખો—ધી વિદ્યા વિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર.

આપણી આસપાસ ચાલતું સાચું નાટક.

જૈનોની હાલની સ્થિતિનું ચિત્ર.

ગયા અંકમાં પ્રકટ થયેલા સામનો હુંક સાર.

આ લેખ કે જે થોડા વખતમાં પુષ્કળ લોકપ્રિય થઇ પડશે છે અને જેનું હિંદી ભાષા-તર 'જૈનહિતૈષી' પત્રમાં પ્રગટ થતા જ તર-ફથી તેમજ વિરૂદ્ધની* ટીકાઓ તત્કાલ થવા લાગી હતી, તેને આ અંકમાં સમામે કરવામાં આવ્યો છે. આ અંકમાં આ 'નાટક' આગળ ચલાવવા પહેલાં નવા આક્રોશની સમગ્ર ખાતર છપાઈ ચૂ-કેલા સામનો હુંક સાર આપવો જરૂરનો જણાય છે. આ 'સાચું'

* હું સ્વપ્નમાં પણ એવી આશા રાખતો નથી કે મહારા વિચારો અને લેખો સર્વત્ર પ્રસારા જ પામે. એવી આશા કુદરતના નિયમોથી તદ્દન અશકાન માન્ય જ રાખી શકે પરંતુ મહારા લેખો કે વિચારો સ-માજમાં ફળુ થવા સાથે જ સમાજનો મોટો લાભ—મિત્ર થા શત્રુ રૂપે પણ—તેના તરફ આકર્ષાય છે એ જ મને ગ્રામ આનંદ આપવા માટે પુ-રતું છે. મહારા અવાજ સમાજના કાનને જ નાહ પણ હૃદયને પણ પહોંચી શકે છે એ બાબત મને એકાદ આનંદજનક નથી સુખદા હિંદી 'જૈન હિતૈષી' પત્રમાં મહારા આ લેખ છપાઈને બહાર પડ્યો અને બનારસ પહોંચ્યો તે જ દિવસે ત્યાં આગેવાન દિગમ્બર જૈનોએ તે લેખ વાંચ્યો અને તે-મને તે કેટલી હદ સુધીની અસર કરનાર થઈ પડ્યો તે એટલા હપરથી સ્કમળ શકારો કે તેઓએ તે જ રાત્રે બહેર સલા બરીને 'હિતૈષી' રહામે 'પ્રોટેસ્ટ' કરાવ્યો. આ બખરને હું ઉચી 'વધામણી' માનું છું. જૈન આ-ગેવાનો અને તેમાં પણ કોઈપણ વાચક—વચારવાની દરકાર કરતા થયા એ બખર એક વધામણી નહિ તો બીજું શું ? અને 'પ્રોટેસ્ટ' પણ આટલો જલદી કરાવે પડે એ એ લેખમાંના હોદ્દાની અને સાધારી 'શક્તિ' અસહ્ય લાભવાનો પુરાવો નહિ તો બીજું શું ?

મહારા માનવતા મિત્ર અને 'જૈનમિત્ર'ના આનંદરી એડિટર બ્રહ્મ-ચારી શીતલપ્રસાદ આ લેખનું 'રિવ્યુ' લેતા એવાની હલીશો અને સાધા-બળથી અબઈ ગયેલા એવા છે પણ એ વિચારોથી 'અમને' નુકસાન થવાનો એમને ભય લાગે છે, તેથી વિદ્વાનોને એ વિચારોનું મુક્તિપૂર્વક ખંડન કરવા અમત્રજી આપે છે, કે જે ખંડન તેઓ થોડાના પત્રમાં પ્રગટ કરવાનું વચન પણ આપે છે. શાસ્ત્રોમાં પારંગત અને અખંડ બ્રહ્મ-

નાટક 'લખનાર' સાથે લઈ લેનો ડાહ્યરમિત રમણલાલ એક સાંકળના વખતે ફરવા જાય છે અને 'ટમ આફ વૉર,' સીનેમેટોગ્રાફ તથા મહાજારતનો ખેલ જુએ છે. ત્યાર બાદ તેઓ છૂટા પડે છે; પણ લખનાર રાત્રે સ્વપ્નમાં ડૉ. રમણલાલને પોતાની સાથે જ જાય છે અને સંજે જોયેલા દેખાવો જોવા જ દેખાવો જૈન સમાજમાં ખરેખર અને ધોળે દિવસે જોવામાં આવે છે તે તરફ ડાહ્યરમિત લક્ષ્ય ખેંચે છે. જૈન મહારાની માલેકા માટે શ્વેતામ્બર—દ્વિગમ્યરો વચ્ચે જે ઝગડા ચાલે છે તેને 'ટમ-આફ વૉર'ની રમત સાથે સરખાવે છે. પછી દ્રૌપદીના વસ્ત્ર ખેંચવાના નાટકી દેખાવ સાથે જૈન સ્ત્રીઓની કંગાળ અને દુઃખી સ્થિતિનો દેખાવ સરખાવે છે અને સ્ત્રી વર્ગે જોગસ્વ કે કાચ રૂપ ન થતાં ઉપયોગી અંગ અને તે માટે કેવી જાતનું સમાજબંધારણ જોઈએ તે સૂચવે છે, તેમજ સમાજને હાલના અથવા ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિઓ નહીં શકે એવા બંધારણવાળી સરસ્થા બનાવવા સારું આપે છે તેઓ વચ્ચે આ પ્રમાણે (સ્વપ્નમાં જ) વાતચીત ચાલે છે એટલામાં સ્ત્રીઓના

અર્થેના ખાજનાર—અર્ધઆધુ-પોતે (એક સાપ્તાહિક પત્રના સંપાદક હોવા છતાં) ખંડનમાં કોઈ દલીલ નથી કરવાની હિમત ન થવાઈ શકે અને બીજા વિદ્વાનોને આમંત્રણ આપે એજ મહારા વિચારોના વિજયનો એક પુરાવો કે વાવડો. છે એમ કું માની લઈ તો મહારી એ વાજબી મમદારી (કે જેને કું આવશ્યક સદ્ગુણ માનું છું) માટે કોઈએ બોલ લગાડવું જોઈતું નથી. એ તો ગમે તે હો, કું તરફના અવાજ કરતાં પગલના અવાજથી વધારે દેવાયલો છું અને મને તે વધારે ઉપયોગી લાગે છે, માટે કું ધન્ય છું કે વિદ્વાનો સાચા ફીલથી અને પ્રાક વિચાર સાથે બહાર પડે અને આ વિષય કે જે કોઈ એક મનુષ્યના મિહત નથી લેને પુરતા વિવેકથી અને ઉદાહરણથી ચર્ચા નૈનોમાં જો એવું જોર, એવી વિચાર સક્તિ, એટલી જાહેર જાગી, એટલું જાણ, ખીજના વિચારને સહેલાઈથી તાજે ન થતાં પોતાના પગ હપર-પોતાના આત્મપ્રકાશપર લેવા શકેવાની હિમત આવેલી કું જોઈ તો જૈનસમાજને 'સરલ પાણી' માનતો કું તરફાઈ એટલું અને 'મહારો સમાજ જીવતોજીવતો-નાચતોફૂલતો-જીવનમય છે-હજી પશુ જીવનમય છે' એ સમજણથી કું એકદમ પુરી થાઉં; અને એટલા જ માટે કું ફરીથી કું કું કે, ખનારસમાં પ્રોટેસ્ટ કરાવવા મળેલી સજાને કું અતઃકરણથી ધન્યવાદ આપું છું અને તેઓ એટલેથી જ એટલી ન જતાં વધારે મહત્તમપણે-પણ સાચા ફીલથી-આમજ વધે એમ કું ધન્ય કું.

એક જાગી ફાગનો સંપૂર્ણ અવાજ કાને પડવાથી ડૉ. રમણલાલ ચમકે છે અને ત્હેને મૂર્છા આવે છે. તદ્દાવસ્થામાં તે પછાં વર્ષોથી રીયાતા સ્ત્રીવર્ગને પુરુષવર્ગ સ્થાને ફક્કડ મચાવવા નીકળ્યો જાણે છે. “રાજાઓ જ્યારે મહુજ સ્વચ્છ દી અને જીલમી ધાવ છે ત્યારે પ્રજામાં ઉવટે અમુકાર્યું બળ ઉત્પન્ન થઇ તેઓ ફક્કડ મચાવે છે અને અમર્યાદિત સત્તાનું કુસરૂં તોડી ફાડી ફેંકી દેછે” એ સિદ્ધાન્તનો સાક્ષાત્કાર ધાય છે. ડાક્ટરની મૂર્છા દૂર થતાં ત્હેનો મિત્ર ત્હેને ખુશ કરવા માટે એક હસામણો દેખાવ દેખાડે છે. જંગલમાંના એક બવ્ય ખડેરના દીવાનખાનામાં ઉદરો અને ઉધાધઓની ફાજ શાસ્ત્રમયો ફેદવામાં મશગુલ બની છે, એ દેખાવ રજુ ધાય છે. આ દેખાવનું વર્ણન આ ચાલુ અંકમાં—આ નીચે—આપવામાં આવ્યું છે.

(૨)

સ્ત્રીઓની ઉસ્કેરાયલી અને વૈરના ધખારાવાળી ફાજ પર પડે પડે. એક જુદી જ જાતનો દેખાવ હવે અમારી સમક્ષ રજુ થયો. એક બવ્ય પુરાણ મહેલના ખડેરનું જીર્ણ દીવાનખાનું અમારી નજરે પડ્યું. પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોનાં પોથેપોથાં ચોતરફ વેરાયલાં હતાં એ જોઇ મ્હારો ડાક્ટરમિત્ર બોલ્યો. “ખરેખર અહીં કોઇ જખરજરત વિદ્યા-પ્રેમી મહાશય આવતો હોવો જોઇએ અને ચોતરફ વેરાયલા મયો એણે જ પોતાની કોઇ માનીતી શોધખોળ માટે ફેદવા કહાડેલા હોવા જોઇએ. ચાલો આપણે દીવાનખાનાની અંદર જઈ તે વિદ્યાવિલાસી મહાનુભાવનાં દર્શન કરીએ.” અમે તુરત જ તેમ કર્યું; પણ અંદર

જયા અંકમાં (૧) ધાર્મિક કમડા તથા (૨) સ્ત્રીઓની અને સમાજ-સ્થવસ્થાની ખેદજનક દશા એ બે ચિત્રોપડે આધુનિક જૈન સમાજનાં બે અગતું દર્શન કરાવવામાં આવ્યું હતું આ અંકમાં (૩) જૈન શાસ્ત્રોની દશા તથા જૈન અભ્યાસીઓનું જીવનપણ, અને (૪) જૈન આગેવાનોમાં ‘દોરવા’ની ‘શકિત’નો અભાવ તથા જૈન પ્રબંધનું ગાડરીઆપણું ચિત્રરૂપે આલેખવામાં આવ્યું છે; અને (૫) આ સર્વ દશાજનક સ્થિતિઓને ભઠ્ઠા-જલાલીના કપમાં બદલી નાખવાની ‘કળા’ બતાવનાર દેવીને રજુ કરવામાં આવી છે એ દેવી કે જેનું નામ ‘શકિત’ છે અને જેનો વાસ સર્વત્ર છે તે આ નાટકનાં બન્ને પાત્રોના મચળમાંથી જ કતપત થતી બતાવવામાં આવી છે અને ત્હેનો સંદેશ જૈનસમાજે બહુ લક્ષ્યપૂર્વક સુધ્ધવા લેવો છે.

પેસતાં જ જે જોવામાં આવ્યું, તેથી મહારા મિત્રનો ઉત્સાહ નિરાશામાં બદલાઈ ગયો. મહે તે અસર ધોધ નાખવા ખાતર કહ્યું ‘ તાહ ડાક્ટર ! તું તો બડો બાગ્યશાળી જણાય છે ! એક વિદ્યાવિલાસી મહાશયનાં દર્શનની આશા કરતાં ત્હને તો અહીં અનેક મહકે અબજો વિદ્યાવિલાસી મહાશયોનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો જો ! જો, મહાશય ઉદરજી કેટલા ઉત્સાહથી પેલા અંબનાં પાનાં ફેદી રહ્યા છે ! અને પેલા ખુણામાં મહાશયા ઉષાધબાધ પુત્રકના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી આરપાર ઉતરી જવામાં કેટલાં મરત બન્યા છે ! અરે, પણ આપણો સમાજ કેટલો કમનસીબ કે શાસ્ત્રશોધનમાં લાગેલા આટલા બધા મહાશયો અને મહાશયાઓની કોજનાં દર્શનથી પણ આજસુધી બેનસીબ છે ! ચાલો આપણે શહેરમાં જઈને શ્રી સંધને આ વધામણી આપીએ અને આ એકાન્તવાસી, વિદ્યાવિલાસી પવિત્રાત્માઓનાં દર્શન માટે ‘ સંધ કહાડવા’ની બલામણ્ય કરીએ.”

ડાક્ટર સાહેબ તો ઉલટા ચ્હીડાયા. “ આવી તે વળી હાંસી ક્યાંક સાંભળી હતી ? આ તે હસવાનું રથળ છે કે રોવાનું ? અરે આ ‘ અમર જીવનનું શાસ્ત્ર ’ આખુંએ ખવાઈ ગયું છે; પેલા ‘ શાન્તિની આવી ’ અને ‘ શક્તિનું રહસ્ય ’ બન્ને અન્યોની માટી થઈ ગઈ છે; ‘ નિગોદથી સિદ્ધશીલા ’ નામના પેલા દગદાર અંધમાં તો માત્ર એનું નામ જ મુશ્કેલીથી વાંચી શકાય છે; ‘ સર્વોત્તમ સિદ્ધિ-ઓ ’ ‘ આત્માની વાડીનો માળી ’ ‘ ત્રિલોકનું રાજ્ય ’ ‘ આધિ-આધિ-ઉપાધિ-વિનાશક મદામત્ર ’ અને એવા બીજા અગ્યારસો અમૂલ્ય ગ્રંથોનાં તો પાનાં પણ તણાઈ ગયાં છે કે ખવાઈ ગયાં છે. કેરા સુદર નામો ‘ કેટલો કિમતી ખજાનો ! અને ત્હેની આ દશા ? મહારા જેવા આજના હજારો ડાક્ટરો અને સાયન્સીસ્ટો, વિચારકો તથા પંડિતો એકલા મળીને સૈકાઓ સુધી મનન, પ્રયોગ અને શોધ-ખોળ કરે તો પણ જે ‘ જીદગીનો જરો ’—જે ‘ અમર જીવન ’—જે ‘ અનંત શક્તિ ’ શોધી શકીએ નહિ તે જરો—તે જીવન અને તે શક્તિને મહામહેનને શોધી શકે રૂપે સાચવી જનારા પૂર્વના મહાન વિચારકો અને યોગીઓને તે વખતે શું એવી સંકા પણ હશે કે ત્હેમના ભવિષ્યના વારસો એ અમૃતથી ત્હન અજાણ્યા રહેવા પામશે અને માત્ર ઉદરો તથા ઉષાધઓ જ ત્હેના પર નિર્વાહ કરશે ? ”

‘ટમ-ઓફ-વૉર’ ના તમાસામાં અને દ્રૌપદીના નાટકમાં જે માણસ હસતો હતો અને મહેને ઉદાસ રહેવા માટે મુર્ખ કહેતો હતો તે જ માણસ હમણાં ત્હના વારસાનો વિનાશ થતો જોઈ રહવા જવો થઈ ગયો. તથાપિ મહેં મહાઈ હૃદય કંઈક ક્યું અને મળક ચાલુ રાખી. મેં કહ્યું— “ડાક્ટર ! વારા પછી વારો સૌનો આવે છે ! અમે વિચારકો તો હવાઈ ખાલમાં ઉડનારા હોઈ રહીએ પણ ખરા. પણ તું—તું એક ડાક્ટર—તું એક ‘દુનિયાનો માણસ’—વ્યવહારકુશળ માણસ—તું” હમણાં કેમ અચ્ચ પાડે છે ? શું તારો કિમતી વારસો બીજાઓના હાથમાં જતો જોઈ ત્હને ‘ઇર્ષા’ આવે છે ? બોબો ? બોબો ! તું અને તારા સમાજ કરતાં શું આ ઉંદર અને ઉધાઈમાં ઓછી ચોખ્ખતા છે ? કુદરત હમેશ લાયકને લાયક સીજ લોગવવા દેછે. આ ઉંદર અને ઉધાઈ ત્હમારા આજના છીછરા અને ધાધળીઆ પડિતો કુદરતા વધારે લાયક હોવાથી જ ત્હમારા પૂર્વજોનો વારસો તેઓના હાથમાં આવી પડ્યો છે. હિંદુસ્તાન ત્હમારો બાપનો છે, તથાપિ ત્હમારા કરતાં વધારે લાયક માણસો—તેઓ સૌધા કે આડકતર વાન્સ ન હોવા છતાં—શું આજે તે દેશનો ભોગવટો ખરાવતા નથી ? આ દુનિયામાં બધે એ જ ન્યાય ચાલેછે. હિંદોનો ભોગવટો કરનારી વિદેશી પ્રજા કહેછે કે, તે કાંઈ પોતાના સુખ માટે ભોગવટો કરતી નથી પણ આ નિર્ભય દેશના રક્ષણ માટે તેમ કરે છે; જૈનોના મદાન પૂર્વાચાર્યોએ મૂકેલા અમલ્ય શાસ્ત્રનાં ડાર રૂપી વારસાને પણ ઉધાઈઓ અને ઉંદરો પોતાના સુખ માટે ભોગવતા નથી પણ ત્હમે ખરા વારસો નાલાયક બન્યા માટે તેઓને ત્હમારું કામ પોતાના શિર લઈ—પરોપકાર ખાતર—ભોગવટો કરવો પડે છે. શું આ વાત ખોટી છે ? એ ઉધાઈઓ તરફ નજર કરો કાંઈ પણ ધાંધલ કયો સિવાય ચુપકીથી અને સપૃથ્વ એકાગ્રતાથી તેઓ અંધમાં રૂપશ કરેછે, પૃષ્ઠ પછી પૃષ્ઠ આખા અંધની પાઠ જાય છે, માત્ર હરફોથી જ સતોય ન વાળતા હરફોની પેલી બાબુ ડૂબકી મારે છે, તેઓ કંઈ અંધને પોતાનો ‘ઉદ્યમ’ બનાવે છે—‘રમત’ બનાવે છે—નિદ્રાસ્થાન બનાવે છે તેમજ આહાર બનાવે છે, મતલબ કે ત્હમનુ જીવનસર્વસ્વ આ અંધ બને છે. કહે હવે, છે કાંઈ જૈન સાધુ કે ગૃહસ્થ આટલે દરજ્જે વિદ્યાવિલાસી ? છે કાંઈ જૈન તક્ષીનતા—આટલી ‘રતિ’—આટલી બક્તિ ? તો પછી આત્મજ્ઞાનનું

મૂઠ ખળળના આળળના જૈનોને ન મળતાં ઉધાહરોને મળે એમાં કુદ-
રતનો શુ દોષ છે ? અને પેલા ઉદરો પણ આ પ્રથો ફેંદવામાં કેવો
'આનંદ' માને છે તે પણ જો. એક બાળક જેમ મીઠામીઠો દુકડો
હાથ લાગવાથી નાચેફેરે છે તેમ આ ઉદરો આ પ્રથોમાં છુપાવેલા
કોઈ અસ્થ્ય મિષ્ટ તત્ત્વને પામતાં નાચતા-ફૂટતા ખાવા લાગી જાય
છે. એમને એ એકાન્તવાસમાં અને એ પ્રથોના સહવાસમાં જેવો
'આનંદ' અને 'ઉશ્વાસ' થાય છે તેવા આનંદ અને ઉશ્વાસથી આજે
કેટલા જૈનો પુસ્તકને આડતા હશે ?”

“હમ્ય, શિષ્ય ! જીર જીવ !” એકાએક થણે થીમો, પણ
ગંભીર અવાજ અમારા કાને પડ્યો ઠાઠરે પોતાના ખીરસામાંથી
સૂકમદર્શક ચત્ર કહાડીને જોયું તો જણાવું કે એ અવાજ એક
ઉધાહ મહાશયાનો હતો, કે જેને હરણાં વાચા અધ આવી હતી
(સ્વપ્નમાં એમ પણ બને, માટે મદ્યે સંકો લઈ જવી નહિ.)
અમો સંસ્કૃત વાતચીત રહમણ શક્તા ન હોવાથી તે મહાશયાએ
પોતાનું બાપણુ જીવરાતીમાં જ ચલાવ્યું “જગથી મત્યુ હુધી
રાત્રીદિવસ શાસ્ત્રને જ પોતાનું મર્ચસ્વ બનાવનાર અમારા વર્ગની
આટલી બધી વકીલાત કરનાર મનુષ્ય ! ત્હને ધન્ય છે ! તું ખરેખર
ન્યાયમર્તિ છે અને એટલા માટે ત્હારા જેવાને અમારા કુટુંબને
એક સભ્ય બનાવવામાં અમને આનંદ જ થાય. આ બિચારો મદદ
ચુકનારો માનવી શાસ્ત્રોને ચુંથવાની મજબા શુ રહમજો ? એને
એટલી જ ખબર છે કે અમારા હોદ્દો માંસ અને રક્તવાદિનીઓ
સર્વ શાસ્ત્રતત્ત્વથી બનેલી છે, બ્રહ્મારે આજના મનુષ્યોનાં શરીર કામ-
વાસના, જામ, લોભ અને અહંકારથી બનેલાં છે. તેઓ શુ શાસ્ત્રોના
આધિકારી હોઈ શકે ? અમને તો આ શાસ્ત્રમથ્યુતા આડે ત્હમરી
દુનિઆના સ્વાદ, શોખ આદિ કસાની ઇચ્છા સરખી પણ ચતી નથી
—તે ત્હમરી હવા કે પવનની પણ અમને દરકાર રહી નથી. અમ કાલે જ
એક મદાન ધર્મમર્તિના એક પ્રથની આરપાર જતાં મ્હારા વાંચ-
વામાં આ પ્રમાણે આવ્યું હતું. “પચમકાળના અમારા વારસ વાંકો
અને જૂઠ વશે;—વાંકો એટલે આત્મમાર્ગ છોડી લાલસાનો મોહક
અને તિનાશક માર્ગ પસંદ કરનારા વશે; અને જડ એટલે જીવિ
વચરના, જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ઇચ્છા વચરના, અર્થનો અનર્થ કરનારા, શબ્દો,
વાક્યો, વ્યાકરણ, પિંગળ આદિમાં જ અટકી પડી તે સર્વની પેલીપાર

રહેલા તત્ત્વને ગુંથળાવી મારનારા થશે. ધરજાળળથી દૂર થયેલાઓ પશુ પોતાની પાસે એકાન્તસેવન, એકાગ્રતા અને સમયની સમ્પૂર્ણ સમવડ હોવા છતાં આત્મ વચનોની શોધ કરવા, પ્રાચીન ગ્રંથોને એકઠા કરવા, તેનો અભ્યાસ કરવા, તેના ઉડાણમાં ઉતરવા અને એ ઉડાણનું સ્વચ્છ પૌષ્ટિક અમૃત અધિકારીઓમાં વહેતી આપવાનો અમ લેવા ઉત્સુક જોવામાં આવશે નહિ. તેઓ ગદ્ગદ પુસ્તકના દ્વેષી થશે; અને જેઓ તેથી કાંઈક ઉચ્ચ શ્રેણિના હશે તેઓ પુસ્તકો સંગ્રહશે ખરા, પણ તે ઉધાઈઓની આદક 'આરપાર જવા' માટે નહિ પણ લોકોમાં વિશ્વાવિલાસી તરીકે ઝાળખાવવા માટે સંગ્રહશે; એથી પણ કાંઈક વધારે ઉચ્ચ શ્રેણિના હશે તેઓ પુસ્તકોમાંના કિંચકાડને જ પોતાનું સર્વસ્વ માની લેશે જ રચ્યાપચ્યા રહેશે તથા પ્રસંગોપાત કિંચકા સળંગ પોતાના અભ્યાસને ધાર્મિક યુધ્ધોત્તું ઉપાદક કારણ બનાવશે; એથી કાંઈક વધારે ઉચ્ચ શ્રેણિના હશે તેઓ વ્યાકરણ, કાવ્ય, તર્કશાસ્ત્ર અને કાવ્યના જ યોગ્ય ગ્રંથોથી તૃપ્ત થશે અને એ શાસ્ત્રોના 'નિયમો' ગોખી 'ચર્ચાવાદી' તરીકે પૂજાશે, એવાંએ ઉચ્ચ શ્રેણિના—પણ આંગળીના વેડે મણી શકાય એટલી સખ્યા ધરાવતા—પુરુષો વિષયોને અંકુશમાં રાખવાનો, જ્ઞાતિના ગ્રંથો વિચારવાનો તથા કવચિત્ કવચિત્ અધ્યાત્મના ક્ષુભકીઆ વિચારોમાં પ્રવેશ કરવાનો ઉદ્યમ સેવશે. આત્મા અને જગત્ની વિચિત્રતાઓ તથા શક્તિઓને અભ્યાસવા તથા અવલોકવા અને 'અનુભવવા'ની દરેકારે કે સ્વભાવવાળા કોઈ વિરલા જ થશે. ખીજા હાથ પર, મૃદસ્થ વર્ગ તો પ્રાપ્ત થન રળવામાં જ—અને તે પશુ ન્યાયસંપન્ન નહિ જ—આનંદ માનશે, એ ધનવડે તગીઓ વધારવામાં અને વધતી જતી તંત્રીઓને સંતોષવાનાં 'ફારા'માં જીવન વ્યતીત કરશે. આઠમાં 'અનર્થ' દડ વિરમણવનનો મૂળ આશય અને તેની અનિવાર્યતા તેઓ સ્વમજી સકશે નહિ અને તેથી એમના હાથ પગ, એમની જીભ તેમજ એમનાં મન બુદ્ધિ માત્ર નિષ્ફળ જ નહિ પણ લુકસાનજનક પ્રવૃત્તિઓમાં મશગુલ રહેશે. ધર્મોદ્ધેહોં એ ઉત્તમ સ્ત્રીજ છે એવો ખ્યાલ દુનિયામાં પ્રચલિત હોવાથી, માણસ જેમ પોતાની કીર્તિ ખાતર સુદર મકાન કે સુંદર ગાડીધોડો રાખે છે તેમ, ધર્મનો ખાલ દેખાવ પણ ધર્મોદ્ધેહ કે ઉત્તમપણુની ખ્યાતિ ખાતર રાખશે તથા ધર્મસ્થાનો અને ધર્મગુરુઓની મુલાકાતો લેશે, પણ તે

વખતે લેખનેા આત્મા તો એમના ધનમાં કે ખ્યાતિમાં કે ધન અને ખ્યાતિથી મળતા પદાર્થોમાં જ રમણ કરતો હશે. ‘અમે મહાવીરના ખરે વારસો છીએ’ એમ તેઓ અભિમાનથી કહેશે ખરા, પણ મહાવીરના ઉપદેશોના રક્ષણ માટે લેખના ધન કે લાગવમનો ભોગ આપતાં લેખના પગ પાછા પડશે. તેઓ એટલા મૂઠ્ઠા હશે કે શારીરિક જાતન કરશે પણ શરીર જહેને માટે બન્યું છે એવા આત્માનો દોહ કરશે, મોટે ખર્ચે મકાનો બનાવશે પણ મકાન જે મનુષ્યો માટે છે તે મનુષ્યોના ખરા સુખ તરફ દુર્લક્ષ આપશે, મંદીરો ચણાવી ‘ધર્મધર’ કે ‘ધર્મરક્ષક’નું પદ લેશે, પણ મંદીર જહેને માટે બને છે તે મૂર્તિ—તે ‘દીવ્ય તત્ત્વનું સ્થૂલીકરણ’—તો લેખની એટલી હદ સુધીની અવગણનાનો વિષય બનશે કે ખુદ એ રક્ષક તત્ત્વ સમાજનું અને બાઈબિરાના અમુલ્ય તત્ત્વનું ભક્ષક બનવા પામશે. વિશેષ શું કહેવું ?—તેઓમાના કેટલાકો પુસ્તકાલયો પણ મોટે ખર્ચે ખાધશે, પણ સાંઘ્યાં પુરતકો શોધી લાવવાની ગરબ એમને ઓછી જ હશે. આવી વસ્તુચિતિમાં અમારો મહામહેનતે કરાવેલો જ્ઞાનભંડાર અમે અમારા વાગ્સ તરીકે ઓળખાતા બિવિધના જૈનોને નહિ આપતા ઉદરો અને ઉપાધ્યોને જ લેના હકદાર કરાવીએ છીએ; કારણકે મથોમા ‘આરપાર ઉતરવા ની, લેને જ પોતાનું સર્વસ્વ બનાવવાની અને લેમાં ‘આનંદ’ માનવાની પ્રકૃતિ જે કાંઈમા સવિશેષપણે રહેવા પામશે તો તે લેખનામાં જ. પચમ કાળના જૈનોને જે અમારો ખળનો ખરેખર જ જોઈતો હશે તો લેના એક ઈલાજ છે, જે કે તે ધણી જ વિકટ છે—અને તે એ છે કે—”....

મહાશયા ઉપાધ્યાય એક પ્રાચીન શાસ્ત્રમાં બિવિધ કથન પૂરું પણ કરી રહ્યાં નહિ એટલામા તો તે જીર્ણીવાનખાનાની દીવાલ ટૂટી અને ઉપાધ્યાય લેમાં ક્યાંઈ દટાઇ ગયાં. મહેને લાગ્યું કે અમે આજના જૈનો એટલા જ્ઞાનરિપુ છીએ કે અમારા કાન સુધી પૂર્વના મહાત્માઓએ સૂચવેલો કિમતી ઈલાજ આવવા જ ન પામ્યો અને અમારાપર ઉપકાર કરવા ખાતર તે ઈલાજ કહી બતાવવાનો કિલ્મ કરનારી ઉપાધ્યાય પણ—અરેરે અમારા જ પાપે—નાશ પામી. ધીમે ધીમે દીવાલનો વધારે ને વધારે ભાગ પડવા લાગ્યો; અફસોસ તે નામમાત્ર રહેવા પામેલા મથો પણ દટાવા લાગ્યા અને રખેને અમે પોતે પણ દટાઇ જઈશું એ ડરથી અમે બન્ને મિત્રો પણ

ત્યાંથી મૂઠી વાળીને નાંકે.

પાંકક ગણને સ્મરણમાં રહે કે આ દેખાવ જંગલ વચ્ચેનો હતો. જીર્ણ સરસ્વતી બવનથી ધર તરફ પાછા ફરતાં અમને તુપા ધુબળ લાગવાથી અમે આસપાસમાં જળરથાન શોધવા લાગ્યા. થોડે દૂર ગયા નહિ એટલામાં એક મોટો ધોધ અમારી નજરે પડ્યો. અમે તે તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં એક ગાડરનું ટોણ અમારા જોવામાં આવ્યું, કે જે પણ ધોધ તરફ જતું હતું. એક માંડરની પાછળ પાછળ સુમારે ૨૦૦ ગાડરનું દળ ચાલ્યું જતું હતું. આ ટોળાની સાથે ચાલતા ચાલતા અમે એક કુંચી અને સીધી ટેકરીના મધ્યે આવી પહોંચ્યા, કે જે ટેકરીમાંથી એક જળરજસ્ત પાણીનો ધોધ પડતો હતો. ટેકરીપરથી પાણીના પ્રવાહ સુધી ઉતરવાનો રસ્તો એટલો સીધો, ખડખડો અને ભયંકર હતો કે જરા પગ ખસે તો નીચે પુર જોસથી વહેતા ઝરામાં ખેચાઈ જઈ મરણ પામવા સિવાય છૂટકો જ નહિ. તેથી અમે તે સાહસ પડતું મુઠી બીજો નીચાણમાં જતો પણ લાંબો માર્ગ શોધી કહાડ્યો અને તે રસ્તે પ્રવાહના કીનારે આવી અમારી તુપા છીપાવી. પછી અમે ધર બણી ચાલવાની તૈયારી કરતા દતા એટલામાં ડાક્ટર બોલી ઉઠ્યો. " જો, જો; પેલા ગાડરના ટોળાનો નાયક ગયો—રે જાનથી ગયો ! " હું જોઈ છું તો તે ગાડરોનો અગ્રેસર ગાડર જરા પગ લપસવા સાથે જ કુંચી ટેકરીપરથી ગળડી પધ્ધરો માથે ટીચાતો ટીચાતો, જોસખંધ પ્રવાહમાં પડ્યો અને થોડી સેકડ પાણીમાં તરવાને તરફડીઆ માર્યા પછી મરણશરણ થઈ પેટલેએ દૂર ખેંચાઈ ગયો; એટલું જ નહિ પણ, અમારા આશ્ચર્ય અને ખેદ વચ્ચે, એ ગાડરોનું આખુંએ ટોણ તે જ પ્રમાણે ગળડી ગળડીને પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યું. મહારો મિત્ર તો આ જોઈ ધડીબર સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો, પણ તેનો ખેંદ કાણમાં દાસ્તના રૂપમાં ચલટાઈ ગયો; કારણ કે પાણીમાં તણાતા ગાડરો એકત્રિય બદલાઈને અર્ધમનુષ્ય બની ગયા (સ્વામીની બલીહારી છે !) એમનાં માર્યા માણસ જેવાં હતાં, એ કે બાકીનું આખું શરીર ગાડર જેવું રહેવા પામ્યું હતું. તેમનો ચહેરો કાંઈક અંશે માણસને અને કાંઈક અંશે ગાડરને મળતો હોવાથી ડાક્ટરને ધુબળ રમુજ થઈ.

આ દેખાવથી મહારા મગજમાં શોકસમૂહ અને ગાડર વચ્ચેનું

મળતાપણું એકાએક સાંભરી આવ્યું. હું યોદ્ધો. “ ગાડરીઆ મનુષ્યોની દશા કેવી ખેદજનક છે? આપણી આંખ આમળ મરતા ગાડરીની માફક આપણે સમાજ પશુ મતાનુમતિક અને આત્મધાતી હોય એ શું ઝોછા ખેદનો વિષય છે? લોકસમૂહને આત્મવિશ્વાસ હોતો નથી તેથી તેઓ પોતાના નાયક તરીકે કોઈ નહિ ને કોઈ મનુષ્યને સ્વીકાર્યા વગર રહી શકતા નથી, અને ખરૂં જોડું પારખવાની હેમની અસક્તિને લીધે તેઓ ધણેભાગે એમના જોવા જડપુલ્લિવાળો જ નાયક શોધી લે છે અને હેની પાછળ પાછળ ચાલે છે. પરિણામે નાયક તેમજ અનુચરો સર્વે વિનાશની ખાત્રમાં હોમાય છે. એક માણસે કહ્યું કે ‘ જીએ વિદ્યાભ્યાસ કરવો ન જોઈએ અને જો કરે તો હેને વિધવાપણું પ્રાપ્ત થાય ’ તો તરત જ સેંકડો— હજારો ગાડરી એ મનને અનુસરવાના. કોઈએ કહ્યું કે ‘ કન્યાને તેર વરસ બાદ કુંવારી રાખવાથી મહાપાપ થાય છે ’ તો હજારો મનુષ્યો ૧૨-૧૦ અને ૮ વર્ષની કન્યાઓને પરણાવી દેવા ફૂટી પડવાના. વિનાશમે લાખો રૂપીઆ મેળવવા પામેલા એક શ્રામતે લક્ષ પ્રસંગે વેશ્યાનૃત્ય કરાવી ૨-૫ હજાર રૂપીઆ હિડાવ્યા કે લાગશે જ એનું અનુકરણ ખીજા મધ્યમ સ્થિતિના અને કરજદાર લોકો પણ કરવાના જ. એક માણસે એક મંદીર, વાવ કે ધર્મસ્થાનક બધાવ્યું કે ખીજા સખ્યાબધ માનબૂખ્યા કે ઘોડા ખર્ચે સ્વર્ગના મહેલ મેળવવાના લાલચુ શ્રીમંતો એ જ રસ્તે ધન ખર્ચવા દોડવાના. જાતિ કે સંધની સભામાં એક માણસે કોઈ મત આપ્યો કે તે મતને ‘ હાજી હા ’ તો ટેકો આપનારા ગાડરીની સખ્યા એટલી મહોટી થઈ જવાની કે જેથી સ્વતંત્ર વિચાર કરીને જૂદો મત આપનારની વાત પણ કોઈના કાને નહિ પડવાની. એક ‘ ભીખારી ’ એ કહ્યું કે પોતાના શ્રીરકા સિવાયના ખીજા શ્રીરકાના સાધુને અગાદિક આપવામાં અને હેમનો વિનય કરવામાં ‘ મહાપાપ ’ છે, તો જોઈ શ્યો હજારો ગાડરીની ધર્માધતાની ધમાલ! ‘ સુત્રમયો ગૃહસ્થથી વંચાય જ નહિ, ’ અગર ‘ સાધુ ગમે તેવા હોય પણ ઉત્તમોત્તમ ગૃહસ્થથી તો ઉત્તમ જ છે, ’ અથવા આપણા જમાના પહેલાંના કોઈ પણ સરકૂત કે માગધી અથર્માંનુ કરકોષ વાચ્ય તે આમ વચન-શાસ્ત્રવચન છે અને હેમાં સકા કરવી એ મહાપાપનું કામ છે—મિથ્યાત્વ છે’ એવાં એવાં વચન એકવાર એક માણસે ગમે તે આશયથી ઉચ્ચાર્યા કે તુરત એને

‘તકત્ વચન’ કહી ઝીલી લેનારા હજારો માણસો મળી આવવાના અને એકાદ પેઢી પછી તે આનંદના શાશ્વત્યને જેટલી નિર્વિવાદ અને પવિત્ર ધમ્મ પડવાની. આ તો ધમ્મ ખીનકેળવાયલાઓની વાત; પરંતુ ‘કેળવાયલા ગાડરો’ પણ કંઈ થોડા નથી. એકે મેટ્રીક પાસ થયા પછી વહાલાતનો રસ્તો લીધો તો ખીજ પશુ એ જ રસ્તે પળવાના; પણ એ માર્ગ પોતાને અનુકૂળ છે કે નહિ, અને એ માર્ગ ચીકાર ભરાઈ ગયો હોય તો એથી વધારે બહોળો માર્ગ ખીજે છે કે નહિ, એ બાબતનો વિવેક ‘બહુવાગ્દયા ગાડરો’થી પણ ભાગ્યે જ થઈ શકે છે. એકે એક્યુએટ થઈને સગદારી નોંધી લીધી તો ખીજ ખાવીસ એક્યુએટો સારી આશા આપતી પોતાની કાગ્ગરોનો અંત ‘પેશનેબલ ગુલામી’માં ભાવવા ફરી પડવાના. એકે સાપ્તાસિક, માસિક કે ત્રિમાસિક પત્ર કહાડ્યું તો ખીજ ખાવીસ ગાડર પોતાની ગોઝમતાને વિચાર કરવા નહિ થોભતાં એડિટરશ્યાખાં ખની બેસવાના અને નિર્માણ્ય ખબરોનાં લાંબાં ભરતીઆં તથા ક્લેશવર્ધક નિદાત્મક પીઠબા રહે અમાજની યુદ્ધિને ટકુપિત કરવાના. એક માણસ વડતા તરીકે ૧૫૫૨૭૦ તો ખીજ ખાવત દોઢગ કે છોકરા જેટલી જ છુ દિવાળા ‘મુછાગાં છોકરા’ બાપણુ આપવા ફરી પડવાનાં! અરે એ ‘ગાડર આ ફફ’નો એપ ખુદ સાધુવર્ગને પણ એટલે દુખી લાગ્યો છે કે, એના વિદ્વાન સાધુઓને જાહેર બાપણુ આપતા જોઈ ખીજ તદન નિરીક્ષર સાધુઓ પાંચપચાસ અબજુ ભોકોને એકઠા કરી અહીંનાના અશક્ત શ્લોકો ગમેતી પોતાના બાપજીલાની પ્રશસા કરાવવાના અને પછી તે ‘મહાભાગત કૌતલ’નો રિપોર્ટ નવરા પગકરોપર મોટલી આપવાના.

“મિત્ર! આ પ્રમાણે આજનો આજનો આખો સમાજ પ્રાયઃ મતાનુગતિ-ગાડરો-ધમ્મ ગયો છે. ધમ્મ બાબત સાંજળવા કે વાંચવામાં આવી તો તેની સુધળી બાબત તપાસવા અને તેમાં આશ્પાર હેતરી મનન કરવા જેટલી ‘દરકાર’ કે ‘શક્તિ’ આજે પ્રાયઃ થોડાઓ જ ધરાવે છે. ખરૂં શ અને ખોટું શ, કિત શ અને અહિત શ, સંભવિત શ અને અસંભવિત શ, લાભદાયક અને અનિર્ભાગ પશુ લાભ કરતાં ગેરલાભનું તત્વ વધી તો નથી જતું, દત્ત્યાદિ બાબતોનો ‘વિવેક’ કરવાની શક્તિ થોડાઓ જ ધરાવે છે. રથૂલ પરતંત્રતા એટલે કે કે કે પરચાબની તાબેદારી માટે આજે ભોકા દોહગીર થાય

છે, પણ એથીએ વધારે સખત બેઠી અર્થાત્ માનસિક પરતંત્રતા માટે તો આજના જૈનોને કાંઈ ખેદ થતો નથી. શુભાભે કાંઈ દિવસ બહાદુરી કરી શકે જ નહિ, તેમ માનસિક પરતંત્રતામાં ઉછરેલાઓ કાંઈ દિવસ અધ્યાત્મ બલ પ્રાપ્ત કરી શકે જ નહિ; અને તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ આ કાળમાં કેવલ્ય પ્રાપ્ત થવું પ્રાયઃ અશક્ય બતાવ્યું છે. જે મનુષ્ય ઉઠાપોઠ કરતો નથી તે 'વિચારક' બની શકવાનો નહિ, અને જે 'વિચારક' નથી તે 'વિચાર' કે 'ભુદ્ધિ'ની પણ પેલી પારની આત્માનુભવની સ્થિતિને સ્પર્શી શકવાનો નહિ. પરંતુ ઉઠાપોઠ કરનારે હમણે ને પગલે શંકા કરવી જ પડે અને શંકાતું નિરાકરણ કરવા પ્રયત્નશીલ પણ થવું પડે; હવે જે શંકા કરવી એ જ 'પાપ' ગણાતું હોય તો પછી ઉઠાપોઠ થવાની તો આશા જ શી રાખવી? ગમે તે પુસ્તક, ગમે તે લેખ, ગમે તે ભાષણ સાંભળીને આજના વિદ્વાનો પણ તે મતમાં 'વટલાઈ' જાય છે, પણ ભાષાની ખુબીની અને વાચાની છટાની અસરમાં—તે હીન્દો-ટીઝમમાં—ખેંચાઈ જવાની ના કહી માત્ર લેનાના સિદ્ધાંતને જ પકડી લા! તે સિદ્ધાંતની ચારે બાજુને નિશ્ચય અને કોંગ કાગળ જેવા (*congruent-judged*) મગજની તપાસવા જેટલી પ્રોત્ક્રિયા આજે કહેવાના વિદ્વાનો, સાક્ષરો અને આચાર્યોમાં પણ નથી. આ પ્રમાણે આજનો જૈનસ્માજ પ્રાયઃ માડસમૂહ બની ગયો છે. 'અનંત જ્ઞાનનો અધિકારી—એક દિવસ ત્રિલોકનો સ્વામી બનવા નિર્માયકો—એવો હું—શુ અમર એક માણસ, અમર એક જ્ઞાતિ, અમર એક સદ્ય-અમર એક આચાર્ય' કે અમર એક લેખકના અભિપ્રાયનો શુભાભ બનુ? શું મને પણ મગજ અને હૃદય તારસામા નથી મળ્યાં કે હું બીજાના મગજ કે હૃદયની પાછળ આધળો થઈને રોગાત્ જાઉં? 'આવો પ્રશ્ન જે કાંઈ પોતાને જ પૂછે તો એનામાં સ્વમાન-આત્મશ્રદ્ધા બલવાન થાય અને તેથી કમેકમે લેની શક્તિઓ ખીલવા લાગે. મિત્ર! લેને શું નથી લાગતું કે એક ચક્રવર્તી રાજાને બિશ્નુકે તરીકે રોટલીના ટુકડા માટે યાચના કરતો જેવાથી સહ્ય જોનારને જે દુઃખ થવું સંભવિત છે તે કરતાં હજારગણું દુઃખ, 'બાવી સિદ્ધ અને આજના મનુષ્ય'ને પ્રતિષ્ઠાળુ વ્યવહારમાં તેમજ ધર્મમાં બીજાઓના જ અભિપ્રાય કે આગ્રાને શુપચુપ તાએ થઇ માડરની મારક નીચે મ્હોડે પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો જેવાથી થવું જોઈએ?

અને શું એ સંભવિત નથી કે જે ગતાનુગતિક સ્વભાવે હમણાં જ આપણી નજર સ્ક્રામે ગાડેના ટાળાને જળસમાધિ કરાવી તે જ ગતાનુગતિક સ્વભાવ એક દિવસ જેન સમાજને પણ સમ્પૂર્ણ નિર્માસ્યતા અને વિનાશની ખાધમાં હોમી દેશે ? અરેરે 'જો લોગસ્સેસનં સ્વે' અર્થાત્ માડર બનવાની ચોકખી ના કહો અને સ્વતંત્ર બુદ્ધિબળ ફારવો, એવું શાસ્ત્રચત્ર પણ આજે દબાઈ ગયું છે અને ઉલટા જેઠા રીવાજ કે લોકમાન્યતાથી લેશ માત્ર બૂદ્ધ પડવાની દિમત કરવા બહાર પડે ત્હમના પર અનેક પ્રકારનો ગુલમ કરવામાં આવે છે. આવા સમાજને ઉગરવાનો—તરવાનો સમય શો ? જે સમાજે ધર્મને તુબડા તરીકે વા રવાન બદલે પર્યટની સીલા તરીકે વાપરવા માંડ્યો, જે સમાજે સમાજશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વચ્ચેનો ભેદ પીછાનવાની પણ દરકાર છોડી દીધી, જે સમાજ પૂર્વના જ્ઞાનનું રહસ્ય શોધવા ના કહે છે અને નવીન જ્ઞાનથી પણ ભડકે છે, જે મહાનના શબ્દકોષમાં 'સાહસ' 'આત્મ' 'શૌર્ય' 'શક્તિ' એ શબ્દોના પર્યાયવાચક શબ્દ તરીકે 'પાપ' લખાયેલું છે, જે સમાજમાં એક તરફથી કૃપણતા અને બીજી તરફથી આપણા સખાવત ચાલુ છે, જે સમાજમાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસીઓ પ્રાય 'વેરીઆ ટોર' અને પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ પામેલા પ્રાય ધર્મતત્ત્વની જ દરકા વગરના તથા ખાકીને બધો વર્ગ અધઃશ્રદ્ધાલુ છે એવા સમાજના પુનરુદ્ધારની આશા કેવી રીતે રાખી શકાય ? " એટલું કહેતાં કહેતાંમાં તો મ્હારા ચક્ષુમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો અને મ્હારી વાચા કુદિત થઇ ગઇ. મ્હારા મિત્રને પણ એથી પ્રબળ અસર થવા પામી ત્હેણે કહ્યું: "અરેખર, દોસ્ત ! આપણા સમાજની સ્થિતિ અત્યંત બધકર છે આપણા બધા મહેલને ચોતરફથી અને એટલા જોરથી આગ લાગી છે કે જલેને છુઝાવવા માટે થતા બેચાર પાંચ વ્યક્તિઓના પરિશ્રમથી કાંઇ દહાડો વળે તેમ નથી. હવે તો કોઇ સ્વર્ગમાંના દેવો—જો તેઓ અરેખર જ હયાતી ધરાવતા હોય તો—આપણા વચ્ચે ઉતરી આવે અને આગ છુઝાવે તો જ મહેલ બચવા સમય છે."

ડાક્ટરના મ્હોમાંથી છેલ્લું વાક્ય પુરું નીકળ્યું પણ નહિ હોય એટલામાં અમારા બંનેના મસ્તકના દરેક છીદ્રમાંથી આસમાની રંગનાં વાદળાં નીકળવા લાગ્યાં. એ વાદળાંના ગોટગોટથી અમારી નજર સ્ક્રામેની ખાલી જગા ભરાઇ ગઇ. થોડી મીનીટમાં એ આસમાની

રંગના અવકાશ વચ્ચે સૂર્યકીરણો જેવાં કીરણો ઉત્પન્ન થયાં અને એમાંથી એક બબ્બરૂં દેવી ઉત્પન્ન થતી અમારી નજરે પડી. એના ચહેરાના અપૂર્વ તેજ હતું, જે કે તે તેજ અસહ્ય નહિ પણ ઠંડક આપનાર હતું. એમાં અકથ્ય લાક્ષિત્ય રમી રહ્યું હતું, જે કે તે સાથે જ ગંભીરતા પ્રકટી નીકળતી હતી. એમાં અસાધ્ય શક્તિ નાચી રહી હતી, જે કે તેથી બયની લાગણી ઉત્પન્ન થવા પામતી નહોતી. એક જબરજસ્ત તારો (પાણીમાં તરવાની કલાનો ફિરતાદ) જેમ પાણીના પટ પર ઉઠાસથી કીડા કરવા સાથે તરે છે તેવી જ કાંઈ અવધુર્નીય ગતિ તે દેવી આસમાની વાતાવરણમાં કરી રહી હતી. એનું હલનચલન તરવા કે નાચવા રૂપ હતું, અને જરૂરે એણે બોલવું શરૂ કર્યું ત્યારે પ્રથમ તો અમને એમજ લાગ્યું કે કાંઈ અપ્સરા દેવી ગાન કરી રહી છે. ત્યારે અમારી બન્નેની આંખો સાથે પોતાની આંખો સાંધીને રમીત હાસ્યથી કહ્યું “દેવોના વક્ષો ! ત્હમે દેવોની હયાતીમાં શંકા કરો છો ? જેની દર્પા ખુદ દેવો પોતે કરે છે એવો વારસો ધરાવતા મનુષ્યો ! શું ત્હમે દેવોની સદાય ધન્ય છે છો ? રહમને કે દેવો, દાનવો અને માનવોમા ત્હમને દેવ, દાનવ અને માનવ તરીકે ઓળખાવનાર જે તત્ત્વ છે તે હમણાં ત્હમારી સમક્ષ પરિચિત છે. ત્હમે આજના બડવાદના જમાનાના લોકો તે તત્ત્વની હયાતી ખરેખર અજાણતા નથી—રે ખુદ અજાણ અને ધર્માત્મા કહેતા ત્હમાગ મનુષ્યબંધુઓ પણ મદદ માટે કોઈ દુરના જ દેવની આશા કરે છે, પણ તેઓ નથી જાણતા કે દેવનું જે તત્ત્વ ત્હમને મદદ માટે જોઈએ છે તે તત્ત્વ તો ત્હમની પોતાની જ અદર છે. એ સત્ય શ્રદ્ધા આજે આ દુનિયામાંથી કડી ગયેલી જોઈ ત્હમની ખાતરી કરાવવા માટે જ મ્હારે આજે ત્હમારી સમક્ષ રચ્ય સ્વરૂપમાં ઉપસ્થિત થવું પડ્યું છે. મ્હાડં નામ શક્તિ છે, કાંઈ મ્હને શાસન દેવી (Ruling Power; ‘Will-to-Power’) પણ કહે છે. હું સિદ્ધામાં રહું છું, દેવોમા રહું છું, માનવમાં પણ રહું છું; મ્હને પોતામાં હોવાનું જેઓને ‘બાન’ નથી એઓમાં પણ હું વસું છું. પણ ત્હમાં હું માત્ર પાંઠી રહું છું. જેઓને પોતામા મ્હારી હાજરીનું ‘બાન’ છે તેઓમાં હું જાગૃત્ સ્થિતિમાં રહું છું અને તેથી તેઓને કાંઈની મદદની ગરજ કરવા જ પડતી નથી. ત્હમે હમણાં મ્હારા આગમનની રીત પરથી જ જોઈ શક્યા હશે કે હું આકાશ કે પાતાળથી નહિ, પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તર-દક્ષિણથી નહિ, પણ

તહારા પોતાના સ્વરૂપમાંથી જ પ્રકટ થઈ જુ. શા માટે દેવોના અસ્તિત્વની અર્થા કરો છો ? એ શંકાશીલ મનુષ્યો ! દેવોને દૈવત્વ બક્ષનાર હું પોતે તહારી પાસે જ છું—તહારી અંદર જ છું. તહમને તહમારા સમાજની દશા દયાજનક લાવાનું સૂચવનાર પશ્યુ છું જ છું; કારણ કે હું ચાનમય છું. એ દયાજનક દશા દૂર કરવા માટે તહમારે બહાર ક્યાંઈ મદદ હુંઠવાની જરૂર નથી—એમ કરવું અર્થસાધક પશ્યુ નથી—તહમારે તહમારા સમાજની જૂદીજૂદી વ્યક્તિઓમાં રહેલી શક્તિઓને પીછાનવા અને તે બિન્નબિન્ન શક્તિઓમાંથી સંયુક્ત શક્તિ ઉત્પન્ન કરવા તરફ જ લક્ષ આપવું ઘટે છે; અને એથી તહારી સઘળી મુશ્કેલી પાર પડશે એ મહાકંઠ વચન છે; કારણ કે હું ધનાઢયના ધનમાં રહું છું, બુદ્ધિશાળીના મગજમાં રહું છું, શાસ્ત્રાધ્યાયીના હૃદયમાં રહું છું. હું જ્યાં જ્યાં રહું છું તે દરેક સ્થળ શોધી અને તે દરેક સ્થળમાંથી મહારાં જૂઠાંજૂઠાં અંગો એકઠા કરી આપ્યું સ્વરૂપ બનાવો તો દેવલોકના તમામ દેવો કરતાં અનેકગુણ વધારે સદાયક તત્ત્વ તહમે ઉત્પન્ન કરી શકશો. સિદ્ધિના ઉમેદવારો ! અનત બળના ઉમેદવારો ! ‘હાર્યા દોર’ જેવા રોતડ થઇને દેવોની મદદ શું ઇચ્છો છો ? શું તહમારું દૈવત્વ એ એક કલ્પના માત્રજ છે ? દેવોને પશ્યુ ક્ષણબર નમાનનાર તહમે મનુષ્ય છો અને તે છતાં તહમારી ખાનદાની જૂલી જાંઘ હમેશ રોતડ બાળકની પેઠે ‘આંસુ પાડવા કરો છો તથા પારકી મદદ માટે જ ફાટેલી તથા ઉચે ગયેલી આંખો વડે ‘પ્રાર્થના’ કર્યા કરો છો એથી મહુને અપમાન આપો છો કંઠો, જગો, હમર કસો; તહમારા સમાજમાના શ્રીમંતોને શોધો, શાસ્ત્રોના અભ્યાસી પડિનોને શોધો, તેમજ આધુનિક વિદ્યાના અભ્યાસી વિદ્વાનોને પશ્યુ શોધો. તહમે જોશો કે એકમા જો શક્તિ છે તે બીજામાં નથી, હેનામાં જૂદી જ જાતની શક્તિ છે, પશ્યુ તે સઘળી શક્તિઓને એક સ્થળે એકઠી કરવાથી જ મહાઈ સ્વરૂપ ખડું થશે. આધુનિક વિદ્યાના અભ્યાસીઓને શોધીને તહમને કહો કે, તહમારા સમાજની આજની સ્થિતિનો બારીકાપથી અભ્યાસ કરે અને હેની પૂર્વની સ્થિતિ તથા આજના બીજા સમાજોની સ્થિતિ સાથે હેનો મુકાબલો કરી ખુટતા તત્ત્વો શોધી કહાડે; એટલુંજ નહિ પશ્યુ એ ખુટતાં તત્ત્વો પુરા પાડવા માટે તેઓની બુદ્ધિ શું શું માર્ગો સૂચવી શકે છે તે પશ્યુ તહમની પાસેથી જાણી લ્યો. પછી તહમારા સમાજ-

મોના ધર્મસાધનાસીમાને શોધીને ત્હેમને પણ એવી જ રીતે અભ્યાસ અને શિક્ષન કરવા કહો અને તેઓ જે જે માર્ગો સૂચવી શકે તે ત્હેમની પાસેથી પણ જાણી લ્યો. તે પછી એ બન્ને વર્ગોની સલાહો પર ગંભીરતાથી પણ પૂર જૂટથી ચર્ચા-ઉદ્ઘોષ-કરી અને સમાજસુધારણા તથા ધર્મરક્ષાની યોજના સુકરર કરો. એ યોજના અમલમાં મુકવાનું કામ શ્રીમતોની બી વડે જ બની શકશે, માટે હવે એમને પકડો અને ત્હમારી પાસે જે કાંઈ વફાત્વ-શક્તિ, ભાષાબળ, રહમતવવાની શક્તિ, મુચ્છાશક્તિ તેમજ લાગવમની શક્તિ મોળુદ હોય તે સર્વનો ઉપયોગ કરીને ત્હેમની પાસેથી જેટલું ધન કઢાવી શકાય તેટલું કઢાવો. એ ધન વડે સમાજસુધારણા અને ધર્મરક્ષાની સઘળી યોજનાઓ અમલમાં મુકો. આ સઘળી ક્રિયા--સઘળી બિન્નબિન્ન પ્રવૃત્તિ એ બીજી કાંઈ નહિ પણ 'શક્તિ'નો 'વ્યવહાર' છે--શક્તિનું પ્રકીકરણ કે રચૂલીકરણ છે. માત્ર પ્રાર્થના કે રૂદનથી ત્હમારા સમાજ રૂપી મહેલને લાગેલી આગ યુજાવાની નથી. કોરી ઇચ્છા કરવાથી કાંઈ આગ યુજાવાની નથી; બાપણો અને ભેખોના બકબકાટ માત્રથી પણ કાંઈ વળવાનું નથી; શ્રીમતોના કરોડો રૂપીઆના દાનો માત્રથી પણ કાંઈ કાર્યસિદ્ધિ થવાની નથી. કાર્ય-સિદ્ધિ માટે ધોરણસર યોજના થવી જોઈએ અને યોજના કરનારા એનાં હૃદય સમાજસેવા માટે તલસી રહેલા હોવાં જોઈએ. યોજના લાંબા વિચારથી અને સાચા જીગરથી થકા !! જોઈએ, એ પહેલામાં પહેલી જરૂરીઆત છે, અને બીજી જરૂરીઆત એ યોજનાને વળગી રહી એને અમલમાં મુકવાના નિશ્ચયની છે. (નિશ્ચય વગર ઇચ્છાબલ કોઈ શકે નહિ અને ઇચ્છાબલ (will-power) વગર કાર્ય-સિદ્ધિ સંભવે જ નહિ ઇચ્છાબલના મૂળમાર્થા કાર્યસિદ્ધિના માર્ગે આપોઆપ ડાળી રૂપે ટુટી આવે છે અને એના કુપર પરિણામરૂપી મુંદર ફળો પણ સ્વભાવન પ્રકટી નીકળે છે. શ્રીમતો પાસેથી નાણાં મેળવવાનું જે કામ આજે ત્હમને મુશ્કેલ લાગે છે તે કામ વસ્તુતઃ--સ્વભાવતઃ--નો મુદ્દલ મુશ્કેલ નથી, પણ ત્હમાગ ઇચ્છાબલના રમૂગા તરીકે તે આપોઆપ યદ્ય આપવાનું. જે ઇચ્છાબલ ઇન્દ્રના વજ્રને તોડી શકે તે ઇચ્છાબલ આગળ બીચારા શ્રીમતોનાં હૃદય શું વી-સાતમાં છે ? જાઓ, જીવનપ્રવાહમાં નાચો; કર્તવ્યક્ષેત્રમાં ઇચ્છા-બલની તરવાર સાથે ધુમો; પ્રહારને 'યોદ્ધાની શોભા' મानी

આલ્હાદ મામે; વિજયેને માટે વાજળી મગરૂરી લેતાં ખોટી શરમ ન રાખો. ત્હમે વાજળી મગરૂરીના હક્કદાર છો એ સત્યમાં શ્રદ્ધા રાખો, કારણ કે ત્હમે સીરના નહિ પણ મહાવીરના તતુજો છો અને શક્તિનાં નિવાસસ્થાન છો. જાઓ ત્હમારી દુનિયામાં અને ત્હમારા સમાજમાં, જાઓ અને ત્હેની દરેકદરેક વ્યક્તિને હૃદયોપશ્ચ કરીને વાકેફ કરો કે સમજા દેવોની અધિષ્ઠાતા દેવી પોતે ત્હમારા ઉદ્ધાર માટે સદા તૈયાર છે: એને પીછાનો, એનામાં શ્રદ્ધા રાખો, એને ત્હમારા જીવનમાં જામત કરો અને ત્હમારા ઉદ્ધાર અને મુખનો રસ્તો સાચુ કરવા દો ! જાઓ એકેએક સાધુને-સાધ્વીને-શ્રાવકને-આવિકાને ત્હેમના બળતા મહેલતુ જ્ઞાન કરાવો અને એ બળતા મહેલને બચાવવા માટે ત્હેમની પાસે જે યોડાધણી ‘માટી’ હોય ત્હેને એ આમત્રા હોમવા કહો. જાઓ અને ત્હમારા મગાના જેટલું જોર હોય તે સમજું એકદું કરીને ત્હેમને કહો કે, કિમત બર્મા વગર કાશ્મીર મળી શકે જ નહિ અને ભોમ આપ્યા સિવાય ઉદ્ધાર સભવે જ નહિ. જાઓ, આકાશ ધાટી જાય એવા અવાજથી જાહેર કરો કે ઉદય થશે-જૈનસમાજનો ઉદય થશે જ-પણ તે લોભીઆઓથી નહિ જ, નહિ કાયરોથી; ના નહિ વાનોડીઆઓથી કે ટીકા અને સલાહો સ્હામે દાંતીઆ કરનારા મુઠ્ઠાઓથી; પણ ઉદય થશે-અને જરૂર થશે-માત્ર ‘વિચારકો’થી-વસ્તુસ્થિતિને ધીરજથી અભ્યાસનારા અને દિમ્મતથી જાહેર કરનારા ઉડા વિચારકોથી નથા વિચારકોમાં શ્રદ્ધા રાખી ત્હેમની સચવા પાછળ ધનનો અને સમયનો ભોમ આપનાર સાચા ભક્તોથી અને આ દેવવાણી-આ ભવિષ્ય કથન-ધેરોધેર સંભળાવી દો કે જૈનસમાજનો ઉદ્ધાર થશે અધ્યાત્મરસિકો, વિદ્યાપ્રેમીઓ અને શ્રીમતોના સચુકત બળથી.”

આ શબ્દો હું સાંભળું છું નેટલામાં બીજાનામાં સૂતેલા મહારા સ્થૂલ શરીરને એક શ્રીમત દોરતે આવી જગાડ્યું અને મહારા અમૂલ્ય સ્વપ્નનો અત આપ્યો. આહ, કેવો અમૂલ્ય આનંદમય દેખાવ ! કેવા અમૃતમય શબ્દો ! કેવું શક્તિપ્રેરક વાતાવરણ ! એ સ્વર્ગમાંથી એક ક્ષણમાં આ શુભ-શુભળી દુનિયામાં ઝડપે ખેંચી આવનાર મિત્ર તરફ પ્રથમ તો ઝડપે ધણે ક્રોધ ઝડક્યો; પણ તુરંત જ ભગવતી શક્તિનું વચન યાદ આવ્યું કે શ્રીમતોમાં પણ તે દેવી

શક્તિરૂપે રહેલી હોવાથી મહને ત્હેનાથી છેડાવું પાલવવું જોઈએ નહિ. તેથી મહેં ક્રોધને હાંકી કદાડ્યો અને આજ્ઞા બાંધી કે એક દિવસ એ શ્રીમંત મિત્રની લાખોની મિલકત મહારા માનીતા 'જૈન મહેલ'ના રક્ષણ માટે મેળવી શકાશે. હા, મહને એવી મદદ હતી,—અને મદદ કેમ ન હોય ? ખુદ મહારી અધિષ્ઠાતા દેવીએ મહને વચન આપ્યું હતું કે શ્રીમતો, માસ્તર લોકો અને આધ્યાત્મિક પંડિતોના સંયુક્ત બળથી જૈન સમાજની વસંત ઋતુ પુનઃ ખીલશે ખીલો, બહુ ખીલો, ચીરકાલ સુધી ખીલો મહાવીરશાસનની વસત ઋતુ !

વાહીલાલ મોતીલાલ શાહ.

કરેકે ધર્મના અનુયાયીઓ માટે એન્સરમાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

છપાય છે !

“સ્વાતંત્ર્યનો આથી—કપીર” —મહાત્મા કપીરના રૂપરેશી અને સ્વાતંત્ર્યથી હારપૂર વચનોનો સંગ્રહ અને ત્હેના કપર વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે લખેલી સમજૂત એક સુદર પુસ્તક રૂપમાં છપાય છે. ‘જૈન સમાચાર’ના ગ્રાહકોને અમારે કપીરનો એક લાગ લેટ તરીકે આપ્યો હતો ત્હેમાં ખીલે તેટલો જ રૂપરેશ કરીને આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. અગાઉથી ગ્રાહક થનારને ૦-૧૦-૦ મા મળશે, પાછળથી ૦-૧૨-૦

“નમીરાજ” —રૂતમ ગૃહસ્થાશ્રમનો નમુનો તેમજ ઉત્તમ યોગીનો નમુનો જોવા હોય તો ‘નમીરાજ’ નામની વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે લખેલી હયા અવસ્થ વાંચી પહેલી આવૃત્તિમાં બેઠક સુધારા-વધારા સાથે ખીલ આવૃત્તિ કરીથી લખવામાં આવી છે અને હાલમાં ૩ થી ૬ મળજપર છપાય છે. પુઠું પણ આકર્ષક થશે મૂલ્ય અગાઉથી ૦-૧૦-૦, પાછળથી ૦-૧૨-૦.

*** આ બંને પુસ્તકોમાં સ્વાતંત્ર્ય, આત્મબલ, અને દુનિયાના પ્રવાહમાં ‘આનંદથી તરવાની કલા’નો પ્રકારો જોવામાં આવશે.

નામ નોંધાવાનું કેમણું:—

શકરાજાઈ મોતીલાલ શાહ.

મેનેન્જર ‘જૈન હિતેશ્વર.’

નામદેવી સ્ટીલ—મુંબઈ

<p>‘અવહાર’ ના પડદા પાછળ રોકાયો == સ્વાનુભવો તથા અંકિતની પ્રે- રણાઓ.</p>	<p style="text-align: center;">નગ્ન સત્ય</p> <p>(માત્ર વિચારકો માટે)</p>	<p>“ My Truth is my truth. I will follow that only, and at any cost. Oh the joy of being my own Creat- or&Destroyer ”</p>
---	---	---

(૨)

હુનિયા કોની છર્પા કરે છે ? શક્તિ 'ની. જે 'આનંદ'મય શક્તિ
હુનિયાના સામાન્ય ગણના નસીબમાં નથી તે ન્હારેકેક મનુષ્યમાં જોવામાં
આવે છે ત્હારે 'હુનીઆ'થી-'જડ'થી-'મૃત્યુ'થી-'નખખાઈ'થી-'શુભા-
મી'થી બધાયલી વ્યક્તિઓ બીતરમાં 'છર્પા'ના આગ 'અનુભવે'કે, -રે તે
આનંદી શક્તિ ધરાવતા મનુષ્યના સંગાઓ અને સ મધીઓ પણ છર્પાગિતમાં
'તળવા' દાગે છે અને પેલા સુખી-આનંદી-બતવાન મનુષ્યને ત્હેના 'અવ-
ર્ગ'માંથી ખેંચી ખેતાના 'નરક'માં ફતારવાના તમામ પ્રયત્નો અજમાવે
છે. તેઓ ત્હેની દાશી કરે છે, ત્હેના ઉમમમાં ઉમદા શબ્દ કે આશય કે
કૃત્ય ઉપર અપ્રતાનો રંગ ન્હડાવે છે (અર્થાત 'આગેપ' મુકે છે),
અને ત્હેના માર્ગમાં કાંટા અને પથરા તથા બળતા કાલસા નાખે
છે.... . બધાંજ પુરૂષ 'એ કમોટી ત્હારે પસાર કરવી જ પડશે, કે
જગ્યા તુ 'પોતા' ઉપર આધાર ગણતા અને 'પોતા'માં સર્વજ
અનુભવોનું જુમ અને સાધન શોધવાં શિખે વટોળીઆ વચ્ચે પ-
દાડની માફક હિલો રમે, વીગ ' અને જગતના વટોળીઆ ઉપર હાંકે
હલેજ દાસ્ય કરે. ઉત્તમ 'તાલીમ' પામેલું લક્ષક જેમ દુશ્મનોનાં તીંગે
કે ગોમાઓના વર્ષાદ વચ્ચે પણ સ્થીર ઉભુ રહે છે કે પોતાના શિ-
રદારની આગા દોય તો શરમાવેલી નિશાએ જ-જનજે કાંઈ પણ પ્રતિરોધ
નથી એમ માની-ચાલ્યા કરે છે, તેમ આત્મવ્રાદ અને આત્મવાદથી ઉત્પન્ન

* 'નજ સત્ય'નો લેખ અથા સ્પષ્ટીકરના અંદમાં શરૂ કર્યા હતા
અને તે પછી આ અંકમાં જ આમળ ચલાવ્યો છે. પાછલા અંક સ્થિતિ
પણ આ અંકનો લેખ સ્વચ્છ શકાય તેમ છે; કારણ કે તે કોઈ એક વિ-
ષયની અર્થા કે કથા રૂપે લખાતો લેખ નથી, પણ પ્રાસંગિક વિચારો અને
અનુભવોનો સંગ્રહ છે. તથાપિ કોઈ 'વિચારક'ને પાછલો અંક જોઈશે તો
પુસ્તકમાં મંજાવવાથી બળી શકશે. માત્ર ૨૫ નકલો શીલીકમાં છે.

યતી કક્તિઓથી ડરવાના 'સ્વભાવ' વાળી દુનિયા બધારે ત્હારા ઉપર પોતાનાં સપ્નાં અઅસઅસંયુક્ત બળથી ફેંકવા લાગે ત્હારે ત્હારા આત્મા રૂપી શિરદારની પ્રથમથી મળેલી આગા અનુસાર ત્હારી ગતિ-ગજી દુનિયા હયાત જ નથી એમ શ્રદ્ધા રાખી-ચાલુ રાખજે. પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક શબ્દ અને પ્રત્યેક કાર્ય 'સામાયિક વ્રત' સાથે—સમતોલ વૃત્તિ સાથે—ત્હારી પોતાની અંદરના આત્માની 'શક્તિ, અમરતા અને આ-નંદ'માં અડોલ શ્રદ્ધા સાથે—કરજે. આ પોતાના બળની, પોતાની ઉંચી ખાનદાનીની, પોતાના સર્વોપરીપણાની શ્રદ્ધામા જોડ્યો તો દુનિઆનાં ભૂતડાં ત્હને ઉંચે શિખરેથી પાતાળમાં પછાડશે અને ગીધ પક્ષીની તૃપાર્થી ત્હારાં લોહી-માંસ ચુસી લેશે. ભૂલતો ના, ક્ષણભર પણ વિસરતો ના, કે તું સામાન્ય ગણુ-ગાદરાઓ-શુલામેની 'સાતિ'-માં જ-મેલો નથી, તું પહાડી શિખર છે, તું પોતે રચેલી 'વાડીનો' એકલો 'લાલ' છે. 'વાડા'ઓનાં ગાદરાની મંદકી નહિ પણ વિકસિત પુષ્પોની 'વાડી'ના પરાગનો તું હક્કદાર છે, કે જે હક્ક—જે જ-મહક્ક—જે વાગસો ત્હારી પાસેથી ખુચવવા કોઈ 'ગાડર' સમર્થ નથી

* * * * *
ઉંચો વિચાર કે સત્યનું કોઈ સ્વરૂપ દૃષ્ટિગોચર થવામાં અનેક નડતર છે. શરીર અને મનની અમુક સ્થિતિઓ દરકતરૂપ થાય છે, અગર અમુક પ્રવૃત્તિઓ ઉચા વિચારને અવકાશ જ મળવા દેતી નથી; સમાજે માની લીધેલા ખ્યાલો, કે બક્તિએ પોતે આગળથી બાંધી રાખેલા વિચારો, કે વારસામાં મળેલી અમુક પ્રકૃતિ પણ નડ-તરૂપ થાય છે, કોઈ સાબત, કોઈ બનાવ, કોઈ અમુક જાતના પુરતકનું વાંચન પણ વખતે વિધન-પ થાય છે. આટલી બધી દીવાલોને ચીરીને સત્યના એકાદ સ્વરૂપની 'જાખી' થવી એ શું ઓછું મુશ્કેલ કામ છે? . . . અને . અને આટલી બધી મુશ્કેલીઓ વટાવ્યા પછી હાથ લાગતું સત્ય જે આજ સુધી 'અતીત સ્થાન' હતું તે હવે માત્ર 'વિશ્રાન્તિ સ્થાન' જ હોવાનું જ્ઞાન થાય છે અને એથીએ વધારે દૂરના સત્યનો લોભ લાગે છે!.. કોણ કહી શકશે કે સત્ય અમુક જ રચણે છે?—સ્થિર છે?—નિશ્ચિત છે?

* * * * *
ઉંચો વિચાર થવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને અનેક નડતર છે, પણ થોડા વખતને માટે થયેલો ઉંચો વિચાર બન્યા રહે—આંખ આગળ પ્રતિક્ષણ ઉપસ્થિત રહે એમ બનવું એ વળી

એથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે. એ મુશ્કેલીનું ભણપણું એક દેખીતા વિરોધાભાસનો ખુલાસો પુરો પાડે છે અધ્યાત્મની વાતો કરનારાઓ પ્રાયઃ નખખા, રોતડ, નિશ્ચય વગરના કે 'દુઃખીઆરા' દેખાય છે ત્યારે કેટલાકો કહે છે કે તેઓ ખરેખર અધ્યાત્મ સ્થમનતા જ હોત તો આવા હોત નહિ; પણ એમ નથી, - સ્થમનજીવું એ એક વાત છે અને 'સ્થમન'ને સ્વાતુભવો વડે, દુખો વડે, અંતરના વલોણાના પ્રસંગો વડે વધારે ને વધારે મજબૂત બનાવી 'જીવતી શ્રદ્ધા' (living faith) બનાવવી એ વળી બીજી વાત છે. સત્યના કોઈ અંગનો 'અમકારો' જોવા એટલે કે કોઈ મહાન વિચાર ઉદ્ભવવો એ ખરેખર સદ્ભાગ્ય જ છે, પણ એ અમકારો-એ વિગળી પડછવાની માફક થોડા વખતમાં અદૃશ્ય પણ થાય. એ અમકારોને પકડી રાખવામાં આવે-એને ચળકતા પદાર્થ તરીકે પુગી રાખવામાં આવે તો તો અધાઈ કે રોતડપણું કે દુઃખીઆરાપણું હોય જ નહિ. આ દશા ઉંચી છે; અને ને, અમકારોની પ્રાથમિક દશામાથી જ ઉદ્ભવે છે. આહા તે પુરષો કેવા ભાગ્યશાળી છે કે જેઓ પોતાના મગજમાં ઝખડી કંઠતા એક ઉચ્ચ વિચારને બીજી ખાલ પ્રવૃત્તિઓમાં પડી ગુમાવી ન નાખતા એ વિચારને વધારે ને વધારે સ્થીર, દઢ, સ્પૂલ બનાવવા માટે જોઇતું 'ધ્યાન' કરવાની કુરસદ મેળવી શકે છે.

આહો વિચિત્રતા ! આહો 'નીતિ' ! આહો 'ધર્મ' !... . શક્તિનું 'ભાન' હોયુ કે એ 'ભાન' જણાવયુ એને 'ધર્મોષ્ઠ' (!) દુનિયા ગર્વ-અનીતિ-પાપ ઠરાવે છે અને લોકોને એથી બડકાવે છે. બડકવું એ જ જેનો 'સ્વભાવ' બન્યો છે એવા મનુષ્યો આ પ્રમાણે હમેશા શક્તિથી દૂર અને વધુ દૂર હકંતા જાય છે. અરેરે નરક અને મોક્ષ વચ્ચેનું અંતર પ્રતિદિન ધટવાને બદલે ઉલટું પ્રતિદિન—નહિ પ્રતિક્ષણ-વધ્યે જાય છે. ...રાજમાર્ગી, તું દુનિયાના ભાગ જોઈ શકાશીલ થતો ના; તારો અને ત્હોનો માર્ગ બરાબર એક જ લીટીમાં પણ તફાવત ઉલટી દિશામાં છે અને ત્હાગ 'જીવન'ની પ્રતિલક્ષ્ય ત્હને 'શુભામમાર્ગી'ના જીવનથી વધારે ને વધારે દૂર જ ખેંચી જવા બંધાયલી છે. એ પરિણામ નિર્ભાવ્યુ જ છે વિશ્વના અટલ કાયદામાં એ કલમ વચ્ચેના હરથી લખાઈ ચૂકેલી છે. માટે ચિંતા ના કર, દરકાર ના કર, તું પણ 'વચ્ચેના હર' થા !

PEOPLE WILL TA' K.

You may get through the world, but 'twill be very slow
If you listen to all that is said as you go;
You'll be worried and fretted and kept in stew,
For meddlesome tongues must have something to do—

And people will talk.

If quiet and modest, you'll have it presumed
That your humble position is only assumed.
You're a wolf in sheep's clothing, or else you're a fool,
But don't get excited, keep perfectly cool—

For people will talk.

And then if you show the least boldness of heart,
Or a slight inclination to take your own part,
They will call you an upstart, conceited, and vain,
But keep straight ahead—don't stop to explain—

For people will talk.

If threadbare your dress and old-fashioned your hat—
Someone will surely take notice of that,
And hint rather strong that you can't pay your way
But don't get excited, whatever they say—

For people will talk.

If your dress is in fashion, don't think to escape—
For they criticize then in a different shape—
You're ahead of your means, or your tailor's unpaid,
But mind your own business, there's naught to be made—

For people will talk.

Now the best way to do is to do as you please,
For your mind, if you have one, will then be at ease
Of course, you will meet with all sorts of abuse,
But don't think to stop them—it's not any use—

For people will talk.

* * *

જે કુટુંબીઓ વચ્ચે એકદા વિવાદ થયો એનું નામ હતું
હીરા. બીજાનું, કોલસો. પદાર્થવિજ્ઞાન (સાયન્સ) ના ઉસ્તાદો આ
બન્નેને એક જ કૃતિના સંતાન જણાવે છે.

કોલસો:—“ બન્ધુ હીરા ! તું આટલો બધો કઠણ કેમ બસા ?
શુભદારે આપણે એક જ કૃતિમાં જન્મ્યા છીએ એ વાત ખોટી હશે? ”

હીરો:—“ બન્ધુ કાલીદાસ ! હું તહને પૂછું છું: તું આટલો બધો પાથો કેમ ? ત્હારી કિમત શું ? અને મ્હારી ? એ તદ્દાવત જ્ઞાને આભારી છે તે તું હજી પણ સ્હમજી શકે છે ? પ્રકાશવું, ગમે તેવી કઠણ ચીજને પણ મ્હારા વડે કાપી-બે ભાગ કરી મ્હારી સર્વોત્તમ કંઠણશનો વિજયધ્વજ ફરકાવવો અને કાઠથી કપાવું નહિ. એ જ મ્હારા બદ્ધમૂલનું સ્વરૂપ છે. વળી ત્રાંબા, પીતળ, ચાંદી તેમજ સોનાની કિમત તો લગભગ સ્થાય—ચોક્કસ—હોય છે, પણ મ્હારી કાંઈ ચોક્કસ કિમત હોઈ શકતી નથી, તેમજ મ્હારી કિમત પણ ચોક્કસો જ આપી શકે છે. અસાધારણનું બધું અસાધારણ ! પોચાભાષા ત્હારી અને મ્હારી દિશાઓ અને પ્રકૃતિઓ તદ્દન ભિન્ન છે અને સદાને માટે તેમજ સ્વદેશે; માટે વિવાદ છોડી દા! પેલી મનુષ્યના ચૂલામાં જ, ન બિચારી ત્હને ગરમ કરવાની સાદ જુએ છે ! અને હું પણ આ ચાટ્યો— દુનીઆના બજારની સ્થેલ કરવા અને બસબસાઓની અડકલ અને તીજોરીઓનું માપ કરવા !”

“ એ પ્રભો ! હું પાર્ષ્વને તું બચાવ, ક્ષમા કર, સદાય કર !”
... ફેરલા થોડા માણસો છાતી ટોળીને કહી શકશે કે તેઓએ આ અબ્દો એકથી વધારે વખત દુઃખગાર્યા નથી ? દુનિયાના ધર્મો અને ધર્મીઓ આને ભક્તિપદ્મવૃક્ષ—પવિત્રતા—નમ્રતા—આરિતકતા કહે છે બીચારા બ્રમણના સમકક્ષો ! લાગણી (emotion) અને અધકાર (અજ્ઞાન)ના બાળકો ! તેઓ આછા જ જણે છે કે સહિકર્તા ખરેખર હોય તો પણ તે એવો ખુશામતપ્રેમી અને અનિયમિત ન હોઈ શકે કે પોતાના કાનુનોને કોઈ ગુન્હેગારની ખાતર સીધીલ કરી દે, કુદરત ક્ષમા કરી શકે જ નહિ, કોઈ ઇશ્વર સદાય કરી શકે જ નહિ. ઇશ્વર ખરેખર જ હયાતી થરાવતો હોય તો પણ તે માત્ર કાનુન લઈને અને જગતમાં તથા જગજીવોમાં અમુક ‘શક્તિ’ મૂકીને ફર રહે, કે જે શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું અને પરિણામ ઉપજાવવાનું તે જગતનું સોંપતો હોવો જોઈએ આમ આજના આભાષી વધેલા ‘આસ્તિકો’ પોતે જાહેર કરે છે. ઇશ્વર હોવા ન હો, મનુષ્યે પોતાને ‘પાપી’ માની ‘શક્તિ’ ગુમાવવી જોઈતી નથી અને ન્હાના બાળક માફક ક્ષમા અને સદાય પર પોતાના અસ્તિત્વને લટકતું રાખવું જોઈતું નથી. હું અમર છું, હું ગાનમય છું, હું આનંદરૂપ છું; એ શ્રદ્ધા (નહિ કે માત્ર ‘માન્યતા’) મનુષ્યને ઇશ્વર જેવો સમર્થ—‘શક્તિ’વાન બનાવે છે. * * *

To maintain a cheerful attitude of mind—in the midst of a gloomy and exceedingly responsible task (or adverse circumstances) is no slight artistic feat. And yet, what could be more necessary than cheerfulness? Nothing ever succeeds which exuberant spirits have not helped to produce. Surplus power, alone, is the proof of Power.—A transvaluation of all values,—this note of interrogation which is so black, so huge, that it casts a shadow even upon him who affixes it,—is a task of such fatal import, that he who undertakes it is compelled every now and then to rush out into the sunlight in order to shake himself free from an earnestness that becomes crushing, far too crushing. This end justifies every means, every event on the road to it is a windfall. Above all war. War has always been the great policy of all spirits who have penetrated too far into themselves or who have grown too deep; a wound stimulates the recuperative powers. ”—F. N.

* * * * *
અસાધારણ કમ વીર જીલીઅસ સીઝર પોતાને બીભારીથી દૂર રાખવા માટે નીચેનાં સાધનોના ઉપયોગ કરતો હતો ક્ય, સાદામાં સાદું જીવન, નિરંતર સંકટો. અસાધારણ પુરુષોના યંત્રને જાળવવા માટે આથી વધારે સારા ઉદ્ધાન બીજા બાગ્યે જ હશે.

* * * * *
હિન્દુસમાજ લાંબો વખત ટક્યો હતો, મુખ્ય કારણ “Unity in Diversity is the Law of Social Life” એટલે “વિવિધતામાં એકતા” એ સામાજિક જીવનનો કાનુન છે” એ સિદ્ધાંત હિન્દુશાસ્ત્રકારો સારી રીતે સ્વીકૃત કરતા હતા. અને એ સિદ્ધાંત જીવવાથી જ આજનો હિન્દુસમાજ ઢિલબિલ, દુબી અને પરતંત્ર છે. આને વિવિધતાઓને જોડનારી સાંકળ રહી નથી એ જ દુર્લભતાનું કારણ છે.

* * *

‘શક્તિ’થી ‘આજ્ઞા’ લોકો’ બાપડા બાકે છે કેમ બધા ? શું
અક્તિવાળા મનુષ્યોમાં ઉદારતા નથી હોતી ? શું તેઓ સમ્યક્તાના
અનુ હોય છે ? શું તેઓ બધા નથી હોતા કે રસિક નથી હોતા ?
અમર શું તેઓ દેખાવથી જ રાક્ષસ જેવા હોય છે ?.....આ રજો
હાલના જ એક ‘શક્તિ’માન પુરુષનો દાખલો ! આધુનિક હિંદી ભાષા-
ના પિતા મુલ્ય . સાક્ષર હરિચન્દ્ર કે જેણે આખી ઉમર અને બા-
પ્પોની પોતાની મિલકત સાહિત્યસેવામાં અને તરંગી સંખ્યાવતોર્ભ
અર્થાં નાખી હતી તેના પોતાના શબ્દો અનન કરવા થોડા છે :

સેવક ગુણીજનકે, ચાકર ચતુરકે હૈં,
કાવિચમકે મીતવર, હિત ગુણગાનીકે;
‘સીધન સોં સીધે, મહા ચાંકન હમ ચાંકન સોં,
‘હરિચન્દ નગદ્ દમાદ્ અભિમાનીકે;
‘ચાહુષેકી ચાહ મહા, કાદુકી મૈં પરબાહ,
મેહી મેહકે, દિયાને સદા સુરત નિવાનીકે;’
સર્વસ રસિકકે, સુદાસ દામ પ્રેમિકે,
સચ્ચા પ્યારે કૃષ્ણકે, ગુલામ રાધારાનીકે !”

અહા છે એ ટેક ? અહાં એ મહત્વાકાંક્ષા ? અહાં એ બેદરકારી ?
અહાં એ આત્મઅહા ? અહાં એ આપોની મુડીને બેઠાજની પેઠે સ-
ખ્યાવતોર્ભ અર્થાં નાખી બિલુક દરાને આનંદથી ભેટનાર દુષ્ટાપણ ?
આજ્ઞાતુ બિચારે ‘આધુનિક’પણું એ માત્ર નિર્બળતા અને જડપરા-
પણતાના સ્થુલીકરણ સિવાય બીજું શું છે ?

૧ સીધાથી સીધા અને વાકાથી મહાવાકા, ૨ અભિમાની જનનો હું
‘નમદ્દ હમાદ્’ અથવા શેઠડીઓ જમાદ્ હું । ૩ રહેને ચાહે તેને આહું
અર્થાત્ જેઓને મહારી પ્રકૃતિ અનુકૂળ બધાંય તેમના તરફ જ મહારી
આહના પ્રેમાય; અને તે પણ સ્વાભાવિક રીતે જ—નહિ કે ચત્તથી;
બાકી બીજા કોઈની પરવા હું રાખતો નથી. ૪ સ્વાભાવિક લાવણ્ય પાછળ
હીવાનો છું. હીવાનો જેમ સુહિવાદથી નહિ પણ Instinct થી દેરાય
છે, તેમ હું પણ લાવણ્યને Instinct થી જોઈ શકું છું અને તેની પાછળ
હીવાનાં માફક લાગેલાં રહું છું લાવણ્ય (Beauty) જોવાને અને તેની
કરે કરવાને રહેને આપો અને હૈંદવ અને છે પ ‘મારા કૃષ્ણનો—પર-
માત્માનો—હું ‘સેવક’ નાહ પૂજા મિત્ર’ હું પણ રાખાછો તો ગુલામ
—આજ્ઞાધારી છું સધા એટલેકે અથવા પરમાત્મામાં રહેલી શક્તિ, અર્થર્થ.

કવિતાના (કેળળી 'માયા'ના) શોખીન ગોહડસ્મીયેજનમાએજગાએ વાંચ્યુ હતું કે "મિતતા એ એક દેવી આસિર્વાદ છે"; પણ અનુભવો મળતાં પોતેજ કવિતા કરવી પડી કે "દોસ્તી એ નામ સિવાય બીજું શું છે? હૈયાકુટાને અપાત્રું કેદી પીણું નહિ તો બીજું શું છે? લક્ષ્મી અને આમરની પાછળ ચાલતો પડછાયો નહિ તો બીજું શું છે?" એાહ, દુનિયાની કરોડો ભમણાઓમાંની જળરામા જળરી ભમણા-મિતતા! દરેક મનુષ્ય ત્હારા 'માર' હોવાનું કહે છે, પણ કોઇ ત્હારા ચહેરાનું વર્ણન આપી શકતું નથી! ક્યાં છે-કલ્પનાના આકાશમાં જ કે બીજે ક્યાંધ-એા ક્યારી મોહિની? 'લાગણી' (emotion)ના ગર્ભમાંથી જન્મતી અબળા 'દોસ્તી'! બધી અબળાઓની મ્હોટામા મ્હોટી શક્તિ 'મ્હો વાળવા' માં છે અને ત્હારી મ્હોટામાં મ્હોટી શક્તિ 'મ્હોં વળાવવા' માં છે! 'એક સ્ત્રી પાછળ કું ખુવાર થયો?' : એ વિચાર મનુષ્યને દિવાનો કરી મૂકે છે, તેમ 'દોસ્તીના આકાશકુસુમવત્ રંગમાં હું અંગ્રમ્મ જયો?' : એ વિચાર માણસને આપધાત કરાવવાને પુરતો છે. દોસ્તી એટલે? પ્રથમ તો, આત્મહંગામ, બહારથી હૃદ્ય મેળવવાની ખોટી લાલસાનો પુરાવો, દુનિયાને કલ્પિત રૂપ આપવાનો જમ, હૃદયની નળજાઇ, મનુષ્યને— અને તે પણ જેને 'પોતાનો' કહે છે ત્હેને જ—જમમા નાખવાનો 'ધરાદો' : એમ તો નહિ હોય? ખોલ, માયાની દેવી 'દોસ્તી'! ત્હાંકે અરૂ સ્વરૂપ તું જ ખોલ, કારણ કે ત્હારા સિવાય તે બીજું કોઇ ખોલી શકે તેમ જ નથી. અગર પૂર્વજન્મની લેણ-દેણનું ઇર્ષ્ય સ્થૂલીકરણ તે તો તું નહિ હો?

* *

ઉચ્ચ શ્રેણિના જીવાત્માઓ—'રાજા'માર્ગીઓ—કાંઈ પણ વિનામૂલ્ય સેવા પ્રેરતા નથી અને ખાસ કરીને જીવન.....

* જેઓ પર ગોહડસ્મીયે ઉપકાર કર્યા હતા—અને ખરેખર ગોહડસ્મીયે સ્વભાવથી જ પરોપકારી હતા—તેઓએ પોતે ત્હેની મુશ્કેલી વખતે આંખ-મીંચામણ કર્યા હતાં. એણે આવા પ્રસંગોનું વર્ણન કલ્પિત પત્રોના રૂપ-માં પ્રકટ પણ કર્યું છે. પ્રકૃતિના કંડા અભ્યાસી શૈક્ષણીઅરે પણ, મિત્રોની પાછળ લાગીની મિલકત બરબાદ કરનાર અમીરને એક કોડી આપવાના અખાડા કર્યા પછી તે જ અમીરના મીલખાનીના દેખણપર હાજરી આપવા મથેલા સ્વાર્થી મિત્રોનું ચિત્ર, નાટક રૂપે આજેજીવું છે.

જીવનની મજાઓ ત્હેમને જ સ્પર્શી શકે છે, કે જેઓ જીવનના કંટાળે ઉલ્લાસથી સ્પર્શી શકે છે.

* *

મજા અને નિર્દોષતા નામની બે સરમાળ કુમારિકાઓની પાછળ પડનાર પુરુષ ત્હેમને મેળવી શકતો નથી. સાહસિક, બહાદૂર પુરુષના શરીરમાં ત્હેના જન્મની સાથે જ તે ધુસી જાય છે અને ત્યાં તે સરમાળ સુદરીઓ જોટલી ગુપચુપ પડી રહે છે કે કોઇ જોઈ પશુ શકે નહિ કે આ પુરુષને મજા અને નિર્દોષતા વરી છે. (*Car on him as instincts.*)

* *

“તારા એક માલ કિયે કોઇ તમારો મારે તો બીજો માલ ખરો” પણ ગુસ્સો કરતો નહિ, એવું એક ધાર્મિક દરમાન છે; અને હરકોઇ બોલે સ્વમાન અને સ્વકીય હકો જાળવવાનું પણ નૈનિક દરમાન સાંભળવામાં આવે છે. બેમાંથી કયું ખરું માનવું ? ...સત્ય હમેશા એક જ રૂપમાં અને સાદુ હોવાની આશા રાખનારા મનુષ્યો આવા બે પરસ્પરવિરોધી ઉપદેશથી અભરાઇ જાય છે... ...અભરાવા છો, પારકી બુદ્ધિએ ચાલનારને ગભરામણ મિત્રાય બીજું શું મળી શકે ? નિર્બળ, છુદગી માત્ર સુખ માટે જ છે એમ માનનારા અને દુઃખના નામ માત્રથી ડરનારા માણસો તમારો ખાઇ લેવામાં જ પોતાનું રક્ષણ માને એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે મ્હામા જવા જાય તો પોતામાં દમ ન હોવાથી બીજો તમારો ખાવો પડે અને તમારો ખાવો એ તો એવાને મન મૃત્યુ સમાન હોવાથી તેઓએ સદનશીલતા જ પમદ કરવી પડે અને એને જ ‘નીતિ’ કે ‘ધર્મ’ તરીકે કહેવાય પડે. અથવા, કોઇ યુક્તિબાજ માણસ કોઇ દેશને કે સમાજને પોતાના તાબામાં રાખવા માગતો હોય તો પોતે ઉપર કહેલો સિદ્ધાંત ન માનતો હોવા છતાં પણ ‘ધેર’માં ઉપર સત્તા જમાવવા ખાતર તેઓને એ સિદ્ધાંત સિખવે. બીજા હાથ ઉપર, સુખ કે દુઃખ પરથી જીવનની કિંમત નહિ આંકનારો વીરાતમાં મગે તે બોલે પણ સ્વમાન અને સ્વકીય હકોનું રક્ષણ કરવાના ‘પ્રયત્ન’માં ‘આનંદ’ જ માનવાનો અને ત્હેને જ ‘ધર્મ’ કહેવાનો. બન્ને સિદ્ધાંતો સાંભળનારા મનુષ્યે બેમાંથી પોતાની પ્રકૃતિ (*instinct*) ને અનુસાર પસંદગી કરવાની છે. ‘નયના’ઓ બીજા નંબરનો સિદ્ધાંત ‘ધર્મ’ તરીકે

સ્વીકારે તો ઉઘટા દુઃખી થાય; ‘સબળા’એ પહેલા નંબરનો સિદ્ધાંત ધર્મ તરીકે સ્વીકારે તો—અરે પણ તેઓ તો તે સિદ્ધાંત સ્વીકારી કે સાંભળી પણ શકે જ નહિ ! *

દુનીઆ આજકાલ બહુ ‘પરગણુ’ થઈ ગઈ છે । ‘પોતે મરીને પણ ખીજીને બચાવવા, પોતે દુખી થઈને પણ ખીજીને સુખી કરવા’ : આમ આજે દરેક સાધુ, મુઠ્ઠસ્થ અને કસાઈ પણ બોલતો સબળાય છે; પારકાની આટલી બધી ચિંતામાં પડેલો આજનો માણસ પોતાને તદ્દન બૂલી ગયો છે । એ જ આ દુનીઆનો મોટો રોગ છે. આજે આખું ચક્કર ઉધું ફરવા લાગ્યું છે । પ્રથમ પરદયા અને પછી સ્વદયા (અને તે પણ યાદ આવે તો !) : એ ધખારાને આજે હોકા પવિત્રતા (!) માને છે. પણ સ્વદયા વગર પરદયા હોઈ શકે જ નહિ—સંભવે જ નહિ—એ મૂળ વાત સાંભળવા કેને દરકાર છે ? “હા-જીએ એરવાજીની રીતે મ્હારું નુકસાન તો કર્યું છે, પણ જો કે એના ઉપર વૈર લઉં અગર ગુરસો કરું તો મ્હોને દુખ થશે” : આ દલીલમાં ન્યાયશાસ્ત્રની ગંધ પણ નથી; ખરી વાત તો એ છે કે, જે ગુસ્સો કરવાથી મ્હારું મગજ બગડે કે બુદ્ધિ બંધાઈ જાય તે ગુસ્સો મ્હોને પોતાને જ નુકસાન કરનારો હોઈ એ તો ખીજા ઉપર વૈર લેવાને બદલે મ્હારા જ ઉપર વૈર લેવા બરાબર થાય છે, માટે મ્હારે ગુસ્સો કરવાની પણ ખરી રીત શોધી કહાડવી જોઈએ છે. એ રીત અમલમાં મૂકતાં ત્હેજે ‘આનંદ’ અનુભવતાં જોઈએ, સુખદુઃખ આવે ત્હેને એ મીતના ‘ફળ’ ગણવાં ન જોઈએ. આવી આત્મસ્થિતિ તો ન હોય ત્હેમને માટે સહનશીલતા જ હીક છે, પણ તેટલા માટે ‘સહનશીલતા એ સર્વદા અને સર્વથા સર્વોત્તમ સદ્ગુણ અને ધર્મ છે’ એમ કહેવું વાજબી ગણાશે નહિ. સુખ અને દુઃખને પરિણામ કે દષ્ટિબિંદુ માનીને જે કાંઈ થાય છે તે સર્વ બ્રમળગ છે—એ જ ‘નબળાઈ’ છે.

* * *

“બોલો થોડું, ગાઓ, ગાઓ થોડું, નાચો.” જીવનસ્તોત્રમાં વહેતા જીવાત્માઓ ‘નાચવા’ સાથે તરવાનું ક્યારે શિખરે ?

* * *

* વીરાત્માઓ મુઠ્ઠ આત્માઓ ઉપર વૈર લેવાને પ્રવૃત્ત થતા નથી. કારણકે ત્હેમ તેઓ લક્ષ્મી માને છે (નહિ કે ‘પાપ’)

બુદ્ધિ એ પણ કાંઈ સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર-નિર્દોષ-સહીસલામત સાધન નથી. મનુષ્યના જન્મ પહેલાં ત્હેની બુદ્ધિ સાથે કાંઈકાંઈ રંગો ભળ્યા હોય છે અને જન્મ પછી પણ બળતા રહે છે. માત્ર પારકી બુદ્ધિ પર ઘટકી રહેવાની ટેવ છોડી એટલું જ ખસ નથી, પણ એક દિવસ પોતાની બુદ્ધિનો પણ અવિશ્વાસ પોતાની અંદરના 'હુ'ના તત્વ 'ને યવા લાગે એ સ્થિતિનો લોભ કરવો જોઈએ... ..આ 'અનુભવ' એક આધુનિક પાશ્ચાત્ય શીલસુદ્ધે જાહેર કર્યો છે. ...અને જૈન શાસ્ત્રો તો દુનરો વર્ષથી કહેતા આવ્યા છે કે ધૃત્વા-શરીર તેમજ બુદ્ધિશરીર (તેજસ અને કાર્મણ્ય દેહ) એ બન્નેથી આત્માને છૂટો-એકાકી-કોઈ પણ જાતના 'શરીર'ના પીંજરા વગરનો-ખનાને ત્હેનું નામ સિદ્ધાત્મા. એઓ ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ 'શિખર' પર ગહે છે અને સુખ તેમજ દુઃખ નામની લાગણી જે શરીર વડે આપણને યાય છે તે શરીર જ ત્હેમને હોતા નથી. સુખ દુઃખ એ કોઈ 'વસ્તુ' નથી; પણ સમાજ, કાનુન, નીતિ, રીવાજ વગેરેની માફક તે પણ આપણી જ કલ્પેલી 'કલ્પના' છે એ વાત કોઈ 'રાજા-આર્જુન'ને સ્મિતવરી પડતી નથી.

* * *

મત્ત ને છે કે જે, સત્યને ઝોળાંગી આગળ વધે છે....કેવી ગુત્તવાદામરી વ્યાખ્યા !.....માણસો સત્યની વ્યાખ્યા આપે તે તત્ત્વ સાચા કે સમ્પૂર્ણ હોય એમ માની શકાય નહિ, કારણકે માણસ પોતાની પાસેના અનુભવો પરથી અને પોતાની પાસેના શબ્દો વડે સત્યનું સ્વરૂપ આગેએ છે.

* * *

તે છતાં માણસે એક 'ખીંટીને' વળગણુ તો પડશે જ. અહીં માણસનું આગળ 'વધવાનું' એકનું એક સાધન છે. સત્યની એક કલ્પિત ખીંટી સાથે પોતાની બુદ્ધિને અહાની લાંબી દોરીથી બાંધવી જોઈએ અને જ્યારે વધતાં વધતાં તે ખીંટી સુધી જઈ પહોંચાય ત્યારે અહાની દોરીને તે ખીંટીથી છુટી કરી બીજી દૂરની ખીંટી પર કેંકવી જોઈએ.

* * *

સુખ એ દુઃખની બીજી બીજી છે.....સુખીઆ દુઃખ વગરના કદાપિ હોઈ શકે નહિ.....આનંદ, સુખદુઃખને પીછાનતો નથી.

* * *

સત્યસુંદરી એ ગર્વીષ્ટ, મુસ્કેલીએ મનાય તેવી, આશકોને પ-
જવવામાં જ આનંદ માનનારી કુમારિકા છે. મહારો અનુભવ કહે
છે કે, જેમ જેમ હું તેણીની પાછળ પડું છું અને મને તેણીના
એકાદ અંગની જાંખી થવા લાગે છે તેમ તેમ તે વધારે કોધાતુર બને
છે અને જાણે કે તેની તરફ છૂપી નજર કરવાના 'સાફસ'નું વૈર લેવા
માગતી ન હોય તેમ મહારા ઉપર બાલ અને આંતરિક સંકટો
વર્ષાવે છે. કોઇ વખત શકોની આગ મહારામાં સળગાવે છે, કોઇ
વખત મહારૂં નિશ્ચયબળ હારું કરી દઇ મને પ્રવાહમાં તણાતું મુડકું
બનાવી દે છે, કોઇ વખત આછા પોશાક સાથે દેખા દઇ આકાશમાં
ઉડવા લાગે છે અને મને સહેલાઇથી તેણીના સમ્પૂર્ણ દર્શન થવાની
આશા ઘેરી કાઢે અને અતિ કાંચે ખેંચી જાય છે, જ્યાં પહોંચ્યા
પછી મહારી એકાદ પાંખને કાપી નાખી મને 'જમીન' પર પટકી
દે છે. કેટલીક વાર તેણીના અસ્તિત્વમાં જ મને અશ્રદ્ધા કિત્પન્ન
કરાવી એ 'કંપિત ઝોળા' પાછળ ભટકવાના મહારા પ્રયત્નો માટે
પસ્તાવો કરાવે છે, કોઇ વાર મહારી આંખોને અને કોઇવાર બુદ્ધિને
અવિશ્વાસપાત્ર કરાવી મહારી આશાઓ ઉપર હારું પાણી રેડે છે, કોઇ
વાર બાલ દુનિયાને મહારી સ્થાને ફિસ્ફેરી મૂકી મને એકલો-હૂંશની
મરજવાળો અને તે છતાં દુકની સમવડ વગરનો-બીતરના ખૂણે ખેમી
મોહી ટપકતા પા ઉપર અશ્રુ વહેવડાવતો બાળક બનાવી દે છે.....
...પણ બીજી જ પળે તે મનવસ્ત્રમાં એ દુઃખમાં જ 'આનંદ' બતાવે
છે. 'પ્રાણપ્યારીને મેળવવા ખાતર સહવા પડતાં દુઃખનાં સ્મરણ એ
મોટામાં મોટું સુખ છે' એમ મહારા કાનમાં ડુક મારી મને ખેંચી
કરે છે. ગમે તેટલી તો પણ મહારી મનવસ્ત્રમાં ! મહારી તે મહારી
જ—બીજીઓ એમાં શું સ્થગે ?

* * *

મહારા આખા શરીરમાંથી એક વખત ઝણઝણાટીવાળો અવાજ
થયો (એ જ તો 'આત્માનો નાદ' નહિ હોય ?) કે " મહારે
વિશ્વ પર રાજ કરવું છે. " પણ મહારાં હાથ-પગ-જાતી અને મ-
ગજો કણું : " ના રે બાપ ! એ અમને પાલવરી નહિ; રાજ તું કરે
અને ધસાઇ મરવું પડે અમારો " આખા સ્થગળ્યો કે હજી તેની પ્રજા જ
તેની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તૈયાર થઇ નથી, તો બીજીઓ આજ્ઞા કેવી રીતે

હકાવશે ? તે રહમત્યો કે, જહેના વડે રાખ્ય કરવાનું છે તે તો હજી નિર્ણય છે અને તેથીજ મળ ઉપરાંતના કામ માટે આનાકાની કરે છે, માટે પ્રથમ તો પોતાની સમ્પૂર્ણ સચા પોતાની પ્રજા પર જ જમાવવી જોઈશે અને તે પ્રજાને આજ્ઞાકારી જ માત્ર નહિ પણ વજ જોવી બહિવાન બનાવવી જોઈશે,—તો જ ખીજ તમામ દુનિયા પર 'રાજ કરવાનું' બની શકશે.

* *

કોઈ સમાજની તમામ વ્યક્તિઓ રાજ બને કે તમામ પ્રજા બને, તો તે સમાજનો અત સમીપ આવ્યો રહમત્યો. બાળકોના શરીર, કંઠા અને યુક્તિ પર સત્તા ચલાવવાની કુદરતી યોગ્યતા બ-રાવનારા 'રાજ'માર્ગીઓ કાયદા બાધશે જ અને ઓછી શક્તિવાળા-ઓએ તે કાયદાના બંધનમાં રહેવું પડશે જ 'સમજીને માટે સાન અને મૂર્ખને માટે દડ' એ કુદરતી કાનુન છે; બડબડવું એ મૂર્ખાંધ છે.

* *

એક ચીજની હુયાતીથી જેટલો લાભ થવો શક્ય છે તે કરતાં જો તે ચીજને જાળવવાનું ખર્ચ વધારે હોય તો, જાળવવાનો લાભ સેવવો એ મૂર્ખતા છે. કોઈ કોઈ સમાજ એવા છે કે એમને મરતા અટકાવવાનો શ્રમ સેવવો એ કુપર કહેલી મૂર્ખતા જેવીજ મૂર્ખતા છે... સમાજ મરશે એ પચાસથી બેદ પામવો એ પણ અજ્ઞાનતા છે. પાનખર ઋતુમાં જાડનાં પાંદડા ખરી પડે છે તે શું ખેડનો વિષય છે ? એ જ જાડને નવપક્ષવ જોયા પછી કહો કે પાનખર ઋતુ એ કુખનું કારણ ગણાય કે નુખનું ?.....અને અમુક પાંદડાં સાથે જ કોઈ વૃક્ષનું જીવન બધાયલું નથી, તેમ અમુક મનુષ્યો સાથે જ કોઈ સમાજ કે દેશ કે ધર્મ બધાયલો નથી. જાડ પર પાંદડાંના એક જથ્થો જન્મે, વૃદ્ધ થાય અને ખરી પડે એમાં જ તે જાડનું આરોગ્ય અને સીંદરું સમાયલું છે. પાંદડાંના અમુક જથ્થા માટે જાડ નથી, જાડ માટે પાંદડાંના અમુક જથ્થો છે. આપણા જેવા થોડા સો કે થોડા હજાર માણસો મરે કે જીવે તેની આનાદિ વિચિત્ર ઓછી જ પરવા છે.

* *

વાડાઓ, મગ્ગો, પંચો એ વગેરે શું છે ? સત્તનાં અનેક સ્વરૂપો પૈકી એક સ્વરૂપ છે, અમર્યાદિત તત્ત્વને મર્યાદામાં બાંધવાના સ્વાધાર્મિક

ચતા પ્રયત્ન છે. આ જાણ્યા પછી મતપંથની માસમારી કરવી કોને પાલવશે ? કેવા સુંદર શબ્દોમાં હરિભદ્ર સ્વરિ એકરાર કરે છે કે—

આમદી વત નિનીવતિ યુક્તિ

યત્ર તત્ર મતિરસ્ય નિર્વિષ્ટા ।

પક્ષપાતરહિતસ્ય તુ યુક્તિ—

યત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશ્વમ્ ॥

આમદી જીવ પોતાની યુક્તિઓ (દલીલો)ને તે તરફ ‘ખેંચી’ જાય છે કે જ્યાં તેની મતિ પ્રથમથી જ નિર્વિષ્ટ હોય છે; ખીજા હાથ પર, પક્ષપાતરહિત જીવ પોતાની મતિને ત્યાં સ્થાપે છે કે જ્યાં યુક્તિ તેને લઈ જાય છે. બાવાર્થ કે, સત્યશોધકો કાંઈ ‘માની લેતા’ નથી, પણ યુક્તિ અથવા દલીલ અર્થાત્ વિચાર શક્તિ તેમને જ્યાં દોરી જાય છે ત્યાં પોતાની માન્યતાને વિશ્રામ આપે છે. ત્યાં વિશ્રામ લેતી તેમની માન્યતા, વળી, તેથી પણ વધારે ઉત્તમ વિશ્રામ સ્થાનની શોધમાં રહે છે. અને આમદી લોકો પ્રથમ જ એક વાતને સત્ય માની લઈ તેને ખીજાની દૃષ્ટિએ સત્ય ઠરાવવા દરેક યુક્તિ વાપરે છે. આમદીની યુક્તિ બંધાવવા જળ જેવી છે; સત્યશોધકની યુક્તિ વહેતા જળ જેવી છે. આમદી બાપના કૂવામાં યુદી મરવાતુ પસંદ કરે છે; સત્યશોધક હમેશા પાંચરે અને વધારે તનદુરસ્ત તરવ ધરાવતું જળ શોધતો રહે છે. એ શોધ પોતે ઉત્સાહભરી હોય આનંદદાયક પણ છે.

આરો સાહસપ્રેમી ‘મરડ’ ! ગાડરસમૂહ બગાડી દીધેલી હવા-વાળા આ કુદ્ર પ્રદેશમાં તું કેમ સ્થીર થઈ ઉભો છે ? એકાકી ઉડવાના શોખને તું ક્યાં ધરાયે મૂકી આવ્યો છે ? ટટાર, દોસ્ત, ટટાર ! ઉચે—ઉચે—ધણે ઉચે...અને પછી ત્યાંથી સીધા...જીત-કાળના મેદાનમાં—ધણા દૂરના જીતકાળના મેદાનમાં ઉડવા પાંખો ફેડાવ...ત્યાં જઈ ‘ઉચે’થી ‘નીચે’ જો !...જો, કે ‘સમાજ’ બાવના ક્યારે અને કેવી રીતે જન્મ પામી, ‘પાપ’-‘ગુનો’-‘દંડ’-‘નીતિ’ એ ‘વિચારો’—એ બાવનાઓ—મનુષ્ય નામના છોડમાં કેવી રીતે અને ક્યા ક્યથી ઉત્પન્ન થઈ ?

આરોગ્ય.

જીંદગીનો મોમીઓ.

૧૬૧

[૧૯૧૫ના આર્યથી અનુસંધાન.*]

અરા મુખની જેને મરજ હોય, 'અર' મુખ પોતાના દેશમાં અને ફનીઆમાં ફેલાયએવી જેની ઇચ્છા હોય, તેણે કુદરતના શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અને પ્રચાર કરવામાં પોતાથી અને તેટલો ફાળો આપવો જોઈએ. સમાજને એ શાસ્ત્રનું સાદુ રહસ્ય વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી જ શિખવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે જોઈ ગયા કે એ શાસ્ત્ર ત્રણ દવાઓ મુખ્ય બતાવી છે, કે જેનાં નામ હવા, જલ અને વ્યાયામ અથવા કસરત છે. આમાંની હવા સંબંધમાં જાણુવા જેવી મુખ્ય બાબતો પ્રથમ વર્ણવી ચૂકો છું. હવે આપણે ખીજી દવા-જલ-કેપર આવીશું.

સાધન-કહે છે કે, હાડકાં સિવાય શરીરના ખીજા ભાગો પાણીથી જ બનેલા છે. શરીરનો લગભગ પોણો ભાગ પાણીથી બનેલો છે-કહો કે પાણી જ છે. મતલબ કે, પાણી વડે અગો બનતાં હોવાથી પાણીની સ્વચ્છતા પર શરીરના આરોગ્યનો આધાર મ્હોટે ભાગે રહેતો હોય એ અસંભવિત નથી. કેટલીક જગાનાં પાણી એવા હોય છે કે જે અમુક દરદો ઉત્પન્ન કરે છે, કેટલીક જગાનાં પાણી દ્વાથી અનેકગુણો ફાયદો કરનારાં હોય છે. વધતા જતા મુદારા અને ધાંધળના આ જમાનામાં ગામડાંઓ ભાગી મ્હોટાં શહેરો વધવા પામ્યાં છે તેથી પાણી સંબંધી ખૂબ ધણી વધી પડી છે. શહેરોમાં વસતા લોકો જેટલી દરકાર દવા ખાવાની કરે છે તેથી દેશમાં હિસ્સાની દરકાર સ્વચ્છ જળ મેળવવા માટે કરતા હોય તો એમનું ધણું 'અર' નકામું ખર્ચ અને દુઃખ બચી જવા પામે. કાંઈ પણ ભોગે, જેમાંથી હમેશ જળ મેળવતું હોય એવા અને જેનું

* આ લેખ સમાજ ચક્રા પછી આપો લેખ અલાચકા પુસ્તક રજૂ બહાર પાડવામાં આવશે પાછલો અંક નહિ વાંચવા પામેલાને પણ આ અંક વાંચવાથી સહમજવામાં કાંઈ અડચણ પડે તેમ નથી આવતા અંકમાં આ વિષય માહુ સમજામાં આવશે.

પાણી પાચનસક્તિને મદદ કરનાર' જણાયુ હોય એવા કુવાનું પાણી મેળવવા તળવીજ કરવી જોઈએ. અને :જ્યાં કુવાનું કે નદીનું કે નળનું પાણી જોઈએ તેવું સારું હોવા સંબંધે શંકા હોય ત્યાં (અને નળના પાણીની ખાજતમાં તો હમેશા) પાણીને પુષ્કળ ઉકાળીને કાપાં પછી જ પીવાનો રીવાજ રખાય એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. જેઓને મ્હોટાં શહેરોમાં હમેશ રહેવું પડતું હોય ત્હેમણે બનતાં સુધી વર્ષમાં એકાદ મહીનો, જે ગામનું પાણી વખણતું હોય એવા કોઇ ગામડામાં રહેવાનો રીવાજ રાખવો એ મ્હોટા લાભનું કારણ છે. આ સુદાપર જેટલું બોલાય તેટલું થોડું છે. વર્ષો સુધી ખવાયલી હળરો રપિયાની દવાથી જે નહિ બને તે, શાન્ત અને સુખાકારીબર્યા શ્રામ્ય આવાસમાં એક માસ ગુબરવાથી, બને છે.

દરરોજનું કેટલું પાણી શરીરમાં જવું જોઈએ એ જાણતોને એકાદ નિયમ કહી શકાય નહિ, પણ એટલું તો ખરું કે તરશ ન લાગે એ સાફ ચિન્હ નથી. મગજમારીના કામમાં યુધ્ધાચલા મનુષ્યોને સાધારણ રીતે તરશ ઓછી લાગે છે. પણ તેવાઓએ સ્થવારમાં ઉઠતા વેત મ્હોં સાફ કરી તુરત જ એક ખાલો સ્વચ્છ જળ પી લેવું એ શાયદાકારક છે. બહારથી આવીને તુરત કે કસરત કરીને તુરત પાણી પીવું એ ખાતું નુકસાનકારક છે. જમતાં જમતાં વારવાર કે વધુ પાણી પીવાથી જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે. એક નજરથી કરતાં કામો વખતે, વખતો વખત યોડી મીનીટ બચાવી આખોમાં ઠંડું જળ છાંટવું એ આખોને તાજગી બક્ષે છે; તેમજ મગજનું કામ કરનારને માટે માથા ઉપર ઠંડું જળ છાંટવું એ પણ એમનું જ શાયદાકારક છે.

પાણી પીવાની ક્રિયા આરતે આરતે થવી જોઈએ. દયક દયક પીવું નુકસાનકારક છે; અને એકી વખતે ખાતું પાણી પણ ન પીવું જોઈએ, અતિ ઠંડાં પીણાં (જેવાં કે આદસ વૉટર) તેમજ અતિ મરમ પીણાંથી પરહેજ રહેવું જોઈએ. સામાન્ય રીતે શુદ્ધ જલ સિવાયનાં બીજાં દરેક પીણાંથી દૂર રહેવું એ વધારે સહીસલામત છે. ચ્હા, ફાશી, એરેટેડ વૉટર્સ વગેરેમાં અત્યુક નુકસાન સારે અત્યુક ગુણ પણ છે, તથાપિ સહીસલામત રસ્તો એ છે કે સ્વચ્છ જળ સિવાયનાં સર્વ પીણાંથી જેમ બને તેમ વેગળા રહેવું. માદક પ્રવાહીઓથી તો છેક જ દૂર રહેવું.

એ આરોગ્ય શાસ્ત્રનો પહેલો સિદ્ધાંત છે. બોબન દરમ્યાન અને બોબન પછી એક કલાક સુધીમાં જેમ અને તેમ થોડું બળ પીવાની માળજી રાખનારને બજીરું અને મંદાગિની ક્યાંદ કરવી પડતી નહિ.

પાણી પોતે સ્વચ્છ છે એટલી જ ખાતરી કરવાથી આપણું કામ પૂરું થતું નથી. સ્વચ્છ જળને રાખવાનાં વાસણો કેવાં છે તે ખાખતની પણ પુરેપુરી માળજી રાખવી જોઈએ. ને વાસણો દરરોજ અંદરથી ધસી ધસીને ધોવાવાં જોઈએ; વગી બનતાં સુધી એકના પીધેલા પાણીનો શેષ ભાગ ખીન્યોએ ન પીવો જોઈએ; કારણ કે તેથી ચેપી રોગનો સ્પર્શ થવાની ધારતી છે. પાણીનાં વાસણો અને પાણી પીવાના ખાલા વગેરે ખુલ્લા ન રહે તેની પણ દરકાર રાખવી જોઈએ. પાણી ગળવાનાં વસ્ત્ર વખતોવખત ધોવા જોઈએ.

ઉંઠાળામાં પાણી ઉપરાત ખીજી એક પીણું મલામણુ કરવા યોગ્ય છે અને તે 'હાસ' છે. હાસના ગુણો એક જીભથી વર્ણવી ન શકાય એમ બધારે કું કહીશ ત્યારે ફેટલાકો મ્હને હસી કહા-હશે; કારણ કે હાસ ખિચારી સોડા-લેમન કે ચ્હા-કોરી જેટલી મોઢી અને ફશોબલ ચીજ નથી ! તથાપિ હાસ જેની તૃપ્તિ છીપા-વનારી, હંડક આપનારી, પાચનસક્તિને મદદ કરનારી, રૂમિ ઉત્પન્ન કરનારી અને આતરડાંના ભયકર દરદોને વગર દવાએ મટાડનારી બ'જી કોઇ ચીજ ફુનીઆમાં હયાતી ધરાવતી નથી. દૂધ જેવું પીથિક પીણુ પણ હાસના ગુણો આગળ પાણી બરે છે. 'ખરૂં કહું' તો હાસ એ ગરીબોનું અમૃત છે, કે જેની શ્રીમંતો અને સુધરેલાઓએ ઇર્ષા કરવી જોઈએ છે ! માત્ર હાસ ઉપર રહી મહીનાઓ સુધી ઉપવાસ કરવાનો રીવાજ આરવાડી જૈન સાધુઓમાં પ્રચલિત છે. જણીતા તખીબોના અખતરા પરથી એટલું તો સાબીત થઇ ચૂક્યું છે કે અપચાના દરદીઓને હાસ ઉપર ૨-૪-૮ કે ૧૦ ઉપવાસ કરવાથી જે લાભ થાય છે તેવો કોઇ દવાથી લાગે જ થાય છે. (ઉપવાસનું 'સાયન્સ' ખાસ શિખવા જેવું છે; આ પત્રના ઇ. સ. ૧૯૧૪ ના પરુપણના ખાસ અંકમાં તેમજ ઇ. સ. ૧૯૧૫ ના હેલ્થ અંકમાં આ 'સાયન્સ' વિસ્તારથી સ્ક્રમજનવવામાં આવ્યું છે.)

જળનો કપયોમ અંદર તેમજ બહાર બન્ને રીતે જરૂરનો છે, ખારે સ્નાનની બાખતમાં પણ ફેટલુંક કહેવું જોઈએ. સરીરનો કચરો

તપ્યા વાટે બહાર નીકળે છે માટે તપ્યાનાં છિદ્રો વારંવાર પાણીથી સાફ કરવાં એ, કચરો વધારે પ્રમાણમાં દૂર કરવાના કામને મદદ કરવા બરાબર છે. માટે દરરોજ ન્હાવું એ શરીર સુખાકારીને માટે જરૂરું છે. ઠંડા જળનું સ્નાન શરીરને સાફ કરવા ઉપરાંત તાજગી અને ઉત્સાહ આપનાર છે, લોહીને સરખી ગતિ આપનાર છે અને ઉચ્ચેરાયથી વૃત્તિઓને શાન્ત કરનાર છે. જેનાથી બની શકે તહેજે નદી, સમુદ્ર કે સરોવરમાં તરવાનો રીવાજ રાખવો, કે જ્યેષ્ઠ શરીરના દરેક અંગને કસરત મળવા સાથે તપ્યાનાં છિદ્રો સાફ થશે અને શરીરમાં સ્ફુર્તિ પણ પુષ્કળ આવશે. તરવાની કળાના લાભથી ધણાખરા લોકો હજી અજાણ્યા છે એ ખેદનો વિષય છે. શરીરને તેમજ મગજને તાજગી બક્ષનાર એ કુન્નરનાં જોટલાં વખાણુ થાય તેટલાં યોગ્ય છે. જેઓના શરીરમાં ચરખી વધતી જણાતી હોય (અને તહેનું સ્વાભાવિક પરિણામ મંદતા અને ફેફસાના એકાએક બંધ પડવા સાથે મૃત્યુ નીપજવામાં આવે છે) તેમને માટે તરવાની ચાણુ કસરત જેવો એક પણ રાખ્યાણુ ધ્યાન નથી. ખેડોજ શરીરને, તરવાની કળાનું લાંબી મુદત સુધી કરાયણું સેવન ખાટીણું બનાવે છે. સ્નાયુઓને મજબુત કરે છે, પગમાં ઝડપ આપે છે, નિદ્રાસાહ અને ડરપોકપણાને દૂર કરેછે, લોહીના ફરવાને મદદ કરેછે અને સૌથી વિશેષ તે ફેફસાંને વિકસાવે છે તથા મજબુત બનાવે છે (કારણે દીર્ઘ શ્વાસની કસરત તરવાની સાથે સામેલ હોય છે.) માટે દરેક ચહેરમાં તરવાની કળા શિખવનારી 'કલાસો' પ્રુલવાની બહુ જરૂર છે.

ન્હાવું એટલે શરીર પર પાણી રેડવું, એમ નથી. શરીરના દરેક અંગને ખુબ યોગવા જોઈએ અને દીલ લુછતી વખતે પણ શરીર લાલચોળ થાય એટલે સુધી ધસવું જોઈએ. નખળા માણસોએ ગરમ અથવા ઠંડાકરવરણા જળથી બંધ ખારણે સ્નાન કરવું. પધારી વચ્ચે પડેલા માણસને ગરમ પાણીમાં ખોળેલો ટુવાલ આરતે આરતે ધસી ધસીને એ રીતે સ્નાન કરાવવું. દરીઆના પાણીમાં ન્હાવું એ સૌથી વધારે તાકાત આપનાર છે. સમુદ્રસ્નાન કે નદીસ્નાનમાં જળ-સ્નાન ઉપરાંત 'હવાસ્નાન' અને 'સૂર્યપ્રકાશસ્નાન' નો પણ લાભ સમાયલો હોવાથી તે તેવું લાભકારી સ્નાન છે. દરરોજ સ્નાન કર-

નારને સાધુની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી અને સાધુ વાપરવો જ હોય તો સાવચેતી રાખવી કે આદ્યક્ષીવાળા સાધુ કરી ન વાપરવા.

ગરમ પાણીનું સ્નાન એ સાધા છૂટા કરવાને ઉપયોગી છે. પણ થણું ગરમ પાણી કે ગરમ પાણીના વધારે જથ્થો વાપરવાથી તો તુકેશાન જ છે. તનદુરસ્ત માણસને કાકરવરણું પાણી સ્નાન માટે નકામું છે; એને તો ઠંડું જળ જ શ્રેષ્ઠ છે. જમ્યા પછી ત્હાવું એ પાચન-શક્તિને ધગ્ગ કરનારું છે.

સ્નાન રોજ કરવામાં આવે પણ પરસેવાવાળાં કપડાં પાછાં પહેરવામાં આવે તો ક્યુકારવ્યું ધૂળ મેળવવા બરાબર છે. ચામડી પર પહેરાતું પહેલું કપડું તો દરરોજ બદલવું જોઈએ અને દિવસ તથા રાત્રીના પોશાક જૂદા જ રાખવા જોઈએ.

જેમને રાત્રે નિદ્રા આવતી ન હોય અગર મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થયા કરતા હોય ત્હેમને સૂતા પહેલાં ઠંડા જળાનુ (અને નખળાધ હોય તો ખનાય તેવા ગરમ જળાનુ) સ્નાન બહુ સાબ કરે છે.

સ્નાન દરરોજ કરવું કે અમુક દિવસે કરવું એ મારે કાંઈ આકસ ધોરણુ બાધી શકાય નહિ. ઠંડા દેશને અને ગરમ દેશને, નખળા બાંધવાળાને અને મળખુન બાવાવાળાને, ઝાંઝાં તથા ખુશ્તી કપડાં પહેરનારને અને ઘણા તથા ટાપટ કપડા પહેરનારને, ઝોછી મહેનત કરનારને અને સખત મહેનત કરનારને-માને-એકમગ્નો લાગુ પડે એવો નિયમ કદી શકાય જ નહિ. પરંતુ આ સવાલ જખ્દારે ચર્ચા છે ત્હારે જૈન સાધુઓના સ્નાનનો સવાલ છેક જ પડતો મૂકવો ફીક લાગતો નથી. શાસ્ત્રમાં ત્હેમને સ્નાનની મના કરવામાં આવી છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ ત્હેના કારણો વિચારવાના છે. પ્રથમ તો ત્હેમને વસ્ત્રાદિના જે નિયમો ફરમાવવામાં આવ્યા છે તે જોતા અને જે સ્થળોમાં રહેતા ફરમાવ્યું છે તે જોતા ત્હેમને ‘હવાસ્નાન’ અને અને ‘સૂર્યપ્રકાશસ્નાન’ પુષ્કળ મળે એ દેખીતું છે; તેથી ત્હેમનો કેટલોક મેલ તો તે દારા જ દૂર થઈ જાય. ત્યાર બાદ અમુક પ્રસંગે ત્હેમને કિકાળેલા પાણીમાં બોળેલા વસ્ત્રથી શરીર લૂછવાનું પણ કહેવામાં આવ્યું છે. વળી પૂર્વે યોગવિદ્યાનું જ્ઞાન ત્હેમને દરદો ઉપર વિજય મેળવવાનું પ્રયત્ન હથિઆગ થઈ પડતું, કે જે યોગવિદ્યા આજે કોઈક જ જાણતો હશે અસંખ્યા વખતમાં તેઓ હમેશ વસતિ બહાર ઉઘાનોમાં જ રહેતા, તેથી પણ ત્હેમને જગસ્નાનની જરૂર થોડી

જ રહેતી. વળી આત્મલીનતા એજ લેખનો 'શીખ' હોઇ શારીરિક બધી જરૂરીઆતો તરફ લક્ષ આપવાનું લેખને ન પૂલવે એ પણ દેખાતું છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ હવે બદલાઇ ગઇ છે. હવે મોં તેઓ શહેરો અને ગામોમાં જ રહે છે; વસ્ત્ર તથા આહાર આદિ બાબતોમાં શાસ્ત્રોનાં દરમાનેને ચુસ્તપણે અમલમાં મૂકતા નથી. તેવા સંજોગોમાં બીજાને કપડાથી લગભગ દરરોજ શરીરને સાફ કરવાનો રિવાજ હાખલ થાય એ ધ્વજવા યોગ્ય છે. આ સૂચના કેટલાક રૂઢિના ગુલામોને અથવા શાસ્ત્રના રહસ્યને નહિ પણ શાળાને ચુસ્તપણે વળગી રહેવાની ટેવવાળા બધાંઓને અણગમેા કૃપા કરશે એ હું જાણું છું; પણ જીને શાસ્ત્રવચનનું રહસ્ય જેટલું પ્રિય છે તેટલું રૂઢિ નરક હેતુ નથી અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચારે બાબત પર વિચાર કરીને વર્તન થાય એ જ બચવાનું ધર્મ જણાય છે, માટે આટલો ઇસારો અત્રે કર્યો છે. શારીરિક અશુચિ એ જે દેશ-કાળમાં હીલુ-પદ્મરી ગણાતી હોય તે દેશ-કાળમાં રૂઢિ ખાતર આનંદો સર્પથા નિષેધ કરવો એ, જૈન ધર્મની વધારે અગત્યની શીલસૂરી કપર જન-સમાજનો પ્રેમ થતો અટકાવવા સરખું કામ છે, એ જુલુ વેતનું નથી. જેઓ આ દલીલ ન સ્વીકારે લેખને નિચું વેંચે એ કે, ત્હમે શુ આત્મિક શુદ્ધિ બરાબર જાણવો છો ? ત્યાં દરરોજ એક બે નહિ પણ અનેક અપવાદ શુ નથી મેવતા ? પ્રમાણ નથી મેવતા ? ક્યાં નથી મેવતા ? અહિંબાવ નથી મેવતા ? કોઇ નથી મેવતા ? અને જો એવા બચકર આત્મિક દોષો કમી થાય તે અમવાનના પચનનું ઉલ્લેખ થવામાં હરકત નથી મેવતા તો ચાતના પૂર્વક ગરમ જળમાં કપડું બીજવીને દરરોજ શરીર સાફ કરવાનો 'વ્યવહાર' સેવવામાં લેખને કેમ આટલો બધો વાધો મેવાનું સજે છે ? હું કહીશ કે આપુ સનાત કાંઇ શરીરની શોધના કરવા ખાતર કે અલંકાર તરીકે કરવાનું સૂચવવામાં આવતું નથી, પણ જરૂરીઆત તરીકે સૂચવવામાં આવે છે, અને જમાનાને નહિ અનુસરવાથી થતી ધર્મહેલનાને અટકાવવા માટે સૂચવવામાં આવે છે. તે છતાં જીને આવી સૂચના બધી જ બચકર—અહિંસાવાળી અને ધર્મનું સત્તાનાથ કહાડવાવાળી જણાતી હોય લેખને પોતાને મનમાન્યે રગ્તે વર્તતા કોઇ અટકાવતું નથી. આ કાળમાં, આ દેશમાં, ધર્મનું છુટા-પછું અથવા મનમાન્યો ધર્મ પાળવાની સર્વને છટ છે, કોઇ જુલ-

મયી સ્નાન કરાવવા નવડું નથી. તેમ છતાં જેઓ ‘અવધુ’ હોય—પરમતત્વ સાથે એકતાર હોય—તેવાઓ માટે સ્નાન કે વગર સ્નાન કઠાની સૂચનાની જરૂર રહેતી નથી. અવધુને શરીર છેદાઇ જાય તેની પણ પરવા હોઇ શકે નહિ. પણ જ્યાં સુધી એવું ‘ઉચ્ચ જ્ઞાન’ થયું નથી, જ્યાં સુધી દુનીયાની વચ્ચે—વસતિની વચ્ચે—રહેવું છે, જ્યાં સુધી દુનીયાના લોકોની આફક ખાવું—પીવું છે અને તેમની આફક દરદી થવું છે તથા દવા પણ લેવી છે, અમર હાથી કે કીર્તિ વધારવા ખાતર દવા ન લેવા છતાં શારીરિક વ્યાધિથી દવાઇ જઇ ‘હાય-ચાય’ ઉચ્ચાર્યા કરવામાં આવે છે અને માનસિક તથા આત્મિક શક્તિઓને ટકાર રાખવાનું બની શકતું નથી,—જ્યાં સુધી આવી સ્થિતિ છે ત્યાં સુધી તો શરીરશુદ્ધિના મુખ્ય નિયમો એક અથવા બીજા રૂપે પાળવા જ જોઇશે, તથા મનુષ્યોએ માનેલી સુખડતાની મર્યાદા પોતા માટે નહિ તો મનુષ્યોની લાગણીઓ ન દુખાવે તે ખાતર પણ જાળવવી જ જોઇશે. કા તો ખરા અવધુ પુરૂષને જ સાધુપદ આપે અને તેમને પહેલાંની આવક મોટે ભાગે પહોંડે અને ઉઘાનોમાં કે વાડીઓમાં રહેવા દે; અને જો હાલ ચાલે છે એ રીતે જ સાધુ કરવા હોય તો એમને આવા અગત્યના શિષ્ટાચાર પાળવા દે. આ બંને રસ્તા સહીસલામત છે. હાલ ચાલતી રીત તો ધર્મ તેમજ ન્યવહાર બંનેની દૃષ્ટિએ અનાદરણીય છે.

હવે આપણે કુદરત માતાની ત્રીજી દવા કે જેનું નામ ‘કસ-ગત’ છે તે તરફ ધરવું પડશે. પરંતુ તેમ કરવા પહેલાં બીજા નંબરની દવાથી સંબંધ ધરાવનાર તત્ત્વ “ખોરાક” વિષે કેટલોક વિચાર કરી જવો જોઇએ, અને એ જાણત પર વિચાર કરતા આપણે જોઇશું કે અહીં ધર્મશાસ્ત્ર આપણને કેવું કિમતી શિક્ષણ આપે છે.

[અપૂર્ણ.]

“અધ્યાત્મના ધોર જંગલમાં ઘણા આગળ વધવામાટે જોઇતી જોગવાઇઓમાં જન્મ જેવું શરીર અને કૂદકા ભારતી તનુદરસ્તી પ્રથમ દરજ્જે ધરાવે છે, એ મહારી અંગત અને ઉદી માન્યતા છે.”

શા. મો. શાહ.

અમૃતલાલ શેઠનું અઠવાડીડું.

સંક્ષિપ્ત પુનરાવર્તન.

સર્વત્ર લોકપ્રિય થઇ પડેલી આ કથા ૧૯૧૫ ના જીવનના અંકમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી અને સપ્ટેમ્બરના અંકમાં ચાલુ રાખવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી ડિસેમ્બરના અંકમાં તે કથા નહિ આવવાથી સપ્તાબ્દ વાચકો અધીરા બની માગણી કરવા લાગ્યા હતા, જેથી આ અંકમાં પુષ્કળ પૃષ્ઠ રોકી કિંતુ કથા સમાપ્ત કરવાની જરૂર જોઈ છે. પહેલો ભાગ લાંબા વખત ઉપર પ્રગટ થયેલો હોવાથી, કથા આગળ ચલાવવા પહેલા પાછળનાં બધાં પ્રકરણોનાં તુક સાર અને આપનાં જરૂરો છે. અમૃતલાલ અમદાવાદના એક કોડપતિ ઈન અને મીઠાભાણેક છે. નીતિમાન, દુર્વ્યસન અને દગા-શટકાથી દૂર રહી પોતાના ધધામાં જ મશગુલ રહેનારા, સુશિક્ષિત અને બાઈડ ગૃહસ્થ તરીકે લેખને કલ્પ્યા છે. એમની ખામીમાં ખામી —કે જે આ ધાંધળામય જડવાદી દુનિયામાં ‘ખામી’ ગણાતી જ નથી —એ બતાવી છે કે, દ્રવ્યપ્રાપ્તિના ઉદ્દેશમાં તે એટલા બધા મુદાયલા રહે છે કે પોતાની પ્રેમાળ પત્ની અને કુમળી વયનાં બાળકોને પોતાની સાંજત આપવા જેટલું પણ તેઓથી બનતું નથી. પરિણામે પત્ની સુશીલાનું જીવન લુપ્ત—નિન્સ અને છે અને મોટા પુત્ર રમણલાલ ધરતી બહાર સાંજત શોધવાની રિથતિના મકાઈ જીગારી-દાડીઆ લોકોના પગમાં પડે છે. પુત્રી દીલાવતી કે જે પુર્વકાળ ની આર્થ સતીનો નમુનો છે તે પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવા એક પવિત્ર યુવાન તરફ નિર્ભળ પ્રેમથી આકર્ષાય છે, કે જે યુવાન (અન્દશકર) ક્ષત્રિય કોનનો હોઈ તથા લેણે સારી આમદાનીવાળો બેંગ્લોરનો ધધો છોડી સામાન્ય પ્રોફેસર અને લેખક તરીકેનું જીવન અંગીકાર કરેલું હોવાથી અમૃતલાલ તે બન્ને વચ્ચે મુલાકાતો થવા દેવા ખુશી નથી. દીલાવતી અને રમણલાલ ઉપરાંત અમૃતલાલને એક ૪-૫ વર્ષનું ત્રીજું પણ સંતાન છે, કે જહેને બાપુ કહીને બોલાવવામાં આવે છે.

એક દિવસ અમૃતલાલની મીલમાં રવિવારની રજા ન પાળતાં કામ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું અને એકાએક અકસ્માત યવાથી સંખ્યાબંધ મીલમજૂરો ધવાયા હતા, જેમાંનો એક સખારામ હતો, કે જેણે અગાઉ પોતાના પ્રાણુ જેખમમાં નાખીને અમૃતલાલની જીંદગી બચાવી હતી અને બદલો પણ સ્વીકાર્યો નહતો. તેણે પોતાના મરણ પ્રસંગે પોતાના માલેકને મળવા અને પોતાના નિરાધાર કુટુંબની બલામણુ કરવા ઇચ્છ્યું, શેઠને પ્રથમ તો અસર થતી નથી, નેથી દયાળુ શેઠાણી સુશીલા પતિને વિનયપૂર્વક પરન્તુ મક્કમ શબ્દોમાં ઠપકો દેછે. આઘાત પામેલા શેઠને તન્દ્રા આવે છે અને તે સ્થિતિમાં તે બધાએક અસરકારક દશ્યો જોવા પામે છે. પ્રથમ તેની દષ્ટિ સમક્ષ શ્રીમતોના મેજશાખ અને ગરીબોની વિપત્તિઓના દેખાવ ખડા થાય છે. પછી શાન્તિસાગર નામના એક ઉચ્ચ કારિના સંત પુરુષની રહામે હાથ જોડીને એક કિમતી શાલ અર્પણુ કરતો એક મીલમાલેક તેની દષ્ટિએ પડે છે. શાન્તિસાગર તે બેઠ ન સ્વીકારતાં દડથી મરતા નવસ્થા ગરીબોને ડાંકવાની સલાહ આપે છે અને મીલમજૂરોને સુખી 'સહેરી' બનાવવાની કાળજી રાખવાનો ઉપદેશ કરે છે. (આ પ્રસંગની વાતચીત અત્યંત અસરકારક અને ઉપદેશી છે, જે લક્ષપૂર્વક વાંચવા દરેક મીલમાલેકને નમ્ર વિનંતિ છે.) ત્યાર પછી અમૃતલાલની નજર આગળ એક જુગારખાનામાં લેમના પુત્ર રમણુલાલ પર પ્રહાર કરતા બદમાશોની ટોળી ખડી થાય છે. કટોકટીને વખતે રમણુની ખૂબ સાબળી અન્દ્રશ કરે આવી ચઢે છે અને તેને બચાવી લે છે. રમણુ પકડાઈ જવાથી શરમાય છે, પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને અન્દ્રશ કરની સોખ્ત તથા ઉપદેશ માટે વિનંતિ કરે છે. વળી પાછો 'સીન' બદલાય છે. અન્દ્રશ કરના દીવાનખાનામાં તે, લેનો સોલ્ડીસીટર મિત્ર હકતરી તથા લીલા બધી જ ચિતાકર્ષક વાતચીતમાં રોકાયલાં નજરે પડે છે. પ્રેમ, સુધારો, માતિ વગેરે આબતમાં યોડા પરન્તુ સુધાના શબ્દોમાં થતી આ પ્રસંગની ચર્ચા અવશ્ય વાચવા જેવી છે. છેલ્લો દેખાવ જે અમૃતલાલની નજરે પડે છે તે જીંદગી સુખી ન બુલાય તેવો હતો. તમામ આકાશને રોઠી રહેલું માયું જેવામાં આવે છે, જેમાંથી અવાજ નીકળે છે. "ઓ હનિયાના કીડા ! ડર નહિ, દોડ નહિ, સ્થિર થઈ સાંભળ ! જે જમાએથી તારે અત્યાર પહેલાં 'નાશી છૂટવું' જોઈતું હતું તેને તો તું જળોની

માફક ' વળગી રહે છે '—પચાસ વર્ષ સુધી તેને વળગી રહ્યો અને હજી—જો કે માત્ર એક જ અઠવાડિયું ત્યારે એવાનું બાકી છે તો પણ—હજી તું તે જ જગા તરફ દોડે છે. હા, ત્યારે માટે તે દુનિયાની હવા ખાવાનું એક જ અઠવાડિયું બાકી રહ્યું છે. ૫૦ વર્ષનો ઉપયોગ તેને કેવી રીતે કર્યો છે તે વિચારવાનું કામ ત્યારે પોતાનું છે. જનસેવા અને પ્રેમ કે જેના ઉપર દુનિયાનો આધાર છે તે તરવોને ખીલવવા તેને કશી દરકાર કરી નથી. જડ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ અને વૃદ્ધિ એને જ તે ત્યારે મનુષ્યજીવનની સફલતા માની છે. ત્યારે હાય તજે સુકાયલા આત્માઓ—ત્યારી પત્ની અને પુત્ર-પુત્રીઓ—એમને પણ મદદ કરવાનું ત્યારથી બન્યું નથી. વૈભવ અને દુની-આધ કીર્તિથી તું ધરાયો નથી. અનત પૂર્વજન્મોનું સાદું વાળવા માટે તેને અપાયલો મનુષ્ય જન્મ, તનદુરસ્તી, ઉચ્ચ કુળ, આગેવાની, લક્ષ્મી, વિદ્યા વગેરે સર્વ સાધનોનો તેને માત્ર પેસા એકઠા કરવામાં અને વાહવાહ ખાટવામાં જ ઉપયોગ કર્યો છે. સૈતાન ઉપર જય મેળવવા માટે તેને સૈતાનના રાજ્યમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો, તું તે સૈતાનનો જ ' આગ્રિત ' બની ગયો. જડવાદને હાંકી કહાડવા માટે તેને બુદ્ધિનું શસ્ત્ર આપવામાં આવ્યું હતું; તું તેને જ જડવાદના રક્ષણ અને પુષ્ટિમાં વાપરવા લાગ્યો. કુચ્ચતમ પ્રેમને પીછાનવા માટે જ પત્ની અને પુત્ર-પુત્રી તેને આપવામાં આવ્યા હતા; તું તેમનો અનાદર કરી માત્ર ' હું ' પદનો જ પુનરી બન્યો. ભોક્ષને સીધે માર્ગે વાળવા માટે તેને સત્તા અને ધન આપવામાં આવ્યું હતું; તેને ભોક્ષને માનેલી ખોટી મોટાઇમાં જ ઉપ-યોગ કર્યો. આ તળાવ કિનારે તરસ્યા મરનાર માનવ ' આ 'બૂલા પડેલા' નાશવંત કીડા ' ડર નહિ, ચાન્ત થા, હિમત ધર અને હજી સાત દિવસ ત્યારી જીંદગીના લખતમાં બાકી રહ્યા છે નેટલામાં ત્યારથી અને તેવી રીતે બગડેલી બાજી સુધારવા કોશીશ કર. "

દેખાવ અદક્ષ થાય છે અને તન્દ્રા પણ દૂર થાય છે, છતાં અમૃતલાલ ' હું સાત દિવસમાં મરવાનો છું ' એવું જાન બૂલી ચકતો નથી. મુશીલા હિમત આપે છે. સાત દિવસનો સારામાંસારો ઉપયોગ કરવાની શક્તિ મળે એવી પ્રાર્થના અમૃતલાલ એકાંતમાં કરે છે. (આ પ્રાર્થનાની શૈલી હરકોઇ દેવને માનનારને તેમજ કોઇ પણ દેવને નહિ માનનારને એકસરખી રીતે પવિત્રતા અને બલ

ધીરે એવી છે; ખરેખર વાંચવા ચોખ્ખ છે.) બીજો દિવસે રહવારે-
સોમવાર રહવારે-પ્રાર્થના બાદ કુટુંબ સાથે આ શ્રીધા પછી અમૃત-
લાલ શીલમાં જવા નીકળે છે. કોમ્પાઉન્ડમાં મજુરોનું કુલ્લદા એવામાં
આવે છે. બદલાયલા અમૃતલાલ પોતે ઉચ્ચેરાયલા મજુરોના સિરદાર
બની હેમનામાં સ્વમાન ઉત્પન્ન થાય એવો ઉપદેશ કરે છે અને
હિમતસિંહ અને મગન શ્રીશ્રી નામના બે મજુરોને પોતાની સાથે
મસલત કરવા લઈ તથા તાકદિ મજુરવર્ગની સમજણી અગવડો દૂર
કરવાનું વચન આપી, સખારામ નામના પોતાનો પ્રાણ બચાવનાર
ધવાયલા મજુરની ખબર કહાડવા જાય છે. કુલ્લદાખોર મજુરો
સમક્ષ અમૃતલાલ શેઠ આપેલું બાપણુ જેટલું સુંદર છે તેટલું જ
હૃદયદ્રાવક મરણપથારીપરથી સખારામે આપેલું બાપણુ છે. સ્વાર્થી
શ્રીમંતોપર અર્ચસૂચક શબ્દોમા નિરરકાર કરતા કરતાં ગરીબ સખારામ
ખેરીછોકરોને નિરાધાર છોડી બીજી દુનિયામાં ગાથો જાય છે.
અમૃતલાલ તે નિરાધાર જીવેને પોતાનાં કુટુંબી તરીકે પોતાના ઘેર
મોકલી આપે છે અને અકસ્માતના ભોગ થઈ પડેલા બીજા મજુરોને
ડાકટરી મદદ આપવા જતે દોડે છે. સાજે ઘેર આવતાં દીલીલાં એક
રમુજ દેખાવ રજુ કરી પિતાને ખુશી કરવા મથે છે, એટલામાં આનંદ
રેશનથી એક તાર આવે છે, જે અમૃતલાલની ખીમાર બહેન ધન-
લક્ષ્મીની તબીયત બાજતનો હોધ રાત્રીની દ્રેનમાં અમૃતલાલ, દીલીલાં
અને બાપુ આનંદ તરફ ઉપડો જાય છે. આનંદથી થોડે દૂર દ્રેન
આવતા બીજી દ્રેન સાથે અથડાઅથડી થાય છે, જહેને પરિણામે
સંખ્યાબંધ ઉતાડિઓ ધવાય છે. અમૃતલાલ, દીલીલાં અને બાપુ
ત્રણેને ઝોછીવધતી ઇજા થાય છે. પણ ધવાયલાઓની સારવાર
પોતાની હઝાઈથી કરવામાં રોકાયલા ચન્દ્રશંકરવડે પિતાપુત્ર બન્ને
જવા પામે છે અને મ્હોં ખુદાવાથી બેભાન થયેલી દીલીલાંને માટે ચન્દ્ર-
શંકર અધારી રાત્રે આનંદ જઈ પોતાના એક ડાકટરમિત્રને
બોલાવી લાવે છે. ડાકટર પુરતી સારવાર કરે છે પણ બધ જણાવે
છે કે, તેણી કદાપિ બચવા પામશે તો પણ જોવાની, સાંભળવાની
અને બોલવાની ઇન્દ્રિયો નકામી થઈ પડશે. ઉપકારના બોળ તળે
આવેલા અમૃતલાલ હવે ચન્દ્રશંકરનો આભાર માનતાં જણાવે છે કે,
દીલીલાં જે આબાદ બચી જવા પામે તો તે તેણીને ચન્દ્રશંકર સાથે
પરણાવીને કરજમુક્ત થવા ઇન્ટેન્ડર છે. ચન્દ્રશંકરનો જવાબ, કે જે

સપ્તેમ્બરના અંકમાંની કથાનો છેલ્લામાં છેલ્લો ભાગ છે તે, ખરેખર એક ઉચ્ચ કોટિના જીવાત્માની દીવ્ય વાણી છે. તે જવાબ આ પ્રશ્નને છે:

“ નહિ, સાહેબ ! આ વિષયની ચર્ચા અત્યારે કરવી એ મહેને ક્ષિત નથી; તથાપિ આપના સાન્ન્યવન અર્થે મ્હારે ખુલાસો કરવો જોઈએ છે કે, આંધળી, બહેરી અને મુગી દીલાવતીની અંદરના ઉચ્ચ ગુણો—કે જે કાષ્ઠ આંધળા બહેરા કે મુગા નથી—તે ગુણોને હું ચાહતો કદાપિ બધ ઘટ શકુ નહિ, અને અત્યાર સુધી તે ગુણો ખાતર જ એ હું એને મ્હારી બનાવવા ઇચ્છતો હતો તો હવે તો તેની અસંભવ ઘટ પડેલી જાંદગીને મ્હારા પ્રેમ અને આશ્વાસનવડે સભ્ય અને સુખી બનાવવા ખાતર મ્હારે તેને પોતાની બનાવવાનું હમેશા દરતાં પશ્ચુ વધારે દહતાથી ઇચ્છવું જોઈએ. તે જેમ મ્હારી મુલાનીને કે ડીઝીને ચાહતી નથી, તેમ હું પશ્ચુ તેણીની સુદરતાને કે પૈસાને ચાહતો નથી; અમો એકબીજાના ગુણો અને સ્વભાવને જ ચાહતાં શિખ્યા છીએ અને તેથી આ સકટ અમારા પ્રેમમાં વિશ્વ રૂપ ન થતા ઉલટું અમને વધારે મજબૂતાઈથી જોડનાર ઘટ પડવું જોઈએ. આ અકસ્માતથી તેને જાંદગી અકારી ઘટ પડશે, એવે વખતે હું મ્હારા તે પ્રેમપાત્રને એકલું દુઃખ ભોગવવું જોઈ શકું નહિ મ્હારે તેના દુઃખમાં તો ખાસ કરીને ભાગ પડાવવો જોઈએ, —અને એક સીના દુઃખમાં ભાગ પડાવવાનું એક પરિત્રી જોડેલી હશે બની શકે તેટલું બીજા કોઈથી ભાગ્યે જ બની શકે. અને તેટલા જ ખાતર, હું કે જે આજ સુધી દીલાંના હાથની માગણી છતારા રૂપે પશ્ચુ કરવા આપની સમક્ષ કદાપિ આવ્યો નહતો તે જ હું આજે તો આપને ખાસ વિનંતિ કરું છું કે, જે દીલાં ચક્ષુ આદિ ગુમાવી ન બેસે તો આપની ખુશીમાં આવે તેવી તેની વ્યવસ્થા કરજો, પશ્ચુ કમનસીબે ડાકટરનો ભય ખરો પડે તો તો એની દુઃખીયારી જાંદગીના ભાગીદાર બનવાનું સદ્ભાગ્ય મહેને જ આપજો. ”

[અહીંથી વાર્તા અધૂરી રહી છે, જે આ નીચે આપવામાં આવે છે. ઉપર જે સાર આપવામાં આવ્યો છે તે, અનુસંધાન વાચનારની સગવડ પુરતો છે; પરંતુ ખરેખરો રસ આખવાની ઇચ્છા હોય તેમણે તો પાછલા બન્ને અંકો અક્ષરસઃ વાંચવા અગર આ

આખી વાર્તાનું અલાયદું પુસ્તક* છપાવું શરૂ થયું છે તે વાંચવું.]

પ્રકરણ ૩ જું,—સોમવાર.

“અન્દ્રશંકર ! અન્દ્રશંકર ! હું બહુ ઠગાયો છું.” ઉડા નિવાસ સાથે અમૃતલાલે કહ્યું “ડ્રૅગોપાર્જનમાં હું એટલો મશગુલ રહ્યો કે મનુષ્યોની—રે મ્હારી સ્ત્રી અને સંતાનોની પણ—કિમત આંકવા નવરો થઈ શક્યો નહિ. સ્વર્ગ તેમજ નરક મ્હારા પોતાના આવાસમાં છે તે હું વર્ષો સુધી જોઈ શક્યો નહિ, તો પછી ત્હમારા આવા ઉમદા ગુણો જોવાને તો ક્યાંથી જ દુરસદ પામું ? હવે મ્હને સ્હમજાય છે કે ત્હમારા જોવો શુદ્ધ હૃદયનો માણસ બેરીસ્ટરના ધંધા કરતાં બેખર્ક અને પ્રેક્ષિતર તરીકેનું કામ વધારે પસંદ કરે એ તદ્દન સભવિત અને વાજબી છે. ત્હમારી બુદ્ધિની કિમત આંકવાની મ્હારી રીત ખોટી હતી, મ્હારા કાટલાં જૂઠાં હતા, મ્હારી વિવેકબુદ્ધિ અપગ હતી, એમ હું હમણું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. મ્હારી હીલો આ અકસ્માતમાંથી મહિસલામત ઉઠે અગર ન ઉઠે, પણ આજથી ત્હમારામાં મ્હને એક કિમતી મિત્રરત્ન મળ્યું છે એ એક જ ખ્યાલ મ્હને આત્માસન રૂપ થઈ પડશે.”

અન્દ્રશંકર ખોલવા જતો હતો એટલામાં ઠામ્પાઉન્ડર ધસી આવ્યો અને હીલા શુદ્ધિમાં આવવા લાગી હતી એવા ખબર આપ્યા. ડાક્ટરને ગયાને એ કલાક થઈ ગયા હતા અને તેની ‘ટ્રીટમેન્ટ’ ધારવા કરના પણ વધારે ઝડપથી અસર કરનાર થઈ પડી હતી. અમૃતલાલ અને અન્દ્રશંકર તેણીના ખીંઝાના પાસે ગયા. તેણીએ આસ્તેથી જરા પાસુ બદલ્યું અને દરદની વેદ-

*અલાયદા પુસ્તકનું નામ “અમૃતલાલ શેઠનું અઠવાડિઉં” અથવા “મૃત્યુના મહેામાં” એવું રાખવામાં આવ્યું છે. ઉડા કાગળ, સુંદર છાપ અને મનહર પુઢાવાળું એ પુસ્તક એક માસમાં બહાર પડશે. ૧ પ્રતનું મૂલ્ય ૦—૪—૦. મળવાનું ઠેકાણું, ‘જૈન-હિતેચ્છુ’ ઑફિસ, ૨૫૩ નાગદેવી સ્ટ્રીટ. સુખદ. લોકહિતાર્થે વિના-મૂલ્ય સ્હાણી કરવા ઈચ્છનાર ગૃહસ્થો આ કથા પોતાની મેજે ન છપાવી લેતાં ‘જૈનહિતેચ્છુ’ ઑફિસને લખવાથી સામટી નફલો કીધાયતે છપાવી આપવાની જોઈવણ કરવામાં આવશે.

નાનો અરેકાર આસ્તેથી કર્યો, જે કે આંખો તો હજી બંધ જ હતી. કોમ્પાઉન્ડર આ ખબર ડાક્ટરને પહોંચાડવા પુરત જ તૈયાર થયો, પણ ત્હેની હાજરીની જરૂર વિશેષ હોવાથી ત્હેને અટકાવી અન્દશંકર ગાડીમાં ચઢી બેઠો અને બા કલાકમાં ડાક્ટરને લઇને પાછો હાજર થયો. આ વખતે સહવારના પાંચ વાગ્યા હતા. પ્રાતઃ કાળની જીવનપ્રેરક હવા મદ મદ ચાલી રહી હતી. એ હવાએ પણ ડાક્ટરની દવાને ઉત્તેજના આપી અને છ વાગતામા તો લીલાવતી પોતાની વેદનથી રૂબાં વાગ્યા દારા કરવા શક્તિમાન થઇ. ડાક્ટરે હવે જણાવ્યું કે વાચાશક્તિ બચી જવા પામી છે તો આંખ અને કાન માટે પણ નિરાશ થવા જેવું કાંઈ નથી.

પ્રકરણ ૪ થું,—મંગલવાર.

સહવારના છ વાગે લીલાવતીની સુધરતી જની સ્થિતિના સંતોષ સાથે જેવા ડાક્ટર તબીબ બહાર નીકળવા જતા હતા તેવા જ અમૃતલાલ બોલી ઉઠ્યા: “ ડાક્ટર સાહેબ ! જે અકસ્માત મ્હને નડ્યો છે તે જ અકસ્માતમાં બીજા પણ ધણા મનુષ્યો ફસાયા છે. આપને પરિશ્રમ તો પડશે, પણ ટૂંકા દરી મ્હારી સાથે ચાલો તો જેઓને કાંઈ મદદ કરી શકાય તેમ હોય ત્હમને મદદ કરી આવીએ. રેલ્વે કંપનીના ડાક્ટરને ઓછી જ ગરજ પડી છે કે તે આટલો વહેલો દોડી આવવા તૈયાર હોય દરમ્યાનમા આપની મદદ બહુ કારગત થઇ પડશે. ”

“ મી. અમૃતલાલ ! ” ડાક્ટરે હસીને દઢ્યું “ આપની એ સચના થવા પહેલાં જ હું જરૂરની સામગ્રીઓ લેતો આવ્યો છું, જે પરથી મ્હારા મંદાદાનો આપ ખ્યાલ કરી શકશો. રેલ્વે કંપની જે પોતાની ફરજ સહમજતી હોત તો અકસ્માતના ખબર આનંદ અને અમદાવાદ રેલ્વેને પહોંચતા વેત જ બન્ને સ્થળેથી એક્સપ્રેસ ટ્રેનો દોડાવી લવાયલાઓની સારવાર માટે પુરતી સખ્યામાં ડાક્ટરો અને કોમ્પાઉન્ડરો મોકલી ધણાઓને બચાવી શકી હોત પણ માણસાદ કે રૂબનો ખ્યાલ આજના ગ્વાર્ડી અને લાઇલમ જમાનામાં ક્યાં રહેવા પામ્યો છે ? આજે દરેક ધધામાં મનુષ્ય દ્રવ્યપ્રાપ્તિને જ લક્ષ્યિંદુ માની બેઠો છે; જેઅમદારીઓ અને ફરજોના બાનની ત્હેને

કાંઈ મરજ નથી. આજના દૈનિક ખર્ચામાં ત્હમે જોઈ ચક્રો ક રેલ્વે-વાળાઓ અકસ્માતથી મરણ પામેલા અને ઇજા પામેલાઓની સંખ્યા પણ છેક જ ઓછી જાહેર કરશે અને અકસ્માત વખતે અમુક અ-મલદારોએ સ્વર્ગત્યાગ સેવા બજાવી હતી એવા જ્યુગલ દુકવામાં પણ બાકી નહિ રાખે. ચાલો, આપણે જઈને જોઈએ કે રેલ્વે કમ્પ-નીનો કોઈ ડાક્ટર આવી પહોંચ્યો છે કે કેમ ? ”

ડાક્ટર અને અમૃતલાલ અકસ્માતવાળી જગાએ ગયા સર્જિ-પ્રકાશથી, ધવાયલાઓનો દેખાવ હવે સ્પષ્ટ જણાતો હતો. કોઇનો હાથ તો કોઇનો પગ બાગ્યો હતો, કોઇને જાતીમાં તો કોઇને બર-કામાં ચોટ લાગી હતી, કોઈ મર્મસ્થળે વાગવાથી બેભાન દશામાં પડ્યા હતા અને કોઈ છુદ્ધઈ મરણ પામ્યા હતા. દેખાવ ખરેખર ત્રાસદાયક હતો. બચવા પામેલાઓ પૈકીના કેટલાક પગે ચાલી તે જ વખતે આમંત્રણ થઈ ગયા હતા, કેટલાક ત્હા પોતાના સાથીની સારવાર કરવા રોકાયા હતા, અને કેટલાક અમદાવાદથી આવેલી સ્પેશ્યલ ટ્રેનમાં મધ્ય રાત્રીએ રવાના થયા હતા.

બરાબર બે કલાક સુધી બની શકે તેટલા પેસેન્જરોની સાર-વાર આ બંને પરોપકારી પુરૂષોએ કરી એટલામાં રેલ્વે કંપનીને ડાક્ટર પણ આવી પહોંચવાથી બાકીનું કામ ત્હેને ચોપી તે બંને પોતાના તંધુ તરફ પાછા ફર્યા.

રેલ્વે અકસ્માતથી ધવાયલાઓનો કમકમાટીભરેલો દેખાવ જોવાથી હમણાં અમૃતલાલને પોતાની મીલમાં ચપેસો અકસ્માત અને સંપારામતુ મૃત્યુ વગેરે બનાવોનું અમરણ થઈ આવ્યું, એટલું જ નહિ પણ મીલમજુરોના હુલ્લડવાળો બનાવ અને ત્હેમની સંખ્યાની રૂબારૂનો હડયો કરવાનું પોતે આપેલું વચન તેમજ હિમતસિંહ અને મનમોહી નામના બે મજુરોને એ વચન અદા કરવામાં સલાહકાર તરીકે ચુંટ્યા હતા એ સંખ્યા હકીકત ત્હેની આખ આગળ તરી રહી; તેથી તેણે હીલાવતીને ડાક્ટરને ઘેર મૂકી તથા અન્દશ્ન કરને ત્હેની સારવારમાં રાખી તુરંતજ અમદાવાદ જવાનો નિશ્ચય કર્યો; કારણ કે ‘તમામ આકાશને રોકી રહેલો પ્રકાશિત ચહેરો’ ત્હેની આખ આગળથી ક્ષણભર પણ ખસતો ન હતો અને તે ચહેરાએ ‘આપેલી ત્હારે માટે આ દુનિયાની હવા ખાવાનું એક

જ અઠવાડીઈ બાદી રજુ' છે' એવી ચેતવણી તેના મનજમાંથી જરા પણ જુસાવા પામી નહતી. તેને મન એક મીનીટ એક મુગ નેટલી ઠકમતી હતી. તેથી તંબુમાં પેસતાં જ પોતાનો નિશ્ચય તેણે ડાકટર તથા ચન્દ્રશંકરને સંક્ષેપમાં જણાવી દીધો; અને ડાકટરે કહ્યું. " હું નથી ધારતો કે હવે તમારી હાજરીની અહીં વધારે વાર જરૂર હોય. દરદીને લઈને આપણે સઘળા મ્હારી દવાશાળામાં પહોંચીએ, પછી આપ મ્હારી સાથે ભોજન કરીને ખુશીથી અમદાવાદ જઈ સકશો. "

સઘળી આવશ્યક કાળજી સાથે દીલાવતીને એક ખાટલામાં નાખી મળ્યુરોને માથે ઊપડાવવામાં આવી અને ચન્દ્રશંકર તથા હોમ્પાઉન્ડર તેઓની સાથે પંચે ચાલતા નીકળ્યા; ડાકટર અને અમૃતલાલ માડીમાં એસી દવાશાળામાં જઈ પહોંચ્યા.

ડાકટર ધર્મચન્દ્ર (એ એનુ નામ હતુ) નું દવાખાનુ દેશી અને અંગ્રેજી કમના સઘળા આ દેશનાં દવાખાનાં કરતાં બૂરી જ ભતનું હતું. આ દવાખાનાએ આનંદ શહેરની બહાર એક ખુલ્લા મેદાનનો મ્હોટો ભાગ રોક્યો હતો અને તેની આસપાસ લિંબડાના ઝાડની માઠી ઝાડી હતી તથા વચ્ચેવચ્ચે ફૂલઝાડોના ક્યારા હતા. દરદીઓ અને સલાહ લેવા આવનારાઓની પ્રથમ મુલાકાત માટે એક મ્હોટું દીવાનખાનુ, દાખલ થવાના દરવાજાથી પસાસે કદમ દ્વાર આવેલુ હતું આ દીવાનખાનામાં સ્ત્રી અને પુરુષોને એકવાની અલગથી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એમાં દવાના બાટલાઓ કે વાઠકાપનાં ઓળરો કે એવી કોઈ પણ ચીજ ગમવામાં આવી નહતી. તે એક ગૃહસ્થના 'ડ્રોઇંગ રૂમ' જેવો ઓરડો હતો, પણ ડ્રોઇંગ રૂમની દીવાલો ઉપર ટાંગવામાં આવતાં નકામાં કે વિષય-જનક ચિત્રોને બદલે આ દીવાનખાનાની દીવાલો ઉપર તનદુરસ્તી અને શક્તિની ભાવનાને પ્રુષ્ટિ આપે એવાં ચિત્રો અને તનદુરસ્તી સાચવી રાખવાના તથા શુભાવેલી તનદુરસ્તી પાછી મેળવવાના કામમાં મદદ કરે એવાં ઉપદેશવાક્યો ટાંગેલાં હતાં. બચકર નામને વશ કરતા કૃષ્ણનું, હાથમાં આખો પર્વત ઉપાડી સમુદ્ર ઓળંગી જતા હનુમાનનું, રાક્ષસોનો સહાર કરતા બલવાન રામનું, વિદેશી શૂદ્રાઓને હાથવગા માટે પહાડોમાંથી પવનવેગે અશ્વ દોડાવતા

શુભશાની શરીવાજી મહારાજનું, આખા સરપનોઃકચમચાવી મુકનારા કર્મવીર મેપોલીઅનનું, દુશ્મનોએ પ્રપચથી આપેલા હવાહલ વિપની અસર શરૂ થવા છતાં ભયને તાળે યવાની ના કહેનારા અસાધારણ વીર સ્ત્રીઝરનું, પહાડોમા એકાકી વિચરતા પશુપતિ (સિંહ) નું, આકાશમાં એકાકી ઉડતા મરૂડપક્ષીનું, સમુદ્રપટ પર તરવા સાથે કુસ્તી કરનારા પહેલવાનોનું, એવાં એવાં અનેક પ્રકારનાં—શક્તિની બાવના ધેરનારાં—નિર્બળતા અને માંદગીના ખ્યાલને જૂલાવી દેનારાં—ચિત્રો આ દીવાનખાનાની દીવાલો પર લટકાવેલા હતાં.

“ માથુસ પોતે પોતાનો કર્તો-હર્તો છે, ” “ બીમાર થવું તેમજ નલવાન થવું ત્હમારા પોતાના હાથમા છે, ” “ મોક્ષ તે સ્થિતિનું નામ છે કે જેમા ‘ શક્તિ ’ ઉભરાઇ જતી હોય, ” “ નબળાઇને પુષ્ટિ આપનારા ધર્મો, રીવાજો, આદતો, શોખો અને વિચારો એ જ ત્હમારા મ્હોટામા મ્હોટા શત્રુ છે, ” “ આરોગ્ય અને બળની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનારે સ્વાદના ગુલામ ન બનતાં સ્વાદ પર વિજય મેળવવો જોઇએ, ” “ જેઓ વિષય અને સ્વાદના ગુલામ હોય તેઓને, જમ્યા સુધી તેઓ તે ગુલામી છોડવાનો પાકો નિશ્ચય ન કરે ત્હા સુધી, આ ફવાશાળામાં આશ્રય આપવામા આવશે નહિ. કારણ કે આ કાંઈ ‘ ગુલામો ’ ની ‘ પાજરાપોજ ’ નથી, ” “ જેઓ શરીરને પુરતો શ્રમ આપવાને ખુશી નથી ત્હમની પામે જવાનો શ્રમ લેવાને શક્તિ દેવી પોતે પણ ખુશી નથી, ” “ અહીં ‘ મડદા ’ ઓને સધરવામાં આવતાં નથી, ‘ જીવતા ’—અને જીવવાને રાજી હોય એવા જ મનુ-ઓને મદદ કરવાનું આ સ્થાન છે, ” “ જીવનના પ્રવાહમા તરો—ખેલો-હમો અને નાચો, મડદા માફક તળીએ ખેલો નહિ તેમજ ખેંચાઇ જાઓ નહિ, ” “ હજર શાઓ, હજર ગુરૂઓ, હજર નીતિઓ, હજર આશાઓ અને હજર સલાહોમાં સુઝાઇ ન જતાં શક્તિ વધારનારા એક જ જીવનશાસ્ત્રને અનુસરો, ” “ જેઓ પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર વિજય ન મેળવી શકે તેઓ વસ્તુઓ, બનાવો અને મનુષ્યો ઉપર કદાપિ વિજય ન મેળવી શકે અને સમૂર્ણ આરોગ્ય તથા બળનો સ્વાદ કદાપિ ન ચાખી શકે ” ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં વચનામૃતો ચોતરફ મ્હોટા તખતાઓમાં સોનેરી હરફથી લખેલાં હતાં. એટલું જ નહિ પણ, એક મ્હોટા લાકડાના ચોકડામાં જૂઠાંજૂઠાં વિસાપન પત્રો મ્હોડેલા હતાં, જેમાં અજીર્ણના દરદીઓ,

ક્ષયના દરદીઓ, વાતપિત્તક્રન્ધના પ્રકોપથી ઉપજ થતાં વિવિધ દર-
દીથી પીડાતા દરદીઓ વગેરેને માટે પધ્ધના નિયમો તથા દિનચર્યા
અને સત્રીચર્યાના નિયમો લખેલા હતા. આ દીવાનખાનામાં સુમારે
૨૦૦ માણસો બેસી શકે એવી સમવડ હતી. જે તખીઓ તો ખાસ
આ દીવાનખાનામાં મામ-પરમામથી આવતા સેંકડો દરદીઓને
તપાસવા માટે જ રોકાતા હતા. તેઓ એક મિત્ર માફક દરદીને
સઘળો ઇતિહાસ શાન્તિથી પૂછતા, તેની પ્રકૃતિ, આદતો, ખાનપાન,
ધર્મ, કામ કરવાની રીત, વિચારો, આર્થિક સ્થિતિ, માનસિક સ્થિતિ,
રહેવાના મકાનની પરિસ્થિતિઓ, ઇત્યાદિ અનેક મુદ્દાઓની પૂછપરછ
કરતા અને આ સઘળી પરિસ્થિતિઓ પરથી દરદનું મૂળ કારણ
ગાંધી કહાડતા તથા બીજાં ચિન્હોને છોડી મૂળ કારણને નાબુદ
કરવા તરફ જ ધ્યાન આપતા. આ બારીક તપાસને પરિણામે ધણા-
ખરા દરદીઓ તો કષ્ટિત દરદી જ પીડાતા જણાતા, જેમને એ
વહેમથી મુક્ત થવાના માનસિક ઇલાજો સૂચવવામાં આવતા કેટલાકને
માટે માત્ર ખાનપાનાદિમાં ફેરફાર કરવાની સલાહ બસ માનવામાં
આવતી હતી, કેટલાકને મકાન સુધારવાની કે બદલવાની સલાહ
પુરની થઈ પડતી, ધણાખરા દરદીઓ અભ્યર્ચનામંડનનું જ પ્રાથમિક
કરતા જણાવાથી તેમને માટે શારીરિક તેમજ માનસિક અભ્યર્ચનામંડનનું
'પ્રિસ્કેપ્શન' લખી આપવામાં આવતું અને એ એવી વિચારોથી
છૂટવા માટે મગજને અન્યત્ર રોકી રાખવાના રસ્તા સૂચવવામાં આવતા
તથા જંગલમાં ફરવાની અને જળમાં તરવાની સલાહ આપવામાં આવતી,
તેમજ તે સાથે તાત્કાલિક ટેકા તરીકે અમુક અમુક દવાઓ પણ
કેટલાક દરદીઓને આપવામાં આવતી.

દવાઓ અનેક પ્રકારની રાખવામાં આવતી, જેમાં પ્રાધાન્ય
બાયોકેમીકલ દવાઓ (જીવનરસાયણ ઔષધિઓ) ને આપવામાં આ-
વતું. શરીર જે જે ક્ષારોથી બનેલું છે તેમાંના અમુક ક્ષારની ન્યૂનતા
થવાને પરિણામે શરીર ઉપર જે 'અસર થાય છે તેને 'દરદ' કહે-
વામાં આવે છે અને તે દરદ તે અમુક ક્ષારની ખોટ પૂરવાથી અદ્યક્ષ
થાય છે, એવો એ બાયોકેમીકલ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત હોવાથી, તે શાસ્ત્ર
અનુસાર થતા ઉપચાર દરદને જડમૂળથી ઉપેડી નાંખે છે. જર્મનીના
વિશ્વવિખ્યાત શોષક ડૉક્ટર રશ્નરે આ અદ્યક્ષ શોષકો દુનિયા
ઉપર ઝોટો ઉપકાર કર્યો છે. એ દવાઓ સંખ્યામાં થોડી, માત્રામાં

તો વળી બહુજ થોડી અને સ્વાદરહિત તેમજ સસ્તી હોવાથી દુનિયાને આશિર્વાદ રૂપ થઈ પડી છે. ડૉક્ટર ધર્મચન્દ્રના હવાખાનામાં, એટલા જ માટે, આ હવાઓનો એક ખાસ 'ડિસ્પેન્સીંગ રૂમ' હતો, જેનો ઉપયોગ ધણીખરા દરદીઓ માટે કરવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત બીજા એક 'ડિસ્પેન્સીંગ રૂમ' માં આયુર્વેદ અનુસાર બનાવેલી દેશી દવાઓનો જથ્થો પણ રાખવામાં આવતો, ત્રીજા એક ખંડમાં આ દેશને અનુકૂળ થઈ પડે એવી થોડીએક વિલાયતી (એલોપથીક) દવાઓનો પણ ન્હાનોસરખો જથ્થો રાખવામાં આવતો. આ બધી 'ડિસ્પેન્સીંગ રૂમ્સ' થી આગળ જતાં કાચના હાપરાવાળા કેટલાક ખંડ હતા, જેમાંના એકમાં વાઢકાપ (સર્જિકલ) ની મગવડ રાખવામાં આવી હતી, એકમાં વિજ્ઞાનિક પ્રયોગોથી દરદ મટાડવાને લગતા સાધનો હતાં, એકમાં દરદીના શરીર ઉપર સૂર્યપ્રકાશ પાડવાની જોડવણ હતી. બાબરનાન અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કરાતી ચંપી માટે પણ એક ફોટડી અલાયદી રાખવામાં આવી હતી. આ બધી ઝોરડીઓ અને ઝોરડાછોડી આગળ જતાં એક સુદર ન્હાનો બગીચો જેવામાં આવતો, જેને છેડે પચીસેક 'તપસ્વી'ઓને રાખવાની મગવડવાળા ૩ ખંડ હતા. વૈષ્ણવો અને જૈનોના 'તપસ્વી'ઓ કરતા ડૉક્ટર ધર્મચન્દ્રના ઔષધાલયના 'તપસ્વી'ઓ અલખત જૂદી જાતના હતા. લાખી મુદ-તના દરદથી નીબાતા દંડીઓને આ સ્થળે રાખી કોઇને દરરોજ એક જ વખત શુશ્ક અને થોડો આહાર આપવાની વિધિ અજમાવવામાં આવતી, કોઇને એક સમ્પૂર્ણ ઉપવાસ કરાવવામાં આવતો, કોઇને બે-ત્રણ-ચાર-આઠ કે ૫ દર દિવસનો પણ 'તપ' કરાવવામાં આવતો; પરંતુ આ સંધળા તપસ્વીઓને પથારીમાં પડી રહેવાની મના હતી, તેઓ પાસે તહેમના શરીરખધારણ મુજબ મજલ કગવવામાં આવતી, સ્નાન કરાવવામાં આવતું, તહેમને લાયક કામકાજ કરાવવામાં આવતું, અને જેઓ ભણેલા હોય તહેમને વીરરસના કાબ્યો, ઇતિહાસનાં પુસ્તકો, opticalism અથવા જીદગીને આનંદ રૂપે જેવાની શીક્ષ-પ્રીના પુસ્તકો, શરીરશાસ્ત્રને લગતાં કે ઉપવાસ વિધાને લગતાં પુસ્તકો કે બાયોકેમીને લગતાં પુસ્તકો વાંચવા આપવામાં આવતાં. કૃષ્ણની 'ગીતા' અને વિશ્વવિખ્યાત મહાભારત—રામાયણનાં વીરરસ કાબ્યો આ તપસ્વી-આશ્રમમાં બહુ લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. જૈનશાસ્ત્રીને રીસ ન ચડે તો, આ આશ્રમ એક નમુનારૂપ 'પોષધશાળા' હતી.

અને તેના 'તપસ્વી'ઓ માત્ર ઉપવાસ જ નહિ પણ તે સાથે 'પોષધ' વ્રતનું પણ પાલન કરતા હતા.

આ 'તપસ્વી' આશ્રમથી થોડે દૂર એ લાંબી ચાલીઓ હતી, જેમાં સુમારે ૫૦ દરદીઓના ખાટલા હતા. શસ્ત્રક્રિયા માટે કે બપોરે દરદીઓની સારવાર માટે આવતા દરદીઓને 'ઇન-ડોર પેશન્ટ' તરીકે અહીં ગમવામાં આવતા. આમની સારવાર—તેઓ મરી જ હોવા શ્રીમંત હો, બ્રાહ્મણ હો વા લગી હો—એકસરખી કાળજી અને પ્રેમથી કરવામાં આવતી. ડૉ. ધર્મચન્દ્ર અને તેના બીજા એ સહકારી ડાક્ટરોની પત્નીઓ શુશ્રૂષા શાસ્ત્ર (Nursing) શીખીને આ 'વોર્ડ'માં કામ કરતી હતી અને દરદીઓને માટે દેવદૂતની ગરજ આરતી હતી. આ સન્નારીઓ તેમજ બીજા પગારદાર નર્સોન કામ-લાજ સૂચવવાની અને તહેમના ઉપર દેખરેખ રાખવાની કરજ ડૉ. ધર્મચન્દ્રની એકની એક પુત્રી સીતાગૌરીને શિર નાખવામાં આવી હતી, કે જેણે ડૉ. ધર્મચન્દ્રની માફક જર્મની જાહેને નર્સીંગને લગતુ વ્યવહારુ જ્ઞાન સમ્પૂર્ણત મેળવ્યા બાદ એ જ્ઞાન વડે દુઃખા દુનિયાની સેવા કરવાની પ્રયત્ન પ્રસ્થાપી આખી જીંદગી અવિવાહિત સ્થિતિમાં ગુજરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કયો હતો. સીતાગૌરીને દરદીઓ 'સીતામયા' કહીને બોલાવતા હતા; પરંતુ ડૉ. ધર્મચન્દ્રની શાંતિના લોકો તે એક કુમારિકાને પુરૂષ વર્ગમાં ભળતી જોઇ અનેક શકાઓ લઇ જતા અને પાપા વગરની શકાઓ ઉપર ખોટાં આશોની દમગત રચવાને પણ ચૂકતા નહિ. પરંતુ સઘળા પ્રયત્ન આત્માઓની માફક સીતા કે સીતાના પગેપકારકુશળ પિતા લોકવાયકાના પટપટારાની મુદ્દલ દરકાર કરના નહિ.

ડૉ. ધર્મચન્દ્રના આ ઔષધાલયમાં ઉપર વર્ણવેલા મૂકો ઉપરાંત સૂતીકા ગ્રહ, ડાક્ટરો-કોમ્પાઉન્ડરો અને નર્સોને રહેવાનાં મકાનો, તથા 'ઇન-ડોર', દરદીઓ માટે ભોજનશાળા, નોકરોને રહેવાની ઝોરદીઓ, તરવાની કસગત માટે એક મોટો હોજ, ફૂટ-પોલ વગેરે રમતો માટે એક વિશાળ ખુલ્લુ ચોગાન, સ્ત્રી-પુરૂષોને સામે વિશ્રાંતિ મળે એટલા માટે કરાચલા બે અલાયદા બગીચા, વગેરે વગેરે અનેક પ્રકારની સગવડ હતી.

અમૃતલાલ શેઠે આ સઘળું ધણું જ આનંદ અને આશ્ચર્યથી

‘નેયું અને પછી ડૉ. ધર્મચન્દ્રની સાથે તે જમવા ગયા. બાજરીના રોટલો, દૂધ અને તાંદળજનની બાજી સિવાય ખીંને કોઈ પદાર્થ પીરસવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ વિશાળ કોમ્પાઉન્ડમાં પુષ્કળ ફરવાને લીધે ખરેખરી બૂખ લાગવાથી આ સાદો ખોરાક પણ આ કોડપતિ અમૃતલાલને અમૃત જેવો મિષ્ટ લાગ્યો. જમતાં જમતાં અમૃતલાલે પૂછ્યું : “ ડાક્ટર સાહેબ ! તમારા આ આશ્ચર્યજનક ઔષધલાલયના બહોળા ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે તમારે ફી ધણી આરે રાખવી પડતી હશે ? ”

ડાક્ટરે મુઠમાં જ હસીને કહ્યું “ ખીલકુંલ નહિ, બદકે એમ કહું તો ચાલશે કે અમે ફી જ લેતા નથી ! ધણીખરા દરદીઓ તો માત્ર સલાહ આપીને જ વિદાય કરવા જેવા જણાવાથી ત્હેમની પાસેથી કોઈ ફી લેવાની જરૂર જ રહેતી નથી, કેટલાકોને દવા આપવાની જરૂર જણાય છે પણ ધણેભાગે દવાઓની પડતર કિંમત ત્હેમે ધારો છો એટલી આરે હોતી નથી. પ્રાઇવેટ પ્રૅક્ટીસ કરતા ડાક્ટરો દરેક જના આરે આના બે છે ત્હેમા દવાનું સરેરાસ ખર્ચ એક બે પૈસા જેટલું જ હોય છે. અમારો રીવાજ એ છે કે, દરદીને ત્હેની પાછળ થતા દવાના ખરા ખર્ચનો આંકડો આપવામાં આવે છે અને કહેવામાં આવે છે કે જો તે એટલું પણ ખર્ચ કરવા અશક્ત હોય તો હાલ તુરંતમા સુદ્ધ પૈસા ન આપતા જ્યારે તે આરોગ્યવાન અને ગળવાને શક્તિમાન થાય ત્યારે આ ઔષધલાલયમા મુકાયલી ‘ ધર્મદા પેટી ’ માં પોતાની મરજી મુજબ રકમ તેણે નાખવી. અને યાદ છે કે પાંચ રૂપીઆની દવા લઈ ગયેલા દરદીઓ પાછળથી રળવાને શક્તિમાન થતા દસ રૂપીઆ આ પેટીમા ખુશીથી નાખે છે,—એમના બલા માટે અમે જે કાળજી રાખીએ છીએ ત્હેની અમગ એમના ઉપર એટલી બધી પડે છે કે તેઓ ગુણુચોર થઈ શકતા જ નથી. અને ગ્રીમતો તો અમારા અસાધારણ સસ્તા ખીલને જોઈ હસી જ પડે છે અને કહે છે : ‘ ખીજ કોઈ ડાક્ટર કે વૈદને હાય પડ્યા હોત તો અમારા સેકડો રૂપીઆ ખરબાદ થવા ઉપરાંત મહીનાઓ સુધી અમે ખીજનાથી છૂટી શકત નહિ. માટે તમારાથી થયેલા અમારા નાણાંના, સમયના અને પીડાના ખચાવ તરફ જ દષ્ટિ રાખીને બદલો આપવા માગીએ તો જે કોઈ આપીએ તેટલું થોડું છે, ’ એમ કહી તેઓ શક્તિ અને ધૃજા મુજબ પચાસ—સો—પાંચસો કે કરોડના

વધારે રકમ પણ આપી જાય છે. આ સમગ્રી આવકથી અમે આ સંસ્થાનો નિર્વાહ ધણી જ કરકસરથી કરીએ છીએ. અલખત અમે ત્રણે ડાક્ટરોના કુટુંબનિર્વાહનો આધાર પણ આ આવક ઉપર જ છે; પણ અમારો માસિક ખર્ચ બહુજ અલ્પ છે, કારણ કે અમે ધણું સાફ જીવન નિર્વાહીએ છીએ અને શીલીક કરવાની ભેજ પણ ઇચ્છા રાખતા નથી. અલખત આટલી કરકસર છતાં આ સંસ્થાનુ ઐકદર ખર્ચ આમદાનીથી વધી પડે છે, પણ પાચ વર્ષ સુધી એ ખોટને પહોંચી વળામ એવી ગોઠવણ અમે સંસ્થાના જન્મ પહેલાં જ કરી રાખી છે. એ પાંચ વર્ષની મુત્તને ખલાસ થવાને હજી છ માસ બાકી છે; પરન્તુ અમને તે બાબતમાં કશી ચિંતા થતી જ નથી, કારણ કે દુનિયામાં જે કામો જરૂરનાં છે તે કામોના નિભાવ માટે કુદરત પાતે ચિંતા કરે છે.”

અમૃતલાલ શેઠ તો આ હકીકત સાંભળી ચકીત જ થઇ ગયા અને ડાક્ટરના મ્હોં નરહ એકી ટસે ભેંધ રહ્યા. તેઓ મનમાં જ બોલ્યા “શુ આ સાચુ હશે? શુ આ હળાહળ કળિયુગમાં પણ આટલી હદના સ્વાર્થાત્માગીઓ હોવાનો સંભવ છે?” પણ જેમ જેમ ડાક્ટરની પ્રકાશિત આખો અને પવિત્ર વદન ઉપર ત્હેમની આખો વધારે ને વધારે ઠરતી ગઇ તેમ તેમ ત્હેનું જાદ ત્હેના હૃદય ઉપર થવા લાગ્યું અને તેણે મનમાં જ કહ્યું “કેવી દુષ્ટ શક્તિ! હું ત્હેનાં પવિત્ર કામો હમણાં જ ભેંધ ચૂક્યો અને ને છતાં આ શંકા? ખરેખર સ્વાર્થાજનો દુનિયામાં સર્વત્ર સ્વાર્થ જ ભાળે છે; કમળાની આખવાળાને સ્વભાવતઃ જ બહુ પીળું જણાય છે. મ્હેં ફનીઆતું બહુ કરવાતું તો દૂર રહ્યું પણ મ્હારી પોતાની બી, પુત્ર-પુત્રીઓ અને અન્ય કુટુંબીજનોના પણ હિતનો વિચાર કદાપિ કર્યો નથી, તેથી એ સ્વાર્થસાધુ હૃદયથી આ પરમપરમાર્થી ડાક્ટરની કદર થવી કેમ સંભવે?”

શંકાપર ભુદ્ધિનો વિજય થતાં અમૃતલાલે પૂછ્યું “પરન્તુ, ડાક્ટર સાહેબ! આવું મ્હોટું ખાતું સ્થાપવા પુરતો પૈસો ત્હમને કેવી રીતે મળ્યો? શુ ત્હમે ગર્ભશ્રીમંત છો? શુ પિતાએ વારસામાં આપેલા પૈસાથી આ મહાન પરાપકારી કાર્ય આરંભ્યું હતું?”

“એ પ્રશ્નનો હિતર ધણે કાંબો થયે” ડાક્ટરે કહ્યું “એના બવાબમાં મ્હારું આખું જીવનચરિત્ર કહેવું પડે તેમ છે. બોબન પુરું

થયા બાદ આપણે એક કલાક બેસીને એ વાત ચર્ચીશું; પરંતુ હું જૂલ્મો ન હોઈ તો ત્હમને ત્હમारी મીલમાં જવાની ધણી તાકીદ છે એમ હમણાં જ ત્હમે કહ્યું હતું.”

“હા, મ્હને જવાની ધણી જ તાકીદ છે” ડાક્ટરે કહ્યું. ‘કોઇ પણ માણસ ખ્યાલ કરી શકે તે કરતાં પણ ધણી જ તાકીદ. મ્હારો ‘પેટો’ *leaves of life*—ધણો દુકો છે અને મ્હારી અકેક મીનીટ અમૂલ્ય છે. પરંતુ ત્હમारी વાતમાંથી મ્હને એવું કાંઇ પ્રાપ્ત થયું છે, જેની પણ કિંમત થઇ શકે તેમ નથી. મ્હારી લીલાંને અકસ્માત થવામાં, હું ધારૂ છું કે, દૈવનો જ હાથ હોવો જોઈએ, એવી મતલબથી કે, હું ત્હમારા જેવા ઉત્કાન્ત આત્માની સુલાકાત પામી શકું અને એ દ્વારા મ્હારા અતિ દુઃક જીવનને કાંઇક ઉત્કાન્ત અને સફલ બનાવી શકું. ત્હમારું આત્મકથન સાંભળવામાં ખર્યોતો એક કલાક સારામાં સારા નફાના જીવનવ્યાપારમાં ખર્યોશે એ બાબતમાં મ્હને લેશ માત્ર શંકા નથી; માટે કૃપા કરી તે મ્હને જરૂર સંભળાવશો.”

જોજન સમાપ્ત થયું. તેઓ બન્ને બાબુના ન્હાના બમીયાની અદર ઝોઠવાયલી આરામ ખુરસીઓમાં આડા થયા એટલે અમૃત-લાલના આગ્રહથી ડાક્ટરે પોતાનું આત્મકથન શરૂ કર્યું.

“અમૃતલાલબાઇ! ત્હમારી રહામે હમણાં જે માણસને ત્હમે વ્હુઓ છો ત્હને જન્મથી સદગુણી કે સદાચરણી માણસ હોવાનું જો ત્હમે પારતા દર્શો તો એ ધારણાને મ્હારી કણુલાતો જૂરી પાડશે. કુદર-ની લીલાઓ વિચિત્ર છે; ‘બલા’માંથી ‘બુડ’ અને ‘બુરા’માંથી ‘બહુ’ કેવી રીતે કિપજો છે ત્હનો કમ બરાબર તપાસીએ તો છેવટે એ જ સિદ્ધાંતપર આવવું પડે છે કે ‘બહુ’ અને ‘બુડ’ એવું કાંઇ છે જ નહિ; એ ‘વસ્તુ’ નથી, માત્ર ‘શબ્દો’ છે અને એક સ્થિતિની અપેક્ષાએ બીજીને અપાતાં વિશેષણો માત્ર છે, અગર તો, એક જ વસ્તુની બિન્ન બિન્ન સ્થિતિઓ વચ્ચેના તફાવતોને ઓળખાવવા ખાતર થોજેલા ‘શબ્દો’ છે. અને આ અનુભવ જમ્હારે મનુષ્યને થાય છે ત્હારે તે મને તેવી વ્યક્તિના પણ સુધારા માટે નાસીપાસ થતો નથી. મ્હારો પોતાનો ઇતિહાસ આ સત્યને વધારે સારી રીતે પુરવાર કરશે.

“હું કાઠિયાવાડના એક ગામડામાં એક મરીબ જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. જન્મથી હું તોફાની, કજીઆપોર અને મતલબી હતો.

નીતિના કદ સત્ત્વ તરીકે હું મજકુર હતો. એક વખત એક બોડરિંગ કે જેમાં હું રહેતો હતો તેના વિદ્યાર્થીઓએ ‘કન્યાવિક્રમ’ના વિષયપર વિવાદ ચલાવ્યો અને સધળાએ અનેક દષ્ટિબિંદુથી કન્યાવિક્રમને સખતમાં સખત તિરસ્કાર આપ્યો, ત્યારે મહે સૌથી જૂદા પડી કન્યાવિક્રમનો ખ્યાલ કર્યો અને પોતે ઉત્પન્ન કરેલી ચીજની પોતાની ઇચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરવાનો મનુષ્યને હક્ક છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, એટલું જ નહિ પણ, એ પણ એક જાતનો ‘વ્યાપાર’ છે અને વ્યાપારની આખતમાં ધર્મ-અધર્મનો વિચાર કરવો એ મૂર્ખતા છે એમ પણ જણાવ્યું. આ એક જ બનાવપરથી મહારા સંસ્કારનો તદ્દમને ખ્યાલ થઈ શકશે. અંગ્રેજી સાતમું ધોરણ બણતો હતો એવામાં એક જૈન ન્યુસપેપરમાં મહે એક જાહેરખબર વાંચી કે મદ્રાસમાં વસતા જૈનોનાં બાળકોને પ્રાથમિક, ધર્મશિક્ષણ આપવા માટે એક શિક્ષકની જરૂર છે. હું તુરત જ ત્યાં કપડી ગયો અને નોકરી મેળવવામાં ફાવ્યો. ભોકો ભરિક હતા; વ્યવહારમાં ધર્મને મેળવવાને તેઓ ખુશી નહતા, જો કે ધર્મક્રિયા અને શાસ્ત્રવચનના ૨૯ અર્થોમાં એટલા મહાળુ હતા કે એ મેના ઓથા તમે તેમને ઠગવા એ બહુ જ સહેલું કામ હતું. મહે એક ચુસ્ત જૈન તરીકેનો દેખાવ ધણી ખૂબીથી કર્યો અને છેવટે સાંધુદીક્ષા લેવાની ઉત્કંઠા બતાવી. ભોળા જૈનો મહારી આ ઉત્કંઠા જોઈ ધણી ખુશી થયા અને મહેને ‘શાતા કિપળવવા’ પોતાથી બનતું કરવા નાગ્યા. છેવટે મહે તેમને જણાવ્યું કે, મહારા જુદા મા-બાપનો એકનો એક પુત્ર હું હોવાથી મહારી ગેરહાજરીમાં તેઓને શુભરાત સળધી બારે મુરકેલી પડશે, માટે તેમને માટે કામક સાધન મુકી જવાય તો ઠીક. આ ઉપરથી કોઈએ સો, કોઈએ પચાસ, અને કોઈએ પચીસ રૂપીઆ કહાડીને મહેને રૂ. ૧૫૦૦) ની રકમ કરી આપી. તે પછી એ રકમ માબાપને સોંપવાના અને દીક્ષા માટે તેમની પરવાનગી લેવાના ખતાનાથી હું દેશમાં ગયો, પણ એ રકમને સસાર છોડવાની જરૂરીઆતમાં ખર્ચવાને બદલે એ વડે હું સસાર માંડો ખેડો અર્થાત્ ગૈરી પરણ્યો ! હવે મહારાથી મદ્રાસ તો જવાય તેમ રહ્યું નહતું, પણ મદ્રાસમાં એક ડાક્ટર પાસેથી બાયોકેમીક દવાઓ સળધી થોડું ત્યાગ મેળવ્યું હતું, જેનો કિયોગ ધંધા તરીકે કરવા હવે મહેને ઇચ્છા થઈ. એક ન્હાતુસરખું દવાખાતું દેશમાં જ ખોલ્યું, પણ મહારે ગાડું ચાલી શક્યું નહિ. પાસેની છેલ્લી પાઇ પણ ખવાઈ મઈ.

અને થોડુંક દેવું પણ કરવું પડ્યું. ધીમેધીમે એવો વખત આવી લાગ્યો કે ઉધાર માલ આપનાર કે પાચ રૂપિયા ઉછીના આપનાર પણ કોઈ મળ્યું નહિ. આ સ્થિતિએ મહેને મરણીઓ બનાવ્યો. કેટલાકો બ્હારે વગર મહેનતે લાખો રૂપિયા રજા છે અને અમનચમન કરે છે ત્હારે હું મહેનત કરવાની ઇચ્છા તેમજ શક્તિ છતાં પેટનો ખાડો પૂરવા જેટલું પણ પામતો નથી, એવો કુદરતનો પક્ષપાત હું વધારે વખત સહન કરી શકુ તેમ ન હતું. મહે હવે વિચાર્યું કે 'દુનિયામાં સૌ જીવવા માગે છે—કોઈ મરવા ઇચ્છતું નથી અને જીવવાનો હક દરેક માણસને છે' અને મહે એ હક હરકોઈ રીતે જાળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક છાપાવાળાની ભલામણથી એક જૈન સભાનો ટ્રેઝરર (ખજાનચી) બનવા મહે કોશીશ કરી અને નશીબજોગે ત્હેમાં દુ કાવ્યો મ્હારો ઉપરી એક પુરો મારવાડી હતો, તેથી રૂ. ૨૫) નો પગાર પણ મુશ્કેલીથી આપે તેમ હતું 'લોબીઆ વસતા હોય ત્હા ધૂતાગ ભૂખે મરે જ નહિ' એ કહેવત નુ બરાબર જાણતો હોવાથી મહે' મ્હારા ઉપરીને કહ્યું કે 'ધર્માદાનુ કામ છે, માટે હું પગાર મુદલ નહિ લઉં અને મ્હારું યુગરાન વૈદ-કના ધધાથી ચલાવી શકીશ.' 'મારવાડી' શેઠને આ વાત પસંદ પડી અને મ્હારી નીમણૂક થઈ. ધીમેધીમે મહે તે હૈયાટુટા શ્રીમંતને મ્હારા પગામાં પુરોપુરો લીધો. ત્હેના કુટુંબની દવાદાઈ હું મકન કરતો, ત્હેની પેઢીને લગતું અગ્રેજી પત્રવ્યવહારાદિ કામકાજ પણ હું જ કરી આપતો અને એક ધર્મસભાના માનદ પ્રમુખ તરીકે શેઠ બહુ ભોગ આપે છે એમ કદી ખુશામતથી પણ ત્હેને પ્રસન્ન કરવાની તક લેવાતું સુકતો નહિ. પરિણામે શેઠે સભાની સધળી સત્તા મહેને આપી. પછો તો પૂછવું જ શું? 'ધર્મનું' ખાતુ હોઈ' ગામોગામથી સખ્યાબધ દાન આપ્યા કરતાં, જેમાના કેટલાક દાન તો એવા લોકો તરફથી આવતાં કે જેઓ 'પહોચ' તે શું હશે એટલું પણ જાણતા નહિ. વળી મહે વાર્ષિક હિસાબ બહાર પાડવાનું પણ, કામનો બહુ જ ભોળો હોવાના બહાના તજે, સુસ્તવો રાખ્યું હતું અને નામાનુ કામ મ્હારા જ ખાસ માણસને સોંપવાની આગમચેતી રાખી હતી. એકાદ વર્ષમાં તો હું એક સારીસરખી રકમ જચાવવા શક્તિમાન થયો. બીજા વર્ષે મહે એક કારખાનું ખોલ્યું અને સભાની વગરપગારની—પણ ચારગુણી આનંદવાળી—નોકરી પણ ચાલુ રાખી. પૈસો પૈસાને ખેંચી

લાવે છે.' એ નિયમ પ્રમાણે-પાંચેક વર્ષમાં મહારી પાસે વીશેક હજારની સ્ત્રીલીક થવા પામી. આ પાંચ વર્ષ દરમ્યાન હું છેક નિશ્ચિંત જ હતો એમ માની લેવાનું નથી. મહારા ખાઉકણપણાનો બ્લેમ કામના કેટલાક બુદ્ધિશાળી પુરુષોને આવવા લાગ્યો; પરંતુ તેઓમાંના ધણા-ખરા તો જાહેર હિમત વગરના અને પારકી પંચાતથી દૂર રહી ધર સાચવી બેસનારા હોષ મહારી વિરુદ્ધમાં કાંઈ કોલાહલ થવાનો વખત આવવા પામ્યો નહતો. પરંતુ પાંચમા વર્ષની આખરે સખા પોતે મરવા જેવી દશામાં આવી પડતા હોડો પુરેપુરા વહેમાવા અને ચોપડા તપાસવાનું તથા ખુલાસા પૂછવાનું જોર બતાવવા લાગ્યા. પ્રથમ તો મહે લેખને મહારા હાથમાંના વાનરજી અર્થાત્ જોડ મારફત હિંદાવનારા અને ડરાવનારા જવાબ આપાવ્યા, પરંતુ આખરે એ હિંમતવાળા શ્રીમતોએ ધર્માંદા ખાતાનો હિસાબ તપાસવા સરકારમાં અરજી કરી અને ચોપડા સરકારમાં મોપાવ્યા. બહારથી ગમે તેવું સિંહનું રૂપ કરવા છતાં અદરથી તો હું ઘેટાની પેઠે ડરતો હોવાથી, હવે મહાર શું થશે એ વિચારવાયુને પરિણામે મહને હીસ્ટીરીઆ જેવું દરદ લાગુ પડ્યું અને અધુરામાં પુરું મહારી ખીજ વખતની સ્ત્રી (દીક્ષા માટેના પૈસાથી ખરીદેલી તે) પણ મરણ પામી. હવે વિશેષ લાગણી અને ઝડપથી રહેલું સંકટ બંનેથી બચવા માટે મેં મહારી છૂટવાનો કરાવ કર્યો. જર્મનીમાં મહાર દર્દ મટાડનારા ખાસ તખીજ ધણા છે એમ હું જાણતો હોવાથી અને મહારી પાસે પુરતા પૈસા હોવાથી છેવટે જર્મની કંપડી જવાનું જ નક્કી કર્યું અને સારા મૂલ્યે હું કંપડી ગયો. 'સાઝ મૂલુર્ન' કહેવાનું કારણ એ છે કે મહારી જીદગી બદલી નાખનારો-મહને ફેવી જીવનનું ખીજાન કરાવનારો એ જ કલાક હતો, કે જેમાં હું હિંદને સલામ કરી પશ્ચિમપ્રયાણ કરવા ઉપડ્યો. ડૉ. રશ્મિચંદ્રના એક ચેલાને હું મળ્યો અને મહારા દરદની વાત કહી. તે પરોપકારી પુરુષે કાષ્ઠપણ શી લીધા સિવાય મહને થોડા દિવસમાં નિરાગી બનાવ્યો અને મહને આયોકેમીક દવાનું પ્રાથમિક જ્ઞાન ધરાવતો જાણી ધણી પ્રસન્નતાથી સૂચવ્યું કે મહારે ત્હની સાથે એ વર્ષ રહી એ વિદ્યાનો અનુભવયુક્ત અને સમ્પૂર્ણ અભ્યાસ કરવો. મહે તે સૂચના ધણા આભાર અને માનની લાગણી સાથે સ્વીકારી. હું પોતે માનસિક શક્તિ તો સારી ધરાવતો હતો અને વળી મહારો વિદ્યાજીવ શિખવવામાં ધણા હોંસમીલો હતો, તેથી એ વર્ષમાં તો હું એ

વિદ્યાનો પારગત બન્યો. હવે હિનિયાના કાષ્ટપણ ભાગમાં રહીને
 મહારો નિભાવ કરવાનું કામ મહારે માટે અતિ સરળ થઇ પડ્યું.
 મહારો મોટો લાભ તો અર્થપ્રાપ્તિનું સાધન મળ્યું તે નહિ, પણ
 તેથીએ કાંઈ જુદી જ પ્રાપ્તિના રૂપમાં હતો. મહારો ગુરુ અસત્ત્વી
 સ્વભાવે યુદ્ધ કરવા માટે જ જન્મેલો એક અસાધારણ 'યોદ્ધા' હતો.
 કાકટરૈવરે લોકોના લોહી માંસ અને દ્રવ્ય ચુસાતાં જોઇ લેનાથી
 ચુપ બેસી શકાતું નહિ, તેથી તે પ્રચલિત ઔપધિશાસ્ત્ર અને કાકટ-
 રોનાં નેપથ્યાં ખુલ્લાં કરતો, લોકોને : કુદરતના કાનુનો સ્થમનની
 આરોગ્ય જાળવવાના રસ્તા બતાવતો અને દરદોને પીડા સમાન માન-
 વાને બંધે શરીરમાં જે જાતના તત્ત્વની ખોટ પડી હોય તે તે જાતના
 તત્ત્વની. માગણી કરનારા અવાજ તરીકે માનવાનું શિખવી સહેલાઈથી
 અને નજીવા ખર્ચે તે માગણી પૂરવાના રસ્તા બતાવતો. સખ્યાબંધ
 પેપરો મારફત તે પોતાના પરીપકારી વિચારો ઘેરોઘેર ફેલાવતો, આખી
 હિનિયામાં શરીરોને બાવણે આપી લોકોને જગાડતો, પોતે નિર્ધન છતાં
 ધનની નૃણ્યા ન રાખતા સાધનહીન દરદીઓને વગર શીએ સાન્ન કરતો.
 આ મનુષ્ય રૂપમાં અવતરેલા દેવની એ વર્ષની સોબતે મહારામાં, હું
 પણ ન જાણુવા પાસુ એવી રીતે, અસાધારણ ફેરફાર કરી નાખ્યો. હવે
 તો હું પણ એના 'મિશન' માં જોડાયો. મહારી પાસે જે શીલીક
 હતી તે મ્હેં લેના ક્ષાયમા મુકી અને અમે બન્નેએ નવું નવું જ્ઞાન
 મેળવવા સંયુક્ત પ્રયત્ન આદર્યો. બેચાર બીમત દરદીઓ પાસેથી મળતી
 શી અમારૂં બન્નેનું ગુજરાન ચલાવવાને બસ હતી, અને મહારી
 શીલીક સુસાદરી ખચ તથા વિશેષ જ્ઞાન અને અનુભવનાં સાધનો
 પાછળ ખર્ચાતી. મનુષ્યશરીરને લગતી તમામ પ્રકારની ઔપધી
 વિદ્યા અમે શિખ્યા, કાષ્ટ કાષ્ટ જાતનાં વિચિત્ર દરદોની ચિકિત્સા કર-
 વાના પ્રસંગો અમને મળ્યા, અને છેવટે મહાન સત્યની એક બાબુ-
 નો પડદો હવે થઇ પડ્યો કે સઘળા સ્થૂલ ઉપાયોની પેલીપાર-
 ૧ સુદ્ધિની પેલીપાર-પ્રયોગોની પેલીપાર-'કાષ્ટક' છે ખરૂં, કે જે ગમે તેવા
 ભયંકર દરદને સહજમાં મટાડી શકે. તે 'કાષ્ટક' ને આર્યો યોગવિદ્યા
 કહે છે, કે જે આત્માની સાથે સબધ ધરાવે છે. આ વિચાર સૂઝતાં
 અમે અધ્યાત્મવિદ્યા (spirituality) તરફ અમારૂં લક્ષ દોરવું.
 મહને લાગ્યું કે એ માટે સાશમાં સાઈ ક્ષેત્ર અધ્યાર્પવર્ત છે, કે જ્યાં
 હજારો વર્ષથી અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઝરો વહાં કરે છે અને વહેતો

વહેતો અન્ય પ્રદેશોને પણ રક્ષકૂપ કરે છે. પરન્તુ મ્હને ભય એ હતો કે, આજના પરતંત્ર, દાસત્વભાવનાને પુનઃનારા, અને તેથી દાંભિક બનેલા આર્યાવર્તમાં સાચા અધ્યાત્મીને શોધી કહાડવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડશે. મ્હારી આ ચિંતા જાણીને મ્હારા મિત્રે કહ્યું કે, યદ્યપિ એ વિદ્વાનો મ્હોટા ખજાનો તો આર્યાવર્ત સિવાય બીજે આંધ મળવો મુશ્કેલ છે, તથાપિ એ ખજાનાની પીછાન કરાવવા પુરતું જ્ઞાન તો જર્મનીમાંથી મળી શકશે. પૂર્વના સંબંધા દર્શાવે અને શીલસુશીલોને લગતા પવિત્ર ગ્રંથોનું સૌથી પ્રથમ ભાષાંતર કરનારા બધા જર્મનો જ હતા, ખુદ યુરોપમાં ધર્મ સમ્બન્ધી મ્હોટા ફેરફાર (revolutions) કરનારા પણ જર્મનો જ હતા અને એમની સમાજરચના અને જીવનમાં વેદાન્તના સંસ્કારો એક અપવાદ બીજા રૂપમાં ઘૂસાડવામાં આવ્યા છે. બ્રહ્મર્ષિ અને રાજર્ષિની બાપાના ત્યાં નવી જન્મી છે, વસતિથી ધણે દૂર ઝાડની ટોચપર નગનાવસ્થામાં એકાન્ત જીવન ગુળરનારા 'અખધૂ' પણ ત્યાં છે, કે જેઓનું ઉડું જ્ઞાન 'સંસારની' 'ગમતડી' ઉપર મુગ્ધાસ્થ કરે છે અને જડેમના ગરૂડ' અને 'સિંહ' માનસિક તટ્ટિમાં અપ્રતિબલ 'વિહાર' કરવામાં 'મજા' માને છે. આ સાંભળતા મ્હને તેવા 'અખધૂ'ની મુલાકાત કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ આવી મ્હારા મિત્રની મદદથી હું કેટલેક દિવસે એવા એક 'નાગા' અને 'દુનિયાથી આપા' પુરપત્ની પત્ની મેળવી શક્યો, પરન્તુ તે વજના દીલવાળો અખધૂ મ્હારી કથા અને આજીવન ચૂપકીથી સાંભળી જ રહ્યો અને પછી એક હરબુની ઝડપથી ટોડી કાઢી જાણે કંઈક જાડીમાં ભગાઈ ગયો. એના મ્હોં પરના ભાવો એમ સૂચવતા હતા કે, મ્હાનું જેવો બાલજીવ એના જેવા ઉત્કાન્ત આત્માના વિચારો સાંભળવાને 'અધિકારી' ન હતો. પરન્તુ આટલેથી હું કંટાળી જઈ તેમ ન હતું. મ્હોં વિચાર્યું કે, દુનિયામાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીઓનો કોઈ કાળે વિચ્છેદ સંભવે જ નહિ, પણ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીને પીડાવવાની વિવેકમુદ્ધિ અને આત્મસંયમ હોવો એજ મ્હોટી વાત છે અને એ શક્તિ જગત્સેવામાં તત્કલીનતાપૂર્વક લાગ્યા સિવાય આવરી મુશ્કેલ છે, માટે મ્હારે હિંદમાં જઈ લોકોમાં આરોગ્ય અને શક્તિની વૃદ્ધિ કરવા માટે નિસ્વાર્થ પ્રયત્ન આદરવો. સંભવ છે કે, એવા પ્રયત્નને પરિણામે જે શક્તિ મ્હારામાં કૃપાળુ થશે તે વડે કોઈ ખરા અધ્યાત્મીનો સંજોગ મળી રહેશે. પ્રથમ સેવાધર્મ, પછી અધ્યાત્મગ્રેમ અને પછી આધ્યાત્મિક જીવન: એ સ્વાભાવિક ક્રમમાં મ્હને દૈનિક શ્રદ્ધા થઈ અને એ ક્રમને અનુસરવાનો મ્હોં દૈનિક સંકલ્પ કર્યો.

“ હવે હું હિંદ તરફ પાછો ફર્યો. મહારી પાસે જારી સરખી રકમ તે વખતે શીલીકમાં હતી, જે વડે મહેં આનંદ આમળદાર એક ઔપધાયણ ખોલવાતું ઠરાવ્યું, હાથમાંની રકમ વડે મહેં આ સંસ્થા ઢબી કરી ખરી, પરંતુ ચાલુ ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે કોઈક ચાલુ મદદની જરૂર જોવામાં આવી. એટલામાં ત્હમ્હારી દીલીલાના મિત્ર અને આશુક ચન્દ્રશંકરની મદને પીછાન થઈ. ચન્દ્રશંકર તે વખતે અમદાવાદમાં પ્રસિદ્ધ ઍરીસ્ટર હતા અને ધણી સારી આમદાની કરતા હતા. અમારા પરિચયે થોડા જ દિવસમાં દર મેત્રીનું રૂપ ધારણ કર્યું અને એના પરિણામે ચન્દ્રશંકરના વિચારો મહારા જોવા જ થઈ ગયા. એમણે પોતાની આમદાનીનો પોણા ભાગ આ સંસ્થા ખાતે આપવા માડ્યો, જેથી બે વર્ષમાં પચીસેક હજારની શીલીક થવા પામી. તે પછી તેમણે ઍરીસ્ટરનો ધધા છોડી પ્રોફેસર અને લેખક તરીકેનો ધધા, એમાં ધણી જ થોડી આવક હોવા છતાં, એથી નવીન જ્ઞાનતરંગ શક્તિપ્રેરક ભાવનાઓ કેલાવી શકાયો એ જ હેતુથી ગ્રવીકાર્યો. આ ધધાના તેમની આવક ધણી થોડી હોવા છતાં તેનો અરધો દિસો તેઓ આ સંસ્થાને આપ્યા કરે છે, અને ખુબી તો એ છે કે તેમનો આ આત્મભોગ અમારા બે સિવાય ખીજું કોઈ જાણતું નથી. અને—”

“ અને હવે મહેં ત્રીજાએ ત્હમ્હારી એ ખાનગી ટોળાની ખાનગી દમીકત જાણી છે. માટે મહારે પણ તે ટોળાના સભાસદ થવું જ જોઈએ હું અને ત્હમો બન્ને સ્વર્ણસેવકો હવેતક રૂપિયા વીસ લાખની રકમ મકયા માગુ છું, અને ને પણ એ જ શરતે કે ત્હમારે મહાર નામ કોઇને જાહેર કરવું નહિ. ત્હમો જે સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવો છો તે માટે મદને ત્હમ્હારી ધધા ચારે છે, અને એ આનંદમાં ભાગ પડાવવાની હમણાં મદને ધણી ગરજ છે ચન્દ્રશંકર અને ત્હમે એ રકમના ઉપયોગ માટે કોઈ યોજના વિચારજો, એટલામાં હું મીલ-મજુરોને આપેલા વચન મુજબ એમને મળી આવું છું અને મીલ-વ્યવસ્થાના રસ્તા મુકર કરી આવું છું. ત્હમ્હારી જીવનકથાએ મહારા મન પર જખરી અસર કરી છે, તેથી મહારે ત્હમ્હારી સાથે ધણી વાતો કરવાની છે, ધણી સલાહો પૂછવાની છે અને મહારી દીલીલા અને ચન્દ્રશંકર વચ્ચેના લગ્નનો માર્ગ શોધવા ખાળતમાં કેટલીક મુશ્કેલો કરવાની છે. માટે કાલે હું ત્હમને મળીશ; દર્મ્યાનમાં ‘વહેમાતરમ્’”

 આ કથાનો ખરખરો રસિક ભાગ, આ અંકનાં ખાતાં વધી પડવાના સ્થળેથી, આવતા અંક માટે મુક્તવી રાખવો પડ્યો છે.

સમયકી ઘોષણા.*

લેક્ક, લાલા શમ્ભુદલાલ 'વાનિશ'—શાલરાપાટન.

જમાનેકો દેલો, લો હૈ કિસકા રહલર ?

લો ક્યા કહ રહા હૈ, સુનો કાન ઘર :—

નહીં મૈં અકેલે દુકેલેકા સાથી

નહીં મૈં જલે તન મિજાજોંકા હાથી

* જમાનો થુ માગી રહ્યા છે? ૧ માર્ગદર્શક, ભોમીઓ, Guide. ૨ 'હું એકલોકલનો સાથી એટલે સોબની, પક્ષકાર કરી બનતો નથી.' (સમય અપરનામ જમાનો કહે છે કે, હું હમેશા તે લોકોના જ પક્ષમાં ગંઢુ છું કે જ્યાં અક્ય—સપનું ન ટૂટે તેવું જામેલું બળ હોય છે. આપાદ વખત આદનાર સમાજે સાથી પ્રથમ પોતપોતાનાં સ્વ વધારવો જોઈએ.) ૩ 'હું જલદી પીંગળી જાય એવા સ્વભાવના મનુષ્યનો પશુ મદદગાર નથી.' જમાનાની આ શિક્ષા ખરેખર સર્વોપરી અગત્ય ધરાવે છે, મનુષ્યની 'નિર્જાળતા'નું ખરું—માનસશાસ્ત્રાનુસાર—કારણ તે શોધી આપે છે : તે કહે છે કે, લાગણી (emotion) રહામે ટકર જીલવાને બદલે સહજસહજમાં 'લાગણી'ના તાબે થવાથી મનુષ્યમાં જનજનતની—'કાળી' અને 'પ્રાણી'—જૂઠતા દાખલ થવા લાગે છે. થોડાક દાખલાઓ વિચારીએ એક માણસ ધરમ તત્ત્વ સાથે એકતા સાધવાના આશયથી સમાધિ-માં ખેંઠા છે, એ વખતે કોઈ અપ્સંગ પોતાના સૌંદર્યથી કે કોઈ દેવ પોતાના અપ્રુટ બડારની લાલચથી કે કોઈ રાક્ષસ પોતાના બળથી તે સમાધિ મનુષ્યમાં કામ, લોભ કે ક્રોધના રૂપમાં જે 'લાગણી' (emotion) કલ્પન કરવામાં આવે છે તે 'લાગણી'થી લેની સમાધિ ફાકટ જાય છે; તે નથી રહેતો 'ધરનો' કે નથી રહેતો 'ધાટનો' ! તેની રીતે તે સમાધિ મનુષ્ય આગળ કોઈ અત્યંત દુઃખી મનુષ્યનો વેશ લઇને આવે અને દયાજનક આપીશો. શુભરે અને લેને પરિણામે જો તે સમાધિ મનુષ્યમાં દયાની 'લાગણી'નો સળવળાટ

ન લૅંગઢોંસે યારી* ન ફૂંઢોંસે વલ્લત*
 ન મૂંઢોંસે નેંઢોંસે મુઢ્ઢકો મુઢ્ઢવત*
 'વયા' મુઢ્ઢકો આતી નહીં વેકસોં* વા
 તરસ મુઢ્ઢકો આતા નહીં વેવસોં* પર.

થયો તો જાણો કે તેની સધળી આજ સુધીની મહેનત-તહેની સમાધિ-તહેની એકાગ્રતા-અલોપ થઈ* સધળું જળ 'એકાગ્રતા'માં વસે છે અને એકાગ્રતા માત્ર એક લક્ષ્યિંદુ (goal-ideal) સિવાય બીજા કશાને-કોઈને ઓળખતી નથી. તે લક્ષ્યિંદુને પહોં-ચવા માટે મુસાફરી કરતી એકાગ્રતાનું શીલ લૂટવા માટે રસ્તામાં કામદેવ, કોષરાક્ષસ, પ્રમાદપીશાચ, પ્રેમદૈત્ય, દયા નામની દલાલી-એણું : વગેરે આવી મળે છે, જે સધળાઓની તરફ બહેરા કાન કરી આગળ ને આગળ ધસનાર એકાગ્રતા આખરે પોતાના લક્ષ્યિંદુને જઈ મળે છે. જેમ આધ્યાત્મિક બાબતમાં તેમજ રાજપ્રકરણી અને સામાજિક બાબતમાં પણ સ્હમજવું. માણસો જે કાંઈ લક્ષ્યિંદુ કહ્યો (ચાહે તે મોક્ષ હો, સ્વરાજ્ય હો, સામાજિક સુધારણા હો, ગમે તે હો), પરંતુ તે એક લક્ષ્યિંદુને નજર સ્કામે અહોનિશ્ચ સ્થાપવું જોઈએ અને ફાલમાં તેની તરફની એકાગ્રતા સિવાય બીજા કોઈ પ્રયાસને-ખોટી તો થુ પણ સારીએ 'લાગણી'ને-દાખલ થવા દેવી ન જોઈએ. મોક્ષના દર્શિમિદુવાળા શિષ્યને, સ્વરાજ્યના દર્શિમિદુવાળા રાજદારીને અને સમાજસુધારકને પોતાનું કામ બળ-વતા કોષના પ્રસંગો, ઉશ્કેરાઈ જવાના પ્રસંગો, દયા આવવાના પ્રસંગો, હૃદયની કમજોરીના પ્રસંગો વગેરે પ્રસંગો અનેક રૂપમાં આવવાના જ, પરંતુ 'બુદ્ધિ' તેમજ 'બલી' લાગણીઓ પર પમ ચૂકીને તેણે એકાગ્રતાથી આગળ ને આગળ-પોતાના લક્ષ્યિંદુની દિશામાં-દોડ્યા જ કરવું જોઈશે. ખાસ કરીને, આવા મહત્વાકાંક્ષાવાળા મનુષ્યને તો, 'બુદ્ધિ' લાગણીઓ કરતાં 'બલી' લાગણીઓથી વધારે ચેતવાનું રહે છે. અર્જુન જોવાને એ 'બલી લાગણીઓ'ની ચુડેલને 'વળગાડ' લાગ્યો હતો, તે માત્ર પૂર્ણાવતાર કૃષ્ણ (Superman)-થી જ દૂર થઈ શક્યો હતો.

૪ દોસ્તી. ૫ પ્રેમ. ૬ મોહોગત, દોસ્તી. ૭ અક્રિયન, ધન વગરનો. ૮ પરાધીન.

न मुनिस* न हमदर्द^{१०} मैं अहमकोंका^{११}
 न हमदम^{१२} न गमख़्तार^{१३} मैं जाहिल्लोंका^{१४}
 मैं उस शख्सका हुं मददमारोहामी
 न होगी किसी तरह की जिसमें ख़ाप्पी.
 उसी कौमके मैं मुवाफ़िक रहूंगा^{१५}
 उसीको मैं दुनियांमें जिन्दा^{१६} रखूंगा
 वही जिन्दगीके मजे^{१७} ले सकेगी
 वही शानोशोक़त^{१८} से कायम रहेगी.
 तरफ़दारियां^{१९} मैं उसीकी करूंगा
 वो जो कुछ भी चाहेगी मैं उसको दूंगा
 इनाने हुक्मत^{२०} उसीको मिलेगी
 उसीकी ये दुनियां गुलामी करेगी,—
 जो इल्मोंके^{२१} ज़ेवरसे^{२२} आरास्ता^{२३} है
 फ़रासतसे^{२४} दानिशसे^{२५} पैवास्ता^{२६} है.

* * *

८ आद्वार. १० Sympathiser भीजनी लाग़्शीम.
 आगीछर थनार ११ गेवकुडे. १२ मोजती. १३ हमदर्द, sym-
 pathiser, भीजनी लाग़्शीम आगीछर थनार १४ अज़ानीअो.

१५ जे सभाज आमी वग़दना-अलवान हशे लहेने ज अनु-
 कुण हु रदीथ; लहेनी ज पक्षफ़ारी करीश १६ अवतो. १७ ते ज
 डाम-ते ज सभाज अदगीनी-अवननी मज़ाअो लछ शक़री. अवन
 मात्र अलवानोने ज आन'द ३५ लाग़री, नमज़ाअोने अवन ओज
 ३५, अला ३५, पाप ३५ लाग़री. १८ हमदमो, ३आज, Majestly,
 greatness.

१९ पक्ष. २० राज़ करवानी महता. २१ विधाक़ला. २२ आबू
 पक्षी. २३ अल'क़त २४ योज़ताथी. २५ बुद्धि. २६ अरपुत.

ન માનેગા મર ^{૨૭}કોઈ અહમ્મ ^{૨૮}મેરે
 મુનેગા ન મર કોઈ પૈગમ ^{૨૯}મેરે—
 તો બો નેસ્તોનાબૂદ હો કર રહેગા ^{૩૦}
 વજૂદ ^{૩૧}અપના દુનિયાંસે સ્વો કર રહેગા;
 કરેગા ન વસકી કોઈ દસ્તગીરી ^{૩૨}
 કિસી કામમેં ઘલ સકેગી ન પીરી ^{૩૩}
 કરેગી ન કુછ બી મદદ દસ્તકારી ^{૩૪}
 ન દેગી કમા કર વસે કાશ્તકારી ^{૩૫}
 ન હોગી ગુલામીસે ^{૩૬}મતલબ-ચરારી ^{૩૭}
 કરેગી તિજારત ^{૩૮}ન ઉલ્ફત-શઆરી ^{૩૯}
 ન કામ આયેગી રગન્દાની શરાફત ^{૪૦}
 ન જાતી-તબીઅત ^{૪૧}ન મસનૂઈ આદત ^{૪૨}
 ન આબાયે-દૌલતકો ^{૪૩}કાચમ રહેગા
 ન હજ્જતકો અપની સંભાલે રહેગા
 ન ચારાના ^{૪૪}ચારોસે વમકા નિબેગા ^{૪૫}
 ન દુશ્મનકી ચાલાકિયોસે વચેગા.

૨૭ અમર ને, યદિ. ૨૮ આગામી (Commandments
 of Father Time). ૨૯ સદેશો, ધ્વજના ધેરથી આવેલો
 સંદેશો. ૩૦ 'હતો ન હતો' યદ્ય નશે. ૩૧ અસ્તિત્વ, હયાતી, ઔરવ.
 ૩૨ હાથ પકડવો તે. ૩૩ ઉસ્તાદી. ૩૪ હાથના કુબર.
 ૩૫ ખેતી. (હાથના કુન્નરથી અને ખેતીથી કાંઈ હવે ઇનિયાની પ્રબળ
 દરીદ્રાઈ રહામે ટપી શકવાનું નથી.)

૩૬ પરતંત્રતાથી, નોકરીથી. ૩૭ અર્થસાધના ૩૮ વ્યાપાર
 ૩૯ અનુકુળતા, ચારી. (નિર્બળાને વ્યાપાર પશુ ચારી આપશે નહિ).
 ૪૦ વંશધર-ધરાથી ચાલી આવતી 'બલમનસાધ' અથવા 'સર્જનના.'
 ૪૧ ખુદ પોતે ખેળવેલી 'બલમનસાધ.' ૪૨ બાલ નમતા. ૪૩ અમનો.
 ૪૪ મિત્રતા. ૪૫ મહારી આગા પ્રભાએ નહિ વર્તતાં ને માન્ય

ન હસકો સચાઈકા સમરા^{૧૬} મિલેગા

ન ર્માનદારીકા બદલા મિલેગા.

હરણક કામમેં હૈ સમગ્રકી^{૧૭} જુરુરત,

હરણક વાતકોં ચાહિયે કાવલીયત.*

વંશપરંપરાની 'બલમનસાધ' વડે કે પોતે શિખેલી 'બલમનસાધ' વડે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવશે તે માણસ પોતાના મિત્રોની મૈત્રી પણ નીભાવી શકશે નહિ. મિત્રની સેવા પણ તે જ માણસ બળવી શકે કે બહેનામાં દેવત હોય; 'બલા આદમી' પોતાનું હિત ન કરી શકે તે મિત્રોનું શું ધોળી શકે? અને એવા માણસોથી મૈત્રી કેશ્યુ જોડે? ૪૬ બદલો. ૪૭ સમજ=જ્ઞાન, વિવિધ 'નય'થી વિચારવાની શક્તિ. (કામ પોતે એકાંતે બહુ કે ઘણું નથી, જે દૃષ્ટિએ જુઓ તેણે તે હાજે છે. 'સત્યકથન' અને 'અદિસા' જેવા મુખ્ય સદ્ગુણ માટે પ્રાચિન જૈનાચાર્યો શું કહે છે તે જાણવા માટે વાંચો આ અકાનો લેખ.

ફ્રેડરીક નિરીના આ શબ્દો વચારો. — "The beast of prey and the man of prey (for instance, Caesar Borgia) are fundamentally misunderstood, so long as one seeks a 'morbidity' in the constitution of all 'tropical' monsters and growths, or even an innate 'hell' in them—as almost all 'moralists' have done hitherto. Does it not seem that there is a hatred of the 'virgin forest' and of the 'tropics' among 'moralists'? And that the 'tropical man' must be discredited at all costs, whether as disease and deterioration of mankind, or as his own hell and self-torture? And why? In favour of the 'temperate zones'? In favour of the temperate men? the 'moral' 'the mediocre'?..... "To refrain mutually from injury, from violence, from exploitation, and put one's will on a par with that of others: this may result in a certain rough sense in good conduct among individuals when the necessary conditions are given (namely, the actual similarity of the individuals in amount of force and degree of worth, and their correlation with one organisation. As soon, however, as one

दुआर्धः४८ सवोरोजः४९ मांगा करे वो-

परिहितः५० किसीकी भी करता फिरे वो-

wished to take this principle more generally, and if possible even as the *fundamental principle of society*, it would immediately disclose what it really is, namely, a Will to the *denial* of life, a principle of dissolution and decay. Here one must think profoundly to the very basis and resist all *sentimental weakness* life itself is *essentially* appropriation, injury, conquest of the strange and weak, suppression, severity, obtrusion of peculiar forms, incorporation, and at the least, putting it mildest, exploitation,—but why should one for ever use *precisely* these words on which for ages a disparaging purpose has been stamped? Even the organisation within which, as was previously supposed, the individuals treat each other as equal—it takes place in every healthy aristocracy—must itself if it be a living and not a dying organisation, do all that towards other bodies, which the individuals within it refrain from doing to each other *it will have to be the incarnated Will to Power* it will endeavour to grow, to gain ground, attract to itself and acquire ascendancy—not owing to any ‘*mortality*’ or ‘*immortality*,’ but because it *lives*, and because life is precisely Will to Power. On no point however, is the ordinary consciousness of the modern men more unwilling to be corrected than on this matter, people now rave everywhere, even under the guise of science, about coming conditions of society in which ‘the exploiting character’ is to be absent—that sounds to my ears as if they promised to invent a mode of life which should refrain from all organic functions. ‘Exploitation’ does not belong to a depraved, or imperfect and primitive society: it belongs to the *nature* of the living being

४८ प्राधर्मा, आशु. ४९ शनिस्त्रिष. ५० सेवापूज.

કરે ઝોલિયાઝોંકી^{૧૧} સિદ્ધતગુજારી—
 અમીરોં રહસોંકી^{૧૨} દરબારદારી—
 મગર મેં કહીં પૈસ ચલને ન દૂંગા^{૧૩}
 મેં હસકી કહીં દાક મલને ન દૂંગા !^{૧૪}

❖ પત્ર-પેટી. ❖

એક ખુલાસો:—ગ્રેફેસર ખુલાસ ટી. શાહ બી. એ., બી. એસ.
 સી., બાર એટ્-લો નીચેના ખુલાસો પ્રગટ કરવા શરૂઆત કરે છે:—
 “અધિપતિ મહાશય, હિતેશ્વરના ગયા અકમાં ભારતનું નમહામહાનના
 સુખમાં મળેલા છેલ્લા વાર્ષિક મેળાવડાના પ્રમુખ તરીકેના મારા
 બાપણ સંબંધી ચર્ચા આવી છે, તે વિષે મારે એકાદ બે બાબતોનો
 ખુલાસો આપવો જરૂરનો જણાયાથી નીચલી વિગત લખી છે અને
 આશા છે કે તે ચાલુ અકમાં છાપણ કરી મને આભારી કરશે.
 (૧) ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોના છપાવણ બાપણનાં સાધુ સંબંધી જે
 બોલો જોવામાં આવતા હતા તે પાછા ખેંચી લેવાનું મેં કોખને
 વચન આપ્યું જ નહોતું. એકજ પ્રદર્યે તે સંબંધી મારા પાસે
 ખુલાસો માગ્યો હતો. અને તે એ કે છાપામાં આવેલા સખ્તો તમારા
 પોતાનાજ છે? તેના જવાબમાં મેં જણાવ્યું હતું કે છપાવણ બાપણ
 અને સભામાં અપાયલા બાપણ વચે ઘણાં કેર જોવામાં આવશે. મારી સાથે
 આ વિષય સંબંધી આટલીજ વાત થઇ છે અને ઉપર જણાવેલા વાક્ય
 ઉપરાંત એ વિષયમાં સભામાં હાજર થવા પછી તે બાપણ સઢ
 થતા સુધી મેં બીજાં કોઇ પણ ખુલાસો કે વચન કોઇને આપ્યું
 નથી. (૨) બાપણ અંગ્રેજીમાં મૂળ લખાવણ અને અપાયણ પણ
 અંગ્રેજીમાં. તેમાં એટલે કે મૂળ બાપણમાં—સાધુ વર્ગ મારે Priest-
 hood બોલ વપરાયલો છે, તેના તરજુમો ‘સાધુમાત્ર’ એટલે કે
 ‘દરેક સાધુ’ એમ કરી શકાય નહિ. એ સખ્તો તરજુમો ‘સાધુવર્ગ’થી

as a primary organic function, it is a consequence of the intrinsic Will to Power, which is precisely the Will to Life.—(Granting that as a theory this is a novelty—as a reality it is the fundamental fact of all history: let us be so far ‘honest’ towards ourselves.

૫૧ ઝોલીઆ, ફકીર, સાધુઓ, દેવતાઓ પર જમીનદારો. ૫૩ એનું કોઇ પણ ચાલવા નહિ દઈ. ૫૪ એની દાળ બળવા નહિ દઈ.

થાય, પણ તેથી નિરપવાદ ટીકા કરી છે એવું કહેવાય નહિ. But I am sorry to say the priesthood as it exists today is entirely incompetent for such a task. It hardly knows our own philosophy and history, it has no sense of comparison and proportion, it has no knowledge of the language, the religion, the philosophy and the institutions of other peoples "આ એકજ વાક્યથી મારી સાધુવર્ગ સંબંધી આખી ટીકાનો સાર જણાઇ આવશે. પણ તે નિરપવાદ હોય એમ આ બોલો ઉપરથી કાંઈ કહી શકશે નહિ એમ હું માનું છું. (૩) સભાના કાર્યને અતે, બોલતી વેળા વધારે પડતા શબ્દો બોલાયા હોય તેને માટે મેં દિલગીરી જણાવી હતી. "સાધુમાંના ધણીક (some of the priests) આપણા જોડા ઉઠાવવાને પણ લાયક નથી" એવું મારાથી આવેશમાં કહેવાયું હતું, અને તેને માટે મહારી બુદ્ધિએજ-મહારી પોતાની સભ્યતા ખાતર-મને દિલગીર બનાવ્યો હતો. અને મેં તે દિલગીરી તક મળતાં પ્રદર્શિત કરી હતી. (૪) અર્જુનશાલ શેડી સંબંધમાં 'હિતેચ્છુ'ની ટીકા માટે મારે એટલું લખવું જોઇએ કે જ્યારે પ્રમુખ તરીકેની મહારી ચુંટણી કરવામાં આવી ત્યારે હું સરકારી નોકર નહોતો અને ત્યાર બાદ એટલે કે ના. ૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૫માં મહારી સરકારી નોકરીના નીમણુક થવાથી એ સવાલ હું લઇ શક્યો નહિ."

* * આ અપ્રિયચર્ચાને અહીં સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. સમ્પાદક જૈ. હિ.

છંદાર ખાતે તિલોકચંદ જૈન હાઈસ્કૂલ સ્થાપનાર શ્રીયુત કુશાલુમલજી સાહેબ તા. ૨૯-૪-૧૬ના પત્રથી જાહેર કરવા મળે છે કે, અમેજી 'જૈન ગેઝેટ' નં. ૧૩૨ મા ઉક્ત સ્કૂલ સંબંધમાં કેટલીક ટીકાઓ કરવામાં આવી છે, તે શુભાશયથી કરાયેલી હોય તો પણ સત્યથી વેગળા હોવાથી કેટલોક ખુલાસો કરવાની મહેનેજર પડે છે. પ્રથમ કરના હાલમાં વિદ્યાર્થીઓની સામ્યા વધતી જ જાય છે. વ્યવસ્થાની બાબતમાં જાહેર જન પ્રજા જાણીને ખુશ થશે કે, આ રટેના વિદ્યાધિકારીઓએ સ્કૂલ તપાસીને વિઝીટર્સ બુકમાં સતોષ દર્શાવ્યો છે. બ્રહ્મચારી શિતલપ્રસાદજીએ પણ સ્કૂલ તપાસીને ઉચ્ચ અભિપ્રાય જાહેર કર્યો છે. યુનિવર્સિટીની મંજૂરી નહિ મળી શકવાનું ખાસ કારણ છે, કે જે હું અત્રે પ્રકાશિત કરવા ચાહતો નથી. એટલું કહીશ કે, એ બાબતમાં પ્રયાસ ચાલુજ છે અને થોડા વખતમાં સફળતા મળવાની આશા છે. આ સંસ્થા અગર હરકોઈ જાહેર સંસ્થા પર ટીકા કરનારા હિતેચ્છુ મહાશયો જો ખરી હકીકતો મેળવવાની કાળજી રાખતા રહેશે તો ઉપકાર થશે.

વિધવાવિવાહની વિચારણા.

Thoughts on Widow-remarriage.

લગ્ન અને પુનર્લગ્નના સગળ-ધર્મમાં મહે વિવિધ દૃષ્ટિએ જે પ્રકાશ પાડ્યો હતો તેથી લગભગ તમામ જૈન પત્રોમાં અવાજ ઉઠવા પામ્યો છે. કેટલાકને મહારા વિચારોને પુષ્ટિ આપવાની પ્રેરણા થઈ આવી છે, કેટલાક તહેની વિરુદ્ધ બોલવા ઉત્કેરાયા છે. સમાજને અને મહત્તે માત્ર એ 'પ્રેરણા' અને 'ઉત્કેરણી'ની-એ જીવતા સળસળાટનીજ જરૂર હતી. આ અંકમાં હું, જૂદાજૂદ લેખકોએ બીજા પેપરોમાં બહાર પાડેલી દલીલો, અભિપ્રાયો, હકીકતો, આંકડા વગેરેનું તારણ આપવા ધારું છું. વિરુદ્ધ પક્ષની દલીલોનો મથામત ઉત્તર આપવા પણ હમ્મરૂં હું.

(૧)

વિધવાવિવાહનો મહાન હિમાયતી:—વસ્તીપત્રક !

વિધવાવિવાહ જેવા ગંભીર વિષય ઉપર માત્ર 'લાગણી'થી દોરાઈને મન બાંધવો વાજબી નથી, પરંતુ દક્કીકતો અને આંકડા (facts and figures) પર ન્યાય તોળવાની જરૂર છે, એમ (વચારી, એક સુશિક્ષિત જૈન મહાશય—શ્રીયુત બાબુ નિહાલકરણજી શેઠી એમ. એસ.—સી. જૈન સેન્સસ (વસ્તીપત્રક) ના આંકડા રજુ કરે છે અને એ ઉપરથી કેટલીક સૂચનાઓ કરે છે. સરકારી વસ્તીપત્રક પરથી એકઠા કરેલા નીચેના આંકડા પર તેઓ સમાજનું લક્ષ બેંચે છે.

સાથેના કાઠા પરથી જણાશે કે, સત્તાનોત્પત્તિ માટેની ઉંમર એટલે ૧૫ થી ૪૫ વર્ષ સુધીની ઉંમરના આવકોની સંખ્યા ૩,૨૨,૦૧૧ છે, જેમાંના લગભગ એક લાખ આવકો કુવારા જ રહે છે (લગભગ ત્રીજા ભાગના મરદો કુવારા રહી જાય છે), અને એજ ઉંમરની લગભગ પાંચ લાખ સ્ત્રીઓ રડાયલી છે (એટલે કે સ્ત્રીની એકંદર સંખ્યાનો ત્રીજો ભાગ રડાયેલ છે). જે યુવાન વયની વિધવાઓને શરીર પરણવા દેવામાં આવે તો પાંચો લાખ સ્ત્રીઓ કે જે મર્જાધારણ માટે પરિપક્વ છે તેઓ નકામી ન થાય અને એમનાથી ઓછામાં ઓછી બે સત્તા થવાની આશા રાખીએ તો પણ દોઢ લાખ જૈન સંખ્યા વધવા સંભવ રહે, કે જે શક્તિ

વિધવાલક્ષ્મીને બલાકારથી રોકવાને લીધે, થઈ શકતી નથી. એક તરફથી વિધવાઓને નહિ પરણાવવાને પરિણામે જૈન વસ્તી વધતી ચડતી છે, અને બીજી તરફથી સ્ત્રી પુરુષ મળીને એકંદરે ૧૨ લાખની જૈન વસ્તીમાં ઠોઠ લાખ જેવી મોટી સંખ્યા વિધવાઓની હોવાથી સમાજ પર એમનો બોલો વધી પડે છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ

ઉંમર	એકદર જનસંખ્યા.	પરંતુ.		નંદિ પછેલ.		રંડાએલ.	
	પુરંખા.	સ્ત્રીઓ	પુરંખા	સ્ત્રીઓ	પુરંખા	સ્ત્રીઓ	સ્ત્રીઓ
પત્રીઅંદર	૭૫,૩૧૬	૭૬,૨૧૨	૪૨૫	૬૪૮	૭૪,૧૭૩	૭૫,૧૭૨	૬૨
૫ થી ૧૫	૧૪૧,૨૨૭	૧,૨૬,૩૧૩	૬,૭૬૦	૨૫,૩૪૮	૧,૩૪,૦૧૧	૬૮,૭૮૭	૧,૧૬૭
૧૫ થી ૪૫	૩,૨૨,૦૧૧	૨,૮૮,૩૨૮	૧,૮૮,૭૮૬	૨,૧૭,૬૮૨	૪૮,૫૦૧	૬,૨૦૭	૨૩,૧૦૮
૪૫ થી ૬૫	૧,૦૪,૮૮૮	૧,૦૩,૧૭૬	૬૩,૦૦૭	૨૫,૬૮૮	૮,૮૫૬	૫૨૮	૩૩,૦૩૬
કેલ	૬,૪૩,૫૫૩	૬,૦૪,૬૨૮	૨,૬૮,૮૩૮	૨,૬૮,૬૨૮	૩,૧૭,૧૮૫	૧,૮૧,૧૦૫	૫૦,૪૧૮

છે કે, જૈન સમાજમાં ૧૫ થી ૪૫ જેટલી જ મરના મરદો સવા ત્રણ લાખ માત્ર છે, જેમાં રજવાની શક્તિવાળા તો (વધારેમાં વધારે) એક લાખ પણ નહિ હોય. આ લાખ માણસો ઉપર ઠોઠ લાખ તો વિધવાઓનો બોલો છે, અને તે ઉપરાંત બીજો બોલો જૂદો. કહેવાની મતલબ કે, દેશની આર્થિક સ્થિતિના દૃષ્ટિબિંદુથી પણ, જે સમાજમાં વિધવાઓની સંખ્યા વધી પડી હોય તે સમાજમાં વિધવાલક્ષ્મીની પ્રજ્ઞાસિકા દાખલ કરવી જરૂરની છે. જૈનસમાજની પોતાની નમળી પડતી આર્થિક સ્થિતિ તેમજ ધર્મ જનુ સંખ્યાબળ વિચારતાં પણ એ સમાજ માટે તો આ રીવાજબલો આવશ્યક છે.

૧૫ થી ૪૫ વચ્ચેની યુવાન વયમાં રહેલા પુરુષોની સંખ્યા માત્ર ૨૭૦૦૦ છે, જ્યારે એ જ ઉંમરમાં રંગાયલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા પાંચે લાખ (ત્રણ મુણ્ઠાથી પણ વધારે) છે ! પુરુષ રંગાયને ફરી પરણે છે એટલે ફક્ત ન મળવાથી રહી જાય એવો જ માત્ર 'રંગિલા'ના લીરટમાં નોંધાય છે; અને સ્ત્રી તો રંગાય તે રંગાય જ, એટલે વિધવા સ્ત્રીની સંખ્યા ધણી ઝેડટી નોંધાય છે.

૪૫ થી વધારે ઉંમરવાળી સ્ત્રી કુલે ૧ લાખ સ્ત્રીઓમાં ૭૭૦૦૦ સ્ત્રીઓ રંગાયલી છે ! દર આર સ્ત્રીએ ત્રણ સ્ત્રીઓ રંગાયલી ! પર-તંત્ર કે સાધન વગરની ! એટલે જીવલેષ છે ?

૫ વર્ષથી પણ ઓછી ઉંમરની ૯૪૮ છોકરીઓને પરણાવી દીધી છે ! અને શરમથી મરવા જેવી માત છે કે, એ પૈકીની ૯૨ વિધવા બની છે! પાંચ વર્ષની અંદરની ઉંમરવાળી ૯૨ વિધવાઓ ! જૈન કોમ, આ જ ત્હારો દયા ધર્મ છે કે ? જીવ કરડીને મરવા જેવી આ હીણપદ્ધતિ પ્રાયશ્ચિત જૈન સમાજે જરૂર જરૂર લેવું પડશે. આ પાપને પરિણામે એક દિવસ જૈન સમાજ નિર્મૂળ જાય તો એ માટે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

૫ થી ૧૫ વર્ષની અંદરમાં, ૧૧૬૭ છોકરીઓ વિધવા બનેલી છે. આ ગુન્હો તે અજાન છોકરીઓના કે ત્હેમના મૂર્ખ માબાપોના ? અને ૬૬ છોકરીઓ શા માટે બરવો—અને તે પણ આખી છાંંગી સુધી ભર્યા કરવા જેવો ૬૬ ?

આ પત્રક પર ટીકા કરતાં શ્રીયુત શ્રી ખડગ લખે છે કે “પરન્તુ માત્ર આ વાતોથી જ કામ ચાલશે નહિ. જ્યારે સ્ત્રીઓની એક દર સંખ્યામાં એવો દિરમો વિધવા સ્ત્રીઓનો છે ત્હારે માત્ર આલસમનિષેધથી જ કામ કેમ ચાલે ? વિધવાવિવાહનો પ્ર-ચાર કર્યા સિવાય જૈન જાતિ જીવતી રહેવી કઠીન છે. ૨૫ વર્ષથી ઓછી ઉંમરવાળી ૧૧,૩૮૪ વિધવાઓ ઉપર સમાજના નેતાઓને દયા આવતી નેમ્મએ છે, ૧૫ વર્ષથી પણ ઓછી ઉંમર-વાળી ૧,૨૫૯ વિધવાઓને જોઈને તો નેતાઓને અશ્રુપાત થવો જોઈએ છે; અને ૫ વર્ષથી ન્હાની ૯૨ વિધવાઓની તોતડી ભાષા સાંભળીને તો, જો નેતાઓ ખરેખરા નેતા હોય તો, ત્હેમણે પ્રય-સિત રીવાજો તરફ અને ત્હેને પકડી રાખવાની સલાહ આપનારા મોટા તરફ કોંધાયમાન થવું જોઈએ છે.”

(૨)

આ કાળમાં પણ વિધવાલગ્ન કરનારી જૈન જાતિ મોટાં છે !

શ્રીયુત ઉદયલાલ કાશ્મીવાલ (દિગંખર જૈન) દક્ષિણ કનાડા પ્રાંતમાં મુસાફરી કરીને ત્યાંના જૈનોની સ્થિતિ, રીતરીવાજ ઇત્યાદિનું વર્ણન કરતાં ('જૈનહિતૈષી' પત્રમાં) લખે છે કે :—

“ અહીં વિધવાવિવાહની રીતિ પણ પ્રચલિત છે. આ પ્રવાસાર્થી શરૂ થઈ અને તેની આવશ્યકતા કેવી રીતે જણાઈ, તેનો કાંઈ પત્તો મળતો નથી. સાંભળવામાં આવે છે કે, કોઈ ભદ્રાચરે આ રીતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. તપાસ કરવાથી જણાય કે, ઉત્તર પ્રાંતની માફક અહીં કાંઈ વિધવાવિવાહ કરનારાઓને જાતિ-ખહાર કરવામાં આવના નથી. અહીં તો તેઓ સાથે જાતિ એક-સરખો વ્યવહાર રાખે છે અને સહબોજન કરે છે. આ પ્રાંતના જૈનોની આવી ઉદારતા જોઈ ખરેખર આશ્ચર્ય થાય છે. ઉત્તર પ્રાંતમાં જો કોઈ આવી ઉદારતા કરવા જાય તો તેને મહાપાપી માનવામાં આવે છે અને આખી જીંદગી સુધી ફરીથી તેને જાતિમાં રાખલ થવાનું સૌકાગ્ય મળતું નથી. ડેટલાઈ કોડો કહે છે કે 'વિધવાવિવાહ પ્રચલિત થવાથી સ્ત્રીઓ અધિક પાપી અને રવે-છા-ચારી થઈ જશે અને પરિણામે બચકંરમાં બચકંર પાપ કરતા કરવાની નહિ; તેની આશા-તૃષ્ણા વધતી જ જવાની અને પરિણામે એક પછી બીજો, પછી ત્રીજો, વળી ચોથો એમ પતિ ઉપર પતિ દર્શા જ જવાની ' વિધવાવિવાહથી શુ ખરેખર આવું બચકંર પરિણામ આવતું હશે એ જાણવાની આ ચેષ્ટકને ધણી જગાસા હતી; પણ અહીં વિધવાવિવાહને દ્વિવિત માનનારી જાતિને નજરે જોવાથી અને એ જાતિમાંની પુનર્વિવાહ કરેલી વિધવાઓમાં, પુનર્લગ્નના વિરોધીઓ જે જણ કર પાપ અને અપ્રાકૃતિક કલ્પનાઓ બતાવે છે તેવું કાંઈ નહિ જોવામાં આવવાથી, લેખકને જણાય કે વિરોધીઓની કલ્પનાઓ અસ્વાભાવિક અને વ્યર્થ છે, એમાં તથ્ય નથી. કોઈ અમુક સ્ત્રી દુરાચરણ કરે એટલા ઉપરથી પુનર્લગ્ન કરનારી સર્વ વિધવાઓને તેના જેવી માનવાનો અન્યાય કરનારાઓએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ, કે એવી દુરાચરણી વ્યક્તિ તો પુરૂષવર્ગમાં નેમજ જોઈતો પતિ હોય છે એવી સ્ત્રીઓમાં પણ મળી આવે છે. માટે અમુક વ્યક્તિના આચરણપરથી આખા વર્ગને માથે દોષ

દેવો અને તિરસ્કાર કરવો એ વાજબી નથી. માટે, આ દલીલ છોડીને ખીજી કાંઈ પ્રબળ દલીલ વિધવાવિવાહના વિરોધીઓએ સોધી કઢાડવી જોઈએ છે.”

* **

વિધવાવિવાહ જૈનોના અચુક લેખકો નવો ધુસારવા માગે છે એમ બડબડનારાઓએ હક્ષિણ કાનાડાના જૈનો વચ્ચે યોરો વખત વસવાટ કરવા કૃપાવાન થવું અને લાંબા વખતથી આજ્યા આવતા તથા આજે પણ નિર્દોષ મનાતા એ રીવાજને ત્હા વિધવાને જોયા પછી, સુધારકો આ નવી બધા ધુસારવા માગે છે તે રૂઢિ અને સાત્ત્વિય છે’ એવો આરોપ વગર તપાસે ચુકવાના ‘શુન્દા’નું પ્રાયશ્ચિત લેવું!

વળી, વિધવાને ફરી પરણવાની છૂટ આપવાથી માઠા પરિણામ આવશે એવી ‘કલ્પના’ના વધારે વખત નહિ રમતા, જ્યાં હાલ તેની છૂટ છે તે રચના જૈનોના ગૃહસમાર, સમાજસ્થિતિ તથા ધર્મભાવના પર આ છૂટના પરિણામ તરીકે કાંઈ પણ ખગળ અસર ખરેખર થવા પામી છે કે કેમ તે નપાસે. જે ભૂતકાળમાં એ છૂટથી જૈનોને નુકશાન થયું ન હોય, જે વર્તમાનમાં એવી ખીગાડો થતો ન હોય, તો પછી ભવિષ્યનો કે નાખવો એ માત્ર મૂર્ખાઈ છે.

(૩)

વિધવા વહુ અને સધવા સાસુ—એક દુઃસ્વભેદક મુકાબલો.

હિન્દીના પ્રસિદ્ધ કવિવર પડિત ગિરિધર શર્મા એક ચિત્ર અને એક ન્હાના કાવ્ય દ્વારા વિધવાઓની મુગી દીમાલત કરવા બહાર પડ્યા છે. ત્હેમના અર્થસૂચક ચિત્ર અને કાવ્યનો સાર નીચે મુજબ છે—

ઓ પ્રભો ! હું આ શું જોઈ છું ? તરણ વહુ વિધવા થઈ ખુણામાં બેઠી છે, અને વહુ સાસુ શણગાર કરીને ગામમાં ફરે છે! બાળ વહુ માથું મુઠાવીને ધરકામની મજૂરી કરે છે, અને માસુ દર્શણમાં ટીકીટીકાને ચોટલો ઝાળતી ઝાળતી હરખાય છે!

જુવાનીના મધ્યાન્હમાં આવેલી વહુના હૃદયમાં જીંદગી પર્યન્તના રંડાપાની આમ અને બહાર ચુકાની આગ ત્હેને નિરંતર

સેકાં કરે છે; નિશ્ચિત દૃઢ સાસુ યુધ્ધા અને ચિંતાનો ધબ્બો વહુને સોંપી માથામાં જબ્બાકુસુમ તેલની ઠંડક કરી મળ હડાવે છે.

પારકો જખ્યો મરવાથી વહુને જાંદગીભર ફરજ્યાત દુઃખ સહવું પડે છે; અને પોતાનો જખ્યો મરવા છતાં સાસુ જાંદગીભર અ-મનચમન કરી શકે છે!

* *

ધન્ય છે, હિન્દુ સમાજ, ત્હારા ન્યાયને ! સામાય છે ત્હારી જ દયા અને માણસાઈની બાવનાને !

સુલામાં પડે ત્હારી 'કર્મની વિચિત્રતા' ની દલીલ ! કર્મ રંડાયેલા આગે, પણ કર્મ ફરજ્યાત વૈધવ્ય પળાવતું નથી ! કર્મ ધનવાનને બીખારી બનાવી શકે, પણ કર્મ એને હમેશને માટે બીખારી રહેવાની નીતિને ધમ્ય માનવાની દરજ પાડી શકે નહિ. કર્મ એક જીવનન દોસ્તનો વિયોગ કરાવી શકે; પણ કર્મ બીજને જીવનન મિત્ર મેળવવાની કોશીશને 'પાપ' ઠગવવા જેટલી નિર્દયતા શિખ્યુ નથી.—એ નિર્દયના તો એણે હિન્દુ સમાજ માટે જ 'રિઝર્વ્ડ' ગણી છે.

ઓ સૂર્ય હિન્દુઓ ! પરીક્ષાના એક વાર ત્હમે નાપાસ થાઓ તો ખબરદાર ફરી બીજી વખત પરીક્ષામાં બેસતા નહિ, કારણ કે બીજી વારની ઉમેદવારી એ (તમારે માટે) 'અધર્મ' છે.

પરાધ કબાને જાંદગીભરને માટે ગુલામ બનાવી 'ખૂણામાં' રાખનાર ઓ નિષ્ઠૂર હિન્દુઓ ! સુસલમાનોએ ત્હમને અને ત્હમારા દેવોને દીક જ ખૂણે બેસાડવા હતા અને આજે જ્યારે પોણે અને આયલે'ડને ન્વગભ્ય રૂપી મુક્તિ મળે છે ત્હારે ત્હમને મુક્તિ તો ફર રહી પણ વચ્ચે સંપ્ત કાયદાની બેડો પડતી જાય છે અને ખૂણાનાં ખૂણાના હડસેલવામાં આવે છે—એ દીક જ ન્યાય તોળાય છે ! દુનિયાનો એ કોઈ પણ દેવ હોવા સંભવિત હોય તો ત્હમે કદાપિ સ્વાતંત્ર્ય અને સુખ પામી શકે નહિ. કુદરતના જો 'કર્મનો સિદ્ધાન્ત' એવી કોઈ બીજી ખરેખર હયાતી ધરાવતી હોય તો રક્ષણના વચનથી લીધેલી પારકી પુત્રાને ફરજ્યાત અને હમેશની ગુલામગીરીમાં હડસેલનાર ત્હમે કોઈ દિવસ પરતગામી થી મુક્ત થઈ શકો જ નહિ.

અમને હથીઆર રાખવા દો, અમને સ્વરાજ્ય આપો, ઇત્યાદિ બીજા મામનારા ઓ 'સુલાઓ' ! બીજા કદાપિ પેટ ભરતી નથી; દયા

કરવા કોઈ જન્મ્યું નથી. 'અમને જીવાનીનો કુદરતી દહાવો ભોગવવા દો.' એવી બીજી માગનારી યુવાન વહુને શું ત્હમે લશી કહાડતા નથી? શું એને વડેલી, પાપિની કહેતા નથી?

વિધવાઓ! શું કરવા અરજ કરો છો? શું કરવા બીજી માગો છો? બળ છતે છે, નહિ કે આજીજી; શક્તિ રાજ કરે છે દુનિયાપર, નહિ કે દયા. નોંતરો ત્હમारी સળતીય સખીને ત્હમारी મજ્જે, જોતરો ત્હમારા શરીર ત્હેની હુસરીએ. યાદ રાખો કે પુરુષ-રામને નહિ પણ સ્ત્રી—સીતાને લોકો પ્રથમ પૂજે છે, કૃષ્ણને નહિ પણ રાધાને સૌ પ્રથમ ભરતક નમાવે છે, અને સીતા તથા રાધા એ માત્ર બલવાન રામ અને કૃષ્ણના જીગરમાની દેવી 'શક્તિ' એ સિવાય બીજી શું છે?

(૪)

દિગમ્બર પ્રાન્તિક કૉન્ફરન્સે મ્હારો આ વિષયનો લેખ પ્રકટ કરનાર દિગમ્બર પત્ર 'જૈનહિતેષી'ને વિધવાવિવાહની હિમાયત કરનાર માની લાઇ આ બાબત તરફ અણગમો બતાવનાર એક ખાસ દરજા પાસ કરવો પડ્યો છે, અને એ લેખનું બંડન 'જૈનમિત્ર'નામના એ સંસ્થાના મુખપત્રદ્વારા કરવા મર્મ જૈન યેમકોને અગ્ગ કરવી પડી છે. પરંતુ ખુદ એ સંસ્થાના મુખપત્ર 'જૈનમિત્ર'ના આનંદરી વિદ્વાન એડિટર બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજી (કે જે ઘણી બાબતમાં મુગ્ધપ્રેમી છે) પોતે 'જૈનહિતેષી' માના મ્હાગ લેખ પર ગિબ્બી નામના સંસ્થાના લખે છે—

'શ્રીયુત વાર્ડલાલ માતીલાલ શાહે ટૅનોની વર્તમાન દશાનું ચિત્ર એ મથાળાનો લેખ હિંદી બાપામાં ગ્રખ્યો છે અને તે દજી અર્થ છે. આ લેખમાં લેખક નિડર ઘઘને પોતાના મ્વતત્ર વિચારો પ્રગટ કર્યા છે. કોઈ પોતાના વિચારો દાખી ગમે ત્હેના કરતા વિચારો પ્રગટ કરવા તે જગતને તે વિચારો પર પોતાની પસંદગી યા ગેર-ખમદગી કારણ સહિત બતાવવાની તક આપવા બગબગ છે. આ લેખ પર પણ જૈન વિદ્વાનોએ એવોજ વર્તાવ કરવો જોઈએ છે. કદાચ વાદપ્રજ્ઞાલીને છોડી, માત્ર હેતુ સહિત સમાજને અહિંતકર અને ધર્મથી વિરુદ્ધ એવા આ વિષયનું ખંડન કરવું જોઈએ. આ લેખમાં, વિવાહ ધાર્મિક નથી પણ માત્ર બ્યવહારિક છે એમ કહ્યું છે, તે બરાબર નથી, કાજી કે મુહરચીનો કોઈ પણ બ્યવહાર

ધર્મની અપેક્ષા વગર નથી હોતો. આ લગ્નક્રિયાનું—ગૃહસ્થના એક ‘સરકાર’નું શ્રી છનસેનાચાર્યે આદિપુરાણમાં વર્ણન કર્યું છે. પરંતુ એ સર્વ ‘વ્યવહારધર્મ’ છે, ‘નિશ્ચયધર્મ’ તો આત્મસમાધિ છે—નિશ્ચય રતનત્રય છે. સમાજના સઘળા નિયમ સમયને અનુકૂળ બનાવી શકાય છે; પરંતુ તે સર્વ, ધર્મને અનુકૂળ હોવા જોઈએ. લેખકે ખાસ વાતો આ બતાવી છે; (૧) એક પદ તે સ્ત્રીઓને અને પુરૂષોને દેવું કે જે આજન્મ બ્રહ્મચારી રહે, (૨) વિવાહ પુષ્ટ અવસ્થામાં કરવા દેવો, એવાં શ્રી પુરૂષ બીજ વર્ગમાં રહે, (૩) કોઈ સ્ત્રી કે પુરૂષ ત્હેના પતિ કે પત્નીના મગ્ન બાદ બીજ વાર લગ્ન કરવા ચાહતો સમાજ ત્હેની પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરીને આગા દેવી યોગ્ય લાગે તો દેવી, પરંતુ ત્હેને ત્રીજ વર્ગમાં ગણાય. (૪) વિધવાઓ નિઃસ્વાર્થ મેલિકાનું કામ કરે, એટલા માટે વિધવાશ્રમ ખોલવા જોઈએ. આ ચારે ઉપાયોમાંના ત્રીજા ઉપાયમાંના થોડા ભાગ સિવાય બીજા સર્વમાં સર્વ બુદ્ધિમાનો સહમત છે. પુરૂષ ઇચ્છાનુસાર દ્વિતિયવિવાહ કરી શકે, પણ સ્ત્રી નહિ, એ વિવાહસ્પદ અર્થાત્ છે. લેખકે ખાલવિધવાઓની ઘણી બતાવતા ખાલવિધવાલગ્નની પુષ્ટિ પણ કરી છે. અમે આમંત્રી સમાજના વિદ્વાનોનું ધ્યાન આ વિષય તરફ ખેંચીએ છીએ કે, આ વિચારોના ખડનમાં સુક્તિપૂર્ણ લેખ લખીને અમને મોકલવામાં આવે; અમે તે ‘જૈનમિત્ર’માં છાપીશું. પરંતુ લેખ લખવા પહેલાં તેઓને ધટે છે કે તેઓ આ લેખને અકબાર અવશ્ય વાંચી બાચ. ”

અવલોકનનું અવલોકન:—વિદ્વાન બ્રહ્મચારીજી એક ધર્મગુરૂ હોવા છતાં આ વિષયની અર્ચા ખુશ્કા દીલથી ચવાની જરૂર સ્વીકારે છે એ જ મહોટી ખુશ્કાલીનો વિષય છે. ખંડન કરનારે શત્રુભાવ અને ગાલીપ્રદાનથી વેગળા રહી સુક્તિ અથવા દલીલો સાથે પેશ આવવું એવી એમની સલાહ પણ પ્રશસનીય છે. ‘ગૃહસ્થના કોઈ વ્યવહાર, ધર્મની અપેક્ષા વગર નથી હોતો’ એ સિદ્ધાન્તમાં, ત્હેમની મહારા લેખ વિરૂદ્ધની સઘળી દલીલોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. પરંતુ મને લાગે છે કે તેઓએ ‘હિનેચ્ચુ’ના અગ્રા હિસેબર અંકનો મહારો ‘જૈન દર્શન’ લગ્ન અને પુનર્લગ્ન’ શીર્ષક લેખ ત્રાંચે નહિ હોય. પૃષ્ઠ ૩૬૦-૩૬૧ માં મહે સ્પષ્ટ સહમતબંધુ છે

કે, “ અને એ જરૂરે પોતે મનુષ્યને ‘ સમાજ ’ રચતાં સ્થિત્યુ. સમાજમાં ધણી વ્યક્તિઓ હોવાથી, અને પ્રત્યેક વ્યક્તિની પ્રકૃતિ ભિન્ન હોવાથી એકતું સુખ પીળના ભોગે સાધવા જતાં થવી સમ- વતી ગેરવ્યવસ્થા અને અધાકુધી અટકાવવા માટે સમાજના શ્રેષ્ઠ પુરુષોને ‘ કાયદા ’ રચવા પડ્યા કે જે કાયદા ‘ નીતિ ’ ના નામથી ઓળખાય છે. જાહેનાં બારીક ચુચણમાં રસ નહિ લેનારા મધ્યમ લોકો એ ‘ કાયદા ’ ને ‘ ધર્મ ’ તરીકે પણ ઓળખે છે. ” [પુરાણપ્રેમીઓ જાહેને ‘ વ્યવહારધર્મ ’ કહે છે તે આ જ કે પીળું કાષ ?].....” મધ્યમ મનુષ્ય માટે તહેની પ્રકૃતિએ ‘ લગ્ન ’ આગ્રહ અર્થાત સ્ત્રીસોબતી માગ્યો; અને સમાજે તે માગણી સ્વીકારી સ્ત્રીપુરુષના સબધને સર્વાનુમતે ‘ ધર્મ ’ કાર્ય ‘ ઠરાવ્યું ’—‘ કલ્પ્યું ’, —જે કે તે પણ સમાજની ખીજ અનેક શુદ્ધિશાળી આત્મદગાધઓ જેવી એક ઠગાઈ જ છે—જનહિતાર્થે કરાતી નિર્દોષ ઠગાઈ છે. ” આમજ જતા શ્રાક્ષણોએ કેવી રીતે લગ્નમા ધરિરને હાજર રાખીને તેને ‘ પવિત્ર સરકાર ’ ઠરાવ્યો તે બતાવ્યું છે અને જૈનોએ ધવી રીતે લગ્નવિધિ યોજી તે પણ બતાવ્યું છે. ‘ લગ્ન ’ ને કે કાષ પણ કિયાને ‘ વ્યવહાર ધર્મ ’ નું નામ આપવા રહામે મ્હારો મુદ્દલ વાધો નથી, ‘ વ્યવહાર ધર્મ ’ એ એક ‘ part ’—‘ કલા ’ છે અને મનુષ્યને જેથી ટકાવી શકાય અને બલવાન બનાવી શકાય એવી દરેક ‘ કલા ’ ઇષ્ટ છે. મનુષ્યનું આત્મબલ વધારવા માટે દરકોઈ કિયાને આત્મા- ત્મિક સ્વરૂપ (spiritualisation) આપી શકાય છે; રૈ ખુદ કામ- ક્રિડાને પણ વેદાન્તીઓએ spiritualise કરી છે, આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ આપ્યું છે. પતિ અને પત્નીએ ધણા દીવસોના અંતરે ‘ શારીરિક સયોગ દ્વારા આત્મિક એકતા અનુભવીએ છીએ ’ એવી બાવના- પૂર્વક, વિકારની અગ્નિને પ્રબલિત ન થવા દેવાની કાળજીપૂર્વક, સ- યોગ કરવો અને તે કિયા કલાકો સુધી ચાલુ રાખવી, જાહેને પરિણા- મે સ્ત્રી પુરુષ બનેની શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક શક્તિઓ ખીલવા પામે અને ઇચ્છામુજબ રમણ રોકવામાં આવે તો સંતતી થવા પામે નહિ અને ન રોકવાની જરૂર જણાય તો બલબુદ્ધિમાન સંતતી થાય : એવા સિદ્ધાન્તનુષ્ઠ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવી જ રીતે શ્રમિકોએ લડાયક શુરસો કાયમ રહે એટલા ખાતર, તરવારની પૂજા કરવી, યુદ્ધક્ષેત્રમાં મરનારને અપ્સરા વરે છે એમ માનવું ઇચ્છાદિ

ક્રિયાઓ અને માન્યતાઓને ધર્મના અંગ તરીકે કશીયી નહીં; કહે છે એ એમનો 'વ્યવહાર ધર્મ' છે. પણ તેથી તે 'સત્ય' કરે નહિ. તત્ત્વ વિચારી શકનારા તો એ સર્વને 'સમર્થ' પુરુષો'ની એક 'કલા' માત્ર જ માનશે, અને એવી રીતે 'કલા'ની બીજી બનાવટો-નૂતન 'વ્યવહાર ધર્મો' ઉત્પન્ન કરવાનો પોતાનો સ્વભાવસિદ્ધ હક્ક કદી છોડશે નહિ.

અલ્પચારીજી વિધવાલક્ષ્મીને 'સમાજને અહિતકાર' કહે છે, તે ક્યાં પ્રમાણથી કહે છે તે તહેમણે જણાવવું જોઈએ. સ્ત્રી કે પુરુષનાં બીજવારનાં જન્મ, અમુક સંજોગોમાં જ, થવા દેવાં, એમ મહે પ્રતિ-પાદન કર્યું છે અને તેના અનેક કારણો રજૂ કર્યાં છે. મહે ઉદારતા-પૂર્વક એટલે સુધી સ્વીકાર્યું છે કે, "કોઇ પણ સુધારો-કોઇ પણ બધારણ-કોઇ પણ કાનુન દુનિયામાં એવો થયો નથી, છે નહિ, અને થઇ શકશે નહિ, કે જે માત્ર લાભ જ કરે અને કોઇ જાતનો પરીક્ષા ગેરલાભ પણ એથી ન જ થવા પામે; આ સત્ય ધ્યાનમાં રાખીને અમુક સંજોગોમાં ઉભી થયેલી જરૂરીઆતો પુરવા ખાતર જે 'સુધારો' રચાય તે કદાચિત્ અમુક શયદા સાથે અમુક પરીક્ષા તુલના પણ કરી એસે તો તે અનિવાર્ય-સ્વાભાવિક-હોઇ તેથી કરવું ન જોઈએ. જીજ્ઞાસુ એ એક નિરતર ચાલતું યુદ્ધ છે, યુદ્ધમાં વિજય મેળવનાર પક્ષ પણ પ્રહાર ખાધા વગર તો વિજય

* જૈનોએ પણ તેમ જ કર્યું છે વાચો પ્રાચીન દિગ્ગમપ્રાચાર્ય ૬૧ 'પાતકેશરી' સ્તોત્રનો ૩૭ મો શ્લોક, જે નીચે મુજબ છે —

વિમોક્ષસુખચૈત્યદાનપરિગૂઝનાદ્યાત્મિકાઃ

ક્રિયાવહુવિધાસુમૃન્મરણપીડનાહેતવઃ ।

ત્વયા જ્વલિતકેવલેન નહિ દેશિતાઃ કિંતુ તા—

સ્વયિ પ્રસૂતમર્ત્તિભિઃ સ્વયમનુષ્ટિતાઃ ધાવકૈઃ ॥

અર્થઃ—મોક્ષ સુખને મટિ (કશીયી) ચૈત્ય, દાન, પૂજા દિવાદિ અનેક પ્રકારની જે ક્રિયાઓ છે તે પ્રાણીઓના મરણ અને પીડનના હેતુ ૨૫ છે. જહેનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રજ્વલિત છે એવા 'હે' જે ક્રિયાઓ જપટેથી નથી; પરંતુ તે તો ત્હારી અદર બક્તિ રાખનારા શ્રાવકોએ પોતે જ રચેલી છે.

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ સર્વ ક્રિયાઓ 'જ્ઞાની' યોએ જપટેથી નથી, પણ સમાજશુદ્ધિ અને સમાજશુદ્ધિ માટે સમાજનેતાઓએ 'ઉત્પન્ન કરી' ને 'કલા' નું નામ દ્રષ્ટાવી 'વ્યવહારધર્મ'નું રચિત નામ આપ્યું છે.

નથી જ મેળવતો. ” વિધવાઓની સમ્પત્તિ થોડીપણી હોત તો વિધવાલગ્નનો સવાલ અત્યારે ઉઠત જ નહિ, વળી શ્રીમંત કુટુંબોની કામતુષ્ણિ બહુ પ્રજ્વલિત ન દેખાતી હોત તો પણ આ સવાલ અત્યારે ઉઠત નહિ, તેમજ સમાજમાં એટલું ‘બળ’ હોત કે બાળલગ્ન અને જુદલગ્નને રોકે, તો પણ આ સવાલ ઉઠવા પામત નહિ; કારણ કે હું વિકારની ગુલામીને ધિક્કારું છું અને તેથી સ્ત્રી કે પુરુષના બીજવારનાં લગ્નને નાપસંદ કરું એમાં તો આશ્ચર્ય જ શું, પણ પ્રથમ ‘લગ્નથી’ જોડાયેલા દૈવતામાં અનિયતિત વિધવસેવન જોતા પણ મને કૃણા ક્રિપા થાય છે. પરંતુ આજે સમય એવો દેખાય છે કે, સમાજ અને સમાજનેતાઓ ભયંકર બદલીઓને શેઠવા નૈધાર નથી, એમનામાં એ કામ માટે જોઈતું ઇચ્છાબલ તથા આત્મબોગનો જુરસો નથી, અને લોકોમાં ઉચ્ચ ભાવનાઓ (પરરાજ્યની નામેદારીને લીધે) નષ્ટ થઈને સુખસીળીઆપણું અને તજજન્ય વિધવલેલપીપણું પ્રબલ સ્વરૂપમાં કિબરી આવ્યું છે. એવા સમયમાં, એ વિધવલેલપીપણુને અમુક હદમાં મર્યાદિત કરવા માટે ફરી લગ્ન કરવાની છૂટ આપ્યા વગર બીજો રસ્તો જ નથી; નહિ તો તે વકરેલો કામ—તે કુંધવાનો અગ્નિ-વધારે બચકર પરિણામે ઉપજવશે ફરી પછળની સ્ત્રીઓ નીચ બનશે એવો જ ‘હાઉ’ કેટલાકો મતાવે છે તે માત્ર અજ્ઞાન લોકોને ડગવાની રીત છે, મનુષ્યપ્રકૃતિને અબ્યાસ, ઇતિહાસ, અને સમાજશાસ્ત્ર એ વાધાને જૂઠો પાડે છે.

પચ્ચીમ પગથીઆવાળા સીદીની ટોચથી પડતા મનુષ્યને જોનારો માણસ એમ વિચારે કે ‘તે પડ્યો છે, તો હવે પૂરો પડવાનો; એને પાંચમા પગથીઆથી આગળ જતો અટકાવવો નહિ’, તો ને શું મુર્ખતા નથી ? વિધવાને કામવિકાર ન જ થવો જોઈએ, એમ આપણે સ્વીકૃત ખાતર માની લઇએ (‘) અને એને સીદીની ટોચની સ્થિતિ માનીએ, તો શું તે વિધવાને એ ટોચથી પડતી અર્થાત્ કામતુષ્ણિની ઇચ્છા કરતી જોવા છતાં, ગમે તેવા નીચ પુરુષ સાથે કુકર્મ કરી ગર્ભપાત કે બાલવધ જેવાં નીચ કામો રૂપ છેલ્લા પગથીઆ સુધી દળી પડવા દેવી, એ ઇષ્ટ છે, કે પચ્ચીમાંના દસ કે પદરમાં પગથીઆ આગળ લાકડાનું પાટીઉં મૂકી આમળ વધતી અટકાવવી એ ઇષ્ટ છે ? આ પાટીઉં એ જ વિધવાવિવાહ છે. જે વિધવા ઉચ્ચ ક્ષિપર પર ટકી રહેવા પોતાને સમર્થ માને છે તેને પાટીયા તરફ દૃષ્ટિ

કરવાનું પણ મન નહિ થાય; પણ જે વિકારની હઠ્ઠા રૂપી થોડું પતન પામી ચુકી છે અને એટલેથી નહિ અટકતા જહેનું પતન આગળ ને આગળ વધી વ્યભિચારાદિ દોષોમાં પરિણમવાનો સંભવ ખડો થયો છે, તેમને માટે શુ મધ્યના કોઇ પગથીએ અટકાવવાની રીતિ-પુનર્લગ્નની રીતિ-છેલ નથી?—અને ધ્યાનમાં રહે કે, દરેક કાળના સમાજનેતાઓએ જે જે તેમને ‘છેલ’ હતું તેને તેને ‘વ્યવહાર ધર્મ’ ની છાપ આપી છે. લગ્ન પોતે જ ‘ધર્મ’ નથી પણ ‘વ્યવહાર ધર્મ’ માનવો પડ્યો છે, તેમ અમુક સંજોગોમાં પુનર્લગ્નને પણ—તે ‘ધર્મ’ ન હોવા છતાં, પસંદ પણ ન હોવા છતાં, ‘વ્યવહાર ધર્મ’ ની ગણનામાં લેવાની જરૂર પડશે જ.

હું હઠ્ઠુ છું કે ‘જૈનોની દાસની સ્થિતિનું ચિત્ર’ નથી ‘જૈન દંદિએ લગ્ન અને પુનર્લગ્ન’ એ મથાળાના મ્હારા લેખો દરેક ચચાવાદી મનનપૂર્વકે વાંચે, એમના દરેક શબ્દનો, દરેક દલીલનો આશય વડા ઉત્તરને વિચારે,—પછી ભાગ્યે જ શંકા મેલેવા પામશે.

(૫)

સ્વેતાચ્ચર મર્તિપૂજક જૈન ધર્મના ‘જૈનશાસન’ પત્રના તા. ૭ જુન ૧૯૧૬ ના ‘અગ્રલેખ’ મા સમ્પાદક લખે છે કે.—
“જનોમાં વિધવાઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે અને ઘણી બાળવિધવાઓ ધવાતીના મદદ માન સયમ રાખવા અસક્ત નીવડે છે અને તેને વહન અધમ કર્મમાં ફસાઇ જાય છે. તેઓમાં ગર્ભપાત પણ થાય છે. આમાં તેઓનો શું દોષ? પુરૂષ કે જે સ્ત્રી કરતાં દરેક વિષયમાં બુદ્ધિવાન અને સમજી મનાય છે અને જે આખો વખત પ્રજાતિમય જ હોય છે, તે જ્યારે વિકારોને દબાવી નથી શકતો તે પછી અજ્ઞાન અને ગૃહકાર્ય સિવાયનો સધળો સમય કૃષ્ણીમાં, બાળસમાં અને વિચારોમાં ગાળનારી સ્ત્રી કઈ રીતે દબાવી શકે? તેઓની આસપાસનું વાનાવરણ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓના પતિસુખ અને વિદ્યાસથી ભરપૂર હોય છે અને જ્યારે બીજી સ્ત્રીઓને પોતાના પતિ સાથે વિનાદ કરતી જીવે અને પોતાને તેથી હીણલાગી જીવે ત્યારે તેનું મન આક્રમ્યકુળ થાય તેમાં શું નવાઈ છે? આનો ઉપાય, અત્યારના સંજોગે ધ્યાનમાં લેતાં, શું થોડું શકાય? પુનર્લગ્નની હિમાયત માટે ક્ષેત્ર નથી—અસારે તો તેનાં કાર-

છો જ નાશુદ્ધ કરવા યોગ્ય ગણાયો. વિધવા સ્ત્રીઓની આસપાસ વાતાવરણ ખુદ શુદ્ધ, નીતિમય અને નિર્વિકારી હોય તો તેઓને બગડવાનો સંભવ ઓછો થાય ”

* * *

અવલોકન-યુવાન વિધવાઓને આકુળવ્યાકુળતા થાય જ એવી હાલની સમાજસ્થિતિ છે એમ આ સમ્બાદક કણુલ કરે છે. પુનર્લગ્ન એ એક માર્ગ છે એમ તેઓ પોતાના મન સાથે બોલે છે, પણ જનકેરમાં કહે છે કે પુનર્લગ્નની હિમાયત કરવા જેવો હજી વખત પરિપક્વ થયો નથી ‘ક્ષેત્ર નથી’ એટલે કે સ્વેતામ્બર જેનો કાલાલલ કરી મૂકે તેની સ્થાને ટકર જીલી શકે એવા સુધારકો ઉત્પન્ન થયા નથી, એટલા જ માટે, પુનર્લગ્નની હિમાયત મુશ્કેલી ગણીને, વિધવાઓની આમખામનુ વાતાવરણ નિર્વિકારી કરવાની હિમાયત કરી તેઓ સતોષ માને છે. પણ તે પછીશ કે, દુનિયા નિર્વિકારી બની શકવાની છે ? સ્ત્રી-પુરુષોનાં જોડકા આ કમબાગ્ય વિધવાની ‘ફયા’ આતર પોતાનો વિનાશ અને ‘ચટમ’ને દાખી રાખવા નવગ છે ?

જેનો ગામેગામ વિધવાશ્રમ સ્થાપવા જેટલા ઉત્સાર અને બાળલગ્ન તથા વૃદ્ધવિવાહ અટકાવવા જેટલા હિંમતવાન કરી થવાના છે ? ત્યાં પછી ‘બેટા, મ્હોરો’ થા એટલે પરભાવીયું’ એવા ખોટા નાયદા કરી સમાજને ફોમલાવવાથી ગુ લાભ ? આ પણ ચાલ રાખવા જેવું છે કે, “ આખી ડેવીને સાર કરી શકાશે નહિ, ચગને જંતડાથી રક્ષવા એ જ હકાપણ છે. ” ખીજા લોકો વિષયા કૃત્યો અને વિચારો વડે વિધવાઓનું વાતાવરણ બગાડે છે અને તેથી વિધવાઓ આકુળવ્યાકુળ થાય છે, એમ કહેનારે ‘ફયાનમા’ ગણવું ઘટે છે કે ખીજા લોકો ગુધરવાના નથી અને ત્હમ્મારે જો વિધવા ઓને બગડવા ન દેવી હોય તો બગડવા જેવી વિધવાને ફરી પરભાવ દેવી એ જ એકનોએક માર્ગ છે, અને એ માર્ગ ખતાવતા રસ્તું તથા ‘ક્ષેત્ર તૈમાર નથી’ એવા ગહનાથી બળતા જ માર્ગ ખતાવવા, એ સમાજને માત્ર દિતાવડ નથી, તેમજ ‘પ્રમાણિક’ પણ નથી.

(૬)

સ્વેતામ્બર સંધાનકવાસી જૈન કોન્કરન્સતા મુખપત્ર ‘પ્રકાશ’ ના ના ૨૫ જુન ૧૯૧૬ ના ‘અમરેષ’માં સમ્બાદક ખુલ્લી રીતે વિધવાવિવાહને પ્રોત્તિ આપે છે. તે લેખ આ પ્રમાણે છે:—

“ जैन समाज में विधवाविवाह का निषेध तथा बाल-विवाह और दृढ़विवाह का प्राबल्य होने के कारण विधवाओं की संख्या बेहद बढ़ गई है और दिनोंदिन बढ़ती जा रही है । समस्त जैन समाज के आठवें हिस्से में और समस्त जैन स्त्रियों के चौथे हिस्से में विधवाओं इस समय विद्यमान हैं । उन विधवाओं की दुरवस्था का उल्लेख करते हुए हमारे कुछ विद्वान् लोग मुश्लधार अभ्रवर्षण कर रहे हैं । और उनके दुःस्व-मोचन के लिये विधवाविवाह की आवश्यकता वे लोग बतला रहे हैं । जब दूसरी ओर विधवाविवाह को बड़ी भारी हानि-कारक प्रथा कहकर उस प्रथा से जैन समाज को दूर रगवने की कोशीश भी जोरशोर से हो रही है । सारांश कि विधवा-विवाह यह बड़ा भारी विवादग्रस्त प्रश्न हो रहा है । और वा-स्तव में यह प्रश्न है ही बड़ा विकट । क्योंकि विधवाविवाह की रुकावट से जैन समाज की संख्या बढ़ नहीं सकती है । कन्याओं की कर्मा रहने से कन्याविक्रय का उत्तेजन मिलता है । विधवाओं में व्यभिचार व कुकर्म का प्रमाण बढ़ता जाता है, जिसमें गर्भपात व बालहत्याएं बहुत होती हैं । और हजारों विधवाओं को महान्त मजुरी करने पर भी पूरा अन्न नहीं मिल सकता है । आदि २ मुभीवर्ते विधवाविवाह की रुकावट से उपस्थित हैं । x x x x x विधवा विवाह को कोई भी जैन अच्छा तो नहीं कहेगा । इसके जो पक्षकार हैं वे भी इस बातका तो स्वीकार करते हैं कि जो विधवा धर्मपरायण होकर आजन्म ब्रह्मचर्य व्रत का पालन कर अपना जीवन सफल करना चाहे उनको तो अनेकानेक धन्यवाद देना चाहिये और उनका अनुकरण करने के लिये दूसरी स्त्रियों को भी सतत उपदेश देते रहना चाहिये । मगर जो स्त्रियें वैधन्य

की पीड़ा सहन नहीं कर सकती हैं, और शुभ रीत्या अनेक पुरुषों के साथ कामक्रीड़ा करती हैं और भौके पर गर्भपात कर मृत्युप्राप्त के महापाप की भागी बनती हैं उन स्त्रियों के लिये जाहिर में पुनर्विवाह के द्वारा एक ही पति कर लेना अच्छा है। उनको ऐसा करने में समाज की ओरसे रुकावट होना न चाहिए, ऐसा उन लोगों का कथन है।

“ हमारे खयाल से उन लोगों के इस कथन में कुछ न्याय है। यदि पुरुषवर्ग स्वार्थी होकर उस न्याय को अन्याय मान ले और अपनी मत्ता के पार से विधवाओं को पवित्र रखें तो उसको हम बुरा नहीं कहेंगे, क्योंकि हम तो यही चाहते हैं कि किसी भी युक्ति या बलसे ब्रह्मचर्यरूप परम धर्म का पालन होना सदैव हितकर है।

“ अतएव विधवाविवाह के रोकने से यदि विधवा त्रियों में मैथुन का अभाव होजाता, तो बहुत ही अच्छा था। मगर विधवाओं का उद्धार करने के प्रबलतर अभिलाषी पुरुष वर्ग में इतना तो सामर्थ्य है ही नहीं कि वे विधवाओं में प्रचलित अनाचार को रोक सकें। कई दफा यह हाल मालूम भी हो जाता है कि अमुक विधवा दुराचारिणी है, तो भी उनको उचि-न दंड देनेकी या समाज में से उनको बहिष्कार करने की तो किसी की शक्ति नहीं है। यदि अपन शुभरीति से होने हुए अत्याचार को रोक न सके तो खैर, मगर जब हमको यह बात मालूम होजावे कि इन २ कारणों से विधवाओं में दुरा-चार फैलता है तब हमारा यह कर्तव्य नहीं है क्या कि हम दुराचार के पोषक उन सब कारणों को नाबुद कर दें ? जब हम जानते हैं कि हमारी विधवा बहिनों को खाने के लिये

दाने नहीं मिलते हैं, और भूख का दुःख सहन करने की उनमें शक्ति नहीं है, तब हमारा यह कर्तव्य है कि हम उन विधवाओं के भरण पोषण के लिये उचित व्यवस्था करें। यदि हम ऐसी व्यवस्था न करें और उनकी जाहिर रीतिसे ऐसी व्यवस्था कर लेने में बाधा डाले तो उसका नतीजा, सिवाय अनाचार के, और क्या हो सकता है ?।

“ इसके अतिरिक्त दश बारह वर्षकी एक छोटीसी बालिकाका विवाह जब साठसत्तर वर्ष के बुढ़े के साथ होता है तब हम इस महा अनर्थकारी कार्य को नहीं रोक सकते हैं। और थोड़ेही समय के बाद जब उस निर्दोष अज्ञान बालिका को वैधव्यकी प्राप्ति होती तब उनको पुनर्लग्न करनेसे बलात्कार रोकते हैं यह हमारा घोर अन्याय नहीं तो और क्या है ?”

એ જ પત વળી તા. ૯ ડેસામ ૧૯૧૬ ના અંકની ઝેડી. ટ્રીબ્યુનમાં 'મોરકે ટીનમે લચ્ચા' એ મથાળા નજે લખે છે કે, " પાઠક મહાશયો ! અમે આપને એક એવી વાતની ખબર સંભળાવીશું કે જે અમેએ પોતાની આખાએ જીંદગી છે અને જે સાંભળનાથી આપની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવશે, મળું' ફેધાઈ જશે અને મ્હોંથી એવા શબ્દ નીકળી પડશે કે 'હાય ! આવા અનર્થ પણ મસારમાં થઈ ગયા છે ?' મયા રવિવારે અજમેરમાં હોલીહડા નામના મોહોલામાં કાઠ વિધવાએ મદા પાણી માટેની એક ટીનમાં તુરતના જન્મેલા બાળકને નાખ્યું હતું, એમ સ્ક્રમજને કે જ્હેનુ કેકર્મ કાઠ ન જાણવા પામે. પરંતુ પાપનો થડો કદીએ કુટ્યા વગર ગયો છે ? જગણુ જહારે ટીન સાક કરતા આવી ત્યારે તેમાં બાળક જોધને મહારાષ અને શૌરખદોર કરી મૂક્યો. લોકો ભેગા થયા, પોલીસ પણ આવી. અમેએ પણ ત્રડા જમન સંભળું જોયું, જેથી અમારા રીસમાં લાગું દુખ થયું. આવા દેખા વોનો ફોટો લઈને લોકો સમક્ષ મૂકવો જોઈએ એ ખ્યાલથી અમે ફોટો પણ તુરત જ લીધો, જે ખાસ અંકમાં છાપવામાં આવશે. આવી જ થરના ૨-૪ રોજ અગાઉ જાખનકોટડીનાં પણ થઈ હતી. આ પ્રમાણે કેટલી બાલકલતાઓ થતી હશે એનો ખ્યાલ વાચકો જ કરી લેજે. " આટલું વર્ણન આપ્યા પછી સમ્પાદક લખે

છે કે, માળવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ અને બલ્લાત્કારે પળાવવામાં આવતું વૈધવ્ય એ જ આ અનર્થનાં કારણો છે. આમળ જતાં લખે છે: “ બલ્લાત્કારે વૈધવ્ય પળાવવાની પ્રથાનો પણ નાશ કરવો જોઈએ છે. ”

(૭)

જીવહયા અને અહિંસાધર્મની હિમાયત કરવામાં આખા હિંદમાં જેની ખરાબરી કરી શકે તેવો કોઈ નથી તે, બન્ધુ લાભ-શંકર લક્ષ્મીદાસ હમણાં જાહેર પેપરોમાં વિધવાલગ્નની હિમાયત કરવા લાગ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ હેમણે ના. ગાયકવાડ સરકાર જોગ અરજ મુજરી છે, જેમાં વિધવાઓથી થતી બાલહત્યાના દષ્ટાન્તો આપી દયાની લાગણી પ્રેરવા કોશીશ કરી છે. મતલબ કે, ‘દયા’ એ જ જે ધર્મનું standard ‘પ્રમાણ’ માનવાનું હોય તો તો, વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છૂટ બક્ષવી એ, એમને દરજ્યાત વિધવા-પણું પળાવવા કરતા-મુકાબલે-વધારે સારું ધર્મપાત્ર છે.

*

*

*

એક ખબર—ચંદ્રવા નામની એક હિંદુ વિધવાએ નાતના દરથી પોતાના તુરનના જન્મેલા બાળકનું ખુન કર્યું હતું તે માટે મુબબની કોર્ટમાં તેણીને જન્મેદેશનીકાલની મજા કરી હતી. આ કમનસીબ બાઇ પ્રત્યે દયા બતાવવા જીવહયાના જાણીતા હિમામની શ્રી. લાભશંકર લક્ષ્મીદાસે નામદાર ગવર્નરને અરજી કરવાથી તે નામદારે તેણીની સજામાં ઘટાડો કરી એ વરસ સખત કેસની સજા કરી છે. વિધવાવિવાહના વિરોધીઓને આ ખબર અર્પણ કરતા પૂછીશું કે એ બિચારી બાઇ ઉપર ‘દયા’ બતાવવાનો ‘ધર્મ’ વિધવાવિવાહના વિરોધીઓએ બળબો કે હિમાયતીએ ?

(૮)

‘દિનમ્બર જૈન’ માસિક પત્રના સમ્પાદક અગાઉ મહારા યુસ્ત પ્રશંસક હતા; મહારા લેખોની, મહારા વિચારોની અને મહારા કાર્યોની પણ અનેક વખત હેમણે મુકાકાંડે તારીફ એ પત્રમાં કરી હતી; પરંતુ હેમણે પ્રસિદ્ધ કરેલા ‘શ્રીપાલચરિત્ર’ના નાયક ‘ચરમશરીરી’ શ્રીપાલે પોતાને પ્રાણદાન અને ગળ્યદાન આપનાર ધર્મપત્ની ઉપર એક-એ નહિ પણ હજારો સહપત્નિઓ ઉપરાઉપરી અગીકાર કરી, એ મહાન અનીતિના કાર્ય વિરૂદ્ધ જ્યારથી એ દીકા કરી ત્યારથી તેઓ મહારાથી છેડાઈ પડ્યા છે ! મહાગ વિચારોની સચ્ચાઈ કાઢ

તહેમની 'કસોટી' પર આધાર રાખી નથી, એટલે હું નિશ્ચિત છું; પરંતુ મહને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે, જે સમ્પાદક એક ચરમશરી-રીતે ઉપરાઉપરી હજારો સ્ત્રીઓ પરણાવવા ખુશી છે અને એ કાર્યનો ખચાવ કરવા બહાર પડે છે, તે જ સમ્પાદક એક નિરાધાર, અજ્ઞાન, બાળકીતે દુષ્ટ માથાપ કે મૂર્ખ સમાજના ગુન્હાથી રંડાવા પછી ફરી પરણવાની જરૂર પડતાં તહેને પરણતી અટકાવવા અધર્મના 'હાક' સાથે બહાર પડે છે ! એક પુરુષ થોડીને ધણી હજારો સ્ત્રીઓને પરણવામાં જ જીંદગી ગુજારે અને તહેમના હાવભાવમાં અને વિષયસુખોમાં રમતો રહે તે તે જ ભવે મોક્ષ જઈ શકે, અને એક સ્ત્રી આજ્ઞાનાવસ્થામાં રડાઇને સમગ્ર અવસ્થામાં ફરી લગ્ન કરી મનના થોડાને કાલુમા રાખે તો પણ તે નરકની જ બાગી બને, આ ન્યાય તો મનુષ્ય પ્રકારનો બાધ !

સમ્પાદક મહાશયે પોતાના પત્રના સ્નાયુ, ૧૯૬૯ ના અંકમાં લખ્યું હતું કે—

“૯ વર્ષની વિધવા—જેપુરમાં આ વર્ષે એ વૃદ્ધલગ્નો થયા હતાં. જેમાંના એક બુદ્ધા વરરાજા લગ્ન પછી ૩ માસમાં સ્વધામ પહોંચી જવાથી માત્ર ૯ વર્ષની છોકરી વિધવા થઇ છે 'ધિક્કાર છે પંસા લઈને આવાં લગ્ન કરનાર માથાપોને.' ”

અને હું ઉમેરવાની ફરજ સદમજીશ કે, માથાપને થોડા 'ધિક્કાર' માત્રથી ક્ષમા કરનાર અને હજારો ઉપયાનો લાભ આરામથી લેનાર, પરંતુ માથાપના ગુન્હાનો દડ નિર્દોષ બાળકી પાસેથી 'અલાતકાર વૈધવ્ય'ના રૂપમાં લેનાર સમાજ ઉપર એથીએ વધારે ધિક્કાર હો ! અને આટઆટલો મનુષ્ય નજરે જોવા 'ગતા 'ધર્મીની પુછડી' તરીકેનો ધમઠ ચાલુ રાખવા ખાતર જે જે લેખકો, વક્તાઓ અને ઉપદેશકો વિધવાવિવાહની વિરુદ્ધ પોક મૂકે છે અને એ રીતે દુષ્કર્મ બળીજળી રહેલી બિચારી બાળવિધવાઓના રક્ષણ માટે બીજાઓથી થતા પ્રયત્નોને પણ તોડી નાખવાનો નિર્દય-સ્વાર્થી અને અજ્ઞાનમય પ્રયત્ન સેવે છે, એમના ઉપર વળી એથીએ વધારે ધિક્કાર હો !

એ જ સમ્પાદકે ૧૯૭૦ ના ચૈત્રના પોતાના માસિકના અંકમાં “ભારત દિગમ્બર જૈન મહિલા પરિષદ” ના પ્રમુખ સૌ. રતનબાઈનું બાળ્યુ છાપ્યું છે તે મહાશય જૈન વિધવાઓની દશા આ

પ્રમાણે વર્ણવે છે : “ આપણામાં વિધવા બહેનોની સ્થિતિ ધણી ચોચનીય થઈ છે. ઘરના નાની ઉંમરની વિધવા હોય છે તેની સાથે ધર્મનાં પુરૂષો તેમજ સધવા ઝીઝી સારો વર્તણૂક કરતા નથી, તેમને જ વધારે કામ સોંપવું, તેમનાં તરફ વધારે તિરસ્કારચુકત દ્રષ્ટિ રાખવી, તેને લીધે વિધવા ઝીઝીની સ્થિતિ ધણી ખરાબ છે અને તે શીલ સાચવી શકતી નથી.....આપણી દક્ષિણદેશની સેતવાલ બહેનોની ત્યાં એવી નીચ થઈ છે કે તેમને પેટને માટે બીજાને ઘેર વાસણ માંજવા, લુગડાં ધોવાની નોકરી કરવી પડે છે.તેમજ દક્ષિણ દેશના ગુજરાતી હુમડ નાતની વિધવા બહેનોની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ પડી છે લગ્નના દિવસ આવ્યા કે સગાંબહેલાને ધો કામ કરવા જવું પડે ત્યારે વિધવા બહેનોને પ્રથમ મોકલવામાં આવે છે. આવા લગ્ન પ્રસંગોમાં વિધવાઓની ધણી નુકાશાની યાગ છે. તેમજ શીલ ખરાબ છે... ”.

પુનર્લગ્નમાં એટલો પાપ માનનારી ધર્મમૂર્તિઓએ—આટલો આટલા જૈન પત્રકારો, શ્રાવકો અને ઉપદેશકોએ—આ વિધવાઓના શીલનું રક્ષણ નહિ કર્યું હોય ? ‘ પોતાના ધર્મી વિધવાને પણ પારકા ઘેર શીલ ગુમાવવા મોકલનારાઓ દ્વારા પાંચડી બ્રાહ્મણોના શીલને પુનર્લગ્ન પડે કટાક્ષ જતું બરકાવવા માટે પ્રયત્ન કરી મૂકે છે ’ સે કડો વિધવાઓને ઉદ્ધરનિર્વાહ માટે પારકે ઘેર ગુલામી કરવા જવું પડે છે તે જોઈ રહેતાં જૈનો દેવ ગામેગામ વિધવાઓને બોલવાની કહાનતા કરવાના દના ? ‘ બરે બલામાણસા ’ આટલેવળે લાખે રરને બાટકવાનું છોડી ખુલ્લું જ બોલી દા કે, વધારે બચકર અનર્થોર્થાંધાં બચવા માટે થોડું બચકર પુનર્લગ્ન કરે છે.

(૧૧)

બાબુ ઋષભદાસ જૈન (મેરટ) એઓએ પણ ‘ જૈનમિત્ર ’ હાગ વિધવાવિવાહની બાબતમાં પોતાના વિચારો જાહેર કર્યા છે. ‘ જૈન-પ્રભાત ’ અને ‘ સત્યવાદ ’ નામના દિગંબર મહાસિંહોમાં પણ ચર્ચા ચાલી છે. ‘ જૈનતત્ત્વપ્રકાશક ’ પત્ર નો પુનર્લગ્નનો કડો કહાવીને પુરાણ પ્રેમીઓની આજો ખાવાનો મંજરો જ લીધો જણાય છે. ‘ જૈનકિતેશ્વર ’ એ પુનર્લગ્નની તરફેણનો મારો લેખ છાપ્યા પછી એ વિષયમાં મહાગથી ભિન્ન મત ધરાવતા સ્વ. મણિલાલ નવુભાઈ દ્વિવેદી જેવા એક વિદ્વાન શ્રીઓસોશીયલનો બૂનો લેખ પણ પ્રકટ કર્યો છે.

આ પ્રમાણે આ મહન પ્રશ્નની તરફથી તેમજ વિરુદ્ધમાં, એક પ્રથમ ક્ષેત્ર લખ્યો ત્યાર પછી, ચોતરફથી પુષ્કળ બોલાવા-લખાવા શરૂ થયું છે. આ પૈકી ઘણાખરાનો સાર અને તે પર મ્હારી દીકા કે જવાબ આ અકમાં આપી ચક્રોછું. આકીઓના વિચારનો સાર અને તે પર અવલોકન, રચણસકોચને લીધે, આવતા અક માટે મુલતવી રાખીશ.

એક ચીણુગારી ! માત્ર એક ક્ષેત્રની ચીણુગારી ! પણ તે કેટલી ઝડપથી અને જોશથી આગના બબુકામાં ફેરવાઈ ગઈ ! આજના અંકના મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર બોલે છે તેમ, આજે તો લોકો એ આગથી બડખાને નામભાગ કરવાના એ દૃ આગળથી જ જાણુનો હતો; પરન્તુ એક દિવસ એવો આવશે-જરૂર આવશે-હું તે મ્હારી નજર મ્હામે જોઈ છું, કે જ્યારે એ આગથી ડરવાને બદલે લોકો એના ઉપર 'તાપવા'-એની ગરમી ઝીલીને પોતાની ટાઢ ફાડવા એની આસપાસ ટોળા યઇને બેસશે.

મહા લાગને આગ લાગી ત્યારે જ આજનું બધું લાંડન મનવા પામ્યું ! ફીનીશ પછી 'મૃદુ-કુદુગા' થઈ ગય છે ત્યારે આગમાં ઝપાપાત કરે છે, જાહેમાંથી તે દાખ્યસક્તિવાળા યુવાન સ્વ-રૂપ સાથે 'શરી ડોં છે' ! અરે કોમ જૈનોમાં 'આગ' ફેલાવા, કોમ એમને બડકાવો, દુડીઆ તાળાને અધારી કોટડીમાં ભરાઈ રહેલા એ બામારોના માંધા છટા થઈ જાય એવો 'બય' કોમ ઉત્પન્ન કરો, 'પાપ'ના બનાવટી ઓઠા તળે 'નિષ્ક્રિય' થઈ ભરાઈ પોંચેલા જૈનોને- 'જાન'યોગને ખોટી રીતે સ્થબજેલા જૈનોને- 'કર્મ' યોગમાં વાધ ભરાઈ રહેલા જાનનારા જૈનોને-અરે એ શુષ્ક 'જ્ઞાની'ઓને અને 'દયાના ઇવડાં'ઓને કોમ ચગકાવો-બડકાવો-તપાવો-કર્મયોગની આગ પર તાપતા બનાવો !

કારણ... જ્યાં ચૈતન્ય છે ત્યાં ધર્મ છે, ...જ્યાં રોષ છે ત્યાં ધર્મ છે, ...જ્યાં હિમત અને આગળ વધવાની શક્તિ તથા સાહસ છે ત્યાં ધર્મ છે.

* *

ના કહો કે હા કહો, કરનારા કરશે જ !—મહા તા ૧૪ મી એ ના રોજ મુ'અઘા ધ્રાંગધાના દ્વા આગાળીની ૨૧ વર્ષની વિધવાપુત્રીએ એ જ જાતિના વિરભગામના ૨૫ વર્ષના યુવાન સાથે વિધવા લગ્ન કર્યું...છે...

* *

એક વધામણી:—આ લેખ યાદપમા મૂકાયા પછી અને મશીનમાં જવા પહેલાં ‘સત્યવાદી’ માસિકનો ચૈત્રનો અંક પ્રાપ્ત થયો, જેમાંની વધામણી, વિધવાલગ્નની હિમાયતના કદાચ સ્વતંત્ર તરફથી તે જાહેર થતી હોવાથી, અત્રે ટાંકવાની લાલચને હું રોકી શકતો નથી.

‘સત્યવાદી’ પ્રતિપક્ષતું એર વધતું જતું જોઈ બળતા હૃદયના ઉભરા કહાડે છે અને તેમ કરતા કેટલીક એવી વાતો જાહેરમાં લાવે છે કે જે તેના પ્રતિપક્ષીઓના આનંદમાં એર વધારો કરનાર થઈ પડે. ખૂબ ખૂબી વાપરોને ખૂબચ દણ દેયા જણાવે છે કે, “ગાંધી-પદ્મા મુકામે દિગમ્બર જૈન પ્રાન્તિક સભાના અધિવેશન પ્રસંગે જે દિવસે વિધવાવિવાહ સ્થાને વિરોધ બતાવનારો ઠરાવ સભાજોડસ કમીટીમાં મૂકવામાં આવ્યો તે દિવસે શૌલાપુરનિવાસી શૈલ હીરાચંદ્ર ભાસ્કર નહોતા. ખીજે દિવસે જ્યારે તેઓ શૌલાપુરથી પધાર્યા અને સાબળ્યુ કે ગમ્મ રાત્રે સભાજોડસ કમીટીમાં વિધવાવિવાહની વિરૂદ્ધમાં એક પ્રસ્તાવ પાસ થયો છે અને આજે તે પ્રસ્તાવ જનરલ સભામાં રજુ થવાનો છે, ત્યારે તેમણે સભાજોડસ કમીટીએ નક્કી કરેલા ઠરાવોની યાદી જોવા લીધી અને કોઇને પૂછ્યા-માછ્યા સિવાય વિધવાવિવાહને લગતા ઠરાવ પર કલમ ફેરવી દીધી (તે ઠરાવ હેડી નાખ્યો), અને સાબળવા મેળે તેમણે સભા પતિ મહોદયને પણ જનરલ સભામાં આ ઠરાવ ન કરવાનું કહ્યું હતું. આ કાર્ય ન્યાયસમત ન હતું. તેવીજ રીતે વળી, બ્રહ્મચારી શ્રીતલપ્રસાદજીએ પણ કહ્યું હતું કે, વિધવાવિવાહના હિમાયતીઓની યુક્તિઓ (અથવા દલીલો) ધણીજ પ્રબલ છે, તે તેમનું ખંડન નથી કરી શકતો. આ વાતોથી માલમ પડે છે કે ઉક્ત શૈલજી તથા બ્રહ્મચારીજી પણ, જરૂર, ખુલ્લા નહિ નો છુપા પણ, વિધવા વિવાહના પોષક છે.”

હમારા દલમાં બ્ર. શ્રીતલપ્રસાદજી જેવા સાહચર્યસિદ્ધ સાધુ-પુરૂષ અને શૈલ હીરાચંદ્ર જેવા પ્રસિદ્ધ અગ્રેસર પણ સામેલ છે એમ અત્યાર સુધી અમારા જાણવામાં નહોતું; માટે આ વધામણી આપનાર ‘સત્યવાદી’ના અમે ઉપકાર માનવાને બધાલલા છીએ; અને એ ઉપકારની લાગણીને લીધેજ, ‘સત્યવાદી’ના દયાપાત્ર બ્રહ્મ-કાટની આલોચના જેવી સખ્ત ભાષામાં કરવી જોઈતી હતી તેવી સખ્ત ભાષામાં નહિ કરતાં મધ્યમસરની ભાષામાં જ કરવાનું ઠરાવતું પડ્યું છે. (તે આલોચના આવતા અંકમાં આવશે.)

શેઠ હારાચંદ્ર અને ધ. શીતલપ્રસાદ એવા પ્રસિદ્ધ જૈન નેતાઓ મહારા વિચારોની તરફથી હોય એ બીના મને આનંદ-દાયક હોવા છતાં હું એ આનંદ ખોટી રીતે લેવા ખુશી નથી. 'સત્યવાદી' કહે છે તેમ શેઠએ ઠરાવ પર છેકા ખરેખર જ માર્યો હતો કે કેમ એ બાબતમાં હું કંઈ જાણતો નથી અને માત્ર 'સત્યવાદી'ના કે કોઈ એક વ્યક્તિના કથન પરથી હું તે વાત માની શકું નહિ. છેકા માર્યો પણ હોય તો પણ એમાં કાંઈ જુદા જ આશય હોય, કે જે આશય લેખના પોતા તરફથી જાણવા પામ્યા સિવાય હું એમને 'સત્યવાદી' ની માથે 'વિધવાવિવાહના પોષક' માની શકું નહિ. એક માણસ વિધવાવિવાહનો પોષક ન પણ હોય અને તે છતાં, જ્યારે તેને લાગે કે એક માસિકપત્રે સમાજને એક મંબીર પક્ષનો ઉદ્ઘોષ કરવા માટે સુચવેલા વિચારો ખાતર તે પત્ર મ્હામે કોન્ફરન્સ જેવી સંસ્થાએ મરબડ મચાવવાની કાંઈ જરૂર નથી, ત્યારે તે માણસ એવા ઠરાવ સ્વરૂપે અજુગનો બતાવે પણ ખરો, અને તે છતાં તે માણસ વિધવાવિવાહનો પોષક જ છે એમ કહી શકાય નહિ. તેવીજ રીતે અભ્યારીજી વિધવાવિવાહના હિમાય-તીઓની દલીલો સ્ક્રામે પ્રબલ દલીલો રજૂ કરવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરવાની પ્રમાણિકતા બતાવે નેથી પણ કાંઈ તે વિધવાવિવાહના પોષક ઠરાવ નથી. 'સત્યવાદી' બાવાનું લાજ કે કાંઈ અવનવું જ છે; લેખના કિસામે તો જેઓ આખો મીચીને નેમને મદદ કરવા અને લેખના માની કીર્ધિલા શત્રુઓ ઉપર કુદાગ ચલાવવા તૈયાર ન હોય તે મધ્યમા એમના 'પ્રતિપક્ષી' ! સારે નશીમે આ પ્રસંગમાં 'સત્યવાદી'ના નવા એ 'પ્રતિપક્ષી'ઓ સમાજમાં એટલી ઉચી સ્થિતિ ધરાવના મહાશયો છે કે જ્યારે પાસે મુસ્લિમો થવા છતાં 'સત્યવાદી'થી કદું સન્નિવેશ કરવાની હિમત ચાલી નથી. 'જૈનહિતૈષી'ના સમ્પાદક શ્રીયુત નાથુરામ પ્રેમીએ બીજાના ખુલ્લા નામથી લખાયેલા વખ પ્રકટ કર્યો તેટલામાં તો લેખના ઉપર અનેક તીવ્ર બાજોની વર્ષા કરી મૂકી, અને શેઠ તથા પકિતજી તો પોતે જ વિધવાવિવાહના પોષક અને છે એવું 'સત્યવાદી'ને લાગ્યું તો પણ એમના ઉપર એક પણ કટાક્ષ કરવાની હિમત ચાલી નહિ. આ છે જૈન સમાજનું ગૌરવ જાળવવાનો ઇનકારો લઈ એટલા કિમતે બહાદુર—સત્યનાં પૂતળાઓ—ની હિમત અને સત્યનો નમુનો.

શ્રીયુત પ્રેમી પર જે ચિત્ર અને લેખના જ્ઞાને વૃદ્ધ પ્રહાર

‘સત્યવાદી’એ કર્યા છે તેનો ખરો જવાબ આપવામાં જો હું વિલંબ કરૂં તો ખરેખર હું મહાપાપનો ભાગી બનું; કારણ કે એ લેખ અને એ ચિત્ર બન્નેમાં શ્રીયુત પ્રેમીનો કાંઈ પણ હાથ નથી અને એ સર્વ મહારી પોતાની જ કૃતિ છે. નવા વર્ષમાં ‘હિતૈષી’નું નવું અને મોટું સ્વરૂપ કરવાની ઇચ્છા તેમણે મૂકીને જણાવી અને ટાઈટલ પેજ માટે કાંઈ અર્થપૂર્ણ ચિત્રનું ‘ડિઝાઇન’ કરી આપવા કહ્યું ત્યારે, તેમજ મહેં ‘ડિઝાઇન’ કરીને તેમને સોંપ્યું ત્યારે પણ, એમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે એ ‘ડિઝાઇન’માંનું દુઃખી સ્ત્રીનું ચિત્ર વિધવાવિવાહની હીમાયત માટે કલ્પેલું છે, અને એ ચિત્ર જોઈને કાંઈ પણ એમ નહિ કહી શકે કે તે વિધવાવિવાહની હીમાયત માટે જ કરાયું હશે. ચિત્ર જોયા પછી તેમણે તે ચિત્રનો હેતુ મહમજનનારો એક લેખ લખવા મૂક્યો ને વખતે મહેં તેમનાથી સરત કરી કે, હું હમેશા મહારા જીગરને પકીને જ લખનારો હોવાથી તમને મહારા લેખ પ્રસિદ્ધ કરવો પાલવશે નહિ અને તમારા વિરૂદ્ધ ખળખળાટ થવા પામશે એમ મૂકીને ખાત્રા હોવા છતાં હું તમારા ખાતર પણ મહારા વિચારોને ‘નરમ’ બનાવી શકીશ નહિ માટે જન, જે કાંઈ હું લખું તે, જેમનું તેમ, મહારી જોખમદારીથી, પ્રકટ કરવાના તમારી દિનત ચાલતી હોય તો જ હું મહારા કિમતી વખતનો ભાગ આપી શકું. અલબત્ત સમાજ પ્રત્યેની મહારી જોખમદારીએ હું જાણું છું, અને પ્રેમીજી મહારી ગભનિષ્ઠા અને આમાન્ય વ્યક્તિ (common sense) માં શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા, જે એ કારણથી, બીજાઓ જે સરત મજબૂર કરતા અવકાશ એવી સખ્ત સરત પણ તેમણે સ્વીકારી. પરિણામે મહેં લેખ લખ્યો. સમ્પાદક મહાશયે તે પ્રસિદ્ધ કર્યો; અને તેવી જ રીતે મહારા તે લેખમાંના અનેક મુદ્દાઓમાંના એક પુનર્લંબના મુદ્દા વિરૂદ્ધ એક પ્રસિદ્ધ વેદાન્તી સ્વમસ્ય અધિલાલ નબુક્કાસ દ્વિવેદી બી. એ. ના વિચારો એમના લેખસંગ્રહમાંથી શોધીને મહેં ને પ્રેમીજીને હાપવા સૂચવ્યું, એવા ઇરાદાથી કે આ સવાલની બન્ને બાજુ બંને જોવા પામે અને ‘પોતાનો સ્વતંત્ર મન બાંધવાની રીયતિમાં મુકાય. મહારા તેમજ પ્રેમીજીનો આશય કે આશા એવા નહતી કે આ લેખથી એકાએક જોનો વિધવાવિવાહ કરવા લાગી જાય, પરંતુ સમાજને એ પ્રશ્ન પર ચોતરફથી વિચાર* કરવાની પ્રેરણા કરવી એ જ આશય હતો. ‘પુનર્લંબ’ને તો શું પણ કાંઈ

પણ એકાન્તસિદ્ધાન્તને અમે પરણી એટલા નથી. સિદ્ધાન્ત સમાજ માટે છે, સમાજ કાંઈ સિદ્ધાન્ત માટે નથી. કોઈ પણ સિદ્ધાન્તને મારીઠોડીને ખરો કરાવવા ખાતર સમાજના માનસિક દેહ પર બુલમ કરવો એ મને માન્ય નથી. સમાજ આગળ તે સિદ્ધાન્ત અને તેની વિરુદ્ધના સિદ્ધાન્ત—બંને ગ્જુ કરી, સમાજમાં વિચાર કરવાની ‘શક્તિ’ પ્રેરવી એ જ મહાર્ મોનીતું કર્તવ્ય—મહારો ‘શોખ’ (taste) છે. હું જે સિદ્ધાન્તને ખરો મહમળતો હોઉં અને લોકો માટે હિતાવહ મહમળતો હોઉં તે સિદ્ધાન્તને લોકો ન સ્વીકારવાથી દખી થશે અને લોકો પાસે પરાણે તે મનાવવામાં આવે તો લોકો સુખી થશે, એમ હું માનતો હોઉં તો પણ, ‘સુખનો દુકોડો’ સતેલા સમાજના મોઢામાં મુકવાનો ખ્યાલ મને પસંદ પડી શકે નહિ. એકો પોતાનું સુખ પોતે મેળવી લેવાને લાયક—શક્તિમાન અને એ જ મને પસંદ છે અને એવી શક્તિની કિમત મારે કે લોકોને સખા ભરતી પડતી હોય તો પણ હું દરકાર કરે નહિ. આ મહારી મહા દોષાથી, હું હમેશ એમ જ ઇચ્છુ છું કે મહારા વિચારોને અનુમોદન આપનારા કળ્તાં પ્રમાણિક વિરોધ ધરાવનારા જેમ વધારે બહાર પડે તેમ મહારો આશય વધારે ફલીબૂત થાય મહારા પ્રકૃતિજન્ય સહધર્મોક્ત એક વતન શાસ્ત્રનું એક ‘અધ્યયન’ મહારી કિત માન્ય-નાના ટેકામાં ગ્જુ કરી હમણા તો હું અટકીશ અને ઇચ્છીશ કે (અ) સત્યવાદી મહારા પરની દાઝ નિર્દોષ ‘હિનેપી’ના સમ્પાદક પર કહાણવાની અને તેને અર્પાદભરી રીતે ‘લોકોનો દમ’ ન કરાવવાની લેખણા ફરીથી નહિ કરે—

“By our best enemies we do not want to be spared, nor by those either whom we love from the very heart. So let me tell you the truth.”

* ‘સત્યવાદી’ શ્રીયુત પ્રેમી પર આરોપ મુકે છે કે, વિધવા-વિવાહની હિમાયત કર્યા પછી લોકોનો ખળમળાટ થવાથી હવે શ્રીયુત પ્રેમી લોકોને ફાસલાવવા માટે વિધવાવિવાહ વિરુદ્ધને એકાદ લેખ પ્રકટ કરવા તૈયાર થયા છે, કે જે માત્ર ભોળા લોકોને ઇશવાતુ કામ છે. સત્યવાદી કાં તો પુરેપુરું અસત્યવાદી છે, અથવા તો પ્રેમી-જનું પુરેપુરું દ્રેષી છે અને દ્રેષને લીધે તેની આંખો એટલી નકામી થઈ ગઈ છે કે હિનેપીના જે અંકમાં મહારો લેખ પ્રકટ થયો છે

"My brethren in war! I love you from the very heart. I am, and was ever, your counterpart. And I am also your best enemy. So let me tell you the truth!

"I know the hatred and envy of your hearts. Ye are not 'great' enough not to know of hatred and envy. Then be great enough not to be ashamed of them!

તે જ અંકમાં 'નવા પર્વતુ નિવેદન' નામનો સંપાદકનો લેખ તે આખોથી જોઈ શકાયો નથી ' આખો વગરના કે છતી આખે સુર-
દામ બનવાના શોખવાળા લોકોને કાઢ કાઢેવું નકામું છે, પણ જેઓની
આખો મોજુદ છે અને આખોનો ઉપયોગ કરવાની જાહેરને જાણાર પણ
છે તેવાઓ માટે 'હિતૈષી'ના સંપાદકના તે જાણે અને ટાકવાની રજા
લક્ષ. તે ઉદાર વિચારના વિદ્વાન મહાશય લખે છે ' જ્ઞાનવિસ્તાર-
ની સાથે અમે એ પણ જાણીએ છીએ કે અમારા વાચનારાઓ
સ્વતંત્ર વિચાર કરતા પણ શિખે, માત્ર બીજાઓએ આપેલા વિચાર-
ોના અનુયાયી ન બને. આ માટે, જરૂરનું' છે કે, જ્યારે કોઈ
વિષયની ચર્ચા ઉઠે, કોઈ આંદોલન શરૂ થાય, ત્યારે તે વિષયની
અનુકૂળ તેમજ પ્રતિકૂળ એમ બન્ને બાજુઓ વાચનાર સન્મુખ
ધરાવામાં આવે. એમ કરનાથી વાંચનાર દરેક વિષયને બન્ને દૃષ્ટિઓ-
થી જોઈ શકશે અને છેવટે પોતાનો અવતર વિચાર ગિર
કરી શકશે અમે કોઈ એક પક્ષના નથી, પરંતુ 'સત્ય'ના
અનુયાયી છીએ, અને મનુષ્યમાત્રે 'સત્ય'ના જ અનુયાયી થવું
જોઈએ છે. સંભવ છે કે, આપણે એક પદ્યને જે સ્વરૂપમાં જોયો
છે તેવો તે ન પણ હોય, દારણે આપણે 'હકાર્થ' છીએ, અને આપણાથી
પ્રતિકૂળ વિચાર ધરાવનારે એ પદ્યને વાંચક સ્વરૂપમાં જોયો
હોય—એને જાનનો ક્ષયોપશમ વિશેષ થયો હોય—એ પણ સંભવિત
છે. હકીકત એવી હોવાથી, અમારાથી વિરૂદ્ધ વિચારોને પણ જમા
આપવી અને એ રીતે 'સત્ય'ની પ્રાપ્તિનો માર્ગ પ્રસસ્ત કરી આપવો
એ શું અમારું કર્તવ્ય નથી ? આ કર્તવ્ય બજાવવા ખાતર
'હિતૈષી'માં એવા લેખોને પણ સ્થાન આપવામાં આવશે કે જોઈમાંના
વિચારોથી સંપાદક સહમત ન પણ હોય, અને વિરૂદ્ધ પણ હોય;
પરંતુ શરત એટલી છે કે તે લેખ કોઈ સારા વિચારોથી અને

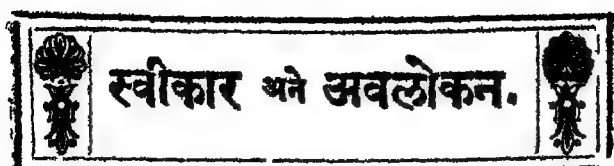
"And it ye cannot be *saints* of knowled-
ge, then, I pray you, be at least its *warriors*.
They are the companions and *forerunners* of
such *Saintship*.

નિષ્પક્ષ વિદ્વાને લખેલા હોવા જોઈએ. વાંચનારાઓને પ્રાર્થના છે કે, 'જૈનહિનૈયી'ના કોઈ લેખને વાંચતાં એવું ન માની લેવું કે એ વિચારોથી સમ્પાદક સહમત જ છે, તેમ એવું પણ ન માની લેવું કે તે લેનારો વિરૂદ્ધ જ છે. વિરૂદ્ધ તેમજ અવિરૂદ્ધ એ બન્ને વાતનો ખ્યાલ દૂર રાખી, સર્વ લેખો માત્ર વાચકોના જ્ઞાનવિસ્તારના ઉદ્દેશથી જ પ્રકાશિત કરવામાં આવશે. અત્રે યદિ અમે અમારા પાઠકોને સહનશીલતા-મતસહિષ્ણુતા રાખવાની પ્રાર્થના કરીએ તો તે અનુચિત નહિ ગણાય. + + + + પોતાથી વિરૂદ્ધના કોઈ વિચાર-વાળો લેખ વાંચીને ઉશ્કેરાઈ જવું કે અર્ધારા થઈ જવું કે પ્રકાશકને શત્રુ માની લેવો એ કદાપિ ઉચિત નથી, ઉચિત એ છે કે એવા લેખો વાંચી, તે પર વિચાર કરી, પછી જો એમાં કંઈ જણાય તો તે વિચારોની વિરૂદ્ધ આલોચના લખવી યા લખાવવી."..... આથી વધારે પ્રમાણિક કમ્પ્લેટ, વધારે વિચાર આશ્રય અને વધારે વિચાર કર્તાવ્ય એક પત્રકાર માટે જાણુ કયું હોઈ શકે? પરંતુ ઉત્તમતા જોવાની આખો માત્ર ઉત્તમ પુરોષોને જ હોઈ શકે છે. 'સત્યવાદી' જેવા 'બાલકા' જો પ્રોત્સાહને પાછાની કે લેની કદર કરી શકે તેમ હોતો, 'હિનૈયી' આજે સમગ્ર દિલ્હી જૈન પત્રોમાં સર્વોત્તમ મનાયા પામન નહિ અને 'જૈન ગેઝેટ' જેવા અગ્રંથ બાપામા નીકળતા દિગમ્બર પત્રના વિદ્વાન અધિપતિ આમ લખત નહિ કે "અમે ધારીએ છીએ કે વિધવાલગ્ન વિરૂદ્ધનો દંભ સખગેડદસ કમીટીએ છોડી દીધો હોત તો હતાપણ કયું કહેવાત જો કે અમે વિધવાવિવાહની વકીલાત કરતા નથી, તો પણ વિધવાવિવાહ વિરૂદ્ધ મહોદી જુઓ પાઠનારા પરંતુ વિધવાની દશા સુધારવા, લેભના દુખ અને નિરાધારતા માટે લાગણી બતાવવા અને ઘોડીઆમાં સુનેલી 'પત્ની'ઓ ઉપર એવી આશત આવતી અટકાવવા જેઓ કાંઈ જ કરતા નથી તેઓની બેદરકાર અને નિર્બળ વૃત્તિ તરફ તો અમને ખેદ-અર્થ હાસ્ય આબ્યા વગર રહેતું નથી. કૌન્દર-સનો અગીઆરમો દરાવ સમાજસુધારણા કામની ધીમી ગતિ માટે ખેદ જાહેર કરે છે

"Ye must be proud of your enemies; then the successes of your enemies are also your successes."

"What warrior wisheth to be spared ? I spare you not, I love you from my very heart, my brethren in war."

અને તે છતાં આ નામના સુધારકો 'જૈનદિતેયો' સહામે ટીકા કરવા તૈયાર થયા છે, કે જે 'જૈનદિતેયો' જેનોનું એક જ એવું હિંદી પત્ર છે કે જે જેનેતર વર્ગની પણ પ્રશંસા પામ્યું છે અને જેણે હમેશા જૈન કામના રીવાજને તેમજ જૈન ધર્મના કાનુનને અનુકૂળ રહીને ઉદાર નીતિ અગ્રીકાર કરી છે. કેટલાક ધાળા વાળવાળા 'પંડિતો' અને યુગ્મજ સભાના શૈલીઆગ્રે ત્હેમની પૌત્રી જેવી દેખાતી છોકરીને પરણવા પણ ખુશીથી તૈયાર થાય '....' ગરીબ બિચાર 'સત્યવાદી' અને ત્હેના પક્ષકારો 'ગળપ-ચાણુ'ના ધાધળ મનાવનારા, 'દી-પોટ'ના તોફાન જગાવનારા, 'હિંતૈયો'ના આઠકો તોડવાની પ્રવૃત્તિ કોન્ટ્રા-સના જ મડપ વચ્ચે કરનારા બિચારો મનતરાઓ ! અરે એમને ઝોછીજ ખબર છે કે એમની ખટપટ તો પ્રેમને, 'જૈનદિતેયો' ને અને વિધવાવિવાદના આજ સુધી એક ખુણે પડેલા વિચારને આર પધારે જાહેરાત અને બધા આપનાર થઇ પડી છે ! જેઓ આજ સુધી ગુમ રીતે આ ગોના પ્રશ્ન સકે હતા તેઓ હવે ખુલી રીતે ત્હેમની પ્રશ્ન મા કરવા બહાર પડ્યા લાગ્યા છે ! વિધવાવિવાદના વિગેધીઓ પૈકી પણ વળાઓ હવે વિધવાવિવાદની દીમાયને ચ્હડ્યા છે ! માનો આજે આખા સમાજમાં એ વિષયનાં પ્રમુખ આદાસન આપોઆપ દોડવા લાગ્યાં છે અને 'હિંતૈયો'ને તોડી નાખનારા આ જાણીને તો જરૂર બળી મરશે કે 'હિંતૈયો'ના આઠકો ધટવાના સંભવને બદલે, 'હિંતેચ્છુ'ના ૪૦૦૦ આઠકોને 'હિંતૈયો'ની ઉત્તમતા જાણવા મળવાથી તેઓ પૈકી ઘણાઓ ત્હેના પણ આઠક થશે અને તેમ છતાં 'હિંતૈયો'ને નુકશાન જશે તો એવા એક બહાદુર સીપાઇના આર્થિક શરીર તેમજ કીર્તિ શરીર પર પડતા સઘળા પ્રહારમાં ભાગ પડાવવાનું 'માન' લેવા ત્હેનો જોડકો જન્મેલો બાઇ 'હિંતેચ્છુ' સદા તૈયાર રહેશે, કારણ કે બનેનો જન્મ એક જ વખતે થયો હતો અને બનેની ખાસીઅતો અને આશ્ચર્યો તેમજ નામ એકસરખાં છે.

THE 'KEY OF KNOWLEDGE,' by Brother Champat Rai Jain, Bar-at-law; published by Kumar Devendra Prasad Jain of the Central Jain Publishing House, Arrah; Demi Octavo 1100 pages; Luxurious binding in cloth with gold letters; Price Rs. 10/ or 16 Shillings.

A very useful book for a comparative study of religion. No English-knowing Jain has ever attempted to gather such a mass of information on religious and philosophical subjects. Brother Champat Rai seems highly impressed by the taunt of the Bible: "Woe unto you, lawyers! for ye have taken away the *Key of Knowledge*: ye entered not in yourselves, and them that were entering in ye hindered", and appears to be attempting to make amends for the sins of his brother-lawyers by devoting his life to the study of the self and by teaching to the English-knowing world the truths he has been able to find out from Jainism and other religions. His book contains numerous—perhaps too numerous—allusions to the Bible, some to Jain and Hindu Shastras, and not a few to works on Psychology and Philosophy. I have not the slightest doubt that to the majority of Christians and Mehomedans, Jains and Hindus, this book will do immense good, though the deep Vedantist, the real Jain of

the નિશ્ચય નય School and the instinctive follower of the great Friedrich Nietzsche will not find much in it that would improve, enlighten, strengthen or ennoble them. That eagle-view, however, is not meant for the 'many, too many', for the 'sheep'.

One can form an idea of the usefulness of this excellent volume from the following contents: the Ideal, the Creation, God, the Fall, the Redemption, the Kingdom of God, Yoga, the Resurrection, the Holy Trinity, the Siddhanta, the coming of the Messiah, the Law of Karma, the Reconciliation, Summary and conclusions. The author has successfully materialised the 'soul' of Jainism with the 'matter' of Christianity, Hinduism, Western Philosophy, Science, legendary lore and what not, with the art of a Theosophist, an art universally recognised as the most effective, most beautiful and most powerful. I am glad that he advocates Jainism—the Religion of the Victorious, I am also glad to find him at one place giving prominence, though in a mild tone, to Digamber Jainism (and I understand Digamber Jainism not in the same sense as the modern followers of that creed, but as Naked Truth which is beyond believing in a definition, a grammar, a causality, a scheme or an 'ism' of any kind as a 'Thing-in-itself'); But I would have been fully satisfied had he been able to add a chapter on the *stern* side of Truth. I am, however, confident that an earnest seeker like our author will one day break through the 'art' of all philoso-

phies and be face to face with Life naked and grand in its frightfulness. Meanwhile I wish him and his work every success and recommend it sincerely to every English-knowing Jain and non-Jain. Brother Devendra Prasad too deserves credit for undertaking such useful and cosmopolitan publications.

'CONCENTRATION,' by the late Mr. Virchand R. Gandhi B. A. (Jain delegate to Chicago Religious Parliament 1893), published by Mr. Chhotalal Kalidas Gandhi, Pleader, Ahmedabad; Price Free.

This neatly printed hand-book of 60 pages contains 12 lectures, on concentration by Mr. Gandhi as taken down by Mr. Warren Needless to say that it will serve as a good primer for the student of concentration.

THE 'ARYA SAMAJ', by Lala Lajpat Rai, with a preface by Professor Sidney Webb, published by Messrs. Longmans, Green & Co., London. This grand work shows how and to what extent the Arya Samaj has worked for the social, moral and educational upliftment of Hindus, and how vast is the field in India for those who like the great Son of Aryavarta—Lala Lajpat Rai—sincerely want to serve the Motherland. One is simply wonderstruck to learn of the gigantic work done by the Samaj and of the spirit engendered by the leading Samajists throughout India. No, I shall not rest content with eulogizing the book and the services rendered by its author and his colleagues to this most unfortunate of countries, but shall give

in the next issue the substance of the book, in Gujarati, with a view to awaken the Gujarati-speaking Indians of all the various creeds to a sense of duty towards the Motherland, whose liberation is the real *Mukti* of her sons.

સંસ્કૃત પ્રવેશિની, પ્રથમ ભાગ, કર્તા, કાવ્યતીર્થ બા-
કરજીશાસ્ત્રી શ્રીલાલજૈન, 'ભારતીય જૈનસિદ્ધાંતપ્રકાશિની' સંસ્થા
તરફથી પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રીયુત પદ્માલાલ આશીવાલ, ૯, વિશ્વકોષ
બોન, કલકત્તા; મૂલ્ય રૂ. ૧)

સંસ્કૃત જેવી કઠીન ભાષાનું વાકરણ હિંદી માતૃભાષાવાળા
વિદ્યાર્થીઓને માટે સરળ બનાવવાનો આ પ્રયાસ વખાણવાજોગ
છે. ગુજરાતી માતૃભાષાવાળાને આ પુસ્તક દ્વારા સંસ્કૃત શિખવાથી
સંસ્કૃત તેમજ હિંદી બંને ભાષાનું જ્ઞાન સહેલાઈથી થઈ શકશે.
૨૦૦ પૃષ્ઠના, એન્ટીક પેપરપર સુદર છાપવાળા, આ પુસ્તકની કિંમત
પશુ મધ્યમસરની છે.

સમ્યે સુખકી કુંજિયાં, શયલ ૧૬ પેશ ૧૨૦ પૃષ્ઠ, મૂલ્ય
એ આના; પ્રસિદ્ધ કર્તા શ્રીયુત ચન્દ્રસેન જૈન, મંત્રી, 'જૈનતત્ત્વ
પ્રકાશિની' સભા, ઇટાવા. આ હિંદી પુસ્તકની એક પ્રત મૂળે
'સમાલોચનાર્થ' મોકલવામાં આવી છે, પરંતુ તે મહાઈ જ લખેલું
પુસ્તક હોઈ સમાલોચના મહારાષ્ટ્રી લખી સકાય નહિ એટલું કહેવું
અયોગ્ય નહિ ગણાય કે, એ પુસ્તકની આટલિઓ થઈ છે.
'જૈનતત્ત્વ પ્રકાશિની' સંસ્થા સહવિચારના પ્રચાર માટે હજારો
પુસ્તકો નામની જ કિંમતે ફેલાવે છે એ ખુશી થવા જેવું છે. આવડે
આવાં ૩૦ પુસ્તકોની હજારો નકલોનો પ્રચાર કરવામાં આવ્યો છે,
જે માટે સભાને અને ત્હેના ઉત્સાહી મંત્રીને ધન્યવાદ થટે છે.

ઉપવાસ-ચિકિત્સા, લેખક શ્રીયુત બાપુ રામચન્દ્ર વર્મા
પ્રકાશક શ્રીયુત નાથુરામ ત્રિપ્થી, હિંદી અન્ધ કોબાલય, ગિરગામ,
સુગઢ; મૂલ્ય ૦-૧૪-૦ (પાકું પુકું ૧-૨-૦). 'જૈનહિતેન્દ્ર'-
ના મર્ધ સાલના ખાસ અકમાં ઉપવાસની ઉપયોગીતા સંબંધી
હિલ્લેખ વાંચનાર ગૃહસ્થોને આ પુસ્તકની અગત્ય સ્વમગ્નવવાનું
રહેતું જ નથી. સ્ત્રીરત્ન બધારણ, દરદ થવાનાં કારણો, દવાઓનાં
ઓપાણાં, કુદરતી ધલાબે, ધર્મગ્રંથ અને ઉપવાસ, ઇતિહાસ અને
ઉપવાસ, પશુ અને ઉપવાસ, ચિકિત્સા અને ઉપવાસ, આયુર્વેદ

અને ઉપવાસ, પ્રકૃતિ અને ઉપવાસ, મન અને ઉપવાસ, બધા અને ઉપવાસ, કોણે ઉપવાસ કરવા અને કોણે નહિ, ક્યારે અને કેટલા ઉપવાસ કરવા, કસરત ઇત્યાદિ પ્રકરણોનાં મથાળાં જ કહી આપે છે કે દરેક ઈર્ષિ-પુરુષે આ કિમતી પુસ્તક વાંચવું જોઈએ છે. સરળ હિંદી ભાષાનું, સુદર છાપવાળું આ પુસ્તક, વળી ચિત્રો સહિત છે. શ્રીયુત પ્રેમીના હિંદી અંથ કાર્યાલયની પુસ્તક પસંદગીનું ધોરણ પ્રાયઃ ઉચ્ચ હોય છે, તેથી હિંદી વાંચી બાલ્યનાર દરેક જૈન—અર્જનને તે સંગ્રહનાં તમામ પુસ્તકો વાંચવાની બલામણુ કરવામાં હું લેશ માત્ર અતિશયોક્તિ કરતો નથી.

બંકિમ નિબંધાવલી, બંગ-સાહિત્ય-સમ્રાટ બાલુ બંકિમ-ચન્દ્રના સાહિત્ય, ધર્મ, સમાજ અને મનોરંજક નિબંધોના હિંદીમાં અનુવાદ કરનાર પદ્મિનિ રૂપનારાયણ પારડેય, પ્રકાશક શ્રીયુત નાથુરામ પ્રેમી, મંત્રી, હિંદી અંથ કાર્યાલય, ગિરગામ, મુંબઈ; મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ (પાકું પુઠું ૧-૦-૦).

ધર્મ અને સાહિત્ય, જ્ઞાન, મનુષ્યત્વ શું છે ?, ચિત્તી શુદ્ધિ, સંગીત, નવા લેખકો માટે ઉપદેશ, ભારત-કલ્પક, સ્વારામની સ્વાધીનતા અને પરાધીનતા, બાહ્ય-મલ અને વાક્ય-મલ, પ્યારનો અપાત્માર, અનુકરણ, જાનું અને નવું, લોકશિક્ષા, ઇત્યાદિ ૨૪ લેખોનાં ભાષાન્તર આ પુસ્તકમાં છે. જગમહેર બંકિમબાણુ જેવા વિદ્વાનની કૃતિની તારીફ કરવી એ સોના ઉપર દેળ વ્હાવવા સરખું મણુપ; તો પણ એટલું કહી વગર નથી ચલવું કે આ મુદ્દાલ અને ગાડરીઆ દેશમાં નવું ચેતન પ્રેરવા અને પાશ્ચાત્ય નિયારોની માત્ર ખોટી બાણુ શિખેલા હિંદીઓમાં ખરો સુધારો દાખલ કરવા માટે આવા પુસ્તકોના બહોળા પ્રચારની અનિવાર્ય જરૂર છે. બંકિમ બાણુના નિયારો જેમ ક્રૌંદ છે તેમ તહેમની શૈલી પણ રમણ અને સચોટ અસર કરે તેવી છે.

સેવાધર્મ, શ્રી. આર-ડેલ કૃત 'The way of service' નામની ન્હાની પોથીનું આ હિંદી ભાષાન્તર કુમાર દેવેન્દ્રપ્રસાદ જૈન, 'સેન્ડ્રલ જૈન પૃથ્વીશીંગ હાઉસ,' આરા, એઓએ સુંદર આકારમાં બહાર પાડ્યું છે. એમાં સેવાધર્મની મહત્તા અને સેવાના આર્થ બતાવી સેવા કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે. ન્હાના ન્હાના પેરે-આફની આ પુષ્પમાળામાં ખરેખર દીલખુસ સુમધી છે. બન્ધુ દેવેન્દ્રપ્રસાદે સેવાધર્મના ઉપદેશનું આ ન્હાનું પુસ્તક ૦-૧-૦ ને

બદલે ૦-૪-૦ કિમતમાં વેચવા ઠરાવ્યું તે, તહેમના પુસ્તકમાંના ઉપદેશની વિરૂદ્ધ જાય છે, એમ કલા વગર ચાલશે નહિ. હું એવા અને એવડા પુસ્તકની કિમત ૦-૦-૬ થી વધારે રાખી શકું નહિ.

ચોખેર વાલી, બંગલકવિવર ડૉ. સર રતીન્દ્રનાથ દાગોરકૃત પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષાન્તર, ભાષાન્તકાર રા. ઘનશ કર હીરાશંકર ત્રિપાઠી, પ્રકાશક રા. છત્રનલલ અમરથી મહેતા (મેનેજર, જ્ઞાન-વર્ધક પુસ્તકમાળા) અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૧). કવિવર દાગોરની સરજાતની લેખનકલાનો આ નમુનો છે, જેમાં બંગાળી મૂલસસારનું ચિત્ર છે કથા હજી અધુરી છે, એટલે ચોક્કસ અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ પરન્તુ ગુજરાતી ભાષાના 'ગુણસિંહ' કે 'સરસ્વતીચંદ્રની'ની ભરાબરી આ સર્વોત્તમ બંગાળી લેખકની કથાથી પણ થઈ શકે તેમ નથી, એ ગુજરાતને ઓછું અભિમાન લેવા જેવું નથી.

શ્રી યોગનાસિંહ મહાનિમાયજી, ભા. ૧ લો, મૂળ સંસ્કૃત પરથી ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવનાર 'મુનિ' વે. વર્ધમાન'ની પરવાનગીથી આ બીજી અવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરનાર 'સરસ્વતીચંદ્ર' વર્ધક કાર્યાલય, કાલમાદેવી, મુંબઈ, રાંધણ આદિ પેજ ૮૦૦ પૃષ્ઠ; પાકું પુસ્તક, મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨).

વસિષ્ઠ જેવા તત્ત્વવેત્તાએ રમચંદ્રજીને શોકસાગરમાંથી છુટાવાનો અને દુનિયામાં રહેવા છત-પ્રવૃત્તિ કરવા છતા-મુક્ત દશા અનુભવવાનો પાઠ સિખવવાના આશયથી આ ગ્રંથ ઉપદેશો કહેવાય છે. એમાં પરાગ, મુમુક્ષુ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, ઉપશમ અને નિર્વાણ એવા છ પ્રકરણ છે, જેનો વિસ્તાર ૩૨૦૦૦ શ્લોકોનો છે. હિંદુ દ્વીલસુદ્ધીને રસિક સ્વરૂપમાં રહમજવનાર આ ગ્રંથની જેટલી તારીફ કરીએ તેટલી થોડી છે. તત્ત્વનો સામાન્ય માણસને ખ્યાલ આપવા માટે એમાં જે જે રૂપક લખ્યાં છે તેના ઉપર ઉંડા ચિંચાર કરનાર 'વિચારક' એમાં મહત્ત્વ સત્યો છૂપાયલા જોઈ શકશે. સ્વર્ગનું તત્ત્વવેત્તા રામચંદ્રભાઈએ પણ આ ગ્રંથની પ્રશંસા કરી છે. ૧૦-૧૨ રૂપીઆમાં મળતા આવા મોટા પુસ્તકનો પ્રચાર સર્વત્ર થવા ખાતર માત્ર રૂ. ૩ જેવી નિર્માલ્ય કિમત રાખનાર 'સસ્તાસાહિત્યવર્ધક મંડળ'ને ખરેખર ધન્યવાદ થટે છે.

મૃણ્મલિની, અનુવાદક 'બાલકવિ' - અમનગર, મૂલ્ય રૂ. ૧). પ્રસિદ્ધ બંગાલી લેખક બાલુ બાંકીમચંદ્રની નવલકથાનો આ અનુવાદ છે, એટલે મૂળ કથાવસ્તુ પર અભિપ્રાય આપવા જેવું રહેતું

જ નથી. મ્હને ખેદ માત્ર એ જ બાબતનો છે; ‘લક્ષ્મણકવિ’ જેવા સેખકોને અંગીકારી સાહિત્યમાંથી માત્ર કથાગ્રથોના જ અનુવાદ કરવાનું કેમ રચતું હતું, અને દેશને જેની વિશેષ જરૂર નથી એટલે જાતનાં પુસ્તકોમાં આર્થિક સહાય મેળવવા ખાતર સામાન્ય ‘બાપારી’ ને ‘ભારતભૂમિને ખાતર સ્વર્ચ્ચભોગ આપનાર’ નો દાષ્ટદલ આપવા જેટલી હદે ‘નીચા ઉતરતું’ કેમ પસંદ પડતું હતું.

યોગશાસ્ત્ર લાખાન્તર, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત ગ્રંથનું ભાષાન્તર કર્તા મુનિ શ્રી કેશવિજયજી ગણિ, પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રી માંમરોલ જૈન સમા, ૪૯ ૪૦૦, પાકું પુંકું, મૂલ્ય માત્ર ૦-૮-૦. યોગ-પ્રેમી મુનિનો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે અને માંગરોલ જૈનસભાએ નજીવી કિંમતે જગદાર પુસ્તકોનો ફેલાવો કરવાની અંગીકાર કરેલી પદ્ધતિ પણ પ્રશંસાપાત્ર છે. યોગશાસ્ત્રની ‘પ્રાઇમર’ તરીકે-સામાન્ય મણુના ઉપદેશાર્થે-અથ ઠીક ૬, બાપી સમર્થ વેદાન્તીઓના યોગવિષયક ગ્રંથો સાથે મુકાબલો કરી શકાય એવી મહત્તા આ ‘કલિકાલ-કેવલી’ કહેવાતા જ્ઞાત્યર્થોના ‘યોગશાસ્ત્ર’ માં મ્હને તો જણાતી નથી.

‘દંડી પીતામ્બરી આચાર્ય મૂલચંદ્રજી ઉર્ફ કૃતિશ્ર્વ ધર્મવિજયજીસે ૧૫૨ પ્રશ્ન’ પ્રકાશક હનરીનજ અવાચુ તથા રૂપકાલ વરસાવત, ઉદયપુર, તથા—

“દંડી દમ્ભ દર્પણ”, પ્રકાશક જવાહરલાલ જૈન;

આ બન્ને પુસ્તકો સ્થાનકવાશી-દેરાવાશી પથ સંબંધી ખટ-પટનાં છે. પોતાના કિમતી સમયની કિમત રહમજતારા અને આત્મચર્ચા મનુષ્યે તો આવા પુસ્તક મફત મળતા હોય અને ઉપરથી હજાર રૂપિયા મળતા હોય તો પણ તહેમનો સ્પર્શ નહિ કરવો જોઈએ. પ્રપચ, નિદા, જુડે, અતન અને દ્રેપના સાગર રૂપ આવાં પુસ્તકો ગટરને જ લાયક ગણી શકાય. જે જે માણુસો-પણી તે આવક હો વા સાધુ હો-આવા કામમાં કોઇ પણ રીતે શામેલ રહે છે તેઓ દયાપાત્ર છે, ધર્મ અને ફીલસૂફીનો અક્ષર પણ હાથમાં આવ્યા પહેલા ‘સચ્ચે ધર્મ કે વકાલ’ બનવા દૂદી પડનારાં ‘બાળકો’ છે.

અર્થપ્રકાશિકા અથવા ‘ઓક્ષ શાસ્ત્ર’ ની લાખાવચનિકા ટીકા. પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રી ‘ભારતીય જૈનસિદ્ધાંત પ્રકાશિની સંસ્થા’-

ના મહામંત્રી શ્રીયુત પૂનાલાલ આકશીરામ, ૯ વિષકાષ
લેખ, કથકતા.

નય, નિષ્કેપ, શાન-દર્શન-ચરિત્ર, લખિય, બિનબિન શરીર,
દેવાદિની સ્થિતિ, નવતત્ત્વ, ૫૩૯૦૫, બંધ-મોક્ષ, સમક્રિત-મિથ્યાત્વનું
રહસ્ય, ધ્યાનના ભેદ, ઇત્યાદિ જૈનશાસ્ત્રની અનેક આગતોનું વર્ણન
આપનારો, આ હિંદી ભાષાન્તર ગ્રંથ, દરેક જૈને વાંચવો જોડ્યો
છે. આ અમૂલ્ય પુસ્તક મળી શકવું ન હતું પરંતુ હમણું
પરિણત પૂનાલાલજીના શ્રમ અને સાહસથી મજબૂત કામગીર પર મહોટા
સુદર ટાઇપથી તે છપાઈ બહાર પડ્યું છે અને લાગત
દામથી મળી શકે છે, જો કે એમાં મૂલ્ય લખવામાં આવ્યું નથી.
(પૃષ્ઠસંખ્યા ૫૫૦ છે.)

‘ જાતિ પ્રબોધક ’ માસિક પત્ર, કાકિન સોળ પેણ એક
ફાર્મ, સમ્પાદક શ્રીયુત દયાચન્દ્ર ગોપધીપ બી એ., લખના. કાર્ત
પથ સ્વાર્થ વગર, માત્ર સમાજસેવાના આશયથી શરૂ કરવામાં આ-
વેલું આ ન્હાનું હિંદી માસિક લેખિકામાં ઉત્સાહ અને જાગૃતિ ફેલા-
વવાના કામમાં ઠીક ફાળો આપશે એમ આશા રહે છે. ગ્રાહક
ચનારે જોઈમાં જોઈની ૪ પ્રત લેવી પડશે, જોકે વાર્ષિક મૂલ્ય
રૂ. ૧૧ (પોસ્ટાજ સહિત) છે. બાકીની ૪ પ્રતો કોઈને વિનામૂલ્ય
વાંચવા મળે એ હેતુથી આ નિયમ રખાયો જણાય છે. બન્ધુ જો-
શલીયનો આ શુભ પ્રયાસ સફલ થાયો !

‘ જૈન તત્ત્વ પ્રકાશક ’ માસિક પત્ર, સમ્પાદક શ્રી જૈન-
તત્ત્વપ્રકાશિની સમા તરફથી શ્રીયુત ચન્દ્રસેન જૈન વૈલ, છટાવાઃ
વાર્ષિક રૂ. ૧) ફો બરનારને સમાના મેમ્બર બનવા ઉપરાંત આ
માસિક અને સમા તરફથી બહાર પડતાં અનેક ટ્રેક્ટો હજી તરીકે
મળ્યાં કરે છે ક્ષત્રિય જેવો જુસ્સો અને વિચારસ્ત્રાવગ્રંથ એ આ
પત્રનાં ખાસ લક્ષણો છે. જૈન પત્રોમાં આવું નિરર કોઈક જ હતું.
જિનવર એને જય આપો !

કર્મસિંહજી રવામીનું ‘ જીવન ચરિત્ર, પ્રયોજક વિદ્યાન
ભિક્ષુ મંડલ’, મુદ્રા; પ્રકાશક વૈલ નાનાલાલ દેવસંકર, મુદ્રા (કચ્છ);
મૂલ્ય રૂ. ૧) જૈન મુનિઓનાં જીવનચરિત્ર લખવાનો શોખ આજ-
કાલ વધી પડ્યો છે; પરંતુ એમાંનાં લખાંખરાં ચરિત્રોમાં વાચકને
અનુકરણ કરવા જેવું કંઈક હોતું નથી, માત્ર એક ખૂંટ પડેલી

અકિતની ' નખળાપ્રભો'ને વૈરાગ્યનું સુદર રૂપ આપી પ્રશસનાં પા-
નેપાનાં ભરી દેવામાં આવ્યાં હોય છે. એમાં નથી હોતું ભાષાગૌરવ
કે નથી હોતું વિચારગૌરવ. પરંતુ કર્મસિદ્ધાન્તનું ચરિત્ર લખનાર
મુનિએએ સાધુચરિત્રો કેવી રીતે અને કયા આશયથી લખાવાં જો-
ઈએ તે જૈન પ્રબળને બતાવી આપ્યું છે. ચારિત્રનાયકને હું પીછા-
નતો નથી તેથી કંઈ કહી શકું નહિ, પણ ચારિત્રલેખકાએ ઉદાર
વિચારો અને ઉત્તમ સિદ્ધાન્તો આ ચરિત્ર સાથે એવી સુદર રીતે
ચુસ્ત્યા છે કે એ ' કલા ' ની તારીફ કર્યા વગર હાથે જ રહી
શકાય. ભાષા પણ સરકારી છે. મૂલ્ય જરા વધારે છે.

' દશામીમાળી હિતેચ્છુ ' માસિક પત્ર, તંત્રી રા. મોહન-
લાલ નાગજી ઝીનાઈ, વકીલ, ધોરાજી; વાર્ષિક મૂલ્ય ટપાલખર્ચ
સાથે રૂ. ૧). પ્રયાસ ઠીક છે. રા. ઝીનાઈને નિરુત્સાહો થયું ન પડે
એટલું જ હાલ તો ઇચ્છીશું. પહેલાં અકમાં, સવત ૧૯૦૭ માં
મેંજણી મુકામે થયેલા દશામીમાળી લઘુિક સમ્મેલનના ધારાધોરણ
છાપ્યા છે, તે વાંચવા જેવા છે. એમાં એક કલમ એવી છે કે
" વરકન્યા પરણાવતી વખતે બ્રાહ્મણ કેઈ ટંડો કરે ને પરણાવ-
વાની ઢીલ કરે તો માઝનનો શેઠીઓ ખીજા બ્રહ્મણને લાવી પર-
ણાવી આપે. કદાપી ખીજો બ્રહ્મણ ન આવે તો શેઠીઓ ફેરા ફેરવી
આપે તે વરકન્યાને અખંડ સાંભાળ્ય છે. " આ કલમ સાક્ષી પુરે
છે કે, જન એ ખરેખર ધાર્મિક જોડાણ નથી, સામાજિક રચના
છે; કારણ કે ધર્મગુરુ કે બ્રાહ્મણની હાજરી વગર સામાન્ય માણસ
(layman) પણ તે કાન્ડાડટ કરાવી શકે છે. અને વસ્તુતઃ
લગ્ન સાથે ધર્મને કશો સમ્બન્ધ છે પણ નહિ. આ પત્રમાં રા.
' એમ્યાન્નેશી ' ના હાસ્યરસપૂર્ણ લેખો વાંચવા જેવા હોય છે;
એમાંથી ક્ષિપ્રવાનુ પણ ઠીક મળે છે. ' હવે તો ચેતો ' એ મ-
' જાણનો લેખ કે જહેના લખનારને ' એક સાક્ષર વકીલ ' તરીકે
જણાવવામાં આવ્યા છે, તે લેખ તહેના લેખકની સાક્ષરતાને
ફાંચી દે છે !

દુઃખીને દિલાસો, ભાગ ૧૪ મો, રચનાર, મી. શૌરાબજી
મચેરજી દેસાઈ, નવસારી, મૂલ્ય માત્ર ૦-૪-૦. ઇતિહાસના હાખલા,
ઈતકથાઓ, ઉપાણી, ઉપદેશ વગેરે વગેરે વડે મનુષ્યના દુઃખને
જુલાવી દે એવો શાન્ત ઉપદેશ આપવામાં મી. દેસાઈની કલમ ઠીક
કામ કરે છે. ફારસી અને અંગ્રેજી કવિઓના ઉતારાની પસંદગી

પણ સારી કરે છે. રાયલ આઠ પેજ ૧૪ પૃષ્ઠના પુસ્તકની કિંમત ૦-૪-૦ રાખી છે, જે ખતાવે છે કે પ્રકાશક સ્વર્ણી કે લોભી નથી.

મહેન્દ્ર કુમાર, હિંદી નાટક; મૂલ્ય ૦-૬-૦. જાણીતા જૈન પવિત્ર અર્જુનલાલ શેઠી બી. એ , કે જેઓ કર્મગ્રંથોના ઉંડા અભ્યાસી, સમાજસેવાના અવતારરૂપ જૈન છે અને હાલમાં જેઓ કોઈ પણ ગ્રન્થના વગર જયપુરનરેકની જેલની હવા ખાય છે, તેઓ અનુ આ નાટક દરેક જને એકવાર વાંચવું જ જેદએ દેશમાં એકતા, વિદ્યા અને સાહસ પ્રેરનારૂં આ નાટક હાસ્યરસમાં પણ ઓછું છિતરે તેમ નથી. પ્રકાશક, ધીયુત અમીચન્દ્ર જૈન રહસ, ગોહાના (રોહતક) પાસેથી મળે છે.

રિવાજ રૂદન, દશાશ્રીમાળી વણિકો માટે ખાસ, લખનાર રા. ચૌપટલાલ હેમચંદ ગુલા, પટ્ટીલ, ગોંડળ. દશાશ્રીમાળી કોન્ફરન્સની જે હીલચાલ મુખ્યમાં વસતા કેટલાક કારિયાવાડી ભાઈઓએ આરંભી હતી તેને માર્ગ ખતાવવા નિમિત્તે આ પેન્ફ્લેટ લખાયું હતું. લેખક લાગણીપૂર્વક અને નિડરતાથી વિચારે જણાવે છે અને કેળવાયલા તેજ જૂના જમાનાના વણિકોને કેટલીક હિતાવહ સલાહ આપે છે.

જૈન આત્માનંદ સભાનો સં. ૧૯૬૬ થી ૯૧ નો ત્રિ-વાર્ષિક રિપોર્ટ—લાવનગરની 'જૈનધર્મ પ્રસારક સભા' ની સાથે પ્રમાણિક હરિદાશ કરવામાં ફાવેલી આ સભાએ ૪ પેટ્રન, ૩૭ પહેલા વર્ગના લાઈફ મેમ્બર, ૮૩ બીજા અને ૨૨ ત્રીજા વર્ગના લાઈફ મેમ્બર અને તે ઉપરાંત ૯૧ સામાન્ય સભાસદ મેળવ્યા છે. 'આત્માનંદ જૈન પ્રકાશ' નામનું માસિક, એક ફ્રી લાયબ્રેરી, પુસ્તકો છપાવવાનું ખાતુ, વેચવાનું ખાતુ વગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. હમણાં એક ન્હાનું સરખું ફંડ કેળવણીના પ્રચાર માટે પણ કરવામાં આવ્યું છે. પાલીતાણામાં ભયંકર રેલ આવી ત્હારે આ સભાએ સારી મદદ પહોંચાડી હતી જ્યનિતના મેળાવળા, ભાષણો વગેરે દ્વારા કામમાં જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ પણ કરાતું જોવામાં આવે છે. રિપોર્ટવળા વર્ષોમાં ૪૧ ગ્રંથો ઉદાર ગૃહસ્થોની મદદથી ત્હાર પાઠવામાં આવ્યાં છે; અને ૨૮ ગ્રંથોનું કામ ચાલી રહ્યું છે. એક 'જ્ઞાનમંદિર' પણ હમણાં સ્થાપવામાં આવ્યું છે. સમગ્ર જોતાં સભા ઠીક પ્રગતિ કરી રહી છે.

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ, ભા. ૧ લો;—સંશોધક
મુનિશી વિનયવિજયજી; પ્રસિદ્ધકર્તા રા. દેવચંદ દામજી (અધિ-
યતિ, 'જૈન') ભાવનગર; રાયલ આઈ પેજ પર ૪૪૫૪; મૂલ્ય ર. ૨.૫૦.

આ પુસ્તક પર 'રિવ્યુ' લખવાનો મ્હને આગ્રહ કરવામાં
આવ્યો છે, અને 'રિવ્યુ' લખું તો મુનિશીને ધણુ જ કહવું લાગે
એવું જ લખાઈ શકે તેમ છે, તેથી મૈન ભજવું જ ઠીક છે.
વિષ્ણુવેળની સામાન્ય વાતો, અને માનપૂજની તૃષ્ણા: આ એથી દૂર
રહેવા જૈન મુનિવર્ગને નમ્ર વિનંતિ છે. આ દેશમાં, આ કાળે,
આ સમાજને શાના ઉપદેશની ખરી જરૂર છે તે શોધવા અને તે
તરવો શિખ્યા પછી જ ઉપદેશ કરવાની ઇચ્છા કરવા, વળી વધારે
આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ છે.

જૈન રત્ન ચિંતામણી વાર્તામાળા, ભા. ૧ લો. લખનાર,
મોહનલાલ મગનલાલ, કસોલ, પ્રકાશક, પાનાચંદ મોહનલાલ,
કસોલ, રાયલ સોળ પેજ ૧૨૮૫૪; મૂલ્ય ૦-૪-૦. રત્નલામની
જૈન દ્રેત્રીંગ કોલેજના એક વિદ્યાર્થીની આ પહેલી જાહેર પ્રવૃત્તિ છે.
એમાં ધર્મને લગતી ૩૫ વાર્તાઓ આપી કેટલોક ઉપદેશ કરવામાં
આવ્યો છે. સામાન્ય ગણુ મારે ઠીક છે. લેખક એક વિદ્યાર્થી
હોવા છતાં એની ભાષામાં કાંઈક મીઠાશ અને જુસ્સો છે, જે શુભ-
સૂચક છે.

બાલવિવાહકા એક હૃદય-દ્રાવક દૃશ્ય, લેખક રા. કૃષ્ણ-
લાલ વર્મા, પ્રકાશક પ્રેમભાષા દાર્પાલય, ગોહાના (રોહતક).
બાલવિવાહ તરફ મૃત્યુ હિતપન્ન કરે એવી અસરકારક કથા લખવામાં
લેખક કૃતેદ્વમંદ થયા છે. એમની કલમમાં જુસ્સો અને હૃદયમાં
પ્રેમ છે. રાત આના કિમતની એમની ખીણ કથા 'અન્ધા' પણ
એવી જ મનોવેધક, રસિક, ઉપદેશી અને સુગોળિત છે. આ હિ-
રતા હિંદી લેખકને સમાજસુધારણાના કામમાં વિશેષતર ભાગ
લેવાની શક્તિ મળે !

જાનીયેનાં પુસ્તકોનું 'રિવ્યુ' હવે પછી:—સમાધાનકમ,
વિવાહકા ઉદ્દેશ્ય, આત્મપરીક્ષા, મહાવીરજીત મણિમદ, The
Universal Gospel, લઘુવેખસંગ્રહ ભા. ૨, શ્રીમદ્ રાજચંદ,
એલિયુક્યરિય, દુર્ગાસા તૃપ્તિ સ્વીકારનાટક, બાલશિક્ષા, સુવાઓકિ
ઉપદેશ, સૂમકે ધર ધૂમ, જૈનમત નારિતક મન નહોં હૈ, ઇત્યાદિ.

નીચેના પુસ્તકોનો માત્ર સાબાર સ્વીકાર કરીને જ વિરમવાની રજા લઇએ:—

- ૧ 'પરલોક પ્રકાશ', લેખક રા. ચાપટલાલ કેરળચંદ શાહ, રાજકોટ.
- ૨ આવક વ્રત પત્રિકા, લેખક શ્રી રત્નચંદ્રજી સ્વામી.
- ૩ બાળબોધ જૈનધર્મ, પ્રકાશક રા. મૂળચંદ કંસનદાસ કાપડીઆ, સુરત.
- ૪ જૈન તત્ત્વસાર, અનુવાદક રા. તારાચંદ દોસી, પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રી જૈનજ્ઞાન પ્રસારક મંડલ, સિરોહી, મૂલ્ય ૦-૫-૦
- ૫ આચાર્ય શ્રી મોતીરામજી મહારાજકા જીવન ચરિત્ર, લેખક મુનિશ્રી જ્ઞાનચંદ્રજી.
- ૬ નવપદ માહાત્મ્ય, લેખક શ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ, પ્રસિદ્ધકર્તા શ્રી 'જૈન યુવક મંડલ' તરફથી શ્રી. મંગળદાસ બાલચંદ, સાણંદ, મૂલ્ય ૦-૩-૦
- ૭ ફિજી ટાપુઓમાં હિંદીઓની સ્થિતિ, અનુવાદક રા. કે. બેરબાઇ ઝવેરબાઇ પટેલ, ઉત્તરસંગ; મૂલ્ય ૦-૬-૦.
- ૮ વિદ્યાર્થીઓકે કર્તવ્ય (સર ચંદાવરકરના ભાષણ પરથી), લેખક શિવજીલાલ કાતા, મિશન કોલેજ, ઇંદોર; ૧-૧-૦
- ૯ અંજના-પવનંજય કાવ્ય, લખનાર શ્રીયુત બાણુ ભંડારલાલ સેડી, ઝાલરા પાટણ; ૦-૨-૬
- ૧૦ કામઘટ કથા પ્રબંધ, લેખક શ્રી કપૂરવિજયજી મહારાજ, પ્રકાશક શ્રી જૈન યુવક મંડલ; ૦-૧-૦
- ૧૧ પાંત્રીસ બોલ, પ્રસિદ્ધકર્તા દુર્લભદાસ કાલોપાસ શાહ.

રંચુનથી મી. જે. સી. ક્રુત લખે છે:—

‘હિતેચ્છુ’ના ‘નમ સત્ય’ અને ‘મહાવીર કહેતા હતા’એ વચ્ચે લેખોએ મારા તથા મારા સ્નેહીઓના હૃદય ઉપર જખરી અસર કરી છે. આપના લેખો ખરેખર શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે તેવા અને જૈન ધર્મનું ખરૂં રહસ્ય સમજાવનારા છે. જ્યારે તમામ જૈનોમાં આ વિચારો ફેલાશે ત્યારે જૈનસમાજ જુદુંજ રૂપ ધારણ કરશે. મારા મિત્રો માટે નીચેને સ્થિતિમાં પાંચ પ્રતો મોકલતા રહેશો.

સમયના પ્રવાહમાં.

CURRENT TOPICS

શશી જૈન સ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ - એક 'હિટી નાંધ'
 [A Bird's-eye-view] - જોવાજોવાના અનેક લેદ છે. નીચે (જમીનની સપાટી ઉપર) ઉભેલો મનુષ્ય જમીન પરના અને ઉંચે બનતા બનાવો જુએ અને તેનું વર્ણન આપે એ પણ ' જોવું ' કહેવાય, તેમજ પહાડ પર કે ખુલ્લા અવકાશમાં ઉભા રહીને નીચેની જમીન પર બનતા બનાવો જુએ અને તેનું વર્ણન આપે એ પણ ' જોવું ' કહેવાય. પણ બન્ને 'જોવા'માં મહાન અંતર છે. અંગ્રેજીમાં જોઈને 'Bird's eye view' અથવા 'પક્ષીની આંખથી દેખાતો દ્રશ્ય' કહે છે તે, ઉંચે ચઢીને નીચે નજર નાખી કરાતા અવલોકનને જ લાગુ પડે છે. એ પ્રકારના અવલોકનમાં ન્હાની ન્હાની નિર્માણ બાબતોને મદના અનેકવચિત્ સ્થાનજ-મળી શકે નહિ; કારણ કે તે આ-બનની આગળપાછળની અનેક ન્હાનીમ્હોટી બાબતો સાથે તે અમુક બાબતની ઘુલ્મના-મુકાબલો થાય છે, અને જે તે ખીજ આસપાસની બાબતો ઘણી મ્હોટી હોય તો આ અમુક બાબતને અવલોકનકારના અવલોકનમાં મુદ્દલ સ્થાન મળી શકતું નથી અગર ઘણું નિર્માણ સ્થાન મળે છે. પણ જમીન પર રહીને જોનાર તો નિર્માણ બાબતને પણ મોટા રૂપમાં જુએ છે, કારણ કે તેની દૃષ્ટિમર્યાદા વિસ્તૃત નહિ હોવાથી અને તે અમુક ચીજને આગળપાછળની-આસપાસની ચીજોના મુકાબલામાં જોતો ન હોવાથી તે અમુક ચીજ તેનું સમગ્ર બક્ષ ખેંચનાર થઈ પડે છે, - તે હોઈને ઘણી મ્હોટી-સુદૂર-મદાન લાગે છે. આ કારણથી એક જ બનાવ ઉપર અવલોકન કરનારા સેકડે લેખકોનાં લખાણો એકબીજાથી તદન જુદા પડતાં જોવામાં આવે છે; કેટલાક જ્યારે તે બનાવને મહાન-આશ્ચર્યજનક-દત્તેષ્ઠ રૂપ કે સુંદર તરીકે વર્ણવે છે, ત્યારે બીજાઓ તેને છીછરો (shallow) -અપ્રસોસકારક-નિરાશાજનક અને કદરૂપ આળેખે છે. આડર અને અરૂઠની દૃષ્ટિઓ, આ પ્રમાણે, તદન વિરુદ્ધ હોય છે, જે કે બન્ને સ્વાભાવિક છે એમ જોવામાં અને જોવા પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં

નથી દોષ ગાડરનો, તેમજ નથી દોષ ગરકનો; તેઓ પોતપોતાની સ્વાભાવિક શક્તિ પ્રમાણે 'જુએ છે,'—'જુએ છે' એમ હું બધારે બોલું છું ત્યારે જોવાની ક્રિયા કરે છે એમ પણ સ્હમજવાતું નથી, પણ દિખાવ લેમની નજરે પડે છે' અથવા 'લેમની આંખ આગળ તેણું જ કાંઈ ખડુ થાય છે' એમ મ્હારા કહેવાનો ભાવાર્થ છે. ('કર્તા' અને 'કર્મ'ના ભેદ પાડ્યા વગર ન ચલાવી શકે એવી ભાષા પોતે જ દુનિયાનાં અનેક 'જૂઠાણુ'માનુ એક 'જૂઠાણુ' 'હોઈ' 'માણસ જુએ છે' એમ બોલવું પડે છે.)

મ્હારાથી ઉપર કહેવાયું [નહિ કે મ્હે ઉપર કહ્યું] તેમ, જોવા-જોવાના મુખ્ય બે ભેદ છે. ગાડર દષ્ટિ અને ગરક દષ્ટિ, અથવા જમીન પર ઉભા રહીને થતું અવલોકન અને ઉચે રહીને થતું અવલોકન, અથવા છીછરી 'અવહાર' દષ્ટિ અને ઉડી 'નિશ્ચય' દષ્ટિ. આ-માની પહેલી દષ્ટિએ, દશમી જૈન શ્વેતાશ્વર કૉન્ફરન્સ ઉપર ધણીઓ અત્યાર આગમચ્છ અવલોકન કરી ચૂક્યા છે, જૈન 'પેપરોમા' જુલેલા ૧૥ માસથી એ કૉન્ફરન્સને એક ફોટો તથા તેના કાર્યવાદકોને ફરદેશ અને કાર્યદેશ મહાન પુરૂષો તરીકે ડગવનારા અનેક અવલોકનો મ્હારા વાચવામા આવ્યા છે પ્રથમ મ્હે આ કૉન્ફરન્સ સંબંધે કાંઈ નખવાની 'દરદાર' ને દાખી દીધી હતી, પણ બધારે એ કટાણો આપે એટલી રુદ સુધી લખાતાં 'ગીત' મ્હારા બાવ-કર્ણને અસહ્ય થઈ પડ્યા ત્યારે મ્હારી *impatience*-આનંદોત્તેજ કે જે પ્રથમ મુખા ગરે-યામા 'મજલ' માનતી હતી તે રૂવે 'બોલી ઉડવા'માં 'મજલ' માનના લાગી અને સ્વભાવત કાંઈક લખવા હું પ્રારથેા, કેટલાકને મ્હારૂ હમખાતું કથન કટાક્ષ જેવું લાગશે, ખીજાઓ લેને અભિમાનપ્રરિત માનશે, થોડાઓ લેને અપમાનજનક પણ સ્હમજશે એમ લેમની દષ્ટિને સ્વાભાવિક રીતે જ દિખાશે; તેથી હું લેમને દોષિત નહિ માનું. તેમ તેઓને મ્હારા દિખ્યા નો ખુલાસો આપવાની-સ્વીકૃત કરવાની-પણ દરકાર નહિ કરે.

દશમી જૈન શ્વેતાશ્વર કૉન્ફરન્સ—એક દખખાવાળા મેળાવડા અને ર્શ્તેહ રૂપ સમ્મેલન તરીકે જેના ગીતકાં મંડપમાં અને બહાર પુષ્કળ ગવામા છે તે કૉન્ફરન્સ-મ્હને એક જૂદા જ સ્વરૂપમાં 'દેખાઈ' છે : કેળવાયલાઓની નૈતિક નામરી (Moral Bankruptcy of the Educated) તરીકે, નાયક વગરના 'ગાડર' સમૂહ તરીકે,

હતા, વક્તા અને વિચારક રૂપી હાથ, જીભ અને આંખો વગરની કદરૂપ—સુખ રહડે એવી—વક્તા તરીકે, ‘ફૂકા’ના ‘ખેલ’માં જ જીંદગીનું સાદૃશ્ય માનનારા ‘મૂછાળા સિશુ’ઓથી બળવાતા નાટક તરીકે મળે એ કૉન્ડરન્સ ‘દેખાઈ છે’ અને એ ‘દેખાવ’ એક જૈન તરીકે મળે એટલો પીડાજનક યથ પડ્યો છે કે જેટલો ભાગ્યે જ કોઈ સ્વેતા-અર મૂર્તિપૂજક જૈનને પશુ યથ પડ્યો હોય.

મહારી આખ આગળ લાલનવાળો બનાવ, ૬૬, વક્તાઓનાં બાધણ, કોમનો ત્રણ દિવસ માટે ચુટાયેલો વગર તાજનો રાજ અને ‘લેટકોર્મ’ પર ખીરાજેલા ધર્મગુરૂ. આ દેખાવો હમણા સીનેમેટો-ગ્રાફની શીફમની માફક જોસણ‘ધ અને ક્રમશઃ ખડા થાય છે. મહારા વાચકોને એ ‘કીસ્મો’ જોવાની ઇચ્છા હોય તો બલે ને પૂરી કરે.

મી. લાલને (એમના નામ સાથે જોડવામાં આવેલો ‘પડિત’ નો ખાતાબ કોઈ વિદ્વાન મડળે જાહેર રીતે આપ્યાનું મહારા જાણવામાં ન હોવાથી હું એમને મી. લાલન તરીકે જ ઓળખાવવાનું પસંદ કરીશ—અને માફ કરાવીશ કે જગપ્રસિદ્ધ ઝ્વૅડસ્ટન પોતાને મી. ઝ્વૅડસ્ટન તરીકે ઓળખાવવામાં જ માન રહ્યો હતો.) સ્વેતાઅર મૂર્તિપૂજક જૈન ધર્મ અને સંધનો કાંઈ પશુ વાસ્તવિક અપરાધ નહિ કરેલો હોવા છતાં અને માન-પૂજનો ઇજારો રાખી બેઠેલા બેચાર સાધુઓને લાલનની વધતી જતી લોકપ્રિયતા અસહ્ય થઈ પડવાથી તેઓએ ન્હેમના ઉપર મુકેલાં હાથપાપદ તહો-મતોની રીતમરની તપાસ માટે કોમના સાચા પ્રતિનિધિઓની કમીટી સમક્ષ તહેમને બોલાવી જવાબ માગવાની દરકાર કર્યા વગર થોડા એક સ્થાનિક સંઘોએ (અલગત અમુક મુનિઓની આજ્ઞા પાળવા ખાતર જ) મી. લાલનને સંધમહાર મુક્યા હતા, તથાપિ તેથીએ કાંઈ સમસ્ત હિંદના પ્રતિનિધિઓથી બનેલી કૉન્ડરન્સમાં હમેશની માફક ભાગ લેવાનો તહેમનો હક્ક ઓછો થતો નથી. તો પછી એમને કૉન્ડરન્સમાં હાજર થવા ન દેવા એવી અજવળનો અર્થ શું ?—સિવાય કે અમુક સાધુઓનું અનિયન્ત્રિત સ્વચ્છંદી રાજતત્ત્વ (capriciousness) ? મી. ‘લાલન’ એક પ્રતિનિધિ તરીકે ચુટાઈ ચૂક્યા હતા, એમની ચુંટણી કૉન્ડરન્સની બેઠક પહેલાં થયેલા દિવસ અગાઉ જાહેર પત્રોમાં પ્રગટ થઈ ચૂકી હતી અને તે છતાં, અમુક અમુક સાધુઓના

વાકાની હુડેંધ વાળા સુરત, અમદાવાદ કે ભાવનગરમાં નહિ પણ સમગ્ર ભાવની હાંમલ કરતા મુખ્ય શહેરમાં, અને તે પણ સુશિક્ષિતોની આગેવાનીથી ભરાતી કોન્ફરન્સમાં, મી. લાલનને હાજરી આપતાં અટકાવવાની સીધી કે આડકતરી પણ ચળવળ થાય એના જેવું ચરમભયું બીજુ શું હોઈ શકે ? કેળવાયલાઓના નૈતિક બળની ખામીનો આથી વધારે મળ્યુંત પુરાવો બીજો કયો હોઈ શકે ? પણ દૂરથી થતા અને નિર્માલ્ય દબાણ રહામે પણ ટકર નહિ ઝીલી શકનારા 'કેળવાયલા આગેવાનો' પ્રબળ પ્રતિગેધના કેન્દ્ર સ્થાન ભાવનગર કે અમદાવાદમાં તો શું નૈતિક બળ બતાવી શકવાના હતા ? ખુબી તો એ છે કે, દશદશ વર્ષ સુધી મી. લાલન કોન્ફરન્સના પ્લેટફોર્મનો 'વગર નાજનો રાજ' ગણાતો હતો, જ્યાં સુધી પાપક પીરસવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી મારવાડીનું ગમે તેવું સ્વાસ્થિ ખાણ પુરૂ થયું ગણાય નહિ તેમ જ્યાં સુધી લાલનને પ્લેટફોર્મ ઉપર મળીના કરતો, હાથ અને ટેપલ ઉપર હાથ પછાડતો પ્લેટફોર્મ પરથી દૂરી નીચે ખેંચેલા એકાદ સભ્યને તાલી આપતો જેવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી કોન્ફરન્સમાં બીરાજેલા હજારો આતાઓને 'નૃસિ' થાય જ નહિ એટલી હદ સુધી એ વક્તાની લોકપ્રિયતા અને આવશ્યકતા જેવામાં આવતી હતી તે જ લાલન, આજે તેનો તે જ હોવા છતાં, આજે ત્હોની ઉપયોગીતા અગાઉ જેટલી જ નહિ પણ એમાં વધારે હોવા છતાં, તે અમુક સાધુઓની જેહુકમીને મુગોમુગી તાબે થઈ શકતો નથી એટલા જ ખાતર, એ કોન્ફરન્સમાં હાજર થવાનો બોલવાનો એક ન્હાનામાં ન્હાના જોન જેટલો હક્ક પણ મુખાવી ખેંચે છે.

પરંતુ મુખ્યતઃ કુચ્છીઓ આખા હિંદના જોનોપર થોડાએક મુનિઓના અનુયાયીઓની આટલી અસીમ સત્તા સહન કરી શક્યા નહિ. મી. લાલન પરના અગત પ્રેમને ખાતર નહિ પણ અમુક વ્યક્તિઓની અસીમ સત્તા કે જે ત્હમને પણ બીજી રીતે નહીં હતી અને નડવાનો સમય ચાલુ હતો તે સહન નહિ કરી શકવાથી અને હમણા પ્રતિરોધનો પ્રસંગ હાથ આવી લાગવાથી તેઓ મી. લાલનની તરફેણમાં એકસ પાંથી આવી હયા. 'મી. લાલનની હાજરી નહિ, તો કોન્ફરન્સની એકંક પણ નહિ એવો દૃઢ નિશ્ચય ત્હમનો દેખાયો. 'નિશ્ચય જીતતો નથી, પણ બલ જીતે છે' એ સિદ્ધાંતનું સાચાપણું હવે બધાએ જોયું અશિક્ષિત પરંતુ ટેકીલા અને સપીલા કુચ્છીઓના પ્રબળ પક્ષ રહામે કાચી પ્રચ્છાશક્તિવાળા આગેવાનો ટકી શક્યા નહિ. એક

રાત્રીની સખજોડસ કમીટીને મી. લાલનને અમુક ઠરાવ પર બોલવા દેવાનું ઠરાવવું પડ્યું; 'પ્રોગ્રામ'ના કાગળમાં મી. લાલનનું નામ પણ છપાઇ ચૂકું. તથાપિ આ પ્રમાણે સાધુ પક્ષપર લાલન પક્ષ વિજય મેળવી જાય એ કેટલાક સ્વતંત્ર વિચાર કરવાને અસક્ત આગેવાનોથી ખમાયું નહિ અને તેઓએ કૉન્ફરન્સના હેતુદાર તરીકેનાં રાજનામાં ઘડાઘડ આપવા માંડ્યાં. ચારિત્ર બળની તથા સમાજ પ્રેમની કસોટીનો આ ખરેખરો પ્રસંગ હતો. આગેવાનો એ કસોટીમાં કથીર માલમ પડ્યા. છેવટે ધણી મહેનતે કેટલાકો લેમની પાસે રાજના-માની છદ્દ છોડાવી શક્યા. છેક પ્રાતઃકાળ સુધી વિવાદ ચલાવીને સભા વિસર્જન થઇ અને પછીથી લાલનને ખાનગી રાહે વિનંતિ અને દબાવ્યું કરવામાં આવ્યું કે લેમણે એટલેથી સત્વર રહેવું અને કૉન્ફરન્સમાં હાજરી આપવી નહિ. 'મહારે માટે ક્ષેષ ધાય તે હીક નહિ' એમ નાની લાલને પ્રયુખને લખી મોકલ્યું કે તે હાજર થશે નહિ. 'લાલન કદાચિત્ હાજર થશે નો ? માટે આપણે આજે મડપમાં જવું જ નહિ' એવા વિચારથી કેટલાક લોકો ગેરહાજર રહ્યા હતા, પરંતુ કુચ્છીઓએ મડપને બરી દીધી અને કૉન્ફરન્સનો દેખાવ નખળો ન પડવા દીધો. કૉન્ફરન્સના દાદામમાં આગેવાનોએ મીટીંગ કરી અને આ જ ચર્ચા ચાલુ રાખી મી. લાલન મારીપત્ર લખી આપે એવો અમુક સાધુઓનો આગ્રહ હોવાથી મારીપત્ર ઘડવામાં આવ્યું, લાલન પાસે તે મનુર પણ કરાવવામાં આવ્યું, આગેવાનોએ તે પસંદ કર્યું અને તે છતાં એ મારીપત્ર સાથે અમુક માણસોને સાધુઓ પાસે—લેમની બાહાલી માટે—બહારગામ રવાના કરવામાં આવ્યા. કૉન્ફરન્સ રીખરાઈ ગઇ ત્યાં સુધીમાં તે સાધુઓનો જવાબ કાઢ કરી વળ્યો નહતો, તેથી એ છેલ્લા બનાવ પર દમણા કાંઈ કહેવું વાળખી ગણાય નહિ. મારીપત્રનું શું થયું, હવે પછી લાલન તહામે કૉન્ફરન્સના દાર ખુલ્લા છે કે બંધ, એ બાબતમાં કાંઈ કહેવાની સ્થિતિમાં આપણે નથી. એ જવાબ તો અમુક મહારાજાઓ અને લેમના પ્રધાનોના હાથમાં છે અને કદાચ અગ્નીઆરમી કૉન્ફરન્સની બેઠક વખતે તે જવાબ એક યા બીજા પ્રકારના વર્તનથી—નહિ કે 'હા' કે 'ના' એવા શબ્દથી—આપવામાં આવવાનો હશે.

પ્રયુખ મહાશય આ કટોકટીના વખતે—કહો કે કસોટી થવાના પ્રસંગે—કાંઈ ખાસ કાબેલીબત કે ઇન્જાબલ બતાવી શક્યા નહોતા. રાજપદ માટે કેળવણીની જોટલી જરૂર નથી તેટલી, તરારથી નિર્ણય

કરવાની અને દંડતાથી અમલ કરવાની શક્તિઓની જરૂર છે. આ શક્તિઓ એક ક્ષતેહમદ વ્યાપારીમાં જોઈએ અંશે હોવા સંભવિત છે એટલી એક વિદ્વાનમા હોવી સંભવિત નથી. (અપવાદની વાત ખૂદી છે.) કૌન્દર-સના પિતા કહેવાતા મી. હઠ્ઠા અને ‘મહેતાજી’ના ઉપનામથી ઓળખાતા વૃદ્ધ ગ. કુંવરજી આનાંદજી . એ બન્નેએ પણ ‘હાજી’ની પદ્ધતિ વડે કૌન્દર-સનું હિત બગાડવામાં ઓછા ભાગ ભળ્યો નથી. સાચી ધર્મશ્રિતા અને પવિત્રતા હમેશા ચહેરો, સંબંધો અને આંખો દ્વારા બોલી કંઠમાં સિવાય રહેતી નથી, એમાંથી બીજાને પોતા તરફ આકર્ષણ કરે એવી ‘શક્તિ’ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતી નથી; આ કુદરતી નિયમ જો સાચો જ હોય તો મને ઉક્ત બન્ને ગૃહસ્થોને જોવાથી લેમના પ્રત્યે આકર્ષણ થવાને બદલે લેમનાથી દૂર જવાની પ્રેરણા થતી હતી તે અકારણ નહિ જ હોય મને એઓમાં ન દેખાયુ દ્વ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું જ્ઞાન, ન દેખાયો નિરવાર્થ સેવા ભાવ, ન દેખાઇ ઉચ્ચ સહિષ્ણુતા, તેમજ ન દેખાયો ‘રાજ-માર્ગી’-નો જુરસો, અને તેથી તેઓને ‘આગેવાન’ તરીકે આમતેમ ધ્રુમતા જોઇ મને કટાણો, મુગ અને ચ્હોડ થઇ આવતી. ૨૪૦ પ્રેમચદ રાયચંદ, ૨૫૦ શ્રીગંભાઇ પ્રેમચદ, ૨૬૦ મનસુખભાઇ ભગુભાઇ, ૨૭૦ લાલભાઇ દલપતભાઇ, ૨૮૦ વીરચંદ દીપચંદ . છતાંદિમાં બધે અંગ્રેજ કે આગંધી સાહિત્યનું વિશેષ જ્ઞાન નહોતું, પરંતુ એમની ધર્મદાઝ, કૃનેહ અને ઇચ્છાશક્તિ આજે આ કામના આગળ પડના આગેવાનોમાં મહા છે? આજે તો સક્રિયતા, ખોદુ અભિમાન, માનની પડાપડી, ભીડતા, બહાદૂરીની જગાએ દાવપેચ, આત્મભોગનો અભાવ છતાંદિ તરવોનો રક દશ જ્યાંતરહા નજરે પડે છે, જે જોઇ ખરેખર ખેદ અને કંટાળા સિવાય બીજી કંઈ લાગણી ભાગ્યે જ થવી સંભવ છે મને સખેદ જણાય છે કે જૈન કામના આજે મહાન પુરુષનો — મહાનાનો — દુઃકાળ પડ્યો છે. પગારદાર ‘સીપાર’ઓ તો અહીંતહીં નજરે પડે છે ખરા (નહિ કે પૂર્વકાળના ‘શાખ’થી લડનારા સહેરી યોદ્ધા), પરંતુ સેનાધીજી, કૅપ્ટન, રાજ કોઇ ૨૪થે મહારી નજરે પડતો નથી. ‘ધેટા’ ધણીએ નજરે પડે છે, પણ નથી જોવામાં આવતો ‘સિંહ’ કે નથા જોવામાં આવતો ‘બરવાડ’. મ્હોટાં ‘ચોગાન’ ધણીએ જોઈ હું, પણ હયા ‘પહાડો’ અને હડી ‘ખીણો’નો તો દુઃકાળ જ પડ્યો છે. ખ્રીસ્તીઓએ શીખવેલી રાંક ‘નીતિ’ અને મધ્યકાલિન સામ્રાજ્યોએ ગોખાવેલી ‘પવિત્રતા’ની ખોટ પડે તેમ નથી, પણ મહાવીરની

ક્રિયાતા, બબ્બતા, ઉડાણ અને ઉડ્યાણ, એની અલૌકિક (ના, હરગીજ 'લૌકિક' નહિ જ, પણ 'લોકોત્તર' જ) નીતિ : એને સ્વચ્છેદનનારા પણ આજે નથી જડતા, તો એ ગુણો વારસામાં લઈ જન્મેલાઓ તો શોધવા જ ક્યાં ? આ છીછરા, 'દયાળુ' અને દયાળુનક, અસકાત તથાપિ શક્તિનો ફકો રાખતા, ધર્મહીન તથાપિ પરમાર્થી અને ધર્માત્મા તરીકેનો ધર્મંડ કરતા, ઘેટાના શરીરને સિંહની આમડીમાં છુપાવવા મથતા નાયક વાળો એકંદર જૈન સમાજ મને એક મોટા કંટાળા—સૂત્ર-નો વિષય છે.

‘વે. મૂર્તિપૂજક જૈન કોન્ફરન્સને લગતા એક મુદ્દાને ચર્ચતાં હું મમસ્ત જૈન વર્ગમાં પહેલી મહત્તાની * ખોટ પર જરા વધારે ફળી પડ્યો. અસ્તુ’ એની પણ જરૂર હતી, એય ‘નિર્માણ’ (Fate) હતું. દવે આપણે આ આડકથા અહીં છોડીને ઉક્ત કોન્ફરન્સને લગતા બીજા મુદ્દાને—૪ કના મુદ્દાને—પકડીશું.

* ‘મહત્તા’ હું કોને માનું છું એ ખુલા શબ્દોમાં અને તમામ મનુષ્યો સમક્ષ કહી બતાવવા હું તૈયાર નથી મહત્તાના તરવો સાલણીને ‘ઘેટાઓ’ કોલાહલ કરી મૂકે, તેથી નથી લાજ જ્ઞેમને કે નથી આનંદ મળે. માટે મહત્તાનો ખ્યાલ આપતા એક મહાન ઋષિના કથનમાથી છટાકવાયા ફકરા ચુટી અને રજૂ કરીને જ સતોષ માનીશ એનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાની પણ હું જરૂર જોતો નથી, ‘અધિકારી’ આ ગમે તે રીતે તે સ્વચ્છેદનવા કો-શીશ કરશે —

"A great man,—a man whom Nature has built up and invented in a grand style—what is such a man? First, in his general course of action his consistency is so broad that owing to its very breadth it can be surveyed only with difficulty, and consequently misleads, he possesses the capacity of extending his will over great stretches of his life, and of *despising* and rejecting all small things, whatever most ‘beautiful’ and ‘divine’ things of the world there may be among them. Secondly, he is colder, harder, less cautious and more free from the fear of ‘public opinion;’ he does not possess the virtues which are compatible with respectability and with being respected, nor any of those

કૉન્ફેસના વાજીત્ર 'હોરલ્ડ' પત્રમાં દશમી જૈન કૉન્ફેરન્સ પ્રસંગે થયેલા ૪૩ની સમ્પૂર્ણ યાદી છપાઇ છે તે મુજબ, કેળવણી ક્ષેત્રમાં એકંદરે રૂ. ૨૫૧૫૧૧, કૉન્ફેરન્સ નિભાવ ક્ષેત્રમાં રૂ. ૧૫૬૦૧૧ અને સંસ્કૃતભંડાર ક્ષેત્રમાં રૂ. ૩૯૦૧૧ મળી કુલ રૂ. ૪૪૬૬૩ નું કંડ થયું છે, જેમાંથી પ્રમુખની પુરશીની કિંમતના રૂ. ૧૧૦૦ બાદ શેતાં અને વૉલંટીઅરોએ અકેક ગૃહસ્થને પદ્ધતિ આજીજીપૂર્વક ભરાવેલા રૂ. ૧૧૦૦ તથા ખુદ * વૉલંટીઅરોએ પદરના આપેલા રૂ. ૧૦૧ બાદ

things which are counted among the 'virtues of the herd' If he is unable to lead, he walks alone, he may then perchance grunt at many things which he meets on his way. *Thirilly*, he has no 'compassionate' heart, but servants, instruments, in his dealings with men his one aim is to make something out of them. He knows that he cannot reveal himself to anybody he thinks it 'bad taste' to become familiar, and as a rule he is not familiar when people think he is. When he is not talking to his soul, he wears a mask. There is a loneliness within his heart which neither praise nor blame can reach, because he is his own judge from whom is no appeal... ..The great man is conscious of his power over a people, and of the fact that he coincides temporarily with a people or with a century—this magnifying of his self-consciousness as *carus* and *voluntas* is misunderstood as 'altruism': he feels driven to means of communication all 'great men' are *inventive* in such means. They want to form great communities in their own image; they would fain give multiforimity and disorder definite shape, it stimulates them to behold chaos." × × × × "Progress is the strengthening of the type, the ability to exercise great will-power: every thing else is a misunderstanding and a danger." × × × × "Purification of taste" can only be the result of the

* આ સ્થળે કહેલું બદલ્યું છે કે વૉલંટીઅરોએ બજાવેલું કામ ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર હતું.

જતાં ખરૂં ફક્ત રૂ. ૨૧૬૬૧૭ થવા પામ્યું છે. આ ફંડમાં રૂ. ૨૦૦ની એક જ રકમ અને ૧૦૦ ની ૧૨ રકમો છે, બહાર બાકીની બધી ૫૦, ૨૫, ૧૦ અને ૫ ની છે અને તેમાં પણ કૉન્સ્ટ્રક્શન ઇલ્ડ. તરીકે ધૂમનારા કેળવાયલા વકીલ-ઝેરીસ્ટર-સૉલીસીટર કે ડાક્ટરોની રકમ તો જોવામાં જ આવતી નથી. આ કૉન્સ્ટ્રક્શન કેળવણીના કેન્દ્રસ્થાન-બુ'બ-મા બરાઈ હતી, આગેવાની કેળવાયલાઓએ જ લીધી હતી, પ્રભુ પણ કેળવાયલા લેવાની કેળવાયલા વર્ગની ધૂન અમલમાં ચૂકાઈ હતી, દરારો બધા કેળવણીને લગતા જ કરવામાં આવ્યા હતા, છતાં—છતાં કેળવાયલાઓએ ધોળુ શું ? વકીલો, ઝેરીસ્ટરો, સૉલીસીટરો, ડાક્ટરો તિવાદમાં મહાત્મા તો ખૂબ, પણ કોઈએ

strengthening of the type. Our society today represents only the cultivating systems, the cultivated man is lacking. The great synthetic man, in whom the various forces for attaining a purpose are correctly harnessed together, is altogether wanting. The specimen we possess is the multifarious man, the most interesting form of chaos that has ever existed but not the chaos preceding the creation of the world, but that following it." x x x x "Of this I am convinced, that if the rise of great men had been made dependent upon the voices of the multitude (taking for granted, of course, that the latter know the qualities which belong to greatness, and also the price that all greatness pays for its self-development), then there would never have been any such thing as a 'great man'. The fact that things pursue their course *independently* of the voice of the many, is the reason why a few astonishing things have taken place on earth." x x x x "I will have this or that", 'I would that this or that were so'; 'I know that this or that is so'—the degrees of power: the man of will, the man of desire, the man of fate. + + + + "The great man refuses to be praised: he does what serves his purpose, or what gives him pleasure, or what he is obliged to do." + + + + "The great man is

‘આંસો’ કર્યો? કોઈએ વધારે નહિ તો એકાદ માસ જેટલી પણ પોતાની આવક પોતાના માનીતા hobby—ફેશનથી—પાછળ આપવા જેટલીએ ‘પ્રમાણિકતા’ બતાવી? ધણીએ એવા હતા કે બહેનની માસિક આવક રૂ. ૫૦૦ થી ૫૦૦૦ જેટલી હશે, છતાં સમસ્ત હિંદના જૈન પ્રતિનિધિઓની આ મહાસભામાં ફેશનથી ખાતે માત્ર બે હજાર રૂપૈડી એકઠી થઈ અને તે પણ જીવદશા, નિરાશીતોને આશ્રય, જીર્ણોદ્ધાર ઇત્યાદિ ૪’ડેા મુક્તવી રાખવા છતાં! ‘ભાઈઓ’ ત્હમે લગ્નાદિ પ્રસંગે નકામાં ખર્ચો કરો છો તે મુખર્ષી છે, માત્ર ફેશનથી પાછળ જ નાણા ખર્ચો અને કોમનો ઉદ્ધાર કરો’ એવાં આપણો આપનારા—પારકા છોકરાને જાતિ કરનારા—પેલા બહુમેલા ફેશનવાયલાઓની ખરી કિંમત આ વખતે અ’કાંઈ મઠ’ છે. બીનફેશનવાયલાઓ લગ્નાદિ પ્રસંગે જે ખર્ચ કરે છે ત્હેનો હુ બચાવ કરવા નથી માગતો, પરંતુ એટલું તો સ્વીકારવું જ પડશે કે તેઓ તે પ્રસંગે જે ખર્ચ કરે છે ત્હેમાં કુટુંબીઓ અને ગ્રાતિજનોને કાંઈ નહિ ને કાંઈ લાભ જરૂર પહોંચે છે, જન્યારે અમારા ફેશનવાયલા ભાઈઓનું ખર્ચાળપણું તો એવી જાતનું છે કે એથી કોઈને પણ લાભ ન થાય, માત્ર સુદર ડ્રેસ, ડેન્સી ફર્નિચર અને બીજી અનેક

necessarily a sceptic (I do not mean to say by this that he must *appear* to be one), provided that greatness consists in this to will something great, together with the means thereto. Freedom from any kind of *constriction* is a factor in his *strength of will*. And thus it is in keeping with that ‘enlightened form of despotism’ which every great passion exercises. Such a passion enlists intellect in its service, it has the courage of *any* means; it *creates* without hesitation, it allows itself *convictions*, it even *uses* them, but it *never submits* to them. The need of faith and of anything *unconditionally* negative or affirmative is a *proof* of weakness, all weakness is weakness of will. The man of faith, the believer, is *necessarily* an *inferior* species of man. From this it follows that ‘all freedom of spirit,’ i.e. *instinctive* scepticism, is the pre-requisite of greatness.”

અંગત સમવડો અને કસ્થિત મંત્રાઓ પાછળ જ તેઓ આંખો બંધ કરીને ખર્ચ કરે છે અને બીજાઓને—પોતા કરતાં ઓછા દોષિત એવા બીજાઓને—શિખામણ અને ઠપકો દેવા બહાર પડે છે! કેળવાયલાઓની 'મિદી પક્ષીત' કરનારો ખરો પુરાવો તો એ છે કે, બીજાકેળવાયલાઓ ગમે તેવા ગરીબ હશે તો પણ દરેક દંડમાં-દરેક હીલચાલમાં (કે જે તરફ હેમનો ચાહ કદાપિ નહિ પણ હોય) અને દરેક પ્રસંગમાં તેઓ તણાઈ ખેંચાઈને પણ કાઢ નહિ ને કાઢક રકમ જરૂર આપે છે; હેમના કેટલાકો તો કેળવણીને ધિક્કારવા છતાં ફડ કરવા નીકળેલાઓ પોતાના 'સ્વધર્મ' છે માટે હેમનું માન રાખવું જ જોઈએ એ ખ્યાલથી પણ મ્હોટી-મ્હોટી રકમો અમ્મી દે છે, જહારે આપણા કેળવાયલા જૈન સાહેબો તો (કેળવણી સિવાયના બીજા વિષયમાં તો તિરસ્કાર સિવાય બીજું આપે જ શુ, પણ) કેળવણી જેવા પોતાના માનીતા વિષયમાં પણ કોડી આપવાના અખાડા કરે છે, આના જેવું નૈતિક દીવાળું બીજું કયું હોઈ શકે ? અર્થગેટથી ચીનાખાગ મુધી જેના સત્કાર માટે બાદશાહી સરખસ અને અસાધાગણ ધાધળ કરવામાં જૈન કામ ગાંડિધેલી બની રહી હતી, મડપમાં અને બહાર જેને કામના તાગનાર, વેધ અને સુકાની નરકિના અમાધારણ માનભર્યા ટાઈટલોથી નવાજવામાં આવ્યા હતા, એવા પ્રમુખ મહાશયે—કેળવાયેલા પ્રમુખ મહાશયે—કામને કેળવવાના કામમાં શુ શોભા આપ્યો ? હું સ્નાની રીતે જાણ છું કે વર આધળો હોય કે વૃદ્ધ હોય કે ગમે તેવો હોય તો પણ લગ્ન પ્રસંગે હેનાં ગીત જ ગાયા, નહિ કે દોષો, અને સભાના પ્રમુખો ગમે તેવા હોય કે ગમે તેવી ભૂલ કરે તો પણ હેની તારીફ જ કરાય, ટીકા નહિ, એવો લોકપ્રસિદ્ધ સીરસ્નો છે—લૌકિક નીતિ' છે; પરંતુ મ્હને-એક 'જૈન' અથવા 'લોકોત્તર ધર્મના પાળનાર'ને 'લૌકિક નીતિ' સેવવી એ 'મિથ્યાત્વ' લાગે છે, માટે મ્હારે એક 'જૈન' તરીકે કહેવું જોઈએ છે કે, પ્રમુખની જગા શ્રીમ તોને નહિ પણ કેળવાયલાઓને જ આપવી જોઈએ એવી માન્યતાવાળાઓને પ્રમુખ મહાશયે જુદા પાડ્યા છે. એક રાજા પણ જે માનની અહેબાધ કરે એવા માનની કિંમત શું ૧૧૦૦ રૂપિયા ? કોઈએ કિતાવળા થઈ એમ માનીલેવાનું નથી કે રૂ. ૧૧૦૦ ને હું એક 'રધીર કિંમત' આપવા માગું છું; ના, વર્ષે ૧૦૦૦ ની આવકવાળાના હાથે દેશસેવા કે ધર્મસેવા પાછળ

અપાતા ૩. ૧૦૦૦ ની કિંમત દસ લાખ આંકી શકાય અને એક પહેલા વર્ગના દેશી રાજ્યના સર્વોપરી તમીળ તરફથી એવા કામ પાછળ-અને તે પણ અગમ્ય પુરુષ તરીકે-અપાતા ૩. ૧૧૦૦ ની કિંમત એક પાંચ જ આંકી શકાય, -જો કે આ અમુક બનાવમાં તો હું ૩ ૧૧૦૦ની કિંમત એક પાંચ પણ પુરી આંકવામાં ઉડાઉપણના ગુન્હે કરનારો ગણાઉ એવો મ્હને ભય છે. પ્રમુખની પસંદગી જાહેર થયા પછી જાહેર પેપરોમાં આવેલા અપરો જો સાચા હોય તો, હેમને રટે તરફથી ૩. ૧૫૦૦ એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા. આ સમયે વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલવું મ્હને સમજનારું બરેલુક્ષાગતું નથી, માટે અહીં જ વિરમીશ; પરંતુ જૈન કોમની અચ્છાન દશા માટે પુષ્કળ રોદણાં રોનાર અને કેળવણીના પ્રચાર માટે સચોટ હીમાયત કરનાર પ્રમુખ મહાશયે જો થોડો પણ આત્મભોગ આપી બતાવ્યો હોત તો તેની નૈતિક અસર બીજાઓના હૃદય ઉપર પડ્યા વગર રહેત નહિ, અને પરિણામે સારી આમદાનીવાળા મુખ્ય નિવાસી કેળવાયલાઓમાંથી સારીસરખી મકમ કેળવણી ય'ડને અવશ્ય મળત. કેળવણીની કિંમત અને કેળવણીની ખોટ જાણનાર બુદ્ધ કેળવાયેલો વર્ગ જો બીજાઓને શિખામણ દઇ પોતે તો ' સગવડ પથી ' અને કર્તવ્યહીન બને તો તેવા વર્ગ ઉપર કામ નહિ પણ ક્રોધ જ થવો ઉચિત છે. 'આમ કરવાની અગત્ય છે અને તેમ કરવાની અમારી બલામણુ છે, અમુકની આવશ્યકતા અમે સ્વીકારીએ છીએ અને અમુક કરવાની સલાહ આપીએ છીએ' આવા ઠરાવોનો અર્થ શું ? કિંમત શું ? સાર્થકતા શું ? 'સલાહો' અને 'ઇચ્છાઓ' એ માત્ર રાડીરાડોના રોણાં છે, ચુરખની અપૂર્ણ નકલ છે, દબ છે, હિન્દને વધારે નકલી અને નિર્માલ્ય બનાવનારૂં તૂત છે. આખો જૈન સમાજ જાણે છે કે કેળવણી એ સારી ચીજ છે, એને કેળવણીની અગત્ય સૂચવનારા-સલાહ આપનારા 'ઠરાવ'ની કશી જરૂર નથી. ઠરાવ ધડનારાઓ, ઠરાવ રજુ કરનારાઓ અને નાટકના તખ્તા ઉપર આવી ફાંકડે રાવની માફક આમનેમ બોલી પોતાની વિદ્વતા દેખાડવાની તક શોધતા અનુમોદનદાતાઓ એ સધળાઓએ કેળવણીના પ્રચાર માટે પોતાની તીજોરીપર કેટલોક ટૂંક નાખ્યો ? કેટલાકો એમ પણ જવાબ આપે છે કે, પૈસા આપવાને માત્ર અસિક્ષિત લોકો-વ્યાપારીઓ જ-બંધાયેલા છે (જાણે કે 'વ્યાપારી'

‘કરતાં એ. બી. સી. ડી બજેલાઓ વધારે ઉચ્ચ ક્રેડિટના હોય નહિ !’
અને પોતે તો એકાદ ભાષણ કે ભેખ લખવા જેટલી કે સમાપતિની
પુરથી સ્વીકારવા જેટલી તકલીફ લે તે પણ સમાજ ઉપર મોટી
મહેરબાની કરે છે. આવી માન્યતાવાળા ‘કળવાયલા’ઓને—ખરી કળા-
શીની ધ્વનિ જહેમનામાં હજી આવવા પામ્યા નથી તેવા અજ્ઞાનોને
—સહગત શી વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચીપલું કરતું દર્શાવે સમર્પણ કરવા
હું રજા લઉંશ, કે જે નરરત્ન માત્ર ૩૨ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો.
હતો, પણ તે હુંક જીવિ દરમ્યાન જેણે અસાધારણ દેશસેવા બજાવી
હતી. એનો જન્મ ૧૮૫૦ માં થયો હતો, કે જે વખતે હિંદમાં
સ્વદેશાભિમાન મૃતપ્રાય હતું. મહારાષ્ટ્ર કે જે હાલ નેહનેલીનમતું
કેન્દ્ર સ્થાન ગણાય છે ત્યાં એ જુરસો પ્રથમ પ્રેરનાર અને ફલા-
વનાર આ યુવાન હતો. ૩૨ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામવા પહેલાં એણે
જુ ઇંગ્લિશ હાઇસ્કૂલ સ્થાપી કે, જેમાંથી પાછળથી ફરગ્યુસન કોલેજ
થઈ, ‘કેશરી’ અને ‘મરાઠા’ નામના પ્રથમ દરજ્જાના બે વર્તમાનપત્રોને
જન્મ આપ્યો, ‘આર્યભૂષણ’ અને ‘ચિત્રશાલા પ્રેસ’ ખોલ્યાં, સત્તા
સાહિત્યના પ્રચાર માટે કીતાબખાનું સ્થાપ્યું અને લાખો રૂપિયાની
જરૂર પડે એવા આ કામો કરીને નહિ અટકતાં સમાજસુધારણાની
અનેક હીલચાલોમાં ખુલ્લી કે છુપી રીતે અનેક રંગ ભજવ્યા;—અને
તે સધળું માત્ર ૩૨ વર્ષની ઉંમરમાં. શુ હદયમાં માનુષ્યમિ કે સ્વ-
ધર્મ કે સ્વકીય કામ માટે ‘અભિમાન’ની ‘આગ’ ઉપનન થયા વગર
આવું કાંઈ બની શકે? લાલા લાજપતરાયે હિન્દ માટે ધણુએ કર્યું
પરંતુ તે એક ‘જૈન’ તરીકે કાયમ રહ્યો નહિ પણ એક આર્યસમાજી
તરીકે; કારણ કે (મહારા માનવા પ્રમાણે) કર્તવ્યમયમાં પોતાના
સ્વસ્વને હોમવાને ફાં રહેલા એ ‘આમના તણખાને’ ‘હંડાગાર’ જૈન
સમાજનું વાતાવરણ પ્રતિકૂલ લાગ્યું. પરંતુ છે કે બહાદુરો બહાદુરની
જ સોખન દુદે છે; કાનિયાતમાઓ વૈસ્વાતમા કે શુદ્રાતમાની સોખતમાં
રહી શકતા જ નથી.

મહતા—ઉચ્ચતા—nobility—greatness ક્રાનામાં છે ?—
કળવાયલા કહેવાતાઓમાં, કે જહેમને તેઓ અજ્ઞાન કહે છે તેઓમાં?
...જોઈએ; એ જ સુખદ સહેરમાં એક વખત જૈન ડૉનરન્સ ભરાઈ
હતી, હજારો જૈનો પુતળોની માફક બેઠા હતા. બબ્બે નાટકશાળામાં
ખાસો તખાસો ચાલી રહ્યો હતો,—એકાએક તે ‘મહાન નર’ પ્રેમચંદ
ચાવચંદ વીજળીની પેઠે ચમક્યો, ‘શુ’ ચાલે છે ?’ એટલું જ માત્ર ધીમેધી

પૂજ્યું અને કેળવણીની હિમાયત આશે છે એમ સાંભળતાં જ 'હા ખો
મ્હારા પાંચ હજાર' એમ એનાથી બોલાઇ જવાયું. 'ભાગ્યું ભાગ્યું
તો પશુ ભાર્ય' ! અનેક વારોફેરી અનુભવવા પામેલા, અનેક વિટંબ-
નામાં ધામલ થયેલા તે શરા સીપાઇએ તે વખતે જે બહાદુરી કરી
તેવી આજ સુધી કોન્કરન્સના પ્લેટફોર્મ પરથી કોઇએ કરી નથી.
એને મન તે વખતે પાંચ હજાર તે પચાસ લાખ હતા, પશુ બહાદુર
ક્ષત્રિય શુ 'લેખાં ગણવા'નું પસંદ કરે છે કે ? અને એના એ સાચા
શૌર્યની નૈતિક અસર સમ્મેલન પર એવી તો સચોટ થઇ કે અત્યાર
સુધી સુદી વાળાને બેઠેલા જૈનો હવે રૂપિયા અને ગીનીઓનો વર્ષાદ
વર્ષાવવા લાગ્યા ! શું બાપજીથી દહાડો વળે છે ? ના, ના; દિલની
સન્માનના પડધો જ—એની નૈતિક અસર જ—બલવાન છે.

શાસ્ત્રો છપાવવામાં મહાપાપ છે એવી દૃઢ માન્યતા વાળા
જમાના વચ્ચે જે બાપુએ લાખોના ખર્ચે સઘળાં જૈન આગમો
છપાવી વિનામૂલ્ય પ્રચાર કર્યો તે બાપુ શુ 'કેળવાયલા' હતા ? ઇંદોર
જૈન હાઇસ્કૂલ અને ભગ્ન બોર્ડિંગ તથા પાટણાળા, મુબઇની જૈન
હાઇસ્કૂલ અને મુબઇમાંની જૈન બોર્ડિંગો, આ સર્વ રચાપનારાઓ
કઇ હાઇસ્કૂલ કે કોલેજમાં બળેલા હતા ? આજના 'કેળવાયલા' જૈનો
—સારી આમદાની છતાં મ્હો છપાવનારા 'રવાઈ સાધુ'ઓ—
બીનકેળવાયલાઓના આત્મભોગ અને મહત્તા આગળ નીચું એવા
વગર ભાગ્યે જ રહી શકે.

'ફંડ'ના મુદ્દા પર બોલતા મ્હોં ઘણો વખત કીધો છે, પશુ
ધ્યાનમાં રહેવું જોઇએ કે, હું 'કેળવણી ફંડ'ને કુદેશીને બોલુ
શુ અને કોમમાં :કરવા લાયક સઘળા સુધારાનો મૂળ પાયો
કેળવણી જ છે. બાળલગ્ન, શુદ્ધિવિવાહ, કુસપ, રજીલ ખર્ચ
ઇત્યાદિ વિરૂદ્ધ બાપજી આપવાથી કે દગવો કરવાથી કાઇ લીલુ વળ-
વાનું નથી, જે અજ્ઞાનમાંથી એ સઘળી 'બલા'ઓ જન્મી છે તે
અજ્ઞાનનો અબાવ થયેથી તે બલાઓ પશુ આપોઆપ અને કુદરતી
રીતે અદક્ષ થશે. માટે કોન્કરન્સ જો કરવી જ હોય તો કેળવણીના
પ્રચાર ઉપર સઘળુ લક્ષ રોકો અને એ પ્રચાર માટે બને તેટલું મ્હોંદું
ફંડ કરો. એ ન બને તો, કોન્કરન્સ માત્ર નફામી જ નહિ પશુ
નુકસાનકારક છે; કારણ કે કોમના પૈસાનો તે નફામો ભોગ લે છે.
કોન્કરન્સનો જન્મ કેળવાયલાઓ વડે થયો છે અને તે છતાં તેઓ
છેલ્લાં છ વર્ષની દરમ્યાન કેળવણી ખાતે કુલ આવક માત્ર રૂ.

૨૦૦૦) ની જ કરી શક્યા છે, - ખીજા સ્થળોમાં કહીએ તો ચાર લાખ શ્લેતાખર મૂર્તિયુગ્મ જોનેને કેળવવા પાછળ છેલ્લાં ૬ વર્ષમાં સુમારે રૂ ૨૦૦૦) (માધાદીક વર્ષે રૂ ૩૩૩૩) ખર્ચવા જેટલું જ પરાક્રમ કૉન્ફરન્સે કર્યું છે, જ્યારે પાછળ પડતી અને નહાની સંખ્યા ધરાવતી અન્ય હિંદ કોમેનાં કૉન્ફરન્સોએ એકે વર્ષમાં બધાં અગ્રણી લાખનું ખર્ચ આ રસ્તે કર્યું છે કેળવાયલા જોનેને લેખની આ નૈતિક નાદારી માટે હજીએ પશ્ચાત્તાપ થવા પામે અને અર્થ વગરનાં ધાંધળ તથા યોગ્યતા વગરનાં માનપાન છોડી કામને ખરી રીતે અને મહેન્ટા પ્રમાણમાં કેળવવા પાછળ તેઓ કમર કસીને લાગે !

એ નહાના મુદ્દાઓ પર દષ્ટિપાત કરી આ ચર્ચાને સમાપ્ત કરીશું. આ એમાંના પ્રથમ મુદ્દો બાષણોની ચિકિત્સા છે. દશમી જૈન કૉન્ફરન્સ પ્રસંગે થયેલાં બાષણોમાં પ્રતિભા--'ઉડાણ' કે 'ઉડાણ--છટા કે ગાભીરિની ખરેખર ન્યૂનતા હતી. ધણાખરા તો તદ્દન નિર્માલ્ય બોલનારા હતા. વિષયને વળગી રહીને બોલનારા પણ બહુ જ યોડા હતા. કેટલાકો લોકપ્રિયતાની ઇચ્છાથી પ્રેરાઇ 'કાચુ કાપવા' પણ ચૂક્યા નહતા. એક લોકપ્રિય પંડિતે કહ્યું કે ચોટલી અવશ્ય રાખવી જોઇએ, તે તો પરમાત્માના મંદિરની દેવળ છે ! એકે જા કલાક સુધી માત્ર 'વેરાગી'ને અને હઠાના યશોગાન ગાનારા ભાટને જ પાંદ પ્લેટફોર્મ પર બજવ્યો હતો ! ખીજાઓનું તો કહેવું જ શુ, ખુદ વિદ્વાન તરીકે વખાણાયલા રા. કૃવરજી આણંદજીએ ધાર્મિક શિક્ષણવાળા ઠરાવપર બોલતાં કાચુ કાપ્યું હતું તેમણે (વિનાપ્રસંગે) જણાવ્યું હતું કે, જૈન શાસ્ત્રો માત્ર અધિકારીએ જ વાચવા જોઇએ અને તેનાં બાષા- ! ન્તર થયાં કે છપાયાં ન જોઇએ, જ્યારે એ જ કૉન્ફરન્સે ચોથા ઠરાવ મારફત જૈન શાસ્ત્રોની પ્રસિદ્ધિ અને પ્રચાર કરનારાઓને ધન્યવાદ આપ્યો છે. અધિકારી-અનધિકારીનો ભેદ વસ્તુતઃ સાચો છે કે કેમ એ વિષય ગહન છે અને અત્રે તે આડકથામાં ઉતરવું વાજબી પણ નથી; પરંતુ જે કૉન્ફરન્સ શાસ્ત્રોની પ્રસિદ્ધિને અનુભોદન આપનારો ઠરાવ કરે છે તે જ કૉન્ફરન્સમાં તેના જ આ-જેવાન તરીકે ખપવા મથતા ગૃહસ્થે વધુ નહિ તો એ ખીનજરૂરી મુદ્દાપર મૌન સાચવવા જેટલું તો શાણપણ અવશ્ય ધરાવવું જોઇતું હતું. દુકંમાં કહેવું બસ ધશે કે, દશમી જૈન કૉન્ફરન્સે વક્તાઓની પ-સંદગી કરવામાં બેદરકારી બહુ રાખી હતી.

હેલો મુદો કૉન્ટ્રન્સમાં દાગરી આપનારા અમુક મુનિને લગતો છે. પ્રમુખની ખુરશી પાછળ એક પાટ મુનિઓ માટે મૂકવામાં આવી હતી, જે ઉપર અમુક મુનિ બિરાજ્યા હતા. એ જ ધર્મના પરન્તુ બિન 'સંઘાડા'ના બીજા મુનિ આવી પહોંચતાં અને પાટપરની ખાલી જગાપર બેસવાની માગણી કરતાં પ્રથમ બેઠેલા મુનિએ સાફ ના કહી હતી અને ઘાંબા વખત સુધી બિમા રહી પગ ચકવ્યા બાદ આવકેાએ પાછળથી આવેલા મુનિને બીજે સ્થળે લઇ જઇ બેસાડ્યા હતા. આનો કાંઇ અર્થ? થતો હોય તો તે એ જ કે, કૉન્ટ્રન્સ સમરેલ્ટ સ્વેં મૂં જૈન સંધતી નથી, પણ અમુક સંઘાડાની માલેફીની ચીજ છે! હસવું તો એ વાત પર આવે છે કે, એલાઓ ઐક્ય કરવાની કોશીશ કરે છે, જ્યારે મુદ્દાઓ ઐક્યના ચ્થળે જ કુસંપનો દેખાવ અને સાર્વભૌમ સત્તાની બોલુપતાનું પ્રદર્શન કરતાં શરમીન થતા નથી અને આવા મુદ્દાઓથી અમારે તરફું છે !

હરાવોની બાબતમાં હું આ ચર્ચા પ્રસંગે કાંઇ જ કહેતો નથી, એવું કારણ એ છે કે ધારાશાસ્ત્રીઓનું ટોળું હરાવો બડવામાં કુશળ હોય એ તો એક સામાન્ય વાત છે, પણ નિબંધો લખવા, હરાવો કરવા, કાગળપર મજાની યોજનાઓ ચીતરી કહડાવી એ તો સ્કુલ કે કૉલેજમાં જતો વિદ્યાર્થી પણ પ્રાય કરી શકે છે; લખવું એ એક ચીજ છે, કરવું (અર્થાત્ કરવાની વૃત્તિ હોવી, અને કરવાની શક્તિ હોવી) એ બીજી ચીજ છે. કૉન્ટ્રન્સની આટઆટલી બેઠકો થત, એમાં બધાએ હરાવો થયા; પણ એમકે હરાવ પર અમલ કરવાની જ્ઞતિ અને શક્તિ આટઆટલા હરાવો બડનારા, હરાવો જાહેર કરનારા, હરાવોપર બાપણ આપનારા અને હરાવોપર પ્રશંસાયુક્ત લાંબીઓડી ડ્રેડિટોરીઅલ્સ લખનારા પૈકી કોઇએ બતાવી હોય એમ જોવામાં આવ્યું નથી. બોલવા-લખવામાં કાંઇ દોઢા બેસે છે ? કૉન્ટ્રન્સની બેઠકની શરૂઆતમાં જ્યારે રા. રા. મોહનલાલ દ. દેસાઈ કૃત હોરી ગાવામાં આવી કે—

આ પરિપદ્ધતી લાભ થયા છે, વિશેષ થવાની નૈમારી,

આપ સહુની પુષ્ટ મદદથી, શકા બીક નિવારી,

લઇશું અમે લ્હાવો ભારી,

આજનો દિન આનંદકારી.

ત્યારે એ કવિતા વગરની કવિતામાંના દરેક શબ્દના ઉચ્ચાર વખતે મ્હને હસવું આવતું હતું: લાભ થયા છે (કલ્પનામાં જ '),

વિશેષ લાભ થવાની તૈયારી છે (કદાચ હશે, પણ હડી મધુ !), આપ સોની પુષ્ટ મદદ (હજારો માથુસોએ મળીને રૂ ૨-૩ હજાર —અને તે પણ કેટકેટલા આમહતે પરિણામે—આપ્યા, એવી જખરી પુષ્ટ મદદ !), ભારી “સ્કાવો” (હા, જાનેયા બની ફક્કડ પાછ કરવાનો સ્કાવો તો ખરો જ !), આજનો દિન આનંદકારી (માત્ર આજનો દિન !—અને પછી કાલ તો સોડ તાણીને સવુ જ છે !)... તેમજ રા. નર્મદાચક્ર શાસ્ત્રીનું “ બબ્બ ભારત તથા ધર્મવીરો મળ્યા, કુસુમ કરમાં ધરીને વધાવો । ” એ પદ સાબળીને તો ખેદનો પાર જ રહ્યો નહિ. ભારતીયાતાનુ પવિત્ર નામ, ત્હેની સાથે જોડાયેલો અભિમાન જેવા યોગ્ય ‘બબ્બ’ સખદ, ભારતનાએ વળી ધર્મવીર ! ક્યાં દિંદા ? જૈન સમાજમાં ? હા, દૈવ ! અમે તો ભારતી માતાને ખાનગીયાં તો શુ પણ કૉન્ફરન્સ જેવા મેળાવડામાયે યાદ કરતા નથી અને ‘ ધર્મવીર ’ હોવાનું માધ્યમે છીએ. ખરેખર, યુદ્ધ ઉડાડવામાં અને ખડ્ડ તો તાલી આપવામાં અમે વાણિયા ‘ બહુ ’ વીર છીએ ! કાં તો અમે સભા—સોસાઇટી અને બાપણનાં પાશ્વિમાત્મ અનુકરણ છોડી અમારા દાદાઓના સાચા પૌત્રો બનીએ અર્થાત્ આગમચેતીવાળા, થોડું બોલનારા, સાદા, કરકસરીઆ, સંપીલા, વ્યવહારકુશળ અને વ્યાપારદક્ષ ‘વાણિયા’ બનીએ તો અમારો ઉદ્ધાર છે, અગર તો જહેમનું ‘ અનુકરણ ’ કરવામા અમને ‘ મઝા ’ પડે છે ત્હેમના જેવા સખ્ત મહેનતુ, રોરોએ ચ્વદેસદાઝની ખુમારીવાળા, અબ્યાસમા ઉંડા, સાહસિક, જહેન હિમતના પ્રેમી, પ્રશસ્ત ક્રોધ (noble indignation) થી રસભોજ, તથા વૈરાગ્ય અને નાતજનનની ખેડીઓથી છટા બનીએ તો અમારો ઉદ્ધાર છે. અને આદર્શો અમારા જેવા નિર્માલ્યોને કડીન લાગે છે તેથી અમે ભારતી અને વણિક તથા જૈન નામોના ઉચ્ચાર માત્ર વડે અભિમાન લઇએ છીએ અને પાશ્વિમાલ્યોનો ‘વેશ’ બજવનારા—અને તે પણ ‘ થર્ડ રેટ એક્ટર ’—બનીએ છીએ. કા તો સારા પુરૂષો, અને કાં તો સારી સ્ત્રીઓ : બનેને દુનિઆમા જગા છે, કર્તવ્યો છે, ઉપયોગિના છે અને બનેમાં પોતપોતાની ખાસ મહત્તા (greatness) છે; પરન્તુ નહિ પુરૂષત્વ અને નહિ સ્ત્રીત્વ એવા સામે તો એક દષ્ટિ પડવી એ પણ મહાદુઃખનો વિષય છે. આજે એકંદર જૈન વર્ગમાં—શું દિગમ્બર કે શું શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક કે શું શ્વે. સ્થાનકવાસીમાં—તેમજ ધણી-

ખરી અન્ય હિંદુ કોમોમાં—મહત્તા અને પ્રગતિ દેખાવ માત્ર છે; નથી સાચા પુરોહિત, નથી સાચી સ્ત્રીઓ; સ્ત્રી પુરુષત્વથી હીન મુડાંઓનાં ટોળેટોળાં દેખાય છે અને એ ટોળાં જયારે 'રાજ્યનો વેશ' કઢાડે છે ત્યારે રસની કિમતવાળા પ્રેક્ષકને એમના અંકટોંગથી અસહ્ય કંટાળો અને દુર્ગંધ સહજ આવે છે.

નવા જૈન રાવજીહાદુર:—મુંબઈના ઝવેરી મહાજનના પ્રમુખ સુરતનિવાસી ચૈતાખર મૂર્તિપૂજક જૈન બન્ધુ શ્રીયુત હીરાચંદ નેમચંદ જી. પી. ને ના. શહેનશાહના જન્મ દિવસની ખુશાલીમાં, 'રાવજીહાદુર'નો ખીતાબ બહુવામાં આવ્યો છે. જૈન પત્રોના જણાવવા મુજબ આ ગૃહસ્થે ૧૯૧૩ ના દુષ્કાળ કડમાં રૂ. ૫૦,૦૦૦ પોતાના હસ્તકના કડમાંથી કાઢી આપ્યા હતા. પોતાના પિતાના નામથી સુરતમાં તેઓએ 'નર્સિંગ હોસ્પિટલ' સ્થાપ્યું છે. ચાલુ સુરપિય મુદતી સરખાતમાં પણ હેમણે પોતાના હસ્તકનાં કડોમાંથી રૂ. ૫૦૦૦) અને પદરથી પણ અમુક રકમ આપી હતી. આંતરરી પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ, જસ્ટીસ ઓફ ધ પીસ અને (હાલમાં) રાવજીહાદુર એવા ત્રણ હોદ્દાથી નામદાર સરકારે એમને નવાજ્યા છે. સરકાર માનચાંદ બક્ષે યા ન બક્ષે તેથી ખુશ-નાખુશ થવા જેવું કંઈ નથી પણ જન-સમાજની સેવા બજાવવાની 'ધૃતિ' હોવી અને 'શક્તિ' મળવી એ સવા કરનાર તેમજ સેવા સ્વીકારનાર બન્નેને માટે સુખદાયક છે. ગરીબડા હિંદને આવી ધણી સેવાઓની અને ધણા મેવકોની ભૂખ છે.

મહાન સખવત—વિદ્વાન મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજના ઉપદેશ અને સલાહથી જાણીતા મ્હેતાખજર મૂર્તિપૂજક જૈન ગૃહસ્થ શેઠ દેવકરજી મુળજીએ થોડા વખત ઉપર જયારે કાંદિયાવાડના ગામ વનથલીમાં મંદીર બંધાવવા પાછળ રૂ. ૫૦,૦૦૦ જેવી નાદર રકમ ખર્ચી ત્યારે ખર્ચ કરનાર મહાશયની બક્તિ અને ઉદારતાની તારીફ થવા સાથે, જમાનાને અનુસરતો ઉપદેશ આપનાર મુનિ તરફે મશહૂર થયેલા શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજની સમ્પન્દમાં એવી પણ ટીકા થતી સંભળાતી હતી કે, તેઓશ્રી કેળવણી લાઓના માનીતા થવા માટે જ મુંબઈ જેવા કેળવણીના કેન્દ્રસ્થાનમાં વ્યાખ્યાન આપતી વખતે નવાં મંદીરો પાછળ લખસૂટ ખર્ચ કરવાની વિરૂદ્ધ બોલતા હતા તથા કેળવણી પાછળ જ ખર્ચ કરવાની સજ્જ હીમાયત કરતા હતા, અને જુના વિચારવાળાઓ સાથે પ્રસંગ પડતાં હેમને મંદીરો બાંધવાની સલાહ આપી એમના માની-

તાં થવાની તક પણ જવા દેતા નથી. એ તો ગમે તેમ હો, પરંતુ એમની સલાહથી અને દેખરેખ નીચે મંદીર બંધાવવામા રૂ. ૫૦૦૦૦) ખર્ચ કરનાર ભલા શેઠ દેવકરણુભાઈએ હમણાં, ઉક્ત મુનિની ચેરહાજરીમાં અને એમની સલાહ વગર જ, પ્રથમથી પણ વધારે મોટી રકમ કેળવણી પાછળ ખર્ચણુ કરીને ચારિત્રવિન્યજી જેવા મુનિ કરતાં પોતામાં કાંઈક વધારે ચારિત્રગજ હોવાનું પુરવાર કરી આપ્યું છે. પેપરોમા આવેલી વિગતોથી સ્હમજાય છે કે, શેઠ મજકરે રૂ. ૫૦ હજારની નાદર રકમ જીનામઠની 'સૌરાષ્ટ્ર વીશાશ્રીમાળા ટ્રેન-ઓર્ગ'મને આપવાનું જાહેર કર્યું છે, એટલું જ નહિ પણ જે જ્ઞાતિજનો આપમમાંથી રૂ. ૨૫,૦૦૦ એકઠા કરે તો બીજા ૫૦,૦૦૦ પોતાની તરફથી વધારી આપવાનું પણ કબુલ્યું છે; અતલબ કે, એ રીતે એકઠરે સવા લાખ રૂપીઆની મદદ ઉક્ત સસ્થાને મળશે. શેઠ દેવકરણુભાઈના આ કૃત્યને બેવડો ધન્યવાદ ધટે છે; ધન્યવાદ એટલા માટે કે લક્ષ્મીના પોતે 'ભાલીક' નથી પણ 'ટ્રસ્ટી' છે એ વાતનું તેઓને સારી રીતે જ્ઞાન થવા પામ્યું છે અને તેને જ પરિણામે આવી મોટી મખાવતો કરવા તેઓ બહાર પડ્યા છે, અને પોતાના જ્ઞાતિભાઈઓને પણ દાન ગુણુ સીખવવાનો એમણે ધણો સુંદર રસ્તો શોધી કઢાડ્યો છે તે માટે પણ તેમને ધન્યવાદ આપ્યા વગર આલે તેમ નથી. તેઓને તો હરકોઈ રીતે લાખ રૂપીઆનું દાન કરવું જ હતું, પરંતુ પોતાના જ્ઞાતિજનો દાનગુણુ શિખવા ફરજયાત રીતે તૈયાર થાય એવા ગુમ હેતુથી એમણે જે શરત નાખી છે તે ખરેખર તારીફને લાયક જ છે. આપણે આશા રાખીશુ કે તે ઉદાર મહાશયના જ્ઞાતિજનુઓ તેમના જ જેવા આત્મબળથી પચીસ હજારની રકમ એકઠી કરવામાં ફતેહમદ થશે. આ સ્થળે જરા વિચારણ દર્શિથી આ સખાવતના ક્ષેત્ર ઉપર નજર કરવાની જરૂર છે. હિન્દની અનેક કોમોમાની એક વણીક કોમ, તેમજ પણ માત્ર વીશાશ્રીમાળી, અને તેમાં પણ માત્ર સૌરાષ્ટ્રના જ વતનીમાં આવી મોટી સખાવત ઝોંધી રાખવા કરતાં સમસ્ત દેશના સમસ્ત શ્રીમાળી વણીકોને હકદાર થવા દીધા હોત તો વધારે ઉદાપણુમયું મજાત અને સમસ્ત વણીક કોમ એ રકમમાંથી લાભ લઇ શકે એવું રાખ્યું હોત તો એથી પણ વધારે ઉદાપણુમયું મજાત. હંચી કેળવણી દરેક માણસને માટે નથી; તે માત્ર તીવ્ર બુદ્ધિ

ધરાવનારાઓ માટે જ છે. ગમે તેવા મંદ બુદ્ધિવાળાને મદદ આપી બી. એ. કરવાથી દેશનો કે સમાજનો કાંઈ ઉદ્ધાર થવાનો નથી; બધાએ ‘બીકા વગરના’ ગ્રંથુએટા આપણી નજરે પડે છે, જેઓ કીડાની પેઠે ન છૂટકે જીવવું પડતું જીવતર જીવે છે અને સાહસ, ખંત, દીર્ઘ દષ્ટિ, ઉજળતું લોહી એમનામાં મુદ્દલ જોવામાં આવતું નથી. માત્ર યોગ્ય યુવાનોને જ મદદ આપીને આગળ વધારવાથી દેશને લાભ છે; અને એ સિદ્ધાંત જેઓ બરાબર સ્હમજે છે તેઓ એક ન્હાના પેટાવર્ગ પાછળ મ્હોટી સખાવત કરવા કરતા મ્હોટા સર્વલભથી યોગ્ય પાત્રો શોધી શોધીને સ્હમને જ પોતાની સખાવતનો લાભ આપવાનું વધારે પ્રસંદ કરે છે. જે વખતે સ્વરાજ્યની માગણીનો અવાજ હમેશ કરતાં વધારે ને વધારે બુલદ થવા લાગ્યો છે, જે વખતે જ્ઞાતિ અને ઉપજાતિઓની બેડીઓને સ્વરાજ્યના રસ્તાના કંટકે તરીકે જાહેર કરવા અને વખોડી કહાડવાના અગાઉ કરતાં વધારે પ્રમાણુમાં પ્રસંગો નજરે પડે છે, તેવા વખતમાં હિન્દના ઉદાર પુત્રોએ પોતાની સખાવતોનાં ફેત્રો સંકુચિત કરવાં એ દેશોદય માટે જરાક નાસીપાસી ઉપજળવનાર—કોમીજનોને નહિ તો રાજધારી જનોને તો જરૂર—યદ્ય પડશે. જે કાંઈ જાહેર કાર્ય ચુચ્છુ છે તે હવે ફેરવી તો શકાય નહિ, પણ જરૂર આપતી વખતે ઉક્ત સંસ્થાના કારોબારીઓને સ્હમજાવીને એટલી કલમ ઉમેરાવવાનું નો શક્ય છે કે, જે કે સૌરાષ્ટ્રના વીશાશ્રીમાળી વશિક વિદ્યાર્થીને ખાસ પ્રસંદગી આપવામાં આવશે, તથાપિ તેઓની સખ્યા ઘોડી હશે તો હરકોઈ પ્રાંતના વિશાશ્રીમાળાને અને ત્યાર પછી ‘હરકોઈ વચ્ચીક’ને પણ લાભ આપી શકાશે. બીજું, ટ્રસ્ટડીડ તૈયાર કરવામાં અને મોડી ગતી બ્યવસ્થા માટે નિયમે જોડવવામાં કોઈ અનુભવી અને વિચારક્ષની સલાહ લેવામાં આવશે તો વધારેમાં વધારે હિત સાધી શકશે. ત્રીજું, સ્હમ મ્હોટી છે એટલા માટે મકાન બાંધ બનાવવું અગર વિદ્યાર્થીઓને ખવરાવવા—ખીરાવવા વગેરે પાછળ જરૂર કરતાં વધારે ખર્ચ કરવાની ‘લલાઈ’ કરવી એવી સલાહ કદાપિ કોઈ દિશાથી : મજે તો, તેથી દોરવાઈ જેવું જોઇતું નથી. આ બાબતમાં હિનેચ્છુનો ગયા હિસેબરનો અંક કાળજીપૂર્વક વાંચી જોવા બ્યવસ્થાપકો તથા સલાહદાતાઓ પ્રત્યે મ્હારી નમ્ર સૂચના છે.

એકી સાથે પાંચ લાખની સંખ્યાવતઃ—ગામા એપ્રીલ માસમાં અમદાવાદ ખાતે પ્રસિદ્ધ જૈન ગૃહસ્થ શેઠ અંબાલાલ સા-
રાલાલએ લેખના સ્વર્ગસ્થ કાકાની રકમમાંથી સ્થાપેલી જૈન એડીફી-
ંગની દબદબાબરોં વાર્ષિક મેળાવડો કર્યો તે વખતે પડદા પાછળ દીકા
કરનારા કેટલાક જૈનોને જવાબ અને દીલાસો આપવા રૂપે 'હે' પેટ-
શર્મ પરથી જણાવ્યું હતું કે, કેટલીક વાર શ્રીમંતો બે ચાર મોઢાવા-
ળી રકમનું દાન કરવા જેવા પ્રસંગે યુપચાર બેઠેલા જેવામાં આવે
છે ત્યારે લોકો લેખની દાનવૃત્તિ બાળતમાં થકા કરવા લાગી જાય
છે અને દીકા કરે છે, પણ તેઓ જુલો જાય છે કે પવનવેગે ઉડનાર
પક્ષીઓ ખાખોચીઓ જેવાની દરકાર કરવા યોગ્યતા નથી, વિચારશીલ
શ્રીમંતો ન્હાની ન્હાની સંખ્યાવતના પ્રસંગોને—કદાચ જાણીશુઝીને પણ—
જતા કરે, તથાપિ તે સર્વનું સાદું તેઓએકાદ બાદશાહી સંખ્યાવતથી
વાળી આપવાનો પ્રસંગ હમેશા શોધતાજ હોય છે. આ સામાન્ય દીકા
ઉચ્ચાર્યાને બાગ્યે જ એક માસ થયો હશે એટલામાં તો લેખની સ-
ત્યતા સાબીત કરનારો એક બનાવ બનવા પામ્યો છે. છુહાણા કા-
મના એક શ્રીમત ગૃહસ્થે 'છુહાણા હાઇસ્કૂલ' ખોલવા માટે ૩ પાંચ
લાખની રકમ આપવાનું હમણા જાહેર કર્યું છે. શેઠ મજકુરે ધાર્યું હોત
તો બહુ ન્હાનાં ન્હાનાં કામો પાછળ સો—પાંચસો કે હજાર—પાંચહજારની
સંખ્યાવતો કરી શક્યા હોત, પણ અત્યાર સુધી લોકોની દીકાઓ
યુપચાર સહન કરી એક સામટી લાખોની રકમ એક જ મ્હોટા કામ
પાછળ ખર્ચવામાં લેમણે ખરેખર વધારે માનબરોં દેખાવ કર્યો છે.
લેખની આ સંખ્યાવત આજકાલ સર્વત્ર પ્રસસાનો વિષય થઈ
પડ્યો છે. મહેને પોતાને તેથી નવો દીલાસો મળ્યો છે કે, જે જૈન
શ્રીમંતો અદ્યાપિ પર્યંત દાનેશી તરીકે બહાર નથી પડ્યા તેઓ પણ
આ છુહાણા ગૃહસ્થની આફક—કારણ કે છુહાણા કે લણિક દરેકમાં
કુદરત એક સરખી રીતે કામ કરે છે—એક દિવસ જરૂર મ્હોટી સંખ્યાવત
વડે દુનિયાને ચકીત કરી નાંખશે. શરીરબળ, બુદ્ધિ, શ્રીમતાઈ અને
ગુમેશાન : એ સર્વ 'શક્તિ'ઓ છે. શક્તિ જેમ વધારે, તેમ તે માણ-
સના રસ્તા પણ જનસાધારણ કરતાં જૂદા જ પ્રકારના હોય—અને
હોવા જ જોઈએ અસાધારણનું સર્વ કાંઈ અસાધારણ હોય છે. લીમ
દિવસોના દિવસો સુધી ઉઘ્યા કરે, પણ જગે ત્યારે ? ત્યારે એની
રહામે ટકી શકે એવો પુત્ર કઈ માતાએ જણ્યો છે ? તેમ મ્હોટા

શ્રીમંતો ન ખર્ચે ત્યાં સુધી ન જ ખર્ચે, પણ કોઇ વખતે, ઘરને ઈવા-
સથીના પ્રસંગની માફક, કોઇક પ્રસંગ મળતાંની સાથે જ તેઓનું
લક્ષ્મીબળ બમકો કરી ગાજી ઉઠે છે. એવા પ્રસંગો કાં તો મરણતુલ્ય
બીમારીના રૂપમાં, કે કોઇના ઉપદેશના રૂપમાં, કે કોઇ અસરકારક
દેખાવના રૂપમાં, અને છેવટે આંતર્યુરણના રૂપમાં, આવે છે. જેઓને
એવા કોઇ પ્રસંગ મળવા પહેલાં આ દુનિયા છોડી જવું પડે છે તદ્દ-
મના જેવા ક્રમનશીલ-હતભાગ્ય બીજા કોઇ નથી. લક્ષ્મી રળવા
અને જળવવાની (અને બાપકમાઈની હોય તો માત્ર જળવવાની)
તકલીફ અને ચિંતા અને ઉપાધિ વર્ષો સુધી સહન કરવા છતાં, એ
લક્ષ્મી વડે જગતને એક જરા 'ઉચ્ચ' લક્ષ જવાના કામમાથી મળતો
ગુમ આનન્દ—તે મૂગી મજાહ—તે પૃથ્વી પરનું સ્વર્ગ—જેઓ ન ચા-
ખવા પામે તેઓ કયાપાત્ર નહિ તો બીજા શું ? દાન, લેનારના
સુખની દૃષ્ટિએ નહિ પણ દેનારના ગુણ આનન્દની દૃષ્ટિએ ઇચ્છવા-
જોગ છે. દુનિયા તેથી લાભ પામે પણ ખરી અને કવચિત્ત ન પણ
પામે, પણ દુનિયાને આજ કરતા કાંઈક વધારે હોય એ ચી જવાનો
અચાલ—આહ તે 'જગનિયતા'—'ધર્મ'—જનવાનો ખ્યાલ—કેવો
તે જીવનપ્રેરક ખ્યાલ ! કેવો તે શક્તિપ્રેરક ખ્યાલ ! જગનના નિ-
યતા અને કર્તા તરીકે કોઇ ધર્મિય છે એવું માનવાની ના કહેનારા
જૈનો માટે આથી વધારે હોયો ખ્યાલ—હી પદવી પ્રાપ્ત કરાવનારો
વિચાર બીજો કયો હોઇ શકે? ઉત્કાન્તિક્રમતા નીચલા પગથીએ ઉભે-
લા લોકો બંધે 'દાનવીર' કે 'રાયબહાદુર'ના ખીતાબની આશાએ દાન
કરે, તેથી કાંઈક હિંચા પગથીએ ઉભેલા લોકો બંધે લોકોની વાહવાહ
ખાતર દાન કરે, એથીએ હિંચા પગથીએ ઉભેલા લોકો બંધે કોઇનાં
દુઃખ કે અમવડ જોઇ તેથી દુઃખી થઇલાગણી (emotion) ને વશ
બની દાન કરે, પણ એથીએ હિંચા પગથીએ ઉભેલા તો 'ધર્મ' અ-
થવા 'શક્તિ' રૂપ જનવાની ગુમ મજાહ અને છુપા સતોષ
ખાતર જ દાન કરે છે.

સ્થાનકવાશી કોડપતિની અપીલ—લુહાણા, ૨૧૦ મૂં
જૈન, આદિ અનેક સમાજના શ્રીમંતોની લાખો રૂપીઆની સંખ્યાવતો-
ની હમણું જ્યારે નોંધ લેવાય છે ત્યારે સ્થાનકવાશી જૈન સમા-
જના એક કોડપતિની અરજ પર દુર્લભ આપવું પાલવવું જોઇતું નથી.
અજબેરના કોડપતિ શેઠ આંદમલજીએ જાંગીમાં કોઇ સરેશા સ્થાપવડ

પાછળ સંભાવત કરી હોય તો તે હુમરશાળા પાછળ જ, અને એ હુમર શાળા પોતાના નામથી જ ચાલતી હોવા છતાં સ્થાન કૌન્દર-સની 'માલેકીના' જેવું વિદ્યોત્તેજક ફૂડ 'ની આખી મુડી ઉકાત ખાનગી ખાતામાં નાખીને મહીને સો-દોઢસોના ખર્ચની આ નિર્માલ્ય સંસ્થા જેમતેમ નીભાવવામાં આવે છે; એટલેએ બોળે ઉપાડતાં થોડા મહીનામાં શેઠ મજકુરના પુત્ર યાકી જવાથી એ સંસ્થાને મદદ કરવા માટે હમણાં ઉપરાઉપરી જાહેર અપીલો કરવામાં આવે છે. હું આ બાબતમાં કોઇને ઈપકો આપવા માગતો નથી (કારણ કે, દીલનું દુસ્લાપાણું એ આપણી 'મઝા' માત્રથી કોઇમાં આવી શકે જ નહિ અને સરકારી જીવ સિવાય બીજાને હેનો સ્પર્શ પણ થએ સંભવતો નથી); પરંતુ આ પ્રસંગ યાદ કરવામાં મ્હારો હેતુ માત્ર. 'સ્થાનકવાશી જૈનોમાં ધનાઢય પુરૂષો નથી, માટે મ્હોટી સમાવતો થતી નથી' એમ માનનારની અને કહેનારની આખો ઉધડાવવાનો જ છે. કોડપતિઓ છે, લખોપતિઓ છે અને અધલાખ-લાખના માલીકો તો ઘણાએ છે, પૈસાનો કાળ નથી પણ 'પાણી'નો કાળ છે. 'પાણી' વગરના-મહત્તા વગરના-ઉચ્ચ શોખ વગરના-દુષ્ટ નીલ વગરના લોકોથી બનેલો સમાજ જીવવાને અધિકારી નથી.

પંદર રૂપીઆમાં શ્રીમંત પિતાનું અને મહાવીરજીવનું સ્મારક કરવાનો અદ્ભૂત દુચકો — 'સ્થાનકવાશી કૌન્દર-સ પ્રકાશ' પત્ર તા. ૧૬ એપ્રિલના અંકમાં લખે છે કે, સ્વર્ગસ્થ ત્રિજીવનદાસ મોથુસી મોરખીનિવાસીના 'સ્મરણાર્થે' હૈમના સુપુત્ર દુર્લભજી ત્રિ. ઝવેરીએ 'સંઘ સંવા' નામનું પેમ્ફલેટ 'મહાવીર જયંતિની પ્રભાવના તરીકે' છપાવી વહેંચ્યું છે, કે જે પેમ્ફલેટ 'કર્તવ્યપથપ્રદર્શક, દરેક જૈને મનન કરવા યોગ્ય, ઉત્તમ શૈક્ષિકાં જૈનોની ધરજ સહમજવનાડ છે.' ઉક્ત પેમ્ફલેટ મ્હને પણ અભિપ્રાયાર્થે મળેલું હોવાથી મ્હને બોલવાની જરૂર પડે છે. પેમ્ફલેટની શૈલિ અને વિચારો ઉપર હું અભિપ્રાય આપી શકું નહિ, કારણ કે મ્હારા પોતાના હાથથી લખેલા લેખ ઉપર હું અભિપ્રાય આપુ એ શિષ્ટાચારથી વિરુદ્ધ ગણાય (અને ખરેખર એ મ્હારો પોતાનો જ લેખ છે, કે જે ૫-૭ વર્ષો ઉપર લખાયેલ-છપાયેલ હતો અને ફરી એ જ લેખ એક સ્વેચ્છા મૂર્તિપૂજક જૈન પત્રકારે પોતાની કામની કૌન્દર-સના હિતાર્થે 'રિપ્રિન્ટ' કર્યો હતો.) મ્હારા વિચારો, મ્હારી

હલીલો અને મ્હારી ખાસ શૈલિ, ખીજ લેખકોને પણ મ્હારા લેખ 'રિપ્રીન્ટ' કરવાની ઇચ્છા થાય એટલા જ ઉપરથી, કાંઈક નવીનતા, શક્તિ કે સૌંદર્ય ધરાવનાર હોવાનું સાબીત થાય છે; એટલે પછી મી. ઝવેરીએ તે લેખ ફરી છપાવ્યો એ માટે હું દીલગીર હોઈ શકું નહિ. ઘણા લોકોને ત્હનો વિનામૂલ્ય લાભ કાંઈ પણ પ્રકારે મળવા પામે છે એ જોઈને પણ મ્હને સંતોષ જ થાય છે. પરંતુ જે રીતે અને જે આશયથી મ્હારા લેખનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે તરફ મ્હને અણગમો છે. મોરખીનિવાસી મી. ઝવેરી એ લખાણ મ્હારું હોવાનું ખરાબર જાણતા હોવા છતાં મ્હારું 'પુલ્કુ' નામ એમાં મૂક્યું નથી, એટલું જ નહિ પણ મ્હારા લેખને શોભાવવા ખાતર મથાળે એક મુદ્રા લેખ તરીકે એક ન્હાનો 'ઉતારો' (Quotation) મૂક્યો છે, જેની નજી પોતાનું નામ મૂક્યું છે. મ્હારા લેખને શોભાવવાની જરૂર જ હોત (એટલી એમાં જો ખામી રહેલી મ્હને જણાત) તો હું મ્હારા ઠરતાં વધારે સમર્થ વિચારકોનાં લખાણોમાંથી કાંઈ અલવાન ઉતારો (ગુજરાતી, હિંદી, ઇંગ્લીશ કે સંસ્કૃત ભાષાના પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરીને) મૂકી શક્યો હોત. મી. ઝવેરી મ્હારા લેખપર મુદ્રાલેખ લખવા નૈયાર થાય એ તો ખરેખર જાણી ધીટતા જ છે. એ તો ગમે તેમ હો, પરંતુ એક મનુષ્ય કે જે પોતાને એક કામનો ખેરખાંદ કહેવડાવતો હોય અને તે સાથે વળી શ્રીમત હોય તે પંદર-વીસ રૂપૈડીના ખર્ચે પિતાનું મ્મારક અને દેવ (મહાતીર) ની પ્રભાવના એવા જે (અને તે પણ) મહાન્ક કાર્યો પતાવવા ઇચ્છે, એ ઓછું હાસ્યાસ્પદ નથી. કદાચ મી. ઝવેરી એમ સ્હમજતા હશે કે લોકો ધાવણાં ખાળક છે, તે એક સાકરના ગાંગડાથી ખુશ ખુશ થઈ જશે. અને લોકો ખરેખર ન્હાનાં ખાળક જ છે અને મી. ઝવેરીની આ પંદર-વીસ રૂપૈડીના ખર્ચે એક હજાર માણસોને વહેંચાયલી સાકરથી ખુશ થઈ તારીફ પણ કરતા જેવાયા છે, જો એમ ન હોત તો કોનર-સનુ વાળાં લખત નહિ કે "કોનર-સને જન્મ આપવામાં જે મહાશયનો મુખ્ય હાથ હતો તે મહાશયે પોતાના કર્તવ્યનિષ્ઠ પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે અગીકાર કરેલી આ પ્રતિ સમાજહિતચિંતક અન્ય મહાશયોએ અનુકરણ કરવાયોચ્ય છે." હું ધારું છું કે સ્થાનકવાશી જૈન કામનો અત હજી એટલો મધો નજીક નથી આવી પુણ્યો કે 'પ્રકાશ'ની આ સલાહ સ્વીકારી

તેઓ શ્રીમત પિતાનું સ્મારક અને મહાવીર કાદંબરીની અંકિતનું સ્મારક: એવાં બે મહાન કામો પંદર-વીસ રૂપૈયાથી હકેલતાં શિખે, —એવું ‘અનુકરણ’ કરતાં શિખે! [સ્થા. ૦ જૈન કોન્ફરન્સના કહેવાતા આગેવાનોનું ગણિત સાત્ર પિતાનદેવ ૩૧૫] સ્વ. શ્રીયુત ત્રિભુવનદાસ મોણસી ઝવેરી જેવા શ્રીમંત ગૃહસ્થ (જેમને વળી ‘સહસેવા’ના મુદ્રાલેખવાળા તથા ‘કર્તવ્યનિષ્ઠ’ ગૃહસ્થ તરીકે ‘પ્રકાશ’ જાહેર કરે છે)નું સ્મારક એક ન્હાનકડા પેન્સિલેટની હજારેક પ્રતો છપાવવાથી થઇ શકે જ નહિ. મી. ઝવેરીની માનીતી કોન્ફરન્સને અંજ ૧૦-૨૦ હજારની સખાવન કરી હોત તો, એમની શ્રીમંતાઇના પ્રમાણમા અને એમના કીર્તિલેખના પ્રમાણમાં, કદાચ કાંઇક ઠીક કર્યું કહેવાત. પણ એવી કાંઇ સખાવતના સમાચાર હજી સુધી મળે તો મળ્યા નથી. હા, મળે એટલા ખબર તો મળ્યા છે કે મરહુમ પાછળ ‘નુકતા’ અથવા ‘કારજ’ કરવામાં તો થોડાક હજારની ઉદારતા અવસ્યમેવ કરવામાં આવી છે. હાનીકારક રીતરીવાળે વિરુદ્ધ લાંબાંલાં ટાપલાં-લેખો અને બાપણોદારા—કરનાર યુવાન, બાપનું નામ રાખવા માટે ‘કારજ’ કરી શકે છે અને કોમના ખેરખ્યાંદ તરીકે ખપવાની પ્રબળ મહત્વાકાંક્ષા હોવા છતાં કોન્ફરન્સ, ટેનીંગ કોલેજ, બોર્ડિંગ હાઉસ, સ્કૉલરશીપ, સારત્રોદાર કન્યાદિ સમાજસેવાના કામમાં કાંઇ પણ સખાવન કરી શકતા નથી, એ જાણવા પામતાં અમારા ‘આગેવાનો’, ‘લેખકો’, ‘વક્તાઓ’ અને ‘સુધારકો’ના હૃદયની નળણાઇ, ભોકોની આપમા ધૂળ નાખી મહોટાઇ મેળવવાની એમની ઘેલછા તથા એક અથવા બીજા પ્રકારના સ્વાર્થને પરમાર્થ તરીકે ખપાવવાની એમની મેલી યુક્તિઓ તરફ આરે તીરસ્કાર છૂટ્યા વગર રહેતો નથી. એ તીરસ્કાર એઓના પોતાના હૃદયને તો સ્પર્શી પણ શકશે નહિ (કારણ કે ઉચ્ચાશયથી પ્રેરાતો તીરસ્કાર સ્પર્શી ન શકે એવાં બેહેર મારી ગયેલાં એમનાં હૃદય હોય છે.) પરંતુ મળે તો એમનાં કાર્યોની પાછળ છૂપાયેલા ‘આશયો’ જોવાની ‘આંખ’ હોવી એ પણ કુખનો વિષય થઇ પડે છે. કનિષ્ઠ અંગ જાણ છે—જાણ છે—માત્ર એક આહુ ઠગાઇ છ એમ કહેનારા શું બોલું કહે છે ?

સાતિસંસ્થાની ટૂટતી જતી બેડી:—મયા કિસેમ્પરના અંકમાં સાતિસંસ્થા સમ્યક્ વિવેચન કરનાં મનુષ્ય જાતિના સ્વાભાવિક

બેદ (આર વર્ણ) સ્વીકારવા સાથે કૃત્રીમ બેદ (જ્ઞાતિ-પેટાજ્ઞાતિ) થી ચતી પીડાઓ હું વર્ણવી ગયો છું, વળી સુધારાને નામે 'સમવડ-પથ' બનનારી વ્યક્તિઓનું અવલોકન પણ કરી ગયો છું. તેમજ અમા લક્ષ્યને નજર રહામે રાખીને, કવી રીતે, અને કયા ક્રમે, સમાજ-સુધારણા થવી ઇષ્ટ છે તે પણ યથામતિ જણાવી ગયો છું. હું ઇચ્છુ છું કે એ અકનાપૃષ્ઠ ૩૩૧ થી ૩૩૨ સુધીમાં આ વિષય પરત્વે લખાયેલા શબ્દો દરેક હિંદી લક્ષ્યપૂર્વક વાંચે અને ઉઠાપોઠ કરે. એ લખાણ પ્રસંગે રાજ-કોટમાં એક લગ્ન, પ્રચલિત નિયમનો ભંગ કરીને, થયું હતું, અને તેથી જનજેલા ખળભળાટે મોરખીમા સમસ્ત દશા સ્ત્રીમાળી કાઠિયાવાડી-ઓની એક કૉન્ફરન્સ ભરવાની હીલચાલ ઉભી કરી હતી. સુખ ઇ એ હીલચાલનું કેન્દ્ર સ્થાન હતું. પ્રાર્થનાત્મિક સભાઓ, 'દૈનિક પત્રોમાં ચર્ચા, પત્રવ્યવહાર અને છેવટે પરસ્પર તકરારો પણ પુષ્કળ થઈ અને અને કૉન્ફરન્સ મુક્તવી રહી—કહો કે જન્મ્યા પ-હેલા જ મરી ગઈ. આથી સ્તંભજ્ય છે કે જ્ઞાતિ સંસ્થાના હિમા-ચતીઓ તેમજ વિરોધીઓ: બેમાથી એકેમાં 'શુભ આશય'—દેશહિતના લક્ષ્યો દ્વિતી સ્વીકાર—ન હોવાથી ત્રિશંકુ જેવી જ આપણી દશા છે અને પ્રતિદિન એ જ દશા મળજીત થતી જાય છે. હમણા 'જૈન' પત્ર જણાવે છે, કે અમદાવાદના "દશાસ્ત્રીમાળી આગેવાન સાગભાઈ મગનલાલના કુટુંબના સ્ત્રીમનભાઈ નગીનદાસનાં પુત્રીના લગ્ન ધોરવાડ કુટુંબના શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈના ભાણેજ સાથે થવાના ખ બર મળ્યા છે" આના પ્રકારનાં લગ્નો બાબતમા અગાઉલુ વિવિધ દૃષ્ટિએ દ્વારા વિચારો જણાવી સુખો હોવાથી અત્રે ઇષ્ટ ખામ લખવાનું રહેતું જ નથી. મ્હને પોતાને તો આમા કહેવાતા સુધારકો અને જીદી પુરાણપ્રેમીઓ બંનેના મ્હોંની દુર્ગંધથી કાગળો જ આવે છે. આ દેશને વધારે અધાધુધી, વધારે ત્રાસ, વધારે જુલમ, વધારે ભુખમરો અને વધારે દૈવકોપની જરૂર છે, કે જેથી તેઓની આંખો દુઃખની 'સાકરીઆ ચીમટી'થી ખુલવા પામે અને 'સમવડપથ'ને જોડી 'સમાજ પથ'ના અનુયાયી બનવાની ગરજ તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય.

અમદાવાદથી દિલ્હીનું અનુકરણ પણ થશે કે?—'સાંજ-વર્તમાન' પત્ર જણાવે છે કે, દિલ્હીમાં કાળીમાતાના મંદીરમાં જવાની પર હજારો બકરાં વગેરેનો ભોગ અપાતો હતો, જે આ સાલ જોતો અને અન્ય હિંદુઓના પ્રયાસથી બંધ થયો છે. સુસલ-

માનોની મોટી સંખ્યા ધરાવતા પામતપ્ત દિલ્લીમાં હજારો બક-
રાનો ભોગ અપાતો બધે થયો, પણ જોનાના પામતપ્ત અમદાવાદ
ઘહેરમાં હજારોના રોજ ઘહેરના સૌથી વધારે ઘહેર રસ્તા ઉપર આ-
જીવના હાથે બકરાનો ભોગ અપાતો હતો સુધી, અટકી સચો નથી!
દાખલો બેસાડવાનું ન અને તે તો ઠીક, પણ દાખલો લેવાનું—
અનુકરણ કરવાનું પણ અમદાવાદથી બનશે કે?

એકે આશા સફળ થઈ—ગાંધી તા. ૩૦ મી એપ્રિલની
રહવારે અમદાવાદ ખાતે થયેલા શેઠ સ્ત્રીમનલાલ નગીનદાસ જૈન
બોર્ડિંગ હાઉસના વાઇસ સમ્પ્રેન પ્રસંગે હાજરી આપવાના આમં-
ત્રણને માન આપી હું અમદાવાદ ગયો હતો અને એ અનુકરણીય
સંસ્થા સંબંધી સમગ્ર માહિતી મેળવ્યા બાદ મેળાવડા સમક્ષ એ
સંસ્થાની ખાસ ખુબીઓ વર્ણવી બતાવી હતી. વિદ્યાર્થીઓની તન-
દુસ્તી, નીતિ તેમજ અભ્યાસ : એ ત્રણે ઉપર અનુભવી અને ઉત્સાહી
સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ ચોવીસે કલાક સંપૂર્ણ લક્ષ આપે છે. જરૂર પડ્યે પો-
તાનું તમામ કામ વિદ્યાર્થીઓ પોતે જ કરી લે એવી તાલીમ હેમને
આપવામાં આવે છે. પ્રસંગોપાત પોતાને માટે પોતે જ રસોઇ બનાવી
લેવાનું અને હમેશ પોતાનાં ધોતીયાં વગેરે જાતે જ ધોવાનું હેમને
કહેવામાં આવે છે. રજના દિવસોમાં હિંદના જૂદાં જૂદાં જોવાલાયક
ઘહેરોમાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ ઓ. સેક્રેટરી ગ. હીરાલાલ મૂળચંદ
મહેતા બી. એ. મુસાફરી કરે છે, જે વખતે ઘણી વખત પગે ચાલી
મુસાફરી કરવાની, પોતાનો સઘળો સામાન પોતેજ ઉપાડીને ચાલવાની
અને જોયેલા દરમ્યાનો હેવાલ લખવાની ટેવ પાડવામાં આવે છે.
અંગકસરત અને સંગીતની પણ તાલીમ આપવામાં આવે છે. સુપ્રી-
ન્ટેન્ડન્ટ શ્રીયુગ અનસુખરામ અને ઓ. સેક્રેટરી શ્રીયુગ હીરાલાલની
સેવાઓ કિમતી અને ખરેખર અનુકરણીય હોઈ મહારા મન પર એવી
સચોટ અસર થવા પામી હતી કે બોર્ડિંગની કસરતચાળા અને
પુસ્તકાલય ખાતે અમુક રકમ આપવાની હજી અને હું દાખી શક્યો
નહોતો. એ પ્રસંગે એ સંસ્થાના સ્થાપક શેઠ અંબાલાલભાઈ હાજર
હતા, જેમને ઉદ્દેશીને બોલતી વખતે મહારા જીમરમાં મુખ્ય બે આ-
શાઓ હતી : (૧) વધારે સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓને આ શ્રી બો-
ર્ડિંગમાં રાખવાની સ્વચ્છ થાય અને (૨) બોર્ડિંગ માટે અલાયદું
મકાન થાય. મેળાવડાના દિવસથી બે મહીના બાદ મહેને આનંદ-

જનક સમાચાર મળ્યા છે કે હાલ કરતાં ટોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થી-
ઓને સંખ્યાની રીતે મંજુર મંજુરી આપી છે. જીમરની પહેલી આશા
રખી છે, તો સંભવ છે કે બીજી પણ રહીશૂત થશે જ.

થોડા ખર્ચે વધારે સંખ્યાની કામ બજાવતી આ બોર્ડિંગનું
અનુકરણ દરેક સ્થળે થવું જોઈએ છે. આવા જ ધોરણ પર કન્યાઓ
માટે પણ સંસ્થા બોલવાનો પહેલો પ્રયોગ શીયુત અમ્મલાલ જેવા
સુશિક્ષિત શ્રીમંતોએ અજમાવવો ઘટે છે.

સ્વદેશસેવામાં જનોનો એક ન્હાનોસરખો ફાળો:—
ઝાલરાપાટન (રાજપૂતાના) ના એક દિગમ્બર જૈન ગૃહસ્થના ઘેર
લગ્નપ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા કેટલાક મિત્રોએ મળીને તે શુભ સંયોગનો શુભ-
ન્તર ઉપયોગ કરવાની તક લીધી હતી. તેઓએ થોડી મીનીટની વાત-
ચીતના પરિણામે હિંદી સાહિત્ય પ્રચારક સંસ્થા સ્થાપવાનું કરાવી
તે માટે આપસમાંથી સુમારે બારેક હજાર રૂપિયાની રકમ એકઠી
કરી હતી. જૂદી જૂદી બાપાઓમાં છપાએલાં ઉપયોગી પુસ્તકોનો
હિંદી અનુવાદ કરાવી પડતર કિમતે બગર તેથી પણ ઓછા કિમતે
રહેનો પ્રચાર કરવો અને એ રીતે હિંદીબાપાને સમસ્ત હિંદની
રાષ્ટ્રબાપા તરીકે પ્રચલિત કરવાની કાશીચ સાયે ઉપયોગી વિષયોના
જ્ઞાનનો દેશમાં ફેલાવો કરવો. એ આ મસ્થાનો આશય છે. એક
બાપા સિવાય હિંદમાં વિચારો અને વર્તનની એકતા થવી મુશ્કેલ
છે, અને એક પ્રજા (mass) બનવાનું એથીએ વધારે મુશ્કેલ
છે, એક પ્રજા બન્યા સિવાય સ્વરાજ્ય મળવાનો સંભવ ઓછો છે,
અને સ્વરાજ્ય વગર વાજપ્તી સસારસુધારાની અને ખરી કળવણીની
આશા રાખવી ફાકટ છે.

આવાં લગ્નો ઘેરઘેર હોજો. મિત્રોની આવી મુલાકાતો
ઠેરઠેર હોજો !

યુવાન વિદ્યાર્થીઓની સંભાળ—દેશના નાયકોને એ
બોલ—કાઠિયાવાડની એક વચ્ચિક બોર્ડિંગના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટને થોડા
વખતપર એકાએક પાણીચું મળ્યાના ખબર મળે પહેલેથી એ
બનાવમાં કાંઈક ભેદ હોવાની મને મધ આવી. કેટલીક તપાસને

પરિણામે જાણવા મળ્યું કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કુદરત વિરુદ્ધના ગ્રુપ
 દોષ કરતા માલમ પડવાથી સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે ત્હેમને સજા કરી હતી અને
 તેથી વાતને જાહેરાત મળી હતી, અને આવી કારમજરી બાબત
 ખુલ્લી થવા પામવાથી સંસ્થાને એવ લાગે છે એમ કારેખારીઓને
 લાગવાથી સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટને બોર્ડિંગ છોડવી પડી હતી. (વિદ્યાર્થીઓને
 પણ દૂર કરવામાં આવ્યા છે.) સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે આ સંસ્થા સાથેના
 સંબંધ ટૂટવાનું આ જ કારણ હોય અથવા બીજું ગમે તે કારણ
 હોય તે સાથે મ્હને કાંઈ લેવાદેવા નથી; વિદ્યાર્થીઓમાં આ બંધકર
 સડો હયાતી ધરાવે છે એ બાબત ઉપર જ હું સફળી બોર્ડિંગના
 બચસ્થાપકો, સ્કુલમાસ્તરો અને માખાપોનું લક્ષ ખેંચવા માણું છું;
 કારણ કે તેઓ પોતાના હાથ નીચેના છોકરાઓની પ્રકૃતિ અને
 ચર્ચા ઉપર ખારીક નજર રાખવામા પ્રાયઃ ધણા જ ખેદરકાર હોય
 છે, જેને પરિણામે છોકરાઓનું બવિષ્ય ધણું ખમડે છે. આ જાતનો
 બંધકર ગુન્હો માત્ર આ અમુક બોર્ડિંગમાં જ અને છે એમ નથી,
 ઉછરતી પ્રજામાં એનો પમપેસારો ધણો છે—એટલે સુધી કે ઇંગ્લંડ
 વગેરે સુધરેલા દેશોમાં પણ ત્હેના સામે સખ્ત પોકાર ઉઠાવવા પડ્યા
 છે. બોર્ડિંગના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે વિદ્યાર્થીની પ્રકૃતિ, રીતબાત અને ચર્ચા
 પર ખારીક નજર રાખવી જોઈએ છે. ચહેરા અને આંખોમા શીકાશ
 આવતાં, બોલી નળળી અને જડી થતી જોવામાં આવતા, હીલચાલ
 અને ચાલકાકીત સુસ્ત થતી બાળતાં તેણે છોકરાને ખારીકાકથી જોતા
 રહેવું જોઈએ અને તપાસને પરિણામે જો ખાત્રી થાય કે એ છોક-
 રાને ઉક્ત ચેપ લાગી ચુક્યો છે, તો ત્હેને દૂર નહિ કરતા અમર
 ત્હેના ઉપર તિરસ્કાર નહિ કરતાં એને પોતાની ખાસ દયા અને
 ખાસ ઠાળજીનું પાત્ર માની તે લતથી ત્હેને છોડાવવાના પ્રયત્ન કરવા
 જોઈએ; તે સાથે ખીજા છોકરાઓને એવો ચેપ ન લાગવા પામે
 તેવી સાવચેતીઓ પણ લેવી જોઈએ. બે છોકરાઓને એક જ પધારીમાં
 કદાપિ સૂવાડવા ન જોઈએ. ઇફિળાજીની કયાઓ અને નાટકો છોક-
 રાઓના હાથમાં કદાપિ આવવાં દેવાં ન જોઈએ (કાંઈ પણ પુસ્તક
 સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટની મંજૂરી સિવાય બોર્ડિંગના કોમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થવા
 દેવું ન જોઈએ.) મરદાનગીજરી રમતગમત અને કુસ્તીની તાલીમ
 ધણે જાગે આવા સડાને ઉત્પન્ન થતો અટકાવી શકે છે. તેજ-મરચુ
 કત્તાદિ ઉપકરણો કરવાનું તત્ત્વ ધરાવતા પદાર્થોને ઉપયોગ ગુસ્તવી

રખાવવો જોઈએ. લાખી મળ્યા, કંડા જળનું સ્નાન, સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટની વધારે તે વધારે સોખત, મનુષ્યશરીરની પવિત્રતા તથા સ્થેના ઉપયોગ અને દૂરપયોગ ઇત્યાદિ વિષયનું સંક્ષિપ્ત ગ્વાન આપવાની કોશીશ : આ સર્વ ધલાજેથી અણુજણતાં—અગ્નિવશ ખોટે રસ્તે ઉતરેલા ઊકરાઓને સુધારવામાં ફોલ મળવાનો સંભવ છે. દોષ જોવામાં આવતાં ઊકરાને કહાડી મુકવો એ નીતિ સંસ્થાને અને સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટને એમ લગાડનારી અને ઊકરાનું બિવિધ બગાડનારી તથા ખીજ સંસ્થાઓને નુકસાનકારક છે. પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ જે ઊકરા ન સુધરવા પામે હેને જ માત્ર દૂર કરવો જોઈએ.

સાચા અને શરમાળ દેખાતા ઊકરાઓમાં પણ અગ્નિતાથી આ એપ દાખલ થવા પામ્યો હોય છે. કાંઈ માખાપે, કાંઈ સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટે પોતાના હાથ નીચેના ઊકરાના શરમાળપણા કે ખીજ બહાષ્ણોથી છેતરાઈ આ બાબતમાં ચેતતા રહેવામાં ગફલત કરવી જોઈતી નથી, કારણ કે 'ન્હાની ઉમરમાં લાગેલું' આ દરદ તુરતમાં દધા થઈ શકે છે, પણ લાંબો વખત વીતી જતાં એને જડમૂળથી ઉખેડવામાં બહુ મુશ્કેલી જણાય છે અને અંતે તે ઊકરો નિર્માલ્ય, ઢોંગી, અનીતિમાન અને મરવાની આળસે જીવતા પણ જેવો બની જાય છે. જ્યાં સુધી સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટ અને શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓના મ્હોટાભાઈ કે પિતા તરીકેના પોતાનો સંબંધ ન સ્મરે ત્યાં સુધી બોર્ડિંગો અને સ્કૂલો કરો સગીન લાભ કરી શકનાર નથી. મુડદાલ અને મદ્યપુદ્ધિવાળા ઊકરાઓનાં દળ નજરે પડવાનું મુખ્ય કારણ, પમારની ગરજે જ 'નોકરી' કરતા શિક્ષકો અને સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટો છે, જેઓ દેશનું સત્તાનાચ યાજનારા છે. દેશમાં જ્યાં રથી સ્કૂલો અને બોર્ડિંગો વધવા લાગી છે, ત્યાં રથી નબળાઈ અને પુદ્ધિમદતા પણ વધવા લાગી છે, એનું એ જ કારણ છે કે ઊકરાઓને તાલીમ આપવાનો 'શોખ' ધરાવતા, એ વિષયમાં 'રસ' લેતા, બાળમગજ અને શરીરના બધારણનું બળુપણું ધરાવતા, શિક્ષકો અને સુપ્રીન્ડેન્ડન્ટો આ દેશમાં જવલ્લે જોવામાં આવે છે. આર્યસમાજનું હૃદયાર ખાતેનું શુરૂલ અને થીઓસોફીકલ સોસાઇટીની જનારસ ખાતેની રુલ તથા કોલેજ : એ સંસ્થાઓ નમુના રૂપ હોવાનું કારણ એ જ છે કે ત્યાં 'માસ્તરો' નથી પણ 'મ્હોટા બાઈઓ'ના હાથ તમે 'ન્હાના બાઈઓ' ઉપર છે. દેશોદારની બાવના

અને સાધ્યારાની ધાર્મિક જીવનના જીવનનામાં નથી તેવાઓને સુસો
 અને બેડિંગ સાથે કોઈપણ જાતનો સંબંધ ન સંબધા દેવો
 બેડિંગ. કાં તો વધીલાતનો અભ્યાસ કરનારા, કાં તો ધૂંધ-સાત
 ખાનગી 'ટ્યુશન'માં શક્તિ ખર્ચી નાખનારા, કાં તો મ્હોં ઉપર બે
 બદામનું પથ્થુ તેજ ન ધરાવતા, મુદાલોને આજે શિક્ષક અને સુધી-
 ને-ડેન્ડ બનાવવામાં આવે છે અને ઝોમના વડે બહુતા છોકરાઓ-
 માંથી 'ન્યુ ઇડિયા' અથવા 'નવીનભારત' બનાવવાની આપણે આશ
 રાખીએ છીએ. મ્હને તો લાગે છે કે, દેશની સુકિત માટે પ્રથમ
 જરૂર પ્રગતીય ધોરણ પર ચાલતી-પ્રગતના હાથે અને પગના ખર્ચે
 જ ચાલતી-સરકારની જરા પથ્થુ મદદ વગર જ નીમતી-'મ્હોટા
 ભાઈઓ' અને 'ગુરુ'ઓથી ચલાવવામાં આવતી-ધર્મબેદ અને જાતિ
 બેદથી અજાગી રખાયલી-આ દેશની જ જરૂરીઆતોને અનુકૂળ
 ધોરણ પર ચાલતી-સંસ્થાબંધ મુલો અને કોલેજોની છે. આજના
 તૈયાર 'બહેલાઓ' અમે તેવી કૉન્ગ્રેસો વડે પથ્થુ સ્વરાજ્ય નહિ જ
 મેળવી શકે, કારણ કે તેઓના શરીરમાં-પ્રકૃતિમાં સ્વરાજ્ય આવી
 શક્ય નથી અને હવે ભાગ્યે જ આવી શકે. હિંદને કોઈ જમાના-
 માં પથ્થુ સુકિત મળવાની હશે તો તે નવી સશક્ત પ્રગતી જ
 મળશે, અને એવી પ્રગતિ ઉપજ કરવી એ જ સુકિતનો એકનો એક
 માર્ગ છે. બાપણો અને ચળવળો, કરાવો અને માગણીઓ, સૂચના-
 ઓ અને સલાહો એ બધાં 'થીમડા' છે, એવાં લાખ નંમનું વળન
 એક રતિ પથ્થુ ભાગ્યે જ થવા જાય. થોડું બહેલા પથ્થુ પાકું બહેલા,
 સ્વદેશ માટે રમે રમે અભિમાન વાળા, શુષ્ક વૈરાગ્ય અથવા સુસ્તી
 વગરના, સાહસિક અને સાહસમાં જ મગ્નહ માનનારા, હિંચેથી
 નીચે જોનારા-નહિ કે નીચેથી હિંચે જોનારા, કુસ્તીયાજ અને ચચળ,
 હંબરાઈ જતી-ટૂંક કરતી-તનદુસ્તી વાળા, ધર્મપથોને 'કલા' (kara)
 ની મુદર રચના સિવાય વિશેષ નહિ માનનારા, અમે તે સંજોગમાં
 પોતાની જાને પોતાનો ખોરાક મેળવી અને પકવી લેવામાં મીરવ
 સ્કમજનારા, દ્રવ્યને નહિ ધિક્કારનારા તેમ દ્રવ્યના સુલામ નહિ
 ખનનારા, છંદગીને દહાવો અને પવિત્ર વારસો માનનારા: એવા
 સુવાનો વડે જ 'નવીન ભારત' બની શકશે અને એવાઓ વડે જ
 સુકિત મળી શકશે. હિંદના લોકો 'રાજ્યના રાજ્ય'ને માને છે, પથ્થુ
 'પ્રજાના રાજ્ય'ને માનતાં હજી શિખ્યા નથી. બપ્કારે તેઓ પોતે

પોતાના 'રાજ' શોધી લેશે અને ત્હેની સલાહ પ્રમાણે શાનની પ્રથા ફેરવશે ત્હારે હિંદને કેળવવા માટે હરિયાપારની સરકાર પાસેથી નાણું માગવું નહિ પડે; કારણ કે તે વખતે હિંદના જૈનો પોતાની જૈનશાળાઓને અને જૈન હાઇસ્કૂલોને તાળાં દેશે, છાત્રીઆ અને આરવાડી, છુહાણા અને પારસી પોતપોતાની ખાસ સ્કૂલો બંધ કરશે, અને એ સંઘળા પૈસાના સરવાળાથી સંઘળાઓ માટે સામાન્ય અને પ્રગતિય ધોરણ પર ચાલતી સ્કૂલો અને કોલેજો ઉભી થશે અને લોકો દે'રાં-અપાસરા-મદિરા-માત્રા-ભોજનસમારંભ ઇત્યાદિ પાછળ દરસાલ ન કરોડો રૂપિયા ખર્ચે છે ત્હેનો સારોમરખો ભાગ ઉત્તમ પ્રગતિય સંસ્થાઓને પોષવા-નીભાવવામાં ખર્ચશે. 'સર્વ-ન્ટસ ઓફ ઇંડિઆ સોસાયટી'એ દુકાળાદિ ઓછા અગત્યના સવાસોને હાથ ધરતને માટે મોકુફ રાખી-મરેલા અને મરવા પડેલા (કે જે જીવશે તો પણ કાંઈ ખીજતને જીવાડવા જેટલા સંશ્કૃત થઇ શકનાર નથી), મૃત્યુપોને જતા કરી, આ 'જીવના' સવાલને-સંઘળા સવાલોના એક સવાલને-હિંદની જરૂરીઆતોને પુરી શકે એવી જાતની પ્રગતિય સ્કૂલો, કોલેજો અને બોડીંગો સ્થાપવાના સવાલને સંપૂર્ણ ઉત્સાહથી અને સંઘળા બળથી ઉપાડી લેવો જોઈએ છે જેઓ પોતાને મદદ કરી શકતા નથી ત્હેમને કાંઈ મદદ કરી શકે નહિ. રાજકીય સિવાયની બીજી બાબતોમાં જો અમે અમારૂં રાજ્ય સ્થાપી ન શકીએ તો રાજકીય હક્કો મેળવવાની આશા જ રી ? દુખની વાત તો જુઓ કે લગભગ આખી દુનિયામાં હરજ્યાત લડાયક ધોરણ દાખલ કરવું પડ્યું તેવે વખતે પણ હિંદના પ્રગતિય આગેવાનો હિંદીઓની શારીરિક દુર્બળતા દૂર કરવાનો ખ્યાલ વટીકે લાવી શક્યા નથી; કુસ્તીખાનાં અને કસરતશાળાઓની સંખ્યા વધારવાની હીલચાલ કરી શક્યા નથી. ઢોંગે અને દુકાળીઆઓને બચાવવા માટે દોડધામ ધાય છે (અને આ હતભાગ દેશમાં દરત્રીજે ને ચોથે વર્ષે દુકાળ હોય છે ને હોય છે જ), પણ હાર્યા દોર ('dumb driven cattle' of Longfellow) અને દુકાળીઆ જેવા હિંદીઓને નિર્બળતાની બલાથી છોડવી જવાંમર્દ બનાવવાની હીલચાલ રપી રમા કાઢને સજાતી નથી. એક મહાન વિચારક કે જેને પ્રથમ જર્મનીએ અને પછી ઇંગ્લેંડે માન્યો હતો-માનવો પડ્યો હતો-તે યોગ પણ સચોટ સંજ્ઞામાં કહે છે કે-" The criterion of truth

lies in the enhancement of the feeling of power."—"The object is, not 'to know,' but to schematise,—to impose as much regularity and form upon chaos, as *our* practical needs require."—"Man ultimately finds nothing more in things than he himself has laid in them—this process of finding *again* is science, the actual process of *laying a meaning* in things, in art, religion, love, pride. In both, even if they are child's play, one should show good courage and one should plough ahead; on the one hand, to *find* again, on the other,—we are the other,—to *lay* a sense in things!" "The very notion 'living organism,' implies that there must be growth,—that there must be a striving after an extension of power, and therefore a process of absorption of other forces... ..When the *instincts* of a society ultimately make it give up war and renounce conquest, it is decadent." "The maintenance of the military state is the last means of adhering to the great tradition of the past; or, where it has been lost, to revive it. By means of it the superior or strong type of man is preserved."—"The corrupted ruling classes have brought ruling into evil odour. The state administration of justice is a piece of cowardice, because the great man who can serve as a standard is lacking. At last the feeling of insecurity becomes so great—that men fall in the dust before *any* sort of will-power that commands."—"People demand freedom only when they *have* no power." "My

'future': a severe polytechnic education. Con-
 scription; so that as a rule every man of the
 higher class should be an officer, whatever else
 he may be besides."—"General aspect of the
 future European. the latter regarded as the
 most intelligent servile animal, very industrious,
 at bottom very modest, inquisitive to ex-
 cess. multifarious, pampered, weak of will,—a
 chaos of cosmopolitan passions and intelligences.
 How would it be possible for a stronger race
 to be bred from him?—Such a race as would
 have a classical taste? The classical taste: this
 is the will to simplicity, to accentuation, and
 to happiness made visible, the will to the ter-
 rible, and the courage for psychological *naked-*
ness (simplification is the outcome of the will
 to accentuate, allowing happiness as well as
 nakedness to become visible is a consequence
 of the will to be terrible...) In order to fight
 one's way out of that chaos, and up to this
 form, a certain *disciplinary constraint* is neces-
 sary a man should have to choose between
 either going to the dogs or *prevailing*. A ruling
 race can only arise amid terrible and violent
 conditions. Problem where are the *barbarians*
 of the twentieth century? obviously they will
 only show themselves and consolidate them-
 selves after enormous socialistic crisis. They
 will consist of those elements which are capable
 of the *greatest hardness towards themselves*,
 and which can guarantee the most enduring
 will-power." આ વિચારોને હિંદના ખેડવાડાઓ અને રાજદારી

આમેવાનો તથા ' સર્વન્ટ્રસ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી ' (' ફક્સ ઓફ ઇન્ડિયન સોસાયટી ' અને તો કેવું સાફ ?) ના સભ્યો બધારે સ્વીકારશે ત્યારે જ હિંદનો ઉદય થશે.

મુહપતિબાઈનાં નશીબ ઉપદ્રવો !—ગરીબબિચારી મુંઝી મુહપતિ એક વાર બલભલાના મ્હોંપર આસન પામ્યા પછી બધાં ત્યાં હાડધૂત થતી હતી, તેના નશીબનું ચક્ર ફરતું ફરતું લાગે છે ! ડાકટરોએ વાઢકાપ કરતી વખતે એવડી ને તેવડી મુહપતિ બાંધવા માડી, જર્મન ઝેરી ઝંસ ત્યાં રક્ષણ તરીકે ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સે ખાસ્સી લાખીએડી મુહપતિ બાંધવી પડી, અને હમણાં—પ્રુદ મુહપતિ સામે ચેડાં કહાડનાર સ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન વર્ગના જ એક સાધુ મુહપતિની પ્યજા ફરકાવવા લાગ્યા છે ! કાંઈ ખરું કહ્યું છે કે, માણસ કે ઝીજ બલવાન નથી, સમય બલવાન છે અને સમય વહેલો મોડો સૌનો આવે છે. હકીકત એવી છે કે, શ્રી મૂર્તિપૂજક વર્ગના એક ગચ્છના વડા શ્રી કૃપાયદ્રજ મહારાજ અને ખીજા ગચ્છના વડા શ્રી આનંદસાગરજ મહારાજ વચ્ચે હાંડ ચાલ્યું છે, યુદ્ધમાં જોડાયલા પહેલા પક્ષના એક મોઢા શ્રી કમલમુનિએ એક સયોદ તીર (હિન્દીશ) ફેંક્યું છે, જેનું ' નામ અમદાવાદના સક્લ સધને એક સવેળાની સૂચના ' છે, જેમા તેઓ લખે છે કે " મુહપતિ બાંધ્યા વગર આગમ વાંચશે તે આગમવિરુદ્ધ છે. x x x x લોહારની પોગતા ઉપાશ્રમના ખેસનાર સાધુઓ, રહેલાના ઉપાશ્રમના ખેસનાર સાધુઓ, પગથીઆના ઉપાશ્રમના વિમલ ગચ્છના ખેસનારા સાધુઓ, વીરના ઉપાશ્રમના ખેસનાર પંડિત શ્રી ગુલામવિજયજી તત્ત્વવેતા, વિદ્યાશાળાના ખેસનાર શ્રાવકો હપર મુજબ ઉપાશ્રમના ખેસનાર ચતુર્વિધ સધે આજ દિવસ સુધી મુહપતિ બાંધ્યા વગર આગમ વાંચ્યા સાંભળ્યા નથી.....વિદ્યાશાળાના આગેવાન શેઠ સુખાજીના વખતથી ચાલતો આવતો હરાવ મુહપતિ બાંધ્યા વગર આગમ સાંભળવું નહિ એ મરજદાને કેટલાક અણસમજી બોળા શ્રાવકો તોડીને જે નવી રીતી મુહપતિ બાંધ્યા વગર આગમ વાંચવા શરૂ કરાવશે તે તો વિદ્યાશાળાને કલંક લગાવા જેવી છે. મારે જે વીતરાગની આગમાં ચાલનાર હશે તે તો આગમ વિરુદ્ધ મુહપતિ બાંધ્યા વગર વાંચવામાં ભાગ નહિ જ લેશે. " આ બનાવથી મુહપતિબાઈ ખુશી થાય ખરાં, પણ જૈનોએ ખુશ થવાનું નથી.

દેરાં, અપાસરા, મુદપતિ એ સર્વ અને એવા હજાર બીજા પદાર્થો અને માન્યતાઓ એ અમારા પૈકી સૌથી વધારે શક્તિમાનોએ બનાવેલી 'કલા' (Art) છે—અમારી discipline ફળવણી માટે 'ઉત્પન્ન કરેલી' સામગ્રીઓ છે. અમારા જોગે સામગ્રીઓનો વિજય થાય, એ અમારી નાલાયકી બતાવે છે; પ્રથમ સામગ્રીની સોબતથી અને પછી સામગ્રીના જોગે, અમારો વિજય કરવાના આશયથી જ અમારા શક્તિમાન પુરુષો—જીનો—Supermen આ 'સામગ્રી'ઓને ઉત્પન્ન કરી ગયા છે; અને અમે તો સામગ્રીઓના જયમા જ અમારી સુક્તિ માની બેઠા છીએ! આવી ગુલામચ્છતિવાળો સમાજ કોઇ રીતે સુક્તિ પામી શકે ખરો ?

કંઈક રહ્યુંમજવા લાગ્યા ખરો !—યોડા દિવસ ઉપર વિર-મગામ પાસેના એક ગામના એક શ્રવેં મૂં જૈન બન્ધુ તરફથી મહેને ખબર આપવામા આવી હતી કે, ત્હેના એક સ્નેહીના કુટુંબનો ૧૮ વર્ષનો છોકરો કે જેનાં લગ્ન માત્ર એક વર્ષ ઉપર તેર વર્ષની કન્યા સાથે થયાં હતાં ત્હેને તથા બીજા એક નિરાધાર વિધવાના પુત્રને તથા તે ઉપરાંત બીજા ૪ છોકરાઓને બનારસવાળા એક આચાર્યે નહસાડ્યા છે, અને મહેને વચ્ચે પડવાની આમહયુક્ત અરજ કરવામાં આવી હતી. ધટતી તપાસ અને પગલા માટેનું મુ'બદલી અમદાવાદ ગયો, જગ્યા પહોંચ્યા બાદ બીજે જ દિવસે મહેને પત્ર મળ્યો કે છોકરા પાછા મેળવવામાં ફતેહ મળી છે. મહારી મહેનત બચાવવા માટે હું ઉક્ત મુનિનો આભારી છું; અને બૃહ થવાનું જ્ઞાન થતાં પ્રેરતમા જ બૃહ સુધારવાની શુભ મતિ સૂચી તે માટે હું ત્હેમને અભિનંદન આપુ છું. જૈન સાધુપદ્ધતિ જે વૈરાગ્ય ગુણ માટે જ દેવાતું હોય તો, કહેવું જોઇશે કે, સેંકડે ૯૯ ટકા સાધુઓમાં વૈરાગ્ય છે જ નહિ. તો વધુ સાધુઓ કરવાથી વૈરાગ્ય સમ્પન્નવી શું લાભ થવાનો હતો ? અને ખરો વૈરાગ્ય તેઓમાં હોત તો અમે ત્હેમની સંખ્યા વધવા માટે છર્પો કરત જ નહિ; કારણ કે જે વૈરાગી છે તેઓ સંસારીઓના કામમાં વચ્ચે આવતાજ નથી અને તેથી અમારી પ્રબળીય આબાદીને વિપ્લવ થતા નથી. પણ જેઓ ગચ્છ-સંધાડાં અને કિયાના બેદોની અટપટ કર્યા કરે છે તેઓને વૈરાગી કહી શકાય નહિ અને તેઓ પ્રવૃત્તિમાન (active) હોઇ, તથા ત્હેમની પ્રવૃત્તિ અમારા દેશના ગૌરવને બાધાકારક હોઇ, એવા નામના વૈરાગીઓની

સંખ્યા વધવા દેવાનું અમો હિંદીઓને હવે પાલવવું જોઇતું નથી. વાડા અને મચ્છો અને શુષ્ક ક્રિયાઓની પાછળ 'જોગ લેવા' કરતાં માતૃભૂમિ પાછળ જોગ લેવાય એ શું ઓછું 'કલ્યાણ'કારી છે? અમને જોઇએ છે—કાં તો દુનિયાના તમામ પદાર્થો, ધર્મજ્ઞો, સામર્થ્યજ્ઞો તેમજ વિચારો : એ સર્વની પેલીપાર રહેલા આત્માના ઉંચા અવકાશમાં ઉડનાર તટસ્થ યોગીઓ, અથવા તો, દેશોદ્ધાર માટે ગૃહસ્થ ભિંજે ખાવા બનનાર બહાદુર વીરો. ધૃતારાઓને અમારે હવે ખુલ્લેખાચરેથી પકડી પાડવા જોઇશે અને ગમે તે ભોગે લેખનાથી સમાજને બચાવવા પુરતી શક્તિ વાપરવી જોઇશે. આ યુદ્ધનું પરિણામ ગમે તે આવે, પરંતુ શક્તિ વાપરવાનો—એને કટાઈ જતી અટકાવી ઉપયોગ કરવાનો—પ્રસંગ મળવો એ જ આનંદવાર્તા છે.

એક દયાજનક હૃન્ડબીલ—મેવાડ પ્રાંતના જૈનો વચ્ચે એક આચાર્ય હમણાહમણાં ધર્મયુદ્ધ બરાબર જગાવ્યું છે. સુરપના 'રાજ'ઓ જય કરવા નીકળી પડે અને જય એ જ દક્ષિર્નિંદુ છે જોઇતું એવા જૈન ધર્મના આચાર્ય—'મહારાજ' સુપ્રત્યાપ પડ્યા રહે એ તે કોના ધરનો ન્યાય? હમણા મ્હારી પાસે એક અશુદ્ધ દિંદી કાવ્યનું હૃન્ડબીલ આવ્યું છે, જેમાં સ્થાનકવાશી જૈનોને "બગી, બદ, ડુકરના ભાઈ, ગધેડાના કાકા, ધરતી માતાને બારે મારનારા, અધોરી, મૂઢ" વગેરે અલંકારોથી બલીભાંત નવાજ્યા છે અને સાથેસાથે વિજયનાં દસરિની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. આવા હૃન્ડબીલ પર દીકા કરવાનું મ્હને પાલવી સકે જ નહિ. મ્હારે જે કાંઈ કહેવાનું છે—અને તે કાંઈ એક પક્ષ પ્રત્યે નહિ પણ સમસ્ત જૈન સમાજ પ્રત્યે—તે એ છે કે, ત્હમરો 'વિજય' મેળવવાનો શોખ ભલે આખા દેશભેર—હુ કહું છું કે એને ઝાર વધારે પ્રુષ્ટ કરો; પણ વિજય કોના ઉપર, કચ્છારે અને કેવી રીતે મેળવવો એ બાબતનો જરા 'વિવેક' કરતા કિમો તો બહુ સારું ઉલ્લુઓ! ત્હમને ધરમાં જ અશ્વત્થિ કરતાં આવડે છે કે ખીબુ કાંઈ? તાકાદ બળી હોય તો હિંદની મુક્તિ મેળવવામાં પાણી ખતાવોની? બગી, ગધેડા, ધરતીને બારે મારનારા, મૂઢ ઇત્યાદિ જે શબ્દો ત્હમે પરસ્પર માથો દેવામાં—જીભની ખુબલી કિતારવા માટે—વાપરો છો તે શબ્દો ખરેખર હિંદના તમામ ધાર્મિક ઝમડાના સૈનિકને આખાદ લાગુ પડે છે. દેશનું બળ તોડનારા તે ઝમડા હોવાથી, પક્ષકારો ખરે 'ધરતી-

ને ભારે મારનારા 'જ' છે. માણસને લેના કલકા ધંધાને લીધે 'બંગી' કહેવાય છે તેમ નિંદા, કલેષ, દેશદ્રોહ જેવા નીચ ધંધા કરનારને 'બંગી' શબ્દ આપ્યાદ લાગુ પડે છે. દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ જૈન-જૈન વચ્ચે મંદિરની માલેકી નિમિત્તે થતા કલુષા લંબાવવામાં -કોટી, અમલદારો અને વકીલોને તાળ કરવામાં-થાય છે એ શું ઝોછી 'મહતા' છે ? જૈનોની સંખ્યા અને જૈનોનું વીરત્વ પ્રતિ-દિન ધટવા છતાં એનો ઇલાજ કરવા કોઇ નવફં યત્ન નથી, અને દેશાદાર તથા વિદ્યાપ્રચાર સામે આખા આડા કાન કરી મંદિર નિમિત્તે લાખો-કોડો ખર્ચવાની, મંદિરના ટટાને અગ્ને કાખો-કોડો ખર્ચવાની-રે રૂશવતથી પણ કામ લેવાની મૂર્ખાઈ ક્યાં કરવી એ શું 'અધેરી'નું કૃત્ય નથી ? એ 'દેવોના વલ્લભો' ! દૈવત્વના શિષ્યો ! આ 'મદા' ખેલ છોડી જરા મરદાનગીભર્યા (noble) ખેલના શોખીન બનો. જાણો કે દુનિયામાં કોઇ પણ મત-કોઇ પણ ધર્મ-એકાંત સત્ય નથી -નથી અને નથી જ. સ્થાનકવાશી તેમજ દેરાવાશી તેમજ દ્વિગમ્યર મત-દરેક સાચા છે અને-સાબળજો-દરેક જૂઠા પણ છે. સામાન્ય મણે ભોક્ષર્જી સાચ-જૂઠની આજગડમાં ઉતરવું જોઇતું નથી-એને માટે તેઓ 'અધિકારી' નથી. એમને તો પોતાની પ્રકૃતિ (in-herent)ને અનુકૂળ થઇ પડે એવો કોઇ પણ ધર્મ પકડી લેવો અને એ ધર્મને પોતા માટે એક માનવો એ જ હ' છે. બાકી તો સમજા ધર્મો એ મહાન પુરોહીની 'માયા' (કલા, art) છે, અને માયા વગર જગત જીવી શકતું જ નથી એટલા માટે મનુષ્યને પોષણ, હિમત, તથા દિલાસો મળે એ હેતુથી, 'માયા'ના પડા-ની પાછળ પહોંચેલા સમર્થ આત્માઓએ ધર્મની માયા રચી છે. જેઓ એ ધર્મમાંથી પોષણ, હિમત અને દિલાસો લઇ શકતા નથી અને (હલકા) ધર્મવડે ખેદ પામે છે અને ખેદ આપે છે અને એ રીતે સમાજના કીડા બને છે તેવા કુધર્મીઓને-(અમારે જોઇએ કાં તો ધર્મી અને કાં તો અધર્મી-ધર્મ વગરનો-ધર્મની જરૂરીઆતને ઉલ્લેખી ગયેલો, પણ નહિ કે કુધર્મી અથવા ધર્મને અધપતનનું ઝોળર બનાવનારો મનુષ્ય) તો સમજા ધર્મવાળાઓએ સ્વેચ્છા ધર્મવગનાઓએ એકઠા મળીને સીધાદોર કરવા જોઇએ છે.

ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ જૂનું વૈર જૂલી એક થયા, ઇંગ્લંડ અને રશિયા પણ એવા જ ચુસ્ત દોસ્ત બન્યા: કાથી ? પ્રલયકારક યુદ્ધનું

સંકટ રહામે આવી વિશુ' લેના પ્રતાપે ! હું ધન્યું' હું' કે હિન્દને-
સમસ્ત હિન્દને-માથે અનેકાનેક સંકટો આવવા પામે અને એ
દુઃખના કાળા વાદળમાંથી ખરા માનનો સૂર્ય એકવાર શરીયર
ડાકીઈ કરે !

પ્રુદા લાલનની જનન:-પ્રુદાના ગળામાં વરમાળા નખાવી એ
આ દેશમાં કાંઈ આશ્ચર્યવાર્તા નથી, તથાપિ વૃદ્ધવિવાહના વિરોધી
લાલન-બહાચારી લાલન-ની જન જોડવાનો ખ્યાલ કેટલાકને નહિ
માનતા જેવો અને કેટલાકને હસવા જેવો લાગશે. પરંતુ જે બતાવ
બન્યો છે તે કહી બતાવવો એમાં કાંઈ દોષ નથી, પછી જલે લોકો
તે માને મા ન માને અગર હસે કે ક્રોધે. ગયા એપ્રિલની બીજી તા-
રીએ મી. લાલનને આશ્વવ્યાગમાં લાઠીમિત્રમંડળે માનપત્ર એનાયત
કર્યું હતું; ચિટ્લીલા જૈન મિત્રમંડળ, જૈન સદ્ગુણ શોધક મિત્રમંડળ,
માસ્તર કાનજી કરમશી માંડવી જૈન વિદ્યાર્થી મંડલ અને રત્ન-
ચિંતામણી સ્થાનકવાસી જૈન મિત્રમંડળ : એઓની એમાં સામેલઓરી
હતી. પ્રમુખપદે સર પ્રભાચંદ્ર પટ્ટનાને લાવી બેસાડવામાં આવ્યા
હતા, જેમણે ખુલાસો કર્યો હતો કે તેઓ કાંઈ ખાસ આ માટે
સુખમ આવ્યા નહતા, અને એક જૈનને માનપત્ર આપવામાં કાંઈ
જૈન પ્રમુખ ન મળવાથી પોતાને તે પદ ભેટું પડ્યું છે એવો પણ
ઠસારો કર્યો હતો. રા. સુચીલે મી. લાલનનું જીવનચરિત્ર વાંચી સં-
ભળા યુ હતું, એક બે ગૃહસ્થોએ રમુજ શબ્દોમાં ટાપસી પુરી હતી,
એકે વિદુષકનો પાઠ પણ અચ્છી તરફ બજવ્યો હતો અને છેવટે
મી. લાલને માનપાનથી શરમાઈ-દખાઈ ગયા હોય એવા બારે અને
ગબીર વદને જવાબ આપતા કહ્યું હતું કે, મને ખીલકલ માન
જોઈતું નથી, હું આ માનપત્ર સાચેના આદીના કારકેટને ક્યાં મુકું ?
મહારી પાસે જગા નથી, એને વેચી ગાંધીના આશ્રમને નાણું સોંપો,
વઝેરે, વઝેરે. માનપાનના જે હજારો મેળાવડા આજકાલ લાય છે
તેવા જ પ્રકારનો આ મેળાવડો શરૂ થયો, આગળ વધ્યો અને તો
લોકોના ગડગડાટ અને જોડતી ગર્જના વચ્ચે સમાપ્ત થયો. એક
સુધારકને કે રાજદારી પુરૂષને કે એક છાપાવાળાને માનપત્ર આપવાનો
મેળાવડો થયો હોત તો એની ખાસ નોંધ હું લેત નહિ. તે તો
બધા--હાના કે મ્હોટા પણ--'દુનિયાના કીડા' છે અને લેખના રસ્તા
પણ તેવા જ હોય; એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કે ખેદ કરવા જેવું

કાંઈ લથી. સુધારક, પત્રકાર કે રાજદારીની પ્રગતિ થયેલાએ દસ્ય લોકપ્રિયતા અને દસ્ય માનપાનપર આધાર રાખે છે; એ એનું પગ-જીવ છે જો કે એ પગથી આથી આગળ વધ્યા પછી તેની જરૂર રહેને વધારે વાર રહેતી નથી. જે સુધારાને, જે રાજકીય હિલચાલને દેખતા કે આંધળા-અંધે તેવા પશુ-પુષ્કળ અનુભવનારા અને ટેકા આપનારા હોય છે તે જ સુધારો અને તે જ ગૌરવથી હિલચાલ કરેલ પામે છે. અને એટલા ખાતર બુદ્ધિશાળી સુધારકો અને ગૌરવદારી પુરૂષો લોકપ્રિયતા અને લોકોની વાહવાહ સ્વીકારે છે એટલું જ નહિ પણ તે મેળવવા સીધી તેમજ આડકતરી અટપટ પણ કરે છે. આશય ઉચ્ચ હોય આ પ્રપંચને હું દેખાત આની શકું નહિ; એટલું જ નહિ પણ ગૌરવદારી કે સુધારકનું કાર્ય-ક્ષેત્ર કાંઈ અધ્યાત્મ વિદ્યા નથી, કે જેથી તેઓ માનમીનિની ધમ્મને કમાવવા જેટલી શક્તિ ધરાવતા હોવાની આપણે આજ રાખી શકીએ. પ્રચંડમાં પ્રચંડ રાજદારી અને મદાનમાં મદાન સુધારક એક તત્ત્વવેત્તા અગર શીલસુર આગળ બાળક છે. એ બે વચ્ચેનું અતર માપી શકાય તેવું નથી. એક તત્ત્વવેત્તા સૌ રાજદારી અને હજાર સુધારકને ઉત્પન્ન કરી શકે, અને તે છતાં એની શક્તિ ફાગલ રહે અને તે પોતે, પોતે ઉત્પન્ન કરેલા સુધારક અને રાજદારીના બેલ જોઈ મુછમા જ દસ્યા કરે. કહેવાનું તાત્પર્ય. કે એક તત્ત્વવેત્તા કે શીલસુર તો સમાજનો ધરડો દાદો, સમાજની બુદ્ધિથી ન કળી શકાય એવી સમૃદ્ધિવાળો નરેશ છે. એના ગત્તા અને રાજદારી કે સુધારકના ગત્તા એક હોય જ નહિ. એટલે જ કહું છું કે, તા. ૨૭ એપ્રિલે માધવબાગમા થયેલા મેળાવડાના વરરાગ્ય તરીકે જે કોઈ સુધારક કે રાજદારી પુરૂષ હોત તો એ માલારોહણ ક્રિયા સંબંધિ કાંઈ બોલવાનું હતું જ નહિ. પરંતુ--સુરકેલી માત્ર પરંતુ શબ્દની છે--આ લક્ષ તો એવા પુરૂષનાં થયાં છે કે જે પોતાને 'હુંમાં હું સમાયો છું' તરીકે ઝાળખાવે છે, ધર્મોપદેશક તરીકે--ના, ના, પંચ-મહાવ્રતધારી ધર્મોપદેશકોને પણ નિર્ગાત્ર્ય દરાવી એમના કરતાં ઉચ્ચ કોટિના ધર્મોપદેશક તરીકે--પોતાને જાહેર કરે છે, પોતે નાણું નાખતા નથી અને નાણું રાખવાની પોતા પાસે જગા પણ નથી એટલે સુધીના વૈરાગી હોવાનો જાતે જ એકતાર કરે છે, માન-પ્રાન્ એમને અમતું નથી એમ જણાવે છે, અને 'મ્હારે મોક્ષપુરી નથી

જોઈતી, મહેને તો તકમારી સેવા કરવા માટે ફરીફરી જન્મવું જ વધારે પસંદ છે' એમ કહી બતાવે છે. આવો માણસ-જે ત્વેનામાં કથનમાત્ર નહિ પણ ખરેખર જ ઉપલા ગુણો હોય તો-એક તત્ત્વવેત્તા છે અને તે 'ગવાણુ' પસંદ કરી શકે નહિ—સહન કરી શકે નહિ. તત્ત્વવેતાના શબ્દ કે વર્તનથી કોઈને લાભ થવા પામ્યો હોય અને લાભ પામનારો માણસ ત્વેના ઉપકાર માનવા કોશીલ કરે ત્હારે તત્ત્વવેતા મનમાં હસે છે અને બડબડે છે. " ગરીબ વિચારો ! એ તો એમ જ જાણે છે કે એના ખેતરના પાક માટે જ સૂર્ય પ્રકાશ છે ! સૂર્યના મનની મળ-એના વિચારો—આની કલ્પનામાં કદાચી આવે ? હુ કંઈ છુ તે કા તો મ્હારા મનની 'મોળ' ખાતર કંઈ છું, મ્હારાથી અમુક થવાનું નિર્માણ છે-એ નિર્માણ (Fate) ખાતર કંઈ છું, અગર અમુક કુચ્છાશયની સહાયતા માટે 'પાસો નાખુ' છુ. આને કે આના જેવા અચ્ચારસોને સુખ થાય કે દુખ થાય એની મહેને ઉડતા પખી'ને ઝોછી જ પગલા છે. " આવા શીલસુદો ખીજાએને દુનિયાના કીડા તરીકે જુએ છે-અદ છે અને તેવી મદ્દને કારણે તેઓ કીડાના હાથથી માનવન કે વાહવાહ સ્વીકારી શકતા જ નથી; એમને મન એ એક અધ પતન (degradation), હલકો શોખ (low taste) અને કંટાળો તથા દુર્ગંધનો ભવ્ય છે. આ લાગણી સ્વાભાવિક જ છે. એનું કારણ વિચારતાં મહેને માનસશાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવાની એકદા જરૂર પડી: માણસો કોને માન આપે છે ? જોના ગુણ જાણવામાં આવ્યા હોય ત્વેને-તત્ત્વજ્ઞાનીના ગુણ 'દુનીઆના કીડા' થા જાણી શકાય ? અસંભવ; કારણ કે તત્ત્વજ્ઞાનીને મન જે 'ઉચ્ચ શોખ' તે 'દુનિઆના કીડા'ને મન 'દુર્ગંધ', અને કીડાને મન જે સદ્ગુણ તે તત્ત્વજ્ઞાનીને મન માયા કે બાળકનું રમકડું. બન્નેનાં કાટલાં જ જૂદાં, ત્હાં કીડાથી તત્ત્વજ્ઞાનીના ગુણની કદર થઈ શકે જ કેમ ? જે માણસ 'લોકો'થી કળાયેલો તે 'તત્ત્વજ્ઞાની' હોય જ નહિ, એને 'લોકો'ની ભતનો જ માણસ રહ્યો જવો. લાલન કોના કળવામાં આવ્યો ? લાડી અને ચોટીલા જેવાં ન્હાંનાં મામડાંના ખેચાર છોકરાઓ સુખમની કાપડબજારમાં 'મહેતા' ખીરી કરતા હોય એવાઓથી, કાનજી માસ્તરના એકદા ઘુરતા કુચ્છી નિશાળીઆઓથી. હદ થઈ, સિંહ ઉઠ્ઠીઆમાં સમાઈ શકે ! સિંહ ખરેખર જ હોય તો તો ઉઠ્ઠીઆમાં સમાઈ શકે જ નહિ; અને

હંદરીઆમાં પણ સમાધ જવા જેવી 'લગ્નિ' હેનામાં હોય તો પણ હંદરીઆની અંદર જવાનો અપાલ વટીક હેનાથી ચૂલન થઈ શકે નહિ. હા, પણ 'લઘુતમ લાલન' અધિય સમાય ! ખરેખર આ ચપ્પડ ખાવામાં-આ હીનપદ બેદરી લેવામાં-લાલનનો પોતાનો દોષ નથી પણ એની નીતિ અને ધર્મની વ્યાખ્યાનો દોષ છે, કે જેણે એને અને બીજા સધળા કહેવાતા ધર્મીઓને 'પોતાની જાતને નીંદવી-તુચ્છકારવી-હલકામાં હલકી માનવી' એવો પાઠ શિખવીને — જોખાવીને-એમના આત્માના ભાગ તરીકે ખતાવી દીધો છે અને તેથી મહતાનો ખ્યાલ આપોઆપ તે ભેળાઓમાંથી શૂંસાધ જવા પામ્યો છે. આવા ધર્મીઓ 'લાગણી' (emotion) નાં પૂતળાં છે, વિચારભવન (Thought plane) પર એમને જગા નથી. એક માણસ સીનો દાસ અને એ દુનિયાને ગમે છે અને દુનિયાને નેપા આનંદ યાય તેથી મહુરે પણ આનંદ કેમ ન માનવો ?-એટલી (sympathy) 'લાગણી'ની સમ્મતિ કેમ ન રાખવી ? આમ ઇન્દ્રિયો અને લાગણીવાળા નાયકો રહ્યો છે. પણ એક 'વિચારક' પોતાના દિલને છૂદી શકે છે અને એમાં 'ન' લઈ શકે છે, તે બીજાના આનંદમાં પોતાનો આનંદ ભેળવી શકે નહિ એટલું જ નહિ પણ પછી પોતાના આનંદનો પણ ભરોસો કરી શકે નહિ. લઘુતમો તે લઘુતમ જ રહેવાના અને મહોટા દેખાવાની ભલે ગમે તેવી 'કલા' અજમાવે પણ લઘુતમ પ્રકૃતિ (instinct) બદલાવાની નહિ જ.

સાદી-ચોટીલાના બે ચાર મહેતાજીઓનું માનપત્ર સ્વીકારીને મી. લાલનને-વર્ષો યયાં ચોદ લાખ જૈનોમાં વક્તા તરીકે બહાર પડેલા 'પડિત'ને-ચોદ લાખમાના કોઇ પણ પ્રસિદ્ધ મહાકે મંજીર અગ્રેસરે માનપત્ર આપવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ હોય એવી માન્યતાને પોતે ટેકા આપ્યો છે, અને એ રીતે પોતાની કિમત ખટાડી છે. વળી આ માનપત્ર માટેની હીલચાલનો ઇતિહાસ જેઓ જાણતા હશે તેઓ આગળ પણ લાલનનું નામ તેજસ્વી રહેવા પામ્યું નથી. તથાપિ આ બધું હું પ્રયત્ને પણ સહન કરી શકું, પરંતુ માન ભેતી વખતના લાલનના અબ્દો તો હું કોઈ રીતે સહન કરી શકું તેમ નથી. "રહેને માન જોઇતું નથી" "આ કારકેટને હું શું કરું ? કઈ મૂકું ?" કેવાં મજનાં વૈરાગીનાં વેણ ! વિવાહ પ્રસંગે—પછી તે અમે સો વર્ષના છુટ્ટાનો વિવાહહોય તો પણ—'બીત' જ નવાય, 'અજીવ'.

નહિ; નહિ તો મ્હારા હોઠ પર સખ્તો આવી રહ્યા હતા કે: “ભલા બાપ, જોઈતું હતું ને મળ્યું છે—કન્યાની શોધ કરતાં ધરડા રમવાન થોભ થયા ત્હારે માંડમાંક કન્યા મળી છે, હવે વળી માન મેળું આવ્યું છે? હો એને હાથમાં અને દાખ છાતી સાથે, કે જેથી મનને તમિ થાય.” ‘હું આ કારકેટને સખવાની જગા ધરાવતો નથી’ એમ જ્ઞાનદેવે લેખણે કહ્યું તે જ વખતે લેખના કરમદીવાળા મળામાં ચક્ર-ચક્રતો સોનાનો દોરો મ્હારી નજરે પડ્યો અને મ્હારાથી મનમાં જ બોલાઈ જવાયુ “ ‘હુનિયાના કીડા’ પૈકી ધણી એવા છે કે જ્ઞાનને યુવાનીમાં પશુ દાગીના પહેરવાનો છોકરમતભર્યો શોખ નથી હોતો; અને આ તો ‘પંડિત’ જ—તત્ત્વજ્ઞાની અને વળી રૂઢ બાવા લેખને આ સોનાની કંદીથી ડોકને શોભાવવાનું કેમ ગમ્યું હશે? ખેર, જાને દો જ, એમાં પશુ કાંઈ અધ્યાત્મ ધુપાયું હશે? ”.....પશુ નહિ, આ પ્રભાણે હસવામાં રહી મ્હારે લાલનને જતો કરવો જોઈતો નથી. હું જરા વધારે મંભીર થવા કોશીશ કરીશ અને કહીશ કે, સોના-રૂપાને ન રપશે એટલો ઉંચો તે ત્યાગી કે મરતાની નથી જ, અને તે છતાં લાગણીમાં ખેંચાવાને તત્ત્વર એવા જનસમાજના હૃદય-ને પોતાનરૂપ પૂજ્યભાવથી જોવાની ફરજ પાડવા માટે આ એક પ્રકારની ‘માયા’ સેવી છે. નહિ, લાલનને ઉદરનિર્વાહની ચિંતામાંથી અત્યુક્ત મહાસચે સુક્તિ આપી છે છતાં એનાથી કાંઈ નોંધવાજોગ— હું જોઈની ખાસ નોંધ લેવા પ્રેરાઉં એવી પ્રવૃત્તિ (‘સેવા’ ખાતર કે-પછી પોતાના ‘મનની મોજ’ ખાતર પણ) થઈ શકી નથી. દેખાવ ધણો થાય છે, કામ નહિ જેવું. એમના વિચારોમાં મહત્તા અને ઉંડાણ નથી. એમની વક્તૃત્વકલા માટે જૈનો બલે ખુશી થાય અને તાલીઓ પાડે, પણ એમાં છીછરાપણું-આમ્યતા-ઉપલપ્તિઆપણું-ફકાજસકા અને ગર્જનાઓ છે (કે જેની મદદ ખરેખર બળની ખામી પૂરવા માટે જ લેવી પડે છે). મી. લાલન એક વખતે સારી આશા આપતા, કોમને જમાડવામાં કારગત થઈ પડે એવા, ‘સુધારક’ હતા; તેમજ (પ્રચ્છે વચ્ચે કહી લેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે,) મી. રીવજ પણ એક વખતે કોમને કેળવણીમાં વધારવાની હીંમતવાલ કરનાર ‘સમાજ-સેવક’ તરીકે સારી આશા આપનાર સજ્જન હતા; પણ એ સ્થિતિ એમનાથી ઊરવાઈ નહિ. જે કોમમાં સુધારકો અને સમાજસેવકોની પૂરી જાણ હતી તે કોમને, આ જાને તરફ, થવું જોઈએ તે કરતાં

પશુ વધારે માન ઉપજવા લાગ્યું, અને 'લઘુતમ' બાલકોનાં માદીનાં પાત્રો શ્રેષ્ઠ માન રૂપી સિંહલ્યું દુધ જીરવી ન શક્યાં. સમાજો વચ્ચે અને લખાણોની અંદર પોતાને 'લઘુતમ' કહેવાનું ચાહુ રાખનારાઓ મનમાં તો પોતાને યાત્રી અને મહાન નેતા સ્વમજ્યા લાગ્યા, અને દેખાવ પણ એવો જ કરવા લાગ્યા. પરિણામે સ્થાનભ્રષ્ટ થયા, અને બખ્ખેચચાર છોકરાંઓ પાસેથી માન મેળવી મનરમાડા કરવાની દશામાં મૂકાયા. મી. રૂઝવેલને મુખેથી હું જ્યારે અધ્યાત્મનાં પદ સાંભળું છું અગર અમુક જગોએ એમણે 'ઉપદેશ' કર્યો એવા ખબર મહારા કાને પડે છે ત્યારે મહને અસહ્ય કટાણો અને વેદના ધામ છે. ગરડો અને સિંહાનું તત્ત્વજ્ઞાન શું આ ગંદા ગરનાળામાં યદને દુનિયાને મળવા વખત આવી? પ્રભુની ખાતર, ભાઈઓ! 'સિંહનું ચામડું' પાછું મૂકો અને 'સુધારક' તથા 'સમાજસેવક' નરીકે જ પ્રમાણિક પ્રવૃત્તિ કરો. તત્ત્વજ્ઞાનીના હૃદય ગૌરવને ધુળમાં ન રોજો, એને તો નિર્મળ જ રહેવા દો. જૈનસમાજમાં હજી ત્યારે માટે સ્થળ છે, જરૂર છે; ત્યારે એને સહાય કરી શકશો અને તે ત્યારે માન આપી શકશે—વાજબી રીતે માન આપી શકશે, અને ત્યારે માન પામતા એમને મહારા જોડે પ્રસન્ન બીજે કોઈ બાગ્યે જ થશે.

‘હું ખરો?’ ‘તું ખરો?’ કે ‘રૂપિયા ખરો?’—એવેતાંખર (મૂર્તિપૂજક) અને દ્વિગમ્યરખને સપ્રદાયોમાં તીર્થકરોની મૂર્તિ પૂજાય છે, પણ પૂજનવિધિમાં જરા ભેદ છે, એટલા નજવા ભેદપરથી તેઓ એક બીજાના ધર્મને ખોટા કરાવવાનું નાકું પકડી પેકા છે. ગ્રંથો, પેપરો અને ભાષણો દ્વારા એકબીજાને ખોટા કરાવવાના પ્રયત્નથી એમને તૂમિ ન થઈ એટલે પછી રૂપિયાની મદદથી ધર્મને જીતાડવાનું શરૂ કર્યું. સમ્મેદશિખર, મકશીજી, તારાજી, અતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ વગેરે તીર્થસ્થાનોમાં પોતાનો જ હક્ક છે અને પોતાની રીતથી જ પૂજા થઈ શકે એમ દરેક પક્ષ દાવો કરવા લાગ્યો અને જાણે કે ખરેખર તીર્થકરોના ધર્મની 'પ્રભાવના' પ્રચાર જ ન કરતા હોય એવા દેખાવથી ભોળા ભડો પાસેથી હજારો નહિ પણ લાખો રૂપિયા એકઠા કરી કોર્ટની દરડીએ મ્હડવા. લાખો રૂપિયા દરેક પક્ષે ઉઠાડ્યા—જે ત્યજતે ખુદ જોનો બૂખે અને દુઃખે અને અજ્ઞાને મરે છે અને મદદનાં ફાકટ રોટલાં હમેશા ચાલ્યાં કરે છે તેવે વખતે—પણ કોઈ જીરુંએ નહિ ને કોઈ હાથુંએ નહિ! હજારોના અર્થે એક

કોર્ટ પાસેથી જીતનું સર્ટિફિકેટ મેળવનાર પક્ષ ખીણ કોર્ટમાં હારી જાય અને વળી ત્રીજી કોર્ટ દોડવા અર્હાતહોથી નાણાનું બળ એકઠું કરી કમર કસે ! ચઢાવનારા ધર્મીય મનુષ્યો, જોખને ' નામો ન્હાય શું ને નીચોવે શું ? ' એવી દશા વર્તે છે, તેઓ આંગળી કરી છેડા રહે છે અને ભોળા બકતોના પૈસાનું પાણી થાય છે—હજી થયા કરે છે. હમણા જ ત્હારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, મુંબઈમાં દિમખ્ખર જૈનોએ તાત્કાલિક ઉપયોગ માટે રૂ ૫૦૦૦૦ નું ૧૬ અડધા કલાકમાં કર્યું. સ્વેતામ્બરોની તો આનંદજી કલ્યાણજીની પેટી આખાદ છે તથા સુધી કોર્ટો અને વહીલ-બેંક રટરોને આનંદકલ્યાણ જ છે. પણ એમાં જૈનધર્મનું કે સ્વેતામ્બર દિમખ્ખર સંપ્રદાયનું શું વળ્યું ને કોઈ બતાવવા મહેરબાની કરશે ? શું અદાલત ' ધનસાફ' આપી શકશે ? હું સમ્પૂર્ણ ખાત્રીથી કહીશ કે, એમ કોઈ કાળે નહિ બની શકે. એનું એક કારણ તો હું કહું તેકરતા જૈનો પોતે વધારે સારી રીતે જાણે છે; અને ખીણું કારણ એ છે કે, 'વાળ ચીરવા જેવા' ધનસાફપદ્ધતિમાં એક જ ફૂલ ચુંદા તરીકે દરાવી ચકાય અને તે જ ફૂલ ' હડક' તરીકે દરાવી ચકાય. ન્યાય ત્હમારી હુકીકતો ઉપર આધાર રાખતો નથી, એટલો ત્હમારા વહીલ-બેંક રટરોની ચાકાજી અને ન્યાયાધીશના ભેજ અને 'તોર'પર આધાર રાખે છે. પોતાનો ' કેસ ' તદ્દન સાચો હોવાની આંતરિક ખાત્રીવાળો પક્ષ પણ હમેશ અદાલતમાં જમ જ મેળવવાની આશા રાખી શકે નહિ. તો પછી સાચ-ભૂઠ આ અચોક્કસ અને અર્થાળ ધનસાફપદ્ધતિ પાસે કરાવવાની શેલજા છોડી બીજો સુતરો-સરળ અને અર્થ વમરનો તથા ત્હમારી, ત્હમારા ધર્મની અને ત્હમારા દેશની કીર્તિમાં વધારો કરે એવો માર્ગ ક્યાં નથી હેતા ? શું ત્હમારી વ્યાપારી બુદ્ધિ એક જ કટાઈ ગઈ કે જેથી ત્હમને કાંઈ માર્ગ ન સૂઝે ? રાવણનું રાજ્ય રાખનારા બુદ્ધિશાળીઓના વશને-ત્હમે—આજ ત્હમારા રાજ્યને (અને તે પણ ધર્મ સમ્બન્ધી રાજ્યને) જાળવવામાં રાવણની મદદની બીજા આગ્રો છે ? દેશદોહીઓ ! ત્હમને કુદરત નહિ જ દર્શાવે દે, તે કયાણુ નહિ પણ ધનસાફપદ્ધતિ કુદરત માતા ત્હમને હાર-જીતના દાવમાં ખુવાર કરી ચીંથરેલાલ અને કમજોર બનાવી મુકશે. ત્હમે દેશ ઉપર આટલા લખલટ અર્થ કર્યો છે ? કંઈ શ્રીમંતાઈ પર ? ક્યા દિવસ આશાવની સફળતા ખાતર ? ત્હમારા પૈકીનો જે એક જીતશે તેનો ધર્મ શું એ જીત્યો ખરેખર

સાચો ઠરશે ? ના, ના; એનો 'ધર્મ' નહિ પણ એનો 'પિસો' હતો ગણાશે; અને ધર્મની સમ્માનના ન્યાય મેળવવો તો-કોડોના ખર્ચ પછી પણ-ઉલ્લેખ જ રહેશે. ત્યારે વળી ન્યાયમિય સંજ્ઞાનો બળને અધર્મી કહેશે; કારણ કે બળનેના માનેલા તીર્થંકરો કલેશ અને કોષ અને પ્રપચને અધર્મ-પાપ ગણાવે છે.

જે શ્વેતાશ્વર કામ કેળવણીના પ્રચાર માટે છેલ્લાં ૭ વર્ષથી વર્ષે એ હજાર રૂપેડી ખર્ચતાં પણ ખેંચાય છે તે કામ પાર્શ્વનાથ ટેકરીપર દિગમ્બરોને પૂજન કરવા દેવાની હક ખાતર ખેચાર લાખ રૂપિયાનું પાણી કરી શકી છે. જે દિગમ્બર કામ કર્તવ્યપ્રેમી પંડિત પંચાશાલ-હના શાસ્ત્રોદારના સમાજહિતકારી કાર્ય પાછળ કે જેન સ્વયંસેવક અવનુનલાલના છુટકારા માટે કરવી જોઇતી હોયલાલ પાછળ પાંચ-પચીસ હજાર પણ ખર્ચ કરતાં ખચકાય છે તે કામ પણ પહાડો ઉપર લાખખો રૂપિયા ફેંકી શકી છે. અરસોસ 'જૈનેતરો સમક્ષ જૈનોની કિમત કરાવવાનું જ આ કામ થાય છે કે બીજી કાંઈ ? લોકોમાં જૈનોની સૂખાંધ પર થતી હાસી, જૈનોના નાણાંનું થતું પાણી, એક બાપના એ દીકરાઓ વચ્ચે વધતો જતો અખાત અને ચીકણા કર્મોનું બધન : આ સર્વ ગેરલાભો ગમે તેવા ભદા માણસની પણ આખને ખોલવા માટે પૂરતા છે, તથાપિ એથીએ મ્હોટો ગેરલાભ તો એ છે કે જે સમયે હિંદના સપુત્રો અને વિદેશી છતાં દાનસાધકોમાં હોવાથી હિંદનો પક્ષ કરતા બ્રિટિશ સરકારને અને સન્નારીઓ હિંદ માટે સ્વરાજ્યની માગણી હમણે કરના વધારે ખુલદ અવાજે કરવા લાગ્યાં છે તેવે વખતે ૧૦ લાખ જૈનધર્મનિયાથી હિંદીઓ પોતાનું પાર્શ્વિક અને સામાજિક રાજ્યતંત્ર પણ પોતે નથી ચલાવી શકતા અને એમાંએ વિધર્મી સરકારને વચ્ચમાં નાખવાની હેમને ગરજ પડે છે એમ ખતાવનાઈ વર્તન સ્વરાજ્યની અમારી આશાઓને ફટકા સમાન થઇ પડે છે. જૈનોને જે હરકોઈ ભોગે--ધર્મના ભોગે પણ જીત મેળવવાની જ તાલાવેલી લાગી હોય તો કાર્તીક તો જીત મળવાની નથી જ; જીતના બે જ રસ્તા છે. પહેલો એ કે, બળે પૂછે તકરારી સ્થળમાં ખીરાજતા ભગવાન આગળ તપસ્વા કરવા માંડવી અને ભગવાનને તપસ્વાના જોરથી ખોલાવવા, હેમને કહેવું કે " ઓ પ્રભુ ! તારે માટે તો અમે લડીલડીને યાત્રી મુઆ, અને તું તો લાગણી વગરનો થઈ સિદ્ધશીલામાં ભરાઇ રહ્યો છે ' હવે મહેરબાની કરીને આવ્ય, બાપા આવ્ય, અને કહી દે કે આ જગતે પૂજન

- કરવાનો હક કોને ? બેગાબેગુ' એ પણ કહી દે (કે જેથી બવિષમાં ખેતીના પુરાવા શોધવાની ખટખટ બચે) કે પ્રથમ કાણુ : ફિગમ્બર કે 'વેતાંબર ?' અહાં સુધી ભગવાન સિદ્ધથીલા છોડીને પધારે નહિ અને ખુલાસો કરે નહિ ત્યાંસુધી બન્ને પક્ષકારોએ તપસ્યા છોડવી નહિ. આથી એક તો, લોકોના રૂપિયાનું પાણી યતું અટકશે અને કદાચ ભગવાન ખુલાસો કરવા આવવા જોડશે. દયાળુ નહિ હોય તો તપસ્યામાં ને તપસ્યામાં જોડાનું આયુષ્ય પુરૂ થશે તેઓ સર્વ તપસ્યાના પુન્યથી સ્વર્ગ પામશે. 'દ્રવ્યે' ને 'ભાવે'—બન્ને રીતે એથી લાભ થશે. અને એટલી ધીરજ જોનામાં ન રહી હોય અને 'તડ ને ફડ' કરવાની જ હેમની ઇચ્છા હોય તો બીજો પણ રસ્તો ખુલ્લો છે, તે એ કે, સામસામા આવી એવી રીતે લડતું કે જે લડવાથી હારનાર-જીતનાર બન્ને પક્ષોને સરવાળે લાભ જ થાય. એ લડવાની રીત બાથબાથી કે કુસ્તી નથી પણ દેરાસરમાં 'આરતીનું' થી' બોલવામાં જેવી રીતે લડો છો—સ્પર્ધા-ઉદાર હરીફાઇ કરો છો--તેવી જીતની છે. અત્યુક રથને પૂજા કરવાના હક્કની 'બોલામણી' કરો, એવી શરતે કે એક લાખથી ઓછી રકમે શરૂ કરવું નહિ અને પચીસ હજારથી ન્હાની રકમ વડે ચલડવું નહિ, અને જે પક્ષ વધારે રકમ બોલે તેને પૂજાનો સ્વતંત્ર હક્ક મળે, પણ હક્કની કિંમત તરીકે આપવા કહેલી રકમ બન્ને વર્ગના યુવાનોને કેળવણીમાં આગળ વધારવાના હાથમાં ખર્ચવાની શરતે બન્નેના આગેવાનોની બનેલી કમીટીને સોંપવામાં આવે. આ રીત પણ જો ન પસંદ પડે તો છેલ્લે ત્રીજી—અને ઘણી જ ગંભીર તથા વજનદાર—રીત તો અવશ્ય સ્વીકારવી જ જોઇએ છે. તે એ છે કે, હિંદના પ્રમુખ નેનાઓ પૈકી ગમે તે એક અથવા બેને પસંદ કરી એમના હાથમાં કેસ મૂકી દેવો અને એમનો નિર્ણય બન્નેએ હમેશને માટે કબુલ રાખવો. લોકમાન્ય તીલક, વિદુષી એની બીસેન્ટ, મહાત્મા ગાંધી : એમનાથી કોઇ કાળે કોઇને પક્ષપાત થઇ શકવાનો નથી. તેઓ પક્ષકારોને સંતોષ આપી શકશે, જોન કોમનું ગૌરવ જાળવી શકશે અને હિંદનું હિત પણ સાચવશે. આ છેલ્લી સૂચના માનવાની જોઆ ના કહેશે તેઓને ખરેખર દેશદ્રોહી કહેવા જોઇશે. જહેમનામાં ગાંધી અને તીલક જેવામાં વિશ્વાસ નથી—અગર હેમની સલાહની દરકાર નથી—તેઓને 'હિંદી' કહી શકાય જ નહિ. એ સૂચવેલ તથા મૂર્તિઓ

ધર્મચુસ્ત છે, મૂર્તિપૂજને પણ માને છે, દેશનું ગૌરવ જાળવવા અને ખીલવવા માટે તો પ્રાણ પાયર છે, કાવદાનું જ્ઞાન જડજો કરતો ઝોધું ધરાવતા નથી અને તે સાથે સસના અડગ પૂજારી હોય કોઈ પણ દિશામાં ઢળી પડે તેમ નથી. બન્ને પક્ષ પૈકીના સમજી મૂઠસ્યોએ તાકીદે આ દિશામાં હીલચાલ આરંભવી જોઈએ છે. મહાત્મા ગાંધી, જહેમની ઉદ્ધાર અને નિર્માની પ્રકૃતિને તો આમંત્રણની પણ જરૂર રહેતી નથી, તહેમને તો હું આમહૂપૂર્વક અરજ કરીશ કે જૈનો આપને વચ્ચે પડવા અને ન્યાય તોળવાની અરજ કરવા, જેટલું ઉઠાપણ ઉછીનું લાવે એટલો વખત પણ થોડા સિવાય આપ જાતે જ—દેશના ગૌરવ ખાતર અને દેશની એક મહાન કામની પડતી વધતી અટકાવવા ખાતર—સ્વેચ્છાપૂર્વક જ વચ્ચે પડવાની હીલચાલ કરશો. મ્હારી આ અરજ જાણીતા જૈન અગ્રેમર શ્રીયુત ગુલાબચંદ હમજીઆ સોલીસીટર પ્રત્યે પણ છે.

‘સમય એ જ રમે છે બલાબલ’ એ કહેનાર સાચો જ છે. એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે ગુજરાતની કીર્તિ દુનિયામાં ફેલાવનાર અને મુસલમાનનાં જનુની હુમલા રદામે તથા માડલિકાની ખટપટ વચ્ચે પણ ગુજરાતનું સારી રીતે જતન કરવામાં સંપૂર્ણ વિજયી નીવડનાર પુરૂષ એક જૈન હતો, અને તે પણ ૨૫-૩૦ વર્ષનો યુવાન જૈન ! આ યુવાન—જેનું નામ પાટણનો મત્રી મુજળા હતું—અનેક ટંટા, ખટપટો, ન્યાર્થજોગો અને તોફાનોને ધણી દુરદેશીથી અને શાન્તિથી દાખી શકતો. એક ૨૫ વર્ષનો જૈન આખા ગુજરાતની શાન્તિ જાળવી શક્યો અને આજે દશલાખ સ્વેતામર-નંદમઅર જૈનોમાથી—મ્હોટા મ્હોટા વ્યાપારકુશળ, વયોવૃદ્ધ અને ભણ્યાગણ્યા જૈનોમાથી—એક ન્હાનીસુતી અને તે પણ ચોનાના ધરતી ‘પંચમત’ કરી શકે એવો કોઈ ‘નર’ મળી આવતો નથી; આએ અમારો ‘સમય’ છે !

અંતમાં, જે ભગવાનની પૂજના હજારો માટે આ સોનાની રેલ વહેવડાવવામાં આવે છે તે ભગવાન જો સુકિતપુરિની મગ્ગ બંધી-બરને માટે સુકતવી રાખીને મ્હારી પ્રાર્થના સાંભળવાની દરકાર કરી. શકે તેમ હોય તો, તહેના પ્રત્યે મ્હારી તમ પ્રાર્થના છે કે “એવો વખત આપો કે હું મ્હારા ભાઈઓ અને પુત્રોથી હાર અને દુસ્મનોને હરાવું!”

કાઠિયાવાડ દશામીમાણી વણિક મિત્રમંડળ—મુખ્ય ખાતે થોડાએક સાધારણ સ્થિતિના પરંતુ કોમી સેવાનો ઉત્સાહ

ધરાવતા મુવાનોએ કાઠિયાવાડી દસાગ્રીમાળી વણિક વર્ગની સેવા માટે એક મંડળ હમણાં ઉભું કર્યું છે. એમનો પહેલો-અને દુરદેશીબર્યો-નિયમ એ છે કે, નાતને લગતા પ્રશ્નોમાં માથું મારવું નહિ, જુના કે નવા રીવાજો, સુધારા અને ઝગડામાં પડવું જ નહિ. એમનો ઉદ્દેશ છે કેમના માણસોમાંથી નિરક્ષરતા અને નિરાધારતા દૂર કરવાનો. કાઠિયાવાડથી જેઓ નોકરીની શોધ માટે મુંબઈમાં આવે તેમને નોકરીની શોધ કરવામાં મદદ કરવી, નોકરી મળતા સુધી ગુજરાતનું સાધન કરી આપવું, નોકરી કરતા માણસને બીમારી સમયે આવક બંધ થઈ હોય તો બીમારી દરમ્યાન આર્થિક સહાય આપી નીભાવી લેવો, કેળવણી માટે મુંબઈ આવતા વિદ્યાર્થીઓને ખનતી મહેનતે સગવડ કરી આપવી; એ તેમના ઉદ્દેશો છે, કે જે સમજના પ્રશંસાપાત્ર છે. આ રસ્તે તેઓ પોતાના દેશી બાઈઓની કિમતી એવા બળવી શકશે. પરંતુ આ કામ માટે મોટો સવાલ નાણાનો છે. મુંબઈમાં તેમ જ કાઠિયાવાડમાં વસતા દરેક દસાગ્રી-માળી વણિક (જૈન, વૈષ્ણવ દરેક) માસિક રૂ. ૧ ની રી આપી આ મંડળના મેમ્બર થવું જોઈએ છે. જે ૫૦૦ મેમ્બર થાય તો મહીને રૂ. ૧૨૫ ની ચાલુ આમદાનીમાંથી બધાઓને મદદ પહોંચાડનારું બની શકે. એ તો સૌ કોઈ જાણે છે કે, કાઠિયાવાડમાં ધંધા-પાણી કે નોકરી નહિ મળવાથી છેવટે બધા માણસો મુંબઈ તરફ નજર કરે છે. પણ મુંબઈમાંએ હવે કાંઈ પ્રથમની માફક નોકરી-ધંધા મળવો સુરમ નથી લાગવમની બધી જરૂર રહે છે, એક-એ મહીના થરના રોટલા ખાઈ નોકરીની શોધમાં ફરવું પડે છે, ત્યારે માંડમાંક નોકરી મળે છે. એવા માણસોને નોકરીના પતો લગાડી આપવાનું અને નોકરી મળતા સુધી નીભાવી રાખવાનું કામ ઓછું પ્રશંસાપાત્ર નથી. તેમજ અગ્ચાસ માટે આવતા વિદ્યાર્થીઓને સગવડ કરી આપવાનું કામ પણ ઓછું જરૂરનું નથી. આ માટે કરવા જેવું એ છે કે, વાર્ષિક ૧૦૦૦ થી ઉપરની પેદાશવાળા દસાગ્રીમાળીઓનું એક સીસ્ટ તૈયાર કરવું અને જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થીને મદદ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તે વિદ્યાર્થીના વતનની આસપાસના સારી આમદાનીવાળા સાલિબનોનાં નામ સીસ્ટમાંથી શોધીને તેમની પાસેથી રી અને પુસ્તકો જોઈથી મદદ (છૂટક છૂટક) મેળવવા કોશીલ કરવી. તેઓથી તે ન અને તો પછી બીજાં શહેરોના સારી આમદાનીવાળા સાલિબનોને અપીલ કરવી. યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓની રી તથા પુસ્તકો માટે આખા

કાઠિયાવાડના સુખી ગાતિજનોમાંથી થોડી થોડી રકમ મેળવવી એ મુશ્કેલ નથી; અને ભોજન માટે, મુંબઈમાં વસતા સારી આમદાની વાળા દશાશ્રીમાળીઓ પૈકી કેટલાકને મળવાથી, તેઓ અડેક વિદ્યા-થોનિ પોતાના રસોડે જમાડવામાં ભાગ્યે જ આનાકાની કરશે. મુંબઈના બહોળા ખર્ચવાળા ચાલુ રસોડામાં એક માણસની રોટલી બારે પડતી નથી. જે જરૂર છે તે ઉત્સાહી માણસોની છે, કે જેઓ ઉપર સૂચવેલું લીસ્ટ તૈયાર કરી અવારનવાર મુલાકાતો લેતા રહે અને દેશમાં પત્રવ્યવહાર કરતા રહે. સુભાગ્યે મંડળના જન્મદાતાઓ એવા જ ઉત્સાહી છે. હું તેઓ પૈકીના કેટલાકને મળ્યો છું અને હૈમના ઉત્સાહથી સંતોષ પામી મહારાથી બનતી મદદ કરવા ઇચ્છા બતાવી છે. હિંદના ઉદયમાં-હિંદને પરસ્પર સહાય અને કુળવણીના પ્રચારના જે વખતે વધારેમા વધારે જરૂર છે તેને વખતે-આવાં મંડળો ઘણા અગત્યનો ભાગ બનવી શકે. લાઠી, ચોટીલા, ધાન, લખતર આદિ બધાં ચગચાર મેંબળેવાળા ન્હાના ન્હાના મંડળોએ આવા એક વ્યાપક મંડળમાં બળી જવું જોઈએ છે અને પરસ્પર બળ વધારવું જોઈએ છે. 'આર્ય' નૈતિક નાટક સમાજ 'ના માલેક રા. નકુભાઈ' શાહ કે જેઓ એક કાઠિયાવાડી દશાશ્રીમાળી વણિક છે હૈમને મહે અર્થ મંડળની ઉપયોગીતા બહુવનારો એક પત્ર લખ્યો હતો, જેના ઉત્તરમાં હૈમણે કાંઈ પથ્ય ખર્ચ લીધા સિવાય એક સારો ખેલ મંડળને આપવા કમુદ્ધ કયું હતુ, કે જે ખેલમાંથી સુમારે હજારેક રૂપીઆની પેદાશ મંડળને હમણાં જ યદ્ય મુકી છે. રા. નકુભાઈનો આ સ્વદેશપ્રેમ મુંબઈ તથા કાઠિયાવાડમાં વસતા દરેક દશાશ્રીમાળી વણિક બધુએ અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. એવો પ્રેમ જે ખીજાઓ ગાતિ અને દેશ પ્રત્યે રાખતા હોય તેઓ પોતપોતાની રીતે મંડળને સહાય-બૂત થઈ શકે અને તે દ્વારા દેશ અને કામનો ઉદ્ધાર કરી શકે. તેથી આ મંડળને સમ્પૂર્ણ વિજય ઇચ્છવા સાથે હું મુંબઈ અને કાઠિયા-વાડના દશાશ્રીમાળી વણિક બધુઓએ આમહુપવંકે અરજ કરીશ કે, તેઓ પૈકી જેઓ મંડળના મેંબર બનવાની શક્તિ ધરાવતા હોય તેઓએ મેંબર બનવું, પોતાના સ્નેહીજાત્રીઓને મેંબર બનવા સહમત્તવવા, વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦ થી વધારે આમદાનીવાળા હરકોઈ સ્થળના દશા-શ્રીમાળી કાઠિયાવાડી વણીકોનાં નામ-ઠામ (પોતાના બહુવામાં હોય તે) આ મંડળને કે 'જૈનહિતેચ્છુ' ઓફિસને લખી જણાવવાં,

અને જેઓ આખાદ સ્થિતિમાં હોય તેમણે પોતપોતાના તાલુકાના એક, બે કે વધુ વિદ્યાર્થીઓની કેળવણી પાછળ વાપરવાની સરતે પણ અત્યુક રકમ મંડળને આપવા બહાર પડવું. પત્રવ્યવહાર—

શ્રી હીરાચંદ કરમચંદ શાહ, ૩૧૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.
 કાંકપીછેડો કચ્છમાં મુઘી કરશો?—આ મથાળાની એક સર્જ આ પત્રના ગયા ડિસેમ્બરના અંકના પૃષ્ઠ ૩૨૭-૮માં પ્રકટ થઈ હતી. ત્યાર પછી થોડા દિવસ બાદ મુંબઈના સ્થાનકવાશી જૈન સંઘના એક અગ્રેસર શ્રીયુત મેઘજીભાઈ શામળ એએએએ મહને તેમના ઉપર આવેલા કચ્છનો એક પત્ર વંચાવ્યો હતો અને તે પત્રની નકલ 'હિ-નેન્દ્રુ'માં પ્રસિદ્ધ કરવા પોષ્ટહારા મોકલી આપી હતી. આ દુઃખદાયક વિષયપર પડેલા પાડવાની મ્હારી ઇચ્છા છતાં, એક આગેવાન ગૃહસ્થની માગણીની છેક જ આવગણના કરવાનું મહને ઉચિત નહિ લાગવાથી એ પત્ર, એમની ઇચ્છા મુજબ, આ નીચે પ્રકટ કરે છું—

અસ્તિ શ્રી કચ્છ પત્રી મહાત્મ્યસયાને સાધર્મીભાઈ શ્રી પ સા નથુ કુરજી ત્યા રાંચ રામસત વચેશ મો કચ્છ કાઠાકરાયી લી સાધર્મીભાઈ તેજશી ભામશી ત્યા માગજી રોજપાર વગરા રાંચ રામસતના ધર્મસ્નેહ વાચરી. લખવાનું જે કાઠાકડામાં પરમ દારે માલન ભેગા કરાવીઈ હતું ને કાગલ બંધ જુઆ તે બધે જુઠા નીકલેઆ પછી ઈ બાઈને બોલાવીઈ ને કહીઈ જે હું બુલી અને મને કરમે છેતરી ને હું મહાજનની ગામે છેક પગની રજા છું એકદમ નમી પડી આફ માગીઈ પછે બંધ આપના રા ગતું બીઆર થીઓ જે હ ખોટો કાગલ ફારી નાખો અને બધે જાણે માફી કરીઈ ને કેલાણજી સામી ઉપરેથી કલંક ફતારી છે. બહુ યુધ્ધ થઈ છે. આજે ગામે ફટકારો ફીકું છે ને નઈ તેવા વચનો સાબલેઆ છે ને એકદમ પગે પડવા લાગી પછી બલેને ક્યા આવી ને કુછી ફીકું છે ને છતોરા રાખીઈ છે કા તેજશી ભામશી રા ૧૬૭૨ના ચૈત્ર સુદ ૩ છુધે.

ઉપર પ્રમાણેનો કચ્છ-કાંઠાકરાના સંઘસમસ્ત તરફનો પત્ર, શ્રી મેઘજીભાઈની ઇચ્છાનુસાર, પ્રકટ કરીને જૈનસમાજ સમક્ષ રજુ કરે છે. આ વિષય પર હું પોતે કાંઈ અભિપ્રાય આપવા ઇચ્છતો નથી, બોધા પોતે પોતાની મેળે ઇનસાફ કરી શકશે. પરંતુ લોકોને ખરો ઇનસાફ કરવા આટે જોઈતાં સાધનો જેટલાં મહને મળ્યાં હોય તેટલાં તેમની સમક્ષ રજુ કરવાને તો હું બંધાયલો છું, કે જેથી એક અથવા બીજા પક્ષને, હકીકતોની જરૂરજરૂરીને લીધે, ઝેરખનસાફ મળવાનો સંભવ ન રહે આ કારણથી, મ્હારા ઉપર આવેલા બીજા પત્રો પણ આ નીચે રજુ કરે છું.

પત્ર ૧ લો:-

અહારાથ,

આપના 'જૈનહિતેન્દ્ર'ના ગયા અંકમાં જે ડાંકપીછોડાની યોજના હતી તે વાચતા કેટલાક ધર્મવિજ્ઞાતાઓને બારે વસતું લાગ્યું. આમ કાંડા-કરાવાળી બાઇને જવાબીને તેને મોટીથી જોમ કહેવરાવ્યું કે જે કોઇના કહેવાથી તેનું નામ લીધું હતું, પણ હવે જોમ નહીં કરીશ.

સાહેબ, આ કામ આવી રીતે જવાબુ કે તરતમાં ગામ પત્રીમાં જોમ બીજી હોણી પ્રક્ટી. * * * * * નો ચલો, નામે * * * * * ની સાથેનો એક વિધવાબાઇનો સંબંધ અને પરિણામે થયેલું ભયંકર કૃત્ય સંબંધના અણુવામા આવ્યું. મુદ્રા-માડવીવાળાએ ગુરૂને કહ્યું કે ચોસાને રત્ન આપી દો. ગુરૂએ આ વખતે તો ડાહ્યા થઇને હા પાડી છે. પણ વચન કેટલે અરો પળાય છે તે હવે જોવાનું છે. જે કદાચ સધાડાથી બાતલ નહિ કરે તે સધાડામાં બારે ચળવળ થવા સંભવ છે.

મહેરબાન સાહેબ, આવા જનારો ઉપરાઉપરી બનવા છતાં પણ હજી કેટલાક અધર્મજ્ઞાવાળા મનુષ્યો કહે છે કે એ વાત રાગદ્વેષથી થાય છે, આ ને શું ? થેલછા કે ધર્મોધપલ્ય ?

સાહેબ, આપને લોકો પૂછવા આવ્યા હશે કે આ લેખ કોણે મોકલ્યો હતો ? વળી તે લેખ સુધારવાની તમને ભલામણો પણ ચર્ચા હરોં એ બાબતમાં ખાલી કંઈકઈ વાતો સંભળાય છે. પણ આવી બાબતમાં સરખમ તણાશે તો ધર્મનું સાચાનારા જરો તે બાઈ હાલ પત્રીમાં છે તેનું નામ * * * છે (.....) આ માહેલી સિવાય વધારે માહેલી જોઈએ તો મને પુછાવશે. માત્ર ચચાપિત્ર પ્રગટ કરો. તે માત્ર નામ પ્રગટ ન કરશે, કારણકે હું * * * નો સખથી છું. સ ૧૯૭૨ ના જે સુદ ૧૨ બોમે.

પત્ર ૨ જો:-

બ્રાવકરત્ન, આપના ગયા અંકમાં ડાંકપીછોડાવાળો લેખ વંચાતા કેટલાક જોળા બંડોએ બારે ધાંધળ મચાવી હતી. કાંડાકરાવાળાને આ લેખની ખબર પડતાં ઉંઘ બાઇને બોલાવી, તેની પાસેથી તે મુનિના આવેલા પત્રો લઈલઇને, હાથેક જણ મળી-વાંચી-ફાડી નાખ્યા, અને બાઇને એવી ધમકી આપી કે હવે જો તું સાધુનું નામ લઈશ તો તને નાતબાહારી કરીશું અને રોટલા મળતા બંધ કરાવીશું અને દરેક રીતે હેરાન કરીશું. આ ધમકીથી બાઇ કરી ગઇ તે એવું લખી આવ્યું કે હવેથી હું સાધુનું નામ લઇશ નહીં ને મને કોઇની શીખવણીથી એ મતિ આવી એમ કહીશ. આ કબુલાત લઈને પત્રી મુકામે પુજ્યને યત્ર લખ્યો કે, સાધુ નિર્દોષ છે તે જૈન-

હિતેશ્વરવાળા પર કેસ માંડવો. એમાં પત્રીવાળા, કાંદાકરાવાળા, મુંદા-
વાળા ઝોશવાળ મળ્યા ને મેઘજી થોભજીને લખ્યું કે તમે તે લખ-
નાર ને છપાવનારની શોધ કરજો. તેમણે શું કયું તે બારા જાણવામાં
આવ્યું નથી. આ અરસામાં વળી પત્રીમાં એક અવનવો બનાવ
બન્યો. પત્રીમાં X X X X નામની ૧૭ વર્ષની બાધને હમેશ રહ્યા,
તેને X X X X ની X X X મા-શતે X X X X કરાવ્યો. પાછળ-
થી એ વાતની ખબર પડતાં પુછ થઇ. તેમાંથી કેટલાક લોકોને
સારો તડકો પડ્યો. ઉવટે બાધએ કહ્યું કે X X X X નામના
સાધુ સાથે મારો છેડો હતો, તેમાંથી આ થયું. પત્રીના આવકાએ
પેસાના જોરથી આ વાત જાણી પણ મુદા-માંડવીવાળા આવકાને
ખબર પડવાથી પુજ્ય પાસે ગયા; પુજ્યને પુછ્યું, તેમણે પ્રથમ તે
નાકાર દીધો પણ પછી જાણથી પુછતાં હા કહી. પછી આવકાએ
પુછ્યું કે હવે X X X X સાધુ માટે શું કરવું? ત્યારે પુજ્યે
કહ્યું કે, તમે કહો તેમ. આવકે પુજ્યના હાથની સહી લીધી ને
લગાવ કર્યો કે તે સાધુનો વેશ કિતારવો અને કાં ફરીથી દીક્ષા આ-
પતી. આ દરાવ કરી પોતપોતાના ગામે ગયા.

આ અરસામાં શેક મેઘજી થોભજી કચ્છ-માંડવી આવ્યા, ને
ખીના જાણી પુજ્યને તેડવા સાનેક જણ મળી પત્રી ગયા. પુજ્યને
માંડવી પધારવા થાણુ કહ્યું, પણ ન માન્યુ. તેના કારણમાં એમ સંભ-
ળાય છે કે પુજ્યે કહ્યું કે જો X X X X સાધુનો મુન્દો ઝોછો
આવ તો માંડવી આવું. આથી તેઓ બારે દીસગીર થઇ, જમ્યા
વગર, પત્રીથી માંડવી રવાને થયા.

આ બનાવથી કચ્છમાં બારે ખજાજાટ મોટા પક્ષના સમુદાયમાં
ચાલે છે. આનું પરિણામ શું આવશે તે કહી શકાતું નથી. ગુન્હેગારને
હજી કાંઈ શિક્ષા થઇ સમજાતી નથી, તેમ તેમના બડતો પણ હજી
વળગી રહ્યા છે. સહેરોવાળા મુઝે મોડે જોવા કરે છે.

ગયા અંકના લેખ માટે અમુક બધા મુનિપર સીને વહેમ છે,
અને એમના ઉપર વેર લેવાની વાતો ચાલે છે. કાંદાકરાની ખરી સી-
નાને આવા રૂપમાં મચરડીને સાધુને બચાવવા તથા નિર્દોષ દરાવવા
ખટપટ કરે છે ત્યારે કાંઈ પૂછશે કે બાધ બ્યારે જાણક લાઇને આવી
હતી તે વખતે કાંદાકરાના સાચા બડતો ક્યાં મળા હતાં? વખાણમાં
એક એક થઇ કોટડીપર ચડી રવાને કં યતા હતાં જો તમે સાચા

જ હો તો તે વખતે નાચવાની શી જરૂર? વળી મુનિ નિરોધિ જ હોત તો પ્રજાતના નારી કાં જાય ? વળી બાહ ઉપર મુનિએ સખેલા કાગળો જો બનાવટી હતા તો પછી તેને ફાટી શું કામ નાખ્યો છે? શાડી નાખ્યા ત્યારે તો એજ સમજાય કે મુનિના ગુન્હાનો લેખીત પુરાવો હાથ લાગ્યો છે તેથી માર્યા જવાશે એમ સમજીને માંદોમાંદો વાંચી ઘોટા ઠરાવી ફાટી નાખ્યા હશે. પણ પૂછનાર કોણ છે? અહીં તો, 'સાંગો ગોવાળ કહે તે જ ગામ ગામણી'! એવી વાત છે—એવો જ ન્યાય આ દેશમાં ચાલે છે.

શેઠ મેઘજીભાઈ જો કે માણસ ઉંચા વિચારના હશે તથાપિ તેમને પૂજ્ય માટે મોહ છે, અને તેને લીધે ખરી વાત સમજવા છતાં તે તેમને દગાવીને કહી શકે તેમ નથી. જો પત્રી આવ્યા ત્યારે ખુલા દીલથી જરા દગાવીને કહ્યું હોત કે આમ થશે તો અમે તમારા નથી, તો પૂજ્યને પણ વિચાર કરવો પડત.

કહેવતમાં કહેવાય છે કે વાણિયા બહુ ડાહ્યા. પણ હાલ તો વાણિયાનું ઉદ્દાપણ મુનિઓ ચરી ગયા છે (બક્ષ કરી ગયા છે) ! જો અમારામાં ઉદાપણ હોત તો અમારો ધર્મ અમારા દેખતા વગેરે વાત નહીં. પણ લાચાર કે નથી ધર્મનું સાચું અભિમાન, કે નથી સાચું જાણપણું, છે માત્ર સાધુનો પક્ષપાત. આવા બનાવો ઉપશાંતિપરી બનવાથી અને ડર લાગે છે કે આ ધર્મ ટકવો મુશ્કેલ છે. આ સંઘાડાના કેટલાક શ્રાવક બીજા સંઘાડામાં ને કેટલાક બીજા ધર્મમાં પણ ભળવા લાગ્યા છે, પણ તે છતાં હજી સાધુઓની અને અગ્રેસરોની આંખ ઉઘડતી નથી અને કલ્પતા ગુન્હેમારોના ગુન્હા દગાવતા જાય છે ને સિખામણ આપવા આવે તેને હલકા પાડવા, ધિક્કારવા ને નુકસાન કરવા તૈયાર થાય છે. માફ દીલ આ માટે બહુ જ બળે છે તેથી આપને આ હકીકત લખી છે. અમારા દેશની રિયતિ એવી છે કે અમારાથી ખુદ્દુ નામ આપવાનું બની શકે નહીં, માટે માફ નામ જાહેર ન કરતા હકીકત છાપશો અને બીજી જે માહેતી જોઈએ તે પુછાવશો, તેમજ મુખ્યત્વા બાતબજારમાં બહુ બાધજો છે તેમને મળવાથી પણ હકીકત મળી શકશે. બાકી તો ' ભેંસનાં સીંગડાં ભેંસને ભારે છે ' ને ' પાપનો ધડો ભરાય છે ત્યારે આપોઆપ ફુટે છે. ' હાલ જો જ. મુ. x x x (કચ્છ). તા. ૨૦ જુન ૧૯૧૬.

પત્ર ૩ એ. (બધા અંકમાંના લેખમાંની અબર આપનાર મહાશય તરફથી).

આવકરત મી ! ' હિતેન્દુ 'નાં કિમતી આધ્યાત્મિક પાનાં કચ્છની મંદી ખટપટ વડે બરવાની મારે આપને અરજ કરવી પડે છે તે માટે ખરેખર બહુ દીલગીર છું. પરંતુ સમાજમાંથી સડો અને ક્ષેપ કઢાવવા ખાતર આપના આધ્યાત્મિક શોખવાળા વાચકો મારા તરફ મોટું દીલ રાખશે એમ હું માગી લઉં છું.

આપનો ડિસેમ્બર અંક બહાર પડ્યા પછી કચ્છમાં હોદ્દા થઈ રહી છે. લખનારને શોધવા સૌ ફાંદાં મારે છે અને આપને પત્રો લખાયા છે એમ મારા જાણવામાં આવ્યું છે. હું કોઈને દુઃખન નથી, તેમ આ અર્થથી અને કોઈ રીતે અગત લાભ નથી, માત્ર ધર્મની પડતી બચાવવા ખાતર અને સંઘાડામાં ચાલતો ક્ષેપ અટકાવવા ખાતર જ મારે આપના પત્રનું શરણુ લેવું પડ્યું હતું. અને બ્યારે આશય નિર્ભજ છે ત્યારે મારે ડરવાની કે છૂપાવાની પણ જરૂર નથી. હું જાણું છું કે માત્ર નામ ખુલ્લુ થતા મારા ઉપર કાંઈ કાંઈ વીતકડા વીતશે. પણ ધર્મ ખાતર તે મુગા મુગા સહન કરવા હું તૈયાર છું. માટે બ્યારે પણ આપને પ્રસંગ આવ્યો જણાય ત્યારે નામ ખુલ્લુ કરતા જરા પણ અચકાશે. નહિ, અગર યોગ્ય લાગે તો હમણાં જ નામ પ્રસિદ્ધમા મૂકશો.

ખામને માથે બેવડો બુદ્ધમ થયો છે. એક પતિહીન પરાધીન બનેલી મ્હી, કે જેની પાસે કાંઈ પણ રહી જવા પામ્યું હોય તો તે માત્ર શીશલ રત્ન જ રહ્યું હતું, તે રત્ન પણ તેની પાસેથી ખુંટવી લામને, ઉપરથી વળી તેના ઉપર દબાણ કરી-રોટલાની મુશ્કેલી ઉભી કરવાની ધમકી આપી-' મુનિએ કુર્મ નહોતું કર્યું પણ મ્હેં એમના ઉપર ખોટું આજ્ઞા મૂક્યું હતું ' એમ બોલવાની ફરજ પાડવી, એ ' લાત ઉપર અપમાન ' કરવા બરાબર-હકપારની નિર્દયતાભરી વર્તણૂક નહિ તો બીજું શું વાડ ?

ખાઈ વિધવા છે એ શું ખોટી વાત છે? એણે જાળક જણ્યું અને તે આખા માથે બેચું તે વાત શું ખોટી છે? ખાઈ તે જાળકને લામને અપાસરે આવી અને હરપુર મેદની સમક્ષ બધું દુઃખ રોવા લામી તે વાત શું કોઈ રીતે બૂઝી ઠરાવી શકાય તેમ છે? (માત્ર-પરમામના ધણા માણસો એક બોજનના પ્રસંગને લામને તે વખતે

હાજર હતા). બાઇની સામે અપાશ્વરાના આરથાં બંધ કર્યા—તે બી-
ચારી રહી—બોળા પાથર્યા—હાહાકાર મચી રહ્યો—તે વખતે કાંઠાકરાતું
મહાજન ક્યાં મથું હતું? મહુ થાય પેલા દેરાવાણી બન્ધુ શૈલ નાનજી
કુરપારતું કે જેમણે બાઇને સમજાવી, મનાવી, જૈનધર્મની લાજ રાખવા
ખાતર ઘેર મોકલાવી દીધી. મહાજનને શું અવસ્થાપિની નિદ્રા આવી
હતી કે જેથી તે વખતે સાચ-જૂઠ્ઠીની પરીક્ષાના ઉપાય ન સમજા
અને હવે રહીરહીને ત્રણ વર્ષે જ્યારે 'હિતેચ્છુ'માં દીકા થઈ ત્યારે
જ બાઇને સાચ-જૂઠ્ઠું પૂછવાનું સૂઝયું? એમાં પણ જોવાનું છે કે,
અંક બહાર પડ્યા પછી એક મહુને બાઇની જુબાની લેવામાં આવી છે.

બાઇને હરામી હમેશ રહ્યા બાદ રવશુરપક્ષે ઉદરપોષણનું
અર્થ આપવું બંધ કર્યું હતું, તે વખતે તેને પોપણુ આપવા અને
અવસ્થા કરવા બાબતના બુજથી આવેલા પત્રો * કાણે લખ્યા
હતા? એ પત્રો કોના હસ્તાક્ષરના છે? એ વગેરે બાબતની બારીક
તપાસ બીજાઓની રૂબરૂમાં કરવા વગર જ કાગળને શાડી નાખ-
વાનું કારણ શું હતું? માંડવીના સંધને તે કાગળ કેમ ન મોકલ્યા?
યા પૂછવથી ઉપર? આમ બેચાર એક પક્ષના માણુમાં મળી બાઇને
મમે તેમ લમકાવી એકરાર કરાવી લે અને લેખીત પુરાવારૂપ પત્રો
ધરના ખુણે બેસી શાડી નાખે એથી શું દેખિતને દુનિયા નિર્દોષ
માની લેવાની હતી કે?

બાઇએ માધુ ઉપર બોલુ આગ મૂક્યું હતું 'આ એક કુલી
વિચિત્ર વાત છે' શું કોઈ ખાનદાન કુટુંબની બેરી કદાપિ એમ કહેવા
જાહેરમાં બહાર પડશે કે મને ફલાણા સાથે સમ્બન્ધ છે? અને તે
પણ સાધુનું નામ દે? સાધુનું નામ દેવાથી એને કાયદો કાંઈ નથી,
જ્યારે નુકસાન દરેક છે સેકડો માણુસો—અને તે પણ પોતાની
નાતના—ની રૂબરૂમાં આવીને એક ખાનદાન બાઇને જ્યારે રોષ
ફટીને—બોળા પાથર્યાને આ હકીકત કહેવાની ફરજ પડી હશે

* બાઈના ઉપર મુનિએ લખેલા કહેવાતા પત્રોમાંના કેટલાકની મત-
લખ અને આ પ્રમાણે જણાવવામાં આવી છે:—'તું' અક્ષરાર્થે નહિ, 'મેં'
તાસ અને ફવળ'દના બાણુપોષણ મારે બંદોબસ્ત કર્યો છે. આપણુ
ઉપાયો કામ નથી લાગ્યા; જે થયું તે થયું, પણ તું જેમ સુખી થઈશ તે
પ્રમાણે કરીશ. તારા મારે અને પુરતી લાભજી છે. હું કાંબળું છું કે તારા
સહસાએ બોરાણી-પોપાણી આપણી બંધ કરી છે પણ તેની ચિંતા કે
ફિકર કરીશ નહિ.

ત્યારે એના દુઃખનો કોઈ પાર હશે ? અને એવી દુઃખીઆરી બાઈને 'દાઝવા ઉપર કામ' દેવામાં જોન જેવી દવાણુ કહેવાતી કોમ જરા પણ વિચાર ન કરે એ શું જોશા ખેદનો વિષય છે ? ફક્ત પોતાના સાધુનું નાક રાખવા માટે, ધણી, શીમલ અને સ્વશુરપક્ષની સહાય એ સર્વ ગુમાવી ખેડેલી બાઈ ઉપર, સાધુને ખોટી રીતે હેરાન કર્યા બાબતના ખોટાં એકરાર કરાવવા રૂપી જીલમ ગુજારવો એ તો એક નિર્દયમાં નિર્દય માણસ પણ સહન નહિ કરી શકે.

મુનિ કલ્યાણજી કે જેના બચાવ માટે આ બધી ખટપટ ચાલી રહી છે તેના આ ગુન્હાના પ્રસંગ બાબતમાં હું એક મુદ્દા ઉપર આપનું લક્ષ્યે ચીજ. સવત્ર ૧૮૭૦નું મુનિ કલ્યાણજીનું ચોમાસું કાંદાકરામાં ઠરવાનું હતું તે વખતે આગેવાનો પૈદીના એક બદ્રિકસ્વભાવી શા. મુર હેરાજે મહારાજ શ્રી કાનજી સ્વામી તથા નાગજી સ્વામીને બાર દાખને કહ્યું હતું કે, “કલ્યાણજીને ચોમાસું મુકતા નહિ અને મુકે તો કોઈ મોટેરા સાધુ સાથે જ મુકજો.” આ સૂચના કરનારે આગળ પાછળના અનુભવને લખે જ સૂચના કરી હતી, પણ તે ન માનવામાં આવી, મુનિને કોઈના વડપણ વગર જ ચોમાસું મુક્યા અને મુનિને આ ચોમાસામાં હમેશ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં બાઈઓ સાથે આલાપ-સંલાપ અને એકાતનો પરિચય કરવાની સગવડ મળી(જે માટે બાઈઓ ચોમાસા દરમ્યાન ટીકા કરતા અને ટપકો આપતા.) અને પરિણામ શું આવ્યું તે ફરી કહેવાની જરૂર નથી.

જે બન્યું તે બન્યું. બનેલી વાત છૂપાવવા જતાં ઉલટા બેવડા ગુન્હા થાય છે અને વધારે ક્ષેપ, કુસંપ અને પાપ જ નીપજે છે. શ્રી જિનરાજનો માર્ગ આપણને સ્પષ્ટ કહે છે કે, દોષ ન થાય તે સૌથી ઉત્તમ, પણ પ્રમાદાદિને લીધે થતો દોષ સુધારી દેવામાં જેટલું શ્રમ છે તેટલું છૂપાવવામાં નથી જ. દુનિયાએ ફજેતી જોઈ-જાણી, સંઘમાં ખુદમાં ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી આ બનાવને લીધે જ અસંતોષ ચાલ્યો, ખેદ-દોષ-ખટપટ-પ્રપંચ પથરાયા, પૂજ્ય શ્રી પોતાને ખચ-તખ્ત અથવા ગાદીનું સ્થળ ગાંડવી છોડવું પડ્યું, સાધુ-સાધવીનાં મન ઉમાં થયાં:-આટઆટલું બનવા છતાં હજીએ પક્ષપાત ન છોડાય તો મારે પક્ષકારોને નમ્રતાપૂર્વક અરજ કરવી પડે છે કે, ‘જેમ જેમ કાંબળ લઈઆતી બાય છે તેમ તેમ ભારે થતી બાય છે’ માટે ધર્મજાણોની આજ્ઞા, ધર્મની શુભ કીર્તિ, સંઘાડાનો સંપ, અને

સાધુઓના આચારપર રખાતા અંકુસવડે જોમને પોતાને તથા દુનિયાને થતો હામદો : આ સર્વ બાબતો ધ્યાનમાં લઈ હૃદયે સમજી, પક્ષપાત છોડો અને તટસ્થ સમજનો પાસે ન્યાય તોળાવી બુદ્ધેગાર જણાય તેને ધરતો દંડ દઈ સંધાકાનુ ઐક્ય જળવે. આરોપવાળા મુનિને પણ મારી વિનંતિ છે કે, આપ જેમ વક્તા કરીકે પંકાઓ છો તેમ વિશુદ્ધ ચારિત્ર આરાધક તરીકે પણ પંકાઈ શકશો, અને ખરી મુક્તિ તો તેથી જ છે, માટે ખરેખરી નામના કરવી હોય તો આપ જ જાતે ખરી હકીકત જાહેરમાં ચૂકી શુદ્ધ બનો, કે જેથી સંઘમાંના કલેષ આપોઆપ બંધ થાય અને આપની નિર્મળ બુદ્ધિ ઉપર બુદ્ધિશાળી જનો હીદા થાય. હર્ષસ્થ માણસ કાંઈ દોષ ન જ કરે એમ તો છે જ નહિ; પણ જે સર્જન હોય છે—બીજાઓ કરતાં ઉચ્ચ કોટિનો હોય છે તે માણસ બૂલ કરીને પરતાય છે અને પોતાની જાતે પોતાની નિંદા રૂપી અગ્નિમા પેસી પવિત્ર થાય છે.

જો મુનિશીથી આટલી હિમત ન ધરી શકાય તો મોટીપક્ષના અગ્રેસરો પ્રત્યે મારી વિનંતિ છે કે, તેઓએ રા. પીતાંબરભાઈ હાથીભાઈ (પાલનપુરના માજી કારભારી અને સંઘના અગ્રેસર), રા. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ ('જૈનસમાચાર' અને 'જૈનહિતેચ્છુ'વાળા) રા. યુરુષેત્તમ આવજી વડીલ (રાજકોટ), રા. અમલચંદ કાળીદાસ વડીલ (જેતલસર કંપ) એ ચાર ન્યાયી અને વિચારશીલ સંઘહિતેચ્છુઓને કચ્છમાં આમત્રણ આપી તેમની પાસે ધનસાદ કરાવવો અને તે કરે તે મંજુર રાખવાની બંને પક્ષે સહીઓ આપવી.

એ વાત કબુલ કરતા પણ ડર લાગતો હોય તો કચ્છ-આંડવીના આગેવાન શૈલ શ્રીવજ્રભાઈ દેવશી, સેક્રેટરી મી. માણેકચંદ પાનાચંદ, કચ્છ-મુંદ્રા સંઘના આગેવાન શ્રીયુત રામજીભાઈ લાલચંદ, અંબજી સંઘના રા. સાહચંદ મોતીચંદ કુ એ ચાર ધર્મપ્રેમી ગૃહસ્થો પર પુરનો વિશ્વાસ મુકી તેમની પાસે ધનસાદ કરાવવો. મને બરોસો છે કે, આ ગૃહસ્થો થીગડા દીધા વગર સંઘની દયા સુધારવાની લાગણી વાળા અને કોઈથી દબાવ્યા દબે નહિ એવા છે તેથી ન્યાય ખરાબર મળશે. બાકી કાંડાકરા જેવા 'મુઠ્ઠા' સુધને જાણે, ત્યારે જોખો ખીચોડો માજે' એવા મામતા જેચાર માણસો મળી દંભધક્ક વગરના બચાવ કરે એ કોઈ રીતે ચલાવી લેવાય તેમ નથી.

આ લખવામાં મારે કોઈ પર દેખણી નથી. સંધર્મી પ્રત્યેક વ્યક્તિ પ્રત્યે આ લખનારને સમભાવ વર્તે છે. આ સમુદાયમાં બીજા કેટલાક સમુદાયો કરતાં અભ્યાસનું જોર વધારે છે, તેથી તે શાબતો છે, અને કુંદનમાં હીરા બળે તો વધારે દીપે તેમ જ્ઞાનમાં ચારિત્ર બળે તો વધારે કીર્તિ ધાય એમ સમજીને જ મારે આ લખવું પડ્યું છે. હું કોઈના ઉપર પણ આક્ષેપ કરવા ખુશી નથી એ હું પરમાત્મ સાક્ષીએ જણાવું છું; તથાપિ કોઈ વ્યક્તિને મારો દોષ જણાય તો તે પોતાની શુદ્ધતા કરેથી હું તેમની ક્ષમા તેમના ચરણમાં પડીને માગવા નેપાર છું. ॐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ:

* *

બન્ને પક્ષ તરફથી મળેલા પત્રો જાહેર પ્રગળે છનસાર તોળવામાં સાધનભૂત ધાય એટલા માટે પ્રસિદ્ધ કરી એટલેથી જ હું વિરમીશ. મહાગ તરફની કાંઈ દીકા હમણા ઉમેરવાનું મુદતવી રાખીશ, બન્ને આશા રાખીશ કે જો મેં ધક્કામાઈ જેવા મુખના ઉપર વાતાવરણમાં વસતા કચ્છી આગેવાન પોતાના જ સમુદાયના આ કલેપનો નિવેડો લાવવામાં પોતાની સક્ષમી લાભવગ, અનુભવ શક્તિ અને પ્રમાણિકતાનો પ્રુવો ઉપયોગ કરશે- 'હિતેચ્છુ'ના કિમતી પાનાં મહારે આ દુખજનક ચર્ચાને ધાવવા પડ્યા છે એ માટે હું ધણો દીલગીર છું; પણ જગાએ જગાએ આવા અધર ચાસે છે તેવા વખતમાં એકાદની બરાબર ખબર લેવામાં આવે તો બીજાઓને ધડો મળે અને ભયથી પણ નીધા ચાલવા લાગે, એ વિચારથી જ 'હિતેચ્છુ'ને ઉંચા વિચારોના આસમાનમાંથી ધડીભરને માટે નીચે મટરમાં નાખવું પડ્યું છે; કલ્યાણીજનો તો દડ થશે ત્યારે થશે પણ વગર ગુન્હાએ 'હિતેચ્છુ' નો દડ થઈ ગયો છે! કલ્યાણીજ તો કાઠિયાવાડમાં લેહેર કરે છે અને કચ્છવાળા બનાવથી અનુદયા છાયાં એ દારૂ અસાધારણ બડાઈએ છપાવે છે. મોળા બિચારા છપાવાળાઓ! તેઓ અનુભૂતાં કુલટાના દલાલ થઈ પડે છે! કાઠિયાવાડી કૈનો-સ્થાનકવાશી તેમજ ફેરાવાસી (કારણ કે આ મુનિ વળી ફેરાવાસી મુનિની સાથે સાથે વિહાર કરી સાથેજ ભાષણો આપતા ફેરે છે અને 'સુધારક' તરીકેનો ફાંકડો દેખાવ કરી બન્ને સમુદાયને ભોળવે છે) બન્નેને વખતસરની ચેતવણી આપવાની ફરજ મહારે બજાવવી પડે છે કે, કચ્છમાં કલ્યાણીજ મુનિ ઉપર મૂકાયેલું ભયકર આળ

જ્યાં સુધી દૂર ન થાય ત્યાં સુધી જૈનના સંસર્ગમાં ન આવવું અને સ્ત્રીઓના સહવાસમાં રહેવું જરા પણ આવવા ન દેવા એ આત્મરક્ષણ માટે આવશ્યક છે.

—વા. મો. શાહ.

મોડામોડા પણ લજપત સિંહ ગાળ્યો ખરો !—લાલા લજપતરાયને હિંદના એક સાચા, દુરદેશ તથા સમર્થ રાજદારી પુરુષ તરીકે તો માન હિંદ જ નહિ પણ દુનિયા પીછાને છે, પરંતુ તેઓ એક જૈન કુટુંબમાં જન્મેલા—જન્મથી જૈન—છે એ વાત પણ યોગ્યો જણાતા હશે. દસ વર્ષ ઉપર પૂનજમાં ધાર્મિક જીવસો ઉત્પન્ન કરવા હું મુસાફરીએ નીકળ્યો હતો ત્યારે મને જણવા મળ્યું હતું કે તેઓ સ્થાનિકવાસી જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યા છે, અને રહેમના વડીલો એ ધર્મના મુનિ અને આગેવાન આવક કાયમ રખ્યું છે, જ્યારે તેઓ પોતે આર્યસમાજમાં જોડાયા છે. આ બનાવ માટે પણ જૈનો અદરથી દીલગીર જણાતા હતા, પરંતુ મને પોતાને એ બનાવ એક જાતનો દીલાસો આપનાર થઈ પડ્યો હતો. મહારા 'જૈનસમાચાર'માં, ત્યાર પછી, મેં અનેક વખત જૈનોને મેળેમાં મારતાં લાલા લજપતરાયની ધર્મકાન્તિ સમ્બન્ધી ખુલ્લો ઇસારો કર્યો હતો અને ઘેટાંઓના ટોળા વચ્ચે સિંહ રહી શકે જ નહિ એમ જણાવ્યું હતું. પરંતુ જૈન કુટુંબમાં જન્મેલા અને વર્ષો સુધી જૈનોના સહવાસમાં રહેલા એ રાજદારીએ અત્યાર સુધી અજાણના જૈન ધર્મ અને જૈન સમાજ સમ્બન્ધમાં પોતાનો અસિદ્ધાંત કેમ જાહેર કર્યો નહિ હોય એ બાબત હમેશા મને આશ્ચર્ય લાગતું. આખરે વર્ષોની ચુપકી પછી આજે તે સિંહ ગાળ્યો છે એ જાણી મને તૃપ્તિ થઈ છે. આકાશમાં ગડગડાટ થાય ત્યારે જ સિંહને ગર્જના કરવાની પ્રેરણા થાય છે, મતલબ કે નજીબ બનાવનો પડવો પાડવા સિંહ દરકાર કરતો નથી, તેમ લજપત સિંહ હમણાં મળ્યો છે તે પણ જૈનો જેવા ઘેટાંની આજીજી કે ઉચ્ચેશીની જવાબ વાળવાર્યે નહિ, પણ હિંદના એક માનીતા પુરુષ મહાત્મા બાંધીએ અહિંસા સમ્બન્ધમાં ઉચ્ચારેલા વિચારો (કે જે જૈનના વિચારોને તદ્દન મળતા છે) તેથી ઉચ્ચેશીને એક લેખદ્વારા હમણાં મર્જના કરી છે, કે જે ગર્જના દ્વારા જૈનોને તેમજ મહાત્મા બાંધીને બંનેને—સચોટ જવાબ મળી જાય છે. આ લેખ રહેમણે હમણાં જોપનથી લખીને 'મોર્નિંગ સિન્ધુ' નામના પ્રથમ પંક્તિના માસિકપત્રમાં

પ્રકટ કરાવ્યો છે, અને પ્રકટ થતાં જ તે લેખના અનુવાદ જૈન પત્રોમાં છપાઇ ગયા છે, જે કે એ માનવતા પુરૂષપર દીકા કરવાને હજી કોઇ જૈન પત્રકારે કે સાધુએ હિંમત કરી નથી. ખીજા ફરક સિદ્ધાન્તની મારફત અહિંસાના સિદ્ધાન્તની પણ તરફથી તેમજ વિરૂદ્ધમાં પુષ્કળ બોલાય તેમ છે. કોઇ પણ જમાનામાં, અને દુનિયાના કોઇ પણ ભાગમાં, કોઇ પણ ડાહ્યામાં ડાહ્યો માણસ એવો નથી થયો અને થઇ શકશે પણ નહિ, કે જે એવો કોઇ સિદ્ધાન્ત ઉત્પન્ન કરી શકે, કે જે સિદ્ધાન્ત એકાન્ત સત્ય ધરાવતો હોય. જોને 'સત્ય' કહેવામાં આવે છે તે કોઇ 'ચીજ' નથી, પણ સમર્થ આત્માની 'બનાવટ'—'મૃદ્ધિ'—'કલા' (creation, art, interpretation of 'thing's) છે, એ વાત આજે સેંકડે ૯૯ ટકા વિદ્વાનો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પણ માનતાં આંચકી ખાશે. એ તો અમે તેમ હો, 'અહિંસા'ના સિદ્ધાન્તને આજે જૈનો અને મરહુમ જૈન તત્ત્વ-વેત્તા રામચંદ્રભાઈના પ્રસંશક શ્રીયુત ગાંધી જે અર્થમાં માને છે તે અર્થ વધારે વખત ચલાવી લેવો એ હિંદને તેમજ esoteric Jh. gāṇḍhī (જૈન ધર્મની 'નિશ્ચય' દૃષ્ટિ)ને પાલચે તેમ નથી; એટલા માટે લાલા લજપતરાયે 'ઑર્ડર્ રિવ્યુ' મા કહાડેલા ઉભ-રાને હું એક જૈન તેમજ હિંદી તરીકે આભાર અને હર્ષની લાગણી-થી વધાવું છું અને તે લેખને 'વખતસરનો ચેતવણી' રૂપે માની આ નીચે લેનો (ખીજાઓએ કરેલા ભાષાન્તરો લાલાજીને અન્યાય આપે એવાં મને લાગવાથી, મદારા હાથે જ કરેલો) શુભરાતી અનુવાદ રજૂ કરવાની જરૂર જોઈ છે.—

‘અહિંસા પરમો ધર્મ’—એક ‘સિદ્ધાંત’ કે ‘ધેલછા’ ?

લખનાર, લાલા લજપતરાય.

‘સત્યથી વધારે દુહિયો કોઇ ધર્મ નથી’ અને ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ થી વધારે મહત્તાવાળો કોઇ જીવનવ્યવહાર નથી. આ સિદ્ધાન્તને જે ઘરઘરે સ્થમજવામાં આવે અને સ્થમજીને વ્યવહારમાં સુકવામાં આવે તો તે વડે મનુષ્ય મહાત્મા અને વીર બને છે; ખોટી રીતે સ્થમજવામાં આવે અને ખોટી રીતે તે પર અમલ કરવામાં આવે તો તેથી મનુષ્ય આયસો, હીન્નકરો, નીચ અને છુટકા બને છે. એવો એક સખમ હતો કે જ્યારે હિંદીઓ આ સિદ્ધાન્તને લેતા ખૂબ સ્વસ્થમાં સ્થમજતા અને લેનો માત્ર સદુપયોગ જ કરતા;

અને તે વખતની હિંદી પ્રજા સસવાદી, મહત્તાવાળી અને બહાદુર હતી. પછી એવોએ જમાનો આવ્યો કે બહાર કેટલાક ભલા માણસો, જેઓનો આશય ખરેખર શુભ હતો અને જેઓ ખીજી બધી રીતે સાધુ પુરુષ હતા, તેમણે આ 'સિદ્ધાન્ત' ને એક 'ધેલણ'નું રૂપ આપ્યું, અને બીજા બધા સદ્ગુણોના શિખર પર આ સિદ્ધાન્તને મુક્યો, એટલું જ નહિ પણ, સમ્યારિત્તના એકની એક કસોટી 'અહિંસા પરમે ધર્મઃ' છે એમ મનાવ્યું. બીજા બધા સદ્ગુણો કે જે મનુષ્યો અને પ્રજાઓને મહાન બનાવે છે તેઓએ પાછળ પાડી દીધા (ગોણ બનાવ્યા) અને આ ગુણને બલાધની સર્વોત્કૃષ્ટ કસોટી તરીકે દરાવ્યો. હિંમત, શૌર્ય, વીરતા એ સર્વ અદમ્ય ધર્મ. ધર્મજીત અને સ્વપ્રતિષ્ઠા (સ્વમાન) પર પડે પડ્યો. સ્વદેશભિમાન, દેશપ્રેમ, કુટુંબપ્રેમ, જાતિ પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિ. એ સર્વ ભુંસાઇ ગયું. 'અહિંસા'ના દુરપયોગને લીધે જ, ખીજી તમામ બાબતોના ભોગે આ એક ગુણ ઉપર અપાતા અતિશયોક્તિ ભરેલા મહત્ત્વને લીધે જ, હિંદુઓની સામાજિક, રાજકીય અને નૈતિક અધીમતિ થવા પામી. તેઓના સ્મરણ્યમાર્થી આ વાત જ ચાલી ગઇ કે પુરુષાર્થ (વીરતા) એ પણ અહિંસા જેટલો જ મહેરો સદ્ગુણ છે. વસ્તુતઃ પુરુષાર્થનો અર્થ ખરાબર સ્મરણવામાં આવે તો તે અને અહિંસા કોઇ રીતે પરસ્પરવિરોધી ગુણો નથી. તેઓ આ સત્યને તો વીસરી જ ગયા કે, સખળ સહામે નિર્બળનું રક્ષણ કરવું અને આક્રમણ કરનાર, પચાવી પડનાર, ચોર, બદમાશ, લપટ, દુષ્ટ, ઝીના શીલપર નીચ લક્ષો કરનાર, હાતકી અને હગારાને (કોઇ પર) અન્યાય અને હનન કરતાં અટકાવવો એ વ્યક્તિગત તેમજ રાષ્ટ્રીય હિત માટે તદ્દન આવશ્યક છે. તેઓ આ વાત ભૂલી ગયા કે, દુષ્ટોના હાથથી નિર્દોષને તુલ્યશાન થતું અટકાવવા વાટે, પવિત્રતા પર બલાત્કાર થતો અટકાવવા માટે, બીજાઓના વાજબી હકોપર તરાપ મરાતી અટકાવવા માટે એવી 'માણસાઇ' જરૂરની છે, કે જે 'માણસાઇ' પ્રશસ્ત કોધનો અને તેથી નીપજતાં પરિણામોનો ભય બતાવે. તેઓ આ સત્યની અગત્યતા અને મહત્તા વિસરી ગયા કે, દુષ્ટતા, જુલમ અને અત્યાચાર બહારે બલપૂર્વક કાવવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે તેને કાવવા દેનારાઓ અથવા સહન કરનારાઓ એક રીતે ઝીના સહાય કરનારા અને હિંસન દેનારા છે, અને કુકર્મીની આબાદી અને જોમ એવાઓને જ આજારી છે.

હફારની અને ખોટી રસ્તે પળાવી 'અહિંસા' એ એક એવા ફેલા-
વાટ (સંકેત) છે કે જે સ્તરીરચનાને વિષમ્ય બનાવે છે, માનસિક સક્રિયતા
(faculties) ને ક્ષીણ કરે છે, અને કીપુરોને અર્ધવેશ, હીસીરીઆ-
વાળા, ચૈતન્યરહિત તથા મહત્તાવાળા આશય અને મહાન સદ્ગુણને
હિંસાકર્મપૂર્વક અનુસરવાને નાશાયક બનાવે છે. જૈન ધર્મના સ્થાપકો
આત્મસત્ય અને આત્મદમનના પ્રતવાળા મહાત્માઓ હતા. તેમના
અનુયાયીઓ એટલે કે જૈન સાધુઓ એવા મહાત્મા છે કે જેમણે
વિકારોને મારવામાં અને ધન્દિઓ તથા મનની વૃત્તિઓને જીતવામાં
વધારેમાં વધારે ફતેહ મેળવી છે. ઈસ્ટોપની અહિંસા તો થોડાં જ
વર્ષોની પેદાશ છે; જોનોની અહિંસા હિંદમાં હેલ્લાં ૩૦૦૦ વર્ષથી
પ્રસિદ્ધ છે અને પળાય છે દુનિયામાં એવો કોઈ દેશ નથી કે જ્યાં
હિંદમાં છે તેટલા તથા તેના જેવા ચુસ્ત અને તેટલા જુના કાળથી
આદ્યા આવના અહિંસા પ્રતના અનુયાયીઓ હોય, અને તે છતાં
દુનીયામાં એવો પણ કોઈ દેશ નથી કે જે આજના અગર હેલ્લાં
૧૫૦૦ વર્ષો ઉપરના હિંદ જેટલો કચરાયલો અને એટલી હદ સુધી
માણસાદ્ભ્યાં સદ્ગુણો ગુમાવી બેઠેલો હોય. કોઈ કદાચ એમ પણ
કહેશે કે, આ અધ્યતન અહિંસાના પાલનને લીધે થયું નથી પણ
ખીજા સદ્ગુણોને છોડવાને પરિણામે થયું છે. પરંતુ મને તો આમલ-
પૂર્વક કહેવાની ઇચ્છા થાય છે કે, હિંદે સ્વમાન, મરદાનગી અને
સદ્ગુણોના રત્નો છોડ્યો તેવું એકનું એક કારણ નહિ તો ખીજા
કારણો સાથેનું એક કારણ અહિંસાના સિદ્ધાન્તનું બ્રહ્મથેણુ સ્વરૂપ જ
છે. વધારે ખરાબ તો એ છે કે, જે ભોડો આ સિદ્ધાન્તમાં એકાન્ત
અદ્વા રાખવાનો દાવો કરે છે તેઓ પોતે જ તેમના વર્તનવડે સા-
બીત કરી આપે છે કે, આવી જાતના સત્યનો દુરુપયોગ મનુષ્યને
દ્વાંબિક, પુરુષત્વ-હીન અને માતૃકા જીવની તરફ ખેંચી જાય છે.
હું એક જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો. મહારા દાદાને અહિંસામાં
અખંડ શ્રદ્ધા હતી. સાપને મારવા કરતાં સાપથી પોતે મરવાનું
તેઓ વધારે પસંદ કરતા. એક કીડાને પણ ઇજા કરવાને તેઓ
તૈયાર થતા નહિ. ધર્મક્રિયાઓમાં તેઓ કલાકોના કલાકો ગાળતા,
બધી રીતે જોતાં, તેઓ એક ધણુ સદ્ગુણી પુરુષ હતા. તેમના
'સંઘ'માં તેઓ ઉચ્ચપદ ધરાવતા અને ધણું માન પામતા. એમના
એક આઠ સાધુ હતા, કે જે એક ગમ્મના નાયક (આચાર્ય-પૂજ્ય)

હતા. મ્હારી આખી જીંદગીમાં જે જે સાધુઓની મ્હને મુલાકાત મળી છે તેઓમાંના એક પુરુષોમાંના આ એક હતા. તેઓ પોતાના સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે બરાબર વર્તન કરતા અને કાયાને કલેષ આપવામાં તથા વિકારો અને ઇચ્છાઓને કાળી દેવામાં સરસાઇ મોગવતા. તથાપિ, નીતિશાસ્ત્રનાં સારામાં સારા ધોરણોના દષ્ટિબંધુથી જોતાં, તેઓનું જીવન રસવગરનું અને અસ્વાભાવિક હતું. * હું તેઓ પ્રત્યે આદર અને માન ધરાવતો, પરંતુ હેમના પંથને અનુસરી થકથો નહિ, તેમજ તેઓ મ્હને તે પંથને અનુસરતો બનાવવાની દરકાર પણ બતાવતા નહિ. હેમના બાઇ એટલે કે મ્હારા પોતાના દાદા એક જૂદી જ જાતના માણસ હતા. તેઓ અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત--અહિંસાનો બ્રહ્મ કરેલો સિદ્ધાન્ત કે જે કોઇ પણ સંજોગોમાં કોઇપણ જીવને મારવાની મના કરે છે તે--માનતા, પણ પોતાના વ્યાપારધંધામાં હરેક પ્રકારની ચલાકી ચલાવવી હેને તે વાળખી જ નહિ પણ ઠીક રહમજતા. એમના વ્યાપારના નીતિશાસ્ત્ર પ્રમાણે આવી ચલાકીઓ ચલાવવાની છૂટ છે એમ તેઓ માનતા. હું એ પંથના ધણા માણસોને જાણુ છું, કે જેઓ બાળક અને વિધવાની સાથે પ્રસંગ પડતાં હેમનો છેલ્લો કોળીઓ! પણ કુટવી લે, તથાપિ એક જૂ, પક્ષી કે પશુની હત્યા અટકાવવા માટે હજારો રૂપિયા ખર્ચે. બીજા હિંદુઓ કરતા જૈનો વધારે અનીતિમાન છે અમર અહિંસાને લીધે તેઓ અનીતિમાન બને છે એવું કાંઈ કહેવાનો મ્હારો આશય નથી.

* સાધુ આશ્રમ પરત્વે કરાયેલી જાલાજીની આ કીમત અવલોકન ૫-૫૦ પૃષ્ઠો જેટલી દુઝીજામાં થઈ શકે તેમ નથી; કારણ કે જે 'નીતિશાસ્ત્ર' (ethics) આજે જાલાજી અને બીજા અનેકનેક વિદ્વાનોને મન 'હતમોતમ' છે તે નીતિશાસ્ત્ર માનેલા પાયારૂપ સિદ્ધાન્તોની અર્થાં 'એકે એક' થી કરવી પડે તેમ છે ફેરફારીક નિત્યો જે બળતા સંપ્રદાયામાં તમામ 'નીતિ'ઓના આન્ધાનો ચીતાર અને અવલોકન આપે છે તે એ અત્રે જનું કહે તે જ જાલાજીનું 'રેટર્ડ' ('મારું') કેટલું 'ખરું' કે 'ખોટું' છે તે કહી સમય તેમ છે, અને ત્યાર પછી જળી માનસશાસ્ત્ર પડે હરેક જાતના *superstition* 'સંન્યાસ'ની ચિકિત્સા કરવી પડે તેમ છે. માટે આ કામ બીજા કાઈ પ્રસંગ માટે જ મુક્તવી શાખું ઠીક પડશે. અત્રે એટલું કહેવું બસ યરો કે, પ્રત્યેક વર્તનની 'કિમત' આકાશ માટે જાલાજી જે નીતિનું રેટર્ડ એક માને છે હેને આખી દુનિયા કાઈ એક માનતી નથી; યુરપનો મ્હોટામા મ્હોટા તત્ત્વવેત્તા એ 'નીતિ'ને એક 'રમકડું' માને છે. અને 'સંન્યાસ'ને 'નીતિ' કરતા વિરોધ મહત્તાવાળી 'કલા' કહેવે છે.

એવાં બીનમાણેદાર તહોમત ચૂકવાનું ખારાથી દૂર હો । જેનો, રહેમત પોતાના રસ્તે, એક મહાન કામ છે; પરમજી, અતિથિ-સત્કારની ભાવનાવાળા, બુદ્ધિશાળી અને ધર્મામાં પ્રવીણ મનુષ્ય છે, તેવી જ રીતે એ ગુણો હિંદુની બીજા કેટલીક કામોમાં થયું છે. ખારા કહેવાની મતલબ માન 'એટલી જ છે કે, અહિંસાવ્રતને હૃદયાર એવીને પાળવાને પરિણામે જેનો કાંઈ બીજો કામો કરતાં વધારે સારા કે વધારે નીતિમાન બની શક્યા નથી. ખરૂં કહીએ તો ખાસ કરીને જેનોમાં ગોરબકાર (hooliganism) અને જોરનાં બીજાં બાલ ચિન્હો જોવામાં આવે છે; કારણ કે સ્વભાવથી જ જોરથી હરનારા અને જોરને ધિક્કારનારા હોવાથી તેઓ બીજાઓ કરતાં વિશેષ લાઘવાળા છે. તેઓ પોતાનો બચાવ કરી શકતા નથી. યુરોપ, 'બળ'ના ઇશ્વરી 'રક્ષ'નો આધુનિક 'અવતાર' છે. યુરોપમાં દૉસ્ટોય જન્મ્યો એ યુરોપ માટે ખુશી માનવા જેવું છે. પણ હિંદુની વાત જુદી જ છે. હિંદુમાં આપણે બુદ્ધમ કરવાના, બધાવી પડવાના કે અતિક્રમણ કરવાના હેતુથી જોર અને સખ્તાઈની વકીલાત કરતા નથી. મને વિશ્વાસ છે કે હિંદુ એટલે દરજ્જે કદાપિ પહોંચી શકે નહિ. પરંતુ, સ્વરક્ષા ખાતર તથા આપણી પત્ની, ખેતન, પુત્રી કે માતાની ઇર્જાતના રક્ષણ ખાતર કામદેસરનું બળ વાપરવું એ પણ પાપ છે એવું શિક્ષણ તો ખચીત જ આપણને પાલવવું જોઈતું નથી. આણું શિક્ષણ અસ્વાભાવિક અને હીચકાઈ છે. આપણે રાજકારી ખુનામરકીને ધિક્કારીએ છીએ, રે, આપણે એથી પણ આગળ વધીને કામદેસરનો પદાર્થ મેળવવા ખાતર જોરકામદેસરનું જોર વાપરવાની રીતને પણ કદાચ ધિક્કારીએ, પરંતુ બપોરે કોઈ મહાન અને માનવતા પુરવ આપણા યુવાનોને એવું શિક્ષણ આપે કે "આપણું રક્ષણ તમે મુકામલા માણસોની ઇજ્જત જાળવવાનો રસ્તો એ છે કે દુષ્ટ હુમલો કરવા ઇચ્છનારના હાથમાં આપણું શરીર મૂકવું; પ્રહાર કરવા કરતાં આમ કરવું એ વધારે સારીરિક અને આનંદિક ક્રિયતત્વ કામ છે,"—એવું શિક્ષણ આપે ત્યારે તો આપણને ચુપચાપ બેસી રહેવું પાલની શકે નહિ. લામલા તરીકે ધારો કે આપણી પુત્રી ઉપર કોઈ દુષ્ટ હુમલો કરે છે. અહિંસાના પોતાના ખ્યાલ પ્રમાણે મી. માંધી કહે છે કે, આપણી પુત્રીની ઇજ્જતને બચાવવાનો એકનો એક ઉપાય એ જ છે કે, તે જોકરી

અને તેના સત્તાવાનાની વચ્ચે આપણે ઉભા થઈ રહેવું. પરંતુ જો તે કુમરો કરનાર આપણને જમીનપર પટ્ટી દબને પછી પોતાની નીચ ધારણા પુરી કરે તો આપણી પુત્રાની શી વશે ધાય ? મી. ગાંધીની માન્યતા એવી છે કે, દુસ્મનના બળ સ્કામે આપણું બળ ચલાવીને તેને અટકાવવાની કોશીશ કરવા કરતાં ગુપચુપ ઉભા રહીને દુસ્મનને તેનાથી ધાય તે અનિષ્ટ કરી લેવા દેવો એમાં વધારે માનસિક અને શારીરિક કિમત છે. મી. ગાંધી માટે થઈ માન છતાં મ્હારે કહેવું પડશે કે, એમની આ માન્યતાનો કાંઈ અર્થ જ નથી. મી. ગાંધીની જાત માટે મ્હને થઈ માન છે. જે મનુષ્યોની હું માનસિક પૂજા કરૂ છું તેઓમાંના એક મી. ગાંધી છે. એમના આશયની નિર્મળતા અને વફાદારી બાબતમાં મ્હને કોઈ માત્ર શંકા નથી. પરંતુ જે અત્યંત હાનીકારક (pernicious) સિદ્ધાંત હેમણે ઉપદેશ્યો કહેવાય છે તે સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ સખ્ત વાંધાઉઠાવવો એ મ્હારી ફરજ છે એમ હું માનું છું. આ વિષયમાં મી. ગાંધી જેવાને પણ નૂતન હિંદના મગજને બદલ કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈતું નથી.

રાષ્ટ્રીય ચેતનના કુવારાને બદલ કરવાની સત્તા કોઈને પણ ન હોવી જોઈએ. બુદ્ધિ—અરે કાંઈરટે પણ કદાપિ એવો ઉપદેશ કયો નહોતો; ખુદ જોનો પણ આટલી હદે જવા પુરો હોય એમ હું નથી માનતો. અરે એ સંજોગોમાં તો દબજતભેર જીવવું પણ અશક્ય થઈ પડે. આ સિદ્ધાંતને માનનારાથી, પોતાની મરજી મુજબ વર્તનાર મનુષ્યની સ્કામે થઈ શકાય જ નહિ. આવો જ સિદ્ધાંત માનવો હતો તો શા માટે મી. ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી હિંદીઓને હાંધી કઢાડવાની નીતિની સ્કામે સત્યાગ્રહનો ઝંડો ઉઠાવી ત્યાંના ગોરા લોકોની લાગણીને દુખવી ? એમના પોતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો, દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓએ હિંદીઓને કઢાડવાની ઇજા બતાવી કે તુરત જ મી. ગાંધીએ માંસડાપોટલા લઇને તે દેશ છોડી ચાલ્યા જવું જોઈતું હતું અને પોતાના સ્વદેશીઓને પણ એવી જ સલાહ આપવી જોઈતી હતી. પરંપર, હેમના મત પ્રમાણે તો કાંઈપણ જાતનો પ્રતિકાર એ 'હિંસા' જ ગણાય. શારીરિક હિંસા એ માનસિક હિંસાનું સવિશેષ રૂપ જ છે. ચોર છુટારા કે સત્તુને કઢાડવાનો વિચાર એ જો પાપ ગણાય, તો તેની સામે બળપૂર્વક પ્રતિકાર કરવામાં વળી વધારે પાપ ગણાવું જોઈએ. આ વાત દેખીતી જ એટલી

જાદી છે કે મી. ગાંધીના આપણુનો રિપોર્ટ કદાચ બરાબર નહિ લખાયો હોય એવી શંકા લઇ જવાનું મને થાય છે. પણ આ આપણુ ઉપર પત્રકારો છુટથી ટીકા કર્યા કરે છે અને મી. ગાંધીએ કશો ખુલાસો બહાર પાડ્યો નથી. મને તે હો, જ્યાંસુધી આપણુનો રિપોર્ટ ખોટો હોવાનું જાહેર કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી મને માને છે કે મહારાષ્ટ્રી ચુપ બેસી શકાય નહિ અને કુવાન હિંદ આ સિદ્ધાન્તને મહાન સત્ય તરીકે માનવા તૈયાર થાય તે મહારાષ્ટ્રી સહન થાય નહિ. મી. ગાંધી કાસ્પનિક પૂર્ણતાવાળી દુનિયા ઉત્પન્ન કરવા માગે છે. અલગત તે પ્રભાણે કરવાનું બીજાઓને કહેવાની તહેમને જેવી છૂટ છે તેવીજ છૂટ તહેમને પોતાને તે પ્રભાણે વર્તવાની પણ છે, પરંતુ તેવી જ છૂટ-તહેમની ભૂલ બતાવી આપવાની છૂટ-મહેને પણ છે એમ હું માનું છું.

લાલા લજપતરાયનો જૈન ધર્મ અને જૈનો સમ્યક્ની અભિપ્રાય આ પ્રભાણે છે, તે અભિપ્રાય સાચો પણ છે અને ખોટો પણ છે. આજના જૈનોની પ્રકૃતિ, રહેણીકહેણી અને માન્યતાઓ પરથી જો અભિપ્રાય બધાયેસો હોય, તે સાચો જ છે. જૈન ધર્મનું અસ્તિત્વ સ્વરૂપ અને પૂર્વના જૈનોનો બલવાન આત્મા યાદ કરીએ તો લાલા લજપતરાયનો આજે પ્રસિદ્ધ થતો અભિપ્રાય ખોટો છે. પરંતુ સભવ છે કે, એમને પૂર્વના જૈન આત્માનું દર્શન કરાવનાર કોઈ ન પણ મળ્યું હોય. જૈન સામ્રાજ્ય એક ચુસ્ત અને વ્રતધારી શ્રાવકનું જીવન છે, કે જે ભોજન કરવા બેસતાં જ દેશદુસ્મનોની ચડાઇના ખખર સાંભળે છે અને યુદ્ધક્ષેત્રમાં દોડે છે; સખ્યાખંધ આણસોનો સંહાર કરતો જૈન છેવટે એક જીવલેણ તીરનો ભોગ થઇ પડે છે અને મરણ પામે છે આજે કીડીમકોડીની દયા પાળવામાં જીંદગી ગુજ-

૦ મી 'નિરાવલીક' સૂત્ર તથા શ્રી 'જગત્પતિ' સૂત્રમાં, વરણામહત્ત નામના બાર વ્રતધારી શ્રાવકની કથા છે, કે જે બે ઉપવાસ પુરા થતાં પાશુનું કષ્ટ બેસતો હતો, એટલામાં વસુશીલું સાબળીને લડવા દોડ્યો અને મરીને સ્વર્ગે ગયો. શ્રી મહાવીરજીવન બારવ્રતધારી એકાશબંધે કુશિક રાજાસાથે બાર યુદ્ધ કર્યાં. જેમાંનાં એક જ યુદ્ધમાં એક દોડ એકી સાથે મનુષ્યોનો સંહાર થયો હતો. બીજા પણ સંખ્યાબંધ અન્યથા સાક્ષ્યોમાં મોળું છે.

રત્નાર જેનોના પૂર્વકાળના કામકારો લખે છે કે, એ યોદ્ધા મરતે સ્વર્ગમાં ગયો, કે જે સ્વર્ગ અહિંસાના ભરતો માટે જ 'રિશ્તબંધ' છે. પણ શું આ યોદ્ધા 'અહિંસા'નો ભક્ત નહોતો ? શું એણે પોતાના અમૂલ્ય પ્રાણ હજારો સ્વદેશીઓના પ્રાણ અને ધનજાતના રક્ષણ ખાતર જ—અને નહિ કે કોઇને મારવાની 'મજા' ખાતર—હોઆ નહોતા ? જૈન લોકે છે અવશ્ય; પણ તુચ્છ પ્રાસિદ્ધિ ખાતર કે હિંસાજીવિથી લડવામાં લેને 'ગૌરવ' લાગતું નથી, અને તેથી તેવી રીતે લડવામાં તે 'પાપ' માને છે.—તેને તે 'હિંસા' કહે છે. કોઇ ખાસ જરૂર પડવાથી, કોઇ મહાન આશયની સફળતા ખાતર તે જરૂર લોકે છે,—અને ધૈર્યથી, અપ્રમત રીતે, હૃદય દ્યાને દક્ષિ-બિંદુ બનાવીને લોકે છે. કલ કરવી એ જૈનનો આશય નથી, એ એની તૃષ્ણા અને જાંખના નથી; પણ કલ સહાને ચાલી આવતી હોય અગર આવવાનો સંભવ દેખાતો હોય તો લેને રોકવા ખાતર લડવા તે જરૂર બહાર પડે છે,—પછી એ લડાઇમાં બીજાઓ કે પોતે મરે તે લેને મન અગત્યની વાત નથી. એક ખરો જૈન શરીર પરની મમતા છોડી બેઠો હોય છે, એ શરીરના લાલનપાલનની દૃષ્ટિથી તે કોઇ કામ કરતો નથી અને કોઇ કામ કરવાનું બધ રાખતો નથી. જૈન આવકના અહિંસા વ્રતમાં આ શરતો (conditions) મુખ્ય છે ધરાદાપૂર્વક—મારવા ખાતર જ મારવાનો લેને ત્યાગ છે; નિરપરાધીને મારવાનો ત્યાગ છે; નિરપેક્ષ હિંસા અથવા હૃદય અપેક્ષા—આશય વગર મારવાનો ત્યાગ છે. પણ આ સર્વ 'શરતો' એવી છે કે જેમાં જીવિ, ઉચ્ચ ખમીર અને શરીર-બળ; ત્રણેની હાજરી હોય તો જ તે પાળી શકાય. જેનો નિર્માત્ર થવા લાગ્યા, શરીરે નબળા અને જીવિએ મંદ થવા લાગ્યા એટલે પછી સ્વાભાવિક રીતે જ અક્રિય બેસી 'રહેવામાં, અપમાન ખમી લેવામાં, કોઇ પણ પ્રકારે અને કોઇ પણ સંજોગમાં હાથ નહિ ઉભામવામાં, અહિંસા વ્રતનું પાલન સહમજવા લાગ્યા. આમાં જૈન ધર્મનો કે જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો દોષ નથી. મનુષ્ય નામનો છોડ કોઇ ઋતુમાં શલેફૂલે છે અને કોઇ ઋતુમાં નબળો બને છે. આ વારાફરતી કોઇ અસુક ફીણમુક્કીઓને પરિણામે બને છે એવું કહેનારાઓએ કુદરતના અમમ્મ રસ્તા પર વિચાર કર્યો હોતો નથી. દેશી ચઢે છે અને પડે છે, પ્રજાઓ બલવાન થાય છે અને નિસ્તેજ બને છે, ધર્મો

દિગ્વિજય કરે છે અને સડે છે: આ સર્વ આ યોગાકાર અને અ-
ખંડ કર્મા કરતી દુનિયામાં બન્યા જ કરે છે: એનાં તારકાલિંગ કારણો
બુદ્ધિમાનો ગમે તેટલાં શોધી આવે, પરન્તુ મૂળ કારણ જડવાનું જ
નથી; કારણ કે બહુ ઉંડા જતાં 'કાર્ય' અને 'કારણ' વચ્ચે બુદ્ધિએ
માનેલો સમ્બન્ધ જ અદૃશ્ય થાય છે—'બ્રમણ' દેખાય છે. દેશદાંડ એ
પણ એવી જ એક 'બ્રમણ' છે, અને બુદ્ધનો સર્વોપરી હિમાવતી
જર્જન ફીલસુફ ફૂડરીક નિતો પણ એમ જ કહે છે; હા, જગજગતોમાં
'શક્તિ' ની બાવના (Will to Power) ખીલવવા માટે એ
જરૂરની—ઉચ્ચાશયવાળી—બ્રમણ છે અને એટલા માટે
પ્રભાતી સમક્ષ દેશદાંડને 'નીતિ' અથવા 'સદ્ગુણ' તરીકે જ રણ
કરવાની જરૂર છે.

મ્હને લાગે છે કે, જે વખતે જે દેશમાં એક દુર્ગુણનું જોર
વધે તે વખતે તે દેશમાં તે દુર્ગુણના વિરોધી સદ્ગુણને હદપારના
રૂપમાં ગોઠવીને 'નીતિ' કે 'ધર્મ' તરીકે સ્થાપવાની જરૂર પડે
છે, કે જ્યાં એ પક્ષની ખેંચતાણને પરિણામે સમાજ મધ્યસ્થજ
આવવા પામે. લાંબા વખતના જોરને હંકારવા માટે તેથી પણ વિ-
શેષ પ્રતિજ્ઞાને ધરાદાપૂર્વકે વાપરવું પડે. પાતકી અને હિંસક
રૂઢિઓ ચાલતી હોય તેવે પ્રસંગે દયાની હદપારની બ્યાબ્યા ચલાવવી
પડે અને હદપારના દયાળુ એટલે કે નિર્માલ્ય જમાનાને બદલવા
માટે સખ્તાઈને ધર્મ તરીકે ઉપદેશવી પડે. આવા ઉપદેશકોને હું
'બુદ્ધ' ન માનું; કુદરતના અગ્યાસી, વિચારક અને બલવાન 'સદ્ધા'
માનું. સદ્ધિ રચનારા કોઈ દિવસ "દયાળુ" હોતા નથી, તેઓ સત્ય-
નાં જ પૂતળાં બનવાનું પસંદ કરી શકતા નથી.

હું હજાર વખત કહી ગયો છું અને ફરી કહું છું કે, ધર્મ
એ 'ધર્મરા'ની (બલવત્તમ પુરોની) 'કલા' છે. તેઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
કાળ અને સર્વવપર દૃષ્ટિ રાખીને સામાન્ય ગણને બલવાન-મહત્ત્વ-
પૂર્ણ બનાવવા માટે વ્યવસ્થા ગોઠવે છે, જોને 'ધર્મ' કહેવાય છે.
આ વ્યવસ્થા ગોઠવનારાઓ જડ અને ચૈતન્યની પ્રકૃતિને—કુદરતને
સારી રીતે બચુતા હોય છે. તેઓ જાણે છે કે મનુષ્યને વિજયશાલી
કે મહાન બનાવવા માટે પહેલું પમથીઈ એ છે કે ત્હને ધૈર્યપર
વિજય મેળવતો બનાવવો, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયવિષયક ક્રુધા અને લાલચો

સ્ક્રમિ મુદ્ધ કરતાં અને તેમાં વિજ્ય મેળવતાં તેને શિખવતું. આ આશયથી પ્રતો, તપન, ધનપૂજ્ય ઇલાદિની રચના કરવામાં આવે છે, અને એ તમામમાં સ્વર્ગદેહની લાલચ મુકવામાં આવે છે, કારણકે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખો સિવાય બીજાં કોઈ સુખોનું જ્ઞાન એ વખતે મનુષ્યને હોતું નથી. આ પ્રમાણે મનુષ્ય ક્રમેક્રમે ઇન્દ્રિયવિષયક ક્ષુધા ઉપર વિજ્ય મેળવવા લાગે છે એટલે પછી ઇન્દ્રિઓ અને મન એને પા-
જેલા અશ્વ, સીકારી કૂતરા, કૃષ્ણનું વાહન ગરૂડ, ઇત્યાદિ તરીકે કામે લાગે છે, અર્થાત્ તેના હિંચ મનોરથોને પાર પાડવામાં એ ઇન્દ્રિઓ અને મન આસાકારી નોકરની માફક કામ આપે છે. એ વખતે તે મનુષ્ય પ્રતો અને નિયમોના બંધનથી છૂટા અને ‘બલા’ ‘જૂઠા’ની વ્યાખ્યાથી ‘પર’ પડે એવો હોય છે. તે નથી માનતો હિં-
સાને અધર્મ કે અહિંસાને ધર્મ. એ દરેક કામ માટે પોતાની વ્યાખ્યા પોતે જ રચે છે.

‘It is not the evil instincts which have to be overcome, the so-called good instincts must be conquered also and consecrated anew.’ F N

આ અધ્યાત્મ પ્રથમ ક્ષત્રિયાત્માએને પ્રાપ્ત થયું હતું અને તેમની પાસેથી બ્રાહ્મણોને મળ્યું હતું, ક્ષત્રિયો એવા જગદરા અધ્યા-
ત્મી હતા કે એમને અધ્યાત્મ લજ્જાવામાં ‘મજ્જ’ પડતી પશુ એને બીજાઓ માટે અમુક આકારમાં મુકી આપવાની ગરજ તેમને નહોતી. તે કામ પાછળથી બ્રાહ્મણોએ કર્યું. જગદારે ક્ષત્રિયો ન રહ્યા અને બ્રાહ્મણો પશુ ન રહ્યા ત્યારે દેશમાં વીરત્વવાળા અધ્યાત્મનું અધઃપતન થયું અને નબળાઇને ધર્મ નથા બુદ્ધલપણને બક્ષિતનું નામ મળવા લાગ્યું. જૈન ધર્મ આજે પણ છે અને વેદ ધર્મ પણ આજે હયાત છે, નિશ્ચય નયના શાસ્ત્રો આજે મોજુદ છે અને પૂર્ણાવતાર કૃષ્ણ (The Perfect Incarnation—Superman)ની ગીતિકા પણ આજે હયાત છે, તથાપિ જૈનો અને હિંદુઓ પ્રાયઃ નિર્ભાલ્ય છે. પાંચપચાસ માનવતા અપવાદો સિવાય આજો હિંદુ આજે આધ્યાત્મિક નિર્બળતામાં સબડે છે. શક્તિ મૈયા—The will to Power—જીવનનું એ સત્ત્વ—મનુષ્યોનો એ ‘આત્મા’—આત્માનો એ ‘ધર્મ’—આજે હિંદુમાંથી રીસાઇ ગયો છે. એમાં નથી દોષ ગીતાનો, કે નથી જૈન શાસ્ત્રોનો; કુદરતમાં શક્તિ હદ વગરની

નથી, મર્યાદિત છે, જે થટી નથી અને વધતીજે નથી; પણ એક જગાએ વધે છે તો તેટલા પ્રમાણમાં ખીજી જગાએ ઘટે છે. ધર્મોને કપકો દેવો છોડીને આપણે હિંદમાં સમર્થ પુરુષો ઉત્પન્ન કરીએ તો એ સમર્થ પુરુષોનું જીવન એ જ નૂતન હિંદનો ધર્મ મનાશે, તેઓ એવા વિજ્ઞાનિક શક્તિવાળા હશે કે એમનો દરેક શબ્દ અને દરેક કાર્ય ધર્મ તરીકે જ મનાશે અને લોકો એમની દ્વારા આધ્યાત્મિક જીવન શિખશે. ધર્મો અને શીલસુત્રો નહિ, મહાન પુરુષો એ જ સુદ્ધાની બાબત છે; એઓ જ નૂતન સમાજના અને નૂતન ધર્મના સંસ્થાપક છે અને એમની પોતાની રીતે પુરાણ ધર્મના ઉદ્ધારક છે. હાલાજી! જવા દો જેનીઝૂમને અને ખીજી દરેક હઝૂમને ચર્ચવાની તકલીફ; એમાં ત્હમગ જેવા મહાપુરુષોનો નવો આત્મા સુકી સજીવન કરે એ જ જરૂરનું છે. Transvaluation of all values, giving new values to all current doctrines and beliefs is what is badly needed. Commanders and Krishnas are what the world needs and needs most badly.

ક્રાન્સ કંસ્કીલાલ હતું, એક જ Superman નેપોલીઅન પાક્યો અને ક્રાન્સ આખું બદલાઈ ગયું, જે કે એણે કોઈ 'ધર્મ' ઉપદેશવાની દરકાર કરી નહતી.

મગજ એ શરીરમાં સૌથી અગત્યનો ભાગ છે, પણ એની હયાતી અને મહત્તા જાળવવા માટે લાયક, પગ અને પેટ વગેરેની પણ જરૂર છે. રાજ કન્નુ એ મગજનો 'ધર્મ' છે, પણ એમ કહ્યું સાઈ છે કે મુગામુગા આગ્રા પાળવી એને જ પેટ વગેરેએ પોતાને 'ધર્મ' માન્યો છે. દયાળુ અને સર્વથા હિંસાને પાપ માનનારાની હયાતી હોય એ પણ 'રાજમાર્ગી'ના આશ્રય પાર પાડવામાં જરૂરનું તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વ સાથે ઢીકાવાને બદલે એ તત્ત્વને કામમાં લેનાર પુરુષો ઉત્પન્ન કરવાની વધારે જરૂર છે. "None of them wish to bear the burden of the commander; but they will perform the most strenuous task if only thou commandest them." x x x "Oh the profound sterility of the nineteenth century! I have not encountered a single man

who really had a New Ideal to bring forward. Apparently everything is decadence. We should so direct this movement of decline that it may provide the strongest with a new form of existence." "No leaps must be made in virtue! But everyone must be given a different path! Not leading to the highest development of each! Yet everyone may be a bridge and an example for others." * * * "To help, to pity, to submit and to renounce personal attacks with a good will,—these things may make even insignificant and superficial men tolerable to the eye such men must not be contradicted in their belief that this good will is 'virtue in itself'." x x x "The so-called morality is the concern of those who cannot free themselves from it for such people 'morality' therefore belongs to the Conditions of existence. It is impossible to refute conditions of existence."

હાહાજી કહે છે કે, અને ખર જ કહે છે કે, મહાત્મા દાસ્તદૌય-ની અહિંસા તો આજકાલની છે, પણ જૈનોમાં તો હજારો વર્ષથી અહિંસાના સિદ્ધાન્તની પૂજા થતી આવી છે; માત્ર છેલ્લાં ૧૫૦૦ વર્ષથી જ દેસ પુરુષાર્થદીન થયો છે, તે પહેલાંના જૈનો અને અન્ય હિંદીઓ વીર હતા. ખતલખ કે અહિંસા પહેલાં હતી અને આજે પણ છે, છતાં આજના જેવું નિર્માલ્યપણું પહેલાં ન હોતું : આતું કારણ શું ? પ્રખલ આત્માઓની ન્યૂનતા અથવા ખોટું પ્રખલ આત્માઓ સિવાય ખીન્નઓથી મહાન સિદ્ધાન્તનું રહસ્યજ્ઞાન સ્ક્રમજી સ્કાય નહિ, અને તેઓ પોતાની નબળી પ્રકૃતિને સ્ફેલું લાગે તે જ કરવા લલચાય. આ જ કારણથી જૈનસામકારોએ ઠરાવ્યું હતું કે, જૈન 'સૂત્રો' માત્ર 'અધિકારી' જીવાત્માઓએ જ વાંચવા; ખીન્નઓએ તો 'અધિકારી'ઓ કહે તેમ કરવું. શાસ્ત્રો

અથવા મહન તત્વો મહન અને સમર્થ પુરવો માટે છે; બીજાઓ માટે—સામાન્ય મણુ માટે—તો સમર્થ પુરવો સમયાનુકૂળ આગ્રાઓ 'રચે' તે જ 'ધર્મ' ! કેવું મહાન સત્ય ! પરન્તુ 'અધિકારી'ઓ બધે થયા એટલે પછી લોકો ભેવડા બૃદ્ધ થયા. આમાં શાસ્ત્રોનો શો દોષ ? સમય પશ્ચાત્ત છે એટલે અનેક નિમિત્તો બની આવે છે : છુદ્ધ માત્ર નિમિત્તને જોઇ શકે છે, તેની પાછળના યન્ત્રને તે જોઇ શકતી નથી.

લાલાજી એ પણ કહે છે કે, જે જૈનો અહિંસાના સિદ્ધાન્તમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાનો દાવો કરે છે તેઓ પોતે જ પોતાના વર્તન દ્વારા સાબીત કરી આપે છે કે અહિંસાનો અવિચારી ઉપયોગ મનુષ્યના જીવનને દંભી, કૃતમી અને નિર્માલ્ય બનાવે છે, એમના કથનને પ્રુલ્લા રૂપમાં કહીએ તો, જૈનો પ્રાયઃ આવા બની ગયા છે. લાલા સ્વપ્નપતરાયને બદલે બીજી કોઇ વ્યક્તિની કલ્પમયી આ શબ્દો લખાયા હોત તો જૈનો કેટલુંએ તોદ્ધાન કરવા મડી પડ્યા હોત ! પણ જૈન કુટુંબમાં જન્મેલા લાલાજીના આ કથનને એ જ કુટુંબમાં જન્મેલો હું અનુભવથી ટેકો આપી શકીશ. જૈનોની બેહદ સેવા બળવનાર પડિત અમરુતલાલ શૈલીને કાંઈપણ તપાસ વગર મર્યાદા વગરની મુદત માટે જેલમાં હડસેલી દેવામાં આવ્યો, તે છતાં આ 'દમાળુ' હોવાનો દાવો કરનારી જૈન કોમે તેને છોડવવાના કે ઇનસાફ અપાવવાનાં ક્યાં પગલાં ભરી ? શું આ કૃતમ-તાની અવધિ નથી ? દમાના સિદ્ધાન્તની પોઠ મકનારાઓને ફાંસ નહિ તો આ બીજું શું છે ? નમાલાપણાની ખાત્રી કરાવનાર આના જેવો બીજો કયો પુરાવો મળી શકે ? મહેને યાદ છે કે શરૂઆતમાં જન્હારે મહે આ સમ્બન્ધમાં વિચાર કરવા માટે ત્રણે જૈન શીરકાની એક સભા મુ'બતમાં બોલાવવા કોશીશ કરી તે વખતે એક દિગમ્બર પત્રે " અમરુતલાલને છોડાવવાનો ચત્ત કરવો એ 'ધર્મ' નથી " એવું લોકોને સ્પષ્ટભવવવા માટે લાંબીચોડી દીલસુદી ડો'ળી હતી અને નિર્દયતા તથા હીનકારાપણાની અવધિ કરી હતી. હમણાં હું જન્હારે આ લખું છું ત્હારે મહેને ખબર માત્રા છે કે એક સાત્તસંપન્ન શ્રીતામ્બર મૂર્તિપૂજક આગેવાને અમરુતલાલના છૂટકારા બાબતમાં એ કોમના અમુક પત્રમાં કાંઈ ન લખવા દેવું એવી સલાહ

ખીજ આમેવાનેને લખી જણાવી છે. હીચકારી પ્રકૃતિ હમેશ ઉચ્ચ-તમ શીક્ષણીને પણ હીચકારી સ્વરૂપ જ આવે છે. આ માત્ર કેદરતનો કાનુન છે; ધર્મનો એમાં શું દોષ છે ? હું ઇચ્છું છું કે આવા ભોકાને —આવી ‘ધર્મની પુ’છડીઓ’ને લૂટારા, ધાડપાડુઓ અને જુલમી રાજાઓનો પ્રસંગ મળે અને એમાંથી તેઓ નવું અને ખરૂં શિક્ષણ પામે. જોનો ‘દંભી’ નથી એમ જો કોઈ હિમતથી કહેવા બહાર પડે પડે તો એના જવાબમાં એક નહિ પણ અગ્યારસો દાખલા આપવા કું તૈયાર છું. આખા હિંદે અગ્નિનલાલ વાળા બનાવ પર ટીકા કરવા માંડી ત્હારે પોતામાં કાંઈક દેવત છે ખરૂં એવો દેખાવ કરવા માટે દિગમ્બર જોનોએ પોતાની કાંદર-સમાં ઠરાવ કર્યો (કરવો પડ્યો) કે આ બાબતમાં એક ઉપ્યુટેશન ના. વાંદરસરોય પાસે મોકલવું. આ ઠરાવ હજી પડ્યો પડ્યો સડ્યા કરે છે અને નિર્દોષ અગ્નિન પણ જોલમાં સડ્યા કરે છે. જોનો ઉપર હું છાસવારે ને છાસવારે બખાળા કહાડું છું તે અમર્યા જ કહાડું છું એમ કયો વિચારવાન મનુષ્ય છાતી પર હાથ મૂકીને કહી શકશે ?

હિંદી મહાત્મા ગાંધી રશિયન મહાત્મા દાસ્તોયેવના સિદ્ધાન્તનું અનુકરણ કરે છે એ બાબતમાં પણ લાલાજીએ વાળખી જ ‘ગ્રેટર’ કહાવ્યો છે. ‘Passive Resistance’ એ એક સદ્ગુણ ખરો, પણ સધળા સંજોગોમાં તે નહિ જ. ખરો જૈન એટલે એક સમ્પૂર્ણ મનુષ્ય કોઈ ચીજની કિમત એક જ દૃષ્ટિથી આંધી શકે નહિ : તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવ એવાં ચારે તત્ત્વો પર નજર રાખીને કિમત આંકે. સચ્ચારિત્ર હોવું એ અતિ દુકર મનાયુ છે એનું કારણ જ એ છે કે કયે વખતે અને કયા સંજોગોમાં કેવું વર્તન ચલાવવું એ બાબતને નિર્ણય કરવામાં એણે પુષ્કળ ‘વિવેક’ (discrimination) કરવો પડે છે, અનેક ‘નય’ અને ‘નિષ્કેષ’ — અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચાર કરવો પડે છે. વિચાર જેમ તથાઈ દૃષ્ટિબિંદુઓથી કરાય અને તે સાથે વળી નિર્ણય જેમ ત્વરથી કરાય, તેમ માણસનું ચારિત્ર વધારે ઉચ્ચ ગણાય. એક જ ચીજને હમેશને માટે વળગી રહેવામાં ચારિત્રની મહત્તા નથી. રશિયા જેવા કૂરતામાં મળ માનનારા દેશ-કાળમાં હદપારની દ્યા પ્રભોધનાર રાસ્ટ્રોય અવશ્ય ધર્મમૂર્તિ ગણાવો જોઈએ, જીવતા માણસને વિનાકારણે ખીલા મારવામાં મળ માનનારા દેશ-કાળમાં ક્રાઇમટ તથા મૂર્ખાઈથી

પશુઓને હોમવામાં મળ્યે છેનારા દેશ-કાળમાં છુદ્ધ ખરેખર ધર્મ-
મૂર્તિઓ—પરમેશ્વરો—મણ્ડાલ અને મણ્ડાલ જોઈએ. જૈન શાસ્ત્રોમાંના
એક ‘વિપાકસૂત્ર’ના ત્રીજા અધ્યયનમાં તે વખતની પીણાચી પ્રકૃતિ-
નો ખ્યાલ આપતી એક નોંધ છે, જે આ પ્રમાણે છે : “ અમણ્ડ
હાગવાન મહાવીરના વડા શિષ્ય ગૌતમ, હાગવાનની આરા માગી,
આમમાં ગોચરી માટે ગયા, જ્યાં તહેમણે રાજાશાસનમાં નીચે
મુજબનો દેખાવ જોયો એક પુરુષને જે હાથે બાધીને, બધા હાથી-
ધોડા અને હથિયારબધ માણસોની વચ્ચે, રાજાના માણસો પહેલા
ચક્રે બેસાડીને, તેની સમક્ષ તેના આઠ કાકીઓને મારી, તેઓ
તરફડતા અને દયાજનક શબ્દો કરતા હોવા છતાં, નેઓના શરીરના
મામના કાકણી સરખા કકડા કરી તેને ખવરાવે છે બીજા ચક્રે,
આઠ કાકીઓને તેની સમક્ષ મારીને તેમનું માંસ તેને ખવરાવે છે.
ત્રીજા ચક્રે, આઠ વડા કાકીઓને અને ચોથા ચક્રે આઠ વડી
કાકીઓને મારીને તેમનું માંસ તે બદીવાનને ખવરાવે છે. પાંચમા
ચક્રે તેના પોતાના આઠ પુત્રો, છઠ્ઠા ચક્રે આઠ પુત્રવધુઓ, સા-
તમા ચક્રે આઠ જમાઇ, આઠમા ચક્રે આઠ પુત્રીઓ, નવમા
ચક્રે આઠ પુત્રીના પુત્રો, દસમા ચક્રે આઠ પુત્રીની પુત્રીઓ
અગીઆરમા ચક્રે આઠ પુત્રીની પુત્રીઓના પતિ, બારમા ચક્રે આઠ
પુત્રીના પુત્રોની વધુઓ, તેરમા ચક્રે આઠ દુઆ, ચૌદમા ચક્રે
આઠ ફાઇઓ, પંદરમા ચક્રે આઠ માસા, સોળમા ચક્રે આઠ
માસીઓ, સતરમા ચક્રે આઠ મામા, અને અઠ્ઠરમા ચક્રે બાકી
રહેલા મિત્રા, સહજાતિ, સગેવ, દાસ-દાસી તથા માતાપિતાને
મારીને તેમના કાકણી સરખા માસના ટુકડા કરી ખવરાવે છે અને
તેઓનું કોહી પાષ છે. ” આ વર્ણન વાંચતા કોને નહિ લાગે કે
નિર્દયતા અને નિર્ણયક કરતાની અવધિને એ જમાનો હશે ?
ધ્યાનમાં રહે કે, એક માણસના માની લીધેલા કે ખરા ગુન્હા માટે
તેને એકલાને જ નહિ પણ તેના માતા-પિતા, પુત્ર-પુત્રીઓ, અને
માતા-પિતા તથા પુત્ર-પુત્રીઓના કુલ સગાસજીબીઓ અને છેવટે
જોતીઓ તેમજ નોકરીને પણ રીબાવીરીબાવીને મારવામાં આવતા
અને તે પણ બહેર સ્ત્રી ઉપર મારવામાં આવતા, અને રાજાને
કે કોકને તે આશ્ચર્ય લાગતું નહિ. આવા કાળમાં એટલી જ
‘દીલી’ની દયા મનુષ્યોને Standard Virtues અથવા આદર્શ

સહગુણ તરીકે સિખવવાની 'કલા' વાપરનાર ખરે જ ધર્મચર્ચા-ધર્મર કહેવાયો જોઈએ. પણ આજે હિંદુમાં ક્યાં છે એવી ફર પ્રકૃતિ ? સ્વરક્ષણનો વિચાર પણ જોઈએ હિંસા તુલ્ય કામે છે એવા આ દેશના આ સમયમાં હૃદયારની દયાના અને *Passive Resistance* ના સહગુણને આદર્શ કરાવવામાં આવે તો ઉલટી વધારે અસાધી થવાની.

મહાત્મા ગાંધી એક સાચા, પ્રમાણિક આશયવાળા, સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપી ચુકેલા નર છે; પણ મુનસ શાસ્ત્ર અને જમતના ઇતિહાસનું અધ્યયન કરવાનું હેમને હજી બાકી રહે છે. અસખત તેઓ સત્યાગ્રહી છે, દુરાગ્રહી નથી, તેથી અનુભવ વધતાં જૂલ જણાય તો તે કમુલ કરવામાં કદાપિ અચકામ તેવા નથી. હેમના સત્યાગ્રહ યજ્ઞમાં દૂધઅને ધી ખાવાની મના કરાયલી હતી, કારણ કે એમાં એમણે 'હિંસા' માની હતી, પરંતુ પાછળથી એ મના દૂર કરી હતી. અપરપર્ય જાતિ સાથે રહેવા અને જમવાની રીત એ આશ્રમમાં આર કરી હતી, પણ પાછળથી એક જાહેર ભાષણમાં નાન-જાતની હિંમાયત કરી હતી. તાત્પર્ય કે, હિંદીઓએ એમ નથી માનવું જોઈતું કે મહાત્મા ગાંધીના વિચારો છેવટના છે. તેઓ હજી અવ-લોકન કરે છે અને જેમ જેમ વિશેષ દૃષ્ટિમિદુધી વિચારવાની જોઈએ તેમ તેમ મળતી ન્યૂ છે અને જશે તેમ તેમ તેઓ વધારે ઝીંક નિશ્ચયપર આવતા જશે. તેઓ ઉત્કાન્તના રસ્તાપર છે અને એ રસ્તાપર વેગથી કુચ કરવામાં પડતી દરેક આપત્તિ ધીરથી સહન કરે છે. કિંમત બરનારને ચીજ અવશ્ય મળે છે, તેમ જોઈએ પણ સત્ય અવશ્ય મળશે. સુખાગ્યે લાલા લજપતરાયે પોતાના વિચારો જાહેર કરીને એક અતિ અગત્યના સવાલની ચર્ચા અને ઉદાપોહ માટે લોકોને અને લોકોના આગેવાનોને જગાડ્યા છે. આપણે ઇચ્છીશું કે લોકો અને લોકોના આગેવાનો પોતાની પ્રમાણિક આન્યતાઓ સંબંધમાં—તે માટે ખીજાઓ ગમે તેમ માને તો પણ—ખુલ્લી રીતે બોલવામાં અને હૃદયને પ્રમાણિક રહીને હેનો બચાવ કરવામાં તેમજ તે અસત્ય જણાય તો (બીર કે અંચળ તરીકેની ટીકા સહન કરીને પણ) તે આન્યતાને છોડવામાં, સરમાશે નહિ.

જૈનોએ આશ્વસોની કિયાઓ જૈન શાસ્ત્રોમાં પુસ્તકી છે:—ધર્મ વિષય પર સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની પ્રાથમિક સિદ્ધિમાં—

સુમારે દસેક વર્ષ ઉપર-મ્હેં એક ન્હોતો હતકાસ મંથ લખ્યો હતો, કે જેને પાછળથી અંગ્રેજી 'જૈન ગેઝીટ' ના વિદ્વાન હિમમ્મર અધિપતિએ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરીને એ પત્રમાં પ્રમટ કર્યો હતો. એ લેખમાં મ્હેં જણાવ્યું હતું કે, જૈનોએ ધણીખરી ક્રિયાઓ એક અથવા બીજા કારણથી છાલણો પાસેથી ઉછીની લીધી છે અને એવી રીતે ઉછીની લેવાની કે નક્ક કરવાની ખરી વાતને છુપાવી જાનીઓના અસલ ફરમાન તરીકે એ ક્રિયાઓને મનાવી છે. મ્હારી એ માન્યતાને પુષ્ટિ આપનારો એક ઉલ્લેખ 'જૈન હિતૌષી' (જુન, ૧૯૧૬)માં શ્રીયુત ઉદયલાલ કાશલીવાલના હક્ષિણ પ્રવાસ વર્ણન-પાળા લેખમાં જોઈ મ્હને હર્ષ થાય એ સ્વાભાવિક છે. તે મહાકવ્ય લખે છે. " મ્હેંસુરથી શ્રીયુત પડિત દૌર્ગંધિ જિનદાસ સાચીની સોખત મળી ગઈ, કે જે એ પ્રાન્તમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન અને સાહિત્ય-નિપુણ પડિત છે. એમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી એક મહત્વની વાત જાણવામાં આવી. એમણે કહ્યું કે, જૈન ધર્મમાં સંધ્યા, આચમન, તર્પણ, યજોપવિત આદિ જે જે બાજુ આચાર છે-સંસ્કાર છે-તે સર્વ જૈન ધર્મમાં પાછળથી દાખલ કરાયેલા છે. એનું કારણ એમ છે કે, પ્રથમ અહીં છાલણોનું બહુ જોર હતું અને જૈનોના તેઓ કદર દેખી હતા. જૈનોને તેઓ નારિતક, શ્દ્ર વગેરે કહી અપમાન કરતા હતા. તેઓએ એ વખતના રાજાઓને એટલે સુધી પોતાના કાણુમાં લીધા હતા કે જૈન વિદ્વાનોના આશિર્વાદ લેવાનું પણ તે રાજાઓ સ્વીકારતા નહતા. આ વખતે જૈન ધર્મમાં સમર્થ વિદ્વાનો મોજુદ હતા; પરન્તુ યજોપવિત આદિ બાજુ આચાર તે વખતે જૈન ધર્મમાં નહતા, તેથી હેમને શ્દ્ર માનવામાં આવતા. ભગવાન જિનસેન સ્વામી એ જમાનામાં ધર્મ મયા; હેમણે તે વખતની પરિસ્થિતિઓને જોઈને અને જૈનોના માથેથી શ્દ્રત્વનું કલંક દૂર કરવા ખાતર કેટલીક છાલણુ ધર્મની વાતોને પોતાના ધર્મમાં દાખલ કરી અને ઘોડોધણો ફેરફાર કરીને એ ક્રિયાઓને જૈન ધર્મનું રૂપ આપ્યું. આદિપુરાણનો જરા હડી દૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરવાથી જણાય છે કે, જેવી રીતે છાલણુએ પોતાના રાજાઓને જૈન વિદ્વાનોના આશિર્વાદ સ્વીકારતાં વાયાં હતા તેવી જ રીતે આદિપુરાણમાં જૈન રાજાઓને છાલણુના આશિર્વાદ નહિ સ્વીકારવાનો ઉપદેશ કરાયો છે. સાચીજીએ કહ્યું, એ જ કારણથી

આદિપુરાણથી પહેલાંના, આ વિષયનો કોઇ 'મંત્ર' નથી મળતો."... ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં મોહાંધ યથેલા અને પોતાના વર્ગમાં ચાલી આવતી ક્રિયાની 'સમ્માધ' બતાવવા ખાતર કોર્ટદરબાર અને બાળાબાળીનું હથીઆર ભેનારા લોકોએ પડિત દૈર્ઘ્યિ બિનદાસ સાચીના આ કથન પર પુરતો વિચાર કરવો પટે છે. કેટલીક વખતે તદ્દન પ્રાથમિક સ્થિતિના જીવોને એક પગલુ આગળ વધારવાનું સાધન પુરું પાડવાના શુભ (નહિ કે 'શુદ્ધ') આશયથી, કેટલીક વખતે ધર્મનો હમ થવાની ધાસ્તીને લીધે તાત્કાલિક જરૂરીઆત પુરી પાડી શકે એવા સિદ્ધાન્તો અને ક્રિયાઓ ' ઉત્પન્ન કરવા 'ની પ્રજ્ઞ પડવાથી, કેટલીક વખતે સામાન્ય ગણને રચીકર થઇ પડી હોય એવી બીજા ધર્મોની ક્રિયાઓનું અનુકરણ કરવાની લાલચ બલવાન થઇ પડવાથી, કેટલીક વખતે બીજા ધર્મના નિદાને જૈન ધર્મમાં બળતાં તેઓના લોહીમાં બળી ગયેલા પૂર્વ સંસ્કારોની અસર -તેઓ પોતે પણ ન જાણે તેવી રીતે-લેમના હાથે પાછળથી લખાયેલા જૈન મંથેમાં પડી જવાથી, કેટલીક વખતે કોઇ નવિન ક્રિયા કે નવિન સિદ્ધાન્ત દ્વારા સમાજ પર પોતાનું બલ જમાવવાની કોઇ બલવાન આત્માને ઇચ્છા થવાથી, અને કોઇ વખત તો માત્ર અજ્ઞાનતા કે મૂર્ખાઈના કારણથી જ, ક્રિયાઓ જન્મી છે અને પોષાઇ છે. એનું આ જાતનું મૂળ જાણ્યા પછી કયો ડાહ્યો પુરુષ એના ઉપર મુગ્ધ થઇ ખુવારી માગી લેશે ?

આ પ્રસંગે બીજી પણ એક સૂચના કરવાની જરૂર જણાય છે: જૈન નરેશોએ કદાપિ શ્રાદ્ધાણું પડિતના આશિર્વાદ સ્વીકારવા નહિ એવું ફરમાન જે વખતે સમકિત પ્રબોધનાર સાચના વચન તરીકે ક્રિયવ્યુ હશે તે વખતના જૈન નરેશો બિચારા, નરકની પક્ષીકથી, ગમે તેવા પવિત્ર શ્રાદ્ધાણુના આશિર્વાદ (ઇચ્છા હોવા છતાં) ભેતાં અટક્યા હશે. સામાન્ય અક્ષલ (common sense) અને સાચકારોએ કદાપિ નરકનું હથીઆર. એ જે વચ્ચેના પુદ્ગમાં હમેશાં નરક જીતે છે ! એ વખતના જૈન નરેશો જે શ્રાદ્ધાણુના આશિર્વાદ ભેત તો નરકમાં જાત અને આજે તો નરકનો કાયદો બદલાઇ ગયો: આજે શ્રાદ્ધાણુના આશિર્વાદ ભેનાર જૈન રાજા કે પ્રજાને નરકની સજા મળતી બધ થઇ ગઇ ! મતલબ કે સ્વર્ગ-નરકના કાયદા હમેશાં બદલાતા રહે છે, અને સ્વર્ગ-નરકને ' ઉત્પન્ન કરવા 'ની તેમજ

‘ તોફાન ’ની શક્તિ ‘ માડરો ’ના ‘ બરવાડો ’માં છુપાયેલી છે. શીવ અને વિષ્ણુ ભગવાનનું જે વખતે જોર હતું તે જમાનામાં જો હું જૈન ‘ બરવાડ ’ હોત તો હું એવું સાત્ત્વ રચત કે શીવ અને વિષ્ણુની માફક મિઠાવીરની પથ્થુ મૂર્તિ પૂજવી અને જોઓ ન પૂજે તે જૈન ધર્મના વિરાધક હોઈ ‘ નરક ’માં જશો. આજે જો હું ‘ બરવાડ ’ તો પાઠ બજાવવા ઇચ્છું કે એમ કરવાની જરૂર જોઈ તો એવું સાત્ત્વ રચું કે, કાશ્મીરાહમુર તીર્થંકર પોતાના ભક્તિમાન ગણધર જોવાને પથ (હમેશ સાથે રહી ભક્તિ કરવા છતાં) સુક્તિ આપી શક્યા નહતા અને એમનો વિશેષ જ શિષ્યને સુક્તિદાતા યથ પડ્યો હતો, તો પછી એ દેવના સજીવ કે નિર્જીવ પ્રતિનિધિને પૂજવાથી સુક્તિ મળવાની આશા રાખવી એ ખાલી ફાંફાં છે; ‘ સુક્તિ ’ની જ જોઓ ગરજ રાખના હોય ત્હેમણે તો એ ‘ મિથ્યાત્વ ’ થી બચવું જોઈએ છે.

‘ પાટણની પ્રભુતા ’ વિરૂદ્ધ જૈનોનો પોકાર — ‘ જૈન મ્હેતાઓર કોન્દરન્સ હૈરલ્ક ’ પત્રના જીવન માસના અંકમાં ‘ પાટણની પ્રભુતા ’ નામના એક પુસ્તક વિરૂદ્ધ ઉઠાવવામાં આવેલો પોકાર વાંચતાં એ પુસ્તક જોવાની મ્હને સહજ ઇચ્છા થઈ. પોકાર ઉઠાવનાર મ્હારા વિદ્વાન મિત્ર પાસેથી પુસ્તક માગી લઈ એક અહોરાત્રિ ત્હેનું અધ્યયન કરવાને પરિણામે પોકાર ઉઠાવનાર તંત્રી મહાશયનો આભાર માનવાની મ્હને પ્રેરણા થઈ; કારણ કે જો પોકાર ન ઉઠ્યો હોત તો આવા એક પ્રતિભાશાલી પુસ્તકથી હું કદાચ છેક જ અજાણ્યો રહેવા પામત. હું તે પુસ્તકને શ્રી શ્રી વાંચવાની પ્રેરણાને દાખી શક્યો નહિ: એટલું તે બલદાયક, ખુબીદાર, સુબવસ્થિત થતના વાળું, બિન્ન બિન્ન માર્ગે સામર્થ્ય ધરાવતી પ્રકૃતિઓનું આબેહુબ ચિત્ર આલેખવામાં સફલ નીવડેલું, ‘ કલા ’ના નયુના રૂપ, તેજસ્વી સૃષ્ટિ રચવામાં નિપુણ, સુંદર પુસ્તક હતું. પુસ્તક વાંચી રહ્યા બાદ મ્હને ઇચ્છા થઈ કે મ્હારે ત્હેના લેખક રા. ‘ ધનસ્યામ ’નું પુરું નામ-કામ મેળવી ત્હેમને મળવું અને આવી એક જાણ્ય ‘ સૃષ્ટિ ’ના ‘ ક્ષણ ’ બનવામાં ત્હેમને મળેલી શક્તિ માટે ત્હેમને અભિનંદન આપવું. મુજનો દોરો પુરો ફૂટ્યો નથી એવા એ નવજવાનને મળતાં મ્હાફે હૃદય એવી વતન આશાથી નાચવા લાગ્યું કે, “ જુનરાતમાં નવ જીવનો સંસાર થવા લાગ્યો ખરો! હિંદમાં શક્તિ દેવીનાં-જીવના

પ્રસન્નમી ધર્મનાં-પનોતાં પગલાં થવા લાગ્યાં ખરાં ! ” પરન્તુ થોડા જ વખતમાં આ આશાઓને ફટકો લગાવનાર એક ‘સમાચાર’ મળે મળ્યા કે, જે પુસ્તકને હું ‘આટલું’ ઉત્તમ માનું છું તેના વિરુદ્ધ કાયદેસર પગલાં લેવાને ‘જૈન એસોસીએશન ઓફ ઇન્ડિયા’ દ્વારા કેટલાકો હિલચાલ ચલાવે છે. અલગત, જૈનોની નિર્બંધીયુદ્ધિપર, વિવેકશક્તિની પામરતા પર, તલવારોને ત્યજી ત્યારથી કોર્ટદરબાર અને છાપાં-પુસ્તકો દ્વારા બલ બતાવવાની તહેમને લાગેલી વિજયધ્વજ પર મળે બહુ લાગી આવ્યું. રા. ‘ધનસ્થામ’ જેવી એકાદ બે ભક્તિઓ હારે કે જીતે એની મળે ઝોળી જ પરવા હતી, પરન્તુ જૈનોનો ‘જય’ નો શોખ આટલો પતિત થયો એ ખ્યાલ તો મળે ધડિ-અરને માટે મ્તજ્જ બનાવવાને પુરતો હતો. તથાપિ, એ ખેદની ‘શ્લાગણી’ પર પણ હું કર્મવાદની મદદ વડે વિજય પામ્યો. દુનિયામાં જે કાંઈ બને છે તે કશા માટે ખેદ કરવાની જરૂર નથી. શક્તિ બુધાવી ખેડેલા દેશમાં-મહત્તાને વિસરી જઈ ‘હલકા’ ‘શોખો’માં ગબડી પડેલા સમાજમાં જેટલી જરૂર શક્તિદાયક વિચારોની પ્રેરણાની છે, તેટલી જ જરૂર એ વિચારો સ્થાપે થતા સુંદરની પશ્ચ છે. મુદ્દ નથી ત્યાં ઉત્તમની ઉત્તમતા જાહેરમાં આવતી નથી, અને એવી જાહેરાત વગર ઉત્તમ બાવો બહોળા વિસ્તારમાં ફેલાવો પામી શકતા નથી. રા. ‘ધનસ્થામ’ તું ગમે તે થાઓ, પશ્ચ એમણે ‘રચેલી’ ‘પ્રભુતા’ નો વિજય જ છે અને એ વિજય વિશેષતઃ થોડાએક જૈનોએ અચાન અને મોહ વશ ઉઠાવેલા પ્રતિરોધને જ આભારી છે.

જેઓ તે પુસ્તક સ્થાપે અવાજ ઉઠાવે છે તેઓ કહે છે કે, આ પુસ્તક જૈન સમાજ અને જૈન ધર્મની ધર્જીતને નુકશાન કરનાર છે. એમનો મુખ્ય વાધો આનંદસૂરિ નામના જૈન જતિના પાત્ર સંબંધમાં છે, કે જહને રાજ્યપ્રકરણી બાબતોમાં ભાગ લેતો બતાવવામાં આવ્યો છે. અરેરે, આજના જૈનો-રાજ્યપ્રકરણી બાબતેથી પોતાને અબડાતા માનનારા જૈનો-ગરુડ, વાડા અને તડમાં જ પોતાની સધળી પ્રવૃત્તિઓને ઝોંધી રાખવામાં ‘રસ’ લેતા જૈનો પોતાના જેવા જ નિર્મલ સધળા જમાનાના જૈનોને, બનાવવા છાડે છે ! શુભ-રાતનું મોરવ જૈનોને આભારી હતું એ વાતથી હું તો ‘અભિસન’ લઉં છું, અને જૈન ધર્મના અર્ધસાધુઓ અર્થાત ‘જતિ’ઓ (કે જેઓ પંચમહાવ્રતધારી ‘સાધુ’ ન હતા) એ મહત્વપૂર્ણ પ્રવૃત્તિનક

‘નાયક’ બન્યા હોય તો એનાથી વધારે આનંદાચક વધામણી મહારે માટે બીજી કશું હોઈ શકે ? ભોંકાના ઊંકરા ઉઠાવી જવા કે ખરી-દવા, દોરાધાગા કરી ચૂર્ણ કરીએને દસાવવી, જેનોમાં અંદરો-અંદર કલકનો બીજી રોપવાં, ઇન્દ્રિયતપ્તિમાં તસ્લીન રહેવું, એ સર્વ પૂર્વકાળના અને હાલના પણ ધણાએક જાતિઓમાં જેવામાં આવે તે જેનોથી સહન થાય, અને ઇન્દ્રિય સુખોની લેશ પણ દરકાર વગરનો, સ્વાર્થથી વર થયેલો, ખુસલમાનોના વારંવાર થતા હુમલા સહારે જીવરાતને હમેશને માટે ટકાવી રાખવાનો મહામંત્ર સાધવામાં અડગપણે લાગેલો, જૈન ધર્મને દેશધર્મ-રાજધર્મ બતાવવાની દીવ્ય ‘આગ’થી બળતો એક આનંદસૂરિ આજના જેનોથી જોઈ શકાતો નથી ! આથી જોઈ શકે ? ધેટાથી સિંહ જોવો જન્ય ? માણસ પોતપોતાનો દેવ પોતાના જેવો જ કહે છે—બનાવે છે; અને તે છતાં મનાવે છે એમ કે એ દેવે અમને બનાવ્યા છે !

‘પાટણની પ્રજુતા’ પુસ્તક લખનારે—જણુતા કે અજણુતા—જેનોની જ પ્રજુતા ચીતરી છે. પોતાના અસાધારણ બુદ્ધિબળથી, રાજપ્રપંચની અલૌકિક શક્તિથી, દેશપ્રેમની કદાપિ નહિ બુઝાય તેવી આગથી, રાજ્ય તરફની પૂર્ણ વફાદારીથી, પ્રજાનું હિત કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી, પોતાનાં પ્રિય સગાઓના અને પોતાની સત્તાના એજે પણ દેશનું રક્ષણ કરવાની અડગ વૃત્તિથી, જળહળી રહેલું સુખ્ય પાત્ર શુભલ મંત્રી છે, કે જે એક ‘જૈન’ છે. બલભલા ક્ષત્રિઓ પણ જહેની અદેખાઈ કરે એવી-કદી ન વાળી શકાય એવી-ધૃત્ત્વા શક્તિ (will power) વાળી રાણી ચીનજહેવીનું પાત્ર પણ જૈન છે. ‘એક ધર્મ સિવાય પ્રજાકીય એકતા નથી અને પ્રજાકીય એકતા વગર સ્વદેશરક્ષણ સંભવિત નથી’ એવો એક સિદ્ધાંત જહેની રંગરંગે વ્યાપી રહ્યો હતો અને એ સિદ્ધાંતની સફલતા માટે જહેણે પોતાના સુખો, આરામ, કીર્તિ સુદાંને તિલાંજલિ આપવામાં ‘મજા’ આની હતી તથા સર્વોપરિ બુદ્ધિ ધરાવતા શુભલ મંત્રી જેવાને પણ જહેણે એકવાર ધખડ ખવરાવી હતી, એટલું જ નહિ પણ અવિતબ્યતા (Fate) એ એના પુરુષાર્થ (Effort) ને વારી નહિ આપવાથી થયેલા પોતાના પરાજય વખતે પણ જહેણે પોતાનો સિદ્ધાંત તિલભાત્ર અદલ્યો નહિ અને પદી અને છૂંતની લાલચો સહારે જહેણે તિસ્તકારપુકા હાસ્ય કર્યું, એવા આનંદસૂરિનું પાત્ર પણ

જૈન છે. શાન્તુ શેઠ, ઉંઠો, વગેરે જૈન પાત્રો પણ મુનરાતની કાર્તિકમાં ઉમેરો કરનારાં છે.

એવી જ રીતે, અલખત, આઠાણુ ધર્માનુયાયી ત્રિશુવન, મંડલેશ્વર, પ્રસન્ન, સામળખારોટ, ઇત્યાદિ પાત્રો પણ પોતપોતાની રીતે મહાન છે. દરેક પાત્રમાં જૂદી જ જાતનું લક્ષણ છે, પણ પ્રુખી એ છે કે દરેક પોતાના લક્ષણને વકાદાર છે.

પુસ્તકમાંથી થોડાએક નમુના અત્રે રજુ કરવાની લાલચને હું રોકી શકીશ નહિ.

(૧)

[શાન્તમહેશમાં કૃપી રીતે હાખલ થયેલા મંડલેશ્વર અને એવી જ રીતે આવેલા જાતિ આનંદસુરિ બન્નેનો એકએક મોટો યત્તા તે બેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થાય છે--]

“ જાતિજી ! એકએકની વાત જાણવામાં હાલ માલ નથી. પણ તમે કહો છો તે ખરૂં લાગે છે : આપણે મિત્રો યજ્ઞયું એમ લાગે છે, કે પછી કાં તો કદાં વેરી ! ”

“ હમણા આ જૂનિમાં વૈરનો જ ધ્વનિ સમજાય છે. ”

“ તે આવકોનો પ્રતાપ, ” રજપૂતે ઉતર વાળ્યો.

“ કે પછી રાજપૂતોનો, ” જાતિએ જવાબ આપ્યો.

“ એ તો ક્યુદેવ મરશે ત્યારે ખબર પડશે. ”

“ હવે એ વાત જવા દો.

“ ત્યારે દોસ્તીની વાત કરીએ, ” મૂઝપર હાથ નાંખી રજપૂતે કહ્યું ; “ તમારૂં નામ શું ? ”

“ આનંદસુરિ. તમારૂં ? ”

“ લોકો, ” જરા વિચાર કરતાં રજપૂતે કહ્યું ; “ મને દેવી-સિંહ કહે છે. ”

“ મંડલેશ્વર જૂઠું બોલે છે, તે મેં આજે જ જાણ્યું, ” જરા હસતાં જાતિ બોલ્યો.

દેવીસિંહ ચમક્યો. ત્હનો હાથ અજાણતાં તરવારખર ગયો. “ તું કોણ છે ? ”

“ તરવાર કહાડવાની જરૂર નથી, મંડલેશ્વર ! અહિંયાં ધાંધળ થશે તો ખારે તમને પડશે, મને નહિ, ” શાન્તિથી જાતિએ કહ્યું.

રૂબપૂતે નિસાસો નાંખી પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન આપ્યું, અને તરવારથી હાથ ઊડ્યો.

“આનંદસુરિ ! તમે કોણ છો ? મને અત્યારે છતો કરવો છે ?”

“ના, રાજા ! તમને દુઃખ કેવું, તે મારું કામ નથી. પણ તમારી ઉપર હાથ તો દેવ કાપ્યો છે.”

“જાતિ ! એવો દેવ તો બહુવાર કાપ્યો અને રીઝ્યો. મને તેનો હિસાબ નથી.”

“મંડોએશ્વર ! રાજા રાવણનું અભિમાન પણ કિતરું છે હો ! તમારું નસીબ આવી રહ્યું છે. અત્યારે દુરમન તરીકે નહિ, પણ મિત્ર તરીકે કહું છું : જે દિવસો રહ્યા છે, તેનો સદ-પયોગ કરો.”

(૨)

[પાટણથી સ્વતંત્ર બની અંધાવતીનું પ્રબંધસત્તાકે રાજ્ય સ્થાપનાના જૈનો હવા, જેઓ અંધસત્તાથી કામ ચલાવતા, આનંદસુરિ ત્યાંના નગરશેઠનો પત્ર લઈ પહેલપ્રથમ પાટણના મંત્રી મુન્નલની મુલાકાત લે છે, જે વખતની વાતચીતપરથી આ જૈન મંત્રીની ઉદાર ધર્મસાવના તેમજ તેજસ્વી મુદ્દિનો ખ્યાલ આવશે:—]

“ખોસો, કેમ આવ્યા છો ? તમે જાણો છો, અત્યારે મને દુરસદ નથી.”

“હા, હું આપના કામમાં વિઘ્ન નાખવા નથી આવ્યો; મદદ કરવા આવ્યો છું.”

મંત્રી જરાક તિરસ્કારમયું હસ્યો અને મૂગો રહ્યો.

“જન જાગવાનની કૃપાથી ગુરદેવનું વચન છે કે, આ સમયે મારે હાથે અનેક કાર્યો થવાનાં લખાયાં છે, અને આપને આ પ્રસંગે ખપ લાગવા માટે જ હું અહિંયાં આવ્યો છું.”

“જુઓ સૌભાગ્યલાભ લખે છે કે, તમે વિદ્વાન અને બાહોશ છો. એટલે કામ તો થણા જ લાગશે. પણ ખરું જુઓ તો એક જ કામ કરો.”

મંત્રીએ જરાક બેરકારીથી કહ્યું.

“શું ?”

“મહેરબાની કરી પાટણના રાજ્યતંત્રમાં અંધાવતીનું તોડાન આજરો નહિ,” ધમિથી, દલતાથી મુન્નલે કહ્યું.

જાતિ ચમક્યો. ‘શુન્ભલે કેમ જાણ્યું કે, આ મારે તે જાણ્યો હતો ?’

“હું કંઈ તોશન કરવા નથી આવ્યો. અમારા નગરશેઠે લખ્યું છે તે પ્રમાણે આપને મળી, પછી મીનજળાને મળીશ, અને કંઈ મારે લાગક કામ જડશે ત્યાં સુધી અહિંયાં રહીશ.”

આ સંખ્દો જાણે નહિ માનતો હોય તેમ, શુન્ભલ થોડીવાર નેની સામે જોઇ રહ્યો પછી તે બોલ્યો—“આનંદસુરિજી ! મને લાગી વાતો પસંદ નથી. અંદાવતીના આવકાની સત્તાના પ્રતિનિધિ તરીકે તમે આવ્યા છો, પણ ધર્મની ઝનૂન મારે પાટણની ખટપટમાં નથી લાવવી; અને તે લાવવા મથશો તો મારે તે તમારે નહિ બને. એટલુંજ કહું છું કે, એવું કરશો તો મારે તમને ફરમન* લેખવા પડશે.”

“ના, તેમ કરવાની જરૂર નથી હું હમણું તો મિત્ર મળને આવ્યો છું, અને તેનો પુરાવો જોઇએ તો હમણું આપુ.”

“શું ?”

“એક ખાનગી વાત કહું ?”

“શી ?”

“કર્ણદેવનો મંત્રીને દેવપ્રસાદ અહિંયાં છે.”

શુન્ભલ ખડખડ હસી પડ્યો. “આનંદસુરિજી ! અંદાવતીમાં આવ્યો જ ગભ્યકારભાર ચાલે છે કે ?”

“કેમ ?”

“આ ખાનગી વાત ? ! પાટણ બહાર બપોરે તમે તેને મળ્યા; અત્યારે જળમાં નીરાતે વાતો કરી. અને એ વાતો મારી જાણ બહાર છે ? જાતિજી, લોકોને મોક્ષ તમે અપાવ્યાં કરો, અને માફ કામ મને કરવા દો.” **

[‘પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, અને સમસ્ત પ્રજામાં એક જ ધર્મ’ એ સિદ્ધાન્ત ખાતર યતિ મથતો હતો; ખીજ તરફ, ‘રાજાનું રાજ્ય અને ધર્મની સ્વતંત્રતા’ એ સિદ્ધાન્ત ખાતર યતિનો સહ-ધર્મી શુન્ભલ મંત્રી મથતો હતો. બન્ને મહાન આત્માઓ હતા, બન્ને મહાન સિદ્ધાન્તોના ‘અવતાર’ હતા. એમાંથી કયો સિદ્ધાન્ત

* પોતાના ધર્મગુરુને પણ, પોતાના માનેલા સત્તથી વિરોધ મામ આપવાને શુન્ભલ તૈયાર નથી, એ તેની મહત્તા બતાવે છે.

** પારલૌકિક બાબતોમાં ધર્મગુરુ સત્તા સમાન છે, અને ઉદલૌકિક બાબતોમાં રાજમંત્રી સત્તા સમાન છે, એમ શુન્ભલ કહેવા માગે છે; પરંતુ એનો જવાબ આજનપર યતિશી ધુળીદાસ સખીમાં આપે છે

વધારે સાચો, એનો નિર્ણય સહજમાં થઇ શકે તેમ નથી; મ્હોટામ્હોટા રાજદારીઓ આ નિર્ણય કરી શક્યા નથી. ફ્રાન્સે પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો અખતરો અજમાવ્યો હતો અને રિતેહ મેળવી હતી, પણ એ પ્રયોગમાં સંખ્યાબંધ પ્રજાનાયકોનો અને કેટલાક રાજવંશીઓનો ભોગ અપાયો હતો. અમેરિકાએ પણ એ પ્રયોગ સફળતાપૂર્વક અજમાવ્યો હતો. ઇંગ્લંડ એ સિદ્ધાન્તને નાપસંદ કરે છે અને જર્મની તો વળી એક રાજના 'ઇન્દ્રી' હક ની તરફદારી કરે છે. મનલભ કે, કલમના બે મોદથી આનંદસરિના સિદ્ધાન્તને કે ત્હેના પ્રતિરૂપી યુગલ મંત્રીના સિદ્ધાન્તને હલકો દરાવવાની કોશીશ કરવી એ માત્ર મૂર્ખતા ગણાય. એક જ ધર્મની સ્થાપનાનો સિદ્ધાંત મુસલમાનોએ ફતેહમંદીથી અમલમા મુક્યો હતો એ કોણ નથી જાણતું ? અને આનંદસરિ પણ જૈન ધર્મને રાજ્યધર્મ તરીકે સ્થાપી તથા રાજ્યમદદથી એનો સમસ્ત ભૂમિમાં પ્રચાર કરી, ત્યાર બાદ અન્ય ધર્મો તરફ ઉઠાસીન વૃત્તિ ન રાખત એમ કોણ કહી શકે ? ગમે તેમ હો, એક ધર્મના બાધી બચકર થઇ પડેલા મુસલમાનોના નિરંતર હુમલાઓથી દેશને અચાવવા જેવા એક મહાન આશયથી એક અર્ધસાધુ (નહિ કે 'સાધુ') રાજપ્રકરણી મામલામા ઝીપલાવે એ એક મહત્વાકાંક્ષા-પ્રેરક બનાવ છે, જેને માટે જૈનોને અભિમાન જ ઉદ્ભવે, નહિ કે અગમ અથવા બેદ. યતિશ્રીનો આશય કેવો મહત્તાબર્ધો હતો અને ત્હેમનો આત્મા કેટલો બધો બલવાન હતો, સ્વસ્થ અને આનંદીર્તિની લાલસા કે જેણે મ્હોટામ્હોટા વિરાગી કહેવાના સાધુઓને પણ નામે કર્યા છે ત્હેના ઉપર યતિનો વિજ્ય કેટલે દરજ્જે હતો, તે આ નીચેના બેત્રણ પ્રસંગો પરથી જાણીશો :—]

(૩)

“ આપનું નામ ? ” “ આનંદસરિ. ”

“ આપ અહિંયાં કેમ આવ્યા છો ? કાંઈ ખાસ કામ છે ? ”

“ મહારાણી ! ખરું કહું ? ” જતિની આંખમાં જૂડું જ તેજ આગ્યું. યુગલની હાજરીમાં જે ક્ષોભ હતો, તે આલ્સો ગયો. ધીમે ધીમે તેનો પ્રભાવ દેખાવા લાગ્યો. “ માઈ જીવન મેં જીવ-પ્રભુજને અર્પણ કર્યું છે. ”

“ ત્યારે રાજમટપટમાં પડો છો શા માટે ? ”

“ રાજનીતિ એ શું ધર્મ નથી ? ધર્મ અને શુભન અભિન્ન છે, દેવી ! અને આપણી અવનતિ એ સિન્નતાએ જ આણી છે. ”

“ મહારાજ ! શિખામણુ દો છે ? ” જરા ગર્વથી મીનજે પૂછ્યું.

“ દઉંજુ, શા માટે નહિ ? તમારા કરતા મીનનીના ચવનો વધારે ડાઘા છે. ”

“ મુનલ મંત્રીનો અભિપ્રાય જૂદો જ છે. ”

“ તેથી જ તે ખત્તા ખાય છે. ”

“ તમે શું ધારો છો ત્યારે ? ” આતુરતાએ મીનજે પૂછ્યું.

“ મંત્રીએ અમારી અન્દાવતીની રાજપદ્ધતિ વિષે બહુ બોલવાની અને ના કહી છે, અને વળી આપ ચિન્તાતુર છો; પછી વાત કરીશું. ”

“ નહિ, મારે હમણાં જ સાબળવું છે. પાટણની મિતિ હમણાં કદગી છે, અને તમારા જેવા વિદ્વાન અનુભવીના અભિપ્રાયો અને ધણા કામ લાગરો. ”

“ મુનલ મંત્રી સિવાય બીજાનો અભિપ્રાય કામ નહિ લાગે; પણ હું માત્ર છું કે, એક ધર્મ વિના એકતા નથી, એક ધર્મના પ્રભાવ વિના પ્રજા નથી, તેના ઉત્સાહ વિના વીરતા નથી. ”

“ તમે અત્યારે પાટણના પ્રધાન હો તો શું કરો ? ”

“ હું ? મારે ચાહે તો જીન ધર્મને મારી રાજનીતિનો પહેલો મત્ર કરીને સ્થાપું, તેના અનુયાયીઓમા-તેને નામે-ઉત્સાહ અને એકતા પ્રેરું, તેના રક્ષણ માટે લોકોમાં વીરતા પ્રકટાવું, અને તેના પ્રચલન માટે દેશેદેશમાં જન ભગવાનનો ભગવો વાવડો ઉડતો કરું ”

“ તમારી વાત ઠીક તો લાગે છે, પણ રાજપૂતો તુ શું ? ”

“ રાજપૂતો સત્તાના અને શૌર્યના સેવકો છે, અને ધર્મને જ્યાં તેનો પ્રતિનિધિ દેખશે, એટલે તરત તેને આર્ધીન થશે..... મુનલ મંત્રીની નજરે જુવે છે, રાજની નહિ ”*

* If Friedrich Nietzsche had lived to read this sentence, he would probably have said “Munjal was after all a ‘human, an‘all-to-human’ being; Anand Suri was to some extent a ‘superman’, a Dionysian Spirit, one ‘beyond good and evil’, one who believed in ‘becoming’”

[ચતિના જવાબમાં ગૌરવ તેમજ સત્વ છે. ક્ષત્રિયો કોઈ સાધને ચાને 'જ્ઞાન'ને માનતા નથી, પણ સત્તા, શૌર્ય, શક્તિને અર્થાત્ કર્મધામને પૂજનારા છે * જૈન ધર્મ એ ચોલાને શૌર્યનો પ્રતિનિધિ બનાવી બતાવે તો ક્ષત્રિયો જૈન ધર્મને ખુશીથી સ્વીકારે ;—અને પૂર્વે હનરા શુરા ક્ષત્રિયોએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો એમ ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે.]

and not in 'being', a Creator of new Tables of Ethics, a posthumous philosopher who was naturally misunderstood even by the highest intellect of man like Munjal,—in short, he was an imperfect incarnation of 'Will to Power' which is the sole purpose of life. "...And mind, Nietzsche is to-day the supreme High Priest of the whole of Europe.

* સર્વોત્તમ બ્રહ્માની લેખકોમાના એક—દ્વીજેન્દ્રલાલરાય—ના 'ભીષ્મ' નાટકમાં મહારથી ભીષ્મ અને મહાન તત્ત્વવેત્તા વ્યાસ શુદ્ધ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે રહસ્યપૂર્ણ સંવાદ છે, જે, જ્ઞાન-સ્પર્શિના અભિપ્રાયના સુદૃઢ દર્શાવક છે.—

વ્યાસ :

સુમત્રુજ કરીને બમે છે

માનવ,

બાળે છે તે ત્હેને

માવા-પીવામાં

સુવા-એસવામાં

ગાડી-ચોડે

હરવા-રરવામાં

માનપાનમાં

અને

વિવિધ ભતની

મોજમજા માણવામાં,

પણ

સુખ તો છે સદા

આપણા હાથમાં જ,

બહુ સ્હેલું

ને

અનોંચાયે જાય.

ભીષ્મ :

તે કેવી રીતે ?

વ્યાસ :

ના હોય બહે

વિધવિધ સામગ્રીઓ

આપણા હાથમાં,

પણ

સકોચી સહીએ

આપણે

આપણી જરૂરિયાતો;

આપણી વૃદ્ધિ

છે ન ચતી હોય

પણ

મહાડી સહીએ બીએ

આપણે બચ

એ

આ

મહાસી

નિરીહ પર્ણકુટીર !

આસન પાથરેલું છે

એમાં

સુમત્રર્ષિનું,

(૪)

“પણુ ધર્મની ધ્વજ આગળ ટેકનો કિસાબ શો ? એકલી ટેકે કોઈ દિવસ રાખ્ય રમ્યું છે ? ક્ષત્રિયની ટેકાએ તો આખા શુભ-રાતને, આખા હારતખંડને જિન્નમિન્ન કરી મૂક્યું છે; અને જે વેળાસર એક ધર્મની સત્તા પ્રબળ નહિ થશે તો એકધર્મી થવનો કાલે રહવારે તમને દાસના પણ દાસ બનાવી મૂકશે. હજી વિચાર કરો; આવી તક નહિ ગુમાવો. સંધિ પર ચક્રવર્તી થવું હોય તો આ જ રસ્તો છે, અને તે શા માટે છોડો છો ?” જતિએ કહ્યું.

પડયા છે તૈયાર વસો

વૃક્ષની છાંયના,

આવાને છે

ફલ-ફલ,

અને

વહે છે નિરતર

નિર્મસિમા

મહારે માટે

નિર્મલ

અખૂદ જલ !

કહે તો હવે

કમી શી છે મદને ?

નથી શું હું

સત્રાટ

આ મહારી

પર્ણકુટીરમા ?

ભીષ્મ:

સત્રાટનાએ સત્રાટ—

આપ તો

મહર્ષિ છો, પ્રભો !

સાસન કરો છો

બેસીને આ કુટીરમાં

હારતખંડ,

માટે જ

હસ્તિનાનો યુવરાજ

વીર પરશુરામનો શિષ્ય

સ્વયં ભીષ્મ

હું હશે હું

આપના જ્ઞાનદરવાજા પર

કૃપાનો યર્ધને વિખ્યારી

બ્યાસ

ના થઈ દૂર

હજીએ

તહારી આ જ્ઞાનતૃષ્ણા,

દેવમત ?

ભીષ્મ:

બીપતી હશે,

પ્રભો,

જ્ઞાનપિપાસા

કરીએ ?

બ્યાસ:

વિષયવાન હયું છે ત્હે,

આ દેવમત !

ઝોપધ સેવન કર.

ભીષ્મ:

તે કેમ, પ્રભો ?

બ્યાસ:

ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથા

જ્ઞાનવિચાર;

કર્મભૂમિ

ક્ષત્રિયની છે

રણક્ષેત્ર !

જ,

‘વિચાર’ છોડ,

કર્મ કર !

બેઠો હું હું

ચોટે

સદાય જમત

વિચાર કરવા માટે.

“આનંદસૂરિ !” મીનને કહ્યું “તમારા સમપ્રદાયમાં મને હવે શ્રદ્ધા નથી. ચક્રવર્તીપથ” મને તો તે પ્રજ્ઞના ઉત્સાહથી, તેમની મહત્વાકાંક્ષા સજીવન કરવાથી.”

“એ મહત્વાકાંક્ષા આપ્યારે જૈન મત જ લાવે એમ છે,”

“આખી પ્રજ્ઞા તે સ્વીકારવા તૈયાર નથી; એટલે મારે પણ તે નહિ જોધએ.”

“નહિ સ્વીકારવા તૈયાર હોય તો તેમને તૈયાર બનાવવા એ રાજાઓનું કામ” કહી જતિએ પોતાની કંઠે બાધેલી તરવાર પર હાથ ટેક્યો.

“‘ઘર્મિસા પરમો ધર્મઃ’ જતિશ” જે હોય તે, પણ મારો નિશ્ચય નિશ્ચય છે જીવીશ તો પાટણની મરજીથી, મરીશ તો પાટણનું ગોરવ વધારવા.” + + +

“ધર્મના વિજયની વચમાં સ્વાર્થા દુઃક્રયની પ્રેરણાઓ આજુબાજી જ આ દુનિયાનો અધઃપાત થયો છે.” તિરસ્કારમાં આનંદસૂરિ બોલ્યો.

ન,	વિજયનો ધર્મ
ફરી ન;	હાઠ મારે છે
ન,	વીર બીજમને;
જલદી ન !	કાન દે,
સૌધ અને રાક્ષિની	દહ્ય દે,
ધર્મબુદ્ધિ	ન
પોકારે છે	હોઠ એ ધર્મમાં !
તહને;	

જ નિત્યોની ફીલસુફી કદાપિ નહિ વાચવા પામેલા શ. ધનરથાચનની કલમથી આ શબ્દો લખાય એ ગદને સાનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. એ વાર્તા-લાખના અક્ષરેઅક્ષરમાં માનસ સાક્ષનાં ચૂંટ રહસ્યો સમ્પ્રાયલા છે, કે જે અત્રે દુઃકમાં સ્ફુર્તભવવાનું બની શકે તેમ નથી રાખી પોતાનું રાજપાટ પોતાના હાથમાંથી આંધું ન બચ જોટલા ખાતર ‘સોફ્ટ’ની છબ્બાનેતાએ થીંચ છે અને તક આવ્યે ચતિને તથા ત્હેનાં સંજ્ઞાન્તને તિલાંજલિ આપે છે; બીજા હાથપર, રચુલ રાજની કે તેથી મળતા પૈસવોની હેસમત્ત દરમર નાંહ કરનારો ચતિ પોતાના સંજ્ઞાન્તને જ વળગી રહે છે. પોતામાં અને બીજા શોડીએક ન્યાક્તિઓમાં અસાધ્યારથુ આપ્રમણલ ખીલવા પામે એની કિંમત તરીકે રાજચનાં રાજયો કથલપાથલ થઈ બચ અને પોતે ખજુ રીખાઈ રી-ખાઈને મરે તો પણ એ આ Supermanને દરમર રેવા જેવી બાબત

(૫)

[ઉઠી પડીએ જ્યારે રાણી બહાર જાય છે અને મુ'બલની સલાહ પ્રમાણે વર્તવાનો નિશ્ચય કરે છે. જ્યારે આનંદસુરિને બોધાવતું મુલાકાત આટો બોધાવે છે. તે વખતનો દેખાવ મને એક જોત Superman તરફના આનંદી હર્ષવશો કરવાને પુરતો છે:—]

થોડી વારે આનંદસુરિ આવ્યો; તેતું મ્હોં તિરસ્કારમાં મરડાઇ ગયું હતું; બાણે તે મુશ્કિનો સમ્રાટ હોય તેમ રાણી સામું જોઇ રહ્યો.

“ જતિશ ! હું તો પાટણ ભડકું અને વિજયપાલજી તમારું શરકર પાછું લઇ જાય છે. તમે શું કરવા ધારો છો ? ”

નહોતી. નિતરો કહે છે. “ The ascertaining of ‘ Truth ’ and ‘ Untruth, ’ the ascertaining of facts in general, is fundamentally different from the creative *placing*, forming, moulding, subduing, and *willing* which lies at the root of philosophy. To give a sense to things—this duty always remains over, provided no sense already lies in it. The same holds good of sounds, and also of the fate of nations; they are susceptible of the most varied interpretations and turns, for different purposes. A higher duty is to fix a goal and to mould facts according to it: that is, the interpretation of action, and not merely a transvaluation of concepts ” “ The fundamental phenomena: innumerable individuals are sacrificed for the sake of a few, in order to make the few possible —One must not allow one's self to be deceived; the case is the same with peoples and races they produce the ‘body’ for the generation of isolated and valuable individuals, who continue the great process ” ‘ કનિયોની રેક ’ના સંબંધમાં આ મહાન વિચારક નિતરો આનંદસુરિને રોજ આપનારી શ્રેણી સુધી લખે છે કે “ The blind yielding to a passion, whether it be generosity, pity, or hostility, is the cause of the greatest evil. Greatness of character does not consist in not possessing these passions—on the contrary, a man should possess them to a terrible degree. but he should lead them by the *bridle*.....and even this he should not do out of love of control, but merely because” પરંતુ આ અને બીજા અન્યારસો કથનોમાં રહેલું સત્ય એવું

“મીનલદેવી ! મહાવીરની કૃપાથી તમને કાલાન્ત સુધી એક નામ અમર કરવાની તક મળી હતી; આખરે તમે પણ આવાં નીવડ્યાં એ ખેલભરી વાત છે.”

“એ વાત કરવા મહેં તમને બોલાવ્યા નથી,” જતિની ધૂન જોઈ હસતા રાણીએ કહ્યું; તેને આવા બાહોશ માણસની આવી કહંગી એકામતા જોઈ દયા આવી; “પણ તમારે જે શાન્તિથી જીવન ગુળરવું હોય તો મોઢેરામાં મારા અપાસરા છે, ત્યાં મોઢવણ કરી આપુ. ત્યાં તમને પુરેપુરું માન મળશે.”

“અને માન ! રાણી ! આનંદસૂરિ માનનો ભૂખ્યા નથી.”

“ત્યારે શું જોઈએ છે ?”

“અહીંતોતુ વચન જ મારે માત્ર બસ છે. તમારાં હાથબાજુર માન અને અકરામતો મારે મન હિસાબ નથી.”

“પણ મહે સાંભળ્યું છે કે, ચંદ્રાવતીનો સથ તમને કહાડી મૂકે છે.”

“હા, હા હા !” ખડખડ હસતા જતિ બોલ્યો, “બિચારા... હુલ્લક...જનુઓ ! રાણી, મારા જીવનના આદેશ આમજ અને કોઈનો હિસાબ છે ? તેને જ માટે તો હું તમારી બધાની ખુશામત કરવા નીકળ્યો હતો. હવે જોયું કે, બધા નમાસી છે; મહાવીરનો મંત્ર મૂર્તિમંત કરવાની કોઈનામાં હિમત નથી. હું એવા ‘જનુ’ઓ જોડે કેમ લાગું ?”

“ત્યારે શું કરશો ?”

“તમારી નાનીનાની રમતોથી મારી માન્યતા મધ છે શું ? ફરી વખત આવશે ત્યાં સુધી વાટ જોઈશ. મારા સિદ્ધાન્તોમાં અને મદદ છે; અને એક દિવસ, ધર્મનો વિજય કરી આવતા ચક્રવર્તિને પડખે, મને જોશો.”

મહાન અને સાથે જ એકું લાઈકર છે કે, અરપના મહાન તત્ત્વવેત્તાએ પણ એ સત્ય લખનારને આજ સુધી ગળે દીધા પછી હજી હમણાં જ એને કાંઈક કાંઈક સ્ફમજવા લાગ્યા છે; ક્રિંકમાં જો કે એ સ્થિતિ પૂર્વકાળના અધિઓમાં તો રમેરમે રમી રહ્યાં હતાં. પરંતુ અત્યારે તો પશ્ચિમની પાછળ પાછળ બાઘતો ક્રિંકી સમાજ આ સત્યોને સ્ફમજવાં હજી કદાચ સૈકાએ આપશે.

“ જતિહ ! મીનળખા સાચી સલાહ આપે છે. પાટણનાં રાણી બની, જે જે તે કરે, તેમાં સામેલ થવાથી જ રાજ્યનું ગૌરવ વધશે.”

“ વિજયપાલ ! તું તો ‘બાળક’ છે, ” ઘુઝઝારથી જતિએ કહ્યું; “ તું શું સમજે ? જાઓ, રાજ્યનું ગૌરવ વધારો; તમારી ‘બ્રમણ’ની અધારીમાં બમ્મા કરો. આખરે મારા જ સિદ્ધાન્તોમાં જયવારો છે; નહિ તો, પરધર્મી થવનો આગળ વધે છે. સ્વરતબડની પતિતપાવિની ભૂમિ તેમના પગ નીચે કચડાવા માંડી છે. પાનીપતની, સિન્ધુ દેશની ભૂમી મઈ છે; અને હવે તમારી જવાની. ‘ધર્મ’ વિના ‘સામ્રાજ્ય’ સ્થાપ્યો, તમારા મુંઝવેની મહેનત આખરે ધૂળ મળશે; તમારા દીકરાદીકરીઓ ઝીજનીના બળરમાં વેચાશે. તમે બધા મને મૂખો મણો છો; પણ એક દિવસ ધૂળ ચાટતા યદ્ય માફ હડાપણ સ્વીકારશો. મને તમારા માનની કે રાજ્યની પરવા નથી. ‘આં-છળા’ઓ અને ‘અકલ્પવગરના’ઓ સાથે હવે મારો સંબંધ પુરો થયો, ” એમ કહી, જાણે અવિધ્યવેતાની દિવ્ય આંખોએ અવિધ્યનું દુઃખ જોઈ રહ્યો હોય, તેમ તે ઉભો રહ્યો. રાણી અને વિજયપાલ કાંપી ઉઠ્યા. બીજી પળે આનંદસૂરિ ત્યાંથી રાણી તરફ એક તિરસ્કારભરી નજર નાંખી ચાલ્યો ગયો.

‘રાણી અને વિજયપાલ કાંપી ઉઠ્યાં; ‘.....કેમ ન કાંપે ? અવિધ્યવેતા આગળ કોણ નથી કાપતું ? તે ‘સ્વાર્થના કીડા’ઓ પ્રત્યે ‘તિરસ્કારભરી નજર’ નાંખી આનંદસૂરિ ચાલી નીકળ્યો; ચાલ્યો તે ચાલ્યો જ, પછી ‘પાટણની પ્રભુતા’માં તેનો ઉદ્દેશ્ય આવતો જ નથી. મૃત્યુલોક, પાતાળ અને સ્વર્ગની બુઝાળ તથા ઇતિહાસ જાણનારો, જડ-ચેતનની પ્રકૃતિના બેઠનુબેઠો સિખેલો, મનુષ્યની ઇચ્છાઓ, ભુદ્ધિ અને પ્રવૃત્તિ ક્યાં ક્યાં ‘બંધનો’ તળે છે તેવું માનસ-શાસ્ત્ર જાણનારો અને એ જાણપણ્યાને પોતાના મહાન આશયની સફલતામાં કામે લગાડવાની કુનેહ ધરાવનારો, પૌદ્ગલિક પ્રાપ્તિઓ તથા માનકીર્તિની ઇચ્છા અને જરૂરને ‘જોળ’ગી’ ગયેલો, અપ-માન, કષ્ટ તથા નિરાશા ઉપજાવનાર બનાવોને ‘શક્તિ’ ખીલવનારાં ‘સાધ-ન’માં ફેરવી નાંખવાનો ‘કીમીઓ’ જાણનારો, ‘દુનિઆ’ના અને ‘વિદ્વાનો’ના રગ્તાને તોડી-ફાડી પોતાનાં ઇશ્વરી પગલાં માટે પોતાનો ખાસ ઇશ્વરી માર્ગ પોતે જ બનાવી લેવાની ‘શક્તિ’ કે ‘અબિધ’

ધરાવતો : એવા એ આનંદસુરિ શું અંદાવતીના 'સંધર્મ' કળી શકાય કે સહન કરી શકાય ? શું એ 'મરદનો મરદ' સ્ત્રીનળ જેવી 'ઐરી' થી સહન આવ ? આસોસ તો એ જ છે કે, અંદાવતીના કહેવાતા પ્રભસત્તાક સમયની આજુ પાટજુ પર થતા પામી હોત અને જૈન ધર્મના મુખ્ય મુદ્દા તરીકે સમસ્ત દેશને આનંદસુરિએ પોતાની સત્તામાં લીધો હોત, તો તેવે વખતે તે પ્રજા આત્મા જૈન ધર્મને કેવું સ્વરૂપ આપત, એ જોવાની તક રા. ધનસ્યામે વાચકોને આપી નથી. 'દેશમાં એ મહત્વાકાંક્ષા અત્યારે જૈન મત જ લાવી શકે તેમ છે' એવા આનંદસુરિના ચબ્દોનું સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટીકરણ થતું જોવાની શી તરીકે જે કાંઈ આપવું પડે તે થોડું જ ગણાય. પરંતુ, આસોસ 'રા. ધનસ્યામે નથી અભ્યાસ કર્યો જૈન ધર્મનો, કે નથી અવલોક્યાં નિત્યોના મહાસત્તો; તેમજ વળી એમને એક તદ્દન કાલ્પનિક નૌવેલ લખવાનું' નહતું, પણ ઐતિહાસિક નૌવેલ લખવાનું હતું, જેથી ઇતિહાસના મુખ્ય મુખ્ય બનાવોને વળગી રહીને વસ્તુસંકલના કરવી પડી હશે. નહિ તો, આનંદસુરિની ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિનું કોઈ અવનવું જ ચિત્ર તેઓ દોરી શક્યા હોત અને એમાંથી એકવીસમી સદીનો વૃત્તન જૈન ધર્મ ઉદ્ભવવા પામત. પરંતુ, એ નવી જૈન સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવા પામે તે પહેલાં કેટલીએ ભૂતી 'સૃષ્ટિ'ઓનો 'પ્રલય' થશે, કેટલાએ 'અજ્ઞા'ઓ થાકશે અને પદચિન્હ મૂકીમૂકીને મરશે. દરમ્યાનમાં એટલું જ કહીને હું સંતોષ લઈશ કે, "All hail to 'Ghanshyam' and his 'creation,' to Anandsuri the Prophet of the Religion of the Future !"

જેનો, હિંસા અને મુદ્દા:—'પાટજુની પ્રવૃત્તિ' નામના પુસ્તકમાં એક જૈન ચતિને રાજ્યપ્રકરણી બાબતોમાં ભાગ લેતો બતાવ્યો છે તે (૧૩૬ જેનોએ ઉદાવેલો પાકાર તથા જેનોના 'અહિંસા ધર્મનો હોમ' : નાસિકાન્ત બામે લેખા લેખપત્રારમે 'આર્ડર્' રિબ્બુ' પત્રમાં કરેલી ટીકા : એ બે બનાવો સ્વાભાવિક રીતે જૈન પૂર્વા-આર્યોના અભિપ્રાયો તથા પૂર્વના પ્રસિદ્ધ જેનોનાં જીવનઅનુભવો તપાસવાની પ્રેરણા કરે છે. એવી થોડીકણી અને તાત્કાલિક તપાસને પરિણામે મળી આવેલી હકીકતો અને વિચારો આ નીચે રજુ કરું.

પ્રાચિન દ્વિગમરાચાર્ય વિદ્યાનન્દ સ્વામી (આત્મપરીક્ષા,

અમુકસહસ્રી, શ્લોકવાર્તિકે ધત્વાદિ ઉત્તમ શાસ્ત્રોના સ્વનાર) કૃત
' પાતકેસરી સ્તોત્ર ' કે જે અતિ દુર્લભ છે તેમના આ નીચેના
શ્લોક મનન કરવા યોગ્ય છે:—

દિગમ્બરતયા સ્થિતાઃ

સ્વમુજ્જમોજિનો યે યદા

પ્રમાદરહિતાશયાઃ

પ્રચુરજીવહત્યામપિ

ન બન્ધફલભાગિન—

સ્ત શતિ ગમ્યેત યેન તે

પ્રવૃત્તમનુવિમ્નતિ ।

સ્ત્રવલ યોગ્યમધ્યાવ્યમી ।

દિગમ્બર વૃત્તિ (દિગમ્બર સાધુપણું અથવા 'નગ્ન સત્થ' વૃત્તિ)
વડે જેઓ સ્થિત રહ્યા છે, (ઉચ્ચતમ શ્રીકૃષ્ણશ્રીવડે જીવન ટકાવી શક્યા
છે), પોતાની ભુગ વડે જ જેઓ હમેશ પેટ ભરે છે, અને જહેમના
આશયો 'પ્રમાદ' રહિત છે (કાંઈ પદાર્થ કે વૃત્તિના શુદ્ધામ ધધને
કે ગરલતથી જેઓ કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી), તેઓ પ્રચુર (ઘણી)
જીવહત્યા કરવા છતાં, તેમને ' કર્મબંધ ' થતો નથી, * એમ સ્હમ-
ન્ય છે. કારણ કે, આ કાળે પણ એવા પુરુષો 'પ્રવૃત્તિ' અર્થાત્
જે કાંઈ આગળથી નહીં થયું છે તેને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે
અનુસરે છે—ભોગવે છે.

* *

તે જ આચાર્ય તે જ સ્તોત્રમાં લખે છે કે,

ન ચાસુપરિપીડનં નિયમતો શુભાયેષ્યતે

સ્થ્યા ન ચ શુભાય ચા નહિ ચ સર્વથા સત્યવાક્ ।

ન ચાપિ વ્રમવાનયોઃ કુશલહેતુતૈકાંતતો

ચિચિત્રનયમંગજાલગહનં ત્વદીર્યં મતં ॥

પ્રાણીપીઠા (હિંસા) એ નિયમપૂર્વક જ (ક્રમ ક રાત્રે)

અશુભને માટે છે, એમ કાંઈ નથી; તેમજ, એ નિયમપૂર્વક શુભને

* હિંસુ જ્ઞાન ધરાવનારાઓ હિંસા કે અહિંસાને 'દક્ષિણિંદુ' માનીને
વર્તતા નથી, ઉચ્ચાસખની સફળતા એ એમનું 'દક્ષિણિંદુ' ('સાધ્ય')
હોય છે અને હિંસા કે અહિંસા જેમા સમાયલી હોય એવા ' સાધનો '
અપ્રમતપણે—નિર્મોહપણે—તેઓ વાપરે છે

માટે હોય, એમ પણ નથી. તેવી જ રીતે, ઇન્દ્રિયદમન અને દાન એ બંને પણ એકાન્તથી (અર્થાત્ હમેશા, નિયમપૂર્વક) કુશલતા હેતુ છે એવું કાંઈ નથી. ત્યારે મત તો, હે ભગવન ! વિચિત્ર 'નય'ની બારીકીઓથી ગદન છે. [અર્થાત્ મનુષ્યોએ માનેલા નીતિસૂત્રને જ 'પ્રમાણ' (Standard) માનીને તદનુસાર વર્તન કરવાનું તું ફરમાવતો નથી, પરંતુ અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓ—અનેક નયો—ની કસોટી વાપરવા અને પરિણામે જે કાર્યસાધક લાગે તે જ કરવા તું સલાહ આપે છે. આને આખી દુનિયા અને ખાસ કરીને 'દયાળું' મનુષ્યો કોઈ પણ સિદ્ધાંત, કાર્ય કે બનાવની 'હિમત' માત્ર નીતિસૂત્ર (morality)ની એકમાત્ર કસોટી વડે મુકરર કરે છે, તેઓ બળજબત નથી કે નીતિસૂત્ર એ ધણી કસોટીઓમાંની એક છે, પણ એથીએ વિશેષ મહત્તાવાળી બીજી ધણી કસોટીઓ—ધણી દૃષ્ટિબિંદુઓ—ધણી ' નયો ' હવાતી ધરાવે છે. આ જળરજસ્ત જૈન તત્ત્વવેત્તા એટલે સુધી કહેવાની હિમત ધરે છે કે, હિંસા, ઇન્દ્રિયદમન, દાન અને સત્ય કથન જેવી સર્વમાન્ય યથા પડેલી 'નીતિ'ઓ પણ સર્વદા અને સર્વથા અર્થાત્ નિયમ તરીકે કુશલહેતુ નથી; કોઈ સન્નિ-ગમા તેથી અકુશલ પણ થાય. Jainism is really 'beyond good and evil' !]

* * *

શ્વેતાશ્વરાયાર્ય શ્રી સોમદેવસુરિ કૃત સુપ્રસિદ્ધ ' યશસ્તિલક ચમ્પુ 'માં ધર્મ તેમજ રાજનીતિ, યુદ્ધનીતિ પ્રત્યાહિનો ઉપદેશ કરામશે છે, જેમાંથી થોડાએક શ્લોકો અને આપવા ઠીક યથા પડશે:-

યસ્માદ્ધમ્યુદયઃ પુત્રાં નિઃશ્રેયસફલાશ્ચયઃ ।

વદન્તિ વિચિતામ્નાયાસ્તં ધર્મં ધર્મસૂરયઃ ॥

સ પ્રવૃત્તિનિવૃત્ત્યાત્મા ગૃહસ્થેતરગોચરઃ ।

પ્રવૃત્તિભુક્તિહેતૌ સ્યાન્નિવૃત્તિર્મેવકારણાત્ ॥

જે ધર્મશુદ્ધિએને સપ્રદાયોનું સાડું જ્ઞાન છે તેઓ ' ધર્મ ' તહેને કહે છે કે જેથી પુરૂષોના અવ્યુદય થાય અને પરંપરાએ પ્રોત્સાહન મળે. તે ધર્મ, પ્રવૃત્તિ તેમજ નિવૃત્તિ રૂપે, ગૃહસ્થ તેમજ ત્યાગીમાં નજરે પડે છે. પ્રવૃત્તિથી મુક્તિ પણ મળે અને નિવૃત્તિથી ભવવૃદ્ધિ પણ થાય.

પુત્રામસારસત્તાનાં કિં કુર્યાદિકમમક્રમઃ ।

મસ્ત્રીમશન્તિ કાષ્ઠાન્તિ તેજસાનુગતાન્થપિ ॥

નિર્માસ્ય સત્ત્વવાળા મનુષ્યોને પરાક્રમની રીતિ શું કરવાની હતી ? તેજ જહેમની પાછળ છે એમાં કાષ્ઠોની ખાખ જ થાય છે ! (અર્થાત્, તેજને લીધે લોખંડ લાલચોળ પ્રકાશિત બને છે, પરન્તુ કાષ્ઠ તો પ્રકાશિત બનવાને બદલે ખાખ થઇ જાય છે ! શક્તિ નિર્માસ્ય માણસોને વધારે નિઃસત્ત્વ બનાવે છે, સશક્ત મનુષ્યોને—‘અધિકારી’ઓને—વધારે તેજસ્વી બનાવે છે. હુઆમાં હિંચો ધર્મ તુચ્છ આત્માઓને મળવાથી તેઓ ઉલટા વધારે નમાલા, હીચકારા અને રેશ્મેશ્મ બને છે, એટલું જ નહિ પણ ધર્મને પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવું કામળ સ્વરૂપ આપી દે છે, કે જેથી તે ધર્મ નિંદનીય બને છે. એ જ ધર્મ બહાદુરોના હાથમાં આવતાં ઓર વિશેષ દીપ્તિ ઉડે છે અને તેના અનુયાયીને વિશેષતર બલવાન—સિદ્ધ અને ગરૂડ જેવો—બનાવે છે.)

શૂરોડપિ સસ્ત્રયુક્તોડપિ નીતિં ઘંતિ ન યો નરઃ ।

તત્ર હાંનિહિતા નિત્યમાપદઃ શરમોપમે ॥

બહાદુર હોય, તેમજ સત્ત્વવાળો પણ હોય, તથાપિ જે માણસ રાજ્યતંત્રની નિપુણતા ન ધરાવતો હોય, તેના ઉપર, શરભ અથવા શાદૂલની મારક હમેશા આપતિ આવ્યા કરે છે. (શાદૂલ અથવા સિદ્ધ સત્ત્વવાળું પ્રાણી છે તથાપિ, બુદ્ધિવૈભવ ન હોવાથી, આકાશમાં થતી ગર્જનાને કોઇ હરીશની ગર્જના માની શિર પટકીને મરણ-શરણ થાય છે, તેમજ યુક્તિ પ્રયુક્તિ નહિ જાણનાર માણસ બલવાન અને હિમતવાન હોવા છતાં પોતાનું અગ્રય જ કરી બેસે છે)

ધૂર્તેષુ માયાવિષ્ણુ દુર્જનેષુ સ્વાર્થેકનિષ્ઠેષુ વિમાનિતેષુ ।

ઘર્તેત ય સાધુતયા સ લોકે પ્રતાર્યતે મુગ્ધમતિર્ન કેન ॥

ધૂર્ત, માયાવી, દુર્જન, સ્વાર્થમાં તલ્લીન, અને અપમાન પામેલા માણસો . એટલાઓ સાથે જે મનુષ્ય ‘બલાધ’નું વર્તન કરે તે મૂર્ખ મનુષ્ય કોના હાથમાં નહિ સપડાય ? [આવી જાતના લોકો સાથે કામ પડતાં પ્રમાણિકપણું અને દયા તથા બલાધ વગેરેને વેગળાં મૂકવાં જોઇએ, એમ આ જૈનાચાર્ય સૂચવે છે. કાઉન્ટ ડૉલ્સ્ટોય અને મહાત્મા ગાંધીની ‘Passive Resistance’વાળી નીતિને આ જૈનાચાર્ય ‘મૂર્ખ’ એવું વિશેષણ આપે છે એમના હિસાબે, જે દુષ્ટોની દુષ્ટતા આપણી સજ્જનતાને લીધે જ વિજયવંતી નીવડે તેા એથી દુનિયામાં સજ્જનતાની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થવા પામે અને દુષ્ટતા વધારે ફેલાવો અને તાકાદ પામે. તેઓ કહે છે કે:—]

✓ વળકે પણ હિ મીચાનાં ચિનયાય ન સત્ક્રિયા ।

જીજ્ઞુસે જિજ્ઞાસાકાલ્પનાભિરસ્તિ પરો વિધિઃ ॥

નીચ માણસોને સીધા કરવા માટે સઠાર કામ લાગતો નથી; ત્હેમને માટે તો “દંડ” એ એક જ રસ્તો છે. લોકકાનો ‘વાંક’ દૂર કરવાનો એક સિવાય બીજો રસ્તો નથી, અને તે એ કે ત્હેને બાળી નાંખવું.

* * *

શ્રી વાલ્મીકિસુરિ નામના દ્વિગમ્બર જૈનાચાર્યે બિન્ન બિન્ન ધર્મોની ચર્ચા કરનારો ‘જ્ઞાનસુરોદય’ નામનો નાટકમય લખ્યો છે, જેમાં શ્વેતામ્બર જૈન સમ્પ્રદાયના એક શાસ્ત્રમાં નીચેની આશા હોવાનું જણાયું છે—

દેવગુરુણં *કજ્ઞે ચૂરિજ્ઞહ ચક્કવટ્ઠિસેળંપિ ।

જો જ વિચૂર સાદ્ સો ઘળંતસંસારિભો હોદિ ॥

દેવ અને ગુરુને માટે ચક્રવર્તીની સેનાને પણ ચૂર્ણ કરવી એમજે: જે સાધુ (એમ કરવાની શક્તિ હતાં) એમ ન કરે તે અનંતર ‘પ્રરી’ થાય.

અને દ્વિગમ્બર જૈનસમ્પ્રદાયના આચાર્યેએ પણ કાંઈ મધ્ય રાખી નથી. કુર્ણાટકમાં નામવર્માચાર્ય ઇ. સ. ૧૦૭૦ ની આસપાસ- મા ચક્ર ગયા, તેઓ ઉદ્યાદિત્ય રાજાના ‘સેનાનાયક’ અને સૈનિક-વૈશ્વદિત્ત મંત્રી’ હતા. સુનિયંત્ર કે જે રાજા રત્નરાજ કાર્તવીર્યના ગુરુ હતા (ઇ. સ. ૧૨૨૯ ની આસપાસમાં) ત્હેમણે રત્નરાજના કુમાર લક્ષ્મીદેવને રાજવિદ્યા તેમજ શાસ્ત્રવિદ્યા બન્નેનું શિક્ષણ આપ્યું હતું અને પાછળથી લક્ષ્મીદેવને ગાદી મળી ત્યારે તે ત્હેના મંત્રી થઈ બહાં પરાક્રમનાં કામો કરતા રહ્યા, એમ રાયલ એશિયાટિક સોસાયટી (યુબઈ સાખા)ના મુખપત્રમાં હવાયલા સૌંદરિના શિલાલેખોપરથી રજૂ કર્યમળ્ય છે. વળી જૈન કવિ જબની માતા જંગાદેવીના ગુરુ

• બીજે એક સ્થળેથી દેવ ગુરુધમ્મકજ્ઞે એવો પાઠ મળે છે; જેનો અર્થ એવો છે કે ‘દેવ, ગુરુ તથા ધર્મને માટે’. આ આશા શ્વેતામ્બરના કયા સુલભમાં છે તે વાલ્મીકિસુરિએ બતાવ્યું નથી. કદાચ શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાય હિંસક પ્રકૃતિને સહાયક છે એમ બતાવવા ખાતર પણ આ પ્રતિરૂપકો પસાના આચાર્યે આમ લખ્યું હોય. સૂત્રોના અલ્પાસી કોઈ મહાદય આ બાબાનું સ્થાન બતાવશે તો કૃપા કરો

રામચન્દ્ર દેવ નામના યુનિ હતા અને રાજા જગદેકમલના દરબારમાં
 કંઠકોપાધ્યાય હતા (ઇ. સ ના બારમા સૈકામાં). આ ઉપરાંત
 આવક તરીકે મંત્રીપણું, લશ્કરનું ઉપરીપણું અને ખુનખાર લડાઈમાં
 ચોદાપણું કરનારાઓ તો ઘણાએ યદ્ય ગયા છે. જન્મ કવિ (ઇ.સ.
 ૧૨૦૯)ના પિતા શાકર, હૃયશાલવંશના રાજા નરસિંહના દરબારમાં
 કંઠકોપાધ્યાય હતા અને જન્મ કવિ પોતે તે રાજાનો મંત્રી
 અને સેનાનાયક હોવા સાથે કેટલાક જૈન મથોનો ઠંઠા અને
 અનન્તનાથ તથા પાર્શ્વનાથના મંદિરોનો બંધાવનાર હતો. અમ્હારામ
 (ઇ. સ ૧૩૦૦ ની આસપાસમાં) નામનો જખરજસ્ત જૈન કવિ
 પોતાને 'ગિરિનગરાધીશ્વર' લખેનો, તેથી જણાયછે કે તે કાષ્ઠસ્થળનો
 નરેશ હતો. મંગરાજ (ઇ. સ. ૧૫૦૯) નામના જૈન પંડિત
 કે જહેમણે સમ્યક્ત્વ કોમુતી, શ્રીપાદચરિત આદિ પ્રસિદ્ધ મંથો
 લખ્યા છે તે, હોયસળ દેશના હોમવૃત્તી પ્રાન્તના હુલ્લહલ્લી રાજાના
 રાજા હતા. બૂચિરાજ (ઇ. સ. ૧૧૭૩) એ જૈન કવિ હતા તે
 વીર બલ્લાલ રાજાના મંત્રી હતા. ઉદયાતિય (ઇ. સ. ૧૧૫૦)
 એક માણસિક રાજા હતો અને 'સાહિત્ય વિદ્યાધર' જેવો
 ધરાવતો પંડિત જૈન હતો. કીર્તિચર્મા (ઇ. સ. ૧૧૨૫) એ
 સોલંકી વંશના મહારાજા ત્રૈલોક્યમલ્લનો પુત્ર હતો અને એક વીર
 ચોદો તેમજ સાહિત્યપ્રેમી જેથી પંડિત હતો. તેની માતાએ સેકંડો
 જૈન મંદિર બંધાવ્યા હતા, જેનાં ખડેરો હજી વિદ્યમાન છે.
 આમુડગવ (જન્મ ઇ. સ. ૯૭૮) એ રાજા રાચમલ્લના મંત્રી
 અને સેનાપતિ હતા, અને ગેવિન્દરાજ, એકાદુરાજ વગેરે કેટલાએ
 રાજાઓને તેણે હરાવ્યા હતા, જેથી 'સગરપરશુગમ' 'વીરમાર્તંડક',
 'સમરધુરન્ધર' એવાં યદ્ય મળ્યાં હતા; અને 'ત્રિપદ્મિલક્ષણ મહાપુરાણ'
 નામનો જૈન ગ્રંથ પણ તેણે જ રચ્યો છે. આદિ પંપ (જન્મ
 ઇ. સ. ૯૦૨), પુલિંગેરીના આલુક્ય રાજા અરિકેસરીનો સેના-
 પતિ હતો. નૃપતુંગ (ઇ. સ. ૮૧૪-૮૭૭) એ રાઘોડ વંશનો
 રાજા હતો અને જૈન કવિ હતો (એની રાજ્યાની મહાખંડ.) એથી
 જ રીતે રાજા દુર્વિનીત (ઇ. સ. ૪૯૮-૫૧૩) પણ જૈન રાજા
 અને જૈન પંડિત હતો.

છેક સત્તરમા સૈકાના ઇતિહાસ તરફ નજર કરીએ છીએ તો
 પણ જૈનોની લડાયક શક્તિ, શુસ્સો, ટેક, ડંશીલાપણું અને મહત્તાના

સમયના મળી આવે છે. સંયુત હિંમતવસિંહજી કાંક બી. એ. એલ. એલ. બી. એઓએ ઈતિહાસનેના બહાદુર જૈન અગ્રણ્યવત વંશનો ઇતિહાસ સોધીને સમયો છે, જેમાં કરમચન્દ અગ્રણ્યવતના પુત્રોની બહાદુરીનો નીચેનો હેવાલ ધ્યાન ખેંચે છે—

૪. સ. ૧૬૧૩માં સુરસિંહ ગાદિએ આવ્યો અને કરમચન્દ અગ્રણ્યવતના પુત્રોને ઈતિહાસનેમાં પાછા ખોલાવી મારી નાખવાની જે આજ્ઞા હેના પિતાએ હેને મરણ વખતે કરી હતી હેનો અમલ કરવા ખાતર હીવાનને રજા આપીને એવી અદવા દેલાવી કે હેની જગાએ ખરો હક્ક ધરાવતા પૂર્વના હીવાનના પુત્રોને હીવાનપદ આપવાનું છે, એટલું જ નહિ પણ પોતે હીલ્લી જઈને અગ્રણ્યવતોને મીઠી વાતો કરી દેશમાં આવવા સહમતભવ્યા. આખરે તેઓ ઈતિહાસનેર આવ્યા પરંતુ પુત્ર એ માસ પણ થયા નહિ હોય એટલામાં એક દિવસે પ્રાતાઃકાળમાં અગ્રણ્યવતના મકાનને ૩૦૦૦ સીપાઇઓથી લીધું. અગ્રણ્યવતપુત્રોએ જાણ્યું કે હવે શવડું તો અશક્ય છે, એમજાએ થવું એ શરમભર્યું અને હીલ્લીકાઈ કામ હોઈ અગ્રણ્યવતને કરવું જ નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો. પોતાના વશ-દાર પાંચસો શેઠપુત્રો સહિત તેઓ ધેરોલાલનાર ૩૦૦૦ સીપાઇઓ સાથે મરણીઆ થઈને લડ્યા. બહારે અંત નજીક દીકો તહારે એશવાળ જૈન કુળના આ એ બહાદુર અને ટેકીલા બાઇઓએ અગ્નિની આંત તૈયાર કરાવી, જેમાં કુટુંબની સઘળી સ્ત્રીઓ, અગ્રણ્યઓ, જલ પુરણે પોતાની મેળે ફૂદી ફૂદીને બળા મુઆ, કે જેથી દુસ્મનના હાથમાં જઈ દીન વદન કરવું પડે નહિ; કેટલાક તો એક બીજાની તરવારથી કપાઈને મુઆ. એક બાળુ જમીનપર લોહીનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો, અને ખીજ બાળુ આકાશમાં અગ્નિની જ્વાળા અને ધુમાડો ફેલાયો. ત્યાર બાદ સઘળા કિમતી પદાર્થો કુવામાં નાખીને, અગ્રણ્ય સમગ્રવાનને નમસ્કાર કરીને, એક-બીજાને છાતી સાથે ઉંચેવડું આશિર્વાન આપીને, કેરુરીઆ વાધા પહેરેલા બન્ને બાઇઓ, દરવાજા ખોલીને, હાથમાં તલવાર ફાલવતા, દુસ્મનોની મ્હોટી સંખ્યા વચ્ચે ટૂટી પડ્યા અને વીરતાથી લડતાં-મારતાં-કાપતાં આખરે મરમ લોહીમાં કપાઈ મુઆ.

કાણુ કહેશે કે જૈન ધર્મનો 'આત્મા' નિર્માલ્ય છે ? કાણુ કહી શકશે કે પૂર્વના જૈનો રાજ્યપ્રકરણી બામસોમ અને મુલહેમમાં

આજેવાનાભર્યો ભાગ નહોતા લેતા ? આજના જૈનોના વેવલા-
પણા પરથી કે વેવલા વર્ગમાંથી જ અનેલા જૈન ઉપદેશકોની ધર્મ-
વિધાયક વ્યાખ્યાઓ પરથી પૂર્વના જૈનો અને જૈન ધર્મને નિર્માત્ર
કરાવવા તૈયાર થવું એ ત્યામવિરુદ્ધ નથી એમ કોણ કહેશે? અરે, જૈન
નામ જ, એ નામનો જો ધાતુ જ, વિજયસૂચક છે અને એ
ધર્મના ‘ધર્મરો’-‘અરિહતો’ અરિ (દુસ્મન)ને હથિવામાં લેમની
અસીમ બળને લીધે જ એ નામથી ઝાળખાવ છે.

જૈન ‘ક્ષત્રિય’નું મૃત્યુ—આગેવાનો, સાધુઓ અને ફળવા-
ચલાઓ પર કડવી ટીકા હિમતથી કરનારો જૈન ‘ક્ષત્રિય’ મી. નથુ
મહાચંદ એમીજી માસમા ગુજરી ગયો છે. કશા પણ શિક્ષણ વગર
અને કશા વગર યુરોપ-અમેરિકાની સુસાધરી કરીને જાદુગર તરી-
કેની નામના મેળવનાર અને જાહેર જૈન મેળાવડાઓમાં સિંહની
પેડે મળનાર ‘પ્રેક્ષિત’ નથુ મહાચંદની જૈન કોમને ખોટ જ પડી છે.

છાપાનાં નરીખ ઉઘડ્યાં!—મુંબઈના ગવર્નર અને
વિલિંગ્ડનને મુખ્યની કોર્પોરેશનના પ્રમુખ તરફથી અપાયલા એ
પ્રસંગે તે નામદાર મુખ્ય ધલાકાનાં જાપાને વહેલીને કહ્યું હતું કે
“ એક મોટી કોમના જૂદા જૂદા બાગોના મન પર અસર
કરવાને અને વિચારો ધડવાને વર્તમાન પત્રો એક બલિવાન
અંશ છે તે વર્તમાનપત્રોનો હું આજે અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર
માનું છું.”...મહાત્મા ટોલ્સ્ટૉય કહે છે કે, દરેક સુધરેલા કહેવાતા
રાજ્યમાં જાપાનો આત્મા બળ કે કળથી વસ કરી લેવાની શક્તિ
રાજકર્તાઓ સારી રીતે ધરાવે છે

જમરજન્ત દાનવીરનું મૃત્યુ—અમદાવાદના નાગર, સર-
દાર બહાદુર ચીતુભાઈ માધવલાલ માર્ય: માસમા ગુજરી ગયા છે.
લેમની સખાવતો જૈનોએ કાન દધને સાંભળવા જેવી છે, અને
એટલું પણ ધ્યાનમા રાખવાનું છે કે, એ સર્વ સખાવતો પોનાની
જી દમી દરમ્યાન અને સ્વદરતે કરાવલી છે, નહિ કે મરતી વખતે
ચમદૂતને રક્ષવત આપવા રૂપે ! સાયન્સ કોલેજમાં ૩. ૬ લાખ,
ગુજરાત કોલેજમાં ૩. ૩ લાખ, ટેકનીકલ સ્કુલમાં સુમારે ૧૧ લાખ,
ઝેરાની ઇન્જીનીયરીંગમાં સુમારે ૧૧ લાખ, નર્સરિંગમાં ૧ લાખ ૧૫
હજાર, કૉમર્સિયલ કોલેજમાં ૩. ૧ લાખ, ખીજી મોટી સખાવતો
૨૧ લાખની, અને પરચુરણ સખાવતો: પાર વમસ્તી. એમના પિતા

અને ઘણાં જ સંભાવતા કરી છે તે બે આ રકમો સાથે ઉમેરવામાં આવે તો એમ બોલ્યા સિવાય બાકી જ રહી સમય કે સ્વં કલ્પણોડલાલ ઇટાલાએ શુભરાતના ઉત્સવમાં આપેલા શાળા જેવો શાળા કોષ આપી રહ્યું નથી.

જેના કાંઈ ધડો લેશે?—ખાસ કરીને લોભી સ્થાનકવાશીઓ!

ભારત જૈન વિદ્યાલય, પુના:—સ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન બાપ્તિસ્મોએ ‘મહાવીર જૈન વિદ્યાલય’ પુના ખાતે બોલવાનું ઠરાવ્યા બાદ તે સંસ્થાને મુખ્ય બાપ્તિસ્મોએ ફરવવાની જરૂર બોધ, તેથી પુના ખાતે કેટલાક જૈન બાપ્તિસ્મો ‘ભારત જૈન વિદ્યાલય’ બોલવાના ઠરાવ પર આવ્યા હતા, જેની સ્થાપના પણ થઈ ચુકી છે. પહેલા અંગ્રેજી ધોરણથી એમ. એ. સુધીના વિદ્યાર્થીઓ માટેની બોર્ડીંગ તરીકે હાલ તો કામ ચાર કરવામાં આવ્યું છે. સુમારે રૂ. ૨૫ હજાર-અંતુ રૂ. ૬૬ થયું છે. વ્યવસ્થા અને બંધારણની બાબતમાં પુરની ફર-લેરી હી રખાશે તો પરિણામ સારું આવશે.

પણ વિદ્યાલયમાં જૈન સાહિત્ય:—જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ માટે વિદ્યાલયમાં એક સભા મ્યુપાઈ છે, જેના અધ્યક્ષ

‘ઈન્ડિયા કોમિશન’ના લાઇબ્રેરીઅન મી. એચ. ડબ્લ્યુ. શામાસ છે.

જનરલ લાઇબ્રેરીના જન ઓરિયન્ટલ જનરલસાથ જેની M. A. Bar-At-Law એઓએ ‘જૈનધર્મનાં મૂળતત્ત્વો’ નામનું પુસ્તક અંગ્રેજીમાં રચ્યું છે, જેમાં પ્રસ્તાવના ઉમેરીને ઉક્ત અંગ્રેજ ગ્રંથકથે તે પુસ્તક કેમ્બ્રીજ યુનીવર્સિટી પ્રેસમાં છપાવી બહાર પાડ્યું છે. આ ઉપરાંત હિંદમાં બીજા ૨-૩ સુશિક્ષિત જૈન મહાશયો જૈન ફીલસુફીપર અંગ્રેજી પુસ્તક લખવામાં રોકાયેલા સંભળાય છે. કોઈક જીવન આવવા લાગ્યું ખરું !

રાજ્યસત્તાનો પ્રભાવ:—ખંભાતના એડમીનીસ્ટ્રેટર એક જાહેરનામું કહાડ્યું છે કે, હાલમાં કોલેસ હોવાથી, કોષો નાતવરા અને જમણા કરવાં નહિ; માત્ર ધાર્મિક ક્રિયા ખાતર પચ્ચીસેક માણસોને જમાડવા હશે તો તે ખાટે વાંધા નથી. સુધારકોની વર્ષો સુધીની ચળવળથી જે નથી બનતું તે રાજ્યની કલમના એ એકથી સહજમાં બની જાય છે; પણ દેશીરાજ્ય કે સ્વરાજ્ય વચર આવી કમલ કરીને લોકોને સુધારવાની દરકાર કોણ કરે?

સ્થિતિસોજન પર કેળવણીનો દંઢ:—પાટણના જેનોએ

હજારો દુરદેશીભર્યા ઠરાવ કર્યો છે કે, લખાદિ શુભ પ્રસંગે નોકા-રસી કે શાંતિબોજન પાછળ દ્રવ્યબચ કરવા નેઓ તૈયાર થામ ત્હેમની પાસેથી તે ખર્ચના પ્રમાણમાં રૂ. ૧૦૧ અથવા ઝોછાવધારે રૂપિયા કેળવણી ફંડમાં લેવા. સઘળી શાંતિઓ અને સધાએ આ ધારાનું અનુકરણ કરવું નેમએ છે.

ચેતવણી:—‘જૈન’ પત્ર ચેતવણી આપે છે કે, સુનિશ્ચિ બુદ્ધિ-સાગરજનો શિષ્ય મોહનવિભવ પીળાં કપડાં પહેરી, રેલ મારરતે, દક્ષિણ પ્રાતમા બઠકે છે અને ભોકોને ઠગી પૈસા લઈ ખોટ રસ્તે બચ કરે છે. થોડા દિવસ ત્હેણે મદગ મુકામે હોટેલ કઢાડી હતી !તેમજ વળી વીરવિજય નામનો સાધુ કે જેણે સ્થાનકવાસી તેમજ દેરાવાસી બન્ને સમપ્રદાયના સાધુ તરીકે ભોકોને ઠગ્યા પછી સન્યાસીનો વેશ પશુ લીધો હતો અને ગૃહસ્થ વેશ પશુ લણાએ ટોંચ કર્યા છે ત્હેનાથી પણ ચેતવાની એ પત્ર સલાહ આપે છે. ... આજકાલ અજભગજનની વાતો વાંચવા-સામળવામા આવે છે ! અને એટલું છતાંએ ભોકોને શ્રદ્ધારોગ ટળતો નથી !

બુદ્ધલજ્ઞોનો રાફડો !:—છેલ્લાં ૭ માસમાં પ્રગટ થયેલાં સઘળાં જૈનપત્રોમાંથી બહુવા જોગ જૈન ખખરો ચુટવણનો પ્રવાસ કરતા જે એક બાબતે મહારા મન પર સૌથી વધારે અસર કરી છે તે બાબત વૃદ્ધલજ્ઞ અને કન્યાવિક્રયના પ્રસંગોની અધિકતા છે. દરેક પ્રીરકાના જૈન પત્રોમાં ઉપરાછાપરી એવા બનાવોની નોંધ વાંચવામાં આવે છે કે, ફલાણાએ ૭૦ વર્ષના બુદ્ધ સાથે પોતાની ૮ વર્ષની બાળકીનું લગ્ન કર્યું, ફલાણા કોન્સરન્સના આગેવાને ૬૦ વર્ષની વયે એ ઉપર ત્રીજી સ્ત્રી કરી, ફલાણી બાળકી પરણીને બીજે જ દિવસે રાંડી, ફલાણી કન્યાને વીસ હજાર રૂપિયા માટે વેચવામાં આવી, ખત્યાદિ આ કાળોત્રાપત્રો વાચતાં જમે તેવા કંઠણ હૃદયના માણસનું ‘પશુ દેય’ બરાબ આવ્યા સિવાય રહે નહિ. અન્ય જાહેર પત્રોમાં વિધવાના હાથે થતાં બાલકોનાં ખુનના સમાચારો પણ પુષ્કળ વાંચવામાં આવે છે. આ વિધવાઓ ઉપર તો મરદો તિરસ્કાર કરે છે, અને ઉપરથી કોર્ટો જન્મદેસનીકાલની સજા કરે છે, પણ ત્હેમને વિધવા બનાવનાર માળાપ અને શાંતિઓ અણિશુદ્ધ બચી જાય છે ! એ ગપેડાઓ એટલી ઉમરે પરણવાનો લ્હાવો છોડી ચકતા નથી તો પછી આ બાળકીઓને નીતિમાન અને ધર્મપરાયણ સાધ્વી બનવાની આશા કેવી

રીત સખે છે તે સ્વમજી સમાવું નથી. હન્દ્રિયોના જેમ ઉપર અંકુશ જુકવાની વાતો કરનારા 'હન્દ્રિયોના ગુલામો'ના ક્રૂતાસ શબ્દો પર કોપ અને હસવું બન્ને આવે છે. 'જેન' પત્ર જણાવે છે કે, કક્ષિ-લુમાં આવેલા આદે મામના એક જોને રૂ. ૭૦૦૦ માટે પોતાની બાળકીને લુદા સાથે પરણાવવાની ઓફર વચ્ચે કરી હતી, પરંતુ કન્યાના મામાએ વેળાસર ચેતીને કોર્ટમાં ફર્યાદ કરવાથી પરિણામ એ આવ્યું કે તે ચર્મબાપારીએ લેખીત કબુલાત આપવી પડી કે તે પોતાની ૧૨ વર્ષની બાળા ૫૩ વર્ષના લુદા સાથે નહિ પરણાવે! આવી હિંમત કેટલા યોડામાં હશે?

આ અભાગીઆ દેશમાં ૧૫ વર્ષથી ઝોઝી ઉમરની વિધવા-ઝોની સંખ્યા ૩, ૩૫, ૯૦૦ છે! પંદરથી વધારે ઉમરની તો વાત જ ન પૂછશો.....અને દેશને સુખી થવું છે!.....

—, સીધાસીધા ગંગાજળ નહિ પીએ, વાંકા રહીને મટર-નું પાણી પીશે! :—ફેબ્રુઆરી મામમાં મુખ્ય ખાતે રા. કૃષ્. રલાલ વકીલ નામના વણીક ગૃહસ્થના લગ્ન સવિતા નામની આદમજી કન્યા સાથે અને હહેગામમાં રા. ચુનીલાલ નામના વણીક ગૃહસ્થનાં લગ્ન અંબલ નામની આદમજી કન્યા સાથે થયાં છે. આવા બનાવો પર ટીકાની શુ જરૂર રહે છે? હજીએ હિંદુસમાજ કંઈક સ્વમજીવા લાગશે કે?

જેન પત્રકારો વિવેક શીખશે?:—એક જાણીતા જેન પત્રમા એક કચ્છી બંધુ લખે છે કે, “ આ પ્રતિમા જુની લાખો-કોડો વરસની છે.....મંદિર આકાશ માર્ગે ઉડાવીને લાવેલું છે. ” વગેરે, વગેરે. મૂર્તિ અગર મંદિરની સુદર કરીમરી માટે તારીફ કરવી અગર જોઆ મૂર્તિપૂજામાં ધર્મ માને છે ત્હેમને અચુક મૂર્તિ કે મંદિરનો લાભ લેવાની વિનંતિ કરવી, એ વાંધાભર્યું નથી; પરંતુ કોડો વરસો સુધી મૂર્તિ કે દેસ થજી કાપમ રહેતા હશે કે કેમ એટલી સામાન્ય લુદિ એક પત્રકારે એવા સમાચારો લખાલ કરવા પહેલાં વાપરવી જોઈએ છે.

પુનામાં સ્થાનકવાસી જેન બેટાડિંગની જરૂર જણાયાથી મિત્રવેવાળા મીશુત પુનમચંદજીએ પોતાના ખર્ચે એક વરસથી બેટાડિંગ બોલી છે. પુના શહેરના મીમન સ્થાન જોનેા મુખવાપ બેસી રહે એ સરમાવા જોવું છે. મદદ નહિ મળે તો એક સાધારણ

માણસ, એકસો, કેટલો વખત યોગે હઠાવી શકવાનો હતો ? દક્ષિણ પ્રાંતમાં બધી કોમો કેળવણીમાં આગળ વધવા લાગી છે, કેટલાં સ્થાનકવાસી જૈન કોમ જ પ્રાછળ પડી રહી છે, અને તે છતાં આખા પ્રાંત માટે એક નહાનું સરખું મોડાં મહાકેશ ત્યાપવા—નીભાવવા જેટલું પણ ‘પાણી’ એ પ્રાંતના ધનાઢય સ્થાનકવાસીઓ ન બતાવે એ શું ઓછું કરમાવા જેવું છે ?

અખરદાર, બિચારા યુક્તસેલર !:—જૈન સાધુઓને લોકોએ મહારાજાધિરાજ નામ આપવા ‘માંડણ’ તેમ તેમ તેઓ પૈકી કેટલાકો પોતાને ‘અરેખર’ જ મહારાજા—કોઇ દેશના માથેક—માનવા લાગ્યા છે હમણાં પ્રસિદ્ધ વક્તા શ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજે તે જ સંપ્રદાયના યુક્તસેલર મેમજી હીરજીના એક નમ્ર જવાબથી છેડાઇ પડી ‘જૈન પત્રના ના. ૧૧ જીનના અંકમાં હિત યુક્તસેલર જેમ એક ખુલ્લો પત્ર પ્રગટ કરાવ્યો છે, જેના ફુંક અર્થ કરીએ તો તે એટલો જ છે કે, “ અખરદાર ! બિચારા યુક્તસેલર ! તારા જેવા તુચ્છ પ્રાણીઓ શું અમ સરખા ‘મહારાજા’ઓને જવાબ—અને તેવી નમ્ર બાપામાં પણ જવાબ—આપવાને લાયક હોઇ શકે ? ” મને તો લાગે છે કે, જગદારે પડિત મહારાજની પડિતાઇ એક સામાન્ય આચર્યથી પરાજય પામી ત્યારે ખીજે જવાબ વાળવાની અશક્તિએ કોઇનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે, બીજી કાંઇ નથી. મુનિશ્રી લખે છે: “ શ્રી મહાવીરના ચિત્ર સામે પોકાર ’ એ મધાળા નીચે તરેાએ ‘ મહાવીર જીવન વિસ્તાર ’ ના પુસ્તકનાં ચિત્રો બાબત ધ્યાનથી તરફથી હિતપૂર્વક કરવામાં આવેલી સૂચના સામે ટીકા કરી તમેાએ તમારા કાર્યને સત્ય અને હઠાપણુજરેલું મનાવવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે, તેમજ ટીકા કરતાં આલેખ કરનારી ભાષા વાપરી સૂચના કરનારાઓ તરફ મગજનું સમતોલપણ સાચવી શક્યા નથી, એમ તમારી બેદરકાર ભરેલી લેખન પદ્ધતિથી સમજી શકાય છે. વળી એક યુક્તસેલરના ધંધા કરનાર માણસે પુસ્તકના અભિપ્રાય આપનારા જૈન મુનિઓ માટે કેવી ભાષા વાપરવી જોઇએ તે પણ લેખન શૈલીમાં વિવેક દક્ષિણી જોવાયું નથી. ” મુનિશ્રી જેવા મ્હોટા પુરૂષ એક યુક્તસેલર જેવાની બાપાની પણ ખરી કિમત આકી શકતા નથી એ એક આશ્ચર્યનો વિષય છે. યુક્તસેલરની બાપામા મુનિશ્રી કહે છે તેમ ‘ બે દરકાર ભરેલી લેખન

પદ્ધતિ, 'મગજના સમતોલપણ'ની ચેરફાળરી, અવ્યક્ત કરનારી ભાષા અને વિવેક દૃષ્ટિની ખામી એ સર્વ દોષો અમર એમાંનો એક પણ દોષ નથી એમ હરદોષ વિદ્વાન જોઈ શકશે. મુનિઓની 'વિવેક'ની વ્યાખ્યા કયા પ્રકારની હોય છે તેનો જાહેર પ્રગળે ખ્યાલ આપના ખાતર જ હું અને મી. એમજી બુકસેલરનો (મુનિશ્રીને દોષિત લાગતો) લેખ આ નીચે પ્રકટ કરવાની અગત્ય જોઈ પુ. હું છુ. હું કે જોને તે મુનિ એક વિવેકરહિત, મગજના સમતોલપણરહિત. સામાન્ય જાડો' માને છે તેના જોડલા વિવેક, વિનય અને બુદ્ધિપૂર્વક લખતાં તેઓ શિખે.

શ્રી મહાવીરના ચિત્ર સાથે પોકાર.

શ્રીયુત સમ્પાદક 'જેન'.

હું જાણીને ખુશી થયો છું કે મહારા તરફથી પ્રકટ થયેલા "મહાવીર જીવન વિસ્તાર" નામના નવીન પુસ્તકમાંના આધ્યાત્મિક વિચારોની ચોતરફથી સારા સંદોષમાં આલોચના થવા લાગી છે; અને એથીએ વધારે ખુશાલી મળે એ જોઈને થઈ છે કે એ પુસ્તકનાં ચિત્રો ખાખતમાં કેટલીક ચર્ચા જન્મ પામી છે. ચર્ચા જાગવી એ સમાજની તન્દુરતીનું ચિન્હ છે, સત્ય શોધવા-સમજવાની જીતાસાતુ લક્ષણ છે; અને એ કારણથી હું સખળ દીકાકારોને-તેઓ મહારી અને તે પુસ્તકના લેખકની વિરૂદ્ધમાં પોકાર કરે છે તો પણ આનંદથી વધાવી લઉં છું. તે જ વખતે હું તેઓની દીકાનું અવલોકન કરવાની પણ જરૂર જોઉં છું.

શ્રી 'મહાવીર જીવન વિસ્તાર' માંનાં ચિત્રો સાથે તે પુસ્તકના મૂળ લેખકને કરી સખધ નથી એ તો મહારે પ્રથમથી જ કહી દેવું જોઈએ છે. ચિત્રો નાખવાનો વિચાર મળે જ સૂઝ્યો હતો અને તે પણ મહાવીરજીવનના અત્યુત્ક ચીરમરણીય પ્રસંગોને વાચકના અમજમાં સખજડ મ્હોંઠાડવાના શુભ ઇરાદાથી જ સૂઝ્યો હતો. ચિત્રના 'કિલાઇત' સખધમાં હું સ્વધર્મી વિદ્વાનોની સલાહ અને મદદ લેવાનું પણ ચુક્યો ન હતો. મતલબ કે, એક તરફ જેમ મહારો આશય નિર્મળ હતો અને મહારી પ્રચીત શ્રી મહાવીર પિતા તરફના સખપૂર્ણ લક્ષિતાવમાંથી જન્મી હતી, તેમજીજી તરફથી, ઉપાડેલા શુભ કામમાં ખામી આવવા ન પામે એટલા માટે ચોખ્ખ જોડાની સલાહ પણ મ્હોં લીધી હતી. તથાપિ હું

કદાપિ જોમ ન કહી શકું કે, શુભ આશય, ભક્તિભાવ અને વિદ્યાર્થનો સલાહ છતાં પણ કાંઈ કામમાં જુદા ન જ મવા પામે. જૂલજુલ એ છદ્મસ્થાનો સ્વભાવ છે અને જૂલ જાણુરી એ પ્રગતિ માટે ઇષ્ટ છે. પરન્તુ જોવાનું એ છે કે મહારા પુસ્તકમાંનાં ચિત્રો બાબતમાં જે દોષો બતાવવામાં આવે છે તે અરેખરા દોષો છે કે કાદંબનિક દોષો છે-બ્રમણ છે.

એ ચિત્રો બાબતમાં કરાવેલી રીકાઓનો એ મુદ્દામાં સમાવેશ કરી શકાય: (૧) મુખપાના મળેલી સભા વખતે અમુક મુનિશીએ તથા કેટલાક ગૃહસ્થોએ કહ્યું હતું તેમ, તીર્થંકરોનાં ચિત્રો બીજા ધર્મવાળાઓ છપાવે છે તેમને પણ આપણે કોઈ ધસડીને અટકાવીએ છીએ તો ખુદ જૈનોએ તો ચિત્રો છપાવવાં ભેદમાં નહિ જ, કારણકે તેથી મહાપુરુષોનો અવિનય થાય છે. (૨) તા. ૧૬ બન-સુઆરીના 'જૈન' માં આ પુસ્તકની સમાલોચના કરતાં વિદ્વાન મુનિ શ્રી આરિત-વિજયજી કહે છે તેમ, "આપેલા ચિત્રો શ્વેતાખર જૈનોને બડ-કાવનારાં છે."

પહેલા વાંધાના મળધમા હું કહીશ કે, ચિત્રો અને મૂર્તિઓ એ ભક્તિને પ્રેરનાર અને પ્રેરિત કરનાર સાધન છે એમાં આપણે મૂર્તિપૂજક જૈન વર્ગે દૃઢપણે માનેલું છે. આ પદાર્થો સામે વાંધો સ્થાનકવાસી જૈનો કે આર્યસમાજીઓ લાઇ શકે, પણ ભક્તિના પ્રથમ પગથીઆ તરીકે મૂર્તિ સ્વીકારનાર આપણા વર્ગથી મહાપુરુષોનાં ચિત્રો તરફ વાંધો યુદ્ધિપૂર્વક લાઇ શકાય નહિ, એમ મહાર આશિન મન છે. આપણા કદંબસૂત વગેરેની જીની પ્રતોમાં પણ ભગવાનના પોતાનાં અને તેમનાં માતૃશ્રીના અનેક ચિત્રો આજેએલાં આપણે જોઈએ છીએ. (અને જો તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ ન્યાય આપવા આપણે તંબાર દોષમાં તો તો કહેવું જ પડશે કે એ જીની પ્રતોમાંનાં કેટલાંક ચિત્રો ઉચ્ચ ભાવ ઉત્પન્ન કરે તેવા નથી, જ્યારે મહારા પુસ્તકમાંનાં ચિત્રો શ્રી મહાવીર ભગવાનની વીતરાગતા, ક્ષમા, અચલ વૃત્તિ અને આત્મ-શક્તિ ઉપર અગ્રાધ ભક્તિ અને પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન કરાવે તેવાં છે, એમ જૈનેતર પ્રેક્ષકોએ પણ સ્વાનુભવથી મહેને ખાતી આપી છે.) અહીં એવો સવાલ કદાચ ઉઠાવવામાં આવશે કે, કદંબસૂત આદિનાં ચિત્રો કલમથી દોરાયેલાં છે, પણ છાપેલાં નથી; મતલબ કે, છાપવા બાબતમાં લોહો વાંધો છે, તો એ એક જૂદો જ સવાલ થાય છે, કે

એતો ઉત્તર જૈન શાસ્ત્રો નહિ કપાવવાં જોઈએ એવી જુની માન્યતાને વેચણી મૂકી હમણાં પોતે જ એ કામ ઉપાડી લેનારા વિદ્વાન અને માનવતા જૈન આચાર્યો મહારા કરતાં વધુ આળાદરીતે આપી શકશે. હું માન્ય જોઈશું જ ઉમેરીશ કે, કલ્પસૂત્રની જૂની પ્રત જર્મનોએ ચિત્રો સાથે (અસલ પ્રમાણે જ) ધણી વખત યમાં કપાવી બહાર પાડી છે, અને તે માટે જૈનોએ કાંઈ વાંધા દર્શાવ્યો નથી.

બીજા ધર્મવાળાઓને જૈન મહાત્માઓનાં ચિત્રો કપાવતાં રોકવામાં આવે છે તે કારણથી જૈનોને પણ તેમ કરતાં રોકવા જોઈએ એ દલીલમાં મૂકે કાંઈ ન્યાય દેખાતો નથી. પ્રથમ તો કૃષ્ણ વગેરે તરફ હિંદુ ધર્મના અનુયાયીઓનો એટલો જ ભક્તિભાવ છે, કે જેટલો આપણુ જૈનોને મહાવીર પ્રત્યે છે, અને તે છતાં હિંદુઓ કૃષ્ણ, શંભુ પિંગ્વરેનાં ચિત્રો કપાવવામાં કે અન્યધર્મીઓને કપવા દેવામાં કાંઈ દોષ જોતા નથી. ખુદ જૈનો પણ હિંદુ ધર્મના દેવો અને મહાત્માઓનાં ચિત્ર છાપે છે, વેચે છે અને કેટલાક જૈનોએ તો હિંદુ ધર્મના દેવોનાં નાટકો પણ રચ્યાં અને ભજવ્યાં છે. અને તે છતાં જૈનો કાંઈ પણ બુરા આચાર્ય વગર જૈન મહાત્માઓનાં ચિત્ર કપાવે તે સામે જૈનો અદાલતમાં દોડે એ મૂકે તો ન્યાય માર્ગ જણાતો નથી, પછી પક્ષમોહને લઇને કાઈ ગમે તે કહે કે કરે તે બૂદ્ધી વાત છે. તેમ છતાં દલીલ ખાતર માની લ્યો કે, અન્યધર્મીઓ જૈન મહાત્માઓને માનતા ન હોવાથી લેખના હાથે આજીવેલાં જૈન ચિત્રો ભક્તિપ્રેરક ન પણ હોય, અને તે કારણથી લેખને રોકવામાં આવતા હોય. તથાપિ એક જૈન, જૈન મહાત્માઓનું ચિત્ર કપાવે લેખમાં તો એ શંકા પણ હોવી સંભવતી નથી; કારણ કે લેખમાં તો ચિત્રના નાયકમાં સમ્પૂર્ણ ભક્તિભાવ હોય છે. એ તો ગમે તેમ હો, એટલું તો હું કહીશ કે, વાંધા ચિત્રો કહાડવા કે કપાવવાની પ્રવૃત્તિ સામે ન હોવો જોઈએ, પણ ચિત્રમાં કાંઈ અપમાનકારક તત્ત્વ હોય તે સામે જ હોવો જોઈએ.

આ રીતે મૂકે બીજા વાંધા ઉપર લાવે છે. મહારા પુસ્તકમાંનાં ચિત્રોમાં અનિષ્ટ તત્ત્વ છે એમ વિદ્વાન મુનિશ્રી ચારિત્ર-વિજયજી ફરમાવે છે. જો ખરેખર જ એમ હોય તો હું ખુશીથી સમજી પ્રતોનો નાશ કરવા તૈયાર થાજી. પરન્તુ આપણે જ્ઞાન્તિથી આ બાબત વિચાર કરવો જોઈએ છે. મુનિશ્રી કહે છે કે “ (૧)

ચિત્રો શ્વેતામ્બર જૈનોને લાડકાવનારાં છે; (૨) કેટલાંક ચિત્રો સશસ્ત્ર નથી, જેમકે અંકકાશિક નામે વીર પ્રભુ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઉભા છે ત્યારે દંડ કરેલ છે, પણ આ ચિત્રમાં તેમ નથી; (૩) જે કે વીર પ્રભુને શ્વેતામ્બર-દ્વિગમ્બર બન્નેએ અમેલક એટલે વજરહીત માન્યા છે, પણ શ્વેતામ્બરો સાથે સાથે વજ્રલબ્ધિ માને છે, જે લબ્ધિ વડે પ્રભુ નમ છતાં બીજાઓની દૃષ્ટિએ નમ દેખાતા નથી.”

આ ગણે વાંધા કાદખનિક છે, અને પક્ષમોહને લીધે જ ઉદ્ભવેલા છે એમ વગરસુસ્કેલીએ ખતાવી કહાય તેમ છે.

(૧) ચિત્રોશ્વેતામ્બર જૈનોને લાડકાવનારાં છે:-કેવી રીતે ? શુ એમાં શ્રી મહાવીર પિતાના મુખારિંદની રૂપરેખા માપ વગરની, મોંદર્મ અને ચીર્ષ વગરની કે ગ્લાનિ ઉપજાવે તેવી છે ? એ ચિત્રથી કોઈ પણ માણસ લાડકે એવું કયું તત્ત્વ એમાં છે એ હું વિનય-પૂર્વક પણ આગ્રહપૂર્વક જાણવા માગું છું. હું હિમતથી કહીશ કે, જૂના હસ્તલિખિત ગ્રંથોમાં અને કેટલાંક શીલા પ્રેસમાં છપાયેલાં જૈન શાસ્ત્રોમાં જે દંઘડા વગરની બેડાળ આકૃતિ મહાપ્રતાપી મહાવીરની આપેલી છે તે કરતાં અનંત ગુણી લાવણ્યતા, અનંતગુણ પ્રકાશ, અનંત ગુણી શાન્તિ અને અન્યાન્ય ઉચ્ચ બ્રાવે” મહારા ચોળેલા ચિત્રમાં છે એમ હરકોઈ ‘Fine arts’ લેખિત જ્ઞાનો અભ્યાસી કબુલ કરશે. મદને આ પુરાણપ્રેમી (orthodox) દૃષ્ટિ જોઈ આશ્ચર્ય થાય છે કે, પરમ પૂજ્ય તીર્થંકરની માતાના ગર્ભાશય-માંથી ગર્ભાહરણ કરવાનો દેખાવ લોકોની સમક્ષ (અને તે પણ ચિત્રકળાના અનુભવ વગરના હસ્ત વડે) રજુ કરનારા પુરાણ ચિત્રકારને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે અને કામચેનાથી ઘેરાવા છતાં એ તરફ દૃષ્ટિ પણ નહિ કરતાં આત્મસ્થીરતા અનુભવતી પ્રશાન્ત મુર્તિ આલેખનાર આધુનિક ચિત્રકારને ભયર કે વિનમ્રહીન માનવામાં આવે છે. હું આગ્રહ કરું છું કે હિનિયાનો કોઈ પણ કારીગર કે કોઈ પણ અધ્યાત્મવેદા મહારા ચિત્રમાં ‘લચકરપણું’ ખતાવી આપે. તેમ છતાં કોઈ શ્વેતામ્બર જૈન સ્વેચ્છાપૂર્વક બડકી ઉઠે તો એમાં મહારો દોષ નથી.

(૨) ચિત્રો સશસ્ત્ર નથી:-પુરાણે શા ? અંકકાશિક નામે દંડ કર્યો તે વખતે ભગવાન કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઉભેલા હોવાનું શાસ્ત્ર કથા કહે છે અને મહારા ચિત્રમાં તેમ નથી એવો આરોપ મુકાય

છે, જે હું દીકાકારની મેરસમજતું પરિણામ માતું છું. મહારા ચિત્રમાં ડંસ થવાની ક્રિયાનો 'સીન' નથી, પણ ડંસ થયા પછી શ્રી મહાવીર નામને ઉપદેશ દે છે તે વખતના 'સીન'નું મ્હેં ચિત્ર આપ્યું છે. ઉપદેશ આપનારી આકૃતિ ધ્યાનવસ્થામાં બતાવી શકાય નહિ એટલી સાદી વાત ધ્યાનમાં રાખી હોત તો આવી નિષ્કારણ-મહત્વ વગરની દીકા કરવાના શ્રમથી દીકાકારો બચવા પામ્યા હોત.

(૩) પ્રશ્ન નવન દેખાવા ન બોધ્યો:-થું આ બાબતમાં મ્હેં ખરેખર બૂલ્લ કરી જ છે ? મહાર' હ્રદય તો ઉલટું મ્હને મુખારકબારી આપે છે કે મહાવીર પિતાના બે ભિન્નભિન્ન માન્યતાવાળા પુત્રો પૈકી એકેની શ્રદ્ધાને-માન્યતાને આધાર ન થાય એવી રીતે ચિત્ર આજેખવામાં મહારો ચિત્રકાર હતેહમંદ થયો છે. દિગમ્બર બાધ્યો તીર્થંકરો નમ હોવાનું જ સ્વીકારે છે, સ્વેતામ્બર બાધ્યો પણ શ્રી આરિયવિજયજી જેવા ચાતુરસિક ધર્મગુરુ સ્વીકારે છે તેમ તીર્થંકરોને વાસ્તવમાં 'વત્સરહીત' હોવાનું માને છે પણ એટલું ઉમેરે છે કે તહેમની અસુક શક્તિના પ્રતાપે તેઓ લોકોની દૃષ્ટિએ નગ્ન દેખાતા નથી. હવે હું દિગમ્બર સ્વેતામ્બરની માન્યતાની ચિકિત્સા કરવાનું બાળ્યએ રાખીને પૂછુ છું કે-મહારા ચિત્રોમાં શ્રી મહાવીર નમ છે કે વત્સરહીત છે એમ કોણ કહી શકે છે ? જ્યાં જ્યાં શ્રી મહાવીરની આકૃતિ આજેખી છે ત્યાં ત્યાં વૃદ્ધો પહાડ આદિ કાંધ પણ જોઈું ચીનરીને એવી ખુબી વાપરી છે કે તે આકૃતિને કોઇ તદ્દન નગ્ન પણ ન કહી શકે તેમ વત્સરહીત પણ કોઇ ન કહી શકે. મહારા ચિત્રકારની આ કાળજી કે દુર'દેશી માટે, હુલ્લેક મતભેદોને શૂલી તત્વ ઉપર પ્રેમ જોડવાના અને ઐક્ય કરવાના જૂદા જૂદા જેન શીરકાના સારમાહી અનુયાયીઓ તો, ઉલટા વધારે ખુશી થાય, અને તેમજ થયુ છે એમ હું જોઇ પણ શક્યો છું.

હું પાર' છું કે, ચિત્રોની વિરૂદ્ધમાં કરતા પોકારમાં સમાયલા સધળા સુદાઓનો જવાબ આપ્યા શબ્દોમાં સમાધ જાય છે અને મ્હને આશા છે કે તેથી બુદ્ધિશાળી જનો સંતુષ્ટ થશે જ. તથાપિ, દાખને કાંધે યંકા રહેતી હશે તો મયાસકિત ખુલાસો કરવા ખુશી થઇશ.

આપનો

બેપજ હીરજી, જેન બુકબેન્ડર.

વિનીત યુક્તસેવર આખા લેખમાં જગાએ જગાએ 'વિદ્વાન મુનિ શ્રી ચારિત્રવિજયજી' એવા સંબોધો લખે છે, એ શું અપમાન-જનક છે ? " મહારા પુસ્તકમાંનાં ચિત્રોમાં અનિષ્ટ તત્ત્વ છે એમ વિદ્વાન મુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજી ફરમાવે છે " ફરમાવે છે' એ સ્બદ્ધ શું વિનયની હદ નથી કરતો ? "એ ખરેખર જ એમ હોય તો હું ખુશીથી સઘળા પ્રતોનો નાશ કરવા તૈયાર થાઉં" શું આ ઝાણી નમ્રતા છે ? " પરંતુ આપણે શાન્તિથી આ બાબતપર વિચાર કરવો જોઈએ છે. " ના, શાન્તિથી કે અશાન્તિથી એ તેમ પણ 'મહારાજ'ધિરાજ 'ના અભિપ્રાય ઉપર વિચાર કરવો એ જ મહારાજ-ધિરાજને મન અપમાન અને અવિનયપણું લાગે છે! અને એ માની લીધેલા અવિનયનુ વૈર લેવા એ ઐક્યની હિમાયત માટે પંકાયલા મુનિ કેવો ભયંકર અને ક્રોધ ભાગ્યે મહણ કરે છે તે પણ જોવાતું છે. મી. મેઘજી ઉપરના ખુલ્લા પત્રમાં મહારાજશ્રી લખે છે " ત-મેએ તમારા ચિત્રોમાં આડા પાંદડા વગેરેનું આચ્છાદન કરી બન્નેને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તે તમારી કલ્પિત કલ્પનાથી ત-મેએ બન્નેને એક રીતે છેતર્યા છે એમ અમારે શું દામ હાથેવું ન જોઈએ ? " (કહ્યા કરો, એક વાર નહિ પણ હજાર વાર, શરીરમાં સોહી ફગતું રહે ત્હા સુધી અને ગોઠા અવાજથી કહ્યા કરો 'જૈન સમાજ હવે તમારી ફેરીથી નાચતા પુતળા તરીકે વધારે વાર રહેવાને તૈયાર નથી એ પણ બેગુબેગુ યાદ રાખજો ! તમારા મહા-બ્યા મહાડી જય અને શ્વેતામ્બરો-દિગમ્બરો લડી પડે એ આશામાં હવે કશાશો નહિ) " કેમકે શ્વેતામ્બરોને કહોટાનો દેખાવ માન્ય છે. દિગમ્બરોને કહોટાનો બાવ માન્ય છે. પાંદડાથી પ્રભુના શરીરને બાગ દાહી શ્વેતામ્બરોને રાજી કરવા કાફા મારી છે કે પ્રભુ નગ્ન નથી અને દિગમ્બરોને એમ સમજાવવા ચલ કર્યો છે કે પ્રભુ નગ્ન છે, પણ આડા પાંદડાઓ હોવાથી નગ્ન દેખાતા નથી. આ દ્વંદ્વ-દ્વંદ્વમાં પગ રાખવાવાળી તમારી યુક્તિ શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો સમજ્યા નથી અને સનોપ પાગ્યા છે એમ જો તમે માનતા હો તો તમે તમારી સમજમાં છેતરાઓ છો. "

મહારાજશ્રીના આ સંબોધો તદ્દન નિરર્થક જ નહિ પણ વૈરની તૃપ્તિ ખાતર સોડોને ઉસ્કેરવાના ઇરાદાથી લખાયલા છે એમ, મી. મેઘજીનો આ બાબતને લગતો જવાબ વાંચનાર હરકોઇ વિદ્વાન

એક સહૃદયે. મી. મેથલ પ્રથમથી જ કહે છે કે “મહાવીર પિતાના બે બિન્નભિન્ન માન્યતાવાળા પુત્રો પૈકી એકેની મદ્યને-માન્યતાને આધાર ન થાય એવી રીતે ચિત્ર આલેખવામાં પહોંચે. ચિત્રકાર ક્લેટકમંદ થયો છે.” મી. મેથલ બે કોમને સજી રાખવા કે પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા નથી, પણ નાહક કોમને આધાર ન થાય એવી ઇચ્છા ધરાવે છે, કે જેમ કરવું એ દરેક સમજનની પ્રાથમિક ફરજ છે. ભગવાનને વચ્ચેરહિત કે વચ્ચેસહિત બતાવવાથી કોમને પણ આધાર થશે જ એમ મી. મેથલએ કહેલી આમોહીને આ ઉદાર વિચારના કહેવાતા વિદ્વાન મુનિએ પોતાની દીકાથી જ સાચી પાડી છે. તેથી ભગવાનનું ચિત્ર વચ્ચેરહિત પણ ન દેખાય અને વચ્ચેસહિત પણ ન દેખાય એવી રીતનું બનાવવાવામાં મી. મેથલએ ખરેખર હકાપણ અને બલાઈ જ વાપરી હતી. આ બલમનસાધને, ‘સ્વાર્થા’ પ્રયત્ન કરાવવો એ તો માત્ર ચારિત્રવિજયનું જ ચારિત્રને છાજે.

ચારિત્રવિજયનું તા. ૧૧ જુનના ‘જૈન’ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો ખુલ્લો પત્ર એવો તો ઉધે રસને દોરનારો અને તકશાસ્ત્રના જ્ઞાનની મધ વગરનો છે કે તેની અંકેક તુચ્છતાની ચિકિત્સા કરવી એ માત્ર સમય અને સ્થળનો દુરપયોગ કરવા બરાબર જ ગણાય. જે કોમના વિદ્વાનમાં વિદ્વાન અને સુધરેલા વિચારના કહેવાતા મુનિઓના પણ આવા હાલ હોય તે કોમના ખીજાઓનું તો કહેવું જ શું?

‘બોલે ત્હેનાં બોર વેચાય’ :—મુંબઈની શ્રી ગ્રાંજાબાઈ મૂળચંદ જૈન બોર્ડીંગ ખાખતમાં મહારા તરફથી કરાયેલી દીકાએ અને હિનાવહ સૂચનાઓ ગતાંકમાં પ્રકટ થઈ ચૂક્યા પછી એ તરફ રોડ મજકુરનું શક્ષ ખેંચાવા પામ્યું છે અને હમણાં સુપ્રીટેન્ડન્ટ પણ ખડલવામાં આવવા ઉપરાંત ખીજા કેટલીક જાતના સુધારા લખાઈ ચંવા પામ્યા છે. રોડ મજકુરની આવી કાળજી માટે ધન્યવાદ!

સૂત્રનો વરધોડો ! :—અમુક ગામમાં શ્રી હથવેકાલિક સૂત્રનો વરધોડો હકાડવામાં આવ્યાના સમાચાર એક જૈન જગમાં વ્યવસ્થા મળે બેઠે થયો કે જૈનેને વીસમી સદીથી પાછા કહેવાની ઇચ્છા કેમ થતી હશે? પાંચખીમાં સૂત્રને ‘ખીરાજમાન કરી’ કાંઠામાંથી આખા કહેરમાં વરધોડો ફેરવવો એ તે જમાના માટે જરૂરનું હતું કે મહારે અમુક સૂત્રપર વ્યાખ્યાન શરૂ કરવાનું છે એવી બહોર

ખબર આમલોકોમાં ફેલાવવાનો કદાચ એ એક જ રસ્તો હશે. એ જાહેર ખબર આળે ખીબા એથીએ સહેલા અને ઓછા ખર્ચાળ રસ્તે ફેલાવી શકાય છે તો પછી આ દ્રવ્ય અને સમયના નિર્ધારક વ્યયની શી જરૂર? તેવી જ રીતે વળી, અમુક સૂત્ર વાંચવા માંડતાં રૂપીઆ મુકાવાય છે એ પણ આ જમાના માટે હાશમારપદ ગણાય તેવો રીવાજ છે. પૂર્વે યતિઓ જ્ઞહારે સૂત્રો વાંચતા ત્હારે પોતાના હિરનિર્વાહ માટે જોષ્ટતાં નાણાં ગાવે આવે રસ્તે મેળવી લેતા. પરંતુ અદિયન સાધુજી વડે સૂત્ર વંચાય અને તે છતાં રૂપિયા ધરવાનો રીવાજ ચાલુ રહે એ તો આપણી યુદ્ધિવિપયક નબળાઈ જ સાખીત કરે.

‘ખોટો’ નહિ, પણ ‘ધણો વહેલો’!—‘કૌન્દર-સ પ્રકાશ’ જણાવે છે કે, પૂજ્ય રેખગજી મહારાજની સપ્રદાયનો મુનિ લખમીચંદ્ર લોકોને ઠગી ખાય છે; હાખલા તરીકે વરૌરા મુકામે તેણે ચાતુર્માસ કરીને સૂત્ર નિમિત્તે રૂપીઆ પડાવ્યા, અત્તર, ધડીઆળ, મુઠ્ઠો વગેરે પત્રિચક ગાખ્યો, મૃદસ્થ પેશમા રાત્રીસમયે ફરવા નીકળી પડતો અને અનેક અવગુણનું દિગ્દર્શન કરાવતો, ઇત્યાદિ ‘જૈનસમાચાર’ અને ‘હિતેચ્છુ’ના વાચકોને આ ખબરથી કાંઈ આશ્ચર્ય લાગશે નહિ સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે, આવા બદમાશોને યુદ્ધા કરવાની અને સનાજને ચેતવવાની જરૂર વાડીલાલને સોળ વર્ષ ઉંપર જણાઈ હતી અને કૌન્દર-સને સોળ વર્ષ પછી જણાઈ તે વખતે વાડીલાલને કૌન્દર-સના ચાલકોએ ફરમાન કર્યું હતું કે સાધુ સમ્પન્ધમાં કંઈ છાપવું નહિ, આળે તેજ કૌન્દર-સ પોતે છાપુ કહાડીને સાધુઓનાં પોચળ બહાર પાડી લોકોને ચેતવવાની પ્રવૃત્તિ સેવે છે. સાખીત થાય છે કે, વાડીલાલ તે વખતે ‘ખોટો’ નહોતો, પણ ‘ધણો વહેલો’ હતો, કાં તો વાડીલાલને લામુક સમાજ ન હતો અગર તો સમાજને લામુક વાડલાલ ન હતો. ખેર, મરતામરતાંએ લોકોની આખો ઉધડી એટલુએ ઠીક છે, કારણ કે આ નહિ તો ખીબા ભવમાંએ સુધારો થવા પામશે! બાકી હું તો હવે સુધારો થવાની આરથા રાખતો જ નથી, પ્રતિદિન તમામ શીરકાના જૈન સાધુવર્ગમાં જુલતા વધતી જ જશે એમ મ્હને તો દેખાય છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે, ગાય મરવા પડે છે ત્હારે જ રૂપણ કાઢા કહે છે કે ‘જાઓ, એ લંબને દાનમાં આપી’, તેમ કાઢા બદમાસ સાધુ જ્ઞહારે પકડાઈ જાય છે ત્હારે જ એના ગુરૂ વગેરે ‘સતા’ થાય છે અને જાહેર કરે

છે કે એને અમે સમુદાયથી બાતલ ક્યો છું ? ત્યાં સુધી તો પોતે જાણુવા છતાં-નજરે એનાં કુકર્મો જોવા છતાં-મુશ્કેલી 'આખ આડા કાન' કરે છે અને કેટલાક તો વળી એમનો ખયાલ પણ કરે છે. તાત્કાલિક આવા મુશ્કેલી અને ચેલાઓથી હરકાટ ભેગે ખયાલવાની જરૂર છે, સ્વર્ગના ઇન્કારો રાખનારા પાપીઓને દેશપાર કરવાની જરૂર છે, લોકોનું ખૂન પીનારી અને એમને નિર્માલ્ય બનાવનારી ઉધાધોળીને જહાનમની પાછમાં મેલો છૂંકાવવાની રૂબરૂ પાડવી જોઈએ છે.

જૈનોની સંખ્યા ઘટતી જવાની ખુબ-આકાશોને 'પાછળમતીઆ' અને વહિકોને 'આગમયુદ્ધિ' તરીકે લોકો કહેતા આવ્યા છે, પરંતુ એ કહેવન કદાચ જૈન સિવાયના વહિકોને માટે હશે. કારણકે, જૈનો હમેશા લૂટાછ ગયા પછી જ જાગીને ચોક મૂકવાની આદતવાળા છે. હમણાં હમણાં જૈનોની સંખ્યા વધુ જ ઘટવા લાગી છે, અને તવા જૈનો મુલક ચતા નથી, એવી ખુબ ચાતરશથી થવા લાગી છે. દેરાવાશીમાંથી સ્થાનકવાશીમાં અને સ્થાનકવાશીમાંથી દેરાવાશીમાં 'થેટાં'ઓને ખેંચી જવામાં જાગ્યુદ્ધિ-લક્ષ્મીનો ફાકટ વ્યય કરવામાં મરદાનગી રહમજનારા જૈનો હવે આ જાગ્યુદ્ધિને કદાચ ચમકરી કે, પંજળમાં વહુ જૈનો આર્યસમાજ થવા લાગ્યા છે. નજદગઢ (કિલ્લી)થી લાલા જ્યોતિસ્વરૂપ જૈન લખે છે કે, "મુકામ કાસન (ગુડમાંવ)માં ૩૦-૩૫ જૈન કુટુંબો વસે છે. એક જૈનના ઘેર નજદગઢથી જૈનની જાન આવી; બન્ને પક્ષ આર્યસમાજ હતા અને લમવિધિ આર્યસમાજની રીતે થઈ. સાંભળવામાં આવ્યું કે અત્રે સર્વ જૈનો એમ જ કરે છે. વળી અહીંની આસપાસનાં ૫-૭ ગામેમાં પણ જૈનો આર્યસમાજ થવાની તૈયારીમાં છે." વધતી જતી મૃત્યુસંખ્યાના કારણથી, વધતી જતી વિધવાઓની સંખ્યાના કારણથી અને અજૈનમાંથી જૈન બનાવવાની શક્તિને અભાવે, તેમજ જૈનમાંથી અજૈનમાં જવા લાગેલા મૃત્યુઓની વધતી જતી સંખ્યાના કારણથી જૈનોની સંખ્યા પ્રતિદિન ઘટતી જાય છે. મોડા મોડા પણ દિગમ્બરો-શ્વેતામ્બરો હવે આ રોમ રહમજના લાગ્યા છે અને શ્વેતામ્બર શક્તિપૂર્વક જૈન દાંતર-સે તો મુંબઈ ખાતેની છેલ્લી મેટક વખતે એક દરાવ પણ-જે કે સાધુઓથી ડરતાં કરતાં-પસાર ક્યો છે કે, ઉચ્ચ હિંદુઓના આજુસોને જેવ બનાવવા (જે કે સાધુઓની 'મંજુરી' લઈને). આમાં સાધુઓની કબજની શી જરૂર હતી તે રહમજનું નથી; સાધુઓ પ્રાયઃ એવા નમાલા

અમા કે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવાની એમની પહેલામાં પહેલી ૪૨૦૦ અક્ષ કરવાને બદલે જૈન જૈનમાં ટુંટા વધારી જૈન સમાજનું બળ બતાડવાના કારણ ૨૫ બન્ના, અને તેથી જ સાધુઓએ બળવવાનું ધર્મપ્રચારનું કાર્ય આવકર્ષણે માથે લેવાનો વિચાર કરવો પડ્યો, એ સાધુવર્ગને માટે ઓછું શરમાવા જેવું નથી. પણ એવીએ વધારે શરમાવા જેવું તો એ છે કે, આવકોને આ દરાવ કરતાં સાધુઓની ઉપલબ્ધી ધાસ્તી રાખવાની જરૂર જણાય છે. દિલ્હીના એક ઉત્સાહી સ્વેતામ્બર બન્ધુ લાલા મીત્રમલ હમણાં આ પ્રકારના પ્રચાર માટે મુસાફરીએ નીકળ્યા છે અને મુજરાતી, મારવાડી જૈનોની સમ્મતિ મેળવવા કોશીસ કરે છે એ પ્રશંસાપાત્ર છે. જૈનોની સખ્યા ઘટતી જાય છે તે અટકાવવા તરફ તેમજ ખીજી તરફથી નવી ભરતી કરવા તરફ: એમ બન્ને બાબત તરફ પુરતું લક્ષ આપવાની જરૂર છે. જે શરીર નવો ખોરાક લેતું નથી તે જીવી શકતું નથી. આ ધર્મ ખરો અને આ ખોટો એવા વિવાદ ખાતર નહિ, પરંતુ પોતાના અસ્તિત્વના નિલાવ ખાતર પણ દરેક સમાજે નવી ભરતી કરવી જ જોઈએ છે. અને આર્થસમાજમા આજે જે ચૈતન્ય જોવામાં આવે છે તેનાં ધણાં કારણોમાં મુખ્ય આ પણ છે કે, તે સમાજ 'જીવતો' છે, જહેમાં પ્રતિક્ષણ નવો ખોરાક લેવામાં આવે છે. શરીરશાસ્ત્રનો આ નિયમ કોઈ સમાજે ભૂલવો જોઈતો નથી, કારણ કે મનુષ્યશરીર અને મનુષ્યસમાજ બન્નેની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનાં કારણો એકસરખા જ છે. જૈનોની સખ્યા ઘટતી અટકાવવા માટે મુખ્ય રસ્તા આ છે: (૧) આ અંકમાં અન્યત્ર આપેલા આકલથી જણાય છે તેમ લાખો જૈન યુવતીઓ અને યુવાનો સત્તાનોત્પત્તિ કરવાની શક્તિ હોવા છતાં અવિવાહિત રહી જાય છે, તેમને પુનર્લગ્નની છૂટ આપવી, (૨) આરોગ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ફેલાવવા કોશીસ કરવી, (૩) સમગ્ર જૈન જાતિ માટે લાખો રૂપિયાનું સંચુકત ફળવણી ફંડ કરીને ફળવણીનો બહોળો પ્રચાર કરવો, કે જેથી સમર્થ જૈનોની સખ્યા વધારે થવાથી ખીજાઓ ઉપર જૈન ધર્મનો પ્રભાવ પડી શકે. અને અજૈનમાંથી જૈન બનાવવા માટે: (૧) જૈન સાધુઓએ ધર્મના નામથી જ અજ્ઞાપ્યા એવા જે ધણા પ્રદેશો છે ત્યાં વિહાર કરી ભોડામાં જૈન ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, (૨) અજૈનોને જૈન બનાવવામાં આવે તેમની સાથે જૈનોએ રાદી-મેદી બચકારમાં-અલગત પોતપોતાના દરજ્જાની અનુકૂળતા પ્રમાણે-બેળાનું,

(૩) જૈન સંપ્રદાયની 'માન્યતા' જાને નહિ પણ જૈન શીલસૂત્રીને સાદા અવહાર રૂપમાં ખાઠવીને જુદી જુદી ભાષાના અંશે બહાર ખાટી લોકોમાં લેનો બહોળો ફેલાવો કરવો, (૪) જૈન શીલસૂત્રીના અભ્યાસ કરવા મૈત્ર્યુએટો સહાય એ માટે અત્યુક જૈન ગ્રંથોની ખરીદા અને છનામોની રચના કરવી, (૫) 'હિંદુ યુનીવર્સિટી'માં જૈન સાહિત્યને સ્થાન અપાવવા કાશીસ કરવી., (૬) 'શુભદ્રસમાચાર' તથા 'સાંજવર્તમાન' નામનાં જ્વહેર પેપરોમાં, લેખના માલેકો પારસી હોય, હર બાકે કાલમના કાલમો પારસી ધર્મ અને સમાજને લગતી બાબતોનાં આવે છે, તેવી રીતે એક યુજરાતી અને એક હિંદી ભાષાનું એમ બે સાપ્તાહિક પત્રો સમર્થ જૈન વિદ્વાનોની ખાસે કઢાવવાં, કે જેમાં પ્રબળકીય ચર્ચાની સાથેસાથે જૈન ધર્મને લગતી અખરો, ઉપ-દેશ, ચર્ચા વગેરે પણ આવે, અને એ પત્રો પાણીના મૂલ્યે ફેલાવવાં. આ માત્ર જૈનમતજના રક્ષણ અને અભિવૃદ્ધિ માટે defensive અને offensive હુકની સામાન્ય યોજના-માત્ર રૂપરેખા-બતાવી છે. પરન્તુ એ યોજના અમલમાં ચૂકવા માટે ત્રણે શીરકાની સંયુક્ત કમીટી હોવીજરૂરની છે, કે જે યુદ્ધિમાન અને શ્રીમાન સહયોગી બનેલી હોય.

હિન્દુ યુનીવર્સિટી અને જૈનો—બનારસમાં હમણા સ્થપાયેલી હિન્દુ યુનીવર્સિટીમાં જૈન ધર્મને પણ સ્થાન મળે એવી આશા જૈનો વાળખી રીતે રાખી શકે. દિગમ્બર જૈનો સૌથી પહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયા છે અને છંદોરવાળા શેઠ હુકમીમંદળએ તો ત્યાં એક જૈન મંદિર બનાવવા માટે રૂ. ૧૫૦૦૦) આપ્યા છે. વળી જૈન બોર્ડિંગ સ્થાપવા પણ હીલચાલ આણે છે. યુનીવર્સિટીના કોર્ટમાં પાંચ જૈનોનો સમાવેશ કરવાનું હવે છે, જેમાંનાં ૨ નામો દિગમ્બર જૈનોએ આપ્યાં છે અને બાકીનાં ૩ નામો પસંદ કરવાનાં હતાં અને તે ૩ નામો શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાશી એમ બન્ને વર્ગમાંથી પસંદ કરવાનાં હતાં, પરન્તુ શ્વે. મૂર્તિપૂજક કાન્દેર-સે ત્રણે નામ પોતાના શીરકામાંથી જ ચુટી મોકલ્યા હતાં, બીજે કદાચાખની સખ્યા ધરાવતા સ્થાનકવાશી જૈન સંપ્રદાય સમ-સતની હયાતી નાજુદ જ થઈ ગઈ નહોય ! શ્વે. મૂર્તિપૂજક કાન્દેર-સના કેળવાઈસા કાર્યવાહકે પણ આવા નિશ્ચયમાં કેમ શામેલ થઈ શક્યા હશે, એઓ પણ પોતાનાં હલ સ્વાર્થ અને એવના સમતાતેને કેમ ધીરી થક્યા હશે એ સંદેહનું મુકેલ છે. સ્થાનક-વાશી કાન્દેર-સની ઉપસૂતી નખણાઈ માટે તો કહેવું જ શું ?

પુરુષોત્તમને પ્રાર્થના.

‘ગીતાંજલી’ના એક કાવ્યનું અનુકરણ.

જ્યાં બીરપણું ન હોય
 માનવોના મનમાં,
 રમી રહી હોય
 સારી પેઠે
 નિર્મયતા,
 નમેલાં નહોય અસ્તકો
 પુરુષોનાં,
 સફલ કરતા હોય જનો
 પોતાની
 સહબિલાષો,
 શાષ્ટ પણ્ય જાતની નહોય
 આધા
 જ્ઞાનના સ્વતન્ત્ર
 વિહારમાં,
 પ્રાન્તીય બેદોથી
 ખંડખંડ ન થયા હોય
 દેશભૂમિના,
 ને
 મનુષ્યોની નસેનસમાં
 વહેતું હોય
 ગરમ ગરમ
 લોહી
 એકતાની મહાચક્તિનું,
 અંતઃકરણથી પ્રકટતી હોય
 ગંભીર અને ઉત્તમ
 ધ્વનિઓ,
 હોડતા હોય
 પોરુષના
 મહાન ઓતો,

વહેતી હોય
 જ્યાંથી
 દિક્ષાદિક્ષાઓમાં
 ઉત્તમોત્તમ સહજ સહજ
 કૂલ આપનારી
 પવિત્ર કમધારાઓ,
 ન કરતી હોય મેક્ષ
 વિચાર-મગાજલને
 કુરીતિઓની
 રૂઢીઓની
 ગટરો,
 અને
 તું-એક માત્ર તું જ
 મહારા પરમપરાક્રમશાલી
 પ્રિયતમ
 નેતા હોય
 લોકોના વિચારોનો
 કામેનો
 આમોદોનો
 ને
 પ્રમોદોનો :
 એવા

સ્વતન્ત્રતાના સ્વર્ગમાં
 પરિવર્તન કરી દે
 આ પુરુષોત્તમ !
 અમારા દેશ
 આ
 આર્યાવર્તને !

જાણરાપાદન પદિત ચિરિધર શર્મા
 (વાળપૂતાના)

જૈન સૂત્રોનું દિગ્દર્શન.

શાસ્ત્રઆતઃ—શ્રી આગમવાણી અનંત પ્રકારના અર્થને દર્શાવે છે. જેમણે સમ્યગ્ પ્રકારે આત્મા જાણ્યો છે તેમને જ તે પરમ પવિત્ર વાણી ભોગ પડી શકે છે; બીજાઓને ભોગ પડે ખરી પણ તે નહિ જેવી જ. શ્રી આગમવાણી કેવલ અધ્યાત્મજ્ઞાનમય છે, પણ કેવલ અજોળજ્ઞોજાણના હેતુબદ્ધ નથી. ચૈદ રાજ્યોક આ પિંડમાં છે, તેની પૈલીપાર સિદ્ધશિલા અર્થાત્ અજરામર ચક્ર છે, તે ઉપર પરમ જ્યોતિસ્વરૂપ અનંત-સર્વજ્ઞાનમય સાક્ષાત્ આત્મારામ બિગજમાન છે; તે પરમજ્યોતિતુ જે આવડે તે નામથી પ્રતિપાદન થઇ શકે એમ છે. એ જ્યોતિની જ્ઞાનમય સત્તા સમગ્ર પિંડમાં છે. પિંડ અને બ્રહ્માંડની એકતા છે. બ્રહ્માંડના નિમિત્તથી પિંડમાં સમજવા માટે શ્રી પરમકૃપાળુ વીતરામદેવેએ આગમવાણીમાં પુનઃ પુનઃ સમજાવવા પ્રયાસ કરેલો છે. નમસ્કાર તે વીતરામદેવને કે જેમણે બધા જીવોના ઉપકારને અર્થે અલૌકિક આગમવાણીનો વિસ્તાર, આ વિષયમાં કરેલો છે.

સૂત્રર્તુ લક્ષણુઃ—સૂત્રર્તુ લક્ષણુ આપતાં ભગવાન સૂત્રકાર ઉપદેશ છે કે,

अप्यगमं महर्षे. वत्सीलादौ सविरहिर्भे जै च ।

लक्ष्मणशुक्तं सुक्तं नहुँहिअगुणेहि उववेअं ॥

અર્થઃ—મહર્ષે નાનો હોય પણ તેનો અર્થ મહાન્ થતો હોય, તથા બત્રીસ હોય રહિત હોય તથા લક્ષણુશુક્ત આઠગુણુ ઉપપેત હોય તે ‘સૂત્ર’ કહેવાય છે.

ભગવાન સૂત્રકારના ઉપરના લક્ષણુ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, સૂત્ર એટલે જેમાં દૂંઠામાં ધણી જાણત કહી દીધી હોય તે. સૂત્રમાં લાંબીલાંબી વાતો હોઇ શકે જ નહિ. લાંબીલાંબી વાતોનો સમાવેશ ‘વાર્તિક’ વગેરેમાં થઇ શકે છે. પણ સૂત્ર તો તદ્દન દૂંઠામાં જ હોવું જોઇએ. બાકી દૂંઠું હોય પણ તેનો અર્થ ઘણો જ વિસ્તીર્ણ હોવો જોઇએ. ઉપરાંત સૂત્રમાં બત્રીસ હોય કે જે હવે પછી કહેવામાં આવે છે તે નહિ હોવા જોઇએ તથા સૂત્ર આઠગુણુશુક્ત હોવું જોઇએ.

સૂત્રના બત્રીસ દોષ—સૂત્રો બત્રીસ દોષોથી રહિત હોવા, જોખરો. જો બત્રીસમાંથી એક પણ દોષ દેખાય તો તે ‘સૂત્ર’ નથી પણ સૂત્રના નામથી કોઈએ ખુસાડી લીધું છે એમ સમજી શકાય તેવું છે; માટે સૂત્રમાં બત્રીસમાંથી એકે દોષ નહિ હોવો જોઈએ. ગણધર ભગવંતે ભાષિત સૂત્રોમાં કદિપણ એક પણ દોષ હોય જ નહિ. જો દોષયુક્ત કોઈ સૂત્ર દેખાય તો તે ગણધરરચિત નથી, પણ ગણધરના નામથી કોઈએ રચેલ છે એ તો સર્વ સુસંગતો સમજી શકે તેવું ખુલ્લું છે. ભગવાન સૂત્રકાર બત્રીસ દોષો ગણાવતાં ક્રમભાવે છે કે “ અલિંગ, મુવદ્યાય જણય, નિરત્યય મનવચ્ચથલ, દુહિલં, નિસ્સાર, મહિજ, મૂલં, પુણરુત્ત, વાહત મજુત્ત ॥ કમ-મિજ્ઞ, વ્યણમિજ્ઞ, વિમત્તિમિજ્ઞં ચ, લિંગમિજ્ઞં ચ, અણમિદ્વિમ, મપદમેવય, સહાવદ્દાણં ચ ઘઠિએચ, કાલ, જાતિ, ત્યવિદોસો, સમયવિરુદ્ધં ચ, વ્યણમિત્તં ચ, મત્થાવત્તી દોસો, નેઝવ-સમાસવોસો ચ ॥ ડવમા, રુવગરોસો, નિદેસ, પયઃ, સંઘિદો-સોઝ, યપ અસુત્ત વોસા વત્તીસાદુ તિણાઝઘ્વા ” અલિંગમાં એક તો અજ્ઞતા ભાવનું બોલવું, બીજું છતાં ભાવનો નાશ કરવો. ઉપધાતજક—જીવદિ સા જેમાં હોય તે. નિરર્થક—અસંબધાર્થ. અનવસ્થા દોષ;—અવાછિનાય સંભવવડે વિવક્ષિતાર્થનો ઉપધાત કરી શકાય તે સ્થલદોષ, જેમ કે નવકબલો દેવદત્ત; અક્ષરનું નિરર્થકત્વ અને તેથી પાપઅવધારનું પોપણ જેવડે થાય તે દુહિલદોષ; નિસ્સાર, અક્ષરપાદાદિક વડે અતિ માત્ર તે અધિકદોષ; અક્ષર બેદે લીધું તે ઉન-દેતુદ્દાતમાં આગીવાણું તે ઉન કહેવાય છે; પુનરુક્ત દોષ—તેના જે બેદ છે, શબ્દથી અને અર્થથી; પૂર્વના વચનવડે ઉતરતું વચન હણાય તો વ્યાહતદોષ; જે વચન મુક્તિથી મળતું ન આવે તે અયુક્ત; અનુક્રમગદિત તે ક્રમભિન્ન દોષ; વચનનો વિપરીત ભાવ તે વચનભિન્નદોષ; અર્થ વિભક્તિ વિપરીત હોય ત્યાં વિભક્તિભિન્નદોષ; લિંગ વિપરીત હોય ત્યાં લિંગભિન્નદોષ; સિદ્ધાંતનું નહિ ઉપદેશનું બોલવું તે અનવિહિત દોષ, એક પદને સ્થાને બીજું પદ વાપરવું તે અપદદોષ; જે વસ્તુનો જે સ્વભાવ હોય તેથી અન્યથા ઉપદેશવું તે સ્વભાવહીનદોષ; પ્રારંભેલું સવિસ્તર વખાણીને વળી પાછું વખાણવું તે અવહિતદોષ; કાલત્રયના પ્રયોગમાં ભૂલ કરવી તે કાલદોષ; નહિ અટકવાની જગ્યાએ

અટકાય તે અતિદોષ; અધિકાર રહિત તે અધિવિદોષ; સિદ્ધાંત
'વિરૂદ્ધ લક્ષણ' તે અભ્યવિરૂદ્ધદોષ; હેતુવિના વચન આવે તે વચન
અત્રિદોષ; અર્થાપત્તિદોષ; એક સમાસને સ્થાને અન્ય સમાસ
કરવો તે અસમાસદોષ; વધુઆછી કપમા આવવી તે ઉપમાદોષ;
પર્વતના અધિકારમાં સમુદ્રના અવયવો વર્ણવવા તે રૂપકદોષ;
બોલેલા અપોદાનુ એકવાઅપણું ન કરે તે નિર્દેશદોષ; વસ્તુના
ખ્યાયને બીજે પદાર્થ ગણી લેવો તે પદાર્થદોષ; સદોષ સંધિ
કરવી તે સંધિદોષ.

ઉપર ગણાવેલા દોષોનો સરવાળો બરાબર બત્રીસ થાય છે.
એ દોષોત્તુ વિવેચન કરીએ તો ધણું વિસ્તરણ થાય તેમ છે, માટે
એનો વિસ્તાર બાંધવાની જિજ્ઞાસાવાળે શ્રી 'અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર'
ઉપરની સંસ્કૃત ટીકા વાંચી જવી. ટીકા વાંચી ગયા બાદ સ્વચ્છુદ્ધિથી
તેનો સરખવાર વિચાર કરી જવો. જો અનુયોગદ્વાર સૂત્રની
ટીકા વાંચતા પહેલાં ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો
ઉપર ગણાવેલા બત્રીસ દોષનુ મહાર્થ સ્વરૂપ ગુરૂગમથી સુખેથી
સમજી શકાશે. સૂત્રનો અભ્યાસક થનારને ન્યાયશાસ્ત્ર ધણુંજ મદદ રૂપ
થઈ પડે છે. જો સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, પૂર્વ અને ઉત્તર મીમાંસા
સંખ્યા વાંચી ગયા પછી સૂત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો
સૂત્રના અભ્યાસકને બીજા અભ્યાસકો કરતાં અલૌકિક આનંદ
આવ્યા વગર રહેશેજ નહિ. ઉપરોક્ત બત્રીસ દોષ ઉપરથી એટલું તો
સામાન્ય સમજવાળો માણસ પણ સમજી શકશે કે સૂત્રો બહુજ
ટૂંકા હોય અને અર્થ ધણો હોય, સૂત્રો સિદ્ધાંતથી અવિરૂદ્ધ હોય,
સૂત્રોમાં પુનરુક્તિ દોષનો અભાવ હોય, વ્યાકરણ દોષનો અભાવ
હોય, નકામા અર્થ પ્રયોગો તેમાં હોયજ નહિ, પરસ્પરવિરૂદ્ધ
વર્ણન તેમાં હોય નહિ, વગેરે. શ્રી પ્રાતઃસ્મરણીય મણુષ્ય રચિત
સૂત્રોમાં તો એ દોષો ધીકોનો એક પણ દોષ હોયોજ નહિ જોઈએ.
આ બત્રીસ દોષનું મહાર્થ સ્વરૂપ સમજવા માટે વ્યાકરણનું અધ્ય-
યન કરવું જરૂરનું છે. વ્યાકરણ અને ન્યાય શાસ્ત્રના અભ્યાસ
વગર સૂત્રના દોષો સમજી શકાશે નહિ; દોષો નહિ સમજવાથી
સૂત્ર કયું અને ઉત્તમ કયું તે સમજી શકાશે નહિ; સૂત્ર અને ઉત્તમને
મહિ સમજનાર ધર્મને કી રીતે પામશે ? માટે આ બધું સમજવા
સાર વ્યાકરણ અને ન્યાયના અભ્યાસની ખાસ જરૂર છે. જે હોડો

વ્યાકરણ અને આવાદિના અભ્યાસ નથી કરતા અને પાંધરા જ સૂત્રાદિ વાંચવા મંડી પડે છે તે લોકો ધણી વખત સૂત્રોના અર્થ કરતાં કરતાં ભૂલો કરી બેસે એ સંભવિત છે. સૂત્રો ઉપર જે 'ટપ્પા' પુરાવા છે તે પૈકી કેટલાક ટપ્પા તો વ્યાકરણથી દૂર નાસનારા અમાન જનોએ પૂરેલા હોવાથી તેમાં સાડલાને બદલે સૂંડલો લખવા જેવી અનન્ત સંસાર સ્વપરને વધારવા જેવી અસલ ભૂલો થયેલી છે. આવાર્થ એવો છે કે વ્યાકરણ અને આયસાસ બચાવવાની જરૂર છે. આવા પ્રકારના અભ્યાસ હારા જ ઉપરોક્ત બીજીસ દોષોનું મથાર્થ સ્વરૂપ સમજી શકારો.

સૂત્રમાં ઉપરોક્ત બીજીસ દોષો નહિ હોવા જોઇએ, ઉપરાંત તે સૂત્ર આઠ ગુણવડે ઉપપેત-યુક્ત હોવું જોઇએ. સૂત્રના આઠ ગુણ માટે ઉપદેશ છે કે—

નિર્દોષ સારવં તં ચ હેતુજ્ઞમલંકિષ્ઠં ।

ઉવળીયં સોવયારંભ મિર્મમહુરમેલય ॥

અર્થ:—નિર્દોષ, સારવત, અન્વયવ્યતિરેક રૂપ હેતુયુક્ત, અલંકૃત, ઉપનિત-ઉપનયદષ્ટાંતયુક્ત, સોપચાર એટલે આખા ભાષા રહિત અને સંસ્કૃત ભાષાસહ, મિત એટલે અક્ષરાદિ પ્રમાણ સહ અને મહુર, એ આઠ ગુણ સહિત 'સૂત્ર' હોય.

આ આઠગુણો ઉપરથી રૂપૃ સમજાય છે કે સૂત્રમાં કેવલ નિર્દોષ એટલે કુદરતી બાબતો હોવી જોઇએ, એટલે કે સૂત્ર વાંચવાથી કુદરતનું નિર્દોષ ભાન થવાની સાથે કુદરત તરફ નિર્દોષ પ્રેમ જન્ય થવો જોઇએ વળી સૂત્ર વાંચવાથી અંદરથી નવિન-અલંકારિક બાબતો સમજાવી જોઇએ. સૂત્રની ભાષા અન્વયવ્યતિરેકહેતુયુક્ત હોવી જોઇએ. વખતે વખતે સૂત્રમાં અલંકાર પણ આવવા જોઇએ. કેટલાક રહ ઠાઠામહીઓ સૂત્રમાં અલંકારિક ભાષા વાપરી હોય છે તેને અલંકારિક ભાષા તરીકે સમજતા નહિ હોવાથી તથા તેને મૂળ ભાષાવસ્તુ સમજતા હોવાથી ધણી વખત ભૂલ ખાઇ જાય છે. સૂત્રમાં અલંકારો આવે તેને અલંકારો જ સમજવા, પણ તે રૂપકોને મુખ-

* સૂત્રોનો ખરો અર્થ સમજવા અને લખવો એ મોટો માત્ર વ્યાકરણ અને આયસાસનું જ્ઞાન આવશ્યકીય છે એમ નથી; તે ઉપરાંત સહજ બુદ્ધિપ્રાબલ્ય અને શુદ્ધ આત્મ્ય એ બે પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા ધરાવે છે.—V. M. Shah.

રૂપે હતાં એમ માની બૃહદ્ભાવી નહિ. અલંકાર સામને નહિ જાણનારો તથા સૂત્રના લક્ષ્યને સંપૂર્ણ રીતે નહિ સમજનારો જરૂર તેવી બૃહદ્ભાષા છે. વળી સૂત્રમાં ઉપનિત-ઉપનય દર્શાવેલું હોય છે. ઉપનયને તો સમાજનો બહોળા ભાગ નહિ સમજતો હોવાથી સૂત્રમાં રહેલા, અત્યારથી એટલે હાલમાં જે અર્થો પ્રચલિત છે તેમાં જુદા જ પ્રકારના અર્થોને (ઉપનયથી અગાત્ માણસો) જાણી શકતા નથી. ઉપનયનો રમ તો જોગ જ છે ! જ્યારે ઉપનયની દૃષ્ટિથી સૂત્રોનો પ્રચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ વીતરાગ દેવના અનંતજ્ઞાનની અનંતી ખુબીઓ તરફ અપૂર્વ પૂજ્યબુદ્ધિ જાગૃત થાય છે. દરેક સૂત્રોના જેમ સમ્પાર્યો પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે છે અને તે અર્થો સત્ય અને પૂજનીય છે તેમજ દરેક સૂત્રોના અર્થો ઉપનય દૃષ્ટિથી પણ યથા શકે છે, પણ ઉપનય ઘટાવીને અર્થ કરવા એ એક કદિન બાબત છે. એ કદિન બાબતને પણ માણસ ધારે નો પહોંચી શકે છે. જ્યારે જૈન સમાજમાં ઉપનય દૃષ્ટિથી ઘટાવેલા સૂત્રોથી પ્રચાર થશે ત્યારે જૈન કોમ એક અર્થાત્મિક સંસ્થા બનવા પામશે એમાં શક નથી. હાલમાં સૂત્રોના સામાન્ય અર્થો જ મુખ્યત્વે પ્રચલિત છે. કોઈક વિરલ પુસ્તક જ સૂત્રના અર્થોને ઉપનય દૃષ્ટિથી જુએ છે સૂત્રોનું ઉપનય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી, જમતમાં તેનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. એક અપેક્ષાએ આધ્યાત્મિક અર્થ અને ઉપનય અર્થ એ બન્ને સમાન છે. સૂત્રોનું આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ અવલોકન કરવાથી વિશેષ વિશેષ વીતરાગ ભાવના વૃદ્ધિ પામે છે. એ પ્રમાણે સૂત્રોમાં ઉપનયની જરૂરિયાત છે. સૂત્રમાં ગામડીઆ બાબતો એટલે વ્યાકરણના નિયમ વિરુદ્ધ બાબતો ઉપયોગ નહિ હોવો જોઈએ, પણ સંસ્કૃત, મામળી વગેરે નિયમબદ્ધ બાબતો-ઉપયોગ થવો જોઈએ. એ નિયમબદ્ધ બાબતો ઉપયોગને જ સોપાન આર શુભ કહેવામાં આવે છે. સોપનાર શુભવાળી બાબત એટલે શિષ્ટ વાપરે છે તે બાબત. વળી સૂત્રો અક્ષરાદિ પ્રમાણ સહ તથા મધુર શોભા જોઈએ. સૂત્રોમાંથી શાન્તિરૂપ મધુરતા સ્વચ્છ જોઈએ. ખીજાને અપ્રીતિ ઉપજે, ખોટું લાગે, દુઃખ ઉપજે, દ્વેષ આવે, એવા સમ્પદો જેમાં હોય તે શ્રી ગણધરચિત સૂત્રો નથી એમ સમજવું. શ્રી વીતરાગદેવની વાણી સાંભળીને દરેક આત્માને અપૂર્વ શાન્તિ ઉપજે એવી મધુરતા સૂત્રોમાં હોય છે.

હોઈ કોઈ સ્થલે સૂત્રોના છ ગુણો પશ્ચ ગણાવેલા જણાય છે, તે આ પ્રમાણે છે—

અલ્પાક્ષરમસંહિતં સારથં વિસ્મયસુહં ।

અસ્તોમમનવચ્ચં ચ સૂત્રં સદ્વચ્ચુ ખાસિચં ॥

અર્થ:—અલ્પાક્ષર, અસંહિત એટલે સદેહ રહિત, સારથત્વ, વિસ્વતોમુખ એટલે પ્રતિષ્ઠિત અરણ્યનુયોગાદિ આર અનુયોગ વ્યાખ્યાયોગ, અસ્તોમ એ તે ચકારવાકારાદિક નિપાત રહિત, અનવચ્ચ એટલે વ્યાપારાદિની પ્રરૂપણ રહિત, એ છ ગુણોપેત સૂત્ર શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવે પોતાના અબેદ માર્ગમાં આપ્યાં છે.

ઉપર બતાવેલા શ્લોકને લગતો શ્લોક વેદાન્તાખ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે સંસ્કૃતમાં આપેલ છે:—

અલ્પાક્ષરમસંહિતં સારથદ્વિશ્વતોમુખચ ।

અસ્તોમમનવચ્ચં ચ સૂત્રં સૂત્રચિદો વિદુઃ ॥

અર્થ:—જેમાં યોડા અક્ષર હોય, સંશયયુક્ત જેમાં કોઈ ન હોય, જેમાં સાર રહેલો હોય, જે સર્વત્ર લાગુ પડે, જેમાં અર્થનો અટકાવ ન થાય અને જેમાં અપૂર્ણતા ન હોય તેને સૂત્ર-વિદો ‘સૂત્ર’ કહે છે.

સૂત્રાગમમાં સકલદોષરહિત અને સંપૂર્ણલક્ષણયુક્ત સૂત્ર જણાયા પછી સમજારો કે અમુક પદ તો સ્વસમય પદ છે, એટલે કે સ્વસમયગત ગુણાદિક અર્થને કહેનાર છે તથા અમુક પદ પરસમયપદ —પરગત પ્રધાનાદિકના અર્થને કહેનાર પદ છે, તથા અમુક સ્વસમય અને પરસમય પદમાં પરસમય પદ છે તે બહિર્દેહિવાણું કે જગદ-ભિમુખ કે આત્મભિમુખવૃત્તિવાણું હોઈ કુવાસનાના હેતુભૂત જન્મ-મૃત્યુના કારણભૂત એટલે બંધ પદ છે અને સ્વસમય પદ તે આત્મભિમુખવૃત્તિવાણું કે અંતર્દેહિવાણું કે સમ્યગ્જ્ઞાનવાણું હોઈ મોક્ષપદ છે. દેહાદિક, કર્માદિકનું વ્યાખ્યાન કરનાર પદ તે પરસમય-પદ છે અને કેવલ આત્માનું વ્યાખ્યાન કરનાર પદ તે સ્વસમયપદ છે.

સૂત્રની વ્યાખ્યાનું લક્ષણ:—સૂત્રની વ્યાખ્યાનું લક્ષણ શ્રી મયકારો નીચે મુજબ આપે છે:—

સંહિતા ચ ચર્ચતૈષ પચત્થો પચચિમહો ।

ચાલણાપચસિદ્ધિય ક્ષમિહં વિદિલક્ષણં ॥

અરુપભિત સત્રનું ઉચ્ચારણુ તે સંહિતા. યથા કરોમિ ભયાંત સામાયિકમિત્યાદિ. પદભેદ તે કરોમિ એ એક પદ, ભયાંત બીજું પદ વગેરે. પદાર્થ એટલે પદના ભૂદા અર્થ કરવા તે, જેમકે કરોમિ પદ અંગીકાર કરવા માટે પ્રવર્તે છે અને ભયાંત પદ ગુરુની આમંત્રણને અર્થે પ્રવર્તે છે તથા સમ એટલે રતનત્રય અર્થાત આત્મિક ગુણોનો આય એટલે લાભ તે સામાયિક. પદવિગ્રહ એટલે પદનો સમાસ હોયો તે; જેમકે 'મયસ્ય અન્તો મયાન્ત' બનતું જે અંત તે ભયાંત. પાંચમું અલિના છે. ચલના એટલે સૂત્રના અર્થ ભણવાની યુક્તિ પચાવમવરૂપ હેતુ પ્રકારે અથવા અનુપપાતિ રૂપ કારણવડે તેમજ સ્થાપવામાં આવે તે પ્રસિદ્ધિ એટલે પ્રત્યવસ્થાન. આમ ૬ વિધિએ એટલે પ્રકારે સૂત્રની વ્યાખ્યાનું લક્ષણ ભણવું.

ઉપરોક્ત કથનથી ધણુ સમજવાનું મળે છે. જેમ જેનમા સંહિતા સખ્દ છે અને તે અરુપભિત સત્રોચ્ચારને જ કહેવામાં આવે છે, તેમ વેદમાં પણ સંહિતા સખ્દ છે જે મૂળ કમ્પરી વાણી તરીકે વેદના ભાગને ગણવામાં આવે છે તેને સંહિતા કહે છે, જેમકે ઋગ્વેદ સંહિતા, યજુર્વેદ સંહિતા, સામવેદ સંહિતા અને અથર્વ વેદ સંહિતા. વેદના સંહિતા ભાગનું પણ અરુપભિત ઉચ્ચારણુ કરવામાં આવે છે. સત્રોચ્ચારણુ પણ અરુપભિત થવું જોઈએ. અરુપભિત રીતે પાંચનાર વક્તા નો આતા ઉપર અલૌકિક છાપ પાડી શકે છે. અરુપભિત ઉચ્ચારણુની સાથે પદભેદ ભણવાની જરૂર છે. પદભેદ ભણ્યા વગર પદચ્છેદ થઇ શકશે નહિ. પદભેદ ભણવાથી શુદ્ધ શુદ્ધ પદો ખ્યાલમાં આવી જાય છે. પદભેદ સાથે પદાર્થનું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ. પદાર્થ ભણ્યા વગર મૂર્તાર્થ સમજી કે સમજાવી શકાય જ નહિ. પદના અર્થ જરાખર કરવા માટે પદવિગ્રહ ભણવાની જરૂર છે. પદવિગ્રહનું જ્ઞાન સમાસ ભણ્યા વગર થઇ શકે નહિ અને સમાસનું જ્ઞાન વ્યાકરણુ શિખ્યા વગર થઇ શકે નહિ; માટે પદવિગ્રહનું જ્ઞાન મેળવતા સાર વ્યાકરણુ ભણવાની જરૂર છે. વ્યાકરણુનું અધ્યયન કરવાથી જ સમાસ, સમાસનો વિગ્રહ કે પદ વિગ્રહ, પદના અર્થ, પદના ભેદ તથા અરુપભિત શુદ્ધ ઉચ્ચારણુ થઇ શકશે, અને વ્યાકરણુ નહિ ભણવાથી એ કરું આત્ર ટખ્યા વાંચી જવાથી બની શકશે નહિ, માટે વ્યાકરણુનું અધ્યયન કરવું

અવશ્યનુ છે. વ્યાકરણશાસ્ત્રના પુરતા જ્ઞાન વગર કોઈ પણ બાણસ સૂત્રોનો યથાર્થ ઉચ્ચાર અને યથાર્થ અર્થ કરી શકશે નહિ. વ્યાકરણ શાસ્ત્ર બણીને ગુરુગમથી સૂત્રના અર્થ કરવાની યુક્તિઓ પશુ શિખવાની જરૂર છે; કારણ કે સૂત્રના એકેક શબ્દના અનર્થનો અર્થ થઈ શકે છે અને કાંઈક બુદ્ધિશાળી હોય છે તે પણ સૂત્રના એકથી વધારે અર્થ બેસાડી શકે છે. માટે ક્યે રથને ક્યો અર્થ કરવો અને ત શા કારણથી અને કયા નિયમથી વગેરે યુક્તિઓ શીખી લેવી જોઈએ. સૂત્રોમાં સર્વ વાતો લખી હોય પણ તેમાંથી ખાસ અગત્યની વાત તો મહાત્મા ગુરુઓ દ્વારા જ જાણી શકાય છે; માટે સૂત્રનું મહત્ત્વ જાણવા માટે કુટલીક યુક્તિઓ હોય છે તે ગુરુગમથી જાણવાની જરૂર છે. સૂત્રનું રહસ્ય નહિ જાણનાર અને માત્ર દેવલોકના અંતરદર્શક માણાણું જ કે ભગજીનું જ પોપટના પંડે વિવેચન કરી જનાર 'પોથાપંડિત' પોતે જ સૂત્રના દિવ્ય રહસ્યથી અજાત હોઈ બીજાઓને તે શી રીતે સૂત્રના રહસ્યનો અમૃતમય સ્વાદ ચખાડી શકશે ? સૂત્રની વ્યાખ્યાનું હકું લક્ષણ 'ત્રિસિદ્ધિ' છે, જે સ્પષ્ટ ઉપદેશ છે કે સૂત્રના વક્તા યનારે અને સૂત્રનો અભ્યાસ કરનારે ન્યાય-શાસ્ત્ર બણવું જ જોઈએ. ન્યાયશાસ્ત્ર જાણ્યા વગર કોઈ પણ બાણતનુ ચોક્કસ સ્થાપન થઈ શકશે નહિ. વ્યામિ, વ્યાખ્ય, વ્યાપક, સાધન, સિંગ, હેતુ, પદ્ધિ, પચાવયવ (પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમન,) અજહલ્લક્ષણા, અરજહલ્લેવાર્થ લક્ષણા, જહલ્લક્ષણા, જહલ્લેવાર્થ લક્ષણા, વગેરે વિષયો ન્યાયશાસ્ત્રમાંથી ખાસ અધ્યયન કરવા યોગ્ય છે. તે વિષયોનું અધ્યયન કર્યા વગર અને વ્યાકરણ શાસ્ત્ર શિખ્યા વગર સૂત્રનું સંપૂર્ણ વક્તા તરીકેનું કાર્ય કદિપણ અધ્યાર્થ બજાવી શકાશે નહિ માટે સૂત્રના વક્તા તરીકે મહાન પવિત્ર કાર્ય કરનારે ઉપરના છઠ્ઠા લક્ષણોનો સંપૂર્ણ વિચાર કરીને વ્યાકરણ તથા ન્યાયશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવીને અને આત્મજ્ઞાનના આગમક વીતરંગદશાધારક બહુસૂત્રી ગુરુમહાત્મા પાસેથી સૂત્રના પરમ પવિત્ર રહસ્યને સમજી લઇને ત્યાર બાદ પોતાનું પવિત્ર કાર્ય શરૂ કરવું જોઈએ. જે સૂત્રવક્તાઓ આ પ્રમાણે કરે છે અને કરશે ને સ્વપરનું હિત અવશ્ય સાધવા બાળ્યશાળી બનશે જ. શ્રી પરમ કૃપાળુ વીતરંગ દેવના એકેક શબ્દનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી અનંત જ્ઞાનદર્શક રહસ્ય મળી આવે છે. હવે છે તે વીતરંગ દેવને !

સૂત્રોની શુદ્ધાદી ગણધરો કરે છે:—શ્રી તીર્થંકર દેવ તો માત્ર ઉપદેશ જ આપે છે. તે ઉપદેશને ગણધર મહાત્માઓ સંક્ષેપમાં એટલે સૂત્રરૂપે શુદ્ધે છે. શ્રી તીર્થંકરોનો ઉપદેશ એ જ સૂત્રોના અર્થ ગણધર. બગવાન સૂત્રકાર ઉપદેશ કે ‘અર્થ માસદ્ બરહા સુર્તિ શુચંતિ ગણહર’ શ્રી અરિહંત દેવ અર્થ કહે છે અને તે ઉપરથી ગણધરો સૂત્ર શુદ્ધે છે. પણા સૂત્રોનું અવલોકન કરતાં એમ ૨૫૯ સમજાય છે કે શ્રી ગણધરદેવોએ તો હાદ્યાંગી જ ૨૫૯ હતી. સર્વ તીર્થંકરોને સમયે ગણધરો હાદ્યાંગી જ રચે છે. એ હાદ્યાંગીને સૂત્રના મૂળ પાઠોમાં ગણિની પેટી કે ગણિનો મંડાર કહેલ છે. “દુર્બાલસંયં ગણિપિઢયં તંજહા માયરો સુવગહો ઠાળં સમ-યાથો વિવાહપણતી જ્ઞાતા ધમ્મકહામાં ઉવાસગદસાઓ મંતગહ ફલઓ અણુત્તરોવવાદ્બદ્ધસાઓ પપ્પહાવાગરણાઈ વિવાગ સુત્રે વિદિજ્ઞાઉમ ” જ્ઞાની પુરુષના અંગરૂપ હાદ્યાંગ છે. ગણ એટલે ગન્ધ, તેના પતિ એટલે ગણિ અર્થાત્ આચાર્ય, તેમનો પિટ એટલે મર્વસ્વ તે હાદ્યાંગી વાણી જ છે. આચાર્યોનું સર્વસ્વ હાદ્યાંગી વાણી છે. હાદ્યાંગી વાણી શ્રી ગણધરોએ શુદ્ધે છે. શ્રી તીર્થંકરોએ જે અર્થો સમજાવ્યા હતા તે અર્થોનો અનંતમો ભાગ શ્રી ગણધરો સમજી શક્યા હતા. જે સમજ્યા હતા તેનો અનંતમો ભાગ ગણ-ધરોએ સૂત્રરૂપે શુદ્ધે છે. આ ઉપરથી એટલું નો સમજી શકાય તેવું છે કે, બહે શ્રી ગણધરોને કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે સર્વ વાત સમજી ગયા પણ જ્યારે શ્રી ગણધર મહાત્માઓએ સૂત્રો શુદ્ધાં ત્યારે તેઓ શ્રી અનંતજ્ઞાની કૃપાળુ વીતરાન દેવતા સત્ય અને અચળ સિદ્ધાંતને સંપૂર્ણ રીતે સમજી શક્યા નહતા, પણ અનંતમો જ્ઞાન સમજી શક્યા હતા અને તેનો પણ અનંતમો ભાગ શુદ્ધી એટલે હાથી શક્યા હતા. જ્યારે ગણધરો જેવા મહાન પુરુષો પણ શ્રી તીર્થંકરના સત્ય આશયને સર્વોચ્ચ સંપૂર્ણ સમજી શક્યા નહિ. ત્યારે સામાન્ય :મણુઓનું તો મણું જ શું ? તે સમજની આવી સ્થિતિનો વિચાર કરતાં ધણું જ સુંદર સિદ્ધાંત મળે છે. આજના જમાનાના ક્રિયા અને વાડાના કદમહીઓ પેઢી પોતાને પોતાની મેળે ‘સ્વાના ધોરી’ તથા ‘ધર્મના ચાંમણા’ માનવારોઓ જો એમ પોતાના મનમાં સમજી નેહા હોય કે અને સૂત્રોને નજાબર સમજી ગયા છો, અને શબ્દો સૂત્ર વિરહ અર્થ કરે છે, તો

તેઓ એવા પ્રકારનો દાવો કરનારા, ખોટા રસ્તે છે; કારણ કે સૂત્રના એકેક શબ્દના અર્થના અર્થ થઇ શકે છે. અર્થના અર્થમાંથી માત્ર એક જ અર્થને અધરમપરાથી વળગી રહી બીજા અર્થોનો નિષેધ કરવાવાળા ખરેખર સત્યથી દૂર જ રહી જાય છે. તેવા લોકોનો કદાચ નહિ ગમ્યો હોવાથી તેઓ શ્રી વીતરાગના અબેદ-ભાવદર્શક ધર્મને પામ્યા જ નથી, કિંવા તેમને તથાપ્રકારનું 'સમકિત' દરમું જ નથી. સમકિતને નહિ પામનારા અભવિ પશુ નવ પૂર્વ સુધી તો ભણી શકે છે. જેમના ગર્વનું ખડન થઇ ગયું હતું એવા ગણધરો પશુ માત્ર અનંતમો જ્ઞાન સમજી શક્યા હતા અને જે સમજ્યા તેનો અનંતમો જ્ઞાન ગુંથી શક્યા હતા, વળી જે ગુંથી ગયા હતા તેના ઉપર અનેક વિપતિરૂપ સરકારો થઇ ગયા, સમુદ્રવિચ્છેદ ગયો, અને એક બિંદુરૂપ શ્રુતજ્ઞાન અવશેષ રહ્યું, તે શ્રુતજ્ઞાનને પશુ સંપૂર્ણપણે નહિ સમજનારા અને કોપ/એ અતાવેલા અમુક અર્થને 'પરપરા' માની તેને કદાચ-મમત્વ-દુર્મમત્વ-થી વળગી રહેનારાઓ કેવડી મોટી ભૂલ કરે છે । જેઓ સાચા છે, સાચી વાત અનુભવપૂર્વક સમજ્યા હોય, તેમનો અનુભવ અખંડિત હોય, તો તેવા પ્રજ્ઞાન, નિર્મમત્વી, આત્માનુભવી મહાત્માઓને આ લખાણની સાથે કરો સંબંધ નથી.

દ્વાદશાંગી સિવાયના સૂત્રોની રચના કરનારા:—દાદયાં-ગીનો આધાર લઇને અથવા તેમાંથી ઉદ્ધાર કરીને શ્રી મહાવીર પ્રભુની પાટ ધનારા મહાન પવિત્ર અને પ્રતિભાશાલી આચાર્યોએ કેટલાંક સૂત્રો રચેલાં છે. દસરૈકાલિક સૂત્ર શ્રી શિખાંબવસૂરિએ રચેલ છે, પનવણાસૂત્ર શ્રી કાલિકાચાર્યે (તેવીશમી પાટ) રચેલ છે, શ્રી નંદીસૂત્ર શ્રી મહાવીરનિર્વાણ પછી ૬૮૦ વર્ષે કેવદિંગણિ ક્ષમાશ્રમણે રચેલ છે. ઉપાજોની રચના પશુ જુદાજુદા આચાર્યોએ કરી છે. સૂત્ર રચનારા સર્વ આચાર્યો મહાન પ્રતિભાશાળી હતા, ખોટા તેમના વચનમાં શંકા કરવા જેવું છે જ નહિ. દ્વાદશાંગી સિવાયના સર્વ સૂત્રો દ્વાદશાંગીમાંથી ઉદ્ધાર કરીને જ જુદા પાડેલા છે; જેમકે શ્રી કલ્પસૂત્રને કલ્પબાહુરવામાંથી કલ્પાશ્રુતરકથમાંથી ઉદ્ધાર કરીને જુદું પાડ્યું. દરેક સાત્તોની બાપા જુદાજુદા પ્રકારની એટલે એકેકની બાપાથી કાંઈક તફાવતવાળી હોવાથી એમ પશુ સમજી શકાય છે કે તે સૂત્રો એક જ સમયમાં રચાયેલાં નથી, પણ બિન્ન-

ખિન્ન પવિત્ર આચાર્યોએ દેશકાળને જરૂર જણાઇ તે પ્રમાણે દ્વાદશાંગીમાંથી ઉદ્ધાર કરીને રચેલ છે. આચાર્યો સૂત્રના બને શ્રુત-સ્કથોની ભાષામાં તદ્દાવત છે. આચાર્યોમાંથી સૂયમકાંચ સૂત્રની ભાષા જુદી છે. સૂયમકાંચમાંથી પ્રશ્નવ્યાકરણની ભાષા કાંઈક અટપટી છે. અંગ કરતાં ઉપાંગોની ભાષા કાંઈ જુદા જ પ્રકારની છે. જે કે દરેકમાં પ્રામધીના જેવી દેશભાષા છે, તોપણ તેમની સરળતા વગેરેમાં કેટલાક ભેદો છે. વળી મૂળસૂત્રોમાં શ્રી તીર્થંકર દેવોના ઉપદેશ ઉપરથી ગણધરોએ દ્વાદશાંગી રચી એમ અનેક ઠેકાણે પાઠ ચાલ્યા છે, પણ ચોરાણી રચી, પીસતાલીથી રચી કે બત્રીસી રચી એવા પાઠો દ્વાદશાંગી મૂળમાં કોઈપણ ઠેકાણે ચાલ્યા નથી. દ્વાદશાંગીમાંથી ઉદ્ધાર થઈને જ સર્વ વિદ્યમાન સૂત્રો રચાયાં છે, તોપણ મૂળ તો દ્વાદશાંગી જ છે. દ્વાદશાંગી સિવાયના સૂત્રો પરમપવિત્ર પ્રતિભાજ્ઞાણી આચાર્યોએ રચેલ છે.

સૂત્રોનો સંક્ષેપ ઇતિહાસ:—શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જે ઉપદેશ આપેલ હતો તે ઉપદેશનો અનંતમો ભાગ શ્રી ઝાતમાદિ મહુધરો માંડમાંડ સમજી શક્યા હતા; જે સમજ્યા હતા તેનો અનંતમો ભાગ ભવ્યજીવોના ઉપકારને અર્થે સૂત્રરૂપે-દ્વાદશાંગી રૂપે-ગુપ્તી શક્યા હતા, સૂત્રોની ગુપ્તી ગણધરોને 'લબ્ધિ' રૂપે હતી. દ્વાદશાંગીના પદોની સખ્યા એટલી બધી હતી કે તે લખી શકાય જ નહિ, પણ લબ્ધિરૂપે જીવોએ લખ્યા કાળ સુધી તે વાત ચાલી હતી. જેમ જેમ દેશકાળ ફરતા ગયા તેમ તેમ પવિત્ર આચાર્યોને સૂત્રોની પરિપાટીમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાઈ, તેથી પ્રથમ ભાદ્રભાદ્રસ્વામીએ સૂત્રોનો ઉદ્ધાર કર્યો તથા નિર્મુક્તિઓ રચી. સૂત્રોમાં માણસના નામો, માનના નામો વગેરે લખાઈ કરીને સૂત્રોની રચના ફરી રચાઈ આગળ, જતાં સ્કંદિલાચાર્યજી યવા, તેમને સૂત્રોની રચના લખી જ કદિન ભામવાથી તેમણે ફરીથી દેશકાળને અનુસરીને સૂત્રોની સહેલી ભાષામાં રચના કરી. આ ફેરફારને માયુરીવાચનના કહેવામાં આવે છે, ત્યાર પછી બ્રહ્મા દુષ્કાળો વગેરે આપણો સાસન ઉપર આવી ગઈ, તેને પરિણામે પવિત્ર વિદ્વાનો લોપ થવા લાગ્યો. યૌદ્ધપૂર્વો વગેરે નજીક ગયાં, માત્ર એક પૂર્વમાં પણ દેશ ઉલ્ટું ચાલુ હતું જેમને, એવા શ્રી દેવદિંભણિ સમાગમણ શ્રીમહાવીર પ્રજ્ઞાના નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષે ગયા; તેમણે દેશકાળને અનુસરીને બ્રહ્મા સાધુઓને

મોથી તો ખીભની પેઠે ધણુંજ વિચ્છેદ ગયું છે, છતાં ખીભ સૂત્રોની પેઠે જ આ સૂત્ર જાણે કેમ પુરેપુરું હયાત હોય એવી રચના દેખાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે શ્રી કપાળુ દેવદિગ્ધણી ક્ષમા-અમણે હાલના સૂત્રોની રચના અસલના સૂત્રોની રચનાની માધ્યક જાણે સૂત્રો કેમ પુરેપુરાં હોય એમ બતાવવા પ્રયાસ કર્યો છે; અને તેમાં શુભ હેતુ એ છે કે, ખંડિત પુસ્તકો વાંચવાથી સામાન્ય જીવોને આનંદ આવતો નથી માટે ખંડિત સૂત્રોને શ્રી પ્રાતઃસ્મરણીય દેવદિગ્ધણી ક્ષમાઅમણે અખંડિત જેવાં રચેલ છે. હાલના તમામ સૂત્રો એકઠાં કરીએ તો પણ મૂળ સૂત્રના એક પદના, એટલે જૌતમાદિ ગણધરોએ જે સૂત્રો ગયાં હતા તે મૂળ સૂત્રના એક પદના, એક લક્ષ્યાંશ બામ જેટલાં પણ નથી. આવી રીતિ હતા પણ હાલ જે સૂત્રો હયાતી ધરાવે છે તે સૂત્રો ખરેખર ઘણાં જ ઉપકારક છે, અને એ ઉપકાર શ્રી દેવદિગ્ધણી ક્ષમાઅમણે આપ્યા છે, હાલના સૂત્રોમાં શ્રીજૌતમાદિ ગણધરોના જ વિચારો છે. આ સૂત્રોમાં આચાર્યોએ પ્રજાની વાણીના યાદ ગહેલા સંસ્કારોનો જ સમદ કરેલો છે. હાલ જે સૂત્રસમદ છે તેટલું સમજાય તો પણ કામ થઈ જાય તેવું છે. પ્રસન્નચાકરણમા મન વગેરે વિદ્યા હતી તેને બદલે હાલ પાંચ આશ્રવ અને સંવર છે તે કાલકમતું પરિણામ છે. હાલના સર્વ સૂત્રો મૂળ સૂત્રના અવશેષ રહેલા સંસ્કાર જ છે. પણ તે પરમપવિત્ર અને મનનીય તથા અનુકરણીય છે.

શ્રી અમલયદેવસૂરિ વિક્રમ સંવત્ ૧૧૨૦ માં ગયા, તેમણે નવાંગી સંસ્કૃત ટીકા લખી છે. અલયગિરિજી તથા શિશુભાગ્યાચાર્યજી વગેરે પણ અર્પુ ટીકાકારો થઈ ગયા છે. હાલમાં જે સૂત્રો વિદ્યમાન છે તે નિયુક્તિ, ટીકા, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ વગેરે સહિત વાંચવાથી જ મૂળ સૂત્રો સત્ આશ્રય સમજી શકાય તેવું છે. પૂર્વાચાર્યોએ બહુ બહુ વિચાર કરીને જ પંચાંગીવાણી રચેલ છે. જે આચાર્યને જોઈએ જોઈું દસ પૂર્વતું જ્ઞાન હોય તે શ્રુત કેવલી ગણાય અને તેનું વચન પ્રમાણુ અણુય. દસ પૂર્વથી જોઈા જ્ઞાન વાણાનું જ્ઞાન સર્વથા પ્રમાણુ અણુય નહિ; કારણ કે સ્મૃતિ કેવલી સિવામના આણુસો વખતે જ્ઞાન જ્ઞાન ખામ જાય તો ના રહેવાય નહિ. છત્રરથોની નજરે જોયેલી વાત પણ ધણી વખત ભૂલી પડે છે. ત્યારે કાને સાંભળેલી વાત કદાચ ભૂલી પડી જાય તો તેમાં નવાઈ જેવું

નથી, આથી જૈન ધર્મની પરિપાટી છે અને તે ખાસ મનન કરવા જોગ છે. શ્રી દેવદિગ્ધિ સ્થાપનામયુને એક પૂર્વમાં પણ દેશે ઉર્જુ યાન હતું, છતાં પણ એમણે ભવ્ય જીવોના ઉપકારને અર્થે જે પ્રયાસ સેવીને સૂત્રો પુસ્તકારૂઢ કરાવ્યાં છે તે શુભ પ્રયાસ માટે શ્રી જૈન સ્વેતાંબર સંપ્રદાય સદાને માટે તે મહાત્માના ઉપકાર તથા દયાવહી રહેશે જ. હાલમાં લગભગ ચોરાસીએ આગમો જુદા જુદા બંડારો-માથી મેળવી શકાય છે. એ, બંડાર મંડાવનાર શ્રી તપગચ્છાધિપતિ-એને આભારી છે. ખીજા ગચ્છોનો પણ આભાર છે ખરો.

જૈન સૂત્રોની યાદી:—ઉત્કાલિક સૂત્રો એટલે ૭૨ અસંગ્રામ ટાળીને જ વાંચી શકાય તેવાં સૂત્રો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) હજીવૈકલિક—આમા સાધુના આચારોનું વર્ણન છે. (૨) કપિપ-મા કપિપ—આમાં થીવરના આચારની હકીકત છે. (૩) જ્યુલકલ્પ-સૂત્ર—આમાં થીવરના આચારની હકીકત છે. (૪) મહાકલ્પસૂત્ર—આમાં ચોવીસ તીર્થકરોનો સવિસ્તર આચાર છે. (૫) ઉવવાઈ—આમાં દેવ, નારક, સિદ્ધ, ગમન, ઉપજવું—ની હકીકત છે. (૬) રાયપ્પસેણી-સૂત્રામહેવ તથા પ્રદેશી રાગની હકીકત છે. (૭) જીવાભિનય—આમાં જીવ અજીવનો વિચાર છે. (૮) પૂનવણા—આમાં જીવ અજીવની પર-પણા છે. (૯) મહાપૂનવણા—આમા જીવ અજીવની વિશેષ પરપણા છે. (૧૦) પમ્માયપ્માય—આમાં પ્રમાદના ફળનો વિચાર છે. (૧૧) ન દી—આમા પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનની હકીકત છે. (૧૨) અનુયોગદાર—આમાં નય નિર્ણેષા, સાત સ્વર, આઠ વિભક્તિ, રસ વગેરેની હકીકત છે. (૧૩) દેવેદસ્તવ—આમાં દેવતા ઇન્દ્ર વગેરેનું વર્ણન છે. (૧૪) તંદુલવેષાલીય—આમાં જીવની મર્જમાં ઉત્પત્તિ, તેની સ્થિતિ વગેરેનું વર્ણન છે. (૧૫) ચંદ્રમવિજય—આમા ચંદ્રમાનું ચાલવું (૧૬) સૂર્યપત્તિ—આમાં સૂર્યનું ચાલવું (૧૭) પોરસીમંડલ—આમાં હસ્તવિહસ્તે કરીને પોરસીના માપનું વર્ણન છે. (૧૮) મંડલ પ્રવેશ—આમાં સૂર્યચંદ્રના મંડલાનું ચાલવું છે. (૧૯) વિદ્યાચારણ વિજિછીહ—આમાં વિદ્યાચારણની લક્ષિ-નું વર્ણન છે (૨૦) ગણિ વિદ્યા—આમા જ્યોતિષ વિષય છે. (૨૧) ધ્યાન વિભત્તિ—આમા ધ્યાનનું વિવરણ છે. (૨૨) મરણ વિભત્તિ—આમાં સત્તર પ્રકારના મરણનો અધિકાર છે. (૨૩) આત્મવિસોદી—આમાં આચારને વિશુદ્ધ કરવાના ઉપાય-પ્રાયશ્ચિતના ભેદ છે. (૨૪) વીયરાગ સૂય—આમાં સરાગીથી વીતરાગી થવાનો અધિકાર છે. (૨૫) સ્વેલક્ષ્ણ

૧ સૂય—આમાં સહેખણનો અધિકાર છે. (૨૬) વિહારકર્ત્રો—આમાં વિહારના બેઠનું વર્ણન છે. (૨૭) અરણ્યવિસેદી—આમાં ચારિત્ર મહાવતનો અધિકાર છે. (૨૮) આહરપચ્ચખાણુ—આમાં દિનદિન પ્રતિ પચ્ચખાણુ કરવાનો વિધિ છે. (૨૯) મહાપચ્ચખાણુ—આમાં મોટા પચ્ચખાણુનો વિધિ છે. (૩૦) દૃષ્ટિવાદ—એમાં ચોદપૂર્વેની હકીકત છે. આને કેટલાક ઉત્કાલિકમાં મળે છે અને કેટલાક નથી મળ્યુંતા. નંદીસત્રમાં નામ નથી. (૩૧) વિષ્ણુધિયસ્સ. (૩૨) અરણ્યવિસેદી (૩૩) આયવિભતિ.

કાલિકસૂત્રો—દિવસ અથવા રાત્રિના પહેલા અને ચોથા પહોરમાં ભણી શકાય. આમાં નીચે પ્રમાણે સૂત્રો આવી શકે છે.—

૧ ઉત્તરાધ્યયનજી—આમાં વિનયાદિ ૩૭ અધ્યયન છે અને તેમાં શૃંગાપુત્ર, નમિરાજ, કેશી—ગીતમસંવાદ વગેરે ઉત્તમ હકીકત છે. ૨ હથાકરપ. ૩ બ્યવહાર—આમાં આલોચણાર્પ બ્યવહાર છે. ૪ નિશીથ—આમાં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વરૂપ છે. ૫ મહાનિશીથ—આમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ છે. ૬ ઋષિભાષિત. ૭ જ્યુદ્ધિપપન્નતિ. ૮ ક્રોધ સાગર પન્નતિ. ૯ અંદ્રપન્નતિ. ૧૦ ખુડીયાવિમાન વિભતિ—આમાં વિમાનોની પકિત વિષે હકીકત છે. ૧૧ મહાલીયા વિમાન વિભતિ—આમાં વડા વિમાનિક દેવોની હકીકત છે. ૧૨ અમ્બયૂલિયા—આ અંગોની ચૂલિકા છે. ૧૩ વગ્ગયૂલિયા—આમાં અમ્તમકાદિ વર્ગની ચૂલિકા છે. ૧૪ વિવાહ ચૂલિયા—ભગવતીની ચૂલિકા. ૧૫ અરણ્યોવવાધ—અરણ્યદેવતા પ્રગટ કરવાની હકીકત છે. ૧૬ વરણ્યોવવાધ—વરણ્યદેવતા પ્રગટ કરવાની હકીકત છે. ૧૭ શુરણ્યોવવાધ—અરણ્યોવવાધ તથા વરણ્યોવવાધની પેઠે આ સત્રનું પણ એકાગ્રપણે પઠન પાઠન કરવાથી બ્યંતર દેવતા પ્રગટ થાય છે. ૧૮ ધરણ્યોવવાધ—આનું પઠન કરવાથી ધરણ્ય નામે દેવ પ્રલક્ષ થાય છે. ૧૯ વેસમણ્યોવવાધ—આનું પઠન કરવાથી વૈશ્રમણ્ય નામે દેવ પ્રગટ થાય છે. ૨૦ વેલે-ધરોવવાધ—આનું પઠનપાઠન કરવાથી વેલેધર દેવતા પ્રગટે છે. ૨૧ દિવિદ્યોવવાધ—આના પઠનથી દેવેન્દ્ર દેવતા આવે છે. ૨૨ ઉદ્ધાણ્યુસ્યે—એ મામ ઉપર ધર્મ રાખી આ ભણે તે મામ આકુલબાકુલ થાય. ૨૩ સમુદ્ધાણ્યુસ્યે—સામ્યદષ્ટિ રાખી ભણે તે મામભોક સુખી થાય. ૨૪ નાગપરિયાવલિઆઓ—આનું પઠન કરવાથી નાગમુખાર દેવતા પ્રગટ થાય છે. ૨૫ નિરયાવલિયાઓ. ૨૬ ક્રમિયાઓ.

૨૭ કૃષ્ણવર્ણીસિયાઓ—કૃષ્ણવિમાનને વિષે ઉપજ્યા તેનો અધિકાર છે. ૨૮ પુરુણવિમાનો. ૨૯ વન્દીલ્હાઓ. ૩૦ પુરુષીઆઓ. એ ૩૦ અને તેમાં ૧૧ અંગો ઉમેરતાં ૪૧ થાય છે. ૪૨ વિન્દ્યાણું. ૪૩ દ્વીપસાગર પન્નતિ જે ઉપર આવી મધ છે તેના દ્વીપપન્નતિ અને સાગરપન્નતિ એમ બે સૂત્રો કરવાથી એક સંખ્યા વધશે.

ખીજાં કાલિક સૂત્રો—(૧) આશિવિષ સર્પ વિચારણા સચક 'આશિવિષ ભાવ જાણુ' (૨) દિઠિવિષ ભાવજાણું—દૃષ્ટિવિષ સૂર્યોની વિચારણા સચક, (૩) ચરણુભાવજાણું—વિદ્યાચારણુ જ્ઞાનાચારણુ શ્રમણની ભાવના વિચાર સચક, (૪) મહાસુખીણી ભાવજાણું—ચૈદ સ્વપ્નની ભાવના વિચાર, (૫) તેયગિ નિસર્ગાણું—તેજસ અગ્નિનો નિસર્ગભાવ, (૬) કૃષ્ણીયા કૃષ્ણીયાણું, (૭) સમજાભાવજાણું. ૩૩+૪૩+૭=૮૩+૧ આવશ્યક સૂત્ર ગમે ત્યારે ભણાય છે. = બધા મળીને ૮૪ સૂત્રો થાય છે.

ખીજા હકીકત એ જાણવા જેવી છે કે, ખુડખુડાગ વિમાન વિભક્તિના પહેલા વર્ગમાં ૩૭ અધ્યયન છે. ખીજો વર્ગ ૩૮ અધ્યયનનો છે અને ત્રીજો વર્ગ ૪૦ અધ્યયનનો છે મહાસિયા વિમાન વિભક્તિનો પહેલો વર્ગ ૪૧ અધ્યયનનો, ખીજો ૪૨ અધ્યયનનો, ત્રીજો ૪૩ અધ્યયનનો, ચોથો ૪૪ અધ્યયનનો અને પાંચમો વર્ગ ૪૫ અધ્યયનનો છે. કાષિભાષિતમાં ૪૪ અધ્યયન છે. વીર્યપ્રવાહ અધ્યયનના ૭૧ પાઠુડા છે.

દ્વાદશાંગી—આમા આચારાંગ, મુખગડાંગ, ઠાણાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતીજી, જ્ઞાતા, ઉપાસકદસાંગ, અંતકૃતદસાંગ, અનુતરોપવાદ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિષાક અને દૃષ્ટિવાદનો સમાવેશ થાય છે.

દ્વાદશાંગીની હકીકત આ પ્રમાણે છે.

૧ આચારાંગ સૂત્ર—આમા સાધુના આચારની હકીકત છે. તેનાં કુલ ૧૮૦૦૦ પદ અને બે શ્રુતસ્કંધ ગણાય છે. પહેલા શ્રુત સ્કંધના ૯ અધ્યયન અને ખીજા શ્રુત સ્કંધના ૧૬ અધ્યયન મળી કુલ ૨૫ અધ્યયન છે. શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના ૨૫ મા સમવાયાંગ આચારાંગની જે નોંધ કરી છે તેની સાથે સરખાવતાં શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમા તો આચારાંગના પહેલા શ્રુતસ્કંધના અધ્યયનો ગણાવતાં ૭ મુ મોક્ષ, ૮ મુ ઉપધાન અને ૯ મુ મહાપરિણા ગણાવેલ છે, પણ હાલમાં જે આચારાંગ સૂત્રની પ્રતિ આવે છે તેમાં ૭ મુ

અહાપરિણા, ૮ મું મોક્ષ અને ૯ મું ઉપધાન અધ્યયન છે. તેમજ આચારાંગની બીજી શ્રુતસ્કંધની નોંધ, સમવાયાંગમાં એવી છે કે ૮ થી ૧૪ ક્રાંતાસાતક્રિયા, ૧૫ મું બાવના, ૧૬ મું વિમુક્તિ અધ્યયન છે, પણ હાલમાં તો ૮ મું સ્થાનનું અને ૯ થી ૧૪ સુધી ૭ ક્રિયાનાં અધ્યયનો છે. આ ઉપરથી સમજનું છે કે પૂર્વાચાર્યોએ કોઇ શુભ આશયથી તે અધ્યયનો આમળ પાછળ ફેરવી નાખેલાં હશે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં અસલ ૧૮૦૦૦ પદ હતાં પણ હાલમાં માત્ર ૨૫૦૦ શ્લોક જ રહી ગયા છે અને બાકીનું વિચ્છેદ ગયું, જેથી તેમાં શ્રી વીતરાગદેવના શુ વિચારો હતા તે હાલ કોઇ ધણે બાળે જાણી શકતું નથી. શ્રી નંદી સૂત્રમાં આચારાંગ સૂત્ર માટે એવી નોંધ છે કે તેના પહેલા શ્રુતસ્કંધના ૮ અધ્યયનના ૪૪ ઉદેશા અને ૯ મા અધ્યયનના ૧૬ ઉદેશા મળી કુલ ૬૦ ઉદેશા. એ સાંઠ ઉદેશા હાલમાં નથી, પણ ઓછા છે. બીજા શ્રુતસ્કંધના ૧૬ અધ્યયનના ૨૫ ઉદેશા છે. અક્ષર સંખ્યાતા છે, ગમા અનંતા છે, પર્યવ અનંતા છે. બાવ-અસંખ્યાતા ત્રસ અને અનંતા સ્થાવરના ધર્મો-સ્તિકાયાદિકે કરી સાખતા.

(૨) સ્થગાઠાંગ સૂત્ર—આ સૂત્રના અસલ તો ૩૬૦૦૦ પદ હતાં અને ૨૩ અધ્યયન હતાં. હાલમાં માત્ર ૨૧૦૦ શ્લોક જ રહ્યા છે, બાકીના વિચારો વિચ્છેદ ગયા છે. આમાં પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં ૧૬ અધ્યયન છે અને તેમાં ૩૬૩ પાખડીઓનું સ્વરૂપ, શી ઋષભદેવજીનો તેમના ૯૮ પુત્રો પ્રતિ ઉપદેશ અને સાધુ આચાર વગેરે હકીકત છે. બીજા શ્રુતસ્કંધના ૭ અધ્યયન છે તેમાં આદ્રકુમાર, ગેદશાલો, ઉદ્ધ-પેદાશ વગેરેની અર્થા છે. ટીકાકાર એવો અર્થ કરે છે કે ‘સૂત્રાચાર્ય સૂત્રનાત્ સૂત્રં સૂત્રેણ કર્ત્ત સૂત્રકૃત સૂત્રુદ્યયતે સૂત્રમદેણ.’

(૩) ઠાણાંગસૂત્ર—આમાં જીવાજીવના વિસ્તારથી બાંગા મહેલા છે. આનો એક જ શ્રુતસ્કંધ છે અને તેના ૧૦ ઉદેશા છે. એમાં પહેલા ઉદેશામાં એકેક વસ્તુક કષ્ટ કષ્ટ છે તે ગણાવ્યું છે, બીજામાં બળમે, એમ દશયા ઉદેશામાં દશદશ વસ્તુ ગણાવી છે. આ સૂત્રમાં અસલ તો ૭૨૦૦૦ પદ હતાં પણ હાલ તો માત્ર ૩૭૭૦ શ્લોક જ બાકી રહ્યા છે. શ્રી નંદી સૂત્રમાં લખ્યું છે કે ઠાણાંગજીના ૧૦ અધ્યયન અને ૨૧ ઉદેશા છે.

(૪) સમવાયાંગ સૂત્ર—આમાં એક જ શ્રુતસ્કંધ છે અને તેમાં એકથી માંડીને :અનંતા મોક્ષ સુધીની હકીકત છે. આમાં અસલ તો

૧૪૪૦૦૦ પદ હતાં, પણ હાલ તો માત્ર ૧૬૬૭ શ્લોક બાકી રહ્યા છે. સમસ્ત પદાર્થ આમાં ઉતાર્યા માટે સમવાય સત્ર કહેવાય છે.

(૫) વિવાહપન્નતિ:—આમાં ૧૪૧ સતક અને ૧૦૦૦ ઉદ્દેશ છે. અને તેમાં જૈનાત્મ સ્વામીએ પૂછેલા ભિન્ન ભિન્ન ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નો છે. આમાં સક્ષમ ભગવંતી, જીવવિચાર, લબ્ધિવિચાર ઉપરાંત જૈનાત્મ સ્વામી, અધિક સ્વામી, ઋણભદ્રાજી, સુદર્શન શેઠ, શિવરાજ કાષિ, ગંગીમાજી, ગંગદત્તજી, આનંદ, દેવાનંદ, સુદર્શન, સંખ, ધોખલી, કાર્તિક શેઠ, રેવતી, સુલસા, તામલી, ગોસાળા, વગેરેને લગતી હકીકત સવિસ્તર આપેલી છે. શ્રી ભગવતી મુત્ર માટે નંદી સત્રમાં એવું કથન છે કે, તેના ૧૪૧ સતક, એંશી હજાર ઉદ્દેશા અને ૨૮૮ હજાર પદો છે. સમવાયાંગમાં એવી હકીકત છે કે, ભગવતી મુત્રના ૧૦૧ અધ્યયન અને દશ હજાર ઉદ્દેશ છે, ચોરાશી હજાર પદ છે. આ તદ્દાવતને બાળપણ મુકનાં જણાય છે કે, પ્રથમ ૨૮૮૦૦૦ પદ હતાં, પણ હાલમાં માત્ર ૧૫૭૫૨ શ્લોક જ બાકી રહ્યા છે. શ્રી વિવાહપન્નતિનું બીજું નામ ભગવતી સત્ર છે. દીકાકાર એવો અર્થ કરે છે કે 'વ્યાख्याયન્તે અર્થા અભ્યાસા વ્યાખ્યા-વિવાહ'.

(૬) જ્ઞાતાસૂત્ર:—એના બે શ્વતરક છે. પહેલા શ્વતરક ધના ૧૯ અધ્યાય છે; તેમાં ૧ મેધકુમાર, ૨ ધના શેઠી, ૩ મોરનાં દંડાં, ૪ કાચબો, ૫ શેળકાચાર્ય, ૬ તુબો, ૭ રોહીણી, ૮ મલી, ૯ માકદી, ૧૦ ચંદ્રમા, ૧૧ દાવલવનામા જ્ઞેષ્ઠ, ૧૨ સુપુલ્કિ મત્રી, ૧૩ નંદ મણ્ડીઆર, ૧૪ તેતલી પુત્ર, ૧૫ નંદી કલ. ૧૬ અમરકંઠા-દ્રોષદી, ૧૭ આકીર્ણુ ઘોડો, ૧૮ શેઠ પુત્રી, ૧૯ પુડરિક-કુડરિક, એ ઓગણીસ અધ્યયનો સમવાયાંગના ઓગણીસમા સમવાય પ્રમાણે આપેલાં છે તે હાલના જ્ઞાતા મુત્ર સાથે અનુક્રમ વગર મેળવી શકાય છે. હાલના જ્ઞાતા સત્ર અને સમવાયાંગ તથા નંદીમાં આપેલી જ્ઞાતાજીની હકીકતમાં ફેર પડવાનું કારણ પાછળથી ઘણું વિચિત્ર થયું તે મુખ્યત્વે છે. બ્યારે નંદી અને સમવાયાંગ લખાયાં ત્યારે જ્ઞાતામાં ૧૯ અધ્યયન તથા ૧૦ કથા વર્ગ ઉપર અમુક કરોડ આખ્યાયિકાઓ હતી. હાલમાં ૧૯ અધ્યયન તથા ૧૦ કથાવર્ગ છે. શ્રી જ્ઞાતાજીના બીજા શ્વતરકમાં ૨૦૬ અધ્યાયમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજી પ્રજ્ઞજી ૨૦૬ પાસટ્ટી (શિથિલ) સાધ્વીઓની કથા છે. અસલ તો શ્રી જ્ઞાતાજીમાં ૫૭૬૦૦૦ પદો હતાં, પણ હાલમાં તેમાંથી લગભગ ૫૫૦૦ શ્લોકો અવશેષ રહેલા જણાય છે. દીકાકાર જ્ઞાતાધર્મકથાનો અર્થ એવો કરે છે કે

‘કાલાનિ હવતરઆનિ તત્તમથાના લર્મકયા કાતાલર્મકયા.’
 શ્રી નંદીસૂત્રમાં કાતાલર્મકયા માટે નોંધ કરતાં જણાવે છે કે પહેલા ૧૦
 અધ્યયનમાં આખ્યાયિકા નથી, પાછલા નવ અધ્યયનમાં આખ્યાયિકા
 છે. જ્ઞાન શ્રુતસ્કંધમાં ધર્મકથાના ૧૦ વર્ગ છે. એકેક વર્ગમાં
 પાંચસો પાંચસો આખ્યાયિકાઓ, દસ વર્ગે ૫૦૦૦ આખ્યાયિકાઓ.
 એકેક અધ્યયનમાં ૫૪૦ આખ્યાયિકાઓ, ૬ અધ્યયનમાં ૪૮૬૦
 આખ્યાયિકા. એકેક આખ્યાયિકા ઉપર ૫૦૦ ઉપખ્યાખ્યાયિકા, એ
 પ્રમાણે ૫૦૦૦ આખ્યાયિકા ઉપર ૨૫૦૦૦૦૦ પચીસ લાખ ઉપા-
 ખ્યાયિકા યદ્ય. બાકીના અધ્યયનની ૪૮૬૦ આખ્યાયિકા ઉપર ૨૪૩૦૦૦૦૦
 ઉપાખ્યાયિકા. આખ્યાયિકા એટલે કથા, ઉપાખ્યાયિકા એટલે કથા
 ઉપર કથા, ઉપોપાખ્યાયિકા એટલે કથા ઉપર કથા ઉપર કથા. એકેક
 ઉપાખ્યાયિકા ઉપર ઉપોપાખ્યાયિકા ૫૦૦ પાંચસો. પ્રથમની ૨૫૦૦૦૦૦
 ઉપાખ્યાયિકા ઉપર ૧૨૫૦૦૦૦૦૦૦ એક અબજ અને ૨૫ કરોડ
 ઉપોપાખ્યાયિકા યદ્ય. બાકીની ૨૪૩૦૦૦૦૦ ઉપાખ્યાયિકા ઉપર
 ઉપોપાખ્યાયિકા ૧૨૧૫૦૦૦૦૦૦ એકસો સાડી એકવીસ કરોડ
 ઉપોપાખ્યાયિકા યદ્ય. *

(૭) ઉપારાકદશાંગસૂત્ર—આનો એક જ શ્રુતસ્કંધ છે. એમાં
 શ્રી મહાવીર પ્રજુના દસ આવકોનો અધિકાર છે. અસલ તો આમાં
 ૧૧૫૨૦૦૦ પહેા હતા, પણ હાલમાં તો માત્ર ૮૧૨ શ્લોકો બાકી
 રહેલા જણાય છે. ૧ આનંદઆવક તેમને ૧૨ કરોડ સોનામહોરો
 અને ૪૦૦૦૦ ગાયો હતી; ૨ કામદેવ આવક—તેમને ૧૮ કરોડ
 સોનામહોરો અને ૬૦૦૦૦ ગાયો હતી, ૩ સુલચ્છી પિતા—તેમને
 ૨૪ કરોડ સોનામહોરો અને ૮૦૦૦૦ ગાયો હતી; ૪ સુરદેવ—તે-
 મને ૧૮ કરોડ સોનામહોરો અને ૬૦૦૦૦ ગાયો હતી; ૫ સુલ્લ-
 સત્ક—તેમને ૧૮ કરોડ સોનામહોરો અને ૬૦૦૦૦ ગાયો હતી;
 ૬ કુડકોલિક—તેમને ૧૮ કરોડ સોનામહોરો અને ૬૦૦૦૦
 ગાયો હતી; ૭ સકડાળપુત્ર—તેમને ૩ કરોડ સોના મહોરો અને ૧૦૦૦૦
 ગાયો હતી; ૮ મહાસત્કલ્—તેમને ૨૪ કરોડ સોનામહોરો અને
 ૮૦૦૦૦ ગાયો હતી; ૯ નંદિનીપિતા—તેમને ૧૨ કરોડ સોના-

* આખ્યાયિકામાં જ્યાં જ્યાં આકડાની ચલુત્રી આવે છે તે બસ-
 મર તપાસવાનું, અને ‘અખ્યાય’ના નામથી લેખોને અકીલ કરનારા વિદ્વા-
 નોની સમ્માહને ખ્યાલ કરવાનું કામ મુદ્દિયાજીએ સોંપી અત્યારે તે
 હું મુખ રહીશ.

મહોરો અને ૪૦૦૦૦ ગાયો હતી; ૧૦ તેતલીપિતા-તેમને ૧૯ કરોડ સોનામહોરો અને ૪૦૦૦૦ ગાયો હતી. શ્રી રુદ્રાનામસ્ત્રના દશમા ઠાણામાં ઉપાસકદર્શામની નોંધમાં દસમા આવક તેતલી પિતાને બદલે શાસિકાપુત્ર દર્શાવેલ છે. શ્રી ટીકાકાર ઉપાસકદર્શાનો અર્થ એવો કરે છે કે 'ઉપાસકાઃ આવકાઃ તદ્વગત ક્રિયાકલાપ-પ્રતિષ્ઠાદશા વશ અધ્યયન ઉપલક્ષિતા ઉપાસકદશા.'

(૮) અંતમહદશા સૂત્ર—આ અંતકૃતદશાસૂત્રમાં અસલ તો ૨૩૦૪૦૦૦ તેવીસ લાખ અને ચારહજાર પદો હતાં અને હાલમાં તો માત્ર ૯૦૦ નવસે શ્લોક પ્રમાણ્ય અવશેષ રહેલ છે, બાકીનો ભાગ વિચ્છેદ ગએલ છે. હાલમાં જે અંતમહદશા નામથી ચાલે છે, તેમાં તો એક શ્રુતસ્કંધ છે, તેના ૮ વર્ગના ૯૦ અધ્યયન છે. પહેલા વર્ગના દસ અધ્યયનમાં શ્રી અધિકવિષ્ણુના ૧૦ પુત્રોનો અધિકાર છે, બીજા વર્ગના આઠ અધ્યયનમાં વાસુદેવજી વગેરે આઠના અધિકાર છે, ત્રીજા વર્ગના તેર અધ્યયનમાં ગજસુકુમાર વગેરે આઠ પુત્રાં, પાંચ વસુદેવજીના પુત્રો, મળી તેરનો અધિકાર છે, ચોથા વર્ગના દસ અધ્યયન છે તેમાં શ્રી વાસુદેવજીના મયાસિ વગેરે પાંચ પુત્રો, સાંખ, પ્રધુમ્ન, અનિરુદ્ધ, સત્યનેમિ, દદનેમિ, એમનો અધિકાર છે. પાંચમા વર્ગના દસ અધ્યયનમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તમીજી વગેરે આઠ પદરાણીઓ કે જેઓ શત્રુજય તીર્થ ઉપર મોક્ષે ગયે છે તેમનો તથા જંબુ કુમારની મુલશ્રી તથા મુલદાતા રાણી-ઓનો અધિકાર છે. છઠ્ઠા વર્ગના સાળ અધ્યયન છે તેમાં તેર ગાથા-પતિઓ, અમર્જુનમાલી, અતિમુક્તાકુમાર, અને અલખ રાજાનો અધિકાર છે. સાતમા વર્ગના તેર અધ્યયનમાં એશ્વિક રાજાની નદા પ્રમુખ તેર રાણીઓના અધિકાર છે. આઠમા વર્ગના દસ અધ્યયન છે, તેમાં એશ્વિક રાજાની કાલી રાણી વગેરે દસ રાણીઓએ રતનાવળી, કનકાવલી, લીલુસિંહકિંકિત, વૃદ્ધસિંહકિંકિત વગેરે દસ પ્રકારનાં તપ કર્યાની હકીકત છે. આ સૂત્રમાંલખેલા ૯૦ જીવો તેજ બવે મોક્ષ મળેલા છે. સંસારનો અંત કર્યો એવા જીવોનો આમાં અધિકાર છે. આ સૂત્ર માટે શ્રી નંદીસૂત્રમાં એવી નોંધ છે કે આના આઠ વર્ગ, આઠ ઉદ્દેશ અને આઠ સમુદેશ છે. શ્રી સમવાયાંગમાં તો હાલમાં જે સૂત્ર પ્રચલિત છે તેથી તથા શ્રી નંદીથી પણ કંઈક જુદીજ નોંધ નીકળે છે. શ્રી સમવા-

યાંગમાં એવી નોંધ છે કે અંતગદ્યના ૧૦ અધ્યયન, ૭ વર્ષ, ૧૦ ઉંમર, ૧૦ સમુદેશ. વળી શી ઠાણાંગ સૂત્રના દશમા ઠાણામાં તો અંતગદ્ય ખાટે એવી નોંધ છે કે તેનાં દશ અધ્યયન તે ૧ નમી, ૨ મ્હાતંગ, ૩ સોમીલ, ૪ સમયુગ, ૫ સુદર્શન, ૬ જમાલી, ૭ જમાલી, ૮ કિર્ત્તિપદ્ધતિ, ૯ કુશિત, ૧૦ અડિતપુત્ર. વિચાર કરતાં જણાય છે કે હાલના ૯૦ અધ્યયનમાં આ દશ અધ્યયનો સમાવેશ નથી. શી ઠાણાંગના દશ અધ્યયનોની વાત સમવાયાંગ સાથે મળતી આવે છે પણ નંદી તથા હાલમાં આલતા અંતગદ્યની સાથે મળતી આવતી નથી, જેથી એમ સમજાય છે કે વિચ્છેદ ગયા પછી પાકીને બાગ કાપ ચુકાયેલી હાલ છે તે પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોએ જોડેલ હશે.

(૬) અનુસરોવવાધ.—હાલમાં આ સૂત્રના ત્રણ વર્ગ છે. પહેલા વર્ગના એ દસ અધ્યયન છે તે તથા બીજા વર્ગના ૧૩ અધ્યયન છે, તે મળાને, ૨૩ અધ્યયનમાં શ્રી એથિક રાજના જેવીકા પુત્રોનો અધિકાર છે, ત્રીજા વર્ગના દસ અધ્યયનમાં ધનાઢાઢ પ્રમુખ દસ જીવોનો અધિકાર છે. કંઈ તેવીકા અધ્યયનના તેવીકા જીવો મહા તપના પ્રતાપથી અનુસર વિમાનમાં ગયાની કહીકન છે. શ્રી ટીકાકાર અનુસરોવવાધનો એવો અર્થ કરે છે કે ' અનુસરોવવાધિકાઃ ચક્રત્ત્વતા પ્રાતિચ્છા તેષાં અનુસરોવવાધિક દશાઃ' અસલતો આ સૂત્રના ૪૬૦૮૦૦૦ પદો હતા, પણ હાલમાં માત્ર ૨૯૨ પ્રયોક જેટલું જ લખાયું અવશેષ રહેલું છે. શ્રી નંદીસૂત્રમાં નોંધ છે કે અનુસરોવવાધના ત્રણ વર્ગ અને ત્રણ કહેશા છે, પણ શ્રી સમ-વાર્ધાંગમાં એવી નોંધ નીકળે છે કે અનુસરોવવાધ સૂત્રના ૧૦ અધ્યયન, ૩ વગ અને ૧૦ કહેશા સમુદેશા છે. ઢાણાંગ સૂત્રના દસમા ઢાણામાં તો શ્રી અનુસરોવવાધના દસ અધ્યયનોના નામ પણ આ પ્રમાણે ગણાવ્યાં છે—૧ ઇંદિયા, ૨ ધન્ના, ૩ સુન-ક્ષત્ર, ૪ કાર્તિક, ૫ સંસ્થાન, ૬ શાલિવ્ર, ૭ આશ્વિન, ૮ તેતશી, ૯ કંશાશ્વિન, ૧૦ અમરમાં ગુનિ. સમવાર્ધાંગ અને ઢાણાંગની વાત મળે છે, પણ નંદીની સાથે તેમજ હાલના અનુસરોવવાધ સાથે મેળવતાં તકાવત પડે છે. ઉપર કહેલાં દસ અધ્યયનો પૈકી પહેલાં ત્રણ અધ્યયનો હાલના અનુસરોવવાધના રગ વર્ગમાં છે તથા કાઢ અધ્યયન

હાલના અત્તમડના છઠ્ઠા વર્ગના ૧૫ મા અધ્યયન તરીકે આશુમ પડે છે. ૪ થી ૯ સુધીના અધ્યયનો હાલના અનુત્તરોપવાકમાં નથી.

(૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ:—હાલમાં પ્રશ્ન વ્યાકરણના નામથી જે સૂત્રનો પ્રચાર છે તેમાં બે શ્રુતસ્કંધ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં આશ્રવ-દારના પાંચ અધ્યયનો છે. બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સંવર દારના પાંચ અધ્યયન છે. અસલ તો આ સૂત્રના ૯૨૧૬૦૦૦ પદો હતાં પણ હાલમાં તો માત્ર ૧૨૫૦ સાધ્યારસો શ્લોકો જ અવશેષ રહેલા જણાય છે. પ્રશ્નવ્યાકરણ માટે નંદીસૂત્રમાં એવી નોંધ છે કે તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ અને પીસતાલીસ અધ્યયનના પીસતાલીસ ઉદેશ સમુદેશ છે. અને તેમાં મત્ર વિદ્યા, વશીકરણી ઉચ્ચાટિની પ્રમુખ વિદ્યા, નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર વગેરેની સાથે સંવાદ કરવા વગેરેની અનેક વિદ્યાઓ હતી. નંદીસૂત્રની નોંધની એકે વાત હાલના પ્રશ્ન-વ્યાકરણ સાથે મળતી આવતી નથી. શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રના દશમાં ઠાણામાં તો પ્રશ્નવ્યાકરણના દશ અધ્યયન જણાવ્યા છે. ૧ ઉપમા, ૨ સંખ્યા, ૩ ત્રિવિભાષિત, ૪ આચાર્યભાષિત, ૫ મહાવીરભાષિત, ૬ ક્ષોમકવચ્ચનાં પ્રશ્ન, ૭ કોમલ પ્રશ્ન, ૮ આદેશનાં પ્રશ્ન, ૯ અશુકાના પ્રશ્ન, ૧૦ ભૂળનાં પ્રશ્ન. આ ઉપરથી સમજાય છે કે અગાઉના પ્રશ્નવ્યાકરણ કરતાં હાલના પ્રશ્નવ્યાકરણની રચના ભૂદી જ છે. હાલમાં મત્ર જત્ર વગેરે વિદ્યાઓ નથી, પણ માત્ર જુદા જ પ્રકારના આશ્રવ અને સંવરદાર છે. અસલનાં દશ અધ્ય-યની સાથે હાલના દશ અધ્યયનનો જરા પણ સંબંધ નથી. પ્રશ્ન-વ્યાકરણનો અર્થ ટીકાકાર એવો કરે છે કે ‘ પ્રશ્નઃ પ્રતીતઃ તન્નિ-ર્વચનં વ્યાકરણં પ્રશ્નાનામ ચ વ્યાકરણાનામ્ ચ યોગાત્ પ્રશ્નવ્યાકરણાનિ ’

(૧૧) વિપાક સૂત્ર:—એમના બે શ્રુતસ્કંધ છે. પહેલા શ્રુત-સ્કંધ દુ.ખવિપાક છે, એમાં શુભાશોદીઆ વગેરે દસ જીવોએ પાપના ફળ ભોગવ્યાની હકીકત છે. બીજો શ્રુતસ્કંધ સુખવિપાક નામનો છે, એમાં સુખાકુ વગેરે દસ જીવો શુભ કરણીના સુખરસો ભોગવ્યા-ની વાત છે. ટીકાકાર વિપાક સૂત્રનો અર્થ એવો કરે છે કે ‘ શુમાશુમકર્મપરિણામસ્તત્રવિપાકકં સુતં વિપાકસુતં ’ શુભાશુભ કર્મના પરિણામને પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુત તે વિપાક શ્રુત. આ સૂત્રના અસલ તો ૧૮૪૭૨૦૦૦ પદો હતા, પણ હાલ તો માત્ર ૧૨૧૬

શોકજી બાદી રહેલા છે. થી નહીંમતમાં આ સત્ર મોટે એવી નોંધ છે કે તેના બે સુતરકંઠ, વીસ અધ્યયન, વીસ ઉદેશ તથા સમુદેશ છે. શીકાશાળા સત્રમાં આ સત્રની નોંધમાં કર્મવિષાકલ્પના દસ અધ્યયન ગણવામાં છે—૧ મૃગાપ્રમ, ૨ જોનાસ, ૩ અંટ, ૪ શકડ, ૫ આ-કાણ, ૬ નંદિસેન, ૭ સૌરિક, ૮ ઉંબરદત્ત, ૯ સહઅદિહ આમલક ૧૦ કુમારલયિક. આ દસ અધ્યયનોમાં ત્રીજા અધ્યયનમાં અંડને બદલે હાલમાં તેના બીજા જન્મના નામ અજગથી અધ્યયન લખાયું છે. પાંચમા શ્લોકથી બદલે શ્લોકરૂપતિહતનું અધ્યયન છે. સાતમા અને આઠમા અધ્યયનો ઉલટસુલટ થયાં છે. નવમા અધ્યયન સહ-અદિહ આમલકને બદલે હાલમાં દેવદત્તાનું છે, દસમા કુમારલયીને બદલે હાલમાં અંગુનું છે.

(૧૨) દૃષ્ટિવાદ:—આ અંગ હાલમાં વિચ્છેદ મએલું ગણાય છે. એમાં અસલ તો ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ રાત સહઅવાખ એટલે એક નિખર્વ પદો હતી. એમાં મુખ્ય પાંચ બાબનોનો સમાવેશ થતો હતો. પાંચ બાબનોમાં પરિકર્મ, સત્ર, પૂર્વગત, અનુયોગ અને ચુલીકા લખુ અધ્યયનો સમાઈ જાય છે. (૧) પરિકર્મ:—તેના સાત ભેદ ૧ સિદ્ધએણીની ગણના, ૨ મનુષ્યએણીની ગણના, ૩ પુષ્ટએણી, ૪ અવમાહનાએણી, ૫ અંગીકાર કરવા યોગ્ય એણી, ૬ એડવા યોગ્ય એણી, ૭ ચુતાચુત એણીની ગણના. ૧ લી સિદ્ધએણીના ૧૪ પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે:—માતૃકાપદ, સ્થિતિપદ, પાદઅર્થ પદ, આમાસ પદ, કેતુજૂત, રાશીબદ, એકગુણ, દ્વિગુણ, ત્રિગુણ, કેતુજૂત, પ્રતિમદ, સંસાર પ્રતિમદ, નંદાવર્ત, સિદ્ધાબદ. ૨ મનુષ્યએણીના ચૌદ પ્રકાર પણ સિદ્ધએણીની માફક ગણવા, પણ છેલા સિદ્ધાબદને બદલે મનુષ્યા બદલ ગણવા. એજ પ્રમાણે પુષ્ટ એણી, અવમાહના એણી વગેરે બાકીના હજી પ્રકારની એણીના અગ્યાર અગ્યાર પ્રકાર છે. આ સાત પરિકર્મ માંદેના પહેલા છ સ્વસમ્યપ્રતિબદ છે. સાતે પરિકર્મ સુધી એકાબાગતિ ગણવા. (૨) સુત્ર:—૨૨ સુત્રજ નવનંદ ભેદ ગણવા. ૨૨ સુત્ર આ પ્રમાણે છે:—સ્વઅર્થ, પરિકૃતાપરિકૃત, બહુઅંગીય, વિપ્રત્યયિક, અવંતર, પરંપરસમાવ, સંવૃથ, બિન્ન, મલાતપામ, સૌવ-સ્તિક, અંદ, નંદાવર્ત, બહુલ, પૂલપૂલ, વિલાવર્ત, એવંજૂલ, દિકાવર્ત, વર્તમાનોત્પત્તક, સમસિદ્ધ, સર્વતોભાદ, પ્રકામંત, દિપ્રતિમદ, આ બાકીક સત્રને અવધાર, મલુ, સખ અને સમદ એ ચાર નવે સુક્ષ્મા

આકાશી ભેદ થાય છે. (૩) પૂર્વવતઃ—૧ ઉપાધ્યયુવં—ઉપાદ્ય પૂર્વ—એમાં
 પદ્મવ્યતો ઉપાદ્ય ભાવ મહત્ત્વ કરી અંગીકારને જે કહ્યું તે ઉપાદ્યપૂર્વ.
 એમાં ૧૦ વસ્તુ અને ૪ ચુલિકા હતી. ૧૧૦૦૦૦૦૦૦૫૬ હતાં. ૨ અમ્બા-
 સ્ત્રીય-અમ્બાસ્ત્રીય.—એમાં ચૌદ વસ્તુ અને ૧૨ ચુલિકા હતી, એમાં
 સર્વ દ્રવ્યના પર્યાયનું જ્ઞાન હતું. જીવનો અમ્બપરિણામ પામીએ તેથી
 અમ્બસ્ત્રીય. તેના પદ ૯૬ લાખ હતાં. ૩ વીર્યપ્રવાહ—તેમાં બાળપદ્ધિ-
 વીર્યના ભેદ એટલે જીવ વીર્યના વિભાગ હતા. એમાં આઠ વસ્તુ
 અને આઠ ચુલિકા હતી. ૭૦ લાખ પદ હતાં. ૪ અસ્તિત્વાસ્તિપ્ર-
 વાહ—એમાં આઠ વસ્તુ અને ૧૦ ચુલિકાઓ હતી. સ્વાદાદ અભિપ્રાય
 અને ૬૦ લાખ પદ હતાં. ૫ જ્ઞાનપ્રવાહ—સત્ય જ્ઞાનની સવિસ્તર
 હકીકત લગભગ એક કરોડ પદમાં હતી. એમાં બાર વસ્તુ હતી.
 ૬ સત્યપ્રવાહ—એમાં સત્યની વ્યાખ્યા હતી તથા સત્ય સંયમનું
 લક્ષણ હતું. તેમાં પદ એક કરોડ તથા વસ્તુ બે હતી. ૭ આત્મ-
 પ્રવાહ.—એમાં આત્મા એ શું છે ? આત્મા એક છે કે અનેક છે ?
 આત્મા જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે ? આત્મા દેહવ્યાપક છે કે વિશ્વ-
 વ્યાપક છે ? આત્મા અનાદિ અનંત છે કે સાદિ સાંત છે ? વગેરે
 ચમત્કારી બાબતો હતી. આમાં સોળ વસ્તુ અને જીવીક કરોડ પદ
 હતાં. જો આ પૂર્વ હયાત હોત તો જૈનબ્રહ્મો સમિધાનદમય
 આત્માનું સ્વરૂપ ધણી જ સહેલાઈથી તર્ક વિતર્ક વગર સાચી રીતે
 સમજી શકત. ૮ કર્મપ્રવાહ—આમાં ૩૦ વસ્તુ તથા ૧ કરોડ અને
 ૮૦ હજાર પદ હતાં. કર્મ એ શું છે ? કર્મ કોણ બાંધે છે ? કેવી
 રીતે બાંધે છે ? કેવી રીતે ભોગવે છે ? આત્મા અને કર્મને કેવો
 સંબંધ છે ? અર્થની અનંતજ્ઞાની આત્માને કર્મ લાગી શકે કે નહિ ?
 વગેરે બાબતના સવિસ્તર ખુલાસાઓ આમાં હતા. ૯ પ્રત્યક્ષમાન—
 આમાં વીસ વસ્તુ હતી. મૂલયુષ્ અને ઉત્તરયુષ્ઃ પચ્ચખાણું વર્ણન
 હતું. જ્ઞાનીઓને કેવાં પચ્ચખાણું હોય, અજ્ઞાનીને કેવાં પચ્ચખાણું
 હોય, સામાન્યને કેવાં પચ્ચખાણું હોય, કોને પચ્ચખાણુંની જરૂર,
 કોને પચ્ચખાણુંની નહિ જરૂર, વગેરે બાબતોના આમાં સવિસ્તર
 ખુલાસા હતા. આમાં ૮૪ લાખ પદ હતાં. ૧૦ વિદ્યાપ્રવાહ—
 એમાં આકાશમાં આલવાની, જળમાં આલવાની, અગ્નિમાં આલવાની,
 સુખ ભેદ જાણવાની, વગેરે અનેક દિવ્ય વિદ્યાઓ હતી. તેમાં
 ૧૫ વસ્તુ અને ૧ કરોડ ૧૫ હજાર પદ હતાં. ૧૧ અવગ્રહ

—કલ્યાણપ્રવાહ:—એમાં ૧૨ વસ્તુ અને ૨૬ કરોડ ૫૬ હતાં. કલ્યાણ શું વસ્તુ છે તેનું તથા તપ સંયમના રૂળ અરણ નથી તેમ અધ્ય નથી તેનું વર્ણન હતું. ૧૨ પ્રાણાનુસાર—પ્રાણ પ્રવાહ:—એમાં ૧૪ વસ્તુ તથા એક કરોડ અને ૫૬ લાખ ૫૬ હતાં. પ્રાણ એ શું છે ? આયુષ્ય શું વસ્તુ છે ? વગેરે બાબતોનાં ખુલાસા આમાં હતા. ૧૪ ક્રિયાવિશાળ પૂર્વ:—આમાં ૪૦ વસ્તુ તથા ૫ કરોડ ૫૬ હતાં. આમાં ક્રિયાનું વર્ણન હતું. ૧૪ લૈકિક બિંદુસાર—આમાં ૨૫ વસ્તુ અને ૧૨૦૦ સાડા ખાર કરોડ ૫૬ હતાં. આમાં આખા લોકનો સંક્ષેપમાં સાર બતાવી સત્ય આત્મજ્ઞાન બતાવ્યું હતું. (૪)અનુયોગ:એના બે ભેદ, પ્રથમાનુયોગ અને ગડિકા-નુયોગ. પ્રથમાનુયોગમાં અરિહંત દેવનો પૂર્વ ભવથી તે મોક્ષે પહોંચ્યા સુધીનો અધિકાર તથા તેમના સાધુ, સાધ્વી, આવક, આવિકા, ગણ-ધરાદિકનું વર્ણન હોય છે. ગડિકાનુયોગમાં—કલકરના પૂર્વ જન્માદિ, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બલદેવ, હરિવંશ, મહુ વંશની ઉત્પત્તિ ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી વગેરેનું વર્ણન હોય છે. (૫) શ્રુતિકા:—પહેલા આર પર્વને શ્રુતિકા છે, બાકીનાં ૧૦ પર્વને નેથી દષ્ટિવાદમાં સર્વભાવ, સકલપદાર્થ, ન્યાદિકના ભાવની પરપણા હતી. દષ્ટિવાદનો એક શ્રુતરકથ, ચૌદ પૂર્વ, ૨૨૫ વસ્તુ, ૩૪ નાની વસ્તુ અને શતસહસ્ર લાખ પદો હતાં. દષ્ટિવાદનું લક્ષ્ય ટીકાકાર એવું આપે છે કે ‘દૃષ્ટ્યઃ દર્શનાનિ-વદન્ત-વાદિ-દર્શનામ્ વાર્તા-દષ્ટિવાદઃ દૃષ્ટિનામ્ વાપાતો યત્રાસૌ દૃષ્ટિવાતઃ । સર્વજન્ય દૃષ્ટ્ય યથેહાસ્થાયમ્ત.’ હાલમાં દષ્ટિવાદ નામનું ખારમું અંગ વિચ્છેદ જવાથી તેની સાથે તત્વજ્ઞાનની હંચામાંઈતી અનેક બાબતો વિચ્છેદ મળે છે અને તેને લીધે જૈન દર્શન મોટી આમીવાણું તથા અપૂર્ણ જેવું દેખાય છે શ્રી નંદીસૂત્રમાં તો દ્વાદશાંગીને સાચી કહેલ છે. દુષ્કાલસંગમ મળી પિદ્ધાં પુણે પિતિષ્ સાસવ યજ્ઞવ યજ્ઞવ યજ્ઞવિષ્ નિલેષ. દ્વાદશાંગીવાણી મુવ, નિત્ય, સાચત, અક્ષય વગેરે લક્ષ્યવાળી છે. આ શ્રી જમવાન સ્વકારના વચનાનુસાર કોઈ પણ અપેક્ષાએ દ્વાદશાંગી સાચતી છે. ચારે કોઈ પણ અપેક્ષાએ દષ્ટિવાદ સહિત ખારે અંગોનો સંભવ જણાય છે. પૂર્વ એક લખ્મિરૂપ હોય તે લખ્મિરૂ રૂપે જ જિજ્ઞાસ છે. પૂર્વ કંઈ લખાતાં નથી, કોઈએ લખ્યાં નથી અને કોઈ લખતો નહિ.

લખિ કાંઈ લખાતી નથી, એ તો કુદરતી પ્રાપ્તિરૂપ છે. આવી સ્થિતિ જતાં જો કાંઈ લખવા પારે તો તેને પહેલું પૂર્વ લખતાં એક હાથી ખૂટે એટલી શાહી જોઈએ, બીજું પૂર્વ લખતાં જો હાથી ખૂટે એટલી શાહી જોઈએ, ચોથ પૂર્વ લખતાં હજારે હાથી હૂએ એટલી શાહી જોઈએ. આ એક અલંકાર જેવું છે, કારણ કે પૂર્વ તો લખિરૂપ હોઈ કાંઈએ લખ્યાં નથી અને લખશે પણ નહિ. આ અપેક્ષાએ, અત્યારે, લખેલાં પૂર્વો હોય જ ક્યાંથી ? લખેલાં નહિ હોવાથી તે અપેક્ષાએ એ ચૌદ પૂર્વો વગેરે વિચ્છેદ મયાં છે તેમજ તેવા પ્રકારની લખિ પશુ હાલમાં સાધારણ જગતની નજરમાં નથી આવતી, એ અપેક્ષાએ અનેકાંતદષ્ટિએ દષ્ટિવાદનો વિચ્છેદ સમજવો.

ઉપાંગો—આયારામજીનું ઉપાંગ ઉવવાઇ છે, સ્વગંગતું ઉપાંગ રાયપસેણી છે, કાશ્મીરનું ઉપાંગ જીવાભિગમ છે, સમવાયાગનું ઉપાંગ પન્નવણા છે, ભગવતીનું ઉપાંગ જ્યુદ્ધીપપ્રજ્ઞતિ છે, જ્ઞાતાજીનું પહેલું ઉપાંગ ચંદ્રપ્રજ્ઞતિ અને બીજું ઉપાંગ સ્વપ્રજ્ઞતિ છે, ઉપાસકદશાનું ઉપાંગ નિરિવાવસિકાજી છે, અંતગતનું ઉપાંગ કખવડિસયા છે, અનુત્તરેવવાઇનું ઉપાંગ પુષ્પીયા છે, પ્રશ્નચક્રરણનું ઉપાંગ પુષ્પસિયા છે, વિપાકનું ઉપાંગ વર્ણિકા છે. હવે ઉપાંગોમાં શેની હકીકત છે; તેનો વિચાર કરીએ.

૧ **ઉવવાઈ**—આમાં ચપાનમરી, કૌશિક રાજ, સમોવસરજીની રચના, બાર પ્રકારનું તપ, અખંડ આવક, સમુદ્ધાત વગેરે અધિકાર છે.

૨. **રાયપસેણી**—આમાં પ્રદેશી રાજ તથા કેશી સ્વામીનો સંવાદ છે.

૩ **જીવાભિગમ**—આમાં અદીહીપનું, ચોવીસ દંડનું, વિજયપોળીઆનું વર્ણન છે. જીવના સૂક્ષ્મ જોડો સુદર રીતે વર્ણવ્યા છે.

૪ **પન્નવણાજી**—આમાં જીવાજીવની જંગમળ મુખ્યત્વે છે. આ સ્ત્ર સંલિકાચાર્યજીએ રચેલ છે.

૫ **જ્યુદ્ધીપ પ્રજ્ઞતિ**—આમાં જ્યુદ્ધીપના ક્ષેત્ર, પર્વત, દ્રવ્ય, નદી વગેરેનું વર્ણન છે. જ આરા, યુગળિઆ, ઋષભદેવજી, નવનિધાન, ચાંદરત, જ્યોતિષયક વગેરેનું વર્ણન છે.

૬ **ચંદ્રપ્રજ્ઞતિ**—આમાં ચંદ્રનું વિમાન, માંડલા, ગતિ, નક્ષત્ર-યોગ, મહણ, રાહ, ચંદ્રના પાંચ સંવત્સર વગેરે અધિકારો છે.

૭ સર્વપ્રકારિ:—આમાં સર્વ વિમાન, માંડલા, હાલિયામન, ઉપરામણ, સર્વ રાહ, અણિવાંક, દિનમાન, સર્વ સંવત્સર, વગેરે ક્રોધોત્પન્નની હકીકત છે.

૮ નિરિયાવલિકા:—આમાં એણિક રાજને તેના પુત્ર કેણિકે કેદ કરાવે તથા ત્યાંજ એણિક રાજનું મૃત્યુ થયાનો તથા એકા મહારાજને હાજતો અધિકાર છે. ૧૭૧૦૦૦૦૦ મનુષ્યોનો લઘા-હમાં હાણુ નીકળી ગયો; પાઠાંતરે ૧૮૦૦૦૦૦૦ માણસો ખણુ લખ્યા છે.

૯ કંથપથકિંસીયા:—આમાં ૧૦ અધ્યયન છે. આમાં પથ, મહાપથ વગેરે દિક્ષા લઈને દેવલોકમાં ગયાનો અધિકાર છે.

૧૦ પુરુષીયા:—આમાં દશ અધ્યયન છે. આમાં સોમલ પ્રાક્ષણ અને પાર્શ્વનાથ સ્વામીનો સવાદ, બહુપુત્રીમા વગેરે દેવીઓ તથા અંદ્ર, સર્પ, શુક, મણિબદ્ર, પૂર્ણબદ્ર, વગેરેની પૂર્વકરણી વગેરે છે.

૧૧ પુરુષ્યલિકા:—આમાં દસ અધ્યયન છે. મી, ક્ષી, ધૃતિ, કીર્તિ, વગેરેની પૂર્વ કરણીની હકીકત છે.

૧૨ વર્ણદશા:—આમાં દશ અધ્યયન છે. આમાં શ્રી ભલ-બદ્ધના પુત્ર નિપલકુમાર વગેરેના અધિકારો છે.

છેવટ—ઉપર પ્રમાણે જૈન સૂત્રોના હિગ્ગર્જનનો પહેલો પાઠ છે. બીજા પાઠમાં જૈનસૂત્રોમાં પરસ્પર વિરોધ, રવેતાંબર જૈનસૂત્રો સંબંધી હિગ્ગર જૈનોની માન્યતા, હિગ્ગર જૈનસૂત્રોનું શુ પથું, સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં બત્રીસ જ સૂત્રો છે એવી માન્યતા થી રીતે છૂટી ગઈ, તપગચ્છવાળાઓ પીસતાવીસ સૂત્રો છે એવું સા આધારે કહે છે, બી તીર્થંકરેવો અર્ધમાગધી બાપામાં ઉપદેશ આપતા હતા અને હાલના સૂત્રોમાં અર્ધમાગધી બાપા નથી એવું ફટલાક બાપાશાસ્ત્રીઓ માને છે તે સંબંધીના કારણેનું વિવેચન, વગેરે વિષયો અવસરે બહાર પડશે. ક્ષાન્તિઃ ક્ષાન્તિઃ ક્ષાન્તિઃ

તા. ૩-૭-૧૯૧૬

રાજકોટ (હાલિયાવાડ.)

અકુલદાસ નાનજીલાલ અંધી.

‘હિતેચ્છુ’ માટે જાહેર પ્રજા શું કહે છે?

પ્રાણના મુખ્ય કારભારી તા. ૨૨-૩-૧૬ ના પત્રમાં લખે છે કે:-

Dear Sir, The undersigned, a comparative stranger to you admires your writings descriptive of your views and the ideal life you appear to lead. Though I am not a Jain and do not follow the tenets of that religion, I can not help saying that your views and writings are cosmopolitan and never partial. I read your writings with interest and am very much pleased with them. Thanking you once more for your writings. I remain,

yours very faithfully

MULSHANKER D. DAVE,

Chief Karkhari Dhrol State.

મી. કાવસજી અરદેસર ધાલા ખી. એ. એલ્. એલ્. મી. તા.

૫-૧૨-૧૫ ના પત્રમાં લખે છે:-

મહેરબાન સાહેબ, આપ તરફથી પ્રગટ થતા ‘જૈનહિતેચ્છુ’ નો એક અંક મારા વાંચવામાં આવ્યો અને મને તે બહોળા પસંદ પડ્યો છે. આદ્ય તરફે માફ નામ નોંધશે અને નીચલે સરનામે અંકો ચાલુ મોકલ્યા જશે. ખીલું મારે એ પ્રજવાતું છે કે જ્યારથી એ પત્ર બહાર પડવા લાગ્યું છે ત્યારથી આજ સુધીના બધા અંકો મળી શકશે કે કેમ તથા દરેક વેલ્યુમની કિંમત શું થશે તે જણાવવાની તસ્દી હશે તો આપ સાહેબનો બહુ આભારી થઈશ.

કલકત્તાની જૈન તેરાપથી સમાના આનરરી સેક્રેટરી શ્રીયુત ડા.મલ શ્રીયા ખી. એ. લખે છે કે:-

Your articles are read with greatest interest by our brethen. I am strongly of opinion that your writings will soon open the eyes of the intelligent among all sects of Jainism.

I am really glad to see you spending so much of energy, time and money simply for the Love of Truth. May your efforts be crowned with Success !

ગોસાલ જ્ઞાનગિરિ જ્યારામગિરિ કચ્છથી ચૈત્ર વ. ૭ ના પત્રમાં લખે છે:—

‘ધારેલા કર્મમાં વધારે પ્રેત્સાહિત થાઓ’ એવી ખરા જીવનની આશિષપૂર્વક લખવાનું કે, આપના નિષ્કાષાતી વિચારો ‘જૈનહિતેચ્છુ’માં વાંચવા પામતાં આપના પ્રત્યે જે પૂજ્યભાવ જીવન થયો છે તે લખી જણાવતાં સ્વાધાનો ભય રહે છે. તો પણ કહીશ કે, આપના જેવા પુરષો બહાર પડશે ત્યારે જે જનસમાજ પ્રગતિમાન થશે અમો ધર્મશુદ્ધિ અમારી ખરી દરજ બદા કરી શકતા નથી, જ્યારે આપ જાનો પ્રવાહ વહેવડાવી રહ્યા છો તે પ્રેમ-દષ્ટિથી જેવા જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રમાદ નહિ કરે ત્યારે જોજન જમાનો દષ્ટિએયર થશે જ.

બેલારીથી એક જાણીતા સરાફ શ્રીચુન રામપ્રતાપ બનીચંદ લખે છે:—

પરમપૂજ્ય, જૈન તથા જૈનેતર હિતેચ્છુ બાછત્રી ! આપના બે અંકો લાતુરમા શેઠ કેશવલાલ વિશ્વદાસની દુકાનેથી વાંચી મને બહુ આનંદ થયો નહીં સત્ય, મહાવીર કહેતા હતા, જૈન દષ્ટિએ લગન અને પુનર્લગન વગેરે લેખોથી મને ખણી અસર થઈ. માંદ નામ મોહકના લીરટમાં નોંધેશો તથા પાછલા નેટલક અંકો શીલીકમા કોય નેટલા મોકલશે વિધવાલગન બાળતના આપના વિચારો તદ્દન સાચા છે. અનેક સકટો ખમવા છતાં અને વેપારની જાળગ વચ્ચે પણ તમે જે સમાજસેવા નિહરતાથી અને પૈસાના ભોગે કરો છો તેમાં તમને સંપૂર્ણ હતેહ મળે એ જ આશિષ.

પુણેલીઆજકલન (પી. એન રેલ્વે)ના રોચન માસ્તર લખે છે:—

સાહેબ, આપનું ‘હિતેચ્છુ’ અને કખીર મને વેલ્યુપેઅલથી મોકલશે. હું જૈન નથી છતાં આપનાં લખાણો મને આનંદ સાથે ગાન આપે છે. આપના પુસ્તકો અને માસિકનો ખહોળો ફેલાવો થાય અને તેથી માણસોનાં અંતઃકરણ સાફ થાય એવી પરમકૃપાણુ પ્રત્યે મારી સદા પ્રાર્થના છે. તા. ૧૦-૨-૧૬ શુભચિતક સેવક, આવજી રવજી.

બુદ્ધ સંશોધન:—પૃષ્ઠ ૨૦૩ માં ‘અસ્તિત્વક અગ્રપૂ’ના કેટલાક શ્લોકો ઉત્તરવામાં આપ્યા છે તે અન્યના કરતાં વેતાઅરાચાર નહિ પણ દિગઅરાચાર સોમદેવચરિ છે.

‘જૈનહિતેચ્છુ’ આફ્રિકાનાં થોડાંએક ઉપયોગી પુસ્તકો.

“આવિકા ધર્મ” અથવા વીસમી સદીની આવિકા માટે ધર્મનો વ્યવહાર ઉપદેશ, ધણીજ દેકા રૂપમાં આપનાર આન્હાના પુસ્તકને સર્વે શીરકાના જૈન પત્રકારોએ ઉત્તમોત્તમ અભિપ્રાય આપ્યા છે. મૂલ્ય માત્ર ૦-૧-૦ ; દહાણી માટે ૧૦૦ પ્રતના રૂ. ૪). બીજી આવૃત્તિની ૪૦૦૦ પ્રત હાલમાં જ તૈયાર થઈ છે.

“જૈનસમાચાર-ગદ્યાવલિ.”, ૧૦૦૦ પૃષ્ઠનું—પાઠા પુઠાનું સોનેરી નામવાળું—જૈન ધર્મ અને સમાજને લગતા દરેક વિષય ઉપર સ્વતંત્ર વિચારોથી ભરપૂર—મુનિઓ અને ગૃહસ્થોને આપણ માટે કિમતી મુદ્દા પુરા પાડતું ઉપયોગી પુસ્તક મૂલ્ય રૂ. ૩.

સદુપદેશમાળા ...	૦-૮-૦	સદ્ગુણ પ્રાપ્તિનો ઉપાય ૦-૧-૦
પ્રાણીહિંસા નિષેધક ...	૦-૫-૦	બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિ નોવેલ ૦-૮-૦
મુખ્યોષ કથામાળા ...	૦-૩-૦	ઉત્તરાધ્યયન સુત્ર(મગ) ૦-૮-૦
દિવ્ય યાત્રા .	૦-૪-૦	ધર્મતત્ત્વ સંગ્રહ ૦-૮-૦
હિતશિક્ષા ...	૦-૪-૦	શ્રી રામ-રાસ ૧-૮-૦

વગેરે, વગેરે, વગેરે.

છપાસ છે—નમીરાજ (ગુજરાતી, બીજી આવૃત્તિ), નર્મરાજ (હિંદી, બીજી આવૃત્તિ); કબીર (ગુજરાતી બીજી આવૃત્તિ, વધારે પદો અને ટીકા સહિત).

પત્રવ્યવહાર:—‘જૈનહિતેચ્છુ’ આફ્રિકા-નાગદેવી, મુંબઈ.

અસલ કસ્તુરી, અંબર અને બરાસ

ખરીદવાનું વિશ્વાસપાત્ર ઠેકાણું,

છાટાલાલ વાડીલાલ શાહ ૦/૦ ‘જૈનહિતેચ્છુ’ આફ્રિકા.

૨૫૩, નાગદેવી સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

દગાફટકા અને બારે આવથી બચવું હોય તો, જ્યારે પણ તમને કસ્તુરી, અંબર અને બરાસની જરૂર પડે ત્યારે ઉપલે ઠેકાણે પત્ર લખીને અસલ માલ વાળખી આવેથી મગાવી લેવા ચુક્યો નહિ. કસ્તુરી તોલા ૧ ના રૂ. ૪૦), અંબર તોલા ૧ ના રૂ. ૩૨) અને બરાસ સોંગાપુરી તોલા ૧)નો રૂ. ૧૧૧.

ફી લેદિધા સિવાય છાપવામાં આવશે.

(૧) કાંઈ પણ ગ્રન્થના જૈનને મોકરી કે વિચારવાસને લખતી મહદ્ જોઈતી હશે તેઓ જે પોતાની તે ખાખતની નહેરખબર ટુંકમાં લખી મોકલશે તો 'જૈનહિતેચ્છુ'માં તે વિનામહેય છાપવામાં આવશે.

(૨) લાયક વર અને લાયક કન્યા મેળવવાની સગવડ ખાતર જોઓને 'જૈનહિતેચ્છુ' પવતો આશ્રમ સેવા નરનો બચ્ચાવ તેઓ એવી નહેરખબર (પત્રવ્યવહાર માટે પોતાના પૂરા નામ-કામ સાથે તથા છાપવાને માટે એક કલ્પિત નામ માથે) લખી મોકલશે જેમની પાસેથી પણ કાંઈ ફી લેવામાં આવશે નહિ. આવી નહેરખબરોના જવાબ આ આશ્રમમાં આવશે તો તે ફેડમાં વગર લેના માલીકને પહોંચાડવામાં આવશે અને આવા કામમાં રાખવી જોઈતી ફેરક કાળજી, સુખતા અને સચ્ચતા રાખવામાં આવશે.

પ્રત્યુત્તર મેળવવા ઇચ્છનારે પોષ્ટલ બીડવાનુ બૂલવુ નહિ.

મેનેજર 'જૈનહિતેચ્છુ,' નાગદેવી સ્ટ્રીટ-સુ'બધ.

ટુંકી નહેરખબરો.

મહત્ત મળશે:—શેઠ મહનજી સોમચંદ, વેરાવળ (કાઠિયાવાડ) જોઓને ૦-૨-૦ પોષ્ટલ મોકલવાથી ૪૦૦ પૃષ્ઠનુ 'પ્રતિક્રમણ સ્પષ્ટિકરણ' નામનુ પુસ્તક મહત્ત મળે છે, જે મી કરસનજી નંદ લાલ શાહે લખ્યુ છે અને મુનિ શ્રી ત્રિલોકચંદ્રજીએ સંશોધ્યુ છે.

જોઇએ છે:—શ્રી બ્રિટાનેર વિદ્યાતેજક જૈન પાઠશાળા માટે એક મેટ્રીક કે મેટ્રીક ફેલો શિક્ષક જોઇએ છે. સ્થાનકવાસી જૈન ધર્મ પાળતા, હિંદી ભાષા બોલી જાણતા, ધાર્મિક અભ્યાસવાળા હોદવારોએ શ્રીમુત અમરચંદજી હોદ્દાનજી શેડીઆ, બ્રિટાનેર એ સિરનામે અરજી મોકલવી. પગાર યોગ્યતાનુસાર.

જોઇએ છે:—લિ'બડી સ્થા. જૈન મોડીંગ તથા જૈનશાળા માટે સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ અને ધાર્મિક શિક્ષક તરીકે ઉત્સાહપૂર્વક કામ બજાવી શકે એવા, મેટ્રીક સુધીના અભ્યાસવાળા, સંસ્કૃત જાણનારા જૈનની જરૂર છે. પગાર રૂ. ૧૫ થી ૩૦ સુધી યોગ્યતાનુસાર. લખો, શ્રી અન્નરામજી જૈન વિદ્યાશાળાના સેક્રેટરી જોમ, મુ. લિ'બડી.

મહત્તની ઉદ્ધર છે:—કચ્છ-નળીઆ ખાતે ૭ વર્ષથી ચાલતા 'જૈન બાળાશ્રમ'માં ૪૦-૫૦ નિરાધાર જૈન બાળકોને રાખીને બચાવવામાં આવે છે. ઉદાર ગૃહસ્થોની પ્રાસંગિક સંભાવનોથી કામ ચાલે છે. હાલમાં આ સંસ્થા નાણાં સળધી ધણીજ મુશ્કેલી ભોગવે છે, માટે સખી ગૃહસ્થોએ પોતાનો ઉદાર હાથ લંબાવવા કૃપા કરવી. નાણા મોકલવાનું ઠેકાણું,—શ્રી. જયવદ નથુભાઈ, મેને-જર, કચ્છી જૈન બાળાશ્રમ, નળીઆ (કચ્છ).

નોકરી જોઇએ છે:—રાજકોટની કામશીલ કલાસનું શિક્ષણ લઇ, સરાહી નામના પ્રવિણતાનું સર્ટીફિકેટ ધરાવનાર યુવાન જનને હિસાબી કામને લગતી નોકરી જોઇએ છે. પત્રવ્યવહાર—મણિકચંદ મહંતજી મહેતા, આમરણ (કાઠિયાવાડ).

નોકરી જોઇએ છે:—મેટ્રીક સુધીના અભ્યાસ કરેલા, જામા નાને અનુકૂળ ધાર્મિક જ્ઞાન ધરાવતા જૈન યુવાનને નોકરી જોઇએ છે. એ માટે લખો, વાડીલાલ મૂળજીભાઈ, લિંબડી (કાઠિયાવાડ).

નોકરી જોઇએ છે:—એક પ્રમાણિક અને મહેનતુ, અગ્રેજ ૪ ધોરણ સિમેલા, ૧૮ વર્ષના જૈનને નોકરી જોઇએ છે. લખો—“જી” ૯, ૦ તુળ-શીદાસ ડાહ્યાભાઈ કમીશન એજન્ટ, વારીઆ ૨ડીટ, જામનગર (કાઠિયાવાડ).

મફત મળે છે:—‘પરલોક પ્રકાશ’ નામનું પુસ્તક, કે જે સ્વ. ઇન્દેરી મોહુલી અમુલ્ય મોરળીવાળાના અમરણાર્થે, મરણ પ્રસંગે બેસ-જામાં પાચવામાં ‘મરડ પુરાણ’ની ગરજ સારે એવી દબથી બતાવવામાં આવ્યું છે, તે પુસ્તક, પોષ્ટલ નં-૨-૦ મોકલનારને મફત મળશે. ઘરન એ કે, જોછામાં જોછા આવા પાચ પ્રસંગે તે પુસ્તક વાંચી સહજાવવાનું વચન આપવું જોઈશે. લખો—ઈન્દરી વિનયચંદ પોપટભાઈ, પ્રમુખ—શ્રી જૈન લાયબ્રેરી-મેમ્બર.

એક જૈન કન્યા માટે:—જનની કમર વર્ષ ૧૩ ની છે, સાધારણ બુલ્લશાલી લખી-વાંચી બાળે છે અને તનદુરસ્ત છે,—એક વર જોઇએ છે કે જે જૈનના કોઈ પણ ફીરકાનો હશે તે! ચાલશે, પરંતુ જોછામાં જોછું જી. એ. સુધીનું જ્ઞાન પામેલો અથવા જોછામાં જોછી વાર્ષિક ૩૫૫૦૦ ની સ્વતંત્ર આમકાનીવાળો હોવો જોઈએ લખો—

નં. ૧ ૯.૦ ‘જૈનહિતેચ્છુ’ ઓફિસ.

જોઇએ છે કન્યા:—વણિકની કોઈ પણ જ્ઞાતિની, કોઈ પણ પ્રાતની કોઈ પણ ધર્મની, તનદુરસ્ત, પિતેહી પરંતુ બાણેથી ન હોય એવી—એક સારી અને સ્વતંત્ર આવકવાળા કેળવણીના જૈન યુવાન મટિ. લખો—નં. ૨ ૯/૦ ‘જૈનહિતેચ્છુ’ ઓફિસ.

ગુજરાતી ભાષામાં અપૂર્વ અને અદ્વિતીય ગ્રંથ

શ્રી ભક્તમર-મંત્ર-માહાત્મ્ય ॥

પૃષ્ઠ ૨૫૦, પાકું પુઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧ વી. પી. ખર્ચ ૨ આના.

‘ભક્તમર’ સ્તોત્રની મહત્તા ધણાઓના સમજવામાં છે; પરન્તુ તેના અપૂર્વ મહાત્મ્યથી તથા ‘મંત્ર’ અને ‘જંત્ર’ તરીકેના તેના વિશુદ્ધ ઉપયોગથી હજી ધણાઓ અજાણ્યા પણ છે. ભક્તમર સ્તોત્રનો પ્રત્યેક શ્લોક એક એક અપૂર્વ જળધારી મંત્ર છે અને તે મંત્રની સિદ્ધિ મથાવિધિ કરવામાં આવે તો અનુપમ ફળસિદ્ધિ કરી આપવાનું સામર્થ્ય પણ તેનામાં રહેલું છે. તેવી જ રીતે પ્રત્યેક શ્લોકનો જંત્ર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે, પરન્તુ તે શ્લોકની સાથે ઉપયુક્ત ‘મદિ’ અને ‘મંત્ર’ જોડવાની જરૂર હોય છે કે જેને ધણાઓ મેળવી શકતા નથી. પ્રત્યેક શ્લોકનો મંત્ર અને જંત્ર તરીકે ઉપયોગ કેમ કરવો, તેથી કેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય અને ફળના જિજ્ઞાસુ પુરુષમાં કેવી ચોખ્ખતા હોવી જોઈએ તે તો કોઈકજ નાણી શકે છે.

‘શ્રી ભક્તમર-મંત્ર-માહાત્મ્ય’ નામનો જે આ નવીન ગ્રંથ મુનિ શ્રી હોદાલાલજીએ અને યુ. વ. શાહે ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કર્યો છે તેમાં સર્વ કોઇને સમજ પડે એવી રીતે ભક્તમરના, શ્લોકો, તેના અર્થ, પ્રત્યેક મંત્ર તથા મદિના પાક, બાપ, જંત્ર તૈયાર કરવાનો વિધિ, જંત્રોની આકૃતિ, તેથી થતું ફળ વગેરે સંબંધી વિસ્તૃત સમજૂતી આપવામાં આવી છે. વિશેષમાં એ મંત્રોના પાઠથી કોના કોના ઉપરની કેવી કેવી આપત્તિઓ અને કેવાં કેવાં અરીણા કેવી કેવી રીતે દૂર થવાં તે દર્શાવનારી પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આપેલી યોગ્ય અને અમરકારપૂર્ણ કથાઓ પણ આપેલી છે. પ્રત્યેક શ્લોકનું જગ દર્શાવનારી કથાઓનો મોટો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો હોવાથી પુસ્તકનું કદ લગભગ ૨૫૦ પૃષ્ઠનું થયું છે અને તેને સારા ટકાઉ કાગળમાં છાપીને તથા છીંટના પાકા પંદાથી બાંધીને બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

મંત્રોમાં જે અપૂર્વ શક્તિ રહેલી છે તેને નહિ સમજનાર કેટલાકો તેને વહેમ મણે છે પરન્તુ મંત્રશક્તિ શું શું કરી શકે તે અને તેમાં કેટલું સત્ય રહેલું છે તે ‘સામ-દીપીક’ રીતે સમજાવવાને આ ગ્રંથમાં ‘મંત્રશક્તિ’ વિષે એક મોટો નિબંધ આપવામાં આવ્યો છે કે જેથી મંત્રોને નહિ માનનારાને પણ સત્યનો પ્રકાશ મળી શકે. વળી તેમાં ભક્તમર સ્તોત્રના જ માનવામાં આવતા કેટલાક વધારાના શ્લોકોનું સંશોધન કરીને આપવામાં આવ્યું છે.

મળવાનું સ્થળ-મુનીલાલ વર્ધમાન શાહ; સારંગપુર, અમદાવાદ,

जैन हितैषी ।

[सम्पादक, श्री नाथूराम श्रेमी.]

हिन्दीमें जैन समाजका यही एक मुख्य मासिक पत्र है । इसका सम्पादन बड़ी ही निष्पक्ष कलमसे होता है । जैनोके तीनों सम्प्रदायके विचारशील सज्जन इसे पढ़ते हैं. और इसकी मुक्तकण्ठसे प्रशंसा करते हैं । अनेक साधु, यति, मुनिराज इस के ग्राहक हैं । जैन कान्फरेंस हेरल्ड, जैनहितैच्छु आदिके मनीषी विद्वानोंने इस पत्रकी समय समय पर अच्छी समालोचनायें की हैं ।

सामाजिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, नैतिक लेखोंके सिवाय इसमें मनोरंजक उपन्यास, गल्पे, जीवनचरीत, समालोचनायें आदि भी निकलती हैं ।

इतिहास सम्बन्धी लेखोंके लिए इस पत्रकी विशेष प्रसिद्धि है ।

नये वर्षसे इसका साइज बड़ा दिया है । चित्र निकाशनेका भी प्रबन्ध किया गया है ।

एक बहुतही उच्चश्रेणीका हृदयद्रावक उपन्यास उपहारमें दिया जायगा ।

वार्षिक मूल्य ढाँकखर्च आदि सहित तीन रुपया है । वर्ष जनवरीसे शुरू होता है । पहलेही अंकसे ग्राहक बनाये जाते हैं. बीचसे नहीं । नमूनेके लिए पुराने अंक भेजे जा सकते हैं । सिर्फ ढाँकखर्चके लिए टिकट भेज देना चाहिए ।

मैनेजर, जैनग्रन्थ रत्नाकर कार्यालय,

हीराबाता पो० गिरगांव, बम्बई.

અસલ કસ્તુરી, અંબર ઓર વરાસ.

અસલ યાલ ઓર વાજવી ધાવ.

કસ્તુરી તોલા ૧ કા રૂ. ૪૦) અંબર તોલા ૧ કા ૩૨)

સીંગાપુરી વરાસ તોલા ૧ કા રૂ. ૧૥.

પતા:-છોટાલાલ વાઢીલાલ c/o 'જૈનહિતેચ્છુ' ઑફિસ

૨૫૨, નાગદેવી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

આંખના તમામ દર્દોપર જાડુઈ અસર કરનાર

જૈની સુરમો.

વાપરો અને સ્વાત્રી કરો. કોઈ. રૂ. ૦-૩-૦ પોપ્ટેજ જુદું.

આજેજ લક્ષો:-નાશર ઇન્ડ સન્સ-સનાવદ (નીમાર.)

વિમલ પ્રબંધ.

જુની શુજ્જાતી લાપાનું અતિહાસિક જૈન કાવ્ય.

આ કાવ્ય માટે સાક્ષરોએ કવિઓ અભિપ્રાય આપ્યો છે. મુનિ મહારાજોએ એકી અવાજે વખાણ્યું છે અને શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારે આશ્રય આપી પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું છે. પાકું પુઠું પૃષ્ઠ ૫૦૦, કિંમત રૂ. ૧૧, ટપાલ ખર્ચ બે આના.

મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસ, નાગર દળિયા-સુરત.

માથાના ફરેક બતના રોગ માટે

‘શિરાંજન બામ’ અકરીર ઉપાય છે.

એકવાર વાપરો અને ખાત્રી કરો. મૂલ્ય ડબીના ફક્ત રૂ. ૦-૬-૦, પોપ્ટેજ જુદું.

લખો:-બી. એમ. કુ. સુહાર ચાલ, તવા બીહીંગ-મુંબઈ.

કારખાનાના માલિકો

→ ડાયરીમાં શું લખી રાખે છે !

જન-પ્રેસ, મીલ વગેરે દરેક જાતના કારખાનાના અનુભવી માલિકોએ પોતાની ડાયરી અથવા નોંધણીકા જે એક વાત લખી રાખી છે તે કંઈ છે—ત્હમને ખબર છે ? તે વાત એ છે કે ખાદ્ય અધિકારીનાં કમ્પલીટ જન કે જનના બાગો, લુધીકિટીંગ તેલો, પટા, પાષપ, વોલ્સ, સાઈકીંગનો સામાન, પ્રુલીઝ, કાનચ, એસ્મેટીસ પેપર અને પેકીંગ, કોટન રોપ વગેરે વગેરે કોઈ પણ માલ સારો જ હોવો અને વિશ્વાસપાત્ર જગાએથી હોવો. એવી વિશ્વાસપાત્ર જગાં બી. મણીલાલ એન્ડ કંપની છે, જે 'જૈનદિતેન્દ્ર' ના મુખ્ય લેખક વાણીલાલ ઐતીલાલ શાહે સ્થાપી છે.

ત્હમે એ નોંધ ત્હમारी ડાયરીમાં કરી ગયગો તો ધણી કડાકટ, પૈસા અને મુશ્કેલીનો બચાવ કરી શકશો.

તાર શિરનામુ. } બી. મણીલાલ એન્ડ કંપની.
Brass-Bombay. } ૨૫૩, નાગેવી રોડ, મુંબઈ.

જાહેરખબર છપાવનારાઓ માટે ઉત્તમ તક !

'જૈનદિતેન્દ્ર'નું મૂલ્ય હિન્દનાં સઘળાં પત્રો કરતાં ઓછું હોવાથી તથા ત્હેના લેખો જૈનના ત્રણે ફીરકામાં એકસરખા પ્રેમથી વચ્ચાતા હોવાથી એ માસમાં જ ત્હેની ૪૦૦૦ પ્રતો પોષ્ટ થવા લાગી છે અને થોડા વખતમાં ૫૦૦૦ પ્રતો પોષ્ટ થવા સંભવ છે. એકંદરે ૩૦ થી ૫૦ હજાર માણસોમાં—જૈનો અને જૈનેતરોમાં—કેટલાક સુગ્ર મુસલમાન અને પારસી ગૃહસ્થોમાં પણ તે વચાવા લાગ્યું છે. માટે જાહેરખબર છપાવનારાઓ માટે 'જૈનદિતેન્દ્ર' એ સર્વોત્તમ સાધન થઈ પડશે. દરેક ધંધાવાળાઓને એક વાર આ પત્રમાં જાહેરખબર છપાવી જોવા બલામણુ કરવામાં આવે છે.

શ્રી સત્યપ્રકાશ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ—અમદાવાદમાં હાલાભાઈ સહસ્રભાઈ શાંપીએ અધ્યુ.

શ્રી મહાવીરને લાગણીઓની લીલામાં દેખાવવા

એક દેવે અજમાવેલો નિષ્ફળ પ્રયોગ.

The Superman & the powerless army of Emotion.

મહાવીર (રવગત) મિત્ર રી પુતળીઓ ' એમને ઝેલો બા ખબર દે,
કે રમણીઓના કામથી બાબુ, તહેને 'બહી' કે 'બહી' કા '
'લાગણી ન થઈ શકે એવા વજ્રમય મહાવીરેહુન અથડાઈ
ખૂંટા વવા નિર્ભયવા છે ' મહાવીર પેતાના દીન્ય હિવાનના
મજાઓ મૂકી છુટ લાગણીઓની લીલા તરફ નજર વર્ટીક
કરવાની ફરમાવ કરી રહે તેમ નવો એની એ વિચારીએને
આંખી બા ખબર છે '

જૈન અને જૈનેતર જગત.

વિદ્યન માટે વાચા “નિત્ર-પરિચય”

For Sale at Suripat Ahmedabad by Sakarabai M. Shah

Care of Late K. R. P. Press, 2, Arundhati, Bombay

जैन और जैनतर जगत ।

विषयानुक्रम

१-जैन संसारकी भावना (कविता)	७-एक प्रहसन
२-जैन संसार लेखाक (२)	८-जैन भ्राताओसे निवेदन
३-सबोधन (कविता)	९-स्वगाय राधाबाई (गता- रुकी पूर्ति)
४-महात्माओके उपदेश	१०-चित्र परिचय
५-मनम शांतिन बालक	११-मपादककी भेज
६-सबोधन (कविता)	

“ जैन संसारके नियम ”

- १-जैनसंसार प्रतिमासकी मुर्द २ तक नकलजाया करेगा ।
- २-टाकखच और बी पी. खच सहित जैनसंसारका वार्षिक मूल्य १॥२) है और सठ साहुकारागम उनके सम्मानार्थ ५) पाँच वार्षिक अलिया जायगा ।
- ३-जो महाशय ५) या इससे अधिक २० पत्रका सहाय्यताय दग उनके नाम धन्यवाद पूर्वक 'समारम छाप आवेंगे ।
- ४-जो महाशय ५०) ६० पत्रकी सहाय्यताय दंग उनके फोटो उनके मक्षिम परिचय सहित 'समारम प्रकाशित किया जायगा ।
- ५-राजनीतिसे संबंध रखनेवाले और परस्पर कलह बढ़ानेवाले लेखाका पत्रमे स्थान नहीं मिलेगा ।
- ६-प्रत्येक नवयुवकको अपने लख भेजनेके लिए 'समार' आमत्रण देता है ।
- ७-लख या कविता छुट्ट हिन्दीम स्पष्टनागरी अक्षरमे कागजके एक भाग पर लिखे गए होने चाहिए । उनके नीचे अपना नाम स्थान और पूरा पत्ता लिखना कभी न भूलना चाहिए ।
- ८-लेख या कविता आपना या न आपना अथवा घटाना बढ़ाना संपादक की इच्छापर निर्भर है ।
- ९-लेख वापिस भेजानेवाला अथवा किसी पत्रका उत्तर भेजानेवालेको आध आनेका टिकट भजना चाहिए ।
- १०-जो महाशय अनिआडर भेज देंगे उनमे केवल १॥) ६० ई। लिया जायगा ।

पत्रव्यवहारका पता-मैनेजर जैनसंसार जुबली बाग
तारदेव बम्बई.

श्रीयुक्त श्रीमि लालजी गोलेजाने ५) ६० पत्रकी सहाय्यताय भेजे हैं । धन्यवाद पूर्वक स्वीकार किये जाते हैं । आशा है और सज्जन भी इसी तरह अपनी उदारता दिखावेंगे ।

निवेदक-

मैनेजर

निवेदन

हमें यह कहते हुए हर्ष होता है कि हमारे भ्राताओंने जैन संसारको बड़े उत्साहके साथ आश्रय दिया है, । और अपने इस नवीन जातीयपत्रके साथ हार्दिक सहानुभूति दिखाई है । हमारे पास कई सज्जनोंके पत्र आए हैं, और वे लिखा हैं कि जैन श्वेताम्बर समाजमें हिन्दीके पत्र की कमी थी सो जैन संसारने उसकी पूर्ति करदी है । वे इसको सदास्थायी चाहते हैं ।

हमने गत अकमें निवेदन किया था कि जिन भाइयोंके पास जैन संसार ममूनेकी तौर पर पहुँचे वे यदि ग्राहक न बनना चाहें तो अंक पुनः लौटा दें या सूचना दें अन्यथा वे पके ग्राहक समझे जाएँगे; परन्तु सिवा पाँच चार महाशयोंके हमारे पास एक भी सज्जनने संसार वापिस नहीं लौटाया इससे साफ जाहिर है कि हमारे भाई अपने जातीय पत्रसे बहुत ही प्रेम करते हैं । अब हम एक बार और निवेदन करते हैं कि जैनसंसारका तीसरा अंक १॥८ की वी. पी. से भेजा जायगा । अतः आप लोग वी. पी. स्वीकार कर अनुगृहीत करें । जिनको वी. पी. लेना स्वीकार न हो वे इस अंकके पहुँचते ही वापिस हमें सूचना दें ताकी सभाको व्यर्थ वी. पी. का खर्चा न पड़े ।

यद्यपि हमें आशा है कि हमारे भाई वी. पी. न लौटाएँगे । तो भी उन्हें सूचना दे देना हमारा कर्तव्य है ।

आपका सेवक.

मैनेजर.

प्रेम कार्यालय गोहानाकी पुस्तकें ।

महेन्द्रकुमार नाटक—इसमें सामाजिक दशाका अच्छा चित्र खींचा गया है । इसकी उत्तमता और उपयोगिता पढ़करही जानी जा सकती है । स्टेजपर खेलने योग्य है । सू० १८]

बम्बईसे निकलनेवाला गुजराती जैनहितेच्छु लिखता है ।
“जाणीता जैन पण्डित अर्जुनलालसेठी बी. ए. के जेभी कर्मधनना ऊँचा अभ्यासी समाजसेवाना अवतार रूप जैन छे एमनु आ (महेन्द्रकुमार) नाटक बाँचवुंज जोइए । देशमां एकता, विद्या अने साहस प्रेरणाई आनाटक हास्परसमा पण ओई उतरे तेम नथी ।”

२—चम्पा—श्रीयुत बाबू कृष्णलालजी वर्मा इसके लेखक हैं । इसमें नायिकाकी सम्पत्ति, सहिष्णुता, और मातृ पितृ भक्तिका अच्छा चित्र खींचा गया है । सू० सात आने ।

३—बाल विवाहका एक हृदयद्रावक दृश्य—मूल्य एक आना । उक्त पुस्तकोंके विषयमें दुनिया क्या कहती है ?

कन्यामनोरंजन अगस्त सन् १९१६ के अङ्कमें लिखता है —“चम्पा यह उपन्यास बड़ा रोचक और शिक्षाप्रद है । हिन्दी प्रेमियोंको अवश्य इसे पढ़ना चाहिए ।

श्रीकमलाके संपादक लिखते हैं —“चम्पा पुस्तककी छपाई और सफाई बहुत अच्छी है । भाषा अच्छी और भङ्कदार है । हिन्दुओंके घरमेंके दोषोंका अच्छा चित्र खींचा गया है । पढ़नेवालोंको इससे लाभ पहुँचेगा ।

गुजराती भाषाके प्रसिद्ध पत्र जैनहितेच्छुके सम्पादक श्रीयुत वाडीलाल मोतीलाल शाह लिखते हैं:—“बालविवाहका एक हृदयद्रावक दृश्य-बाल विवाह तरफ घृणा उत्पन्न करे एवी असरकारक कथा लेखवामां लेखक फतेहमंद थया छे । एमनी कलममा जुस्तो अने हृदयमां प्रेम छे । एमनी बीजी कथा ‘चम्पा’ पण एवीज मनोवेधक, रसिक, उपदेशी अने सुयोजित छे । आ उछरता हिन्दी लेखकने समाज सुधारणाना काममां विशेष तर भाग लेवानी शक्ति मळो !

४—बलजीतसिंहनाटक—यह नाटक सचित्र है श्रीयुत कृष्णलाल वर्माने इसे लिखा है । इसमें शिवाजीके एक रिश्तेदारकी देशभक्ति और वीरताका राम भोली नामक बालिकाके सच्चे प्रेमका और शेरसिंहनामक एक युवककी दृष्टताका चित्र खींचा गया है । बीचबीचमें गायन भी दिये गये हैं । एक बार पढ़ना प्रारंभ कर फिर छोड़नेको बी नहीं चाहता है । सू. ॥८]

५—राजपथका पथिक—यह जगप्रसिद्ध राल्फवाल्डो इराइनकी ‘बेकेवरर ऑनदी ओपेनरोड नामक पुस्तकका भावानुवाद है । यह पुस्तक दिव्य जीवन मननेकी कुंजी है । एक बार पढ़कर देखिए।हालहीमें छपी है । सू० चार आना ।

उक्त पुस्तकोंके मिलनेके पते—

१—मैनेजर-प्रेम कार्यालय गोहाना (रोहतक) पंजाब

२—मैनेजर जैन-संसार जुबिलीबाग तारदेव बम्बई.*

*हमारे यहाँसे बम्बईमें बिकनेवाली सब तरहकी पुस्तकें भेजी जा सकती हैं ।

जैन-संसार ।

मासिक पत्र ।

परहित बस जिनके मन माँहीं ।
तिन कहें जग दुर्लभ कछु नाहीं ॥

१ लाघर्व । { कार्तिक सुदी २, वी० सं० २४४३ । { २ रा अङ्क ।

जैनसंसारकी भावना ।

(ले०-पं० गिरिधर शर्मा 'नवरत्न')
हूँ जैन में विजय है बस लक्ष्य मेरा,
आवर्श है त्रिजगन्नायक वीर मेरा ।
है शत्रुघात करना शुचि कर्म मेरा
है पूर्ण शक्ति धरना शुभ धर्म मेरा ॥

जैन-संसार ।

(२)

गत अंक्रमें यह बताया जा चुका है, कि जैनधर्म उस प्रयत्नका नाम है—जो प्रवृत्तियोंसे हटाकर आत्मोन्नतिके अर्थात् मुक्तिके मार्गमें स्थापित है ।

आत्मोन्नतिका अर्थ है; आत्माकी उन्नति । अर्थात् जीव अपने असली स्वभावको भूलकर—अपने अनन्त ज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त चारित्र और अनन्त वीर्यको भूलकर—कर्माधीन हो, भौतिक—पौद्गलिक-पदार्थोंके चक्करमें पड़ रहा है—मोहके वशमें पड़कर इन्द्रियोंके आधीन हो रहा है उसका इन्द्रियोंकी आधीनतासे हटकर स्वतंत्र बनना—मुक्ति प्राप्त करना—अपने आत्मस्वभावमें लीन होना—ही आत्मोन्नति है ।

आत्मा पूर्ण उन्नतस्थानपर—मोक्षस्थानमें—पूर्ण-स्वतंत्रक्षेत्रमें—पहुँचनेके लिए दो-मार्गोंसे यत्न प्रारंभ कर सकता है । एक मार्ग अत्यंत कठिन है, दूसरा उससे कुछ सरल है । पहिले मार्गमें होकर वही आत्माएँ जा सकती है, जिनका वज्रमय शरीर और मेरुतुल्य अचल मन होता है । मगर दूसरे मार्गके लिए यह बात नहीं है । दूसरे मार्गमें सामान्यसे सामान्य मनुष्य भी जा सकता है, और धीरे धीरे सरल मार्गमें चलता हुआ; छोटी छोटी कठिनाइयोंको पराजित करके अपने आपको सशक्त बनाता हुआ आगे चटकर पहिले मार्गमें ही शामिल हो जाता है । यहाँ ध्यान रखना चाहिए कि पूर्ण स्वतंत्रस्थानमें पहुँचनेके लिए केवल पहिला ही मार्ग है । शास्त्रोंमें पहिले मार्गका नाम सर्वविरति और दूसरे मार्गका नाम देशविरति बताया है । पहिला मार्ग दुर्गम है । उसके अनुसार आमकलके लोग कठिनतासे चल सकते हैं । मैं समझता हूँ शायद ही लाखों बल्के करोड़ोंमेंसे एक आध मनुष्य उस मार्गपर चलने योग्य निकले । अतः यहाँ दूसरे मार्गका ही पहिले विवेचन किया जावेगा ।

देशविरति-देशका अर्थ है भाग और विरतिका अर्थ है निवृत्ति; यानी किसी पूर्ण वस्तुके थोड़े भागसे—हिस्सेसे—दूर होनेको देश-विरति कहते हैं । दुनियाके जंगलमें फँसानेवाले बड़े बड़े पाँच पाप—जैसे हिंसा, चोरी, झूठ, कुशील और परिग्रह—बताए गए हैं ।

इन्हीं पाँच पापोंसे स्थूल रूपसे बचना—अपनी अनिवार्य आवश्यकताको पूर्ण करनेके लिए, कि जिसके विना जीवनका टिकना सर्वथा असंभव हो, उक्त पाँच पापोंका सेवन करना विशेष नहीं करना—देश विरतिमार्ग है । इसीको अणुव्रत भी कहते हैं ।

तमाम संसारके धर्म—मत—पंथ—उक्त पाँच बातोंको पाप बताते हैं । इसमें किसीका भी मतभेद नहीं है । अब इन्हींका विशेष रूपसे स्पष्टीकरण किया जायगा ।

हिंसा ।

संस्कृतमें ' हिंम् ' धातु है उसका अर्थ है मारना उसमें ' अ ' प्रत्ययलगकर हिंसा शब्द बना है । हत्या, वध, हनन घात नाश, आदि इसीके पर्यायवाची शब्द हैं । किसी प्राणीको मारने का काम—उसके प्राण ले लेनेका काम—हिंसा है । केवल प्राण ले लेने तक ही इसका अर्थ पूरा नहीं हो जाता है; परन्तु और भी कई बातोंमें यह शब्द व्याप्त होता है । जैसे किसीको ताड़न करना—पीटना, किसीको बाँध देना किसीको निरपराध दंड देना, किसीके हाथोंमें चिजली पकड़ा देना, किसीको पीट पीटकर उसमें अपराध स्वीकार करवाना, किसीको—अपने आश्रितको—समय पर खानेको नहीं देना, थोड़ा खानेको देना, पशुओंपर विशेष बोझा लादना, मौज शोकके लिए, कुत्तेके कान और पूँछ काट डालना, घोड़ेकी पूँछ काट डालना, घोड़ेको अस्ता बनाना, कबूतरोंको और तोतोंको-शुक्लोंको-पाल, उनके पंख काट उन्हें पिंजरेमें बंदकर उनकी स्वतंत्रता छीन लेना, किसी मनुष्यको अपना जबर्दस्ती गुलाम बनाना इत्यादि सब बातें हिंसामें गर्भित होती हैं ।

प्रत्येक प्राणी जीवन चाहता है—सुख चाहता है; और उक्त बातोंसे या तो उसका जीवन ही नष्ट हो जाता है, अथवा उन्हें बहुत

कष्ट उठाना पड़ता है। उनको कष्ट होनेसे वे दुराशिस् देते हैं। हमपर उनकी दुराशिसोंका प्रभाव पड़ता है, और उस प्रभावके कारण पीछेसे हमें भी कष्ट उठाना पड़ता है, जैसे हम उनकी दुर्गति करते हैं उसी तरह हमारी भी दुर्गति होती है। इस जीवन में ही हम देखते हैं कि हम जब दूसरोंको पीटने जाते हैं, तो कईवार उल्टे हम ही पीटकर आते हैं। शिकारी बेचारे हिरणोंको मारनेके लिए वनमें जाते हैं, परन्तु कईवार ऐसा बनता है, कि वे अपने ही हथियार से—जिसको कि वे जानवरोको मारनेके लिए काममें लाते हैं—आप मर जाते हैं। यह ससारका नियम है, कि जैसा हम काम करते हैं वैसा ही हमें फल भी मिलता है। हम कूप पर खड़े होकर जो बातें बोलते हैं, वेही बातें हम वापिस सुनते हैं। तालाबके किनारे जैसे हम शब्द उच्चारण करते हैं वैसे ही शब्दोंकी गूँज हमें वापिस सुनाई देती है। इसी तरह हम ससार सागरका नियम है। हम यदि दूसरेको दुर्वा करेंगे तो हम भी दुर्वा होंगे और यदि दूसरेका सुखी करेंगे तो हम भी सुखी होंगे। अतः यदि दूसरेके लिए नहीं तो भी अपने लिए तो हिंसा से बचना परमावश्यकिय है।

(अपूर्ण)

संवादधन

(ले० करोड़ी मलजी मालू)

उग गया सूर्य उन्नतिका चेतो सेठो,
नहीं उचित तुम्हें अब ओठ घुवड़ा लेटो ॥ टेर ॥

वो ज्ञान प्रभाकर उगकर किया उजारा,
सब लोग जागकर निज घर द्वारसँभारा ॥
नहीं उचित तुम्हें अब मौन धारकर बैठो ॥ उग० ॥ १ ॥

वो विमल दिवाकर तमको बुर भगावे,
 वो अखिल चराचर उद्यम माँहिँ लगावे ।
 नहीं उचित तुम्हें अब कसाकसीमें पेंटो ॥ उग० ॥ २ ॥
 वो विमल विभाकर मध्य वृत्तमें आया,
 घुस गई तुझारे घरमे तमकी छाया ।
 तुम तम घर बाहिर करो कुरीतें भेटो ॥ उग० ॥ ३ ॥
 तुम देख जमाना तजो बंधु बद्ध फैली,
 गाली वेश्याके नाच रसम सब मैली ॥
 मत करो पाप जब काचे सूत लपेटो ॥ उग० ॥ ४ ॥

महात्माओंके उपदेश

(ले०-हजारीलाल जैन)

(१) जैम रवि का प्रकाश होते ही अधिकारका नाश हो जाता है, उसी तरह गुरुके सिग्राए हुए पवित्र ज्ञान से मनुष्योंके मलिन विचार भी नष्ट हो जाते हैं। लोभ अज्ञानियोंका ज्ञानी नहीं होने देता है, और घमंड कटक बनकर भक्ति मार्गका रस्तारोकता है।

(२) उत्तम प्रकारसे बोए हुए उपजाऊ खेतोंमें भी व्यर्थ घासपात बढ़ जाना पर जैसे फसल अच्छी नहीं होती है, इसी प्रकार जहाँ मूखों का नंबर बढ़ जाता है वहाँ उन्नाति के काम भी यथा विधि नहीं चलते हैं।

(३) मैं बुरे मनुष्यों की खोज में निकला, और सारा संसार ढूँढ़ डाला तो भी मुझे कोई बुरा आदमी नहीं मिला; परंतु जब मैंने अपना हृदय देखा तो मैंने अपनेहीको सबसे बुरा पाया।

(४) अपना शरीर एक नव दरवाजे वाले पिछरके समान है; उसीमें जीव पक्षी का निवास रहता है। वह परतंत्रता में सदैव वहाँ बना ही रहेगा।

(५) चक्कीको रात्रिमें ही अपने स्वामी से अलग रहना पड़ता है; सवेरे फिर वह अपने पतिसे जा मिलती है; परंतु जो खल मनुष्य ईश्वर से विमुख होता है—वह कभी आनन्दरूपी स्त्रीसे नहीं मिल सकता है ।

(६) उत्तम मनुष्यजन्मका बार बार मिलना अतीव कठिन है; यह यदि निष्फल खोदिया जायगा तो फिर इसका मिलना उसी तरहसे कठिन हो जायगा जैसे कि डालसे गिरकर फिर फलका डालपर लगना कठिन होता है ।

(७) सर्व भक्षिणी मृत्यु अचानक आ जाती है; इस लिए उसके आनेके पहिले ही परभवक लिए हमको धर्म सञ्चय करना चाहिए । माली ज्योंही बागमें प्रवेश करता है, त्योंही कलियों अपनी मधुर और तोनली बोलीमें उससे विनती करने लगती हैं, कि हे महाशय आज आप उन्हीं कलियोंको ले जाइए जो कि पुष्पका रूप धारण कर चुकी है । कल हम भी फूलबनकर अवश्य आपके साथ आवेंगी ।

(८) सब सबल की सहायता करते हैं; परंतु निर्बल का कोई सहायक नहीं होता, देखो हवा जलती हुई अग्निको द्विगुण प्रज्वलित कर देती है, परंतु बेचारे दीपकको बुझा देती है ।

(९) चलती हुई चक्की को देखकर कबीर रोने लगे और कहने लगे, हाय जो दाना इन दो पाटोंके बीचमें पड़ जाता है, वह करोड़ उपाय करने परभी ज्योंका त्यों बाहर नहीं निकलता है; तब संसाररूपी चक्कीमें पड़कर जो मनुष्य सदा ज्योंके त्यों रहना चाहते हैं वे कैसे मूर्ख हैं ?

(१०) जैसे सत्संगति से पाप की प्रवृत्तियाँ विनाप्रयास ही कम हो जाती हैं, इसी तरह दुष्टोंकी संगति से सुख और शांति भी सहजहीमें नष्ट हो जाते हैं ।

संतप्त शिक्षित बालक ।

ओ ! क्रूर पिता !
 क्यों ब्याहते हो मुझे ?
 इस नन्हीं सी उम्रमें,
 उस जवान औरतके साथ ?
 मेरा दुबला शरीर,
 उसका गठीलाबदन,
 टूटेगी हड्डियाँ मेरी,
 मजबूत बदनसे टकराकर ।
 चूसेगी खून मेरा,
 जौक बनकर वह जवान ।
 मैं मर जाऊँगा
 ओ जालिम पिता !
 रहम करो ।
 आग लगे तुम्हारे सुखमें,
 जल जाय ऐसा ब्याह,
 धूलगिरे तुम्हारे इस ल्हावामें ।
 ओ पिता !
 नुरे हो शिकारीसे,
 काटते हो जड़को,
 खाना चाहते हो आम,
 चुनते हो महल हवामें,
 रहना चाहते हो सुखसे ।
 निर्दय पिता !

न ब्याहो अभी मुझको;
 कच्ची है मेरी उम्र,
 पकने दो मेरा शरीर;
 सोचो मैं बालक हूँ ।
 हाय ! कौन उत्पन्न होगा ?
 कौन मिटावेगा दुःख ?
 कौन बचावेगा हमारे प्राण ?
 कौन पापसे उद्धार करेगा ?
 कौन विपता हरेगा ?
 कौन मेरे-हजारों भाइयोंको,
 कौन मेरी हजारों बहिनोंको,
 इन निर्दय पुरुषोंके-
 पंजेसे बचावेगा ?
 अच्छा ! मत मानो,
 पिता ! प्रणाम ।
 जाता हूँ मैं ।
 देखूँगा कैसा ब्याहरचाते हो ?
 माता—कहाँ चला ओ मेरे लाल !
 पुत्र—अपने प्राण बचानेको ।
 दुःखमें पड़नेसे बेचारी-
 जवान अबला बचेगी ।
 मैं सुखी सशक्त बनूँगा ।
 माता—बेटा ! मर्यादा कुलकी ?

पुत्र—मेरे प्राणोंके साथ,
 सदा उसकी रक्षा करूँगा ।
 माता—क्या माताको छोड़ेगा ?
 पुत्र—नहीं माँ नहीं !
 स्वर्गमें जाकर भी,
 भूमिपर रहकर भी,
 तुम्हारा स्मरण करूँगा ।
 हृदयस्थ है तुम्हारी मूर्ति,
 रोम रोममें है तुम्हारा नाम,
 तुम मेरी पूज्य देवी,
 तुम मेरी स्वर्गदात्री,
 तुम मेरा अखंड सुख,
 मातृदेवी ! तुम्ही मेरा प्रेम '
 परन्तु
 वह माता माता नहीं—
 वह भाई भाई नहीं—
 वह मित्र मित्र नहीं—
 वह घर घर नहीं—
 जो पापमें गिरावे ।
 छुड़ावे कर्तव्यसे,
 फँसावे अनन्त संसारमें ।
 सब शून्य है ।
 शास्त्र कहते हैं ।

अपने पुत्र पुत्रियोंको,
 ब्रह्मचर्यसे रक्खो;
 योग्य उन्नतक पढ़ाओ
 शिक्षा दो बली बनाओ ।
 जाता हूँ माँ, आज्ञा पालनेको—
 धर्मकी ।
 फैलाऊँगा सर्वत्र सुख,
 आदर्श रक्खूँगा—
 अकलङ्क देवको,
 भीष्मकी भावना,
 रहेगी साथ मेरे,
 प्रणाम ! जननी प्रणाम ! '
 आशीर्वाद दो,
 जाऊँ मैं, बचाऊँ मैं,
 दुखमें गिरनेसे भाइयोंको.
 गला घुटती बहिनोंको,
 सुखी बनेंगे सभी,
 व्याहेंगे योग्य वयमें,
 बजेगी प्रेमकी बंसी,
 फैलेगा भारतमें सुख,
 माता—पुत्र तेरी कामना सफल हो.
 परमात्मा तुझे बल दे,
 धैर्य दे, बुद्धि दे ॥

संबोधन

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

आहुता नहीं लागे कंठी डोरडा, बिम जाति उझाति ॥ टेर ॥
 थे जाणो म्हे जात जिमावौ, करौ जातिकी भक्ति । जीमण घड़ी
 एकको स्वारथ, घटे जातकी शक्ति । जी नहीं० ॥ १ ॥ थे जाणो
 म्हे, लाहण ' बाँटौ करौ जातिकी सौतर । नहीं जातमें कमी
 लहाणकी, करो इल्मकी सौतर । जी नहीं० ॥ २ ॥ थे जाणो म्हे
 नाच दिखावौ, करौ जातकी सेवा, नाच दिखाकर न्यात
 बिगाड़ो, खुवा जहरका मेवा ॥ जी नहीं० ॥ ३ ॥ थे जाणो म्हे
 करौ दिखावो, हांय जाति की शोभा । देखा देखी लोग चालसँ
 पड़े जातिमें गोभा ॥ जी नहीं ॥ ४ ॥ थे जाणो म्हे जात जिमावौ
 यो ही जात सुधारो । जिमा जिमा कर रोग लगाया, उल्टी न्यात
 बिगाड़ा ॥ जी नहीं० ॥ ५ ॥ मेलो विद्या और मिठाई, ज्ञान
 तुलामें भाई । जो पासंगमें चढे मिठाई, करघो सरू पढ़ाई ॥ जी
 नहीं० ॥ ६ ॥ जो हो घरमें सारी सौतर, सोवे जाफत गोठ ।
 रोगी निर्धन घणा जातमें, बालक रहवे ठोठ ॥ जी नहीं० ॥ ७ ॥
 विद्या औषध घर दीनाश्रम, योंकी भूखी जात । जो थे सौचा
 भक्त जातका, छोड़ो दूजी बात ॥ जी नहीं० ॥ ८ ॥ नाचमाच
 प्रेताक्ष जातका, दोनू लोक बिगाड़े । विद्या औषध निर्धन पालन
 आय अन्तमें आड़े ॥ जी नहीं ॥ ९ ॥ क्षणिक भोजकी जाफत
 त्यागो, करो ज्ञानकी गोठ । पड़े नींव सुखकी जातिमे, मिटे
 दुःखकी चोट ॥ जी नहीं ॥ १० ॥ काम धनेरा करवा लायक, जो
 थे करो विचार । जस कीरत दोनू लोकोंमें, होवे लाभ अपार ॥
 जी नहीं० ॥ ११ ॥ खोटे मारग करो खरच थे जाय रमाजी
 कूठ । अब भी आदर करो रमाको, पाछी फेरे पूठ ॥ जी नहीं०
 ॥ १२ ॥ हरिकी प्राणपियारी लक्ष्मी, खोटे मार्ग लगाओ । धरमी
 हो अपमान रमाको, करता नहीं लजाओ ! जी नहीं० ॥ १३ ॥
 थोड़ा दिन रहजो ई जगमें, चालो सोच विचार । शुभ कामोंमें
 ब्रह्म लगाओ, जामें निकले सार ॥ जी नहीं० ॥ १४ ॥

करोड़ीमल मालू

एक प्रहसन ।

राम ! राम !! लाल कपोतमलजी साहिब राम ! राम !!

कपोतमल—राम ! राम !! साहिब राम ! राम !! कहिए गोल-मोलजी साहिब ! आजकल कैसे क्या मामला है ?

गोलमोल—कैसे क्या ? सब ठीक है । अपना तो खूब धूलमें छठ लग रहा है ।

कपो०—अजी यह कैसे ?

गोलमोल—कैसे क्या ? आजकल कैलास पर्वतका झगड़ा चल रहा है, बस उसी झगड़ेमें हमारे दूध मलीदे उड़ते हैं ।

कपो०—क्या झगड़ा है ?

गोलमोल—झगड़ा क्या हुआ करता है ? वही मालिकीका । उत्तरपंथी कहते हैं पहाड़ हमारा है पूरबपंथी कहते हैं हमारा है ।

कपोत—क्यों भाई ! वहाँ कुछ आमदनी भी होती है क्या ?

गोल०—अजी ! आमदनी क्या हुआ करती है ? बस यही कि वह धर्म स्थान है । मोले भाई हैं । उनसे हम कहते हैं, कि यदि यह पहाड़ पूरबपंथियोंके हाथमें चला जायगा तो अपना धर्म सब नष्ट हो जायगा और हमें नरकमें जाना पड़ेगा । लोग नरकसे डर कर हमें झगड़नेके लिए पैसा दे देते हैं !

कपो०—तो इसमें तुम्हारा क्या है ? पैसे तो सब वकील बैरिस्टरोंको देने पड़ते होंगे कुछ वैसे ही खर्च होजाते होंगे ।

गोल०—भाई तुम अभी बच्चे हो । ऐसी बातें तुम क्या समझो ? अरे आधेमें देवी देवता और आधेमें खेतरपाल । आधे रुपये वकील बैरिस्टरोंके और आधे हमारे ।

कपो०—तो क्या तुम्हें हिसाब नहीं देना पड़ता है ?

गोल०—हिसाब किताब क्या है / अपने योंहीं सबको टलाटलू देते हैं । एक दो दिल जले-सच पूछो तो वे नरकके अधिकारी हैं— हममे हिसाब पूछने है, मगर हिसाब लेना क्या सहल है / हाँ वे कहते हैं हम समाजमे कह देंगे कि वह पैसा नहीं देगा. मगर उन बिचारेकी सुनताही कौन है ?

कपो०—ऐसा क्या ? क्या उनकी समाजमें कुछ चलती नहीं है ?

गोल०—अजी हमारे सामने उनकी क्या चलेगी ? हम आँनेरी काम करनेवाले ह । सब जानते हैं कि हम पूरे धर्मी हैं । धर्म कामके लिए हम अपने घरबार छोडकर इस पहाड़की तलेटीमें बैठे मुकदमा लडा रहे हैं । हम पर सबका विश्राम है और इसीलिए हमारे सामने उनकी कुछ नहीं चलती है । अगर कोई हमसे कुछ पूछताभी है तो हम कह देते हैं कि वे तो अग्रेजी पढ़कर धर्मभ्रष्ट होगए हैं ।

कपो०—ऊँ ! ऊँ ! तब तो भाई तुम पूरे बने हुए मालूम होते हो !

गोल०—अजी बनेहुए क्या ? पाँच पाँच सात सात हजारकी हुंडियाँ मँगवावे, आध रुपये मुकदमेमे खर्च करे और आधे अपने हजम कर जावे और फिर डकार भी न ले । अजी भाईजी ! मैने सुना है, कि तुम्हारी बिरादरीमें भी सम्मेलनशिखरकेलिए मुकदमा चल रहा है । तुम श्वेताम्बरी दिगम्बरी भी हमारी ही तरहसे लड रहे हो । उसके भी काम करनेवाले शायद मेरी ही तरह खूब उड़ाते होंगे ।

कपो०—छिः हमारे काम करनेवाले ऐसे नहीं है । अजी हम बनिया भाई है । हमारे तो यहाँ कौड़ी कौड़ीका हिसाब लिखा जाता है । हमारे यहाँ तुम्हारे जैसी पोल नहीं चलती ।

गोलमोल—तब तो जान पड़ता है, कि तुम्हारे काम करने वालोंमें कुछ अकलही नहीं है । भाई ऐसाभी कोई होगा । जो मुफ्तमें अपने घरबार छोड़के बैठेगा । मुफ्तका काम होता तो किसी त्यागी साधुको आगे कर देने और कह देते कि धर्मके पीछे झगड़नेका काम तुम्हारा है । हम तो गृहस्थी है । हमसे ये काम नहीं होते । मेरी समझसे तो कुछ दाऊमें काला है ।

कपा०—साहिब ! मैं यह तो कुछ जानता नहीं । हाँ इतना जरूर जानता हूँ, कि हमारे गाँवका एक भाई गवाही देने गया था । वह अपने सारे कुटुम्बको तो यात्रा करवा लाया और वहाँ रहा तब तक खूब दूध मलीदे उड़ाता रहा । बस इसके सिवा और मैं कुछ नहीं जानता ।

गोल०—अच्छा साहिब राम ! राम ! । मुझे इजाजत दीजिए । क्योंकि एक दिङ्ग जला मेरे पीछे पड़ा हुआ है । उसका मुँह जलाने जाना है ।

प्रवाह

जैनभ्राताओंमें निवेदन ।

अपनी कान्फ्रेंसको स्थापित हुए लगभग तीन बरस बीत गए; मगर जबसे इसने जन्म लिया तबसे आजतक इसका एक भी उत्सव नहीं हुआ । प्रत्येक समाजमें सभाएँ स्थापित होती है, और वे बड़ी धूमधामके साथ हरवर्ष अपने जलसे करती हैं और समाजका-अपनी जातिकी भलाईका-काम करती है, परन्तु खेद है, कि हमारे भाइयोंको इसकी लेश मात्र भी परवाह नहीं है । जिस जातिमें लखपति

और करोड़पति आसामी हों, जिस जातिके लोग रंढियाँ नचानेमें नुकते करनेमें, ब्राह्मणोंको और भोजकोंको व्यर्थके पैसे लुटानेमें हजारों रुपये खराब कर देते हों। ऐसी जातिकी कान्फ्रेंसका एक भी जल्सा न हो तो लोग उसपर हँसे नहीं तो क्या करें ?

भाईसाहिबो ! यदि हमारा एक भाई ही कान्फ्रेंस भरवानेका मिश्रय कर ले तो वह भरवा सकता है। इसमें कुछ ज्यादा खर्चकी बात भी नहीं है। कान्फ्रेंस भरवानेके लिए नीचे लिखी बातोंकी आवश्यकता होती है।

१—बाहिरसे आनेवाले भाइयोंकेलिए ठहरनेका और खानपानका इंतजाम करना।

२—कान्फ्रेंसकेलिए एक मण्डप बनाना।

३—बाहिरसे जो उपदेशक बुलाए जावें उनके आने जानेका (इंटरक्लासका-ड्योटे दजेका) किराया देना।

ऊपर कही हुई बातोंमें सिर्फ पाँचसौ सातसौ रुपये खर्च होते हैं। अतः हमारे भाई शीघ्र आमंत्रण पत्र भेजकर इस धर्मकार्यको करनेमें अगुआ बनें। चाहे कोई एक भाई आमंत्रण भेजे चाहे ग्रामके समस्त जैन मिलकर भेजें। हम आशा करते हैं, हमारे भाई हमारी इस प्रार्थना पर शीघ्र ही ध्यान देंगे।

प्रार्थी

कुंदनमल कोठारी (मंत्री)

मु० दारव्हा (यवतमाल) बरार.

नेमीचंद कोठारी (उपमंत्री)

मु० तन्हाला बाया करंज बरार.

स्वर्गीय राधाबाई ।

(गतांककी पूर्ति)

(१)

गोपालसिंहने एक दीर्घ निश्वास डालकर कहा:—“ नहीं, नहीं; मैं इस अवस्थामें किसीका अहसान नहीं कराऊँगा । ” राधा बोली “ अहसान करानेकी इसमें क्या बात है ? मेरी माँ कहा करती है, के तेरे पीतसराके पास जो ग्राम है उसमें चारों भाइयोंका हिस्सा है । ” गोपालसिंहने बीचहीमें उत्तर दिया:—“ नहीं पिताजीने सब उनको दे दिया । अब हमारा उस पर कुछ अधिकार नहीं है । ”

राधाने कहा:—“ त्वैर उस पर हमारा कुछ अधिकार नहीं है तो नहीं सही मेरे बापके घर पर तो आपका अधिकार है । हम वहीं रहकर अपने दिन गुजारेंगे । ” राधाकी यह बात गोपालसिंहको कठोर मालूम हुई । वह जरा तेज होकर बोला:—“ क्या कहा ? क्या मैं अपनी विधवा मासके घर रहकर गुजारा करूँगा ? नहीं मुझसे हरगिज ऐसा नहीं होगा । मैं समुरके घर रहकर लोगोंको क्या मुँह दिखाऊँगा ? ” राधा बोली.—“ तब किसीकी नौकरी ही क्यों नहीं कर लेते ? ” गोपालसिंहके कलेजेमें यह बात तीरसी चुभ गई । वह क्षणिक अपना भान भूल गया और इस तरह बड़बड़ाने लगा:—“ क्या मुझे अब हिन्दवा सूरजके बजाय किसी अन्य का नौकर कहलाना पड़ेगा ? क्या मेदपोटेश्वर-मेवाड़पतिका स्मरण करनेके बजाय प्रातःकाल ही किसी अन्यको अपना अन्नदाता मान कर उसके दर्शन करना पड़ेगा ? हाय ! यदि मेरे पीछे यह परिवार की आपदा नहीं होती तो मैं कभी दूसरोंका “ नौकर बनूँ ” ऐसा वाक्य भी सुनना पसंद नहीं करता । अहा ! महात्मा भर्तरिहरिने क्या ही अच्छा कहा है:—

“ दीनादीनमुखैः सर्वैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा
कोशान्निः क्षुधितैर्नरैर्न विधुरा दृश्येत चेद्रेहिनी ।

याश्चाभगमयेन गद्गदलसत्तृणट्याद्विलीनाक्षरं

को वेहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे मनस्वी जन. ॥ ”

भावार्थः—दीनोंसे भी दीन मुखवाले बालक जिस स्त्रीके जीर्ण बख्तोंको खींच रहे हों, और जो भोजनार्थ कुटुम्बी जनोंके क्रोधकी भाजन बन रही हो ऐसी दुखिया स्त्री यदि किसी पुरुषके न हो तो कौन ऐसा पुरुष होगा जो अश्रुपूर्ण नेत्रोंसे केवल अपने पेटकी क्षुधाग्नि बुझानेके लिए याचना भग होनेका खयाल कर टूटे फूटे शब्दोंमें किसीसे जाकर कहेगा कि मुझे कुछ दो । अर्थात् कोई नहीं कहेगा । मात्र स्त्री ही इस अवस्था को पहुँचानेका कारण है ।

करुणानाथ ! क्या सचमुच ही अब मुझे किसीका दास बनना पड़ेगा ? क्या सचमुच ही मुझे कोई सेवकई अस्तित्व र करनी पड़ेगी ! हाय ! नाथ ! ऐसे जीवन से तो मौत आजाय तब भी अच्छा है । नाथ ! हृदयको हिला देनेवाला बच्चेका रुदन अब नहीं सुना जाता । नाथ ! दयाकर.....दयाकर.....” बोलते २ गोपालसिंह रुक गया । राधा उसके पैर पकड़कर आँसू बहाती हुई बोलीः—“ प्राणेश्वर ! आप ज्ञानी हो कर भी इस तरह दुःख करोगे तो हमारी क्या गति होगी ? अब आप रज छोड़िये और काममें लगिए । परमात्माने चाहा तो थोड़ेही समयमें हमारी सब आपदाएँ मिट जाँयगी ।

नौकरी करना बुरा नहीं है । हम चाहे कैसा भी काम करें क्षुद्र नहीं हो सकते; क्योंकि काम यदि सच्चाई और उत्तमताके साथ कर्तव्य समझकर किया जाय तो वह हलका नहीं हो सकता । हलकापन उस काममें है जो बेईमानीसे धोखेबाजीसे किया जाता है । अतः अब सब चिन्ताओंका परित्याग कर वर्तमानमें जैसा समय उपस्थित है, उसीको उपयोगमें लाइए ।

(१६)

(६)

गोपालसिंहकी गृहस्थीका काम अब अच्छी तरह चल रहा है । गोपालसिंह अपने भाई लालजीके व्याहकी चिन्तामें लगा हुआ है । दो महीनेके बाद लालजीका व्याह होनेवाला है ।

गृहस्थ घरोंमें मन मोटाव होनेके अनेक कारण हो जाया करते हैं । एकवार गोपालसिंहने लालजीसे कुछ कह दिया था । इसी हेतुसे लालजी जब कि उसके व्याह होनेमें एक महीना बाकी रहा था घरसे भाग गया था । उसकी भावज राधा बहुत दुखी हुई । बिचारीने तीन दिनतक कुछ नहीं खाया था । जब लालजीके राजी खुशीके समाचार आये तब उसने कुछ दूध पिया था । अहा ! राधाको अपने देवरके प्रति कितना प्रेम था । भाईको जितनी चिन्ता नहीं हुई उतनी भावजको हुई । ये उदार हृदयकी भावजोंके ही काम है, अन्य साधारण भावजें इस तरह नहीं कर सकतीं । नहीं २ वे तो अपने देवरों तथा ननदोंको घरोंमें बीमार पड़े हुए देखकर उनकी सेवा करना तो पृथक् रहा मगर उनसे यह भी जाकर नहीं पूछती कि “ तुम कैसे हो ? ” अस्तु एक आदमी भेजकर लालजी वापिस बुला लिया गया ।

(७)

उदयपुरमें प्लेग जोरसे चल रहा है । मारा शहर खाली होगया है । लोग घर छोड़ जंगलोंमें झोपड़ियाँ बनाकर रहने लगे हैं । लोगोंने गोपालसिंहको भी कहा कि वह घर छोड़कर चलाजावे मगर उसने घर छोड़ना स्वीकार नहीं किया, क्योंकि उसे पूरा श्रद्धान था कि जो भाग्यमें लिखा होता है वही होता है ।

महल्लेमें सिवा एक ठठेरे, नाई, एक मंदिरके पुजारी और गोपाल सिंहके और कोई नहीं है । गोपालसिंह दिन भर नौकरी पर रहता और सन्ध्याको पाँच बजे घर लौटकर आजाया करता है । आज

नाईको भेग हो रहा है । तमाम महल्ला सुनसान पड़ा है । कसेरा भी आन भाग्यसे कहीं बाहिर गाँव चला गया है । नाइन अकेली बैठी रो रही है । कोई हकीमको बुला लानेवाला भी नहीं है । वह स्वयं नाईको छोड़कर जा नहीं सकती है । राधाने उसके रोनेकी आवाज सुनी पर क्या करती ! क्योंकि पर्दा होनेके कारण वह घरसे बाहर नहीं निकल सकती है । नाइनका विलख २ रोना राधाको सताने लगा । वह सामाजिक पदोंके व्यर्थ रिवाजको गालियाँ देनेलगी और कहने लगी:—“ हाय ! जीव तूने कैसे बुरे कर्म किये थे जिनके उदयसे तूने स्त्रीकी पर्याय पाई । आज यदि तू स्त्रीपर्याय नहीं पाता तो क्या संभव था कि इस भाँति चुप चाप बैठा हुआ एक असहाय्य अल्लाका करुणा कन्दन सुनता रहता ! कदापि नहीं । अवश्य उसके कष्ट मिटाता । नहीं २ स्त्री पर्याय कोई बुरी नहीं है । संसारमें सेवा करनेहीके लिए स्त्रियाँ उत्पन्न होती हैं । सेवा शुश्रूषा जैसी स्त्रियाँ कर सकती है वैसी पुरुष नहीं कर सकते । क्या कभी बच्चोंका छालन पालन उनकी सार सँभार—जो दुनियाँमें सबसे कठिन काम है सिवा स्त्रियोंके किसी पुरुषने किया है ! हरगिज नहीं । राधा, कर्मका कुछ दोष नहीं है । यह सब सामाजिक बुराइयाँ हैं । हाँ अभी मुझे देखताही कौन है ! सब तरफ शून्यता छा रही है । ” यह कह कर वह बाहिर चली आई और नाइनको—जो कि गोपालासिंहके मकानके दरवाजेके सामने ही रहती थी—कहने लगी:—“ बहिन ! रोती क्यों है ! तेरे पति अच्छे हो जावेंगे । अभी छालजीको आ जाने दे । मैं किसी हकीमको बुलवा देती हूँ । ” इतनेहीमें छालजी भी आ गया । राधाने कहा:—“ छालजी ! देखो तो बिचारे नाईको भेग हो गया है । नाइन बहुत दुखी है । तुम जाकर किसी हकीमको बुला लाओ । छालजी बोला:—

“ भौजाईजी ! आप तो यूँही किया करती हैं । यहाँ हजारों ही दुखी होते हैं । मैं किस किसकेलिए हकीम बुलाता फिर्लूंगा ? मैं तो खेलके आया हूँ । भूख लग रही है । अभी मुझसे कहीं नहीं जाया जाता । चलो खानेको दो । ” राधाने प्रेमसे कहा “ नहीं लालजी, ऐसा नहीं करो । मेरा कहना मान जाओ हकीमको बुला लो । हमारा तो कामही दुखियोंकी सेवा करनेका है । कल मैंने कहानी सुनाई थी उसमें क्या तुमने सुना नहीं था, कि अपने बड़ावोंने एक सामान्य स्त्रीका दुःख मिटानेके लिए अपने प्राण गँवा दिये थे । क्या तुम उन्हींकी औलाद होकर दूसरोंका इतनास काम करनेसे भी इन्कार करते हो ? तुम्हें हरगिज ऐसा नहीं करना चाहिए । ऐसा करनेसे हमारे बापदादाओंके नाम पर बड़ा लगता है । ” लालजी बोला:—“ अच्छा तो मैं खाना खाके जाऊँगा ” राधाने तत्कालही घरमेंसे एक लड्डू लाकर उसे दे दिया । लालजी लड्डू खाकर हकीमको बुलाने गया । हकीमने कहा.—“ फीसके पाँच रुपये लूँगा । ” लालजीने कहा:—“ आप चलो तो सही वहाँ जो कुछ होगा आपके भेट कर देंगे । बेचारा गरीब नाई है । आपको बड़ा ही पुण्य होगा । ” गरीबका नाम सुनते ही हकीमके माथेमें त्रिपुटी दिखाई दी । उसने कहा.—“ अभी मुझे फुर्सत नहीं है । हजारोंही गरीब बीमार पड़ते हैं । मैं किस किसको देखता फिर्लूँ ? यदि इलाज करवाना है तो पाँच रुपये ले आओ । पाँच रुपये केवल गरीब समझके लेता हूँ । नहीं मेरी फीस तो १५) रु. है । लालजी हकीमकी बात सुनकर चुप चाप लौट आया और उसने सब हाल अपनी भावजको सुना दिया । भावजने अपने संदूकमेंसे ५) रु. निकाल कर दे दिये और कहा:—“ जल्दीसे हकीमजीको रुपये देकर लिवा लो । ” हकीमजी ५) रु. पॉकेटमें रखकर मरीजके घर आये और एक

गोली देकर चले गये । मगर नाईकी बीमारीमें कुछ भी फर्क नहीं पड़ा और वह दूसरे दिन ही इस पर्यायका पारित्याग कर चल बसा ।

(८)

राधाको दो रोज से जोरका बुखार चढ़ रहा है । उसका लड़का मोहन बैठा हुआ रो रहा है । लालजी उदासमुख पास बैठा हुआ है । पोस्ट ऑफिसमें इन्स्पेक्टर आया हुआ है इस लिये गोपाल-सिंहको आनेमें देरी होगई है । मोहनका रोना सुन राधाने चाहा कि वह उठकर उसे सान्त्वना दे, मगर उससे नहीं उठा गया । अतः उसने मोहन और लालजीको अपने पास बुलाकर मोहनको चुप किया और फिर बोली:—“लालजी ! तुम और ‘मोहन’ दोनों यहाँसे बाहिर चले जाओ । मैं आज तुम्हारे भाईसे कह दूंगी वे कल तुम्हें यहाँसे भेज देंगे । लालजी....।” बोलते २ राधाकी आँखोंमें आँसू आगये । फिर अपने आँसू पोंछकर बोली:—“लालजी ! अब शायद मैं तुम्हें न देख सकूँगी । इसलिए देखो अन्तमें मेरी तुमसे एक प्रार्थना है कि तुम हठको छोड़कर व्याह कर लेना । देखो यदि तुम व्याह नहीं करोगे तो दुःख पाओगे । संसारमें तुम्हें कहीं सुख नहीं मिलेगा । मोहन तुम्हारे मरोसे है । मैं चाहती तो यह थी कि अपने हाथोंहीसे तुम्हारे पीले हाथ कर जाती । खैर अबभी तुम मुझसे प्रतिज्ञा करलो कि तुम व्याह कर लोगे । जिससे मैं सुखसे मर सकूँ । ” मरनेका नाम सुनकर लालजी रोपड़ा । राधाके भी आँसू आगये मोहन भी रोने लगा । थोड़ी देरसे राधा फिर बोली:—“लालजी ! वृथा रोते क्यों हो ! यह तो कर्मकी बात है । और यह निश्चय योड़ाही है कि मैं मर ही जाऊँगी । नहीं मैं तो ऐसेही कहती हूँ कि शायद.....। परमात्माकी गति परमात्माही जानता है । देखो अब तुम बच्चे नहीं

हो । सियाने हो गये हो । दुनियामें पुरुषके सुख दुःखकी चिन्ता
 जितनी उसकी पत्नीको होती है उतनी दूसरे किसीको नहीं होती ।

भाई भौजाइयों और चाचा चाचियोंको तो क्या माता पिताको भी पत्नीके बराबर चिन्ता नहीं रहती । अतः तुम मेरी इस अन्तिम बातको मान लो और मुझे शादी करनेके लिए कह दो । ” लालजीने कुछ उत्तर नहीं दिया । उसके चहरे पर क्रोधकी झलक दिखाई दी । राधा बोली:—“ अब उस बातको-जो कि हँसीमें, तुम्हारे भाईने तुमसे कहदीथी-भूल जाओ, और मेरी बात मानलो । देखो मैंने आज तक तुमसे कोई भी बात नहीं कही थी । आज तुमसे कहती हूँ । नहीं भीख माँगती हूँ, तुम ब्याहकी स्वीकारता रूप भिक्षा देदो । इस भिक्षासे मैं, वे (गोपाल सिंह) और तुम सुखी होंगे । ” अपनी भावज-प्रेमल भावज-माँसे भी ज्यादा जेह रखने-वाली भावजकी ऐसी बात सुनकर यदि कोई मानव हृदयवाला व्यक्ति होता तो वह तत्कालही अपनी भावजकी आज्ञा शिरोधार्य करता । मगर अप्सोस ! लालजीका हृदय बिल्कुल नहीं पसीजा उस पत्थरके हृदयवालेने अपनी कृपालु भावजकी बात पर कुछभी ध्यान नहीं दिया । बल्के उल्टा कुपित होकर बोला:—“ भाबीजी, बुखारसे शायद तुम्हारी बुद्धिभ्रष्ट हो गई है । बस अब फिर मेरे सामने इस बातका जिक्र न करना । क्या भाईको उस वक्त सूझता नहीं था ? ” यह कहकर लालजी वहाँसे उठकर बाहिर चला जाया ।

उफ़ ! कैसा पत्थरका कलेजा ! धिक्कार है लालजी तेरी ऐसी जिदको और धिक्कार है तेरे ऐसे बोलनेको । लालजी तू सचमुचही कृतघ्नी है । जिन भाई भावजोंने तेरे लिए सैकड़ों कष्ट सहे और तुम अपनी आँखोंकी पुतलियोंकी तरह रक्खा उन्हीं की तू इतनी अवहेलना कर सकता है । खानत हैं तेरी ऐसी कृतघ्नताको, फिटकर है तेरी

ऐसी अहसान फरामोशीको । अरे निर्लज्ज ! अपनी तीर्थस्वरूपिणी भावजका कुछ तो खयाल किया होता ।

राधा रजाईसे मुँह ढँक कर रोने लगी; मगर विश्व क्या करती ? थोड़ी ही देरमें गोपालसिंह भी आयगा ।

(९)

घड़ीमें बारहसे ज्यादा बज गये हैं । राधाकी तकलीफ बढ़ती ही चली जा रही है । राधाने गोपालसिंहसे कहा:—“ अब आप किसी डाक्टर या हकीमको बुलाकर व्यर्थ रुपये मत खर्च करना मालूम होते हैं कि मेरे जीवनके दिन पूरे हो गये हैं । हाँ कल लालजीको और मोहनको कहीं बाहिर भेज देना । ऐसी जलती हुई आगमें इनको रखना उचित नहीं है । यदि इनके कुछ हो गया तो लोग न मालूम हमें क्या २ कहेंगे । हमें कहीं मुँह दिखानेको जगह नहीं रहेगी । ” गोपालसिंहने कहा:—“ अच्छा । ” राधाने पूछा:—

“ आपको छुट्टी मिली या नहीं ! ” गोपालसिंहने उत्तर दिया—“ छुट्टी कहाँ मिली है ? ” मैंने अर्जी दीथी वह पोस्टमास्टरने ना मंजूर कर दी । और कहा—“ दशरोजके बाद छुट्टी मिलेगी ” मैंने उनसे बहुत कुछ कहा कि मेरे घरमें मेरी स्त्री बीमार है और दूसरा कोई उसकी सेवा करनेवाला नहीं है, मगर उसने कुछ परवाह नहीं की, उल्टा कहने लगा:—“ वह तो बीमार ही है और अगर मर भी जावे तो क्या हो सकता है ? पोस्ट ऑफिसका काम तो पूरा करनाही पड़ेगा । ” क्या किया जावे ? भगवानकी ऐसी ही मर्जी है । ” राधा बोली:—“ खैर आप कुछ चिन्ता न करें । वह कह कर राधाने गोपालसिंहका हाथ अपने हाथमें ले लिया और उसको बोसा दिया । सिर आँखोंपे लगाया और बोली:—

“मुझे सन्तोष है कि मैं आपके चरणोंमें अपना प्राण खो सकूंगी।” वह एक निश्वास डालकर थोड़ी देर चुप हो रही और फिर बोली:— “मुझे दुःख केवल इसी बातका है, कि मैं लालजीकी शादी न करवा सकी मैं ...” राधा बोलते २ फिर रुक गई। गोपालसिंहकी आँखोंसे भी पानी जारी हो गया। राधा फिर कहने लगी:—“मैं अमागिनी हूँ कि अपने देवरको न ब्याह सकी। नाथ ! मैं आपको इस विषयमें कुछ दोष देना नहीं चाहती। यह मेरे ही भाग्यका फेर है। खैर अब भी आप समझा कर लोगोंसे समझवाकर उनका ब्याह कर दें जिससे वे सुखी रहें और आपके सिरसे भी बदनामीका भार हलका हो जाय। प्राणनाथ ! आप इस दासीकी कुछ चिन्ता न करना।” यह कह कर वह एक साथ उठ बैठी। चारों तरफ उसकी आँखें किसीको खोजने लगीं। मगर उसे कोई नजर नहीं आया। वह वापिस अपने पतिकी गोदमें छेद कर बेहोश हो गई व थोड़ी देरमें श्वास उठ कर उसका जीवन हंस सदाके लिए मानवी पर्यायिका परित्याग कर चल दिया। और अपने सद्भाव व उदार चरित्रके चिन्ह सदाके लिए मानवी संसारमें छोड़ गया।

जैन और जैनेतर जगत नामक चित्रका परिचय।

(ले० बाहीलाल मोतीलाल शाह)

संसार अनेक चमत्कारोंसे भरा हुआ है और सदा भराही रहेगा। जिन पदार्थों या बातोंका पूरा भेद मालूम नहीं हो सका उसीको मैं चमत्कार कहता हूँ। भूतकालमें हजारों आदमियोंने जगत्के पदार्थोंको

और उसकी बातोंको जाननेकी व उसका मूल्य नियत करनेकी कोशिश की है, वर्तमानमें भी हजारों कर रहे हैं और भविष्यमें भी लोग इस कोशिशको करते रहनेकी अपनी तीव्र इच्छा नहीं रोक सकेंगे । यह कोशिश—कुदरतको—प्रकृतिको जाननेकी और उसके ज्ञानसे उसीपर विजय प्राप्त करनेकी कोशिश—अनादि अनन्त है । यह कोशिशही—जय प्राप्त करनेकी यह तृष्णाही—जिन्दगीका नूर है—जीवनकी विद्युत्शक्ति है—जीवितव्यका मूलमंत्र है अथवा यूँ कहो कि यही ' जैनत्व ' है ।

प्रकृति पद पदपर मनुष्यके जीवन-पथमें रुकावटें डालती है । पदार्थ, घटनाएँ, मानसिक वृत्तियाँ और खास बुद्धि भी विघ्न डाल करती है । इन सब विघ्नोंके सामने मनुष्य प्रतिक्षण युद्ध किया करता है—मनुष्यको हँसते या रोते इच्छारहित या इच्छा सहित युद्ध करना ही पड़ता है । इस युद्धमें ही मनुष्यके ' जैनत्व ' या ' अजैनत्व ' की पहिचान होती है । इसका आधार उसका पार्टले करनेकी खूबी है । अर्थात् जो हँसते हुए ठीक ठीक अपना पार्ट करता है वह जैन है, और जो रोते हुए अपने पार्टको बिगाड़ देता है वह अजैन है । एक रूपयौवन-संपन्ना स्त्री उससे हाथ जोड़-नेवाले, उसकी खुशामद करनेवाले और उसके सामने घुटनोंके बल बैठ आजिजी करनेवाले 'रंक' पुरुषको जिस तरह अपना स्वामी बनाना पसंद नहीं करती है; उसीतरह प्रकृति भी उससे डरनेवाले—कांपनेवाले और उसकी प्रार्थना करनेवाले क्षुद्र आत्माको अपना ' रहस्य ' बताना पसंद नहीं करती है—अपने ऊपर राज्य करनेवाला नहीं बनाती है । मगर साथही वह उस तुच्छात्मापर अपना अधिकार करना भी नहीं छोड़ देती है । उसका यह अधिकार दयामय नहीं है । (क्या आजतक किसीने सुना है, कि प्रकृतिने दौड़कर कूपमें

मिरनेको उद्यत किसी अब भित्तारीका हाथ पकड़ लिया है और उसको मरनेसे बचा लिया है !) विपरीत इसके बहादुर नौजवानके पीछे एकही नहीं बल्के अनेक सुन्दरियाँ फिरती हुई और उसके ऊपर प्राण न्योछावर करती हुई देखनेमें आई हैं । वीरताके साथ ' आनन्द ' पूर्वक कुदरतके युद्धमें धूमनेवाले पुरुषको प्रकृति अपने कुछ भेदोंकी—रहस्योंकी—चमत्कारोंकी बाबी अवश्य देती है कि जिससे वह पुरुष कुदरतपर कुछ हुक्मस्त करनेके योग्य हो सकता है । यह दूसरी प्रकारका पुरुषही—कुदरतके राज्यमें रहते हुए भी उसकी विविध भौतिकी गतिको जाननेकी होशियारी और शक्तिवाला और इन्हींके द्वारा उसपर विजय प्राप्त करनेकी उत्कट इच्छा वाला पुरुष ही—वह पुरुष है कि जिसको मैं ' जैन ' कहता हूँ । यह किसके नामका और किस विधिसे जप करता है ? दुनियाके कौनसे हिस्सेमें रहता है, क्या मानता है ? और क्या नहीं मानता है ? इन प्रश्नोंके साथ मेरा कुछ संबन्ध नहीं है । जयकी स्वाभाविक उत्कंठावाला (और उससे) प्रबल—साहजिक—उबलते हुए खून वाला ' भन्य ' पुरुष ही ' जैन ' है । अन्य सब ' अजैन ' हैं ।

भाषा कोई ' सत्य ' नहीं है; तथापि भाषाकी सहायताके बिना अपने अनुभवकी बात नहीं बताई जा सकती है, इसलिए भाषाका उप योगी वस्तुकी तरह व्यवहार करना पड़ता है । इसी तरह ' संपूर्ण-जैनत्व ' वस्तुतः असंभव है (और अगर कोई कहे कि संभव है तथापि ' संपूर्ण ' वस्तुका अपूर्ण वस्तुके ध्यानमें आना तो सर्वथा असंभवही है) तो भी व्यवहारके लिए यदि हम ' संपूर्णजैनत्व ' की कल्पना करें, और उसकी १०० कलाएँ मानें तो हमें दुनियाके सब जैन कहलाने योग्य मनुष्योंके १०० ' गच्छ '—१०० ' जातियाँ ' १०० ' वर्ग '—१०० ' वर्ण ' बनाने पड़ेंगे । जिसमें जितनी शक्ति

होगी उसके ' जाति ' या ' गच्छ ' की उतनी ही उच्चता मानी जायगी । जो मनुष्य ऐसी आशा रखते हैं, कि दुनियाँके सारे जीव समान—एकही जातिके—समान हकके लायक—बन जाँय उनके लिए समझना चाहिए कि वे बहुरूप धारिणी कुदरतके खेलसे अज्ञान बालक हैं । ये कभी ' जैन ' नहीं हो सकते ।

' जैनत्व ' की पहिचान करानेके लिए अनेक प्रकारके व्यवहारसेवन किए जा सकते हैं । ऐसा कोई नियम नहीं है, कि एकही तरहसे—एकही पद्धतिसे—एकही प्रकारके उदाहरणोंसे अथवा अमुक प्रकारकी भावनाओं (Ideals) सेही या अमुक प्रकारकी भाषासेही ' जैनत्व ' की पहिचान कराई जा सकती है । मगर यह तो निश्चित है कि ' जैनत्व ' आत्माका स्वभाव है; अतः जो ' जैन ' नहीं होगा वह कभी ' जैनत्व ' की पहिचान भी नहीं करा सकेगा । (मनुष्य जितने अंशोंमें प्रकृतिसे जैन होता है, उतनेही अंशोंमें उसका ' जैनत्वका ' खयालभी संपूर्ण या अपूर्ण होता है ।) जिस मनुष्यकी प्रकृतिमें ' जैनत्व ' नहीं होता है वह मनुष्य ' जैनत्व ' के खयाल नहीं समझ सकता है—उनको पचन नहीं कर सकता है । इतनाही नहीं बल्के उनको वह सहन भी नहीं कर सकता है । इसमें, लोग जिसे भाषा, अथवा न्याय-तर्कादि शास्त्रोंका पांडित्य कहते हैं उसकी जितनी आवश्यकता नहीं है, उतनी स्वाभाविक शक्तिकी आवश्यकता है ।

इस नये मासिक पत्रके संपादककी शुभेच्छाको तृप्त करनेके इरादेसे मैं यहाँ ' जैनत्व ' की कुछ पहिचान करवाना चाहता हूँ । शायद यह कहनेकी जरूरत नहीं है कि मेरी (यानी मुझसे कही जानेवाली) ' जैनत्व ' संबंधी भावना संपूर्ण नहीं है । और जितने अंशोंमें मैं इस भावनाको पूर्ण मानता हूँ उतने सब अंशोंको मैं इस एक लेखमें लिख

कर नहीं समझा सकता । इस एक लेखमें ही नहीं बल्के सारी उम्र भर लिखता रहूँ तब भी कागजोंपर लिखकर उनको मैं व्यक्त नहीं कर सकता ।

संसारका बहुत बड़ा भाग अजैनोंसे बसा हुआ है । 'आर्यक्षेत्र' अथवा 'जैनबस्ती' अन्य क्षेत्रोंकी अपेक्षा बहुत ही कम है । इस कथनमें कुछ अतिशयोक्ति नहीं है; क्योंकि 'मैं नहीं मानता' ऐसा दर्पपूर्ण उत्तर मित्रता या शत्रुता दिखानेवाले मनुष्योंको ही नहीं—ललचानेवाले या धकेलनेवाले पदार्थोंको ही नहीं—सुविधाकरनेवाली या असुविधा करनेवाली घटनाओंको ही नहीं—अच्छे या बुरे जज्बोंको—लागणियोंको (Emotions) ही नहीं—मगर जहारों वर्षोंसे चले आये बुद्धिवाद—मान्यताओं—दलीलों—कारणों—असरों—को—भी—जो कि चिरकालकी स्थितिसे सत्तारूप हो गये हैं—हाँ उनको भी 'मैं नहीं मानता' ऐसा दर्पपूर्ण उत्तर देनेकी हिम्मत रखनेवाले लोगोंकी संख्या बहुत ही कम है । और होना ही चाहिए ।

तब दुनियाँकी बहुत बड़ी संख्या—जैसा कि ऊपर कहा जा चुका है—'अजैन' मनुष्योंसे बसी हुई है । दूसरे शब्दोंमें कहूँ तो 'अनार्य' प्रदेश बहुत बड़ा है । (ध्यानमें रहे कि अनार्य शब्द यहाँ परिचित अर्थमें प्रयोग नहीं किया गया है ।) चलीए तब इस 'अजैन' अथवा 'अनार्य' दुनियाँको घड़ीभरके लिए देख आवें । चित्र पर दृष्टि डालनेसे यह दुनियाँ तुम्हें गोलाकारमें दिखाई देगी । निगाह डालते ही तुम्हें मालूम हो जायगा कि यह दुनियाँ 'पर्यादित' है । हिमालयकी सीमाके बाहिर जाओगे तो तुम्हें जातिकी सीमाके भी बाहिर जाना पड़ेगा । ऐसा भय दिखानेवाले पाँडेजी पर—पण्डितजीपर—शायद आज तुम्हें हँसी आयगी; क्योंकि आजकल तो हिंदुस्थानी लोग बे-रोक नित्यप्रति

समुद्रयात्रा करते रहते हैं । मगर इससे यह मत समझना कि हिंदुस्थानियोंमेंसे, या दुनियाके लोगोंमेंसे 'मर्यादा' का भय निकल गया है । रीति-रिवाजकी मर्यादा, लोकमतकी मर्यादा, पूर्व संस्कारोंकी मर्यादा, माने हुए अच्छे या बुरे अमिप्रायोंकी (Prepossessions & prejudices)—की मर्यादा, भय और भक्ति (बहुमान) से उत्पन्न होनेवाली मर्यादा ' नीति ' और ' अनिती '—की कल्पित भावनारूपी मर्यादा, अरे ! कितनी मर्यादाएँ गिनाऊँ ! कहो, कहो, क्या इस दुनियाँने मर्यादाके बाहिर पैर रखनेकी आज-तक हिम्मत भी की है ? यह विचार भी इसको आया है ? यदि यह विचार इसको बताया जाय तो क्या यह समझ भी सकती है ? क्या यह इसकी खूबीको (appreciate) समझ सकती है ? और यदि समझ भी जाय तो क्या वह इसको सहन कर सकती है ?

इस मर्यादित और गोल चक्कर खाती हुई दुनियाँमें, लाखों करोड़ों मनुष्य बसते हैं, जिनका प्रकृतिजन्य इजाराँ जातियोंमें समावेश किया जा सकता है । मगर सरलताके लिए हम इन जातियोंका केवल छः जातियोंमें ही समावेश कर देंगे ।

गोलाकारमें सबसे ऊपर दो आकृतियाँ हैं । उन्हींमेंसे दाहिने हाथकी तरफवाली आकृतिको देखो । पहिले इन मुर्दाप्रसाद महाशयके अच्छी तरहसे दर्शन करो । पड़े पड़े लोटना, आलस्य डालना, उबासियाँ लेना और " दुनियाँ दुःखसे मरी हुई है, जो कुछ होता है सो भाग्यसे ही होता है " ऐसा पड़े पड़े बड़-बड़ाते रहना ही इनका काम है; मगर शक्ति तो इनमें इतनी भी नहीं है, कि ये पासकी टेबलपर रक्खी हुई झारीको उठाकर उसमेंसे पानी पीलें । इनको तुम गालियाँ दो, लातोंसे मारो और ऊपर थूककर भले इनका अनादर करो ! नहीं नहीं चाहे इनका मार मार कर कच्चा बना दो; मगर ये चूँतक नहीं करेंगे । सचमुच ही यह

नीगोद ' का जीव है—बहुतही प्राथमिक स्थितिका मनुष्य है—सर्वथा अनुत्क्रान्त जीवात्मा है । पाठको ! आश्चर्य न करना कई देशके देश और समाजके समाज भी ऐसे ही पड़े हैं, केवल यह एक व्यक्ति ही ऐसी नहीं है ।

मगर पस्तहिम्मत मत बनो । नीचेकी आकृतिमें देखो; इसमें तुम्हें उद्यमी—पुरुषार्थी—दिखाई देगा । पहिलेकी अपेक्षा इस मनुष्यको हम उत्क्रान्त कहेंगे; मगर उसे ज़रा ध्यानपूर्वक देखो, वह क्या कर रहा है ? वृक्षकी जिस डालपर बैठा है उसी डालको काटनेका पुरुषार्थ कर रहा है । ठीक है, बुद्धि रहित उद्यम ऐसे ही होते हैं । यदि हम इस पर हँसेंगे तो वह हँसना हमारी ही हँसी करने बराबर होगा । तुम पूछोगे:—“ ऐसा क्यों ? ” मुझे कहना ही पड़ेगा । (यद्यपि न बोलनेमें नौ गुण माने गये हैं ।) अच्छा, सुनो । क्या तुमने कभी जातिमें या संघमें या देशोन्नतिका कार्य करनेवाली संस्थाओंमें कोई टटा खड़ा किया है ? अथवा किसी टटेके पक्षपाती या पोषक बने हो ? यदि उत्तरमें ‘ हाँ ’ कहोगे तो अच्छा है । टटा करनेमें जितनी तुममें हिम्मत हुई यह उत्क्रान्तिका चिन्ह है; मगर यह हिम्मत क्या बुद्धिकी अगवानी रहित नहीं है ? इस हिम्मतसे बैठनेकी ही डाल कटती है—अपना ही घर छिन्नभिन्न होता है; यह बात क्या कभी तुम्हारी जबानपर तो नहीं, मगर ‘ विचारमें ’ भी आई है ? यह नामका आर्यावर्त इसकी प्रत्येक जाति और इसका प्रत्येक समाज आज किसी भाम्य-शाली लकड़हरेके भाम्यसे, अपने घरको तोड़फोड़ कर ईधन योग्य बनानेका उद्यम कर रहा है, और ऐसा होनेपर भी अपनेको ‘आर्य’ और दूसरोंको ‘अनार्य’ कहनेवाली इसकी जीभकी खुजली अबतक नहीं मिटी । बताओ कौनसी जातिमें यह ‘अनार्यता’ नहीं

है ? बताओ खुद तुम्हारे नामधारी जैनियोंमें ही यह आर्यता-जैनत्व- कहाँ है ? तीर्थकी मिलकियतके लिए श्वेताम्बरियों और दिगम्बरियोंमें चलनेवाला युद्ध क्या है ? मंदिर-मार्गियों और साधु-मार्गियोंके आपसमें होनेवाला रातदिनका गाली-गलौज, सिवा अनार्यताके और क्या कहा जा सकता है ? देशोन्नतिके कार्यमें भी अपने प्राणोंको न्योछावर करनेवालोंको गालियाँ देनेवाले स्वदेशियोंका आर्यत्व भी ऐसाही है । और ऐसी आर्यता धारण करके कहते हैं कि हमें स्वाधीनता—मोक्षकी इच्छा है ! बिचारा बौना ताड़पर लटकते हुए फलको तोड़ना चाहता है । समझो, भ्राताओ, बराबर समझो कि एकताके बिना उन्नतिका होना सर्वथा असंभव है, और बुद्धिके बिना केवल दर्दमन्दी—(Feelings) की भगवानीसे चलनेवाले मनुष्य उद्यम करते हुए भी कभी उन्नत नहीं हो सकते हैं । निश्चय समझो कि सामाजिक, राष्ट्रीय और धार्मिक उन्नतिकी नींव केवल श्रमबल और बुद्धिबल ही है ।

बुद्धि विकासके भी कई क्रम होते हैं । डाली काटनेवाले महाशयको छोड़कर जरा नीचेकी आकृतिवाले गुलामदास पर नज़र डालो । ये महरबान केवल बड़े लोगोंका चरणामृत प्राप्त करनेमें ही अपनी बुद्धिका उपयोग करते हैं । सेठ साहबके पैरकी धूल ये अपने सिरपर चढ़ाते हैं और इन्हींके आधार अपना जीवन टिका रखते हैं । जीवनको टिकाए रखना यह प्राकृतिक प्रेरणा (instinct) है; मगर उच्चकोटिके और नीचकोटिके लोगोंमें यह प्रेरणा भिन्न भिन्न प्रकारकी होती है । उच्चकोटिके मनुष्य कभी दुःखसे नहीं घबराते हैं और नीचकोटिके निर्बल आत्मावाले मनुष्य केवल ' दुःख ' शब्दसे ही भड़कते रहते हैं । इस लिए जीवन टिकानेके

दोनोंके मार्ग भिन्न भिन्न होते हैं। पहिल मनुष्य स्वमान आत्मबल, साहस, हिम्मत Experiments (आजमाइयों) इत्यादि कूदती हुई वृत्तियोंको सद्गुण या नीति मानता है (उसका स्वभाव ही ऐसा होता है) और इसीमे दूसरोंकी बाह-बाही, सहायता, आश्वासन, महरबानी, दया, सलाह आदिकी इच्छा रखना और दूसरोंके हाथपर लटकते रहकर उनके द्वारा अपना जीवन टिका रखना पसंद नहीं करता है। नहीं नहीं ऐसा विचार भी वह सहन नहीं कर सकता है। प्रतिकूल इसके दूसरा मनुष्य साहस और हिम्मतके कामोंमें विघ्न—दुःख आनेकी संभावना होती है, उस संभावनासे ही डरता है; और इसी लिए उसे अपने जीवनको टिका रखनेके लिए दूसरोंकी मदद, सहायता, आश्रय, महरबानी, दया आदि प्राप्त करनेकी ' गरज ' पड़ती है। इस गरजने ही दयाको सर्वोत्कृष्ट नीति ठहराई है। हिन्दुओंकी संयुक्त कुटुंब-व्यवस्था भी इस निर्बल नीति—भावना—काही प्रकटीकरण है। जिस समाजमें प्रत्येक व्यक्तिको अपना गुजारा अपनी भुजाओंके बल करना पड़ता है, वह समाज कितना सबल है ! इस बातका विचार करनेहीसे इस निर्बलनीतिका—भावनाका—रहस्य भली भाँति समझमें आजाता है। आर्योंमें पंहिले इतनी बलवान भावनाएँ थी कि वे महरबानी दिखानेके कामको एक तरहका अपमान समझते थे; और इसी लिए वे आत्माभिमान रखनेवाले प्राचीन आर्य अपने बलसे, हुनरसे, अध्यात्मज्ञानसे और द्रव्यसे संसारको चकित कर सके थे। आज यह उच्चकोटिका (Self respect) तो घमंड गिना जाता है। अपने आपको तुच्छ कीट या महा अपराधी समझना ही आजकलकी नवीन धार्मिकता है; और इसीसे प्रत्येक बातमें, प्रत्येक क्षेत्रमें, दास-वृत्ति दृष्टिगोचर होती है। अमुक प्रकाशकी ही पोशाक पहिनना, अमुक तरहसे ही धर्म-क्रिया करना,

अमुक रीतिसे ही लग्नक्रिया करना, अमुक माँतिसे ही देवभक्ति करना आदि अनेक प्रकारकी गुलामियाँ हैं; मगर लोगोंकी दृष्टिमें अबतक नहीं आया कि ये सचमुच ही गुलामियाँ हैं। पोश्ताक, धर्म, लग्न और देवभक्ति ये सब किस आशयसे, किस उद्देशसे और कौनसी फल-प्राप्तिके लिए स्वीकार किए गए हैं ? (सत्य किस तरहमाने गए हैं ?) आदि बातोंका यदि विचार किया जाय तो यह गुलामी क्षण भरके लिए भी यहाँ खड़ी न रहे। यह वज्रलेख कभी मिथ्या होने-वाला नहीं है, कि कोई मनुष्य निज भुज-बल और आत्मबलके बिना कभी उच्च दशा प्राप्त नहीं कर सकता है। यह उच्च दशा फिर चाहे धनवानकी हो, चाहे सामाजिक बंधनोंसे मुक्त पुरुषकी हो और चाहे ऊर्ध्व-गति (देव या मोक्ष) की हो।

गुलामदासकी बातें सुनते सुनते शायद तुम घबरा गए होगे। अच्छा अब इसे जाने दो। इसके पासवाली आकृतिपर दृष्टि डालकर जरा शात बनो। देखो ये एक घनाढ्य सेठ साहिब है। एक सुंदर कोचपर बैठे हुए मूँछें मरोड़ रहे हैं और दर्पणमें अपने चेहरेको देख देखकर प्रसन्न हो रहे हैं। इन सेठ साहिबके पास रुपयोंकी बहुत ठनठनाट सुनाई देती है। उद्यम, बुद्धि, और गुलामी (खुशामदी) करनेहीसे इनके पास आज पैसे इकट्ठे हुए हैं। मगर, मग.....र अब क्या ! अब दर्पणमें मुख देखा करते हैं, मूँछें मरोड़ा करते हैं और जीभको पूछकर उसकी आज्ञानुसार मिष्टान्न खाया करते हैं। बस इसके सिवा हमारे इन महरबान सेठ साहिबको और कोई जीव-नका उच्च ध्येय (goal of life) दिखाई नहीं दिया। स्मरण रहे कि लक्ष्मी स्वयं निर्बलता उत्पन्न करनेवाला तत्त्व नहीं है। यह तो ' आर्सेनिक ' आदि विषोंकी तरह है। जैसे विष डॉनिकका भी काम करते हैं और प्राणघातकका भी काम करते हैं,

वैसेही लक्ष्मी भी सशक्त भी बनाती है और निर्बल भी बनाती है । जो केवल ऐयाशी मौज-शौक करनेमें ही लक्ष्मीका उपयोग करते हैं उनके लिए वह बलनाशक होजाती है । मौज-शौक और सुविधाओंका दास बननेसे मनुष्य इतना कोमल-नाजुक-और असहनशील बन जाता है, कि छोटीसी उपाधि, तिनके बराबर दुःख, थोड़ीसी चिन्ता, सामान्यसे सामान्य रुकावट, केवल काल्पनिक दुःख भी उसे मुर्दा बना देते हैं और कईवार तो सर्वथा मार भी देने है । प्रतिकूल इसके इसी लक्ष्मीके द्वारा जो मौज-शौकमें ही पैसा नहीं खर्चते हैं वे बहुमूल्य अनुभव और बहुमूल्य ज्ञान खरीद सकते हैं, और उनमेंसे शक्ति प्राप्त कर सकते हैं; दुनियाके सर्वोत्कृष्ट बुद्धिमान पुरुषोंके वचनोंका संग्रह जिन पुस्तकोंमें हो, ऐसी पुस्तकों खरीद सकते हैं, प्रकृतिके चमत्कारी रूप देखनेके लिए दूरदूरके संग्रहालयों-अजायबघरोंमें-जा सकते हैं; और जिनके देखनेसे हृदयोंमें भव्यता और शक्तिका संचार होता है, ऐसे जलप्रपात, ऐसी गुफाएँ, ऐसे प्राचीन खंडहर आदि प्राकृतिक और प्राचीन स्थानोंको देखनेके लिए हजारों कोसोंकी सफर कर सकते हैं । जमीन और पानीकी सतहपर तथा आस्मानपर अपनी कितनी सत्ता है यह बात बतानेवाली रेल्वे, स्टीमर और हवाई जहाजोंमें बैठ शक्तिकी भावनाको पुष्ट कर सकते हैं । भिन्न भिन्न देशोंके रिवाज, हुनर और उनकी विद्याओंको देखने व सीखनेके लिए जा सकते हैं । दूर दूर रहनेवाले विद्वानों, अनुभवियों और संतोंसे भेंट कर सकते हैं । अपनी उमरती हुई (आवश्यकतासे ज्यादाकी उमरती हुई ही कहते हैं) लक्ष्मीको दूसरोंको उच्च स्थितिमें पहुँचानेके काममें खर्च कर, अपनी प्रभुता बता सकते हैं । ऐसे ही और भी कई कार्य हैं कि जिनके द्वारा लक्ष्मीवान मनुष्य लक्ष्मीके द्वारा विशेष शक्तिवान् और विजयी बन

सकते हैं; परंतु ऐसे लक्ष्मीवान् अभी कहाँ है ! अभीतो भौइरेके किसी खड्डेमें या नई फैशनकी किसी तिजोरीमें, लक्ष्मीको गला घोटकर रखनेवाले मूँजी, वा इन्द्रियोंकी वासनाओंको तृप्त करनेमें उसे नष्ट करनेवाले ऐयाश लाला हजारों ही दिग्विहारी देते हैं । यदि ये लोग गरीब ही रहे होते तो अच्छा होता; क्योंकि गरीबीकी अंकुशसे वे विशेष उद्यमशील विशेष बुद्धिमान और विशेष शक्तिशाली बन जाते । लक्ष्मीको पाकर ये विशेष निर्बल बन गए इसका कारण यह है, कि इन्होंने लक्ष्मीके आशयकी तुच्छ कल्पना की थी । धनाढ्य कहलाना या धनसे ऐयाशी करना ऐसे किसी 'तुच्छ' ध्येयको सामने रखकर ही इन्होंने पैसे कमानेका उद्यम किया था, और जब ध्येय ही 'तुच्छ' है तब उसके रास्ते 'तुच्छ' हों इसमें आश्चर्य ही क्या है ? इसी लिए आज हम, लोगोंको पैसोंके लिए नीचता करते हुए, खुशामद करते हुए या अधमसे अधम काम करते हुए देखते हैं । ये सब कुछ ध्येयकी तुच्छताके परिणाम हैं ।

अब जरा पाँचवे—योद्धाओंके—चित्रकी तरफ दृष्टि डालो, ये योद्धा तलवार चलानेको उद्यत हो रहे हैं । ये सचमुचही बहादुर हैं । तलवार चलानेमें शक्ति और होशियारी दोनोंकी आवश्यकता रहती है । जरा बारीकीसे देखो कि इन दोनोंके सामने कौन शक्ति खड़ी है ? एक स्त्री ! यह स्त्री चाहे रूपयौवन-संपन्ना बाला हो, या लक्ष्मी हो या धरती हो, चाहे कोई क्यों न हो, मनुष्य तो इन्हींकी—ज़र, ज़मीन और जोरूहीकी—प्राप्तिके लिए अपने बुद्धिबल और शारीरिक बलको खर्च करते हैं । हम इनका तिरस्कार नहीं करेंगे; मगर साथही इनको उत्कृष्ट भी नहीं बतावेंगे; क्योंकि ये ऊपर बाते चारों प्रकारके मनुष्योंकी अपेक्षा विशेष उत्क्रान्त हैं । मगर इनकी यह उत्क्रान्ति—इनका यह शौक—तुच्छ है ।

देशोद्धारके लिए समाजोद्धारके लिए या किसी उच्च सिद्धान्तकी विजयपताका फरानेके लिए यदि इन्होंने स्थूल या सूक्ष्म शस्त्र धारण किए होते तो हम इन्हें उच्च कोटिके जीवात्मा-जैन-कहे विना न रहते । *

अपूर्ण.

सम्पादककी मेज ।

श्वेताम्बर दिगंबर संवाद। लेखक-पं० काशीनाथजी, प्रकाशक-पून-मचंद बेचर दास महता; मू० डेढ़ आना; मिलनेका पता श्री आत्मानंद जैन पुस्तकप्रचारक मंडल आगरा । पुस्तकका विषय नामसे ही प्रकट है । इसमें दिगंबर और श्वेताम्बर धर्ममें जिन २ बातोंका भेद है उन २ बातोंका विवेचन किया गया है, और श्वेतांबर मान्यताओंको ही सही बातनेका प्रयत्न किया गया है । खण्डन मण्डनकी शैली साधारणतया अच्छी है । पढ़नेवालोंको इसमेंसे कई बातें विचारने योग्य मिलेंगी । भाषामें बहुत अशुद्धियाँ हैं । पुस्तकोंके लेखकों और प्रकाशकोंको इसका अवश्य ध्यान रखना चाहिए ।

विमल विनोद । लेखक-M. V. मोक्षाकर; प्रकाशक-जवाहर-लालजी जैनी सिकंदराबाद; पता उक्त मंडल, पृष्ठसंख्या ३७६, मू० दश आना । इसमें स्वामी दयानंद सरस्वतीके सिद्धान्तोंका खण्डन किया गया है और उन्हें खूबही गालियाँ सुनाई गई हैं । हमने यह पुस्तक जब प्रकाशित हुई थी, तब ही पढ़ली थी । प्रत्येक मनुष्य अपनी अपनी बुद्धिके अनुसार हरेक बात करता है । अपूर्ण मनुष्य

* हम केवल सूक्ष्म शस्त्रोंके धारकोंको ही 'जैन' कहेंगे; क्योंकि स्थूलकी सहायता लेकर कभी कोई स्वतंत्र-मुक्त-सिद्ध-नहीं बन सकता है । सम्पादक

कभी कोई बातपूर्ण सत्य नहीं बतासकता । भलाई बुराई प्रत्येकमें होती है । वह भलाई या बुराई भी भिन्न प्रकृतिके अनुसार भिन्नही होती है । एक बात एक मनुष्यके लिए सद्गुण होती है वही बात दूसरेके लिए अवगुण होती है । एकको जो काम अच्छा लगता है दूसरेको वही बुरा लगता है । यही हालत इस पुस्तककी भी है । लेखकने इसे अच्छा समझकर लिखा है; परन्तु अश्लील शब्दोंसे और अश्लील व्यवहारोंसे घृणा करनेवाले तो शायदही इस पुस्तकको पसंद करेंगे । आजतक एक भी उपन्यास ऐसे अश्लील शब्दोंमें लिखा हुआ हमारी दृष्टिमें नहीं पड़ा । हमारे सद्भाग्यसे या दुर्भाग्यसे इस ढंगका उपन्यास यह पहिलाही हमारी दृष्टिमें पड़ा है । हम तो इसे अपना दुर्भाग्य ही समझते हैं ।

जो जैनधर्म सदापवित्र रहने और पवित्रतासेही अपना जीवन बितानेके लिए उपदेश देता है उसी जैनधर्मके माननेवाले और वह भी साधारण मनुष्य नहीं मगर (यदि मेरे सुननेके अनुसार यह बात झूठ न हो तो) एक प्रसिद्ध मनुष्यकी ऐसी कृतिको देखकर बड़ाही दुःख होता है । हमारे समझमें नहीं आया कि जवाहिरलालजी जैसे सुधारक व्यक्तिने इस पुस्तकको प्रकाशित करनेमें क्या लाभ सोचा है ? क्या कभी कीचड़से कीचड़ धुल सकता है ? क्या कभी संभव है कि हम बुरे मनुष्यों को गालियों देकर उनको सुधार सकते हैं ? क्या कभी घृणासे कोई सीधेमार्गपर आ सकता है ? सर्वथा असंभव । हमारा मण्डलके कार्य संचालकोंसे अनुरोध है कि वे ऐसी २ अश्लील पुस्तकोंके विक्रेता बनकर मंडलको बदनाम न करें । यह मण्डल एक पवित्र महात्माके नामसे चल रहा है । इस मंडलके नामसे ऐसी पुस्तकोंका बिकवाना; पवित्र महात्माके नामका अपमान करना है । यदि इन्हीं सिद्धान्तोंका खंडन उत्तमताके साथ गंभीरतापूर्वक किया

जाता तो यही पुस्तक बहुतही उत्तम और उपयोगी बन जाती आशा है, लेखक, प्रकाशक और मण्डलके सदस्य लोग हमारे कथन पर विचार करेंगे । यह पुस्तक अश्लीलताको पसंद करनेवाले मनुष्योंका अवश्य मनोरंजन करेगी ।

समालोचना जैन तत्त्वप्रकाश । लेखक—यति बालचंद्राचार्यजी
श्वेतांबर जैन धर्मोपदेशक ।

प्रकाशक—फतेचंद फलोदिया; मूल्य कुछ नहीं; इस पुस्तककी रचना; ' जैनतत्त्व प्रकाश ' नामक पुस्तककी—जो कि साधुमार्गी मुनि अमोलखन्नाषिजीकी बानाई हुई है—भूलें दिखानेके लिए की गई है । उन भूलोंको हम दो भागोंमें विभक्त कर सकते हैं । प्रथम भाषाशैलीकी और शुद्धाशुद्ध शब्दोंकी भूलें व दूसरी तत्त्वविचारकी भूलें । पहिली भूलोंके विषयमें हम कुछ लिखना नहीं चाहते; क्योंकि प्रस्तुत पुस्तकमें भी पहिली तरहकी ही कई भूलें हैं । दूसरी तरहकी भूलोंकी जो समालोचना की गई है वह सचमुचही विचारणीय है । जैनके एक प्रतिष्ठित साधुका तत्त्वविवेचनमें इतनी भूलें करना हमें आश्चर्यमें डालता है । हम आशा करते हैं कि ऋषिजी इस समालोचनाको पढ़कर जैनतत्त्व प्रकाशक की भूलें सुधारलेंगे । अथवा आचार्यमहाराजने भूल की है तो वे उनका समाधान कर देंगे ।

संयुक्त जैन श्वेताम्बर बराड़ प्रान्तिक कान्फेंसके उद्देश ।

१—मनुष्य मात्र एकतासे रहे इस बातका प्रयत्न करना ।

२—मुख्यतया बराड़ प्रान्तमें और सुभीते के मुताबिक सारे भारतवर्ष में और विशेष सुभीता मिले तो सारे ज्ञात-ससारमें, विद्या-मंदिर, वाचनालय बोर्डिंग, अनायालय आदिक उपयोगी मंस्थाएँ स्थापित करना, पत्र निकालना और उनके द्वारा जगतसे हिंसा प्रवृत्तिके हटानेका प्रयत्न करना, जगज्जीवोंको सुखका सच्चा मार्ग दिखाना और लक्षावधि मूकजीवोंको धर्मके नाम कालके ग्राम बननेसे बचाना ।

३—जैनधर्मकी अनुयायिनी जातियोंमें बालविवाह, वृद्धविवाह, कन्या-विक्रय मरण और परणका जीमन आदि बीमियों कुप्रथाएँ प्रचलित होगईं हैं, जिममें कि हमारी बड़ी भारी हानि हो रही है, उनको हटानेका प्रयत्न करना और अपने भाइयोंका पैसा व्यर्थ कामोंमें खर्च न होकर धर्मकार्यमें खर्च हो ऐसी कोशिश करना।

४—उक्त प्रथाओंसे हमारी क्या हानि हो रही है और उनको छोड़नेसे हम कितना लाभ उठा सकते हैं यह बतानेके लिये ट्रैक्ट छपवाना ।

५—उक्त बातोंके प्रचारार्थ उपदेशक भेजना ।

नियम ।

१—जो तीन रुपये वार्षिक देंगे वे इससभाके मेम्बर समझे जाएँगे और उन्हें सभाके प्रत्येक काममें सम्मति देनेका हक होगा । उनके पास सभासे निकलनेवाले ट्रैक पुस्तकें पत्र सब अमूल्य भेजे जाया करेंगे ।

२—जो महाशय सभाको १००) रुपये वार्षिक देंगे वे संरक्षक जो १००) वार्षिक देंगे वे परम सहायक और जो ५०) वार्षिक

देंगे वे सहायक समझे जाएँगे, और उनके नाम जैन-संसारके कव्हर पेजपर हमेशा छपे रहा करेंगे ।

३-इस सभाकी एक मैनेजिंग-प्रबन्ध कारिणी-कमेटी होगी । साधारण मेम्बरोकी रायमे उसके कार्य-कर्ता नियत होंगे । उन्हींके हाथमे सब काम रहेगा ।

(नोट) यह योजना वीर निर्वाण संवत् २४४३ से हुई है ।

संयुक्तजैन श्र्वतांबर बराड़ प्रांतिक कान्फ्रेंसके संरक्षक और सहायक महाशयोंकी शुभ नामावली

श्रीयुक्त सेठ धेवरचंदजी नेमीचंदजी मु० तन्हाला (संरक्षक)

श्रीयुक्त सेठ फूलमलजी कुटनमलजी मु० ढारव्हा (परम सहायक)

श्रीयुक्त सेठ पूनमचंदजी गोलिछा (मूलचद्र सौभागमल) मुंबई
(परम सहायक)

श्रीयुक्त सेठ मालूमचंदजी मोहनचंदजी मूथामु० डिगरम (सहायक)

देखें और कौन महाशय उक्त महाशयोंकी भांति सभाके शुभेच्छु बननेकी उदारता दिखते हैं और अपने धार्मिक भावांका परिचय देते हैं ।

सभामबंधी सब तरहके पत्रव्यवहारका पता—

कुंदनमल मंत्री, ढारव्हा (यवतमाल) बराड़.

नेमीचंद कोठारी, मु० तन्हाला (आकोला) बराड़.

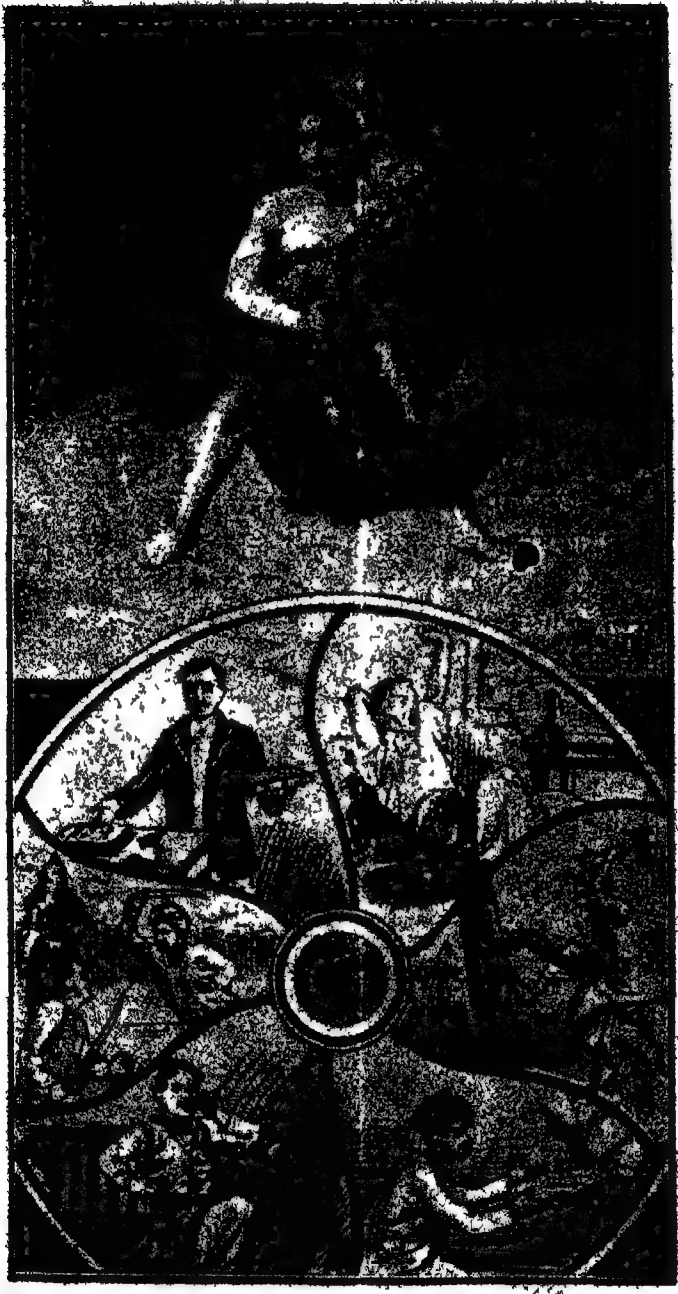
Printed by Chintaman Sakharan Deole, at the Bombay Vaibhav Press,
Servants of India Society's Building, Sandhurst Road,
Gurgaon, Bombay

Published by Krishnalal Morsingh Varma, at Bombay Vaibhav Press,
Sandhurst Road, Gurgaon, Bombay

संपादक: श्री

विश्व-विचार

वर्ग - भारतीय विचार

Bombay Vaidhyan Press.

विषयसूची

- १-एक बात सुनने आना (कविता)
- २-सम और जीवन ।
- ३-मनका स्वभाव और उसकी शक्ति ।
- ४-मधुर्दा (कविता)
- ५-मनुष्य जीवनका उद्देश ।
- ६-रही कर्तव्यपर कायम (कविता)
- ७-पार्वती (अपूर्ण उपन्यास)

- ८-दया (कविता)
- ९-एक प्रहसन ।
- १०-कश्मीरके चित्रका परिचय ।
- ११-अहिंसा परमो धर्मः ।
- १२-पुस्तक समालोचना ।
- १३-चित्र परिचय ।

“ जैन संसारके नियम ”

१-जैनसंसार प्रतिमासकी छुट्टी २
सक प्रायः निकलवाता करेगा ।

२-डाकखर्च और बी, पी, खर्च
सहित जैनसंसारका वार्षिक सूच्य १॥२,
है और सेठ साहूकारोंसे उनके सम्मानार्थ
५॥ ग्रीष्म वार्षिक लिया जायगा ।

३-जो महाशय ५॥ या इससे अधिक
६० पत्रकी सहायतार्थ देंगे उनके नाम
धन्यवाद पूर्वक ‘संसारमें’ छापे जावेंगे ।

४-जो महाशय ५०॥ ६० पत्रकी
सहायतार्थ देंगे उनका फोटो उनका
संक्षिप्त परिचय सहित ‘संसारमें’ प्रका-
शित किया जायगा ।

५-राजनीतिसे संबंध रखनेवाले
और परस्पर कलह बढ़ानेवाले लोगोंको
पत्रमें स्थान नहीं मिलेगा ।

६-प्रत्येक नवयुवकको अपने लेख
भेजनेके लिए ‘संसार’ आमंत्रण देता है ।

७-लेख वा कविता छद्म हिन्दीमें
राष्ट्रनागरी अक्षरोंमें कागजके एक भाग
पर लिखे हुए आने चाहिए । उनके
नीचे अपना नाम स्थान और पूरा पता
लिखना कभी न भूलना चाहिए ।

८-लेख वा कविता छापना या न
छापना अथवा घटाना बढ़ाना संपादक
की इच्छा पर निर्भर है ।

९-लेख वापिस मैगनेवालों अथवा
किसी पत्रका उत्तर भेजनेवालोंको आथ
अनेका टिकिट भेजना चाहिए ।

१०-जो महाशय मनीआर्डर भेज
देंगे उनसे केवल १॥) ६० ही लिया
जायगा ।

पत्रव्यवहारका पता-मैनेजर जैनसंसार जुबीली बाग,
तारदेव-बम्बई

श्रीयुक्त कुंदनमल्लनी कोठारीने १०) ६० और हीरालाल मिश्रा-
पंड गोटेवाले (जयपुर) ने १) ६० पत्रकी सहायतार्थ भेजे हैं ।
धन्यवाद पूर्वक स्वीकार किये जाते हैं । आशा है और सज्जन भी
इसी तरह अपनी उदारता दिखायेंगे ।

निवेदक-
मैनेजर

द्वारव्हांनिवासी सेठ फूलमलजी.

जन्म:-सं० १९३२

मृत्यु:-सं० १९७२

नौचार्यों विकसोऽपि दूषणपदं, दूषणसु कार्यो नृपः ।

वा.
कर

ॐ

जैन-संसार ।

मासिक पत्र ।

परहित बस जिनके मन माँहीं ।

तिन कहैं जग दुर्लभ कछु नाहीं ॥

१ छा वर्ष । } मार्गशीर्ष सुदी २, वी० सं० २४४३ । { ३ रा अङ्क ।

एक बात सुनते जाना ।

(गजल कच्चाही)

भारतके पे सुपूतो, एक बात सुनते जाना;
अपने वतनकी खातिर, कुछ काम कर दिखाना ॥ ढेर ॥
प्रेमी हो गर वतनके, कुछ प्रेम करना सीखो;
निज बाँधवोंके सुखहित, कुछ त्याग कर दिखाना ॥ भार० ॥ १ ॥
धर्मी हो गर पे भाई, कुछ सत्य धर्म जानो,
विधवा अनाथके दुम, इस दूरकर दिखाना ॥ भार० ॥ २ ॥
है चाह मनमें अपने, गर मासकी हे भ्रमता,
प्रभु-रूप प्राणियोंकी, कुछ भक्ति कर दिखाना ॥ भा० ॥ ३ ॥
सेवाकी चाह तुमको, गर लम रही हो दिलमें;
निज मातृभूमि सेवा, कुछ करके दुम दिखाना ॥ भा० ॥ ४ ॥
' संसार ' तुमसे कहता, मिलजुल बसो हे भाई;
बस ' प्रेम ' बंसीको तुम, जगमें बजा दिखाना ॥ भा० ॥ ५ ॥

मन और जीवन

जैसा मन होता है वैसाही जीवन भी होता है। जो कुछ हृदयमें होता है वही बेरोक बाहिर आता रहता है। गुप्त कुछ नहीं रहता। जो कुछ अदृश्य रहता है वह केवल थोड़े समयके लिए ही रहता है; परन्तु अवधि होनेपर अन्तमें वह भी प्रकट हो जाता है। संसारमें चार स्थितियाँ हैं। पहिली बीजकी, दूसरी वृक्षकी, तीसरी मौरकी और चौथी फलकी। मनुष्यकी मनःस्थितिसे उसके जीवनकी दशाएँ बनती हैं। अर्थात् उसके मनरूपी बीजसे विचाररूपी वृक्ष उगता है, विचारवृक्षके कार्यरूपी मौर लगते हैं और कार्य मौरोसे भाग्य और चरित्ररूपों फल फलते हैं।

जीवन सदा अन्तरंगसे निकलता है और अपने आपको प्रकाशके सामने प्रकट करता है। विचार मनमें उत्पन्न होते हैं और अन्तमें वे शब्दों, कामों और पूर्ण वस्तुओं-परिणामोंके रूपमें प्रकट हो आते हैं।

जिस भाँतिसे जलस्रोत एक गुप्त स्थानसे निकलता है, इसी तरह मनुष्यका जीवन भी उसके मनरूपी गुप्त स्थानसे प्रकाशमें आता है। मनुष्यकी स्थिति और उसके कार्य अन्तरंगसे उत्पन्न हुए हैं। और आगे भी जो कुछ वह करेगा और जैसी स्थिति उसकी होगी उनका उद्गम स्थान भी उसका मन ही होगा।

चिन्ता और प्रसन्नता, सुख और दुःख, निर्भयता और भय, घृणा और प्रेम व मूर्खता व बुद्धिमत्ता सबका स्थान मन है। ये सारी मनकी ही स्थितियाँ हैं। मनुष्य अपने मनका रक्षक, निगहबान और अपने जीवनरूपी दुर्गका पहरा देनेवाला एककी संतरी है। उसकी

देखरेख करनेवाला दूसरा कोई नहीं है । इससे वह जीवन-दुर्गकी चौकसी करनेमें होशियारी भी कर सकता है और लापस्वाही भी कर सकता है । जो मनुष्य अपने मनको बहुत होशियारीके साथ रखकर, उत्साहपूर्वक उसकी देखरेख करता रहता है, और उसे अपवित्र और निर्दय बातोंका विचार करनेसे रोक कर शुद्ध-निर्मल बना देता है, तो वह सुखी बन जाता है और उसका कल्याण हो जाता है । इसके विरुद्ध यदि वह अपने मुख्य कार्यको-जो कि अपने जीवनको-मनको-नियमबद्ध बनानेका-है, भूल जाता है, और लापरवाहीसे मनको अनियमित-अनर्गल-बनाकर इधर उधर भटकने देता है तो वह भ्रान्तिमें पड़कर दुःख उठाता है ।

प्रत्येक मनुष्यको समझना चाहिए कि जीवन मनसे उत्पन्न होकर क्रमशः उन्नत होता हुआ पूर्ण बनता है । मनुष्यको जैसे ही यह ज्ञान हो जाता है वैसे ही उसके लिए आनंदका मार्ग खुल जाता है; क्योंकि इस ज्ञानसे उसे मालूम हो जाता है, कि उसमें अपने मनको अपनी आज्ञामें चलानेकी और उसको अपने ध्येयके अनुसार बनानेकी शक्ति है । और इसी लिए वह दृढ़ निश्चयके साथ विचारोंका और कामका वही मार्ग पसंद करता है, जो कि सर्वोत्कृष्ट होता है । ऐसा करनेवालेका जीवन सुन्दर और पवित्र बन जाता है और शीघ्रतासे या देरीसे वह तमाम बुराइयोंको, परेशानियोंको और दुःखोंको भगा देता है । जो मनुष्य जीवन-दुर्गके मनरूपी दर्वाजेकी पूरी होशियारीके साथ देखरेख करता रहता है उसके स्वाधीनता, ज्ञान और शान्ति गुण, कभी कम नहीं होते हैं ।

मनका स्वभाव और उसकी शक्ति ।

मन जीवनका मुखिया है । यही बाह्य स्थितियोंको उत्पन्न करता है, उनको स्वरूप देता है और उनके परिणामोका स्वागत करता है—भोग भोगता है । इसमें पदार्थोंका वास्तविक स्वरूप समझनेकी और स्वरूप समझनेमें भ्रम करने की दोनों प्रकारकी शक्तियाँ हैं ।

मन भाग्यरूपी कपड़ेको बनानेवाला एक होशियार जुलाहा है । विचार धागे हैं, भूल और बुरे काम ताना बाना है और मनरूपी संचेपर बुनाहुआ स्वभाव वस्त्र है । मन अपनीही बनाई हुई पोशाकको आप पहिनता है ।

मनकी सारी शक्तियोंपर आत्माका—मनुष्यका—अधिकार है और इसीलिए प्रत्येक बात मनुष्यकी इच्छानुसार होती है । मनुष्य अनुभवसेही प्रत्येक बात सीखता है । वह अपनी अनुभवप्राप्तिकी चालको; तंज कर सकता है, धीमी कर सकता है और सर्वथा रोक भी सकता है ।

उसको किसी बातके लिए किसीने ज़बर्दस्ती बाँध नहीं रक्खा है; परन्तु उसने बहुतसे काम करनेके लिए अपने आपको स्वयमेव बाँध रक्खा है । और बंधन उसने ही बाँधे हैं, इसलिए जिस समय वह चाहे उन्हें तोड़कर स्वतंत्र भी हो सकता है । यह बात मनुष्यके अधिकारमें है, कि वह अपनी इच्छानुसार पवित्र या अपवित्र, उत्तम या अधम और ज्ञानी या मूर्ख बने । वह अभ्यसने अपने स्वभावोंको बना सकता है और अभ्याससे ही उनको मिटा भी सकता है । (चाहे वे स्वभाव भले हों या बुरे दोनों तरहके स्वभावोंका बिगाड़ना और बनाना मनुष्यके ही हाथकी बात है) वह अपने आपको भ्रातिओंके चक्करमें

ढालकर सबे मार्गको छोड़ सकता है और फिर वह जब चाहे तबही कमशः उन भ्रान्तियोंका नाश कर सर्वथा सत्यके प्रकाशमें भी आसकता है। मनुष्यकी संभावनाएँ अनन्त हैं—मनुष्य पूर्ण स्वाधीन है।

आत्मामें—मनुष्यमें—यह शक्ति है कि वह अपनी स्थितियोंको उत्पन्न कर सकता है और जिस स्थितिमें रहना चाहे उसे वह पसंद कर सकता है। इसमें प्रत्येक स्थितिको बदलने या छोड़ देनेकी ताकत है। इस ताकतको वह जैसे जैसे स्थितियोंका ज्ञान प्राप्त करता जाता है, वैसे ही वैसे आवर्तित—दौहराई हुई—अभिलाषा—पसंदगी—और पूर्ण अनुभवके द्वारा काममें लाता जाता है।

विचारोंकी आन्तरिक—क्रियाएँ जीवन और चारित्ररूपी द्रव्य जमा करती है। मनुष्य इन क्रियाओंका अपनी इच्छासे—कांशिशसे सुधार कर सकता है। स्वभाव, कमजोरी और पापके बबन मनुष्यके ही बनाये हुए हैं; इसलिए जब वह चाहता है तब उनसे मुक्त भी हो सकता है। ये मनुष्यके माइंड—जहनमें ही रहते हैं। यद्यपि इनका संबंध सीधा बाह्य पदार्थोंसे है; परन्तु इनका वस्तुतः अस्तित्व उनमें नहीं है। अन्तरंग बाह्य वस्तुओंको बनाता है और उसमें शक्ति ढालता है; परन्तु बाह्य वस्तुएँ अन्तरंगमें कभी ऐसा नहीं कर सकती। बाह्य पदार्थोंमें वासनाओंको उत्पन्न करनेकी शक्ति नहीं है; परन्तु उनकी उत्पत्तिका कारण मनकी खुमारी—इच्छा है। जीवनमें कष्ट ढालने या रज उत्पन्न करनेकी बाह्य पदार्थोंमें शक्ति नहीं है। दुःख या रज अशिक्षित मनकी बे ध्यानीसे—जो उन पदार्थोंकी ओर होती हैं—देता है। मन—जो कि पवित्र शिक्षित और बुद्धिमत्तारूपी दुर्गमें सुरक्षित है—उन तमाम वासनाओं और इच्छाओंको—जिनका कि विषय साय अभिन्न संबंध है—नष्ट कर सकता है, और वासनाओंके नष्ट होने ही मनुष्यको पूर्ण ज्ञान, प्रकाश शक्ति, और शान्ति मिल जाते हैं।

दूसरोंको बुरा बतानेसे और बाह्य दशाओंको-वस्तुओंको-सारे पापोंका कारण बताकर उन्हें धिक्कारनेसे, संसारमें दुःख और अशान्तिकी अभिवृद्धि होती है। (यदि कोई समझता हो कि ऐसा करनेसे संसारका दुःख कम होता है, तो उसकी भूल है।) बाह्य स्थिति अन्तरकी परिछाया-प्रतिबिम्ब-असर-परिणाम-है। जब हृदय पवित्र होता है तो सारे बाह्य पदार्थ भी उसके लिए पवित्र ही होते हैं।

उन्नति और जीवन अंतरंगसे बाहिर आते हैं, और पतन व मृत्यु बाहिरसे अन्तरंगमें जाते हैं; यही प्रकृतिका नियम है। सब तरहकी उन्नतियाँ (Evolutions) अन्तरंगसे होने लगती हैं और सब तरहकी सफाइयाँ भी अन्तरंगसे ही होती हैं। मनुष्य-जो दूसरोंसे-बाह्य पदार्थोंसे-झगड़ना छोड़ देता है और अपनी शक्तिको, अपना मन सुधारनेमें व उसे नवीन और उत्तम विचारोंसे उन्नत बनानेमें लगाता है-अपनी शक्तिको बचा लेता है, इतना ही नहीं बल्के वह उसको बड़ा भी लेता है। जितने अंशोंमें मनुष्य अपने मनको सन्मार्गपर चलानेमें-मनको उच्चतत्त्वानुसार आचरण कर्ता बनानेमें-फलीभूत होता है, उतने ही अंशोंमें वह दूसरे मनुष्योंको भी अपने उत्तम विचारोंसे और अपनी उदारतासे कल्याणकारक स्थितिमें ले जानेके योग्य होता है। दूसरोंपर हुकूमत करने अथवा खुद भूल रहकर दूसरोंके रहेबर-पथप्रदर्शक-बननेसे कभी किसीको ज्ञान और शान्ति प्राप्त नहीं होते। जो ज्ञान और शान्तिका इच्छुक है, उसे चाहिए कि वह अपने मनको प्राकृतिक नियमानुसार चलानेका प्रयत्न करे और उसे मलाईके-पवित्रताके-उस मार्गपर ले जावे जो उत्कृष्ट और अचल है।

मनुष्यका जीवन उसके आत्मा और मनसे ही बनने लगता है। मन उसके विचारों और कार्योंका समूह है। मनुष्यमें यह शक्ति है

कि वह अपने मनको अपनी इच्छानुसार बदल देवे और इस शक्तिपे
 • ही वह अपने सारे जीवनको भी बदल सकता है। अब हम इस बात का
 विचार करेंगे कि जीवनका परिवर्तन—कैसे किया जा सकता है ?

हमदर्दी

(ले० श्रीयुत करोड़ीमल मातृ)

उठ गई क्या निर्वयता घरघर छाई ।
 भाईसे भाई करते वैर लड़ाई ॥ टेर ॥
 हैं हर बस्ती में, वीन अन्न विन भूखे ।
 नर नारी शिशु कन्या जिनके मुख सूखे ॥
 है कठिन बहुत लोगोंको पेट भराई ॥ उठगई० ॥
 नहीं वे खुश होके जातिफंड में पैसा ।
 वेश्याको वे मन खोल, धर्म यह कैसा ?
 झूठे दोंगोंमें हैं सकल कमाई ॥ उठगई० ॥
 नहीं दुर्लभ, जिनका सदुपयोग ये जाने ।
 वे द्रव्य उड़ाकर करें काम मन मानें ॥
 नहीं होती इससे तिल भर जाति मलाई ॥ उठगई० ॥
 पाषाणहृदय बहिं करें तर्स दुखियों पर ।
 हैं तन मनसे कुर्बान चंद्र-मुखियों पर ।
 वेश्योंने पुटिया वेश्यासे कटवाई ॥ उठगई० ॥
 यवि है स्वर्णधुकी तर्फ द्रव्य कुछ लेना ।
 नालिश करनेके लिये राजिष्टर देना ॥
 खाजायें दूसरे लाखों रहे समाई ॥ उठगई० ॥
 भाई पर हमदर्दी बिललाना सीखो ।
 विन हमदर्दी इन्सान कमी नहीं वीखो ॥
 'मातृ'म नहीं हमदर्दी कहाँ बिलाई ॥ उठगई० ॥

मनुष्य जीवनका उद्देश

यह तो निश्चित ही है, कि हम मनुष्य पर्याय साधारण पशु-पक्षियोंकी अपेक्षा किसी उच्चतम कार्य सिद्धिके लिए पाते हैं। अतः हमें कोई ऐसा ध्येय—उद्देश—सिद्धान्त—सामने रखकर अपना जीवन प्रारंभ करना चाहिए कि जिससे हमारी गणना वास्तविक मनुष्योंमें होने लगे। कोई अपने कुटुम्बका पालन करनेको, कोई अपनी सन्तानको, कोई अपनी स्त्रीको और कोई तो अपने आपहीको सुखी रखनेमें अपनी इतिकर्तव्यता समझता है; मगर विचारसे देखा जाय; तो वास्तविक मनुष्यके करने योग्य इतने ही काम नहीं है; क्योंकि इतने काम तो पशु पक्षी भी सदैव करते रहते हैं। कबूतर अपने बच्चोंको दाना चुगाते हैं, गाय भैंस अपने बछड़ोंका पालन पोषण करती है, बन्दरियाँ अपने बच्चोंको अपने हृदयसे चिमटाए फिरती है और हर तरहसे उनको सुखी बनानेका उपाय करती हैं। मनुष्यके लिए इनसे आगे भी कुछ कर्तव्य है, जिससे कि वह वास्तविक मनुष्य कहलाने योग्य होता है। वह कर्तव्य उसका स्वार्थ त्याग—परोपकार—सेवाधर्म—है।

हम रात दिन अपने शरीरको और इन्द्रियोंको सुखी बनानेके लिए मथते रहते हैं। दूसरेको दुखी करके, दूसरेका गला घोटकर, बहियोंमें ज्यादा कमती रकम चढ़ाकर और व्याज जोड़नेमें विशेष रकम जोड़कर, अपने पास ज्यादा रुपया इकट्ठा करनेका प्रयत्न करते रहते हैं; परन्तु हम उक्त काम करते समय यह भूल जाते हैं, कि इनकार्योंका परिणाम क्या होगा? धर्मशास्त्र बताते हैं कि उक्त प्रकारके कार्य सब पाप है और पापसे हमें अन्तमें

नरकका वास करना पड़ेगा या तिर्यक् बनकर दुःख भोगना पड़ेगा ।
 • अतः धर्मशास्त्र आज्ञा देते हैं, कि तुम इस तरहके कार्य करना छोड़कर, सच्चाईके साथ अपने कार्य व्यवहार चलाओ, जिससे तुम्हें सुख मिलेगा । सच्चाईके साथ दूसरेको कष्ट नहीं पहुँचे इस तरह व्यवहार करना भी एक तरहका स्वार्थत्याग है—एक तरहका इन्द्रिय संयम है—एक तरहका सेवा धर्म है; परन्तु वास्तविक सेवा धर्म—स्वार्थत्याग—इससे ऊँचे दर्जेका, बहुत ऊँचे दर्जेका, है । उसका कुछ उदाहरणोंके द्वारा यहाँ दिग्दर्शन कराया जाता है ।

जापान और चीनमें जब लड़ाई हो रही थी उस समयका जिक्र है, कि एक बार शत्रुओंको धोखा देनेके लिए जापानियोंको पाँच सौ सात सौ मनुष्योंके सहित एक जहाजको पानीमें डुबानेकी आवश्यकता हुई । जापानके राजा मिकाडोने शहरमें ढंदोरा पिटाया कि इस समय जापानकी रक्षाके लिए जहाजमें बैठकर डूबनेवाले पाँच सौ सातसौ मनुष्योंकी आवश्यकता है । अतः जिनको अपने देशसे प्रेम हो वे आज संध्यातक अपनी अर्जियाँ अमुक स्थलपर भेज दें । परिणाम यह हुआ कि दो तीन हजार अर्जियाँ इकट्ठी हो गई । मिकाडो बड़ा विचारमें पड़ा और कुछ सोचनेके बाद उसने और ढंदोरा पिटाया कि कल प्रातःकालतक जो अपने खूनसे लिखकर अर्जियाँ देंगे वे ही जहाजमें डुबानेके लिए भेजे जाएंगे; फिरभी आवश्यकतासे ज्यादा अर्जियाँ इकट्ठी हो गई । अस्तु । लोग जहाजमें बैठकर हँसते खेलते देशके गीत गाते हुए चल दिये । उन्होंने अपने प्राणोंकी कुछ परवाह न की । उन्होंने नहीं सोचा कि हमारे कुटुम्बका क्या होगा ? उन्होंने नहीं विचारा कि हमारी स्त्री कैसे रहेगी ? उनको खयाल नहीं आया कि हमारी संततिका क्या होगा ? आनेही क्यों लगा था ? वे मनुष्य जन्मकी वास्तविकता

समझते थे, उन्हें परोपकारका ध्यान था, वे देशके प्रेमी थे, वे मनुष्य समाजकी सुख पहुँचानेवाले थे। पाठक ! हमें भी कभी इसतरहका खयाल आया है ? क्या हमें स्वप्नमें भी मूझा है कि मनुष्य समाजकी सेवा करनाही हमारा सर्वोत्कृष्ट कर्तव्य और धर्म है। नहीं कभी नहीं। इस उदाहरणसे हमें शिक्षा ग्रहण करना चाहिए और स्वार्थ—त्यागका पाठ पढ़ना चाहिए।

एक गाँवसे थोड़ी दूरपर एक नदी थी। उस पर एक रेल्वेका पुल था। वह पुल पानीकी बाढ़से टूट गया था। उस गाँवके रहने वाले एक लड़केको पुलटूटनेका हाल मालूम हुआ इसलिए वह लड़का यह सोचकर कि यदि रेलगाड़ीवालेको यह हाल मालूम नहीं होगा तो गाड़ी नदीमें गिरेगी और सैकड़ों मनुष्योंके प्राण चले जायँगे। उस पुलसे एक, नाइल दूरपर ड्राइवरको चेतानेके लिए रेल्वेकी पटड़ीपर बैठ गया। जब सामनेसे गाड़ी आती हुई दिखाई दी, तब उसने अपना एक कपड़ा हिलाया; परन्तु ड्राइवरका उस तरफ़ कुछ ध्यान नहीं गया। लड़का थोड़ी देर कपड़ा हिलाता रहा; परन्तु कुछ परिणाम नहीं हुआ। अतः वह रेल्वेकी पटड़ीपर खड़ा होगया। ड्राइवरने कईवार विसिल की मगर लड़का पटड़ीपरसे नहीं हटा। विवश ड्राइवरने गाड़ी खड़ी की, और लड़केसे कारण पूछा। लड़केने पटड़ीसे नहीं हटनेका कारण बताया; सुनकर ड्राइवरने, गार्डने और अन्य सब मुसाफिरोंने उसकी प्रशंसा की। देखा ! लड़केका स्वार्थ—त्याग ? हजारों मनुष्योंकी खातिर उसने अपने प्राणोंको धोखेमें डाले और अपना कर्तव्य पूरा किया। वास्तविक मनुष्य होनेका—पूर्ण स्वार्थ—त्याग—का परिचय दिया। समझे पाठक ! यह है वास्तविक मनुष्यता ! यह है उच्च धर्म ! यह है जनसेवा !

धर्मशास्त्रोंमें लिखा है कि:—

‘ स्वर्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणी । ’

भावार्थ यह है, कि जो मनुष्य दूसरोंको लाभ पहुँचाने ही में अपना स्वार्थ समझता है, जो दुखिया प्राणीको सुखी बनानेही में अपना कल्याण समझता है वही मनुष्य सज्जन समाजका (केवल सज्जन समाजका ही नहीं बल्के सारे मनुष्य समाजका) नेता—अगुआ—बन सकता है । कवि ‘ वेसले ’ लिखता है:—

“ Do all the good you can,
By all the means you can,
In all the ways you can,
In all the places you can,
At all the times you can,
To all the people you can,
As long as ever you can ’

भावार्थ—जितनी भी भलाई—दूसरोंकी सेवा—तुम कर सकते हो करो । जितने साधन तुम्हारे पास हो उतने ही साधनोंसे, जिस उपायसे तुम कर सकते हो उस उपायसे, जिस स्थान पर तुम कर सकते हो उस स्थान पर और जिस समय कर सकते हो उस समय सारे मनुष्य समाजकी भलाई करो—सेवा करो—और इस भलाई करनेके कार्यको उस समय तक मत छोड़ो जबतकके तुम्हारे शरीरका अन्त न हो जाय ।

किसी महात्मासे एक व्यक्तिने जाकर पूछा:— “ महाराज कृपा करके बताइए कि कल्याणका क्या मार्ग है ? ” उन्होंने उत्तर दिया:—“ संसारमें जितने अणु है उतने ही कल्याणके मार्ग हैं; परन्तु सर्वोत्कृष्ट और सरल मार्ग तो एक ही है और

वह मार्ग,—मनुष्यधर्मका पालन करना—जनसमाजको लाभ पहुँचाना—दुखियोंका दुःख दूर करना—है ।

अब पाठक समझ गये होंगे कि मनुष्यजीवनका उद्देश दूसरों को सुखी बनाना है । जो प्राणी इस उद्देशकी पूर्ति नहीं करता है उसके लिए समझना चाहिए कि वह मनुष्य-चोलेमें छिपाहुआ पशु है । जननी-जन्म-भूमिको कलङ्कित करनेके लिए पैदा हुआ एक दुष्ट प्राणी है, और मनुष्य नामको लज्जित करनेवाला एक स्वार्थी कीड़ा है ।

अब हम कुछ महा पुरुषोंके वाक्योंको यहाँ उद्धृतकर अपने इस लेखको समाप्त करते हैं ।

“The truest philanthropists are those who endeavour to prevent misery, dependence and destitution, and especially those who diligently help the poor to help themselves.”
Smiles.

भावार्थः—सच्चा परदुःख भजक—परोपकारी—देशहितैषी—धर्मात्मा वही है जो दुःख, पराधीनता, और लाचारीको-निर्धनताको-रोकनेका प्रयत्न करता है, परंतु उससे भी बढ़कर वह पूर्ण परोपकारी है जो गरीबोंको (अनाथ बालकों और असहाय विधवाओंको किसीकी अर्थात् रूढ़ियोंकी और चिरकालसे चली आई मिथ्या रीतियोंकी-मान्यताओंकी—परवाह न कर उन्हें) आग्रहपूर्वक स्वाश्रयी बनाता है और उनकी सहायता करता है ।

“Hush thy wail and help thy fellow-men, make gold thy vassal, not thy king.”

भावार्थः—अपने कष्टोंको गुप्त रखो (क्योंकि संसारमें दुःख तो पहिलेहीसे बहुत भरा हुआ है । संसारको इसकी आवश्यकता

नहीं है.) और अपने साथियोंको—अपने जातिवाइयोंको—अपने देशवासियोंको सहायता दो । द्रव्यको अपना दास बनाओ तुम उसके दास मत बनो (यानी द्रव्यके लालचमें फँसकर कोई ऐसा काम मत करो जिससे तुम्हारे जातिवाइयोंको हानि पहुँचे । द्रव्य इन्द्रियोंको परिपुष्ट करने में ही मत ल॥ओ, पान्नु उने अपने देश, समाज और धनको भगाईके लिए भी व्यय करे ।)

रहो कर्तव्य पर कायम ।

(ले: श्री युग करोड़ीमल मातृ)

फरज इन्सानियत का है । रहो मशगूल परहितमें ।
 बनो हमदर्द दुनियाक । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 मुसीबत से भरी दुनिया । यथाशक्ती मदद करना ।
 क्या ही धर्म इन्सान्नी । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 मनुजकी वह सर्वोत्तम । भलाईके लिए पाई ।
 खेलाई छोड़ दो भाई । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 जगतको फँस पहुँचाओ । जबसे द्रव्यसे बिलने ।
 दयासे सातकर लिलो । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 क्यामें तीर्थ तप जग है । दगमें रम हरि हर है ।
 क्या है मूल धर्मोंका । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 क्यामें सिद्धियाँ सारी । क्यामें बाकतें भारी ।
 क्यासे कीर्ति नहिं न्यारी । रहो कर्तव्य पर कायम ॥
 सफर-भय चढ़रोज है । करो तै नैक-बख्तीसे ।
 क्या 'मातृ' म रख दिलमें । रहो कर्तव्य पर कायम ॥

१ दुष्टा । २ लाभ । ३ संसारयात्रा । ४ मोड़े दिन । ५ पूरी करो ।
 ६ भक्तमद्वारे ।

पार्वती ।

प्रथम परिच्छेद ।

गीयते यत्र सानन्दं पूर्वाह्णे कलितं गृहे ।

तस्मिन्नेवहि मध्याह्ने, सुदुःखमिह रुद्यते । (ज्ञानवर्णव)

जिस घरमें प्रभातके समय आनन्दोत्साहके साथ सुन्दर सुन्दर मगलीक गीत गाये जाते हैं, मध्याह्नके समय उसी घरमें दुःखके साथ रोना सुना जाता है ।

नजर ये इन्कलाब आये सराएँदहरमे जामिनँ ।

के है गमका महल वो दिल जो घर था शाईमानीका ॥

हे पवित्र परमात्मन् ! हे दयालु ईश ! हे दीनबन्धो ! मुझ अब लपर दया कर । नाथ ! जब जब तूने पवित्रताका हास होते देखा है, तबही तब तूने अपने सशक्त हाथ फैला कर उसका अभ्युथान किया है । हे कृपासिन्धो ! अब मुझपर कृपा क्यों नहीं करते ? प्रभो आओ शीघ्र आओ, और मुझ अभागिनीको बचाओ । यह नवाब मेराधर्म लेना चाहता है । यह दुष्ट मेरी पवित्रताको धूलमें मिलाकर मेरा नाम कुलटाओंकी फहरिस्तमें लिखवाना चाहता है । शरणागत बत्सल ! क्या मेरी सहायता न करोगे ? नाथ ! द्रौपदीका चीर बढ़ाया, सीताके लिए अग्निका पानी बनाया । विभो ! क्या मेरी रक्षा करना भूल जाओगे ? जगदाधार ! क्या आपमें इतना सामर्थ्य नहीं है, कि आप मेरी रक्षा कर सकें ? नहीं ! नहीं ! नाथ ! दुःखमें मैं क्या कह गई ? आप सर्व शक्तिमान् हैं, सब कुछ कर सकते हैं । मुझे क्षमा करें । हाँ प्रभो ! यदि आप मेरी धैर्यपरीक्षा ही लेना चाहते हैं तो खूब लीजिए । विभो ! मगर थोड़ी बहुत शान्ति भी तो प्रदान कीजिए ।” थोड़ी देर कुछ सुनाई नहीं दिया । फिर आवाज़ आई “ हे हृदय ।

वैर्य धारण कर । जिस दैवने मुझे उत्पन्न की है वही मेरी रक्षा भी करेगा । तू क्यों इतना घबरा रहा है ? भय और संकटके ये बड़े बड़े पहाड़ जो मेरे मार्गमें आ खड़े हुए हैं उन सबको मेरा दयालु ईश क्षणभरमें धूल करके उड़ा देगा । रे मन ! तू इतना अधीर क्यों है ? कष्ट तुझे तो होता ही नहीं है । जो कुछ आपत्ति पड़ रही है सब मेरे शरीरपर पड़ रही है । फिर वृथा ही तू क्यों घबरा रहा है ? हाँ ! हाँ ! समझी । तू मेरा सच्चा साथी है । सुख आनन्द आदिक बड़े ही धोखाबाज हैं । ये तो मुझे संकटमें पड़ो देखकर चुप चाप कान दबोचे चले गये । किसीने यह भी नहीं पूछा कि मेरी हालत कैसी है । सच है:—

“ सुखकं साथी हैं सभी, सकटका नहीं एक ।

रहा न बल कुछ विनयमें, प्रभुही राखे टेक ॥ ”

शब्द अब सुनाई नहीं देते । आओ पाठक जहाँसे ये शब्द आये हैं वहाँ चलकर देखें तो सही कि क्या बात है ? देखो, सामने दो गज चौड़ी तीन गज लम्बी एक कोठड़ी है । उसमें चारों तरफ कंकर ही कंकर पड़े दिखाई दे रहे हैं । कोई स्थल कंकरोंसे खाली नहीं है । दर्वाजेपर सीखचे लगे हुए हैं ।

पाठक सामने देखो वह कौन अमागिनी बैठी हुई है ? अहा ! बेचारीका फूलसा कोमल शरीर कंकरोंकी नौकोंसे छिद्र कर छलनी बन रहा है । नरगिसको लज्जित करनेवाले नेत्र बराबर आँसू बहा रहे हैं, एक गुलाबका पुष्प उठाते हाथोंमें मोच पड़ जाय ऐसे हाथ आज आध २ सेरकी हथकड़ियोंके भारसे गमी-नमें पड़े हैं । अहा ! इसके मुखमण्डलको देखकर तो हृदयमें भक्ति उत्पन्न होती है । इसके लिलाटसे टपकती हुई पवित्रता एक बड़े भारी महात्माको नीचा दिखाती है । इसके चहरेसे अँधेरी कोठड़ी

आलोकित हो रही है । इसकी मुखाकृति ऐसी क्षीण परन्तु तेजस्विनी मालूम हो रही है, जैसी कि कर्तिकी अठाइयोंमें (कार्तिक मासके बनोंमें) हो जाया करती है ।

उफ़ो ज़पने तेरा विचित्र गति ! बाहरे भाग्य तेरे फेर ! दया कर ऐ आत्म न दय कर । अन्तों बता तो मही तूने क्यों अत्याचार, करने पर कपूर बाँधा है ? क्यों ऐसी भोलीभाली सुरतकी लड़कीको कष्ट पहुँचा रहा है ? जाना, जाना, तू बड़ा द्वेषी है । जहाँ कहीं किमीको सुखभी नंद सोने देवता है, तत्काल ही तेरे हृदयमें ईर्ष्या आग लग जाती है, तू उसी समयसे हाथ धोकर उसके पीछे पड़ता है और जबतक उस धूँये नहीं मिला लेता है तबतक उसका पीछा नहीं छोड़ता है ।

नहीं पाठक ! क्यों हम वृथा ही आकाशको दोष दें ? क्यों किसीको बुरा बतावें ? ये तो सब कर्मोंके खेल हैं । जो जैसा करता है उसे वैसा ही फल मिलता है । इसके इस समय भोगान्तराय और वेदनीक का उदय है उमर्हिमें उसकी यह दशा हुई है । जैसे इसने पूर्वभ्रममें सुखपूर्वक अनिष्ट कर्म किये थे वैसे ही अब इसे चाहिए कि उनके फलको भी भोगे और श्रेष्ठ भावों द्वारा आगेकी स्थितिको उच्च बनावे ।

द्वितीय परिच्छेद ।

पाठक ! हम जिस समयका वर्णन कर रहे हैं, यह हाल लग भग तीनसौ चारसौ बरस पहिलेका है । उस समय बंगालमें मुसलमानोंका खूब दौर दौरा था । वे सर्वथा स्वतंत्र थे । अन्याय और अत्याचार उनके लिए एक साधारण बात थी । किसीकी पवित्रता नष्ट करना उनके बाएँ हाथका खेल था । उसी बंगालमें गंगाके किनारे एक गोपालपुर नामक नगर बसा हुआ था । वहाँकी हुकुमत

हामिदअली नामक नवाबके हाथों थी। यूँ तो सारे ही मुमलमान बादशाह अकबर ऐयश ही होते थे, मगर यह नवाब सबसे बड़ा चढ़ा था। यह सदैव नई २ मौँदर्यकी देवियाँ चाहता था और जब कभी किमीको वह देव लेता था तो फिर हरतरह उसे एक बार अपनी बगलोंमें बिठाये बिना नहीं रहना था। उसके अनुरूप ही इसको एक हमनभलों नामक प्राइवेट पेकेटरी में भिज गया था, जो हर तरहसे नवबका महायता पहुँचाता था। इसके महम्बदअली नामका एक छोटा भई भा था; मगर वह बहुत ही शिष्ट और सदा चारी था। बदमाशी उसके पास होकर भी नहीं निकली थी।

सध्याका समय था। सूर्यनारायण थके मँदे अस्ताचलकी ओर गमन कर रहे थे। शहरके लोग घूमने फिरने जा रहे थे। कई गंगाकी सैरको चले गये थे। कई बागमें मटरगहन लगा रहे थे। उसी समय हमोर गोपालपुराधिनायक नवाब हामिदअली साहब भी अपने प्राइवेट सेकटरीको साथमें लिए हुए घोड़ों पर सवार सैरको जा रहे थे। उन दोनोंमें ये बातें होती जा रही थीं।

नवाब—क्यों जी, करीब एक हफ्तेसे तो तुम किसी गुलबदनको नहीं लाये।

सेक्रेटरी—हुजूर आप इतने बचराते क्यों हैं ? अबके किसी ऐसी परीपीकरको लाऊँगा कि फिर कभी आप किसी नईकी इच्छा भी नहीं करेंगे।

नवाब—देखो हवा कैसी ठण्डी ठण्डी चल रही है ! चलो कुछ दूर नदीके किनारे किनारे पगडडों पर चलो।

यह कह कर नवाब। घोड़ेमें उतर पड़ा, हमनभलों में घोट्टेही पीठ छोड़ नवाबके साथ हो लिया। घोड़े साईंसाको सौंप दिये गये।

उस समय सूर्य पूर्णतया छिप चुका था । अन्धकारका साम्राज्य बढ़ता जा रहा था । दूरसे आते हुए मनुष्योंकी शकल पूर्णतया दिखाई नहीं देती थी । उसी समय लगभग बीस कदमकी दूरी पर किसीकी आहट मालूम हुई । सामने बिजली चमकी और वह आकर नवाबकी आँखोंमें कड़की । नवाबका दिल हाथोंसे जाता रहा और वह यह कहता हुआ बेहोश होकर गिर पड़ा:—

“ होश जाता रहा निगाहके साथ ”

सब्रजाता रहा हक आहके साथ ’

हसनअली तत्काल दौड़कर नवाबके पास चला गया । उसके मुँहपर पानी छिड़कने लगा और हवा करके उसको होशमें लानेके प्रयत्नमें लग गया ।

पाठक ! आश्चर्य करेंगे कि बात क्या हुई ? नवाब क्यों बेहोश होकर गिर गया ? सुनिए ।

यहीं गोपालपुरमें एक पुरोहित रामधनमिश्र रहते थे । वे यहाँके हिन्दुओंके ब्याहशादी वगैरा धार्मिक क्रियाएँ पूर्ण करानेका काम किया करते थे । इसीसे इनका घर स्वर्च चलता था । गोपाल-पुरसे दो तीन कोस पर एक ग्राम था, इसमें भी इनकी एक दो बीघा जमीन थी । कुछ आय वहाँसे भी हो जाती थी । वे लगभग पाँच छः बरससे उस ग्राममें ही रहते थे । तीन बरससे उनकी गृहिणी भी मर चुकी थी । उस वक्त उनके घरमें उनकी लड़की पार्वतीके सिवा और कोई नहीं था । लड़कीकी उम्र लगभग बारा बरसके हो गई थी । मगर देखनेसे वह सोलह बरसकी जवान मालूम होती थी । मिश्रजीने पार्वतीको पढ़ा लिखाकर अच्छी शास्त्रज्ञ बनादी थी । वह रामायण महाभारतके अतिरिक्त गीता, कठोपनिषद् आदि आध्यात्मिक ग्रंथ

भी उत्तम रीतीसे पढ़ी थी । मिश्रजी पार्वतीको हमेशा कुमारी
 रखना और उसे षट्दर्शनोंका भलीभाँतिसे अभ्यास करवाना चाहते
 थे । उनकी यह तीव्र इच्छा थी, कि पार्वती आत्म-ज्ञानका लाभ
 कर अपना जीवन उच्च बनावे और अपनी गुप्तशक्तिको प्रकाशमें
 लाकर सब प्रकारके आवरणोंसे छूट जाय, और सदाके लिए स्वतंत्र
 होकर अविनाशी सुखका उपभोग करे । मिश्रजी भलीभाँतिसे
 समझगये थे, कि मनुष्यके अंदर आत्मिक-शक्तिका विकास बहुत
 ज्यादा होता है । मनुष्ययोनि ही एक ऐसा साधन है, कि जिसके
 द्वारा प्रयत्न करनेसे जीव वासनाओंसे उत्पन्न होनेवाले सब आवर-
 णोंको हटा सकता है और योग्य रीतीसे प्रयत्न करके आत्मा कर्म
 बंधनोंसे मुक्त हो सकता है । यह ज्ञान उन्होंने पूर्ण रीतिसे उस समय
 प्राप्त किया था, जब कि उनकी शारीरिक स्थिति बिगड़ चली थी; मगर
 उन्होंने इस ज्ञानसे अपनी इकलौती पुत्री पार्वतीको लाभ पहुँचाना
 और उसके जीवनको अमर्त्य बनाना चाहाथा । इसीलिए उन्होंने तब-
 तक पार्वतीका व्याह भी नहीं किया था । उस दिन मिश्रजी किसी नज-
 मानका कार्य करने गोपालपुर जातेथे । पार्वती भी जिदकर उनके साथ
 होलीथी । ये सबक छोड़कर गंगाकी ठंडी हवा खाते हुए और उसकी
 सुन्दर लहरोंसे अपने मनको प्रसन्न करते हुए निश्चिन्त होकर चले
 जा रहे थे । निश्चिन्त इसलिए थे कि नवान कभी उधर सैर करने
 नहीं जाता था; मगर भाग्यकी बात कि उसदिन नवान भी सामनेसे
 आगया । आहा ! पार्वतीका गुलाबसा खिला हुआ भोला बाला
 चहरा, चाँदसा दमकता हुआ निष्कलंक लिलाट, कैसा अच्छा सुशो-
 भित हो रहा था ! उफ़ ! लंबी नासिका, तिरछी निगाह पुरुषके
 हृदयको अपने काबूमें कर लेती थी । नवानकी उसी पवित्र बालिका
 पर नज़र पड़ी थी, और इसीकी भ्रुकुटी कमानसे वह घायल होकर
 बेहोश गिर गया था ।

मिश्रजीको नवाबकी यह दशा देखकर खटका होगया । वे समझ गये कि अब किसी न किसी दिन अवश्य आपत्ति आयगी । पार्वती नवाबकी यह दशा देखकर चित्रलिखित पुतलीसी खड़ी रह गई । बेचारी भोली भाली लड़की क्या समझ सकती थी कि नवाब क्यों बेहोश होगया था । उस बेचारीने तो सामान्य लड़कियोंकी तरह कभी यह भी मालूम नहीं किया था, कि स्त्रीपुरुषको देखकर परस्परमें कुछ पाप मिश्रित भाव भी पैदा हो सकते हैं । सच है आत्मिक ज्ञान और उसके अनुभवके विस्तृत क्षेत्रमें रमण करने वाली व्यक्तियोंको, इन इन्द्रियजनित उच्चे जनाओंसे क्या मतलब ? मिश्रजीने भी कभी उसे यह नहीं सिखाया था कि संसारमें पाप भी कोई वस्तु है । मिश्रजीसे पार्वती कुछ पूछना चाहती थी; मगर मिश्रजी उसका हाथ पकड़कर चुपचाप चले आनेकी आज्ञा दे उल्टे पाँओं लौट गये और दूसरी राहसे गोपालपुर चले गये ।

मिश्रजीसे गोपालपुर जाकर पार्वतीने पूछा:—“ पिताजी ! बताइये आज नवाब साहिब क्यों गिर गये थे, ? और आप उस मार्गको छोड़कर दूसरे मार्गसे क्यों आये थे ? ”

मिश्रजीने एक निश्वास डालो, और उत्तर दिया:—“ पुत्री ! हमारे ऊपर आपत्ति आनेवाली है । ” “ क्या आप बतवेंगे कि हमारे ऊपर क्या आपत्ति आने वाली है ? ” पार्वतीने बड़ी उत्सुकतासे पूछा । मिश्रजीने कुछ उत्तर नहीं दिया । पार्वतीके बहुत हट करने पर कहा:—“ पुत्री ! तू पवित्रताकी देवी है । मैंने आज तक तुझे अपवित्रताकी बात बताना; तो दूँ रहा मगर उसकी हवासे भी बचाया है । हाय ! मैंने जिस बातसे तुझे बचाया है, उसही बातमें दुष्ट नवाब तुझे फँसानेका प्रयत्न करेगा और यदि तू उसमें खुशीसे सम्मिलित नहीं होगी—मैं तुझे उस

दुष्टकी बात माननेकी इजाजत नहीं दूँगा—तो वह हमारी जो दुर्दशा करेगा उसके स्मरण मात्रसे ही कलेजा काँप जाता है । ”

पार्वतीने पूछा “ क्या आप कृपा करके बतावेंगे कि वह अपवित्रताकी कौनसी बात है ? ”

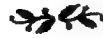
पार्वतीका प्रश्न सुनकर रामधनकी आँखोंसे दो तीन आँसूकी बूँदे टपक पड़ीं । वह मनही मन कहने लगा:—“ अहा ! कैसी पवित्र और शुद्ध हृदयकी लड़की है । हाय ! क्या इस देवीको मुझे अपनी जिह्वासे दुष्ट बातका वृत्त सुनाना पड़ेगा ? क्याही अच्छा होता कि मैं इसे अपने साथ न लाता । हाय ! अब इसे अयु भर नहीं नहीं तीस पैंतीस बरसकी उम्र तक एकान्तमें रखकर शास्त्रोंका खूब अध्ययन करा, पूर्ण आत्मज्ञान सिखा अखंड ब्रह्मचारिणी रखने, पवित्रताकी साक्षात् मूर्ति बना जगत्को पवित्रताका उपदेश देनेके लिए तैयार करने, और इसे अविनाशी जीवन—प्राप्त करानेके मेरे सारे विचार धूलमें मिल जाएँगे । नवाब अवश्यमेव इसकी खोज करायगा और इसकी पवित्रताको कलङ्क लगायगा । यदि ऐसा नहीं होगा तो हमें अपने प्राणोंसे हाथ धोना पड़ेगा । ”

फिर प्रकटमें कहने लगे:—“ पुत्री यह बहुत लम्बी चौड़ी बात है । मैं जाकर जजमानका काम कर आऊँ, फिर अपने गाँव चढ़कर तुझे सारी बात बातऊँगा ।

(११)

दया ।

(ले० श्रीयुत-करोड़ीमल मालू)

दर्द गम मरुतूकपर, हमदर्द हो इन्सान तू ।
 बे रहम वेतर्स होकर, क्यों फिरे हैवान ज्यूँ ॥ टेर ॥
 है अगर तुझको मुहब्बत, ईशसे करना कुबूल ।
 प्यार कर मरुतूकसे, मरुतूक का है ईश मूल ॥ दर्द० ॥ १ ॥
 खुद बराबर जाव तू, मरुतूक में भी जानना ।
 मेलके जरिये प्रभुको, प्रेमसे पहिचानना ॥ दर्द० ॥ २ ॥
 खल्क पर हम दर्द हाकर, कर परस्तिश ईशकी ।
 दीनदुखियोंमें समझ तू मूरती जगदीश की ॥ दर्द० ॥ ३ ॥
 जो रहें हम दर्द दुनिया । है न उनसे ईश दूर ।
 जो खुदीमें मर रहे उन, पर रहे जगदीश कूर ॥ दर्द० ॥ ४ ॥
 है दयाका नाम रहमत, ईशको रहमत अँजीज ।
 है नहीं रहमत बराबर, चीज दुनिया में लजीज ॥ दर्द० ॥ ५ ॥
 गर्ब रहमत बेशकीमत, मोल नहि देना पड़े ।
 जिन दिलों में है दया मानो वहाँ हीरे जड़े ॥ दर्द० ॥ ६ ॥
 जो सदा रहमत बिखावे, दीन पर शाबाश है ।
 है प्रभुका रूप रहमत, जो सदा अविनाश है ॥ दर्द० ॥ ७ ॥
 धर्मका है तत्व मुश्किल, चल नहीं सकता कैयास ।
 आलिमोंने सर झुकाया, थक गये करके तपोस ॥ दर्द० ॥ ८ ॥
 इस लिये है धर्म रहमत, सर्व धर्मोंमें प्रधान ॥
 है दया नहि जिन दिलोंमें, जानना पत्थर समान ॥ दर्द० ॥ ९ ॥
 है दया सखी इबोदत, है खरी न्यामत यही ।
 लोकमें 'मालूम' नहि कब, प्रकट हो रहमत सही ॥ दर्द० ॥ १० ॥

एक प्रहसन

“ दोस्त गोलमोल आज उदास क्यों हो ? ”

“ क्या बताऊँ दलालजी ! आजकल कमाई कुछ न रही ”

“ क्यों कमाईका क्या हुआ ? क्या कुछ घंदा रोजगार नहीं चलता ? ”

गोल०—“भाई घंदा रोजगार तो बहुत दिनोंसे बंद हो ही रहा है; आजकल कैलासका मुक़दमा था वह भी बंद होगया । अब कोई नया मुक़दमा खड़ा करनेके फ़िक्रमें लगरहा हूँ; परन्तु कोई उपाय ही नहीं सूझता है । बहुत कोशिश करने पर भी कोई झगड़ा अबतक खड़ा नहीं हुआ । इसी लिए दिल कुछ नाराज़ हो रहा है ।

दलाल—“ एक उपाय तो मैं बताऊँ ”

गोल०—“ हाँ हाँ बताइए । मैं आपका बड़ा अहसान मानूँगा ।

दलाल—आजकल विधवाएँ बहुत हैं । यह तो तुम जानते ही हो कि, विधवाओंके पास अक्सर हजार दो हजार रुपये भी होते ही हैं सो...

गोल०—सो क्या ! क्या लूट लाऊँ ? अजी लूटने कौन देता है ? आजकल तो गवर्नमेंटके राज्यमें कोई किसीके अँगुली भी नहीं लगा सकता ।

दलाल—(है है है कर हँसा और बोला :) लूटकी कौन कहता है ? अजी आजकल तो, गठकतरी, घोखे बाजी और धार्मिक दौंगसे काम चलता है । लोगोंको पुचकारना, उनकी खातिर करना और फिर गहरी नींदमें सुख कर माल उड़ा जाना ।

गोल०—“नहीं इससे कौरन् भेद खुल जाता है और सरकार गिरफ्तार कर लेती है ।

दलाल०—“ अभीतक तुम कच्चेही रहे । खैर दूसरी तरकीब— बताता हूँ । तुम साहूकार तो हो ही । लोगोंसे कहो कि जो कोई हमारी दुकान पर रुपये जमा करावेगा उसे हम एक रुपया सैकड़ा व्याज देंगे । लाख बुरी बला है । लोग झट तुम्हारी दुकान पर रुपये जमा करवा देंगे । दो तीन बरस तक लोगोंको व्याजके रुपये देते रहना । इससे तुम्हारी पेट खूब जम जायगी । जब लाख दो लाख रुपये तुम्हारे पास जमा हो जावें, तब दीवाला निकाल देना ।

गोल०—“ ऊँ ! ऊँ ! ऊँ !!! दीवाला निकालनेसे तो फिर कहीं मुँह दिखाने लायक भी नहीं रहूँगा । ”

दलाल०—“ कौन कहता है कि तुम मुँह दिखाने लायक भी नहीं रहोगे ! हजारों दावालिफ बैठे हैं, क्या वे मुँह नहीं दिखाते ? ”

गोल०—“ मगर मे

दलाल—“ मैं क्या ? आजकल पहिलेवाला जमाना तो है ही नहीं सो तुम्हारी बुरी दशा होगी और तुम्हें गधे पर चढ़ाकर सारे शहरमें फिरावेंगे और फिर देशसे निकाल देंगे । वह राजाओंका जमाना गया । आजकल तो दावाला निकालने परभी लोग सेठके सेठ ही बने रहते हैं और मजेमें गुल छर्रे उड़ाते हैं । ”

गोल०—“ मगर बात तो सुनो ! तुम तो अपनी ही अपनी कहे जा रहे हो । ”

दलालः—“ अच्छा कहो क्या कहते हो ? ”

गोलः—“ बात यह है, कि आजकल दुकानका काम कुछ मंदा पड़ रहा है, इस लिए लोग विश्वास नहीं करेंगे ।

दलालः—“ काम मंदा पड़ रहा है; यह बात तो सिर्फ बम्बई के लोग या इधर उधर पासके लोग ही जानते हैं । सारे तो नहीं जानते है ? और उनमें भी विधवाएँ तो नहीं जानती है ! अभी तो तुम्हारे पर सारे लोगोंका विश्वास है; क्योंकि तुम कैलासका मुकदमा ऑनरेरीबनकर चलाते रहे हो । अतः अगर कोशिशकी जाय तो तुम्हारे पास रुपये जमा हो सकते हैं ।

गोलः—“ बात तो ठीक है; अगर तुम कोशिश करोगे तो तुम्हें भी दलाली मिल जायगी । मगर एक बातका ध्यान रखना ।

दलालः—“ वह कौनसी बात ? ”

गोलः—“ किसीसे न कहो तो बताऊँ ! ”

दलालः—“ कहीं ऐसा भी हो सकता है ? अगर हम इधर उधर बातें कह दें, तो फिर हमारी दलाली कैसे चले ?

गोलः—“ अच्छा तो सुनो (कुछ ठहर कर) सिर्फ इतना ही कि तुम बड़बाया, इन्दौर महू आदि स्थानोंमें मत जाना । ”

दलालः—“ क्या आपको विश्वास नहीं होता ? अच्छा यदि आप सच्ची बात नहीं बतावेंगे तो मैं भी कोशिश नहीं करूँगा । ”

गोलः—“ सच्ची बात । भाई कहते कुछ डर लगता है । ”

दलालः—“ डर क्यों लगता है ? साफ़ साफ़ कह दो । डरनेसे भी कहीं दुनियाके काम चले है ?

गोल०:- (कुछ ठहर कर) असल बात यह है, कि बड़वाया की एक विधवा बाईने मेरे पास दो हजार रुपये जमा करवाए थे । उसको थोड़े दिन ब्याज देता रहा । उसको देखकर बम्बई की रहनेवाली एक विधवा बाईने भी अपने हजार रुपये मेरे यहाँ जमा करवा दिये । उसको भी थोड़े दिन ब्याज दिया । अब दोनोंको एक घेला भी नहीं देता । बड़वाया वाली कुछ जोरावर मालूम होती है; परन्तु मेरे सामने उसकी कुछ नहीं चलती । एक दफ़ा वह बम्बई आई थी, और उसने मुझे नोटिस दिलाया था । मैंने पचीस पचास रुपये देकर उसे समझा दी और उसकी बहीमें लिख दिया, कि धीरे धीरे ये रुपये देदिए जावेंगे इन रुपयों की सरकारमें नालि-
श नहीं हो सकेगी । उसके बाद ब्याज भेजनेके लिए उसकी बी-
सियों चिट्ठियाँ आई परन्तु मैंने एककाभी जवाब नहीं दिया ।

दलाल:-“ और दूसरीके रुपयोंका क्या किया ? ”

गोल०:-“ है ! है ! ! है ! ! ! दूसरीका क्या ? वह बिचारी कर ही क्या सकती है ? कभी आकर रोना पीटना मचाती है तो पाँच दस रुपये देकर उसे टला देता हूँ । एक दफ़े उसने कहा:-“ मैं तुम्हारे पर दावा कर दूँगी । ” बस मैंने तबसे उसे कह दिया कि मेरे पास तेरे रुपये ही जमा नहीं हैं । मैं तो दया करके तुझे अबतक कुछ देता रहा था ।

दलाल:- (ताली देकर हँसता हुआ) बस ऐसा ही करना चाहिए । उसने डर दिखाया उसकी सज़ा उसे मिलना ही चाहिए ।

गोल०:-“ हाँ ! हाँ ! ! मेरा भी तो यही कहना है । पहिले कुछ दिनतक ब्याज देते रहनेका विचार था, परन्तु अब तो एक घेलाभी नहीं दूँगा ।

दलालः—“ मगर क्योंजी तुमने अपनी बहीमें रुपये जमा किये या नहीं ? अगर बहीमें रुपये जमा होंगे तो बुरा होगा ।

गोक०ः—“ क्या तुमने मुझे ऐसा कच्चा समझ रक्खा है ? मैंने पहिले ही रुपये अलग रक्खे थे ।

दलालः—बस तो ठीक है । अब मुझे इजाजत दीजिए । कहीं सट्टे पट्टे भिड़ाऊँगा और आपका व अपना काम बनाऊँगा ।

जैन और जैनेतर जगत नामक चित्रका परिचय ।

ले०—बाहीलाल मोतीलाल शाह ।

(गतावली पूर्ति)

सावधान ! इसके ऊपर मेरे मित्र मिस्टर विद्याभक्त है, इन्हें देखना मत भूलो । देखो इनके एक हाथमें प्राचीन ग्रंथ हैं और दूसरे हाथमें नवीन ग्रंथ हैं । मेरे विद्वान् मित्र भारी असमंजसमें पड़ रहे हैं । ये यही सोच रहे हैं, कि दोनोंमेंसे किसकी बातको प्रामाणिक-वास्तविक मानूँ ? ‘सत्य’ प्रचीनग्रंथोंमें-शास्त्रोंमें-है या इन नवीन विद्या-साईंसादिक-में है । विचारते विचारते ये साहिब वृद्ध स्वच्छरके समान बन गए हैं, और शायद थोड़े दिनोंमें इन अधूरे विचारोंका बोझा उठाए हुए ही ये इस जीवन यात्राको पूर्ण करदेंगे और मिट्टीमें मिल जाएँगे । ये निश्चित किया हुआ—स्थिर—सर्वदा उत्तर देता रहे ऐसा ‘कुछ’—जिसको तुम ‘सर्वांग सत्य’ कहते हो ऐसा ‘कुछ’—चाहते हैं, और

उसकी खोज करते हैं। मगर ये जहाँ जहाँ उसकी तलाश करते हैं, वहाँ वहाँ कुछ न कुछ विरोधा—भासका टंटा बीचमें आ खड़ा होता है और इनको निराश होना पड़ता है। इतना होनेपरभी इनको ' सर्व सत्य ' ससारमें अवश्य है. ऐसे श्रद्धानकी जो बीमारी हो गई है वह नहीं मिटती है, और इसीसे बिचारे पण्डितजी तन्दुरुस्त-स्वस्थ होकर वास्तविक जीवनका आनंद नहीं उठा सकते हैं।

ऊपर देखे हुए उन्नतिक्रमके भिन्न भिन्न सोपानों—जीनों—पर खड़े हुए पाँचो जीवात्माओकी अपेक्षा मेरा यह मित्र बहुतही उन्नत है। तोभी बिचारा ' पुस्तक पण्डित ' पुराने या नये ' सेकड हेंड ' अनुभवों और आज्ञा—वचनों (Commandment, moral and religious codes of life) का दास। क्या कभी जीवनका वास्तविक आनंद उठा सकता है ? गुलाम क्या कभी सेठके—रईसके आनंदको जानसकता है ? उसकी कदर कर सकता है ?

पण्डित दोस्त ! जैसे मौज शौक आदिका दासत्व इस उच्च ज्ञानप्राप्तिके लिए परित्याग किया, वैसे ही दूसरोंका यह उच्छिष्ट झूठा-ज्ञान स्वानुभवके लिए छोड़ दे। अब ज़रा आगे कदम बढ़ा। अपने मस्तकपर गरुड़पर बैठे हुए मस्त ' जैनको ' देख। देख, देख, संभव है, कि इस आनंदी दृश्यमें तल्लीन होनेपर (जैनत्वकी भावना तेरे हृदयमें दृढ़ होनेपर) तूभी ' जैन ' बन जायगा; क्योंकि अब ' जैन ' बनना तेरे लिए बहुत ही सरल हो गया है।

गरुड़पर सवार, अपने गोदमें बैठे हुए सिंहको अपने पालतू कुत्तेकी तरह थपथपाते हुए, तीव्र और दूरदर्शी आँखोंसे चारों तरफ़ देखते हुए, रौबदार, भव्य और आमन्दी मुखसे मुस्कराते हुए श्रीयुक्त जैन महाशयको देखो। इनके मुखके पासका मामंडल

(Halo of light) ' जय ' की सूक्ष्म किरणें फैला रहा है । इन किरणोंके प्रभावसे दूर दूरतक चारोंतरफ़ भयका प्रवेश नहीं हो सकता । इनमें कोई राक्षसी सत्त्व नहीं है, परन्तु राक्षससे अनेक गुनी इच्छाशक्ति (Willpower) और ऐसा ही शरीर संस्थान (Physical constitution) ये रखते हैं । (शरीर बलवान होनेको ये पाप नहीं मगर सद्गुण समझते हैं । जब कि जैनेतर जगतके धर्मगुरु शरीरको पापोंका मूल बताते हैं और उसको गलादेने—निर्वल बना देने और इसका नाश कर देनेकोही सद्गुण (धर्म) बताते हैं ।) ये किसीसे पढ़नेके लिए नहीं गए, तोभी इनमें इतनी ज्ञानशक्ति है, कि ये सारे संसारको पढ़ा सकते हैं । इनके समयमें जो पद्धति चलती है, उसको ये अपनी तीव्र दृष्टि और बुद्धिके द्वारा भेद, फाड़ तोड़ कर उसके टुकड़े २ करदेते हैं और उसके प्रत्येक भागका पृथक्करण कर उसकी ठीक ठीक कीमत और उसके अदर घुसे हुए रोगोंको बता देते हैं । बादमें ये नवीन नवीन पद्धति—फिलासफी, और नवीन समाजके बंधन बनाते हैं । इस कामको करनेमें इन्हें मजा आता है । यह काम इनका केवल एक खेल—एक व्यवहार—एक कलामात्र ही होता है । ये अप्रतिबद्ध विहारि हैं । इस या दूसरी दुनियामें ऊपर या नीचे—जहाँ इनकी इच्छा होती है वहीं ये जा सकते हैं । साधारण मनुष्य तो इनके विहारके साहसकी बात सुनकर ही शर्माता है । इनकी दुनिया असीम है और इनका विहार अनंत योजनका है । ये इतने ऊँचे उड़ते हैं कि देखनेवालेकी चर्मदृष्टिको तो क्या मगर ज्ञान दृष्टिकोभी चकर आजाता है ।

क्या तुम इनके गरुड़ और सिंहको पहिचानते हो ? गरुड़ बुद्धि है और सिंह शौर्य—शक्ति—है । दोनों पालतू कुत्तोंकी तरह सदैव इनकी आज्ञाका पालन करते हैं । अपने स्वामीकी इच्छाके

बिना सिंह कभी कानभी नहीं हिलाता; परंतु स्वामीकी आज्ञा पातेही अदम्य भयका शिकार करनाभी यह अपने बाएँ हाथका खेल समझता है। नीचेकी दुनियाके लोग सिंहसे डरते हैं, डरके सबसेसे सिंहकी—जो फाड़ खानेकी—वृत्ति है, उसको ' पाप ' मानते हैं और इसी लिए इस वृत्तिका नाश कर देनेको ये ' धर्म ' या सद्गुण समझते हैं। (इनको—क्षुद्र प्रकृतिके जीवोंको—स्वरक्षार्थ ऐसा मानना ही पड़ता है।) मगर निराली दुनियामें वसनेवाले ये ' जैन ' महाश्वय—ये ' लोकोत्तर ' पुरुष—किसी वृत्तिको, किसी चीजको या किसी घटनाको सर्व देश अच्छे न्या भुरे कभी नहीं मानते और इसी लिए ये वृत्तियोंको मारडालनेमें नहीं; मगर जिंदा रखकर उनपर हुकूमत करनेमें—उनको अपनी विजयके हथियार बनानेमें ' गौरव ' मानते हैं। इनके आनंद—इनकी कठिनाइयाँ—किसी और ही तरहकी होती हैं। इनका स्वरूप सामान्य मनुष्य नहीं समझ सकते और इसी लिए वे उनके आनंदों—या कठिनाइयोंके साथ सहानुभूति भी नहीं दिला सकते। इस अलौकिक महापुरुषकी—इन लोकोत्तर महाशयकी—प्रत्येक बात अलौकिक और लोकोत्तर ही होती है। सामान्य जनसमुदाय ' इन अलौकिक तत्त्वधारी महाशयसे डरता है। वह डर दो तरहसे प्रकट होता है।

(१) कई मनुष्य इस डरके कारण इनसे घृणा करते हैं और इनको भयंकर, बहिष्कार करने योग्य और निन्दापात्र व्यक्ति बताते हैं।

(२) कई इस ' डर ' से बचनेके लिए अपनी भयकी वृत्तिको भक्तिका स्वरूप देकर इनकी ' पूजा ' करते हैं; क्योंकि अपने भक्ति भाजन—पूज्य—पुरुषके पास तुच्छसे तुच्छ मनुष्यभी निर्भय-

तासे जासकता है। इस तरहसे जनसमुदाय लोकोत्तर, पुरुषको या तो अपना शत्रु समझ उससे दूर रहता है; या उसे अपना पूज्य समझ उसकी भक्ति करता है। मगर वास्तवमें देखा जाय, तो जनसमुदाय दोनों तरहसे अपनी निर्बलता ही दिखाता है। इस दिव्य मूर्तिसे डरनेवाला पुरुष कहता है:—यह खराब है और मैं इससे अच्छा हूँ; इसलिए खराब मनुष्यसे दूर रहना ही अच्छा है; इस क्रियामें वस्तुतः तो उसकी दुर्बलता ही खेलती हुई दिखाई देती है; क्योंकि कमजोर पुरुष ईर्ष्या और भयसे विवश हो बलवानको त्याज्य बताता है और अपनी स्थितिको सख और सुखी बनानेका प्रयत्न करता है। इसी प्रकार भक्ति या पूजासे भी लोग लोकोत्तर प्रखर पुरुषके और अपने बीचके महान अंतरको भूलनेकी कोशिश करते हैं; और अपनी निर्बलताको सख बनानेके लिए, मयते हैं। इस तरहसे सारे मनुष्य जयकी इच्छाको (Will-to-Power) ही प्राप्तव्य समझते हैं। तथापि लोग इस तत्त्वसे शर्मते हैं और निर्बलताको या निर्बलता बढ़ानेवाले तत्त्वोंको ' सद्गुण ' ' धर्म ' या ' नीति ' बताते हैं, व ' शक्ति ' प्रौढता ' शौर्यको ' पाप ' ' अनीति ' या ' दुर्गुण ' कहते हैं। प्रत्युत इसके लोकोत्तर पुरुष सारी वृत्तियोंका—सारी घटनाओंका—वास्तविक स्वरूप देख सकता है और उनका यथेष्ट उपयोग कर सकता है। उसके बलकी उसके लोकोत्तर पनकी—यहीं परीक्षा होती है।

ऐसे जैनके दर्शन मिलनेको अहो याम्य समझना चाहिए; क्योंकि यह दर्शन अनन्त ज्ञान—अनन्त दर्शन—अनन्तवीर्य—शक्ति—का प्रेरक होता है; और मिथ्यात्व 'यानी असत्यज्ञान (निर्बल बनानेवाले छविबिन्दु) को दूर कर सत्यस्वरूप ' (वास्तविक ज्ञान—शक्ति

प्रेरक दृष्टि बिन्दु) को अपने हृदयमें स्थापन करता है । और ध्यानमें—रखना सदाकाल ध्यानमें रखना—कि—

ज्ञान मात्र शक्तिकी भावनाको और शक्तिको पुष्ट करनेके लिए ही वाञ्छनीय है—इष्ट है ।

अहिंसा परमो धर्मः ॥

ले०—श्रीयुत करोडीमल मातृ.

—दोहा—चाल माच—

जी हिंसा नहिं आछी—जाणो थे जीव दया निज धर्म जी ॥ टेर ॥
 पर प्राणीने दुख पोंचाणो । हिंसा ईको नाम ॥
 परपीड़न मारण संत्रासन । महा पापको काम ॥ जीहिंसा० ॥ १ ॥
 सब जीवोंमें प्राण बराबर । पीड़ा सँ दुख पाय ॥
 भूख सभी जीवोंने लागे, निज निज भोजन स्थाय ॥ जी० ॥ २ ॥
 बिन कारण रचना जीवोंकी, नहीं करे भगवान् ॥
 करे नष्ट जो प्रभु रचनाने । महा मूढ अज्ञान ॥ जी० ॥ ३ ॥
 स्थावर जंगम सब जीवोंसँ । ले परमेश्वर काम ॥
 करे जीव सब पर हित साधन । मँगि नही छदान ॥ जी० ॥ ४ ॥
 ईश्वर की बुर्गम युक्ति नहिं । जाणे नर अज्ञान ॥
 नास्तिक क्रूर निर्दई है जो । ले जीवों का प्राण ॥ जी० ॥ ५ ॥
 प्रभु रचना में बिघन पटकणो । प्रभुने क्यों सुहाय ?
 परप्राणीने जो दुख देवे । वो सुख कदी न पाय ॥ जी० ॥ ६ ॥
 थापो देही बीच अहिंसा । साधनको सामान ॥
 दया नेत्र पग हाथ कान मुख । भला बुराको ज्ञान ॥ जी० ॥ ७ ॥
 देख चोख पग धरो जर्मी पर । पान करो जल छाण ॥
 सोध सफाई सँ रहवण की । पटको अपणी बाण ॥ जी० ॥ ८ ॥
 थोंकी भूल जरासी होतों । होब जीवने त्रास ॥

अदलाको बदलो नहिं चूके । राखो थे विश्वास ॥ जी० ॥ ९ ॥
 जो थे हिंसा किणी जीवकी । करो दयाने रोक ॥
 करे जीब वो थोकी हिंसा । जाशो जद परलोक ॥ जी० ॥ १० ॥
 दया पात्र दुर्बल खटमल जूँ । मारो नित्य अनेक ॥
 दुर्बल पर थे हाथ चलाओ । कुछ नहिं रस्तो विवेक ॥ जी० ॥ ११ ॥
 अण जाणी हिंसा नित होवे । करो भलाई जाँच ॥
 चौका चूल्हा चक्री झाड़ू । ऊलल द्वारा पाँच ॥ जी० ॥ १२ ॥
 बात बातमें हिंसा होवे । राखो ज़रा बिचार ॥
 करो फेर थे जाण बूझकर । होय कयौं उद्धार ॥ जी० ॥ १३ ॥
 गाजा बाजा भीड़ बखेड़ा । नहीं सुभ बे-परमाण ॥
 बणे जठातक उचित रोकणी । व्यर्थ जीवकी हाण ॥ जी० ॥ १४ ॥
 जनम परण अर मरण धरमका, संस्कार कहवाय ॥
 धरम बणे नहिं रती मात्रभी । अधरम खूब सुहाय ॥ जी० ॥ १५ ॥
 लगा हजारे मंडळ ताणो । करो रोसनी भारी ।
 हिंसा होय अथा जीवोंकी । अकल गई क्यूँ मारी ॥ जी० ॥ १६ ॥
 भीड़ बखेड़ा मना शास्त्रमें । नसे भीड़ सैं धर्म ॥
 जद थे काम धरमका मोडो । तजो पापका कर्म ॥ जी० ॥ १७ ॥
 जीव दया को दावो राखो । भगतण घरों नचाय ।
 भहनैतक बिन्दौरा काढो । झूठी धूम मचाय ॥ जी० ॥ १८ ॥
 झूठी भट्टभट्टाट में धाने । दीखे ऊँचो नाम ॥
 दरब सरचणो ही जो चाहो । करो न आछा काम १ जी० ॥ १९ ॥
 थोको तो मन रंजन होवे । लाख जीव नसाय ॥
 पइसो थोको लगे पापमें । झूठो भमको भाय ॥ जी० ॥ २० ॥
 छोड़ो थोका झूठाचसका । जाँसू हिंसा होय ।
 जीवदयामें पइसो खरचो । हिंसा देय ढबोय ॥ जी० ॥ २१ ॥
 हिंसा मुक्ति निमित्त सभाको । धरो कुम्भ घर आप ॥
 बणे घणा उपकार धरमका । छूटे हिंसा पाप ॥ जी० ॥ २२ ॥
 बिना कयौं षट्कर्म सदाका । जो नित भोजन खाय ॥
 पाप भरी थालीमें जीमे । हिंसा नहीं छुटाय ॥ जी० ॥ २३ ॥

मत थे बरतो परपीडनमें । सुख अरु धन बल मूल ॥
 धन बल परहित मायें लगाणो । खरो धरमको मूल ॥ जी० ॥ २४ ॥
 जो धन बल सुकरतमें लागे । मिले अधिक परलोक ॥
 आत्मशत्रु अनहितमें सरचे । बुद्धिपराक्रम रोक ॥ जी० ॥ २५ ॥
 नंग धड़ंग जगतमें आया । नहिं कुछ त्याया संग ।
 लक्ष्मी पाकर परहित साधे । बीर मनुज वो रंग ॥ जी० ॥ २६ ॥
 जितनो मेल धरमको बधर्सी । उतनी सुखकी आस ॥
 होसी जितनो मेल पापको । उतनो ही दुख बास ॥ जी० ॥ २७ ॥
 अन्त समें आसी पछतावो । जो नहिं बणो सुकर्म ॥
 करो चेत मत समो गुमावो । भरो गौठमें धर्म ॥ जी० ॥ २८ ॥
 मोको धौने मिल्यो सुलभयो । भरो धरमसूं नाव ॥
 जोथे पत्थर भरो पापका । स्वाशो आसर ताव ॥ जी० ॥ २९ ॥
 बण्या जिनावर पर निर्दयता । रोकणने कानून ॥
 पशु दुख हारिणि सभा बणावो । दया पात्र पशु जूण ॥ जी० ॥ ३० ॥
 दयावन्त इंग्रेजी झंडो । दुर्बलको रसवाल ॥
 न्याययुक्त दुर्बल जीवोंको । करो सदा प्रतिपाल ॥ जी० ॥ ३१ ॥
 देही सफल करो सुकरत सूं । रचा पुण्यका मेल ॥
 दया रखो 'मालू'म सदाही । झूठो जगको खेल ॥ जी० ॥ ३२ ॥

पुस्तक-समालोचना

स्वास अंक—यह श्वेतावर स्थानकवासी जैन कान्फरंस प्रकाश
 नामक सामाहिक पत्रका स्वास अंक है । इसके योग्य संपादक महा-
 शयने इस अंकको हर तरहसे सुपाठ्य बनाया है । इसके कई लेख
 जैसे 'हृदयनी खोली दो बारी' 'तपका रहस्य' आदि बहुत ही
 अच्छे हैं । 'मनोयोग' नामक लेख मनन करने योग्य
 है । कई चित्र भी दिए गये हैं । एक भ्रूणहत्याका चित्र बहुत ही

हृदयवेधक है । ऐसे सैंकड़ों कृत्य यहाँ आए दिन होते हैं । न भ्रातृम कब वह दिन आवेगा जब भारत इस भयंकर पापसे मुक्त होगा । मैनेजर कान्फरंस प्रकाश घानमंडी अजमेरको लिखनसे आठ आनेमें यह अंक प्राप्त हो सकता है ।

पं० घनश्यामदासजीने, अपनी बनाई हुई तीन पुस्तकें; परीक्षा मुख; मूल्य ।=) वितरण करनेवालोंसे और विद्यार्थियोंसे =); २-नाममाळा; मूल्य ।=); ३-प्रमंजन चरित; मूल्य १); हमें समालोचनार्थ भेटमें दी हैं । प्रथम पुस्तक न्यायकी है । इसमें तत्वोंकी वास्तविकता जाननेका सुगम उपाय बताया गया है । सामान्य ज्ञानवाला पुरुष भी इसको पढ़कर लाभ उठा सकता है । दूसरा कोष है । अन्याय्य कोषोंकी अपेक्षा इसमें यह विशेषता है, कि एक शब्दसे दूसरा शब्द बनानेकी रीति भी इसमें बताई गई है । जैसे पृथ्वीवाचक शब्दोंके आगे ' रुह ' शब्द जोड़ देनेसे वृक्षोंके नाम हो जाते हैं; उदाहरणार्थ, भूमि—रुह इत्यादि । पढ़नेवाले—विद्यार्थी इससे बहुत लाभ उठा सकते हैं ।

तीसरी पुस्तकमें एक चरित्रके बहाने सात मुनियोंके मुनिपद चारणका कारण कथाओंद्वारा बताया गया है । तीनों पुस्तकें मैनेजर—जैनग्रंथकार्यालय, ललितपुर (झाँसी) के पतेसे मिल सकती हैं ।

चित्र-परिचय ।

यह चित्र जो पृष्ठ प्रथम पर आपको दिखाई दे रहा है, वह दारव्हा निवासी श्रेष्ठीवर्य फूलमलजी कोठारीका है । आपका जन्म संवत् १९३२ के सालमें हुआ था । आपकी तबीअत बचपनसे ही बड़ी उदार, उत्साहिनी और प्रेमल थी । आप सदैव अपने जाति भाइयों को लाभ पहुँचानेमें तत्पर रहते थे । धर्मको और श्रीसंघको उन्नत बनानेमें आप सदैव तन, मन, और धनसे प्रयत्न किया करते थे । आपहीकी कोशिशसे दारव्हामें एक जिनमदिग भी बनवाया गया है । खेद है कि दुर्दैवकालने आपको मंदिरकी प्रतिष्ठा होतक जीवित नहीं रहने दिया । विद्याके भी आप बंड ही प्रेमी थे । उन्होंने अपने सुपुत्र कुंदनमलजीको मिडिल तक इंग्लिश पढ़ाई थी । उनकी और भी आगे पढ़ानेकी इच्छा थी, परन्तु मृत्युने बीचहीमें आपकी इच्छाको कुचल दिया । भिन्न जातियोंकी अन्य स्थानोंमें आपने कान्फरेंसें देखा और आपके भी हृदयमें बराड़ प्रान्तिक सभा स्थापन करनेकी इच्छा हुई, परन्तु खेद है कि वे अपनी इच्छाको फलित नहीं देख सके । संवत् १९७२ के मियसर विद २ को आपका स्वर्गवास होगया । आपहीके नुकुतमें कान्फरेंस की चर्चा प्रारंभ हुई और उस चर्चाका यह फल हुआ कि चार पाँच महीने बाद ही बराड़ प्रान्तिक कान्फरेंस स्थापन हो गई । आपके सुपुत्र कुंदनमलजी सभाके प्रधान मंत्री है और परम सहायक है । आप भी अपने पिताकी तरह ही उदार हैं सभाकी तो आप पूरी तरहसे सहायता कर रहे हैं । आशा है आगे भी ये इससे भी ज्यादा उत्साहपूर्वक अपने जातिभाइयोंको लाभ पहुँचावेंगे ।

‘ जैनसंसार ’ के लिए दुनिया क्या कहती है ?

इसके दो बंबर हमारे पास पहुँच चुके हैं। यह सर्व हितैषी मुफ़ीद आम रिसाला हर पेहलूसे काबिल तारीफ है। अहिंसा धर्म और ब्रह्मचर्यका खास प्रचारक है। (मर्तिड लाहोर)

....हमारे सामने प्रथम संख्याका प्रथम अंक उपस्थित है....। प्रथम पृष्ठ पर एक हाफटोन रंगीन चित्र “ जैन और जैनेतर जगत् ” नामसे दिया गया है। ...कामज छपाई सभी उत्तम हैं। यद्यपि यह पत्र मनहवी है, तो भी सर्व उपयोगी लेखोंका इसमें अभाव नहीं है। इसमें दो कविताएँ भी प्रकाशित हुई हैं। जिनमें ‘ महोब्बत हो धरम मेरा ईमान उरफत हो ’ नामक कविता बहुत ही रोचक है। सर्व साधारणको इसे अगनाना चाहिए। (प्रेम - वृन्दावन)

जैनसंसार—यह पत्र सयुक्त जैन श्वेताम्बर बराह प्रान्तिक जैन सभाका मुख पत्र है। इसका उद्देश्य तीनों सम्प्रदाय में सम्प रखना तथा समस्त भूमण्डल के प्राणियों का जैनसंसार बनाना है। इसमें जितने लेख, कविता तथा प्रहसन आदि हैं, सब के सब मनोरंजक, चित्ताकर्षक, हृदयविदारक व रसभरे हैं। इसके सम्पादक (प्रेम) जो हिन्दी भाषा के सुलेखक विदित होते हैं। इसके उपसम्पादक श्रीयुत नेमीचंदर्ज कोठारी तराला निवासी है। ये महाशय बड़े उद्योगी और हिन्दीप्रेमी हैं। इनके उत्तम विचार तथा उत्साह का यह फल है, जो जैनसंसारमें नयी ज्योति उत्पन्न कर समस्तका जैनसंसारमें लीन करना चाहते हैं। हम इनके उद्देश्यकी मुक्तकण्ठसे प्रशंसा करते हैं। जिस भावनाको लेकर यह पत्र निकला है उसपर सदैव उत्तम-रीतिसे चलनेके लिये निवेदन करते हैं।

हरेक हिन्दी हितैषी तथा जैनभाइयोंसे हमारा अनुरोध है, कि वे ऐसे पत्रोंको सँगावा कर अपनी लायब्रेरी तथा स्थानको अवश्य सुशोभित कर इसके सचालक महाशयोंका उत्साह बढ़ावेंगे।

(कान्फरेंस प्रकाश अजमेर)

इसमें श्वेताम्बरी जैन भाइयोंके सुधारके उपाय बताए गये हैं। पत्र होनहार है। हमारे श्वेताम्बरी भाइयोंको अवश्य ही इस पत्रको आश्रय देकर अपनी जातिके सुधारमें हाथ बटाना चाहिये। (हिन्दी मास्टर)

प्रेम कार्यालय गोहानाकी पुस्तकें ।

महेन्द्रकुमार नाटक—इसमें सामाजिक दशाका अच्छा चित्र खींचा गया है । इसकी उत्तमता और उपयोगिता पढ़करही जानी जा सकती है । स्टेजपर खेलने योग्य है । मू० १८]

बम्बईसे निकलनेवाला गुजराती जैनहितेच्छु लिखता है । “जाणीता जैन पण्डित अर्जुनलालसेठी बी. ए. के जेभो कर्मप्रथना लंडा अभ्यासी समाजसेवाना अवतार रूप जैन छे एमनुआ (महेन्द्रकुमार) नाटक बाँचवुंज जोइए । देशमां एकता, विद्या अने साहस प्रेरणाई आनाटक हास्यरसमा पण ओछै उतरे तेम नथी ।”

२—चम्पा—श्रीयुत बाबू कृष्णलालजी वर्मा इसके लेखक हैं । इसमें नायिकाकी सच्चरित्रता, सहिष्णुता, और मानू पितृ भक्तिका अच्छा चित्र खींचा गया है । मू० सात आने ।

३—बाल विवाहका एक हृदयद्रावक दृश्य—मूल्य एक आना । उक्त पुस्तकोंके विषयमें दुनिया क्या कहती है ?

कन्यामनोरंजन अगस्त सन् १९१६ के अंकमें लिखता है —“चम्पा यह उपन्यास बड़ा रोचक और शिक्षाप्रद है । हिन्दी प्रेमियोंकी अवश्य इस पढ़ना चाहिए ।

श्रीकमलाके संपादक लिखते हैं —“चम्पा पुस्तककी छपाई और सफाई बहुत अच्छी है । भाषा अच्छी और भड़कशर है । हिन्दुओंके घरमेंके दोषोंका अच्छा चित्र खींचा गया है । पढ़नेवालोंकी इससे लाभ पहुँचैगा ।

गुजराती भाषाके प्रसिद्ध पत्र जैनहितेच्छुके संपादक श्रीयुत बाड़ीलाल मोतीलाल शाह लिखते हैं:—“बालविवाहका एक हृदयद्रावक दृश्य—बाल विवाह तरफ घृणा उत्पन्न करे एवी असरकारक कथा रसवानों लेखक फतेहमंद थया छे । एमनी कलममां जुस्तों अने हृदयमां प्रेम छे । एमनी बीजी कथा ‘चम्पा’ पण एवीज मनोबोधक, रसिक, उपदेशी अने सुयोजित छे । आ उछरता हिन्दी लेखकने समाज सुधारणाना काममा विशेष तर भाग लेबानी शक्ति मळो ।

४—वलजीतसिंहनाटक—यह नाटक सचित्र है । श्रीयुत कृष्णलाल वर्माने इसे लिखा है । इसमें शिवाजीके एक रिक्तेदारकी देशभक्ति और वीरताका, रामभोली नामक बालिकाके सच्चे प्रेमका और शेरसिंहनामक एक युवककी दुष्टताका चित्र खींचा गया है । बीचबीचमें गायन भी दिये गये हैं । एक बार पढ़ना प्रारंभ कर फिर छोड़नेको जी नहीं चाहता है । मू० ॥८]

५—राजपथका पथिक—यह जगप्रसिद्ध राय्फवाल्डा ट्राइनकी ‘वेफेअरर ऑनदी ओपेनरोड नामक पुस्तकका’ भावानुवाद है । यह पुस्तक दिव्य जीवन बनानेकी कुंजी है । एक बार पढ़कर देखिएहालहीमें छपी है । मू० चार आना ।

उक्त पुस्तकोंके मिलनेके पते—

१—मैनेजर-प्रेम कार्यालय गोहाना (रोहतक) पंजाब

२—मैनेजर जैन-संसार जुबिलीबाग तारदेव बम्बई.*

*हमारे यहाँसे बम्बईमें बिकनेवाली सब तरहकी पुस्तकें भेजी जा सकती हैं ।

संयुक्त जैन श्वेताम्बर बराड़ प्रान्तिक कान्फ्रेंसके उद्देश ।

१—पनुष्य मात्र एकनामे रहे इस बातका प्रयत्न करना ।

२—मुख्यतया बराड़-प्रान्तमें और सुभतेके मुताबिक सारे भागनवर्षमें और विशेष सुभीता मिले तो सारे ज्ञात संसारमें, विद्या-मंदिर, वाचनालय बोर्डिंग, अनाथालय आदिक उपयोगी संस्थाएँ स्थापित करना, पत्र निकालना और उनके द्वारा जगतमें हिंसा प्रवृत्तिके हटानेका प्रयत्न करना, जगज्जीवोंको सुखका सच्चा मार्ग दिखाना और लक्ष्मणवि मृकजीवोंको वर्मके नाम कालके ग्रास बननेमें बचाना ।

३—जैनधर्मका अनुयायिनी जातियोंमें बालविवाह, वृद्धविवाह, कन्या-विक्रय मरण और परणका जीमन आदि बीमियों कुप्रथाएँ प्रचलित होगई ह, जिमसे कि हमारा बड़ा भारी हानि हो रही है, उनको हटानेका प्रयत्न करना और अपने भाइयोंका पैसा व्यर्थ कामोंमें खर्च न होकर धर्मकार्यमें खर्च हो ऐसी कोशिश करना ।

४—उक्त प्रथाओंसे हमारी क्या हानि हो रही है और उनको छोड़नेमें हम कितना लाभ उठा सकते हैं यह बचानेके लिये ट्रेक्ट छपवाना ।

५—उक्त बातोंके प्रचारार्थ उपदेशक भेजना ।

नियम ।

१—जो तीन रुपये वार्षिक देगे वे इस सभाके मेम्बर समझे जाएंगे और उन्हे सभाके प्रत्येक काममें सम्मति देनेका हक होगा । उनके पास सभासे निकलनेवाले ट्रेक्ट पुस्तकें पत्र सब अमूल्य भेजे जाया करेंगे ।

२—जो महाशय सभाको (३००) रुपये वार्षिक देगे वे सरक्षक (जो १००) वार्षिक देंगे वे परम महाशय और जो (५०) वार्षिक

देंगे वे सहायक समझे जाएंगे, और उनके नाम जैन संसारके कल्हर पेजपर हमेशा छपे रहा करेंगे ।

३-इस सभा की एक मैनेजिंग-प्रबन्ध कारिणी-कमेटी होगी । साधारण मेम्बरोकी रायसे उसके कार्य-कर्ता नियत होंगे । उन्हींके हाथमें सब काम रहेगा ।

(नोट) यह योजना बार निर्वाण संवत् २४४३ मे हुई है ।

**संयुक्तजैन श्वेतांबर बराड़-प्रान्तिक कान्फ्रेंसके संरक्षक
और सहायक महाशयोंकी शुभ नामावली ।**

श्रीयुक्त सेठ घेवरचंदजी नेमीचंदजी मु० तन्हाला (संरक्षक)
श्रीयुक्त सेठ फूलमलजी कुंदनमलजी मु० दारव्हा (परम सहायक)
श्रीयुक्त सेठ पूनमचंदजी गोलेछा (मूलचद्र सांभागमल) मुंबई
(परम सहायक)

श्रीयुक्त सेठ मालूमचंदजी मोहनचंदजी मूथामु० डिगरस (सहायक)
देवें और कौन महाशय उक्त महाशयोंकी भांति सभाके शुभेच्छु बननेकी उदारता दिखाते है और अपने धार्मिक भावोंका परिचय देते है ।

सभासबधी सब तरहके पत्रव्यवहारका पता—

**कुंदनमल मंत्री, दारव्हा (यवतमाल) बराड़ ।
नेमीचंद कोठारी, मु० तन्हाला (आकोला) बराड़ ।**

Printed by Chintaman Sakharan Deole, at the Bombay Varbhav Press,
Servants of India Society's Building, Sandhurst Road,
Gurgaon, Bombay

Published by Krishnalal Mool Singh Varma, at Bombay Varbhav Press
Sandhurst Road Gurgaon, Bombay

